

১৯৩৮

১৯৩৮

Handwritten musical notation for the first staff. It begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The notation includes several eighth and sixteenth notes, some beamed together, and rests. There are also accidentals, including a sharp sign and a double sharp sign.

ᲙᲗ ᲙᲗᲗᲗᲗᲗ

თბილისი, 1977

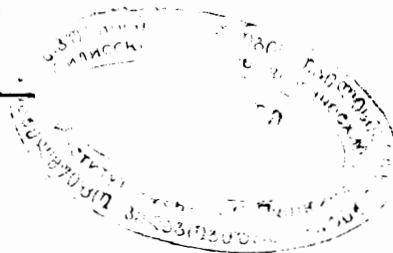
ი ლ ი ა

ქ ე ქ ე ქ ე ქ ე

8246-9

ს გ მ შ ი

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

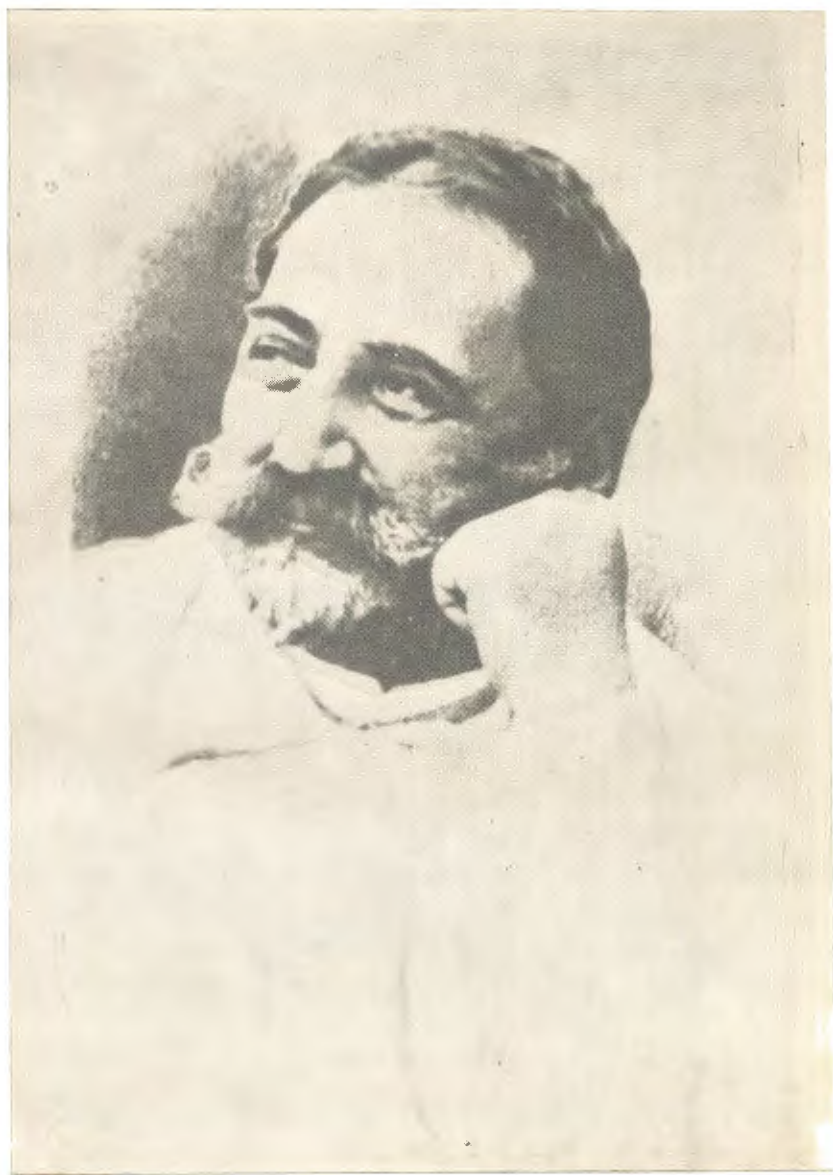
თბილისი, 1977

3152
899.962.1.09
8Г1

2011.12.13

შეადგინა ნოდარ კლანოძე

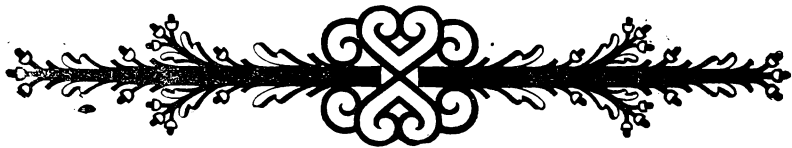

ფრეილერნი
ნიტონი ნიტონი
ნი
ნიტონი ნიტონი

ორიოდე სიტყვა

თავად რეპაზ შალვას კის პრისტაჲის
კაზლოვის-მიერ „შეშლილი“-ს თარგმანაჲდა

როცა გაგვახსენდება კაზლოვი და მისი პოეზია, თუკი არის პოეზია მის დაძალებულ ცრემლიან ლექსებში, როცა გაგვახსენდება, მაშინვე ენაზედ მოგვადგებიან ჩვენ სასიქადულო რუსთაველის სიტყვები, მხოლოდ ჩვენებურად კი დავიწყებთ ხოლმე:

„კაზლოვის ლექსი ცოტაი, ნაწილი მოშაირეთა,
ვამსგავსე შვილდი ბედითი ყმაწვილთა მონადირეთა, —
არ ძალუძს სრულ-ქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთა;
და დილსა ვერ მოჰკვლენ, ხელად აქვს* ზოცვა ნადირთა მცირეთა“

ეს ლექსები, თუ არ ამალღებენ კაზლოვს, სრულიად არ ამცირებენ: კაზლოვის ნიჭი სწორედ იმ ყრმა მონადირეების შვილდია, რომელიც ტოროლის და ჩიტის მეტს ვერას განგმირავს. თუმცა ზოგიერთნი რუსნი ხედავენ კაზლოვში რაღაც პატარა ტალანტსა, მაგრამ ჩვენ სრულიად არაფერს არა ვხედავთ; და თუ ვხედავთ, პატარას კი არა, ძა-

* უ, უც, დ, ჯ, კ, ეს ასოები არ გვიხმარია ჩვენ სტატიაში; თუ, ვინიცობაა, ეს ენის წინამდებე მიაჩნდეს ვისმეს, ჩვენ ყოველთვის მზად ვართ ვავსცეთ პასუხი და გამოუცხადოთ, რა მიზეზითაც არა ვხმარობთ.

ლიან უპატარესსა, ბეწვის ოდენას, ისიც იმისთვის, რომ ორიოდ ლექსი აქვს, მართლა-და ცოტა სიამოვნებით წასაკითხავნი და გრძნობით გამთბარნი. აი ის ლექსები, რომელნიც ჩვენ საუკეთესოდ მიგვაჩნია: „Вечерний звон“, რომელიც ერთ დროს დიდ პატივში იყო, ასე რომ ყოველ რუსის ცოტაოდენ განათლებულს სახლში მღეროდნენ ხოლმე; „На погребение Английского генерала Сира Джона Мура“, ესეც თავისი არ არის, ნათარგმნია; მაგრამ კარგი თარგმანიც სასარგებლოა; „Роман Дездемоны“, შექსპირიდან თარგმნილია. ამათ გარდა, იქნება ორი, თუ სამი ლექსი კიდევ გვაჩვენოთ მთელი კაზლოვის თხზულებაში სასიამოვნონი, თორემ დანარჩენ ლექსებში, სუყველგან თითქმის, დაძალებული, ე. ი. ძალად მოყვანილი გრძნობაა. ძალად მოყვანილი ცრემლი სასაცილოა, საზიზღარი და არა სამწუხარო დასანახავად.

კაზლოვი იყო კარამზინის სხოლის მწერალი. არამც თუ მარტო თავის ლექსებს კაზლოვმა შეჰყარა ჭირი იმ წირბლიან სხოლისა, არამედ სხვადასხვა პოეტებსაც, რომელთაც სთარგმნიდა და რომელთაც სულ არ სცვიოდათ ძალად გაჭიმულ პაწაწინა გრძნობის უმარილო ცრემლი კარამზინსავით და მის მიმყოლ კაზლოვისავით. მიიღეთ შრომა, გადაშალეთ კაზლოვის გაბერილი წიგნი და ყურადღებით განიხილეთ ლექსები ანდრე შენიესი, ფრანციის პოეტისა; ძლივს-ლა იცნობთ კაზლოვის ლექსებში იმ შენიეს, რომელმაც წარსულ საუკუნეში თითქმის პირველად დაანახვა ფრანციას, და მის გამო ევროპასაც, ჭეშმარიტი, ნამდვილი პლასტიკა საბერძნეთის მშვენიერებისა, და ამით, თუ არ დასცა ზარი, შეარყია მაინც თვის საფუძველში ცრუ-კლასიკური მიმართულება ფრანციის ლიტერატურისა. კაზლოვის თარგმანში ისე ცხადად არ ისმის ის ნაზი და წრფელი სიტყობება მშვენიერებისა, ის უმანკო, უცოდვილო და ნამდვილი ბგერა გულისა, ის ქროლა პოეზიისა, რომლითაც ანდრე შენიე ჯადოსავით მოჰხიბლავს ხოლმე კაცსა. მაგრამ ანდრე შენიეს ლექსები კაზლოვის თარგმანში ისე ბევრნი არ არიან და არც ისე უფერულნი, როგორც სახელოვანი მიცკევიჩის „ყირიმის სონეტები“. ეგ სონეტები, ეგ უკეთესნი ყვავილნი პოეზიისანი, — რა-რიგ უსულდგმულო, უსურნელო ყვავილებად შეიცვალნენ კაზლოვის თარგმანში! არამც თუ კაზლოვმა [არ] შეარჩინა მიცკევიჩის სონეტებს ფორმა სონეტისა, არამედ არ შეარჩინა თითქმის არც ის მშვენიერნი სურათნი, რომელშიაც ისე ნათლად გამოეხატვნენ წუ-

თის გრძნობანი იმ სახელოვან პოლშელ პოეტს. დასარწმუნებლად, შეადარეთ თარგმანი კაზლოვისა უფ. ლუგოვსკის იმავე სონეტების თარგმანთან, (რომელიც გამოიცა ოდესაში 1859 წელსა, როგორც გვახსოვს). თუმც არც უფ. ლუგოვსკის თარგმანია ძალიან მოსაწონი და საქებელი, მაგრამ მაინც ეს უფრო განუზომელად უკეთესია კაზლოვის თარგმანზედა. ამათ გარდა, სხვა ბევრი პოეტები ალაგ-ალაგ გადმოთარგმნილი ჰყავს, და სხვათა შორის ლორდი ბაირონიცა. ბაირონი უთარგმნია კაზლოვს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად და ერთი მთელი პოემაც ამისი, წოდებული „Абидосская Невеста“, მაგრამ სად არის კაზლოვის თარგმანში ის მეხი სიტყვა, ის საკვირველი ძლიერი სული ბაირონის გენიისა!

ბაირონმა ბევრი ტალანტები გაიტაცა: არა პოეტს თითქმის არ დაუბანდია მბაძავნი იმოდენა, რამოდენაც დაჰბადა ბაირონმა ევროპაში და ნამეტნავად რუსეთში, თუმცა კი სატანის სხოლის თავადად უხმობდნენ თანამედროვენი ბაირონსა. რასაკვირველია, მისი მბაძავნი — ზოგნი სულ უნიჭონი იყვნენ, ზოგნი კი კარგა დიდ ტალანტებისანი, რომელთანაც კაზლოვი ბუზად გამოჩნდებოდა. თითონ პუშკინიც მთელ თავის გენიით ვერ გადაურჩა ემაგ ჭირსა; მთელი ერთი პერიოდი პუშკინის წერისა, „კავკასიის ტყვიდგან“ დაწყებული „ევეგენი ონეგინამდინ“, და თვით „ევეგენი ონეგინიც“, თითქმის იყო ბაირონის გავლენის ქვეშა. ლერმონტოვიც ჰბაძავდა ბაირონსა; მთელ მის პოეზიას ეტყობა, როგორც ზემოხსენებულს პერიოდს პუშკინისას, ბეჭედი მომხიბლავ ბაირონის გენიისა, თუმცა კი ლერმონტოვი, როგორც მბაძავი ბაირონისა, მაღლა დგას თვით პუშკინზედაც. აი ეს უპირატესნი ვარსკვლავები რუსის ლიტერატურისა და, ამათ გარდა, რამდენი სხვა პაწაწკინტელა პოეტები იყვნენ ბაირონის გავლენის ქვეშა!.. ეს საზოგადო ჭირი იმ დროებისა ჩვენ კაზლოვსაც შეეყარა. წმართლა-და კაზლოვი არადროს არა ყოფილა თავისუფალი მწერალი, ის არამც თუ იყო მარტო ბაირონის გავლენის ქვეშა, არამედ ბრმადა ჰბაძავდა ასე, რომ თავის საკუთარს ლექსებში ბაირონის თითქმის სიტყვებს და სურათებსა ჰხმარობდა. გაშინჯეთ, მაგალითად, მეცხრე გვერდი კაზლოვის „Чернец“-ისა, ჩაიკითხეთ ცამეტი სტრიქონი და შეადარეთ ბაირონის „მანფრედის“ სიტყვებთანა, როცა იგი ელაპარაკება წყლის ფეიასა. როგორც „Чернец“, ისე Наталия Долгорукая — ეს ორივე პოემა კაზლოვისა — ბაირონის გავლენისანი არიან; ამ პოემებზედ

ეტყობა, რომ კაზლოვი ცდილა ბაირონის გმირებისავით რილაცის გამოხატვასა, მაგრამ სად შეეძლო კაზლოვის პაწაწა ნიჭსა შთაებერნა კაზლოვის გმირებისათვის ის მორჭმული, მოუდრეკელი სული ბაირონის ხასიათებისა! განა მარტო სიბნელე მოთხრობისა, მწუხარება, წყევლა და აი! უი! ოხ! უხ! და ამაზედ უფრო უძლიერესნი შორისდებულნი შეჰქმნიან ბაირონსა? ბაირონის გმირები კაზლოვის ბერისავით არ კნავიან და ჩივიან, რათა ნუგეში სცეს ვინმე; ისინი ისეთი აგებულებისანი არიან, რომ თავის ტანჯვების წვაში, ეჭვის ღრღვნაში, თავის სულის წყურვილში ჰხედვენ უკვდავების ღირსს ცხოვრებასა, ისინი არ შეეკედლებიან მონასტრის კედლებსა მოსასვენებლად, იმათ სულ მოძრაობა უნდათ; ისინი არ მირბიან გულის გაუთავებელ წყლულთა მოსარჩენად კაცთან, არამედ თავიანთავე გულის სიღრმეში და სულის უკვდავებაში ეძებენ სასოწარკვეთილების წამალსა. ბაირონის ნაცვლად, რომელსაცა ცრემლის მაგიერ მღუღარე ტყვია სცვივა თვალთაგან და კალმის მაგიერ ხელთ ეპყრა მეხი, იმ ბაირონის ნაცვლად, კაზლოვი შეიქმნა ერთ კარამზინის სხოლის მტირალ და ღრეჭია აშულადა. მაგრამ ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ერთ ღროს კაზლოვი მიიზიდავდა რუსებსა. მისმა „Чернец“-მა დაუგდო ხმა შუათანა მწერლისა რუსეთში; ეგ საზოგადოების მიღება ყოველთვის არ ნიშნავს, რომ მწერალი ტალანტიანია; აი, მაგალითად, ჩვენში, ქართველებში, დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხაძესა. მაგრამ არც თუ დიდი, პატარაც არა ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელ მოთხრობის ოდენაა, ზედშესრულით დაიწყება და თითქმის ზედშესრულით თავდება. რა ვაი-ვაგლახით და კისრის მტვრევით მოგოგავს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოც-მარცვლოვანი ტყვიასავით მძიმე ლექსები!.. არც აზრი, არც სურათი, არც მშვენიერება, არც ჭკუა, არც გული, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედშესრულების რახა-რუხისა! აბა ეხლა ნახეთ, რა სახელი აქვს ჩვენში, სადაც რუსთაველს, მაგ თითქმის გენიასა ახსენებენ, იქ, გინდათ თუ არა, წამოაკუნკულებენ ჩახრუხაძესაც, რომელსაც გვგონია, ფიქრადაც არა ჰქონია ამისთანა დიდების იმედი. ეგ რად გინდათ, აიღეთ რუსეთში ხერასკოვი, სუმაროკოვი და სხვა მათებრ გაბერილები თავიდან ფეხამდინ უნიჭობითა, რამდენ მკითხველსა და ტაშის-მკვრელსა შოულობდნენ გაუნათლებელ რუსეთშია! ეხლა რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ კაზლოვსაცა ერთ ღროს ჰყვანდა მკითხველიც და მაქებარიც. ამას კაცური სიტყვა მაინც

ჰქონდა, რო სხვა არაფერი იყოს. ჩვენ გვინდა ამით ვსთქვათ, რო მაშინ რუსეთის საზოგადოება არ იყო ისე ესტეტიკურად გახსნილი და განვითარებული, როგორც პუშკინის შემდეგ და ნამეტნავად ეხლა; იმათთვის ძალიან საკმაყოფილონი იყვნენ ის სენტიმენტალური, ყალბი გრძნობიანი, მტრალა და წირაზლიანი მწერლები, რომლებიც თავი და თავი, პირველი ბაირაზტარი იყო თვით სახელოვანი კარამზინი. ამის „უბედურ ლიზას“, რომელიც გადმოთარგმნილი იყო ქართულზედ და დაბეჭდილი ჩვენ „ცისკარში“, კითხულობდნენ თვით პუშკინის დროსაც, თუმცა ეხლა კარგ რუსსა სატანჯავად მიაჩნია მისი წაკითხვა. სწორედ ამისთანა ზევდრი ჰქონდათ კაზლოვის პოემებსაც. თუმცა ესენი მაღლა დგანან კარამზინის „უბედურ ლიზაზედ“. კაზლოვის მოსათმენი ენა, შუათანა შეუყვეცავი რითმა, ზოგიერთგან გრძნობიანი სიტყვა და უფრო ის ბნელი და მწუხარე საგანი მის „Чернец“-ისა და „Наталия Долгорукая“-სი არ იყვნენ უკანასკნელნი მიზეზნი, რომ მაშინ რუსები მაგ პოემებს კითხულობდნენ. კაზლოვის „შეშლილის“ ქება-კი ჩვენ არსად შეგვიტყვია, და თუ უქია ვისმეს, უთუოდ კაზლოვის თხზულების გამომცემს უქია. იმ გამომცემს, რასაკვირველია, სხვა შიგნიტიკური, მისატყვებელი მიზეზი ექნებოდა ქებისა, რადგანაც მარტივნი ამა ქვეყნისანი მალე დაიტაცებდნენ გამოცემულ წიგნსა და მით გაახარებდნენ გამომცემის მგლოვიაზე ჯიბესა. ზმას გარდა, ჩვენ ვფიქრობთ კიდევ, რომ სწორედ იმ გამომცემის სიტყვებს უმოქმედნია, რომ თ. რევაზ შალვას ძეს ერისთავს აუღია ეგ უშვერი და გამოუსადეგი პოემა ქართულს ენაზედ გადმოსაღებელად, თორემ თქვენვე გაშინჯეთ, ჩვენო მკითხველო, რა საჭიროა ეხლა ან ჩვენ ლიტერატურისათვის, ან ხალხისათვის სენტიმენტალურ სხოლის მწერლების გაცნობა? რამდენიმე წლის წინათ უფ. სარდიონ ალექსი-მესხიშვილმა გადმოთარგმნა სენტიმენტალურ სხოლის მწერალი მარმონტელი და ეხლა იმავე სხოლის მწერალი კაზლოვი გადუთარგმნია თავად ერისთავს. იქნება ფიქრობენ, რომ ჩვენი ლიტერატურა არ აღსდგება, თუ არ განიმეორა თავის განვითარებაში წარსულ დროთა სიცრუე და ცთომილება?! თუ ამას ფიქრობენ, მაშ ისტორიას აღარა აქვს თავისი დიდი მნიშვნელობა. ისტორია იმითია დიდი, რომ გვიჩვენებს ჩვენ წინაპართა ცთომილებას, მასთანვე გვასწავლის ჰკვასა, როგორ უნდა მოვიქცეთ. წინა-კაცსა უკან მომდევარი იმისთვის უყურებს, რომ, ვინიცობაა, წინამ ფეხი წამოჰკრას და ყირაზე გადაიაროს, უკანამ ნახოს და იმ

გზას შორს მოუაროს. მთელი კაცობრიობის უწინდელი ცხოვრება სულ უსარგებლო იქნება, თუ იმათ ცხოვრებიდან ჩვენ სასარგებლოს არას გამოვიტანთ. რაც მამა-პაპას უქნია, ის ჩვენ უნდა ვქნათო, — ეგ ჩინეთის ფილოსოფია არის; თუ მაგას მივყევით, ჩვენც ჩინებსავით შევსდგებით ერთ ალაგზედ და წინ ფეხს ველარ წავსდამთ.

მართლა-და საცვირველია! თუ კაცს რუსულიდგან თარგმნა უნდა რისამე, პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი როგორ უნდა დაავიწყდეს და მივარდეს წირპლიანს კაზლოვსა, მერე ნეტავ იმის ცუდ პოემებში უცუდესი მაინც არ ამოერჩივა თავად ერისთავს. ეს „შეშლილი“ — მართლა, რომ შეშლილი — რა სათარგმნელია? მაგრამ ერთის მხრით თავად ერისთავს კარგი უნებებია, რომ ღონის გასაშინჯავად და გამო-საცდელად კაზლოვი ამოურჩევია. ეხლა თვითვე, გვგონია, დარწმუნ-დეს, რომ არამც თუ პუშკინის და ლერმონტოვის თარგმნა შეეძლოს, არამედ კაზლოვისაცა და სხვათა უფრო მდარეთა რითმების მბეჭველ-თა პოეტთა, რომელნიც რუსეთში ქვიშაზედ უმრავლესნი არიან. დიახ, ძალიან კარგად მოქცეულა თავადი ერისთავი, რომ პუშკინის და ლერ-მონტოვისათვის ხელი არ უხლია, თორემ ამათი ქმნულებაც ისე წაეხ-დინა, როგორც წაუხდენია კაზლოვის „შეშლილი“, სწორედ ღვთის გმობა იქნებოდა.

ეხლა მიუბრუნდეთ და მოკლედ განვიხილოთ თითონ კაზლოვის პოემა „შეშლილი“, რა წითელი კოჭი ბრძანდება რუსულს ენაზედ, მერე ვახსენრთ ღმერთი და შეუდგეთ თარგმანს; მაგრამ, ჩვენო მკი-თხველო, ჩვენ სტატიამი ნუ ელოდებით ესტეტიკურ კრიტიკასა; ვინ ჩვენ და ვინ ესტეტიკური კრიტიკა! ჩვენ ერთი უბრალო სიკვდილის შვილი ვართ, სად შეგვიძლიან? და თუნდ დიდი, დიდი ბოზოლაც რომ ვიყოთ და შეგვეძლოს, ამ „შეშლილში“ მცირედი საზრდოც არ არის ესტეტიკურ კრიტიკისათვის. ეგ პოემა არის ჩვენი ეო-მეოსავით“ რა-ღაცა უბრალოდ აღსრულებული, რაღაც ბნელი სუყეტი. აქ ისმის რა-ღაც უიმედო სიყვარულის ტანჯვა, რაღაც უგემური ჩივილი, კვნესა და ოხვრა რუსის გოგოსი, როგორც კაზლოვი ამბობს. ტანჯვა და რა-ღაც ჩივილის მსგავსად კნავილი არც ტანჯვასა ჰგავს, არც ჩივილსა; აქ არ ისმის ის გულის განმგმირავი კვნესა მოტყუებულ გულისა, აქ არა სჩანს ის უნებური სიუგუნურე მარტივ სოფლის გოგოს სიყვარული-სა, რომლის მუხთლობამაც შეშალა ჰკვიდამ იგი. მერე რა მოგახსენოთ! ის გოგო რუსის მუყეკისა ხომ სრულიად შეშლილი არ არი, თუმცა კაზ-

ლოვი გვეფიცება, რომ შეშლილიაო; ძალიან კარგ გონებაზედ გახლავსო, კარგად ლაპარაკობს, კარგად სჯის. მართალია, ლაპარაკში თვალეები ერევა და სახე ეშლება, მაგრამ ანა მარტო თვალეების და სახის ამღვრევაში სჩანს ადამიანის შეშლილობა ჭკვიდამა? აბა შექსპირის ოფელია აიღეთ, ან კოროლი ლირი და გავინჯეთ! იქ, თუმცა შექსპირი არ ამბობს, რომ ჭკვიდამ შეშლილები არიანო, მაგრამ მთავრულეთ გონება იმათ სიტყვებს და მაშინვე გაიგებთ შესაბრალებელს შეშლილ ადამიანის სულის მდგომარეობას; იქ წინასიტყვაობა საჭირო არ არის, რომ შეშლილიაო, საქმიდამა სჩანს ყველაფერი; სიტყვა არის პირდაპირი გამომთქმელი სულის მდგომარეობისა. აბა კაზლოვის თხზულებიდა ამოფხიკეთ ზედშესრული „შეშლილი“ და მერე გავინჯეთ სიტყვები შეშლილისა, თუ ჭკვიანად არ გეჩვენოთ. თუმცა „შეშლილს“ ჭკვემ აწერია რუსული მოთხრობაო, მაგრამ ამ მოთხრობაში მარტო ენა, ზარი, მარხილი და იემშიჩი თუ არის რუსული, თორემ სხვა არაფერი. ქართველმა ბევრიც რომ იკითხოს, არამც თუ ეს საშინელი თარგმანი თავად ერისთავისა, არამედ ათი-ათასჯერ უკეთესი, მაინც იქნება არა გამოვიდეს-რა: ათი-ათასჯერ არაფერი მაინც არაფერია; ბევრიც რომ წაიკითხოთ, მაინც ქართველი ვერ გაიცნობს ფრჩხილის ოდენასაც რუსის სოფლის გოგოსა, იმიტომ რომ ეს შეშლილი გოგო, თუმცა კაზლოვი ამბობს რუსისაო, მაგრამ რუსის სარაფანიც არ აცვია ზედა; ეგ რალაც ურუსო რუსია, კაზლოვის ფანტაზიის შვილი, და არა რუსის ცხოვრებისა. მაგას ვინ ჩივის, რომ პოემის გმირი არ არის რუსი, ერთი ბეწო დრამატიზმი და ხელოვნება მაინც იყოს.

ეს გრძელი შესავალი იმიტომ გაუკეთეთ ჩვენს სტატიასა, რომ თუ, ვინიცობაა, „ცისკრის“ მკითხველი ბევრს რასმე ელოდა თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანისაგან და ვერა ჰპოვა, მაგის მიზეზი თვითონ კაზლოვი იყო; მეორე იმისთვის, რომ გვეცნობებინა ჩვენ მკითხველთათვის რომ მთელი კაზლოვიც რომ გადმოეთარგმნა ვისმე, არა თავად ერისთავისათვის უხერხოდ, არამედ უფრო ბევრად უკეთესად, მაინც არაფერი არ გამოვიდოდა, უსარგებლო შრომა იქნებოდა, იმიტომ რომ კაზლოვის ლექსები თვით რუსეთში ჩაჰბარდნენ პატრონს და ქართველებს რად გვინდა?

ეხლა მიუბრუნდეთ თარგმანსა. თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანი, როგორც ხელოვნება, არ შეიძლება განიხილოს კაცმა, რადგანაც თვით ნამდვილი უხელოვნოა. თუ სათავე მღვრიეა, ბოლოში

აზო იქნება წმინდა წყლის ძებნა. თუ ჩვენ გვკითხავს ვინმე, ჰგავს თუ არა კაზლოვის „შეშლილს“ თავად ერისთავის „შეშლილი“, ჩვენ მიუგებთ, რომ სრულიად არა. კაზლოვის „შეშლილი“, რაც უნდა ცუდი იყოს, მაინც თუ კაცმა იყისრა მისი გადმოთარგმნა, გულმოდგინედ და მსგავსად უნდა გადმოეთარგმნა და არა ისე უწყალოდ გაეფუჭებინა, როგორც თავად ერისთავს გაუფუჭებია. მისი თარგმანი ასეთი რამ არის, რომ შთამომავლობას უნდა გადასცეს კაცმა, რათა გამოუთქმელ სიცუდის მაგალითად სახეში ჰქონდეთ მომავალს მწერლებს. თარგმანი — როგორც თარგმანი ხომ არ ვარგა, ენა უფრო უვარგისი აქვს თავად ერისთავს, ჩვენ გულდაჩერებით უწინასწარმეტყველებთ თავად ერისთავს, რომ დრო მოვა, როცა მის თარგმანის ლექსებითა დასჯიან წარმართთა, როგორც დიდ ეკატერინეს დროს ტრედიაკოვსკის ლექსებითა სჯიდნენ. როცა ვკითხულობდით თარგმნილ „შეშლილსა“. სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ხან გვეცინებოდა და ხან გვეწუხებოდა, რომ ეგრეთ უენო ენად ვნახეთ ჩვენი საყვარელი ენა, ის ენა, რომელზედაც დაიდილინა ჩვენმა უკვდავმა რუსთაველმა თავისი უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“, ის ენა, რომელზედაც დაიგალობა თავისი ღვთიური სიმღერები თავად ალექსანდრე ჰავჭავაძემ, ის ენა. რომელზედაც თავად ნ. ბარათაშვილმა, მაგ უდროოდ დამარხულმა ჩვენმა იმედმა, ჰარმონიულად და ნაღვლიანად დაიმღერა „ქართლის ბედი“ და თავისი მართლა-და ზეგარდამო შთაგონებული წვრილი ლექსები!.. გვიკვირს, კაცმა როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის ღედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნია! სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ამისთანა წერაში არამც თუ იყოს ენის სიყვარული, არამედ ენის სრული უპატიობაა და სიძულვილი. რომ არა გვეყვანდნენ რუსთაველი, ალ. ჰავჭავაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი. კიდევ ჰო. რომ გვეყვანან, რატომ არა ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერს ენას? დაუდევრელები ვართ ქართველები და კიდევ ეგ მოგვიღებს ბოლოს, თუ ჩვენ საუბედუროდ არ გავსწორდებით როდისმე. არა, არა, ღმერთმა დაგვიფაროს თავად ერისთავის თარგმანისავით თარგმნის წაკითხვასა. იმისთანა ცოდვა ძნელად ექნება კაცსა, რომ ეგ სასჯელი მისი შესაფერისი იყოს. თუმცა უწინაც „ცისკარში“ შეგვხვედრია ქართულ სტატიებში რაღაც გარმიანული სიტყვები, მაგ. ზადაჩა, ოსტროვები. ლინიები, მაგრამ ეს სიტყვები ისე სასაცილონი იყვნენ თავის უშვერობითა, როგორც თვით მათემატიკური სტატია

იყო სასაცილო ჟურნალში თავის განუზომელ ღრმა აზრითა. ჩვენ გვიკვირს, უფ. რედაქტორი როგორ ბეჭდავს „შეშლილსავით“ და უფრო შეშლილ „ზაღაჩებსავით“ გამოუსადეგ სტატიებსა? მაგრამ უფ. კერესელიძე გასამტყუნარი არ არი. აბა ნუ დაბეჭდავს და ნახავს, რამდენი ხელის-მომწერი მოაკლდება გულნატკენ ვილაც „მოზადაჩების“ მეცადინეობით. თუ ხელის-მომწერი არ ეყოლება ჟურნალსა, როგორ იცოცხლებს იგი? ეგრეთ ჯოჯოხეთში არის ხოლმე ყოველი რედაქტორი, რომლის ჟურნალსაც საკუთარი კაპიტალი, ანუ თანხა არა აქვს. გინდა თუ არა უნდა დამოკიდებული იყო იმ კაცებზედ, რომელნიც წინდაუხედავად, უთავბოლოდ, რაც მოხვდებათ და როგორც მოხვდებათ, ჰბლაჯნიან, რადგანაც იმედი აქვსთ, რომ საბრალო „ცისკარი“ მათგან ფულით დავალებული, ნებით, თუ არა ნებით, ალავს მისცემს თავის ფურცლებში იმათ გამოუსადეგ სტატიასა. რათ უნდა ვემდუროდეთ უ. რედაქტორს, რომ ჟურნალი არ უვარგა? აბა რა თანხები გაუმართეთ, რომ თავისუფლად ამოერჩია სტატიები და არ ჰშინებოდა წყენისა, როცა იძულებული იქნებოდა ჩაეხარებინა უკანვე გამოსადეგ პატრონისათვის მისი გამოუსადეგი სტატია. კიდევ, მადლობა ღმერთს, რომ „ცისკარი“ მაგ ყოფაშია, ორიოდ თვედ აღ. ჭავჭავაძის, თავად ნ. ბარათაშვილის და გრ. ორბელიანის ლექსებთან მაიხც გაგვაცნო, რომ სხვა არა იყოს-რა. სხვა ახალი პროზაიკები და მოლექსეები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს. პუშკინისა არ იყოს, ამათი ცოდვები ისე მალე დაივიწყის, როგორც იმათი ლექსები დაბეჭდვის უმაღვე დაივიწყებთან ხოლმე. მაგრამ, უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ ახალ რითმების მორახუნებლებს არავის ისეთი ენა არა ჰქონია, როგორც თავად ერისთავს აქვს; აი, მაგალითებრ, ყველაზედ უმდარესი მწერალი უფ. ბერიევი, რომელიც გუთნისდელას აძინებს ხოლმე და ანუგეშებს, რომ ძილზედ უკეთესი არა არის ქვეყანაშიო, — ის კი არ აგონდება უფ. ბერიევს, რომ სულ მაგ ტკბილმა მამა-პაპურმა ძილმა დაგვლუბა ჩვენ, — აი, უფ. ბერიევი, თუმც პოეზიაზედ უკაცრაოდ ბრძანდება, მაგრამ ენა მაიც უვარგა, თუმც კი ესეც გამოაპარებს ამგვარ კონსტრუქციას. რითმის ტრფიალებისა გამო: „ფეხი გავიქნიე ხელი“ — ფეხი და ხელი გავიქნიეს მაგივრად; მაგრამ ერთი ალილო მღვდელსაც წასცდებაო, ნათქვამია. ჩვენ მთარგმნელის თავად ერისთავის ენა კი სწორედ ნაღველას გაუხეთქავს კაცს; ძალიან მოთმინება უნდა ჰქონდეს ადამიანს, რომ „შეშლილი“ თავიდან ბო-

ლომდი წაიკითხოს. ვისაც არ წაგიკითხავთ „შეშლილი“, ჩვენ, ვითარ-
ცა კაცთ-მოყვარენი, არ გირჩევთ წაკითხვას: პირველი, რომ უწყა-
ლოდ დაიტანჯებით, მეორე, რომ ჩვენ გაგვამართლებთ და ეგ, იქნება,
თავად ერისთავს ეწყინოს. — ასეთ-ნაირად კრიჭინებენ თავად ერისთა-
ვის ლექსები, როგორც გაუსაპნავი საპალნის ურმის თვლები; ასეთ
ქრეოლას დაგმარებთ, რომ „ჟამი მოგივთ გაციებისა“, თავად რად.
ერისთავისა არ იყოს. ნამეტნავად ნაზ აგებულების ქალს მოარიდეთ
ეგ თარგმანი, თორემ ჭლექად ჩავარდება. როგორ მოგწონთ ეს რახა-
რუხიანი ჰარმონია ამ გაუგებარ ლექსებისა:

„დედავ ბუნებავ! მშვენიერებით
შენ ყოველგან ხარ თავისუფლებით;
თუ გინდ რომ იყო საშიშროებით,
მაინცა სუნთქავ ღვთაებრივობით!“

აქ ორ პირველ სტრიქონში სწორედ იმისთანა კონსტრუქციაა, რო-
გორიც ზემოხსენებულ მაგალითში „ხელი გავიქნე ფეხი“ და სწო-
რედ იმისთანავე აუარებელი სიღრმეა ცარიელობისა. თუნდ ეგ არ იყოს,
სულ ერთად გაშინჯეთ, მკითხველო, რა მწყობრი ხმოვანი ბრახაბრუ-
ხია რიტმებისა! სად აღ. ჭავჭავაძე და ნ. ბარათაშვილი და სად შეშ-
ლილის* მთარგმნელი!

ანუ ესა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება*
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით
ამა ქვეყნისა მშვენიერება!
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას“ და სხვანი.

ამ რვა გარმიანულ ლექსში რაღაც ღრმა აზრი უნდა იყოს, მაგრამ
ჩვენი სუსტი გონება ვერ მიწვდება და ვგონებთ, თვით უ. მთარგმნელ-
საც არ ესმის, აქ რა არის. თუნდ რომ აზრიც იყოს, ამგვარი გამოთქმა

* ა აღსარებაში მოუმატნია, რადგანაც სილაბი არ გამოლიოდა, მაგრამ ეგ პოე-
ტიკური სილადეა, მიეტევება!

მისი კაცს გულს გაუხეთქავს. აი, უბრალო სიტყვების და რითმების რახარუხი! ამას იქით, ვისაც არ უწერია ლექსი, თავად რ. ბარათაშვილისა არ იყოს, მართლა უნდა უხაროდეთ, რომ ლექსებს არა სწერენ, თორემ ამისთანა ორიოდ ლექსი რომ წასცდენოდა ვისმეს, აპოლონი, როგორც მარსიაზსა, ფეხებიდამ თავამდი ტყავს ააძრობდა და პირდაპირ ტრედიაკოვსკისთან ახტუნებდა ფერხულში. აი, კიდეც სამაგალითო განსახოვნება აზრისა:

„მგრეთ ჩაფლული ოცნებაშია“ და სხვანი.

კაი ტლაპო ყოფილა, თქვენმა მზემ! აბა, თქვენი ჭირიმი, ოცნება რა ტლაპოა, რომ ჩაფლობა შეიძლებოდეს! დანთქმული ეთქო, კიდეც ჰო, ტლაპო მაინც არ მოაგონდებოდა კაცსა და გაახსენდებოდა ან ზღვა, ანუ სხვა წყალი რამე, რომელზედაც მაინც კიდეც ათასჯერ ფაქიზია ოცნება.

„მეც დავინახე ცა, როგორც სისხლი,
ზღვებრივ ღელავდა ღრუბლიდან ცეცხლი,
თითქო ცა ღრუბლად გადაქცეული
დანთქმას გვიპირებს...“ და სხვანი.

აბა, მოდი და ამ უთავბოლოდ აშენებულ სიტყვის ყორეში პოეზიის ვარდი მონახე! ჭინჭარიც არ არის, თორემ ვარდს ვინა ჩივის? „ღრუბლიდან ცეცხლი“! პირველი, რომ ქართული ენა ბრძანებს, რომ ღრუბლიდან ცეცხლი უნდა იყოსო, მეორე — გონება გვეუბნება, რომ თუ ქვემდებარეა, ზმნაც აქვე უნდა იყოსო. „ღრუბლიდან ცეცხლი“ სადაა ზმნა? თუ „ღელავდა არის „ღრუბლიდან ცეცხლის“ ზმნა, ნიშანი რაღად უზის განყოფისა? მაგრამ, თუ ნიშნებს გავეყვებით ჩვენ, ათასი სხვა შეცდომებია ნიშნის ხმარების შესახები. ვინ ამოსწერს სუყველასა?

„თოვლიან მინდორს, ახლორეს ტყესა,
ზედ დაჰნათოდენ ბნელსა ხეგებსა,
ყურთუკის მსგავსად ჭირხლი პრტოებსა
გარემორტყმოდა ფიჭვის ხეგებსა...“ და სხვ.

თუ აქ გაიგება რამე, ხელს მოვიჭრით! აქ რომ აზრის გაგება უნდოდეს კაცს, უნდა თავთავის ალაგას დასვას და დაარეული რითმის გულისათვის სიტყვები. აი, აქ როგორც სიტყვის მიწყოფილობაა, ანუ

კონსტრუქცია: „ხელი გავიქნიე ფეხი“. იქნება ჩვენ „შეშლილის“ მთარგმნელს ჰგონია, რომ „ხელი და ფეხი გავიქნიე“ და „ხელი გავიქნიე ფეხი“ ერთი და იგივე იყოს? არა, ერთნი არ არიან. ამ ორ მაგალითში, მართალია, ერთი და იგივე სიტყვებია, მაგრამ ის სიტყვები ერთგან თავის ალაგას არიან, მაგ. „ფეხი და ხელი გავიქნიე“ და მეორეში კი არა, იმისთვისაც „ფეხი და ხელი გავიქნიე“ მეც მესმის და თქვენც და „ხელი გავიქნიე ფეხი“ არც თქვენ გესმით, არც მე.

„ჩემი ცხენები როგორც შეშლილნი“ და სხვანი.

ჭკვიდამ ხომ არა? ძალიან ახალი ამბავი იქნებოდა, მართლა დასაბეჭდი. სწორედ უნდა თქოს კაცმა, რომ ეს IV მუხლი, თუ თავი, კაზლოვს ლამაზად აქვს გამოყვანილი, ასე, რომ მთელ კაზლოვის თხზულებაში ძნელად იპოვნით ამისთანას. აბა ეხლა გაშინჯეთ თავად ერისთავის თარგმანი, რა საცოდაობაა! თუ კაზლოვი შეგძულდეთ, ჩვენო მკითხველო, თავისი ბრალი ისე არ იქნება, როგორც მის უწყალო მთარგმნელისა. თუმცა კაზლოვი, მართალია, იმისთანა მწერალია, რომ არაფერი დაეწერა, რუსეთს იმითი არა დააქლდებოდა-რა, და რადგანაც დაუწერია, იმითიც არა მოჰმატებია-რა, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, მაინც შებრალება უნდოდა და არა ეგრეთ გაწირვა.

„ძველი საყდარი, ვგონებ, ფიცრისა

დგას საფლავები გარემო მისსა,

ძველ კარს-ბჭეში კანდელი ბეუტავს...“ და სხვ.

კიდევ ქვემდებარეა და ზმნა ოცნებაებში ჩაფლულა და ჩაჰბარებია პატრონსა: „საფლავები გარემო მისსა“ უზმნოდ ბრძანდება. არა, არა. ეგრეთ წერას ვერ აიტანს კაცი; ასე ჰგონია კაცსა, ახალ მოსწავლეს გარმიანელს უცოდვილებია კალამი ენის გასაფარჯიშებლად და არა ჟურნალში დასაბეჭდავად. უზმნოდ არა ენა, ფრინველის ენის მეტი, არ იხმარება და უფრო ჩვენი დალოცვილი ენა; რუსეთში თუმცა ზოგიერთგან არსებითი ზმნა არ იხმარება, მაგრამ ქართული რუსული ხომ არ არი? ქართულში ყოველთვის ზმნა უნდა, — ეგ მეორე კლასის მოწაფემაც იცის.

„ძველ კარს-ბჭეში კანდელი ბეუტავს,

მის სიახლოვეს ვიღაცა სუნთქავს...“ და სხვ.

გესმით, მკითხველო! მთარგმნელი ამა პოემისა (თუნდ თვით დამწერი კაზლოვი, სულ ერთია), ზის მარხილში, ნაბადში შეხვეული და მიაქროლებს, „ზარის წკრიალებს“, „მარხილი ჭყრიალებს“, როგორც თავადი ერისთავი გვარწმუნებს, გზის იქილამ მდინარის პირზედ ერთი ფიცრის საყდარია, იმ საყდრის ბჭეში კანდელია, იმ კანდლის ახლო ვილაცა სუნთქავს და ის სუნთქვა ესმის მარხილში მიმაქროლებელს, ნაბადში შეხვეულს „ზარის წკრიალში“ და „მარხილის ჭყრიალში“!!! აგანგალა განგალა, გამოუცენია! კაი ყურები არ უნდა ჰქონდეს იმ კაცს, რომელსაც ის სუნთქვა გააგებინა თ. ერისთავმა?! გვიხარიან, ტელეგრაფები აღარ მოუწოდებთ საქართველოს, თუ მაგისტანა ყურების პატრონები სცხოვრობენ. რომ ისე ლამაზად შორილამ ესმით ვილაცის სუნთქვა. გამოიყვანეთ ის ბედნიერი კაცი, დააყენეთ მოედანზედ და დააგდებინეთ ყური; ქვეყანაზედ რა ამბავია, ის მოედნილამ ყველაფერს გაიგებს. მერე თითონ ის ვილაცა საშინელი მსუნთქავიც კარგი ცხრათავიანი მღევი უნდა ყოფილიყო, რომ ისე ესუნთქა, რომ გზაზედ მიმაქროლებელს მარხილითა, ზარის წკრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაეგო. არა, თავადო ერისთავო! ბევრიც რომ გვიფიცოთ, რომ ეგ მართალია, მაინც შეუძლებელს არ დაგიჭრებთ და თქვენც, არა გვგონია, მაგის დამტკიცება მოინდომოთ. ეს უშესაბამო, შეუძლებელი სუნთქვის გაგება კაზლოვისა ნუ გგონიათ, ჩვენო მკითხველო, ეგ თავად ერისთავის მოგონილი გახლავსთ პოემის გასამშვენებლად. კარგად უხერხნია! თავად ერისთავს უხმარია ეს უშესაბამოა იმისათვის. რომ სიტყვაზედ „ბუჟტავს“ რითმა ვერ მოუწყვია, ამისდა გამო გაუფიქრია: „მოდო, მიუწერ „ვილაცა სუნთქავს“, რითმა ზომ გამოვა, უაზრო იქნება, თუ აზრიანი. ღვთის მადლით, მოდავე არავინ მეყოლება; არავის არა ჰყოლია და მე რა ღმერთი გამიწყრება!“ ჩვენ კი მოულოდნელად გამოვიჩნდით, თავადო ერისთავო!

„თეთრი მკერდი, ბუნებით ქმნული“.

ესრე ნაწყვეტ-ნაწყვეტად რომ ვიღებთ ლექსებს თავად ერისთავისას, ნუ გეგონებათ, რომ ძალადა ვშვრებოდით, რათა დაუკარგოთ აზრი. არა, ამოწერა გვეზარება. თქვენვე შიგ ჩართვით წაიკითხეთ და მაშინ უფრო უაზროდ გეჩვენებათ ეგ ლექსები.

„ბუნებითი ქმნული“ რომ არ დაეტანა უფ. მთარგმნელსა, პირველი — რომ რითმა არ გამოვიდოდა, მეორე — რომ მკითხველი იფიქ-

რებდა, არა-ბუნებითი ქმნული მეკრდიც არისო. პირველზედ თუ გა-
გიფიქრიათ, მართალი ხართ, უფ. მთარგმნელო, მეორეზედ-კი, უკაც-
რაოდ არ ვიყოთ, შემცდარხართ. მაგას არავინ არ იფიქრებდა. — აი,
რითმის გულისათვის ორი სიტყვა სულ გამოუსადეგნი ჩავიტანიათ,
განა მარტო ამ ზემოხსენებულს ლექსებში, ბევრგან სხვაგანაცა. განა
რითმა რომ არ იყოს, პოეზიაც არ იქნება? აბა, აიღეთ ურითმო ლექ-
სები თავად გრ. ორბელიანისა, თუნდ ბოლონდელი ოქტომბრის „ცის-
კრის“ „ო... დარღები“; აბა, ყურადღებით წაიკითხეთ, რა პოეზიაა
მაგ ურითმო ლექსშია! თვალწინ წარმოგიდგებათ ის ჩათუქესანი თბი-
ლისის ქართველი, რომლის ნატერა და სამოთხე კახური ღვინოა, სიყ-
ვარული და ორთაჭალის ბალები. აბა, ნახეთ ის ქართველი პაჟარნი,
ნაბად-წამოსხმული, ლოთურად ჩითმერდინით ყელზედ, როგორ გულ-
მოდგინედ შეჰყურებს თავის საყვარლის ფანჯრებს! ვინც კი დაუშ-
ლის, აღრინდება და ეუბნება: „მოდო, ამ ვირს ეშხზედ ელაპარაკე!“
რამდენი ნამდვილობა და ჭეშმარიტებაა მის წმინდა ქართულ პოეტურ
დარღებში, კვნესაში და ნატერაში! პოეზია განსახოვნებაა ჭეშმარიტე-
ბისა, ცხოვრებისა და არა ჯაჭვი უთავებოლოდ გადაბმულ რითმებისა.
არა, როგორც ვხედავთ, თქვენ ძალიან სულწასულად გყვარებით
რითმების რახარუხი, იმისთვის შეგიწირავთ: აზრიც, ფიქრიც, ის ცო-
ტაოდენი გულის სითბოც, რომელიც ალაგ-ალაგ ჩანან ორიგინალშია.
სულ ხელაღებით მოგიოხრიათ კაზლოვი.

„იმ მშვენიერსა, თოვლებრივ ჭეთრსა,
ხუტუჭნი თმანი ჰფარვენ მის შუბლსა...“ და სხვანი.

ჩვენ მიხვდით, რის თქმაც გინდათ თქვენა, — იმ მშვენიერ, თოვ-
ლებრივ თეთრსა შუბლსა ხუტუჭნი თმანი ჰფარვენო, მაგრამ ისევ ის
გაუთავებელი „ხელი გავიქნეი ფეხი“ გამოგივიდათ. ათასი კიდეც სხვა
ამისთანა მაშრიყ-მადრიბულ ენის კონსტრუქცია აქვს თავად ერისთავს
თითქმის ყოველგან, მაგრამ ჩვენ აღარ ამოვსწერთ.

„გასწი, გაჰყურცხლე! იმის ანბავი
შენ მომიტანე, რომ სატრფო თავი
ჩემზედ რას ჰფიქრობს...“ და სხვანი.

სასაცილოა, რომ რითმის ტრფიალების გამო კაცმა სთქვას: „სატრ-
ფოს თავი ჩემზედ რას ფიქრობსო“. თავი იფიქრებდა, თუ იფიქრებ-

და, ფეხები ხომ არა?! რაღა თქმა უნდა მაგას? როგორც ვხედავ, თავადი ერისთავი ფეხებსაც-კი აფიქრებინებდა, რომ რითმას მოეთხოვნა. მერე პოეტი, რა ლაპარაკობს შეშლილზედ, ათავეს ეგრე მშვენივრად:

„...გულს აწუხებენ
ძველი საყდარი, ის საფლავები,
თითქოს ბნელაში დგებიან მკვდრები,
დაყრუებული ის არე-მარე
საშიშარია ეგრეთი ღამე,
ჩემ ფიქრთ აღელვებს ეს მოსაუბრე...“ და სხვ.

წადი და ეძებე, ვინ მოსაუბრე? დაყრუებული ღამე, თუ ის არე-მარე? აი ამათ კი სწორედ უზმნო ენა აქვთ, თუ ეგენი არიან მოსაუბრედა.

„არა, რა მესმის გაუგებრად...“

გაუგებრად ვის რა ესმის, რომ თქვენ გაგეგოთ? სულ ამაო ჩივილია. მაგრამ თუ მარხილით მიმაქროლებელმა, ზარის წყრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაიგო ის სახელოვანი ზემოხსენებული სუნთქვა საყდრიდამ, თქვენ, გვიკვირს, გაუგებრად რატომ არ გაგიგიათ?

„თითებიტა თვლის კიდეცა თვეებს“ და სხვანი.

ახალი თვლა შემოუღიათ საქართველოში — თითებიტა და არა ჭკვითა. ჩვენ მარტო ის ვიცით, რომ თითებზედ შეიძლება თვლა და არა თითებიტა.

„ვხედავ საოცარო მე სანახავთა,
თითქოს რაღასაც მოჩვენებათა;
იქნება არის მხოლოდ ოცნება,
მაგრამ ბუნება თვით რომ იცვლება!“ და სხვ.

ამ ორ პირველ სტრიქონში კიდევ იგივე „ფეხი გავიქნიე ხელია“. ჩვენ ამისათვის კი არ ამოვწერეთ ეს ლექსი, რომ ეს გვეჩვენებინა, არამედ იმისთვის, რომ უღალაგო ალაგას „მაგრამ“ კუნტია; მაგრამ ეგ ისეთი პატარა შეცოდებაა სხვა ახოვან-შეცოდებაებთან, რომ თითქმის ღირსებად მიეწერება თავად ერისთავს და არა ცოდვად.

აი, ამ ქვემო-მოხსენებულ ლექსში გაშინჯეთ, რა აუარებელი ტან-

ჩვეა გამოთქმული და იქავე ცოტაოდენი ნუგეში, რომელიც სურვებია შეშლილსა და არ მოსცემია, მაგალითად:

„დილით, თუ ღამე ვფიქრობ მასზედა,
ცრემლი არ შშრება არც ერთ თვალზედა“ და სხვ.

ერთ-ერთ თვალზედ მაინც შესრობოდა, რა უღვთოობაა! მითამ რა ნუგეშია, რომ ერთ-ერთ თვალზედ შესრეს, მეორიდან კი სცვიოდეს ცრემლი?

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა“ და სხვ.

ეს რა არის, ნეტავი გვითხარით? თუ ის საშინელი ტანჯვა მისია, თქვენი რაღად იქნება, თავადო ერისთავო, და თუ თქვენია, იმისი რაღად იქნება? მაგრამ მაინც კიდევ და-ძმურად გაგიყვიათ: სახელი არსებითი თქვენ აგილიათ და იმ არსებითი სახელის ზედშესრული შემოიღოსათვის დაგიტმიათ. კიდევ კარგი, რომ ხელცარიელი არ დაგიგლიათ.

„ბნელი ტუტუნი...“ და სხვანი.

მითამ ნათელი ტუტუნიც არის ქვეყანაში, არა გვერნია!

„იცი რა მითხრა, ღამე მთვარეში...“ და სხვ.

ეს სულ ახალი გამოჩენაა ასტრონომიაში! რომელ ტელესკოპით დაუნახავს თავად ერისთავს ღამე მთვარეში?

„ან სვინიდისის მე ყვედრებაში

რისთვის ჩავარდი ვფიქრობ ჩემ თავში...“ და სხვანი.

რა ჩაუვარდა საწყალ შეშლილს თავშია, რომ ეგრე ჩივის? არაფერი არ ჩავარდნია თავში, მხოლოდ თავად ერისთავს ვერ მოუხმარია ზმნა. პირველი პირი ამ ზმნისა ჩავვარდი არის და არა ჩავარდი. თუნდ რომ ეგრე იყოს, რომ „მე ყვედრებაში რისთვის ჩავვარდი, ვფიქრობ ჩემ თავში“ რაღა არის? რატომ „ვფიქრობ“ ამის წინ ნიშანი არა ზის? მერე ვფიქრობ ჩემ თავში რაღა სათქმელია? ვინ არ იცის, რომ ფეხებში ფიქრობა არ შეიძლება? მაგრამ ვინ იცის? თუ ღამე მთვარეშია, რატომ ფიქრობა ფეხებში არ იქნება!.. და სხვანი და სხვანი, ჩვენო კეთილო მკითხველო!

თავიდან იქამდე, სადამდინაც მე წავიკითხე ეს „შეშლილი“, სულ ამისთანა შეცდომებია, მაგრამ ჩვენ სულ ყველა იგი რომ ამოგვეწე-

რა, ხელახლად დაბეჭვდა მოუნდებოდა თითქმის. ის არ ეყოფა ამ სა-
შინელ თარგმანს. რომ ერთხელ ელირსა დაბეჭდვა, რომ მეორედაც
არ დაბეჭდილიყო? ჩვენც თვითონ ისე დავიღალენით, დავიქანცენით,
დავყრუვდით რითმების უთავბოლო რახარუხით. რომ ვერ შევძელით
„შეშლილის“ ბოლომდი წაკითხვა. სწორედ მეოცდა-მეერთე თავის,
თუ მუხლის, მეხუთე სტრიქონზედ შევდექით! კიდევ ბარაქალა ჩვენს
ბიჭობას, რომ იქამდი მივსულვართ!..

ეს რაცა ვთქვით ჩვენა, მგონია სამყოფი იყოს, თვითონ ბკითხვე-
ლი დაგვემოწმოს, რომ სწორედ მიწასთან გაუსწორებია ისეც არც ძა-
ლიან მაღლა მდგომარე კახლოვი. საწყალი კახლოვი! იფიქრებდა, რომ
იმისი „შეშლილი“, რომელზედაც იქნება უტირნია, ესრეთი სასაცილო
იქნებოდა თავად ერისთავის თარგმანში? მართლა, რომ კახლოვის „შეშ-
ლილი“ სრულად შეშლილა ქართულს ენაზედ: ერთი ბეწო შებრა-
ლება და სიყვარული არა ჰქონია იმის მთარგმნელს — არც იმისი,
რაც უთარგმნია. არც თავისვე ამორჩეულ პოეტისა, არც ხელოვნე-
ბისა, არც თავის მშობლიურ ენისა. მართო ჩანს, რომ საკვირვლად
ჰყვარებია თ. ერისთავს რითმების რახარუხი!

მთელს თავის თარგმანში თავად ერისთავს აქვს ექვსი სტრიქონი
ლექსი ისეთი ლამაზი და მსუბუქი, რომ ჩვენ არც კი გვჯერა, რომ
იმისი დაწერილი იყოს. აი, ის ლექსები, რარიგად ხატავენ შეშლილის
მდგომარეობას:

„ხან მოიხედავს, ხან მოიხედავს,
გარემოს ჩვენსა საფლავს შეხედავს....
ამოიოხრებს, იწყებს ლოცვასა...
ხან ათრთოლდება, შეხედავს ცასა,
შეშინებული მე მომეკვრება
და ხან უეცრად კრეჟას მოჰყვება...“

აი აქ ჩანს ენაც, მხატვრობაც. აზრიც და ის სურათი, რომლის წარ-
მოდგენაც ცხადად შეიძლება. ეს ლექსები ისე შევნიან დანარჩენ ლექ-
სებში, როგორც ვარდი ჭინჭრებში. სწორედ უნდა ვსთქვათ, რომ ეს
ლექსები ისეთი ლამაზები არიან, რომ ჩვენ გვიკვირს, ამისთანა ლექ-
სები როგორ შესძლო იმან, ვინც, მაგალითებრ, ეს დაწერა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება,
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით

ამა ქვეყნისა მშენიერებას
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას! — და სხვანი.

ეხლა, როცა გვინდა კალამი თავის ალაგას დაესდვით, ფიქრად მოგვივიდა: იქნება თავად ერისთავმა გვიწყინოს ეს პირმოუფერებელი სტატია, რა გვეგონია. ჩვენ ყველანი ქართულ ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეულება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომატებული. მაშ, როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სიმრუდე არ გვეცოდინება? ნეტავი ორიოდ კაცი იყოს საქართველოში, რომ ჩვენი ბოროტება ერთიანად ასწეროს და დაგვანახოს... აბა, ის იქნება ნამდვილი საქმბარი მამულის-მოყვარე, და არა ის, ვინც მეტის-მეტად დამჟავებული სიყვარულისა გამო, ანგელოზივით ასახელებს საქართველოსა. ბოროტების ღვთაება ნახევარი გასწორებაა. თუნდ რომ იწყინოს თავად რ. შ. ერისთავმა ჩვენი პირ-მოუფერებელი სტატია, რა უყოთ? მისი ნებაა! სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვჩაჩა ჩვენ მამაპაპათავან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ ვუპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს. იქნება ჩვენც ამ სტატიაში ბევრი შევსცოდეთ ჩვენს საყვარელს ენასა, მაგრამ ჩვენ არა ვხედავთ. მაგის განხილვა მკითხველის ნებაა. ჩვენის მხრით ამას კი ვიტყვი. რომ ჩვენი ქართული ენა ისე გვიყვარს, რომ ჯერ ვეცდებით, რომ მის წინააღმდეგ არ მოვიქცეთ და, თუ ღმერთი გაგვიწყრება და უხერხოდ მოგვივა რამე, მის შენიშვნას სიხარულით და მადლობით მივიღებთ.

დასასრულ, თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენ სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ: იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჭკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერა ჰპოვა. რა უყოთ? როგორიც მღვდელია, ისეთიც ვერაო, ამბობს ქართული ანდაზა. როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, იმისთანაც, ღვთის წყალობა თქვენა გაქეთ, გამხილავიც შეხვდა. ჩვენ ჩვენის ენის დამცირებამ დაგვაწერიდა ეს სტატია, თორემ ჩვენ ვინა და კალამი ვინა?

პასუხი

(გუძღენი თ. ალ. ვახტანგის ძეს ჯ.-ორბელიანს და იმ პირთა, ვინც ყურადღებას აღიარებს ამ სტატიასა).

«Из нашей литературы хотят устроить балльную залу, и уже зазывают в нее дам; из наших литераторов хотят сделать светских людей в модных фраках и белых перчатках, энергию хотят заменить вежливостью, чувство — приличием, мысль — модною фразою, изящество — щеголеватостью, критику — комплиментами».

ბელინსკი.

ბარაქალა, ჩემო სტატიავ, ბარაქალა! ვისაც თავის დღეში კალამი ხელში არ აუღია, იმასაც ააღებინე; ვისაც მართალი სიტყვა პირდაპირ ნათქვამი თავის დღეში არ გაუგია, იმას მართლის თქმით გული აუშლვრიე; ვისაც „მინილამ ფეხი კარში არ გამოუდგამს“ და რაღაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა უკითხავს-რა, ისიც-კი ალაპარაკე თეორეტიკის გარე საგანზედ. ბარაქალა, ბარაქალა! სამი სტატია ერთ სტატიან, რა ამბავია? ეს ის ამბავია, ჩემო კეთილო მკითხველო, რომ ამ ჩემ მოპირდაპირეთ რიცხვით ჯობნა სურვებიათ და არა თავის სტატიების ღირსებითა; იმ ზღაპრისა არ იყოს: „ასმა კაცმა ვერ შეჭამაო, ერთი კაცის ლუკმა იყოო“, ეს სიტყვები სწორედ ჩემს აპრილის სტატიას უხდება. ეგ არაფერი კიდევ, სხვა კრიტიკებიც კიდევ მზადდება თურმე ჩემზედ. სხვანიც რომ ამ სამს კრიტიკაზედ დაჰმატონ, კარგი იქნებოდა; პირველი — რომ პასუხს ერთად გავსცემდი, ჰეორე — რომ ეს რამდენიმე კრიტიკა ერთად კი ზომიერი ლუკმა საინც გამოვიდოდა, რომ ღირებულოყო ჩასაყლაპავად.

ეჰ, თავი დავანებოთ უბრალო ყბედობას და, მინამ პასუხს გავსცემდეთ თვითეულს მათგანს, ვსთქვათ ცოტაოდენი რამე კაცის ბუნების სისუსტეზედ: საკვირველია, რომ ზოგი, ვისაც ღონე და ძალა აქვს, ყაიქცევა ხოლმე მოედნიდამ და იმალება ხალხში; ზოგი-კი, ვისაც არც ღონე აქვს და არც ძალა, გამოვა და შეუპოვრად დადგება შუა მო-

ედანზედ. რათ არის ამისთანა წინააღმდეგობა კაცის ბუნებაში? ამას ყოველი გონიერი კაცი მიხვდება, თუ გონება დააკვირვა მაგ ორგვარ ქცევასა. სულელის უბედურობა ის კი არ არის, რომ სულელია, ის არის, რომ თავისთავს ვერ იცნობს და თავისი თავი დიდი რამა ჰგონია. მე ადამიანის წვრილმანობით თუ გავამართლებ ამ სიტყვებს: „მე ქვეყნიერებისა არა მესმის—რაო, ცოდნის გლახა ვარო, მისწავლიათ ორიოდ სიტყვები რომელნიც ხან საჭმელად მგონიაო და ხან სასმელად, მაგრამ მაინც-კი გამოვდივარ მოედანზედაო, რათა კენჭებით მაინც ქვეყანა დავანგრეო“. ჭიდილი რომ იქნება, იქაც-კი იმ კაცს, რომელიც ეგრე გულწრფელობით აღიარებს: არაფერი შემეძლიანო, მოედანს ჩამოაცლიან.

ხშირად შემხვდება ხოლმე სიტყვები: ლიტერატურა, კრიტიკა, ხელოვნება, სიტყვიერება და სხვანი, მაგრამ მხმარებელთ ხმარებულის გაგება არა ჰქონიათ: რომ ჰქონოდათ, დარწმუნებული ვარ, რომ, არამც თუ ლიტერატორობას მოჰყვებოდნენ, კალამსაც ხელში არ აიღებდნენ და, თუ აიღებდნენ, მარტო მოკითხვის წიგნების დასაწერად. ამის დასამტკიცებელს მაგალითს შორს არ დაუწყებთ ძებნასა, აი თვით კნ. ბ. ჭორჩაძის სიტყვები: „ჩვენ, როგორც შეგვიტყვია, ილია ჭავჭავაძე, ბატონებო, გაზრდილი გაზღავს უნივერსიტეტში (ვის უთქომს?) სადაც ასწავლიან მრავალ საგნებსა (ესეცა სცოდნია!) და, რასაკვირველია, სწავლას მიიღებდა. მაგრამ აი საკვირველი (მართლა რომ. აი!!!): უპირველესი საგანი არ შეუძინებია, ესე იგი თეორეტიკა (?) ანუ ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლა“. მე, სწორედ მოგახსენოთ, ეგ თეორეტიკა არ ვიცოდი რა არი, მაგრამ თეორეტიკით დახელოვნებული ჩემი მოპირდაპირე ისეთი კეთილი გულისა ყოფილა. რომ განსაზღვრავს იმ თეორეტიკას, ანუ სწავლას ხელოვნებითის სიტყვიერებისას, ამ-რიგად: თეორეტიკა გვასწავლისო ა, ბ, გ, დ და სხვანი რა-რიგად იხმარებიან სიტყვებშიო. რა-რიგად შეადგენდნენ მარცვალსაო, — და ამ სწავლასა ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლას ეძახის ჩვენი მწერალი ქალი!!! აი, რა ძნელი ყოფილა შინიღგან გამოუსვლელობა და უნივერსიტეტის დაცინება. აქედამა სჩანს, რომ არც ხელოვნება ესმის ჩვენს მწერალს ქალს და არც სიტყვიერება. ასოს ხმარების გამსაზღვრელი საგანი ტყუილადაა ჩემობს ხელოვნების სწავლის სახელსა. ასოს ხმარებას სწავლა არ უნდა: თითონ სიტყვა გვასწავლის, სად უნდა ვიხმაროთ რომელი ასო. მერე თვით ასო

ხმარება გარეგანი საგანია, — ეგ მეხანიაკური მიეკრ-მოკერებაა ენაში, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები; ეგ ხელოსნობაა და არა ხელოვნება. ხელოვნება არის განხორციელება სახეში იდეისა, აზრისა; მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია — ესენი სულ სახეში გამოსთქვამენ იდეიას, მხოლოდ იმით განიყოფებიან, რომ თავის იდეის გამოსათქმელად სხვადასხვა მასალებსა ხმარობენ, როგორც მუსიკა — ხმასა, მხატვრობა — ხაზსა, პოეზია — სიტყვასა. სიტყვიერებითი ხელოვნება პოეზიასა ჰქვია, რადგანაც სიტყვის საშუალებით და შემწეობით აღსარულებს ხელოვნების მნიშვნელობასა. მაშასადამე, ანბანის განსაზღვრა ხელოვნება არ არის, მაშასადამე, კნ. ჯორჯაძისას არ უნებებია გაგება მისი, რაც წაუკითხავს და რაც თავის გულწრფელობით უხმარია. მიგვილოცნია! ხელოვნების სწავლისათვის საკვირველი წიგნების ამორჩევა სკოლნია! თითონ თეორეტიკა, — ეგ სხოლასტიკობის ნაშთი — რა არის, რომ მასზედ აშენებული განვითარება რა იყოს? ყოვლის მწერლისათვის საჭირო და აუცილებელიაო იცოდეს თეორეტიკა, ანუ სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისა, ესე იგი ანბანის განსაზღვრაო, ბრძანებს ჩვენი მწერალი ქალი. იქნება ეგ საჭირო იყოს, როგორც მწერლისათვის მელანი და კალამი საჭიროა, ანუ მათემატიკისათვის ნუმერაცია: ვისაც წერა უნდა, ანბანი უთუოდ უნდა იცოდეს, მაგას თქმა არ უნდა, რომ, როგორც მარტო ნუმერაციის ცოდნა არ შეიქმს მათემატიკს, ისე მარტო ანბანის ცოდნა არ შეიქმს მწერალსა. ამას ძალიან ცხადად ამტკიცებენ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები და მისი სტატია, რომელზედაც ჩვენ, საუბედუროდ, უნდა ვილაპარაკოთ.

„ნუ განიკითხავთ, რათა არ იყვნეთ განკითხულნი“. მრწამს საღმრთო წერილიც და ის აზრიც, რაც შეპყრობილია ამ სიტყვებში. ეგ იმაზედ-გი არ არის ნათქვამი, რომ კაცი წყალში რო იხრჩობოდეს, ნუ მაარჩენო, თორემ შენც რომ იხრჩობოდე, გადაგარჩენენო! მაგას კაცმოყვარე, კაცის დახსნისათვის ჯვარცმული ღმერთი ჩვენი მაგ აზრით არა ბრძანებს, რა აზრითაც კნ. ბ. ჯორჯაძისას უნებებია გაგება. ვისაც საქმე ესე ესმის, იმას ანბანის თეორეტიკაც ვერას უშველის, როგორც წყალწაღებულს ხავსი: იმასა არაფრის განხილვაც არ შეეძლება; მას რისთვის გამობრძანდებიან ხოლმე ამგვარნი პირნი სცენაზედ? რა დაჰკარგვიათ და რას ეძებენ? უბედურობა ჩვენი ეს არის, რომ შევებუვართ თუ არა ანბანის თეორეტიკის კანონით უაზრო ლექსებს, გვგონია, რომ ხელოვნებას დიდი რამ შევძინეთ;

იმიტომ გვგონია, რომ ჩვენს ლექსში „ა“ თავის ალაგს ხმარებულია, „ბ“ თავის ალაგსა თუ „ცისკარი“ უვარგისია, კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშავანგის ფრთებითა, ბულბულებო ყორნის ჩხავილითა! ეხლა ცარიელი ანბანის თეორეტიკით და ჩხავილით ტყუილად წუტილობენ იყოს ის ბედნიერი დრო, როცა ეს ლექსი თურმე მოსწონდათ მათ თეორეტიკებზედ თვალზე-გაწყალბებულ პირთა:

არჩილ კახიბერი, ბალსანკინა მოგბრ,
ყარანფილ ვარდბერი, იაკობტ ყაყაჩოგბერი,
რტო კიპაროსებრი, ია შამპა-სოსანებრი* და სხვ.

იქნება ეხლაც მოეწონოს ვისმე ეს ლექსი, და სწორედ, მოეწონებათ კიდევ, თუ ანბანის თეორეტიკა, კნ. ბ. ჯორჯაძის გარდა, სხვასაც ვისმე ხელოვნების სწავლადა სწამს და გალახოვის ქრესტომატიის სხოლოები უფ. გ. ბარათოვსავით კრიტიკად მიაჩნიათ. ეხლა რომ კაცმა სწეროს, ცოდნის და განათლების გარდა, ნიჭიც უნდა ჰქონდეს. ცოდნა და განათლება ისე აუცილებელი და საჭირონი არ არიან პოეტისათვის, როგორც ნიჭია საჭირო და აუცილებელი**. ამის დასამტკიცებლად შორს არ გავგზავნი მკითხველს: აი რუსეთში, გაუნათლებელ და უცოდინარმა კალცოვმა თავის ნიჭით ასეთი სახელი დაიდო, რომ როგორც სახალხო პოეტი, კალცოვი პუშკინზედაც მაღლა დასვეს რუსებმა. ეს უბრალო აზრი არ ესმის ჩვენ მწერალ ქალს, რადგანაც ჩვეულებრივ გულწრფელობით ბრძანებს: შვიდასს ყმაწვილსა ზრდისო ხელმწიფე და, აბა, თუ ერთი რამ კარგი დასწერონო; ასე ჰგონია, მწერლობა ღილახანა იყოს.

სხვათა შორის ჩემს კრიტიკოსებს არ ესმით, რა არის კრიტიკა, არავის არ ესმის, გარდა თ. ერისთავისა; რომ ჩვენ მწერალ ქალს არ ესმის, — ეგ საკვირველი არ არი, რადგანაც ბევრიც სხვა არ ესმის და ანბანის თეორეტიკაზედ აუშენებია თავის ხელოვნება და შინიდან ფეხი არ გამოუდგამს. არც უფ. გ. ბარათოვისა მიკვირს, რადგანაც ძალიან მკვირცხლი გონება ჰქონია, რომ ჩემ ამ ორ ლექსებში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აყვავდები?

* ამ ლექსს, ამბობენ, გორის სასწავლებელში ასწავლიდნენო ერთ დროს. თუ ეს მართალია, ბარაქალა მასწავლებელთა გემოვნებასა!

** იქნება ზოგიერთს, და სხვათა შორის კნ. ბ. ჯორჯაძისას, ეს ჩემი სიტყვები ძალიან იამის. სხვისა არ ვიცი და ჩვენს მწერალს ქალს-კი მოგახსენებ პირდაპირ, რომ სწორედ ეგ საჭირო და აუცილებელი ღირსება აკლია სხვათა შორის.

მწვანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს თავის სამ განსაცვიფრებელ ნიშნებითა. იქნება მკითხველს არ იჯერებდეს ამგვარ ამ ლექსის გაგებას, რადგანაც მართლა ძნელი დასაჯერებელია, მაგრამ აი უფ. ბარათოვის სიტყვებიც: „გაზაფხულში პოეტი სულთ ნატრობს საყვარელ მამულის აღყვავებას. ნეტავი დანახვა ესლა საქართველო, როგორ მწვანე ხავერდივით ბიბინებს!!! · მართლა-და უფ. გ. ბარათოვის ლაღღუნატაზია და ნიჭიერება უნდა ჰქონდეს, რომ ეგრეთ გაიგოს უბრალო აზრი, უბრალოდ გამოთქმულა. აკი მოგახსენეთ, რომ მწვანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს მეთქი. მაგრამ მელას რაც აგონდებოდა ის ეზმანებოდაო, ნათქვამია. სტატიაში, აპრილის ბოლოს, მოვისხსენიე სხვათა შორის: „თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენს სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ, იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჰკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერა ჰპოვა; რა უყოთ? როგორიც მღვდელიაო, ისეთიც ერადო, ამბობს ქართველი ანდაზად; როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, ისეთიც, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, გამხილავიც შეხვდა“. ამ სიტყვებს უფ. ბარათოვი კვენნად მიწერს. სხვა მაქებარი რომ არა ჰყავდა, თავის-თავი თვითონ აქოვო. ესლა კკითხავ უფ. ბარათოვისა: როგორი იყო პოემა ნათარგმნი ჩემის კრიტიკის აზრით! — ძალიან ცუდი. მაშასადამე, მისი მსგავსი კრიტიკა რალა იქნება? თუ ეს ვერ გაუგია უფ. გ. ბარათოვს, დარწმუნებული ვარ, რომ არც იმ სიტყვებს გაიგებდა, რაც ამოუწერია, მაგას თქმა აღარ უნდა. ბატონებო, თუ ორჯერ ორი არ გესმით რა არი, რის იმედით გამობრძანებულხართ მოედანზედ? რვა წელიწადი, როგორც თითონვე ამბობს მჭდარა უ. გ. ბარათოვი ღიმნაზიაში და ნაცვალსახელამდინ მისულა. ძალიან შორს წასულა, თქვენმა მზემ, თუ ამ-რიგად გაუგია, რაც მასწავლებელთ უთქვამსთ; კიდევ ბარაქალა იმ ოსტატების ხელოვნებას, რომ მაგისტანა მსმენელი ნაცვალსახელამდინ მიუყვანიათ. ეჰ, ამ უფ. ბარათოვის აზრზედ არ ღირს ლაპარაკი; თავი დავანებოთ, ეგ თითონ თავისთავსვე უწერს კრიტიკას. უფ. ბარათოვი სწორედ იმ მოკრივესა ჰგავს, რომელსაც ერთი ხელი მოკლე აქვს და ერთი გრძელი, ისიც მარცხენა; გრძელის ხელით მტერსა სცემს და მეორე, მოკლე ხელით — თავის-თავსა; მაგაზედ, ესე იგი ბარათოვის სტატიაზედ, ლაპარაკი უბრალო ყბედობა იქნება და ამისათვისაც თავს ვანებებ. ეს ზემოხსენებული სიტყვები კნ. ბ. ჯორჯაძისასაც უფ. გ. ბარათოვის ნიჭიერებით გაუგია და აზრის დასამტკიცებლად, როგორც შეშვენის მაგ-გვარს ლიტერატორს, კე-

თოლ-სინდისიანად ამოუწერია ჩემს სტატიიდან თავის სტატიაში მართო ეს სიტყვები: „ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, იმისთანა გამოხილავიც შეხვდა“. მე მოვასხენებ კნ. ბ. ჯორჯაძისას, რომ უფ. გ. ბარათოვის გონება არ ესესხნა და თავის გონებით გაესინჯა ეს სიტყვები არა ცალკე შიგ ჩართვით, არც ეგ ამოწერა მოუღწეობდა და არც ულოდიოებას დამწამებდა. ეხლა თვითონვე განიხილოს თავის შინაღწრდელი ლოდიკა, დამყარებული ანბანის თეორეტიკაზედ და მერე ბრძანოს, ეს ასრე უნდაო.

„კრიტიკა“ — ამის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვა არ არის ქართულს ენაზედ და არც ძალიან საჭიროა რომ იყოს, თუმცა უკეთესი იქნებოდა — რომ ყოფილიყო, რადგანაც ეგ დაგვიმტკიცებდა, რომ ჩვენი მამა-პაპანი მაგ მხრით განვითარებულნი ყოფილან. სადაც სახელია, იქ უთუოდ საგანიც უნდა იყოს. ეგ სიტყვა ეხლა მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის და ყოველი ხალხი, ცოტაოდენად განათლებული, ხმარობს თავის ენაში; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ეგ სიტყვა ჩვენში იხმარებოდეს. „კრიტიკა“ არის განხილვაც, განჩხრეკაც, გარკვევაც, გარჩევაც და დაფასებაც ერთად. როცა რომელსამე საგანს ფასსა სდებს კაცი, ჯერ იმის ღირსებას იტყვის (თუ აქვს ღირსება) და დაამტკიცებს, მერე ამბობს, ამოდენად ღირსო, ესე იგი, შინჯავს შიგნიდან და გარედან საგანსა, ყოველს მის თვისებასა, არჩევს ცუდსა და კარგსა და მერე სწონავს მართალ სასწორზედ *. ამ ორგვარ თვისებებს საგნისას ზოგიერთი კრიტიკოსი, რა განარჩევს ცუდს და კარგსა, სასწორს დაუთმობს ხოლმე. თვითონ მკითხველს, ზოგიერთი თითონვე ასწონავს ხოლმე. მეც ამ მეორე-გვარ კამხილავებს მივბაძე ჩემს აპრილის სტატიაში, რომელსაც მაინც კიდევ ვერ გაუბედვრე კრიტიკის დარქმევა. მეც სწორედ ეგრე მოვიქცე: ჯერ კაზლოვის ნიჭიერება განვიხილე, მერე მისი პოეზიის მიმართულება, მერე მისი „შეშლილი“, შემდეგ თარგმანი და ბოლოსა ვსთქვი. რომ არც კაზლოვი ვარგა მეთქი, არც მისი „შეშლილი“ და არც ამ „შეშლილის“ თარგმანი. მე კაზლოვზედ ახალი არა მითქვამს-რა. მე ისა ვსთქვი, რასაც მთელი განათლებული რუსეთი ამბობს. ეგრე არ მოქცეულან ჩემი კრიტიკოსები. მე მეგონა, რომ ან ჩემს აზრებს დაარღვევდნენ,

* იქნება აქ პურის მოედნის სასწორი მოაგონდეს უფ. გ. ბარათოვს, ეგ ჩვენი ბრალი არ იქნება.

ან თითონ სტატიის მიმართულებას დამიწუნებდნენ და შემდეგ დაფასებდნენ, ცუდია თუ კარგი. მარტო თ. ერისთავი ცდილა ჩემი აზრების დარღვევას. მიმართულების დაწუნებას (ლანძღვა არისო) და სხვათა შორის, როგორც შეშვენის ლიტერატურულ სტატიის განხილვას, გაუქენწლივარ სიტყვების ხმარებაში; სხვანი-კი — რამდენიმე აზროვანნი და ანბანთ თეორეტიკოსნი — მისცვიენიან მარტო ჩემ სიტყვებს; ის-კი არ იციან, რომ სიტყვა გარეგანი სამოსელია აზრისა, და კრიტიკაც, მარტო მაგაზედ აშენებული, სამსახაროდ ხდის კრიტიკის წმინდა მნიშვნელობასა. ამას ამტკიცებს, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, ისე უფ. გ. ბარათოვისა თავის რამდენიმე მაგარ აზრითა; სამსახაროდ არა ხდის თავის-თავსა ის კაცი, რომელიც ამბობს, რომ ეს კაცი არ ვარგა იმისთვისაო, რომ მტვრიანი ტანისამოსი აცვიოა? მე მინდა ამითა ვსთქვა, რომ ვინც ამ-გვარად შინჯავს საქმეს და ამ-გვარ დამტკიცებაზედ ამყარებს თავის აზრსა, იმას თვალეში ჰქონია ჭკუა. მაგ-რიგად გასინჯვა რისამე — თვალის საქმეა და არა სწავლისა, რომელიც ანბანთ თეორეტიკაზედ უფრო აუცილებელია მწერლისათვის. როგორც სჩანს, კნ. ბ. ჯორჯაძისას და უფ. გ. ბარათოვს მარტო სიტყვები უძებნიათ ჩემს სტატიაში და არა აზრი. კიდეც იმიტომ ამით სტატიებში მარტო სიტყვებია და სხვა არაფერი. ეხლა ყურადღება მივაქციოთ კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატიასა, განვიხილოთ თ. ერისთავის პასუხიც, უფ. გ. ბარათოვს კი თავს ვანებებთ, რადგანაც თავის-თავს თითონვე სცემს იმ ხელმოკლე მოკრივესავით.

✓**ძალიან გულნატკენი ბრძანდება ჩვენი მწერალი ქალი ჩემს სტატიისაგან, რატომ არ მაქოვო? იმიტომ არ ვაქე, რომ არ იყო საქმეელი, — და როცა მაგ აპრილის სტატიასა ვწერდი, თქვენმა მზემ, არც-კი მომგონებია არც მათა ლექსები, არც მათი მარხვების ტრაკტაცია*.** მე ისინი მაგონდებოდნენ, ვისაც ცოტაოდენი სახელი აქვსთ დავარდნილი ჩვენში; ვინც საქმეელი იყო, ჩემის ფიქრით, მე ისინი ვაქე, და

* 1860 წ. ნოემბრის ნომერში გახლავს კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, სახელად: „რამდენიმე აზრი ახლანდელს მდგომარეობაზედ“. ამ სახელმა არ მოგატყუოთ, ჩვენო მკითხველნო. ცუდი მაღაზინი მაგ-გვარ წარწერილობით შეიტყუებს ხოლმე მსყიდველთა. მაგ სტატიის სახელს რომ დაუჯეროს კაცმა, იფიქრებს: ან პოლიტიკურ-მდგომარეობაზედ იქნება რამდენიმე აზრიო, ან ეკონომიურ მდგომარეობაზედ, ან კიდეც განთლებაზედ. არა, ბატონო, მაგ სტატიაში კნენია ბრძანებს, მარხვებს არ ინახვენო.

ვინც არა — რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩავაყენე. ჩემი სიტყვები მოუყვანია კნ. ჯორჯაძისას, რომელთაც ძალიან დაუჩაგრავთ: სხვა ახალი მოლექსენი და პროზაიკები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს მეთქი. „ზოგიერთი“ რომ ვსთქვი, იმიტომა ვსთქვი, რომა მართლა-და სახეში მყვანდნენ ზოგიერთი ნიჭიერი მწერლები. სახელდობრივ იმიტომ არ ვახსენე, რომ ნუგეშად ჰქონოდათ ეგ სიტყვები იმათ. ვინც უსაფუძვლოდ თავიანთ თავზედ ბევრს რასმე ფიქრობენ, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძისა, რომელთაც თითონვე უგრძნიათ, რომ არ არიან იმ „ზოგიერთში“ შესარეგნი, თორემ რაღა მავათ იწყინეს ეგ სიტყვები და თავის ანბანთ თეორეტიკის ხელოვნებით გამობრძანდნენ სცენაზედ? სჩანს თვითვე, უჩემოდ, მიმხვდარან თავიანთ თავის ღირსებას და ამისთვისაც რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩამდგარან. მე აქ არა მეტქმის-რა, გარდა იმისა, რომ გავამართლო ეგრეთი გონიერი ქცევა, მხოლოდ ამას-კი დაუმატებ, რომ ეგ ადრე უნდა გაეფიქრებინათ; ეგ იქნებოდა სასარგებლო ჩვენთვისაც და თავიანთ თავისაც.

ერთს ალაგს კნ. ბ. ჯორჯაძისა ბრძანებს, რომ ჩვენ პასუხს ალარ გავსცემთო, თორემო, ეხლავ რომ კრიტიკები გავმართოთო, სხვა გონიერ და სასარგებლო სტატიებს ალაგს წაართმევსო „ცისკარში“. ეგ მართალია, ამის შემდეგ არც თქვენ და არც უფ. ბარათოვს პასუხს არც მე გავსცემ; მაგრამ ნება მომეცით გკითხოთ, რომელ სტატიებს; თქვენ ლექსებსა თუ? ეგ უბედურობა თქვენთვის და ბედნიერება ჩვენთვის ეხლაც მომხდარა მისის „ცისკარში“: თქვენი ლექსი ჩვეულებისამებრ არა ბრწყინავს სხვათა შორის ამ ნომერში. ეგ ძალიან გვიხარია ჩვენ და ძალიან გწყენიათ თქვენ; ადვილი მისახედო-მიც არის რა მიზეზითაც... მაღლობელი იყავით „ცისკარის“ რედაქციისა, რომ თქვენი ლექსები იბეჭდებინან; მაღლობელი იყავით, რომ „ცისკარი“ ეგრე ცუდია, რომ ყველაფერსა ჰბეჭდავს, თორემ თქვენს ლექსებს დაბეჭდვა არ ელირსებოდა თავის-ღლეშია. კიდევ იმიტომ იბრძვით განათლების წინააღმდეგ კიდევ იმიტომ დასცინით უნივერსიტეტსა, კიდევ იმიტომ ებრძვით იმ კაცს, რომელსაც სულით და გულთ სურს „ცისკარის“ კეთილდღეობა! ლიტერატურა — ხალხის ჭკვა, ხალხის გონება, გრძნობა, ფიქრი, ჩვეულება და განათლების ხარისხია. ლიტერატურის წარმომადგენელი ჩვენში მართო „ცისკარია“ ამ ჟამად. ნუთუ მართლა. რაც „ცისკარში“ იწერება, საქართველოს ხალხის ფიქრია, ჭკუა, გონება, ჩვეულება? ნუთუ მარ-

თლა „ცისკარში“ ჩვენი განვითარებაა, ჩვენი განათლების ხარისხია გამოთქმული? ნუთუ მართლა ეგრე დავცა რუსთაველის ხალხი, რომ ეგრე ფიქრობს, ეგრე ჰგრძნობს? მეც მაგასა ვჩივი და ვსტირი, რომ არა, ათასჯერ არა; მეც იმიტომ ესე პირდაპირ ვლაპარაკობ, რომ ვინც წინდაუხედავად ბლაჯნის, აღარა ბლაჯნოს, რადგანაც იგინი თავის ბლაჯნითა ამდაბლებენ ჩვენს ენას. მე იმისთვის ვლაპარაკობ ეგრე სასტიკად, პირმოუფერებლად, რომ უნიჭონი და ამასთან უსწავლელნიც თავის ოთახიდან ფეხს ნუ გამოდგამენ გარეთ, ლიტერატურაში; ამას ვთხოვთ ხალხის სახელითა, ხალხისვე სახელის დაცვისათვის!..

ერთგან ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, რომ რითმების „ბრაზუნებლები“, ეს უშვერი ლექსი ლიტერატორს არ შეშვენისო. თუ ღმერთი გწამსთ, ლიტერატორებს და ლიტერატორობას თავი დაანებეთ. მე და თქვენ, რომელთაც ანბანთ თეორეტიკის მეტი არა გვისწავლია-რა (მე ეგეც არ მისწავლია და არც ვიცი, რა საგანია, მხოლოდ ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ასოების განსაზღვრის სწავლა არისო, ესე იგი, სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისაო!!) და ლექსების ბლაჯენის მეტი არა გვიკეთებია-რა, როგორ უნდა ვახსენოთ ლიტერატორი და ლიტერატურა? ვისაც არ ესმის, რა არის ლიტერატურა, ან ლიტერატორობა, იმას არ უნდა ესმოდეს, ლიტერატორს რა შვენის და რა არა შვენის. მე და თქვენ აქ ხმა არა გვაქვს.

✓ ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ვითომც მე ვამბობდე, რომ ეგენი ქართულს ახდენენ. ტყუილია თუ? სადაც აზრი არ არი, იქ ენა, რაც უნდა კარგი იყოს, სულ უქმია; მერე მე არსად არ გამიგია, რომ უაზრო ენა იყოს სადმე, აზრი და მხოლოდ ერთი აზრი აძლევს ენას ენის მნიშვნელობას, — ყველანი, ვისაც რამ ესმის, ამას ამბობენ, და თქვენის ანბანთ თეორეტიკისა-კი არ ვიცი, რას იტყვის. უთუოდ წინააღმდეგს ამბობს, რომ თქვენი ლექსები სწორედ მის გაკვალეზულ გზაზედ მიდიან. უნიჭო და ამასთან უცოდინარი მწერალი არა მართო ენას ახდენს, ამასთან გონებას, გემოვნებას, გულს და სულს მკითხველისას. ამას ჩვენ უწერალ ქალს არ მივაწერთ, რადგანაც მაგათ არც წახდენა შეუძლიანთ რისამე და არც გაკეთება.

ჩვენი მწერალი ქალი დასცინის ქცევას, რომ მე ჟ, მ, გ, ვ, ზ, ძ, ძ არა ვხმარობ. იმის მაგიერად, რომ მწერალმა ქალმა დაამტკიცოს ჩემი შეცდომა მაგაში, მოჰყოლია და თეორეტიკის ზღაპრებს გვიამბობს. ეგენი ბრძანებენ, რომ ბუნებას მოუციოთ ხმა სიტყვის გამოსახატო-

ვად: ხმა მხეცისათვისაც მიუცია ბუნებას, მაგრამ არა მხეცი არა მგონია ლაპარაკობდეს, თუმცა ბევრი მაგალითები ზოოლოგიაში გვიმტკიცებენ, რომ, კაცის გარდა, სხვა ცხოველნიც ამცნებენ ურთიერთის თავის სურვილს, განზრახვას, ერთის სიტყვით, აზრს; მაგრამ ესეც ყველამ კარგად ვიცით, რომ ისინი ამცნებენ აზრსა ურთიერთს არა სიტყვის საშვალბოთ; მაშასადამე, ბუნებას, ხმის გარდა, სხვა ნიჭიც მოუცია კაცისათვის; ეს ნიჭი არის ნიჭი სიტყვიერებისა. მაგ ნიჭს შეუდგენია ენაცა, სიტყვაცა და მხოლოდ სიტყვას შეუდგენია ხმოვანიც და უხმო ასოცა. აბა, ერთი მიბრძანეთ, რომელ ბუნების კუნჭულში სცხოვრობს ასო: ა, ბ, გ, დ, ე, ვ? ეგენი მხოლოდ სიტყვებში სცხოვრობენ, სიტყვის მიხედვით არიან შემდგარნი და მხოლოდ სიტყვის ძალით არსებობენ ქვეყანაში. სიტყვა რომ არ იყოს ქვეყანაზედ, არც ასოები იქნებოდნენ. ძალიან ვწუხვარ, რომ ჩვენ მწერალ ქალს შინიდან კარში ფეხი არ გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის გარდა, არა უკითხავს-რა, თორემ გაიგებდა, რომ მაგას ამბობენ უკეთესი ფილოლოგები. ჩვენი მწერალი ქალი მოჰყოლია და, დამტკიცების მაგივრად, ზღაპრებს გვიბრძანებს თეორეტიკის სახელითა.

რისთვისაც არა ვხმარობ — ჟ, ც, ჭ, ჴ, ა, ძ — ეხლაგ მოგახსენებთ, ჩემო მკითხველნო! „ჟ“-ზედ ბევრჯელ მქონია ლაპარაკი სხვა-და-სხვა პირთან. ზოგს უთქვამს, უნდა გადაიგდოსო, ზოგს — უნდა დარჩესო, თუმცა არც ერთს მათგანს ცხადად არ დაუშმტკიცებია თავისი აზრი, მაგრამ მე იმათ ლაპარაკიდან ეს სარგებლობა გამოვიტანე, რომ ეგ ასო, მართლა თუ უვარგისია, გადაიგდოს, როგორც უსაჭირო, რადგანაც ჩვენი ანბანი უფრო განმარტივდებოდა და მართლწერა გაადვილდებოდა. ჩემის ფიქრით, მაგის თანასწორ ხმოვანი ასო გვაქვს ჩვენ: „ვ“. თუმცა ამბობენ, რომ სადაც „ვ“ იხმარებაო, იქ „ჟ“ არაო, იმიტომ, რომ „ჟ“ ნახევარ „უ“-თ გამოითქმისო, ესე იგი უ-ს და ვ-ს რაღაც შუა-ხმადაო; მაგრამ, მე ვფიქრობ, რომ როგორც „ჟ“ ისე „ვ“ გამოთქმაში ერთი-ერთმანეთსა ჰგვანან და არაფრით არ განსხვავდებიან, იმიტომ რომ, სადაც „ჟ“-თია ხმარებული, იქ ჟ ვ-ათ ისმის და, სადაც ვ-ნია ხმარებული, იქ ვ-ნი ჟ-თად ისმის. მაგალითებრ: „ვითარი“ სადაც „ჟ“-ს არა ხმარობენ, სწორედ რომ გამოთქმას კაცმა და არა დაძალბით, „ვ“ ჟ-სავით გამოვა? თუ ვინმე მაგრად და მტკიცედ გამოთქვამს, ის ორს „ვ“-სა ხმარობს და არა ერთსა; აქედამა, ჩე-

მის ფიქრითა, სჩანს, რომ ამ თანასწორ ხმოვან ასოთა შორის ან ერთია მეტი და ან მეორეა; მე უფრო „ჟ“ მგონია მეტი, რადგანაც როგორც ჟ-ის ხმარებაში, ისე „ვ“-ს ხმარებაში — უფრო ვ-ნი ისმის, ვიდრე რაიმე ხმა. მერე ჟ-თი იქ ხმარება, სადაც „ვ“-ს უხმო ასო შეჰვდება ხოლმე და ეგ ორი უხმო ასო ერთადაა გამოსათქმელი. უ-ჟთაც არ აძლევს კაცს ენა ნებას, რო „ვ“ მტკიცედ გამოითქვას. ამ მიზეზით არა ვხმარობ „ჟ“-ს. დამიმტკიცეთ წინააღმდეგი და მე სიხარულით დავეთანხმებით. მე ხომ იმისთვის არ გაუყეთე ჩემ აპრილის სტატიას ეგ სხოლიო, რომ მართლა არ ვიცოდე მაგ ასოს ხმარება; მაგ ასოს საჭიროებაზედ ეჭვი მქონდა და იმისთვისა ვსთქვი, რომ ან მე დამეთანხმოს ვინმე, ან კიდევ წინააღმდეგი დამიმტკიცოს. კაცის ენა კერძო პირსავით იზრდება და ვითარდება; ამ ზრდაში იცვლება, როგორც ჩვენ კაცი ზრდაში ვიცვლებით ხოლმე; ხშირად იქნება, რომ კანონები, ერთს დროს საჭირონი, სხვა დროს უვარგისნი არიან ზოლმე; იმიტომაც ახალი ენა ძველს ენას არა ჰგავს, როგორც ახალი კაცი არა ჰგავს ძველ კაცსა. მაშასადამე, თუ მიბრძანებთ, რომ რადგანაც ძველ წიგნებში ხმარებულა, იმიტომ ეხლაც უნდა ვიხმაროთ ეგ ასო, — ეგ უსაფუძვლო ბრძანება იქნება, როგორც უსაფუძვლოა თქვენი რჩევა, რომ ანბანის თეორეტიკა უნდა ისწავლოთო ხელოვნებისათვისაო. იქნება მართლა-და „ჟ“-ს და „ვ“-ს შორის უწინ რაიმე განსხვავება ყოფილა გამოთქმაში, მაგრამ ეხლა, ჩემის ფიქრით, არ არის განსხვავება. ეს ჟ-თი“ კიდევ გადასაწყვეტი საქმეა, მაგრამ ა, ბ, გ, ვ, ზ, ძ, თ? ამ ასოებზედ კი თქმა აღარ უნდა, ეს ასოები სულ აღარ ისმიან ეხლანდელს ენაში. მართო „კ“ და „ხ“-ზედ ამბობენ, სხვა-და-სხვანაირად გამოითქმისო: გლეხი კაცი ქიზიყში ისე გამოსთქვამსო „ხოხობი“, თითქო „გხოგხობი“. თუ ეს მართალია, დამიმტკიცონ და მაგ ასოების საჭიროებაზედ დავეთანხმები. სრულიად არ მესმის, რა განსხვავება არის ამ ასოთა შორის: „მ“ და „იე“, „ა“ და „ი“, „ვ“ და „ვი“, „ჟ“ და „ჰი“. იქნება ჩვენს უწინდელს ენაში იყო განსხვავება მაგ ასოთა შორის (და სწორედაც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც შემოუღლიათ), მაგრამ ეხლანდელ ჩვენს ენაში არა ვხედავ, — და თუ ხედავს ვინმე, ის ანბანთ თეორეტიკით-კი ნუ ცდილობს დამტკიცებას, არამედ ყურადღება მიაქციოს დაკვირვებით ზალხის სიტყვის გამოთქმასა, ზალხის ენაში მონახოს ფაქტი, დამანახოს და მაშინ დავეთანხმები. ენას კანონსა თვითონვე ენა აძლევს და არა რაიმე თეორეტიკა. თქვენ უნდა

დაგენახეებიანთ განსხვავება ამ ასოთა შორის და ენიდამ ამოღებულ ფაქტით დაგემტიცებიანო; მაშინ მე არა მეთქმოდა-რა. თქვენი თეორეტიკა თქვენთვის შეინახეთ, ეგ ამგვარ საქმეს პასუხს ვერ გასცემს, სხვა უნდა მოინახოს; მერე, ვგონებ, თქვენი სახელოვანი თეორეტიკაც არა ხმარობს ასოსა ჟ. ეგ ასო ახალი შემოღებულია არ ვიცოქი რისთვის. ეგ ასო ქართულს ენაზედ „ფ“-ად იცვლებოდა ზოლმე, მაგ. ფილოსოფია. ამას გარდა ქართველ გლეხაყს (თუ ბატონთან არ არის ნამყოფი) მაგ ასოს ხმას ვერც-კი გამოათქმევიანებ, „ჟ“-ს მაგიერად სულ „ფ“-ს გამოსთქვამს, მინამდინ ბევრჯერ არ გაამეორებინებთ. სჩანს, ეგ ასო ჩვენის ენის თვისებისა არ არის და რაღადა ხმა-რობთ?

ეს ასოები, რომლების ხმაც გამოითქმება სხვა ასოებითაც, ეგ ასოები სულ ტყუილად არიან ჩვენს ანბანში, თუ სულ არა, უფროს-თავანი მაინც; ტყუილად აგრძელებენ ანბანსა, აძნელებენ მართლწერასა და სხვა არაფერს არ შეგვძინებენ. თუ მართლა ეგ ასოები არ ისმის ეხლანდელ ენაში, რატომ არ უნდა გადაიგდონ? შესუბუქება და გაადვილება მართლწერისა და ანბანისა განა ცოტა საქმეა? და თუ ისმის, მაგ ასოების ხმარების კანონს რატომ არ ვეძებთ ენაში, რომ ყველამ ერთნაირად ვიხმაროთ? ვისაც შინიღგან ფეხი კარში გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის გარდა, სხვა რამეც უკითხავს, იმას, რასაკვირველია, გაეგება, რომ ეხლა მთელი ევროპა ცდილობს ყველაფრის ეანმარტივე-ას, გაადვილებას და, სხვათა შორის, ანბანი-სასაც და მართლწერისასაც. შორს არ წავალ: აი, თითონ რუსეთში ცდილობენ **И, Ъ** — ამოშლას თავის ანბანიღგან, რადგანაც ეხლანდელ იმათ ენაში აღარ ისმის ეგ ასოები. მე შემხვედრია წიგნი 1859 წელში, თუ 1860 დაბეჭდილი, სახელდობრივ: „Сказание об языческих богах“, ამ მართლწერითა), სადაც **И, Ъ** არ არიან ხმარებულნი. როგორ გადაწყდება ეს დავა, მე მაგას არ დავეძებ; მე მომყავს ეს, როგორც ფაქტი, რომელიც ამტკიცებს სურვილს, რომ განმარტივდეს ანბანიც და მართლწერაც. ჩვენთვისაც ურიგო არ იქნება, რომ მაგ ასოებზედ კარგად მოვიფიქროთ და, თუ უსაფუძვლოდ არიან ხმარებულნი, ამოიშალონ, როგორც უხმარანი; ეგ მოაშორებდა ახალ მოსწავლეს რამდენიმე უსარგებლო ასოს სწავლასა და მწერალსაც გაუადვილებდა წერასა.

ჩვენი მწერალი ქალი, დაცინის რა უნივერსიტეტს და მეც, იმ გაზრდილს, ბრძანებს, მოჰყავს რა ჩემი ლექსები:

მისი ლექსი სუბუქ ფრთითა
ხან მეჭლისში შეჭფრინდება,

„თვალ დაკვირვებით“ რომ გავსინჯოთ, ვერ გავიგებთ, ამ ლექსში რის თქმა უნდაო? სიტყვა ესე „სუბუქ“ ქართული არ არის, „სუბუქი“ კი არის ქართულიო. ღმერთო! ნეტავი თითონვე მაგ გამოჩენილს მწერალს არ ეხმაროს სიტყვა სწორედ მაგ ფორმაში ჩემ ლექსების ზემოთ, მაგალითებრ, „თვალ დაკვირვებით“. ბატონო! რაც არ იცით და, პირდაპირ გეტყვით, რაც არ გესმით, რათ ამბობთ, ეს ასე უნდაო? მართლა-და ძალიან დაუსუსხავს ჩემს კრიტიკას, რომ მართო თვალი დაუკვირვებია ჩემს ლექსისათვის ჩვენს თეორეტიკოსსა და გონება კი არ მიუყოლებია, რომ ჩემი „სუბუქ ფრთითა“ და თქვენი „თვალ დაკვირვებით“ სწორე ქართულია. ამის დასამტკიცებლად ვიტყვი, რომ ეგ ფორმა თქვენვე გიხმარიათ. თუ თქვენ თავს არ უჯერებთ, თეორეტიკას ჰკითხეთ და, თუ თეორეტიკასაც არ უჯერებთ, აი, თქვენი ნაქმები ჩახრუხაძეც: „თამარ წყნარი, პირ მცინარი“. თქვენის აზრით, „პირ“ ქართული არ არის? აი, რუსთაველიც: „მოდგა თეთრ ტაიჭოსანი“. „თეთრ“ ქართული არ არის? აი, თ. ორბელიანიც: „უმწედ, უნუგეშ“, ქართული არ არის განა? აი, უფ. გ. ბარათოვიც „საყვარელ მამულს“. სუყველგან ერთი და იგივე ფორმაა. ხომ ხედავთ, რომ ნიჭიანებს და უნიჭოსაც კი უხმარია ეგ ფორმა. აქედამა სჩანს, რომ ხალხიცა ხმარობს, რომ ენაში არის ეგ ფორმა, რომელსაც ანბანთ თეორეტიკოსები ვერას-დროს ვერ შეარყევენ მაგ ძვირფას თვისებას ჩვენის ენისას. ვისაც ღვთისაგან განაჩენისა არა ესმის-რა, ის თუ წაართმევს, თორემ სხვა არაფერია! სახელი არსებითი რომ ბრუნვაშია, მის ზემოთ მდგარი, მის ზედშესრული და ნაცვალსახელი შეიძლება რომ ბრუნვაში არ იყვნენ, რადგანაც ერთი და იგივე მარცვლის განმეორება ზედზედ არ არის სასიამოვნო სასმენი, მაგ. „ჩემმა ბედნიერმა ხვედრმა“. აქ მარცვალი „მა“ სამჯერ ზედიზედ განიმეორება და ამით უკარგავს კეთილზმოვანებას ენასა; რომ ამბობენ, ეს და ეს ენა პოეტურიაო, სხვათა შორის, იმ საფუძვლითაც ამბობენ, რომ ენას მაგისტანა ფორმები და თვისებები აქვს, მაგ-გვარებში, ესე იგი, მარცვლების და ხმოვან ასოების მოკლებაში და დამატებაში ჩვენი ენა არა ენას არ

დაუვარდება ქვეყანაზედ. ნიჭიერი მწერალიც იმისთვის არის სასარგებლო ენისათვის, რომ თავის თხზულებაში ენის სიმდიდრე გამოიჩინოს ხოლმე. ეს ძვირფასი თვისება ჩვენის ენისა როგორ უნდა დაიძრახოს წინდაუხედავად თეორეტიკის ზღაპრებით! როგორ უნდა დაუკარგოთ ეგ უკეთესი თვისება ჩვენს ენას! ცოდვას, სასიკვდილო ცოდვას მაგ-გვარი წინდაუხედავი მასხარაობა ლიტერატურაში ენაზედა და ენის უკეთეს თვისებაზედ! მაგრამ თავის მოყვანილ სიტყვებითვე გავამართლებ მაგ-გვარ ქცევას: „მიუტევე, მამაო, რამეთუ არ იციან, რას იტყვიან“.

მერე ჩვენი მწერალი ბრძანებს, „ერთის ფრთით ვინა ფრინავსო“? თქვენ თვითონ, ჩემო ბატონო, ესე იგი, მარტო ანბანის თეორეტიკით დაფრინავთ ჩვენ სალიტერატურო ჟურნალში. როცა ამბობენ: „ჩემის თვალთ ვნახეო“, „ჩემის ფეხით მივედიო“, ნუთუ მართლა ერთის „ფენით“ მიხტოდნენ და ერთის „თვალთ“ ხედავდნენ! სულაც არა, მაგრამ ამბობენ კი. მაშასადამე, ჯერ ხალხს მოაშლევინეთ ეგრეთი ულოღიკო ლაპარაკი და მერე მე. წინათვე მოგახსენეთ, ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანთ თეორეტიკა.

„და ემღერის ყარბ მღერით...
ან შენ გიჟმა რა იცოდა...“

ამებზედაც ის ანბანთ თეორეტიკის შენიშვნაა, რაც სუბუქზედა. ეგ იმისთვის უხმარიაო, რომ ლექსში მარცვალი ემატებოდაო; ძალიან კარგად გამოუტყვია!..

ერთგან კიდევ ჰკვირობს წარჩინებული და ანბანით დახელოვნებული ჩვენი მწერალი: „ღრუბლიანი დაჰყურებს“ რა არისო? ორჯერ ორი რა არი? ვგონებ ოთხი იყოს. თქვენ რას იტყვით მაგაზედ? „მოღრუბლული“ უნდა ეთქვაო, კარგი იქნებოდაო. არ ვიცი, იმ ანბანთ თეორეტიკაში სწერია, რას ნიშნავს თანდებული „მო“? თუ არა სწერია, მოგახსენებთ: „მო“ ნიშნავს რისამე მიმართულებას, მაგ. „მოფრინდი, მოდი, მოღრუბლვა“. ამ სიტყვებში სჩანს, საიდან საით არის მიქცეული მიმართულება. მე ეგ ღრუბლების მიმართულება არა მქონია ჩემს აზრად, თორემ უთქვენოდაც ეგრე ვიტყოდი. სადღაც შორს დარჩენილა თქვენი ღრამატიკა.

მთელს სტატიაში ერთი ნამდვილი შენიშვნა აქვს ჩვენ მწერალ ქალსა, — ეგ მერცხლის ჭყავილზედა. მართალიც არის, წორედ უხერ-

ხოდ არის მანდ ეგ ზმნა ხმარებული; მაგრამ ეგ ლექსის აზრს არ აბნელებს, რადგანაც „მერცხალიც აგერ ჭყივის“-მეთქი, მოვიყვანე „გაზაფხულის“ ნიშნად და ამისთვის ჭიკჭიკი მეთქო, თუ ჭყივილი, მაინც ის აზრი არ მოიშლებოდა. მე რომ ჩემის ლექსისათვის დამერქვა „მერცხალი“, მაშინ სხვა იქნებოდა. მაშინ რომ მეთქო „მერცხალი ჭყივის“, მკითხველი იფიქრებდა: ან ცუდი მერცხალი იქნებოდაო, ან მწერალს ზმნა ვერ უხმარიაო; ეხლა კი, რადგანაც „გაზაფხული“ ჰქვიან, ეგ ზმნა აზრს არ აფუჭებს, მაგრამ მაინც ამით არ ვიმართლებ თავს, იმიტომ რომ მაგ ლექსს ღორი გამოუხატავს ჩემს კრიტიკოსების მოგონებაში. თუმცა სწორედ რომ თქვას კაცმა, მარტო ღორი არ მოაგონდება მაგ ზმნით კაცს: რამდენჯერ გაგვიგია: „ფრინველი ჭყივისო, ყმაწვილს ნუ აჭყივლებთო“, „ობოლი ვაზი“ კი, უკაცრავად არ ვიყო, თავის ალაგს კარგად არის. თქვენ რომ „შინიღამ კარში ფეხი გამოგედგათ“, გაიგებდით, რომ ხმარობენ: ობოლი მარგალიტი, ობოლი ხე, ობოლი შტო“, მაგრამ თეორეტიკას ძალიან შეუპყრიხართ და სულ შინა ზიხართ, იმიტომაც არა გაგიგიათ-რა, ჩემი რა ბრალია? ერთგან ჩვენი მწერალი ქალი მოხვს, „შევასმინო მის გაუნათლებელ გონებას განათლებულმა სტუდენტმა“, რა მნიშვნელობა აქვს სიტყვებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი; ეს სიტყვები საჭმელად მიუღია ამ მწერალ ქალსა. მე აქ არა მეთქმის რა ამის გარდა, რომ ეგ სიტყვები სუსტ არსებისათვის ძალიან ძნელი მოსანელებელია. ამ სიტყვებს რაც შეეხება, იმის პასუხს მოვახსენებ თ. ერისთავს, როცა იმის სტატიაზედ ვიტყვი რასმეს.

ერთგან კიდევ ბრძანებს ჩვენი მწერალი ქალი, რომ „ჭაფჭაფაძეს ძალიან საკვირვლად მიაჩნია, რომ არა გვეყვანან შექსპირსავეთ, ზაირონსავეთ და სხვათა ევროპის გამოჩენილ პოეტთა მსგავსნი“. სულაც არა, თქვენმა მზემა! ეგ იმას უნდა მიაჩნდეს, ვინც ანბანის თეორეტიკის სწავლას ხელოვნების სწავლას ეძახის. ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის დამოკიდებულება ხელოვნებისა, პოეზიისა ხალხთა ცხოვრებაზედ; ეგვეც კარგად ვიცით, რომ მაგისტანა ობოლ მარგალიტებს ძალიან იშვიათად მოჰყრის ხოლმე მდინარე ცხოვრებისა. პოეტსა ხალხი დაჰბადავს და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს: ამ საფუძველით ამბობენ, პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომთქმელიაო. ჯერ უნდა ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება, შეანძრიოს თავის უკვდავების ძარღვი, მოამზადოს მასალა თავის ცხოვრებითა და მერე თავისთავად,

უთქვენ-ბრძანებლად ძლიერი სული გენიისა ძლიერად გამოსცემს პასუხს ხალხის განვითარებასა. თუნდა რომ იყვნენ ეხლა ჩვენში ბაირონის თანასწორნი ნიჭნი, ის ნიჭნი ბაირონის ოდენას თავისდღეში ვერ იქმოდნენ; ის ნიჭნი საზრდოს ვერ იპოვნიან ჩვენს ცხოვრებაში; დევს დევის ძუძუ გამოზრდის და, თუ ჩვეულებრივ ადამიანის ძუძუთი გაიზარდა, ის დევი აღარ იქნება, თუმცა კი არც ჩვეულებრივ ადამიანს ეგვანება. დიდს გენიას დიდი საზრდოც უნდა მისცეს ჩვენმა ცხოვრებამ; იმ დრომდინ, დროთა ბრუნვის ძალითა, ჩვენ უნდა დავსჯერდეთ მას, რაც ეხლანდელ ჩვენ ცხოვრების კითხვაზედ აძლევენ პასუხს ნიჭიერი ჩვენი მწერლები. ბაირონამდინ და შექსპირამდინ მე და თქვენ ბევრჯელ დავიქანცებით რითმების ბეჭვაში და მარხვების ტრაკტაციების ბლაჯნაში, მაგრამ მაინც კი ერთს ბეწვს სარგებლობას არ მივცემთ მაგითი ჩვენს ლიტერატურას.

ჩვენი მწერალი ბრძანებს, რომ ისინი სწერენ არა დიდებისათვის, არა ილია ჭავჭავაძის მოსაწონებლად, არამედ „ცისკარისათვის“ უნგაროდა. დიდების უსიყვარულობა ძალიან საქმებელია, მაგრამ მე და თქვენისთანა თანამშრომლებმაც რომ ხელი და კალამი შეასვენონ, „ცისკარი“ უფრო უკეთესს დღეებსა ნახავს. ეს არის ჩვენი უბედურობა, ჩვენისთანა თანამშრომლები ჰყავს „ცისკარსა“, თანამშრომლები კი არა, „бездельники деловые“, პუშკინის არ იყოს, ესე იგი, უსაქმო საქმიანები, რომელნიც უფრო ახდენენ საქმეს, ვიდრე აკეთებენ. ძალიან გვიხარია, რომ ჩვენი მწერალი ქალი აღარ აპირობს ჩემზედ პასუხის დაწერას და, თუ პოეტობაზედაც ხელს აიღებს, — ღმერთი, რჯული — დიდ ღვაწლს მხოლოდ მაშინ დასდებდა ჩვენს „ცისკარსა“.

ერთგან ბრძანებს: „იქნება, როგორც უსწავლელში, მრავალი ნაკლულოვანება ნახოს ჩემს ლექსებში (იქნება კი არა, სწორედ ნამდვილად), მაგრამ, რასაკვირველია მეც რომ იმისავით სასწავლებელში გავზრდილიყავ (ძალიან ვწუხვარ. რომ არ გავზრდილხართ და, თუ გავზრდილიყავით, მაინც კიდევ პოეტი ვერ შეიქმნებოდით. გეტე ამბობს: „მხოლოდ ბუნება ჰქმნის პოეტსაო“), შეცდომებს მორიდებული ვიქნებოდი“. მწერალი ქალი უსაფუძვლოდ, ჩვეულებისამებრ, შიშობს, რომ მე ვითომც ლექსებს გაუჩვენდი, თუ თ. ერისთავის თარგმანი გავარჩიე, აქედან არა სჩანს, რომ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსებ-

საც გავარჩევ. თუ არ მოცლილი კაცი, რომელი ადამიანი დაიწყებს გამარგლვას იმ კვლებისას, რომლითგანაც არაფერს არ ელის იმავე ბალახის აღმოსვლის მეტს; იმ კაცს ზღაპრებში ნაცარქექიას ეძახიან და მე როგორღაც არ მამწონს ეგ სახელი.

დასასრულ, ჩვენი მწერალი ქალი ეპატიეება თავის მოძმეთა მწე-ლ რალთა (?) და სხვათა შორის თ. რევაზ ერისთავსაც, რომ არ მოაკლონ თავიანთ ნიჭის სხივები დამზრალს „ცისკარს“. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ჩვენი მწერალი ქალის მოძმენო მწერალნო, და შეადგინეთ კვარტეტი კრილოვისა, თორემ ჩვენ მწერალ ქალს ეშინიან, რომ მარტოკა დარჩება რითმების მბეჭველთა რაზმში. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ამ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! თუ ნიჭი არა გაქვსთ წერისა, ნუ გეშინიანთ, უნიჭოდაც გამოსჩნდებით, როგორც გამოსჩნდა თითონ ჩვენი მწერალი ქალი. თუ ცოდნა არა გაქვსთ, ნურც მაგისი გეშინიანთ, უცოდინარობითაც სახელს დაიგდებთ: ზომ ხედავთ, სწავლასაც დასცინიან, უნივერსიტეტსაც და შიგნიდგან გამოუხსელელობით და უსწავლელობით მოჰყვებენ! თუ ხელოვნება არ იცით, მაგია წამალიც ხელთა აქვს ჩვენ მწერალ ქალს — ანბანთ თეორეტიკა. გზა მშვიდობისა, ჩვენ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! გზა მშვიდობისა! მოვა დღე კრიტიკის განკითხვისა და მართალთ მარჯვნივ დააყენებენ და ცოდვილთ მარცხნივ, მაშინ ბევრიც რომ იძახოთ, დაპატიებულები ვიყავითო და ანბანთ თეორეტიკაც ვიცითო, მაინც კიდევ დაუნდობელი სიმართლე კრიტიკისა გაგვზავნით თავის დაუნდობელ ჯოჯოხეთში. აბა, იქ იქნება „ლრჭენა კბილთა და ზორცის გლეჯა“!

1/თ. ერისთავის პასუხის აზრი ის არის, რომ მე ვითომც, განხილვის მაგიერად, ლანძღვა დამეწეროს. ამას ჩემს აპრილის სტატიზზედ მარტო ისინი იტყვიან, ვისაც თავის დღეში კომპლიმენტების მეტი არა გაუგონია-რა. მე ყიზილბაშობა არც მყვარებია და არც მიყვარს, მე როგორც მესმის, ისე ვლაპარაკობ და პირდაპირ ვეუბნები კაცს: ეს ცუდია და ეს კარგია-მეთქი. ჩემს განხილვას ლანძღვას ისინი დაარქმევენ, ვისაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა წიგნი არ უნახავს თვალთ და ვისაც მართალი სიტყვა, პირდაპირ ნათქვამი, არ გაუგია თავის-დღეში. აბა, წაიკითხეთ გრაფ პლატენის ლექსების გარჩევა სახელოვან ჰეინესი, აბა, განიხილეთ ბელინსკის სტატიები, სადაც უნიჭო მწერლებზედ ლაპარაკობს და სხვათა შორის ბულგარინზედ და ბარონ ბრამბუესზედ. ლანძღვა ის არის, რომ იტყვი და არას დაამტკიცებ: დაუმტკიცე-

ბელი და უსაფუძვლო ქებაც კი ლანძღვაზედ საწყენია პატიოსან კაცი-სათვის. მე რაც ვსთქვი, ის დავამტკიცე კიდეცა, როგორც შემეძლო; რომ დავამტკიცე, ამის მოწმად მომყავს ის ფაქტი, რომ არც ერთი ჩემი კრიტიკოსები არ არღვევენ არც ერთს ჩემს აზრსა. რაც დამტკიცებულა, ის მართალია; რაც მართალია, ის ლანძღვა არ არის. ლანძღვა ის არის, რომ დარბაისელ კაცს კუჩის ჩუქება გაუბედო სახსოვრად, ესე იგი, როგორც ჩვენს „ცისკარს“ კნ. ბ. ჯორჯაძისამ მიართვა თავის სახსოვრად „რამოდენიმე აზრი“, ანბანის თეორეტიკაზედ დამყარებული. თ. ერისთავი, მართალია, ცდილა ჩემი აზრების დარღვევასა, მაგრამ, ჩემის ფიქრით, ვერ დაურღვევია. მე არ მინდა სამასხაროდ გავხადო ეს სტატია, თორემ ზოგიერთს უმანკო აზრს თ. ერისთავისას გამოვეკიდებოდი და თ. ერისთავის სტატიის მერვე სტრიქონიდანვე დავიწყებდი გარჩევას. ეგ მარტო თეორეტიკოსებსა ჰშვენიოთ; იმათ შეუძლიანთ თბილისიდან უბერონ პეტერბურლის უნივერსიტეტსა, რათა გადააქციონ, რომ ანბანთ თეორეტიკას გასაგალი ჰქონდეს ხალხში; იმათ და მარტო იმათ შეუძლიანთ დასძრახონ სტუდენტის სახელით მაგ სახელის მქონებელი. ეგ იმათ შეშვენისთ, რადგანაც იმათთვის ანბანის თეორეტიკას სხვა საგანი არ მიუცია სალაპარაკოდ. თუნდ ეგ არ იყოს, სულ შინ მჯდომელს, სხვა რა საქმე უნდა ჰქონდეს, თუ არ მაგისთანა კეთილგონიერი მასხარაობა განათლებზედ. მაღალ სასწავლებელს დაბალი გონება ვერ მისწვდება, ტყუილია!

თ. ერისთავი ბრძანებს: „ჩაფლვა ოცნებაში“ დიდ ჩირქიანად მაჩნია ჰავევაძესაო; ეგონებ „წირპლიანობა და ბრახაბრუხი“ უფრო უვარგისი ლექსები იყვნენო. „ოცნებაში ჩაფლვა“ შეუძლებელია, ჩემის ფიქრით, თორემ ძალიან კადნიერია. თუ ჩემი ლექსები, თქვენის სიტყვით, უფრო უვარგისნი და უკადრისნი არიან თქვენს „ოცნებაში ჩაფლვაზედა“, მაშასადამე, თქვენი ოცნებებში ჩაფლვაც უვარგისი ყოფილა; მეც უნდა ეგ მეტო და სხვა არაფერი. ამასაც მოგახსენებთ, რომ უკადრისი სიტყვები ქვეყანაზედ არ არიან, მხოლოდ აზრი იქნება უკადრისად გამოთქმული სიტყვებთაგან. უვარგისი სიტყვაც არ არის ქვეყანაზედ თუ ხალხი ხმარობს, მაშასადამე ვარგისიანია. მე რომ სხვის გემოვნებითა ვსცხოვრობდე, როგორც უფ. ბარათოვი ანტონ კათალიკოზის გემოვნ-

ნებითა*, მე თქვენ მოგიწონებდით მაგ-გვარ აზრის განსაზოვნებასა, რადგანაც თვით ალექსანდრე ჭავჭავაძეს აქვს მარებული თითქმის სწორედ ეგრე: „ფიქრებში ჩაფლული“, მაგრამ ეგ ჩაფლვა არც იქ მომწონს და არც აქა. „ჩაფლვა“ მხოლოდ იმაზედ ითქმის, სადაც საფლობი საგანი აგრძნობინებს მას, რაც იფლვება, რაიმე სიმაგრესა (плотность). წყალშიაც არ ითქმის ჩაფლვა, თორემ ოცნებაში ხომ უფრო არა. მწერალს აქვს უფლება თქვას ისრე, როგორც მოსწონს, როგორც ეხერხება, კრიტიკოსსა — შენიშნოს, და ხალხსა — მიიღოს მწერლის ნათქვამი: ხოლოდ ეს უფლება ხალხს ეკუთვნის. თუ ხალხმა მოიწონა ეგ ოცნებებში ჩაფლვა, ხომ მიიღებს კიდევცა, თუ არ მოიწონა. ბევრიც რომ იყვიროს უფ. გ. ბარათოვმა, რომ თ. ერისთავი ცუდად არას ამბობსო, მაინც კიდევ ხალხი არ მიიღებს. შემდეგ ერისთავი ამტკიცებს იმ სახელოვანის სულთქმის გაგების შეძლებას, ეითომ ჭერ ორთქლი დავინახეო, რადგანაც ზამთარი იყოო. ეს დამტკიცება თავისთავსვე არღვევს, ჩვენ მაგაზედ არა გვეთქმის-რა. მერე ეგეც თუნდა შესაძლებელი იყოს, მე რა უფლება მქონდა, რომ ამ ლექსებში:

ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბუტავს,
მის სიახლოვეს ვილაცა სუნთქავს,

დამემატებინა, რომ უთუოდ ჭერ ორთქლი დაუნახავს და აქედამ გამოუყვანია, რომ კიდევ სუნთქავს. მაგ-გვარი დამატების უფლება მართო უფალ. გ. ბარათოვსა ჰქონია, ეგ იმასა შვენის. იქნება თ. ერისთავის გულში ბევრიც სხვა რამ იყოს, მე საიდან უნდა ვიცოდე? ეგ სწორედ იმასა ჰგავს: „ამირან გულში მღეროდაო, ყმებო, ბანი მით-

* ნუთავინ ნუ გაფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოზისა. ანტონი დიდს ალავს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა, მაგრამ ეხლა რომ პოეზიის განხილვა იმ დროის კანონებით მოვინდომოთ, ძალიან შეეცდებით. მაშინ სხვა-რიგად ესმოდათ, ეხლა სხვა-რიგად. მე ეგ უფ. ბარათოვის სტატიაზედ მომეყავს, რადგანაც იმას ჩახრუხადის პოეტობის დასამტკიცებლად ანტონ კათალიკოზის სიტყვები მომეყავს, ის კი არ იცის უფ. ბარათოვმა, რომ ეგ სიტყვები პოეტისა ძალიან მართლნი არიან:

«Гармонии стиха божественныя тайны
Не думай разгадать по книгам мудрецов».

А. Майков.

ხართო!“ თუ ეგ ორთქლი დაგინახავთ და მაგის თქმა გინდოდათ, ბატონო, იქავ უნდა გეტქვათ და არა შვიდ თვეს შემდეგ.

მე ჩემ აპრილის სტატიასი, სხვათა შორის, ვსთქვი ამ ლექსებზედ:

„დილით თუ ღამე ვფიქრობ მაზედა,
ცრემლი არ მშრება არც ერთს თვალზედა“,

რა ნუგეშია მეთქი, რომ ერთს თვალზედ შეშრეს ცრემლი და მეორედამ კი სცვიოდეს. ამაზედ ამბობს თ. ერისთავი: „ხან იმასა წყრება დალოცვილი ჭავჭავაძე თავისის მეხის სიტყვით, შეშლილი ჭკვიანურად რათ ლაპარაკობსო, და ესლა ამაზედა ჯავრობსო, რატომ რიგიანად არ უთქვამსო“. ხომ კაზლოვს არა აქვს ეგ აზრი ხმარებული, თუნდ რომ მართლა ეგრე იყოს; თუ არა აქვს, თქვენ რა უფლება გაქვსთ, რომ სთარგმნით და აზრებსა სცვლით? კიდევ მაგ საფუძვლითა ესთქვი, რომ თქვენი თარგმანი არა ჰგავს კაზლოვის „შეშლილსა“-მეთქი. ესლა თქვენვე მამართლებთ და მე აქ არა მეთქმის-რა, მადლობის მეტი. მე ჭკვიანობა კაზლოვის შეშლილს შევსწამე და მართალიც არის; თქვენ რა უფლება გქონდათ, რომ ეგრე უწყალოდ შეშალეთ კაზლოვის შეშლილი, როცა თითონ მწერალს ვერ შეუშლია? კაზლოვს მაგ ლექსის აზრი არსად არა აქვს, მაშასადამე, თქვენ დაგიმატებით და ამ დამატებით შეგიცვლიათ. მეც მაგასა ვჩიოდი ჩემ აპრილის სტატიასი, სხვათა შორის. თუნდ ეგ არ იყოს, სწორედა ბრძანეთ, ხელოვნება მაგ-გვარ ლექსის თქმა? აქაო და გიჟიაო, ხომ არ ვათქმევინებთ, რომ ჩემი თმები ტირიანო? ეგ ხელოვნებაა, რომელიც დაგვითმია კნ. ბ. ჭორჭაძისათვის, ეგ იმათ მიეტევენათ, რომელთაც მარტო ანბანის თეორეტიკა და გალაზოვის ქრესტომატია უკითხავთ და თქვენ კი არა. თქვენ, როგორც გვახსოვს თქვენი წვრილი ლექსები, ლერმონტოვი, ეჟოვსკი და კალტოვიც გიკითხავთ, მაშასადამე. კაცმა თქვენგან არ უნდა მოიწონოს მაგ-გვარი ანბანთ-თეორეტიკული ხელოვნება.

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა...“

სწორედ უ და ე ამრევია, რომ ეგრეთ ამოვწერე. საქვეყნოდ თქვენ წინ ბოდიშს ვიხდი! მართლა-და, თქვენი არ იყოს, ძალიან ზაფრა მომრევია, რომ სიცხარით „უ“ და „ე“ ვერ გამოირჩევია და ამოდენა არ მომიფიქრებია რომ მაგისთანა შეცდომა კორექტურის ბრალი იქნებოდა, თუ იქნებოდა, და არა მწერლისა. საქვეყნოდ ბოდიშს ვიხდი თქვენთანა!

სხვა რაც შეეხება „უ“ და „ე“-ს გარჩევას მასხარაობას, თქვენ არაფერი არ უნდა გეთქვათ, ეგ უნდა უფ. გ. ბარათოვისათვის დაგეთმოთ, რადგანაც იმას უფრო კაი ღრეჭა სცოდნია და ასეთი მკვირცხლი ფანტაზია ჰქონია, რომ ეგ დანახავდა უცოდინარობას. აი, მაგალითიც: ჩემ აპრილის სტატიაში რედაქციას შეცდომით მოუწერია ბოლოს, 1860 წ. ნოემბრის 5 მაგიერად, 1861 წელი, ნოემბრის ხუთი, როგორც მაისის ნომერში თ. რაფიელ ერისთავის „მოხუცის ნამბობის“ წინასიტყვაობის ბოლოს მოუწერია: 1867 წელი. ამაზედ ძალიან მასხარაობს გულწრფელი თ. გ. ბარათოვი. 1861 წ. ნოემბრის თვემდინ აპრილიდან ჭერ კიდევ შვიდი თვე იყო და ის ვერ მოუფიქრებია, რომ, რაც უნდა შვიდი თვის შემდეგ დაიწეროს, ის შვიდ თვის წინად ვერ დაიბეჭდება, როგორც შვიდ თვეს შემდეგ დასაბადებელი შვიდ თვეს წინად არ ინათლება. ოხ, მარტივო კაცის სიმარტივეც! ოხ, მარტივო მახვილ-გონიერებაც! ეგ ამ-გვარ კრიტიკოსებს დაანებეთ, ეგ იმათი საქმეა: „წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო“, ნათქვამია; დაე, მოეჭიდოს, მე და თქვენ კარგად ვიცით, რომ ხავსი ვერას უშველის, მაინც წყალი წაიღებს.

ჩემს „პაჯი-აბრეკზედ“ ბრძანებთ, როგორც „შეშლილი“, ისე თქვენი „პაჯი-აბრეკიო“, დიდი შესაძინებელი არა არისრაო ჩვენი ლიტერატურისათვის. რომ თქვენი „შეშლილი“ არ არი შესაძინებელი, ეს, გვონებ, დაგიმტკიცეთ, ეხლა რიგი თქვენზეა.

თ. ერისთავი იმართლებს თავს „შეშლილის“ უვარგისობაში იმით, რომ ათის წლის წინად ვთარგმნეო. თუნდ რომ ოც-დაათის წლის წინად გეთარგმნოთ, მაინც კიდევ იმას გეტყოდით, რასაც ეხლა მოგახსენებთ: არც მაშინ ვარგებულა ეგ „შეშლილი“ და არც ეხლა ვარგა; თქვენი ყმაწვილობა ვერ გაამართლებს მაგ თარგმნის სიცუდესა და ვერც ვერარა ღირსებას მისცემს. მერე თ. ერისთავი ბრძანებს ამ ჩემ სიტყვებზედ: „ჩვენ სულ მაგ მამა-პაპურმა ძილმა დაგვლუპაო“. ეს აზრი ჩვენს მამა-პაპებზედ მხოლოდ იმათ ექნებათო, რომელთაც ჩვენის მამა-პაპების ცხოვრების ინიცი არ იციანო. ეგ მამა-პაპებზედ კი არ არის ნათქვამი, ეგ იმ ძილზედ არის, რომელიც, მაგალითებრ, უფ. გ. ბარათოვს ჩემს ამ ლექსში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აყვავდები!

მწვანე ბალახის ნატყაას აზმანებს ხოლმე.

არსებითი ზმნის დაკლებაზედ კი ნურასა ბრძანებთ, ეგ გადაწყვეტილად არ შეიძლება ჩვენს ენაში. თუნდ თეორეტიკასა ჰკითხეთ. იქ აზრი არამც თუ ცხადია, სადაც ზმნა აკლია, იქ თვით აზრიც არ არის, იმიტომ რომ სხვათა სიტყვის ნაწილებ შორის მარტო ზმნა არის აზრის გამომეტყველი. სადაც ზმნა ა არ არი, იქ ხომ წინადადებაც არ არი. მაშასადამე, არც აზრია, რადგანაც წინადადება გამოთქმამა აზრისა. რუსული ენა არსებითი ზმნაზედ სულ სხვა კანონებსა სდებს. ეგ ჩვენი საქმე არ არი.

ორიგინალი, სენტიმენტალური და სხვანი მაგ-გვარი სიტყვები, ხმარებული ჩემს აპრილის სტატიაში, თქვენ უცხო სიტყვებად მივიღიათ. ეგ, მართალია, ქართული სიტყვები არ არი, მთელი კაცობრიობა კი ხმარობს. ყოველ ხალხსა, ცოტაოდენ განვითარებულს და ფეხშედგმულს ევროპის განათლებაში. შემოუტანია და მიუღია ეგ სიტყვები, როგორც თავის ღვიძლი ენის ლექსნი; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ჩვენც ვიხმაროთ. თუ კნ. ბ. ჯორჯაძისას არ ესმის ეგ სიტყვები, ჩემი რა ბრალია. მიბრძანებს, აგვიხსენიო: მე არაფრის მასწავლებელი არა ვარ და ნამეტნავად ანბანისა, რომ ეგენი აგიხსნათ. თუ ამას იტყვით, რომ ვერ შესძლო ახსნაო, ეგ თქვენი ნებაა. უსაფუძვლო ლაპარაკი საშიში არ არის. თუ ვერ შევძელ, რუსული *Объяснительный словарь иностранных слов* ხომ ხელთა მაქვს, იქიდან მაინც გადმოვითარგმნიდით, რომ სხვა არა იყოს-რა. მე „ოსტროვები“, „ლინიები“ და სხვა გარმიანული სიტყვები (და არა გარმონიული, როგორც რედაქციას გადაუსხვაფერებია) ამისთვის დაეძრახე, რომ მაგის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვები არიან ჩვენს ენაში და ისინი, რომელნიც ჩემს აპრილის სტატიაში მე მიხმარია, ვერ იპოვიან თავიანთ მნიშვნელობის სიტყვებს. მე რომ ახალი სიტყვები მომეგონა და შემედგინა მაგ სიტყვების მნიშვნელობისათვის, ისინიც ისე გაუგებარნი იქნებოდნენ ყველასათვის, როგორც ეხლა ეგენი არიან გაუგებარნი ზოგიერთისთვის: განათლებულს კაცს მაინც ესმის ეგ სიტყვები და იმ ქართულსა, რომელსაც მე შევადგენდი, ვერც განათლებული გაიგებდა და ვერც გაუნათლებელი. თუნდ რომ მე არ ვიხმარო ეგ სიტყვები, მაინც კიდევ უთუოდ შემოგვეპარებიან, როგორც შემოგვეპარნენ: პოემა, პოეზია, ფილოსოფია, კრიტიკა, სტატია, ლოლიკა და სხვანი მრავალნი. ეგ არა ხალხს არ დაეძრახება, ის სცრუობს, — რომელიცა ძრახავს მაგ-გვარ სიტყვების შემოტანას ენაში.

თ. ერისთავი მძრახავს, რომ ცუდ მწერლად ვახსენე კარამზინი, ამ სიტყვებითა: „კარამზინს ისრე უპატიოდ ხსენება არ შეესაბამება, იმას იმისთანა უსაფუძვლო სიტყვებით ვერავინ მიიღებს, თავის შრომით, ჭკუით და განათლებით მოპოებულს და დამკვიდრებულს ღირსებას გამოჩენილის მწერლისას რუსეთში, იმის ღვაწლის შერხევას უბრალოდ ნურავინ ეცდება“. თ. ერისთავი სულ ამაოდ ჰფანტავს თავის რიტორულს აღფრთოვანებას და სიტყვიერებას ამაზედა. ვინ შეაჩუია ღვაწლი კარამზინისა რუსეთზედა? მე მარტო კარამზინზედ ისა ვსთქვი, რასაც თვითონ რუსები ამბობენ. ეს უნდა კარგად იცოდეთ, რომ ლიტერატორს სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა ექნება: აზრით, მიმართულებით და ენის წარმატებით; ესეც კარგად უნდა იცოდეთ, რომ ერთის ხალხის ლიტერატორს მეორე სხვა ხალხისათვის ერთი-და-იგივე მნიშვნელობა არა აქვს. მწერალს თავის ხალხისათვის ექმნება მნიშვნელობა; აზრით, მიმართულებით, ენის წარმატებით და მოქმედებით, როგორცა ვსთქვი. სხვა, უცხო ხალხისათვის კი მარტო თავის აზრით და თავის მიმართულებით. კარამზინი, როგორც პოეტი, არ არის პატივცემული რუსეთში, უნიჭოს ეძახიან; მის თხზულების მიმართულებაც დაწუნებულია და მხოლოდ იმისთვის სიამაყით ახსენებენ მაგის სახელსა, რომ რუსული ენის აღდგინება მაგან დაიწყო რუსეთში და პირველად მაგან დაიმუშავა თავის ქვეყნის ისტორია. აი, რა მნიშვნელობა აქვს კარამზინსა რუსეთისათვის. სულ ეგ ორი დიდი საქმე რუსეთისათვის — უქმია ქართველებისათვის. კარამზინმა რუსეთის ენა აღადგინა და რუსეთის ისტორია დაიმუშავა, მაგითი ქართველებს რა შეგვემატა? კარამზინს მარტო ხელოვნებითის სიტყვების მნიშვნელობა აქვს ჩიენთვისა და ეგ მნიშვნელობა რუსეთშიაც დაცინებულია. მე კარამზინი ჩემს აპრილის სტატიაში ხოლოდ მაგ მხრით გავსინჯე, ესე იგი, ხელოვნების მხრით, რომელსაც ჩვენს პოეზიაზედ გავლენა შეუძლიან, თუ ავყევით კარამზინის მიმართულებას, სხვა, მეორე მხარე კარამზინის მოქმედებისა, არ შეეხებოდა ჩემს აპრილის სტატიას, იმიტომ, რომ მე კარამზინს არა ვსინჯავდი, მე ვსინჯავდი მარტო კაზლოვს, რომელიც იყო კარამზინის ცდომილ მიმართულების გავლენის ქვეშა.

როცა ცრუ-კლასიკური მიმართულება ეცემოდა ევროპაში და იბადებოდა ნელ-ნელა რომანტიკული მიმართულება, რომლის წარმომადგენელი შეიქმნა ბოლოს დიდი შილლერი; როცა გამოსჩნდა გეტე თა-

ვის „ვერტერი“, ბერნარდენ დე-სენპიერი თავის „პოლ და ვირგინიით“, ჟან-ჟაკ რუსო თავის „ელოიზით“, მაშინ ევროპას პირველად ეცა დამატკობელი სხივი პოეზიისა; მაშინ ცრუ-კლასიკურ მიმართულებით დათრგუნვილი მწერალნი მივირდნენ მშვიერსავით ახალშობილს პოეზიის მიმართულებასა; მაგრამ პირველად ვერ იცნეს ვერც გეტეს „ვერტერი“, ვერც „ელოიზა“ ჟან-ჟაკ რუსოსი და ვერც „პოლ და ვირგინია“ ბერნარდენ დე-სენ-პიერისა: ამათში სენტიმენტალური სული მოესმათ, ეგ სული მიმდევართა მისთა განავითარეს და დაჰბადეს სენტიმენტალური სხოლა, რომლის წარმომადგენელი რუსეთში შეიქმნა კარამზინი. როგორც პოეტიო კარამზინი უნიჭო იყო, ამბობენ რუსები, და მიმართულებითაც სენტიმენტალურის სხოლისა იყო. ამ თვისებების პატრონი არ იქნება თავის-დღეში სახელოვანი მწერალი, ეგ დამტკიცებულია ეხლანდელ მიხედვით რომ სენტიმენტალური მიმართულება არავისთვის არ არის საჭირო და, სხვათა შორის, ჩვენთვისაც. ამას თქმა აღარ უნდა. მაშასადამე, კარამზინი მაგ მხრით ჩვენთვისაც და რუსებისთვისაც უვარგისია; მეც ეგა ვსთქვი ჩემს აპრილის სტატიაში.

უმაგისოდაც სენტიმენტალურ მიმართულების მაგალითები გვაქვს ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვარდ-ბულბულიანი“ და „შამიფარვანიანი“; რომანტიკულის მიმართულებისაც გვქონია ჩვენ მაგალითი ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვეფხისტყაოსანი“; ცრუ-კლასიკურისაც, მაგალითებრ, სულ იმ მწერლების მიმართულება, რომელთაც მიბაძეს მარტო გარეგან ფორმასა ჩვენ უკვდავის რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნისას“ და ვერ გაიგეს კი, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ თუ არის უკვდავი, არა მარტო თავისი ფორმით, არამედ თავის შინაგან ღირსებებით. მაგრამ ამაზედ მერე მოვილაპარაკებთ, მაშინ, როცა ლიტერატურა წარმოგვიდგენს სხვა მაგალითებსაც ჩვენ წინადადებულ აზრის დასამტკიცებლად.

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ იგი იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველისთვისა. წესი, ჩვეულება, აზრი, გრძნობა, ენა, რომელიც მაგათი გამომეტყველია, ყველაფერი იცვლება მის ძლიერ გავლენისაგან. რაც გუშინ კაცს ჰგონებია დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, რისთვისაც უცია პატივი, როგორც მიუცილებელ საჭიროებისათვის, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდევ გვიკვირს, ადრინდელს კაცს როგორა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ გაერჩივა თეთრი და შავი. შავისათვის შავი დაერქმია, თეთრისათვის — თეთრი. ეს ასე მოხდება ხოლმე განა იმისაგან, რომ ჩვენ ადრინდელზედ ჰკვიანები ვართ, „სხვა სხვის ომში ბრძენიო“, ამბობს რუსთაველი. ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულის გონიერებითაც ვყოფილიყავით და იმ ადრინდელის კაცის ვითარება და გარემოება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია, ავსცდენოდით საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით დღეი გენიოსი უნდოდა და იმისი მახვილის ჰკვის თამამი გამჰყრეტელობა, რომ მსჯელობით დროებაზედ მაღლა ავმართულიყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გამდგარიყავით და გარემოების თვალთდამახინჯებელ ხაოსშია შეუშეცდარად, წმინდა აზრით დაგვენახა საგანი ისე, როგორც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ძალიან ადრე სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებო, სხვანი კი იმის მონები არიან. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა, აზრი, გამსჯელობა, — ერთობ ცხოვრების მდინარეობა ჩვენისთანა ჩვეულებრივ კაცსა ჩააყენებდა საზოგადო რუსხმულში და წაიღებდა თან, რაც უნდა ძლიერ ცდილიყო თავის შემაგრებასა. ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააბობს და შემუსრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორმხედველობა, დროებაზედ უფლობა

მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სელაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნელობასა, გულ-უშიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადა წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ცილამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ გზებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მღებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა, არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თვითონ ცხოვრებას ამოუტრიაკავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ დულილშია მოუგდია ზედაპირზედა, — ამიტომაც ხანდისხან ამას უფრო იქნება დაეტყოს თავისი დროების ნიშანი ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას, ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება — იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიძარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისავე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევ-ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც ბუნებასა. მაცხოვრებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი-ერთმანეთს შეჰხარინ; უფრო მაცხოვრებელია პირველი ქროლა ახალის ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც ძუძუმძლეველი დედა შეჰხარის ახალ-გაღვიძებულს ბავშვსა. გული სხვა-რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგადა სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ ამოვა. თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჭკნება, თუ ცხოვრობს. მაინც ისე არ გაძუნდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიულ-ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინადასვლელზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიე-

რი, თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი დარიც უნდა დაუდგეს მაგ ყვავილსა, თუკი ძირი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს დღესა თუ ხვალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დამშვენებული და ძლიერი. ყველაფრის სიკვდილი შეიძლება,—აზრისა კი თავის-დღეში არა; მის აღმოშობის დრო შეიძლება შეაყენონ, მაგრამ სრულიად განადგურება კი ძნელად. ამ აზრის უკვდავებაში არის მთელი იმედი კაცობრიობის უკვდავებისა, იმიტომ, რომ გრეხილი აზრისა გაუწყვეტელია: ერთს ზედ მოსდევს მეორე, უფრო ახალი, ჯანმრთელი და ღონიერი, — ამასთანაც დაუქცეველი, მარად მყოფი სალაროცა აქვს — მეცნიერება და ხელოვნება სადაც ისინი ინახებიან. მაგ ცხოველს იმედს, რომელიც განგებას მოუვლინებია კაცობრიობისათვის, რომ ზედ დაერთოს ადამიანის გაუთავებელი ნდომა უკეთესობისა — შედგება ის ძალა, ის იღუმალი ხმა, რომელიც ყოველთვის ეძახის ადამიანს: წინ წადე! წინ წადე!.. ნეტავი იმ ხალხს, რომელსაც არ დაუკარგავს ეგ იმედი განახლებისა და არ გაჰქრობია უკეთესობის ნდომა!.. ის ხალხი, ის ცხოვრება, რომელიც არ იზრდება, რომელსაც არა აქვს თავისი გაზაფხული და ნაყოფიერი შემოდგომა; რომელიცა ბერდება კი, მაგრამ იმ სიბერის ნაყოფზედ ისევ არ ამოვა განახლებული, განათლებული, სიახლის მშვენიერ გვირგვინითა — ის ხალხი, ის ცხოვრება მიჩანჩალებს სამარისაკენ, ბოლოს მივა და აღიგვება, როგორც მტვერი დედამიწის ზურგიდამ.

რა აახლებს, რა სცვლის და — თუ ცხოვრება ჯანმრთელია — რას მიჰყავს წინ? ცოდნასა, მეცნიერებასა, რომელიც თვითვე ცხოვრების ნაყოფი არიან. „ხე ცხოვრებისა — ამბობს ერთი ჩვენის დროების ფილოსოფოსი—და ხე ცნობადისა ერთს ძირზედ ამოდიან: მხოლოდ იმათი აღყვავება სხვადა-სხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ყვავილი ჰქნება, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი, და ამ ნაყოფის თესლი აღმოშობავს ხოლმე ცხოვრების ხეზედ ახალ ყვავილებსა“.

ამ მოსწრობილს და, ჩვენის ფიქრით, ძლიერ მართალ შედარებაში მშვენიერად არის გამოთქმული დამოკიდებულება ცხოვრებისა ცნობიერებაზედ და მეცნიერებაზედ. ჩვენ ვეცდებით უფრო გავაადვილოთ ამ დამოკიდებულების გაგება.

თუ ცხოვრება, როგორცა ვსთქვით, ჯანმრთელია, თუ მასში არის უკეთესობის ნდომა და განახლების ცხოველი იმედი, ეგ თვით დავრდომილის აღმადგინებელი იმედი — მისნი ძალანი, მისნი ძარღვნი მარად დაუძინარნი არიან. იგინი დაუღალავად, დაუყოვნებლივ მოქმედობენ, მოძრაობენ, წარმოებენ, როგორც ყოველიფერი, რასაც კი სიცოცხლე აქვს მინიჭებული. თუ გარედამ აბრკოლებენ, უშლიან იმათ მოძრაობასა, მაშინ ისინი მაინც კიდევ თავისას არ მოიშლიან, მიწაში დაიფლებიან და იმ მიწის სიბნელეშიაც მოქმედობენ იმ დრომდე, ვიდრე დარი არ დაუდგებათ, რომ გარეთ მზის სინათლეზედ გამოვიდნენ და უფრო ფართოდ გაშალონ მოძრაობის ფრთები. ყოველს მათს მოძრაობას, ყოველს მათს მოქმედებას თავისი ნაყოფი ამოჰყავს ცხოვრების ხეზედა და ყოველს ამ ნაყოფს აქვს თავისი აზრი და მნიშვნელობა იმიტომ, რომ იმათი ძირი ცხოვრებაშია გამოკვანძილი, — ცხოვრება კი ძნელად თუ რასმეს ჰქმნის უაზროდ. დღე-და-დღე ეგ ნაყოფი ემატება, დღე-და-დღე სხვა-და-სხვა ყვავილებით იმოსება ხე ცხოვრებისა. ეგ ნაყოფი, ეგ ყვავილები ერთად შეკრეფილი შეადგენს ცხოვრების ვითარებასა, მოსავალსა. ხალხი, უფრო მეტი მაინც, ვერ გამოიკვლევს მაგ ვითარების აზრსა, მნიშვნელობასა, ხშირად კი ბუნდად მიხვდება. ჰგრძნობს, მაგრამ ხშირადაც მოხდება ხოლმე, რომ ხალხი რასაცა ჰგრძნობს, იმას ვერა ცნობს და ვერ არჩევს სხვათა შორის.

მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც დღე-მუდამ ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა, რომ ყოველი ცვლილება მისი ცნობიერად გამოიღონ, რომ ყოველი ყვავილი მისი მოჰკრიფონ, შეიტყონ, რისთვის არიან იგინი და რანი არიან, — მეცნიერება და ხელოვნება სხვა-და-სხვა გზით იკისრებენ ახალის ვითარების ახსნასა, ცნობაში მოყვანასა. ამათი უკეთესი მიმდევარი, ხალხის დაწინაურებული თავობა, მაშინვე მიხვდება, — რომ დრო იცვლება, ჰგრძნობს, რომ ეცა სული ახალის გაზაფხულისა, განახლებისა, ჰგრძნობს, რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამწიფდა, რაც დათესილი იყო, იმის ნაყოფი მოიტანა და ესლა ამ ნაყოფიდან უნდა გამოიკრიფოს ახალი თესლი ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად, რათა მადლობით გაისტუმროს ძველი და სიხარულით მიეგებოს და გზა გაუხსნას ახალსა. მართალია, ეს დაწინაურებული თავობა ხშირად თავგადადებით ცდილობს ადასრულოს დროების მოთხოვნილება, შეაგროვოს მოსავალი, მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით მოიყვანოს ცნობაში თვითეული მარცვალი, ყოველს მათ-

განს დაუნიშნოს შესაფერი ადგილი, რათა თავის ღროზედ, შვილები-სათვის მაინც ყოველმა მარცვალმა მოიტანოს ნაყოფი და იმ ნაყოფმა ახალი თესლი ახალის ცხოვრებისათვის, — მართალია, ხშირად თავგაწირულად ჯაფასა სწევენ, ებრძვიან ძველსა ახალის სიყვარულისაგან და შეჭხარიან ფაქტსა, რომელსაც აზრი უნდა გამაატანინონ, მაგრამ უფრო ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ვერ სძლევენ მოსავლის ზომრავლესა; ხშირად თვით მეცნიერებაც და ხელოვნებაც უღონონი არიან ერთობ ცხოვრების მოსავლის ცნობაში მოყვანისათვის. თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგებინებენ, მაგრამ უფრო ბევრს ვერ დასდებენ ღირებულს ფასსა, ვერ დაუნიშნენ შესახვედრს და შესაფერს ადგილსა. მაშინ ეგ თავგამოდებულნი მოჭირნახულენი რჩებიან, როგორც მუშაკნი, რომელთაც ზოგიერთი მასალა მოუშადადებიათ ახალის შენობისათვის, მაგრამ გამგებელი არა ჰყავთ; არ არის ძლიერი ხელი, რომ დასძრას პირველი ქვა ძველის შენობისა, და გაამაგროს პირველივე ქვა ახალის საძირკველშია. საძირკველის ამოყვანაა ძნელი, თორემ სხვას ისინიც გააკეთებენ. საძირკველის ამომყვანელიც არ დაიგვიანებს ხოლმე მოსვლას. მაშინ გამოჩნდება გენიოსი.

ჩვენ არ გვინდა ამითი ვსთქვათ, ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენიოსი. ის იქნება აქამდინაც იყო, და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო, რომ ცხოვრებას თავის ძუძუთი გამოეზარდა, თავისთან გამოეცადა, მოემზადებინა თავის ვითარებისვე აღსახსნელად. თუ აქამდინ არ გამოჩნდა იგი, იმიტომ, რომ იმისი ძლიერი სულის შესაფერი საქმე არსად იყო; გამოჩნდა თუ არა საქმე, იმანაც გაშალა თავისი ძლიერი ფრთა და როგორც მზე გამობრწყინდა ცხოვრების გასანათებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა თავის ძლიერის მკლავით გადასწვდება მთელს ცხოვრების ნამუშავარსა; შემოაგროვებს ერთად, რაც ცხოვრებას გამოუჩენია; თავის გამჭრიახ თვალით თავიდან ბოლომდინ განსჯვრითავს, გაანათლებს იმ შემოაგროვილსა, და ყოველს ცხოვრების კითხვას მისცემს შესაფერს პასუხს, ყოველს ფაქტსა — ჭეშმარიტ მნიშვნელობას, ყოველს მიმართულებას — კუთვნილს გზასა და ღონისძიებასა, — ერთის სიტყვით, ახსნის, ცნობაში მოიყვანს მას, რაც ჩვენ შორისვე იყო და არ გვესმოდა. მაშინ იგი გამოანგრევს ძველის საძირკველსა და, ახალის საძირკველში რაკი ქვას დაამკვიდრებს მიანებებს საქმე! უმცროსთა მუშაკთა.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ საკვირველნი საღარონი კაცის

გონიერებისა — არიან კანონიერნი მემკვიდრენი გენიოსისა. იგინი თავის უკეთეს წარმომადგენლების ხელთ გენიოსისგან ნაჩვენებ საძიო-კველზედ განაგრძელებენ ხოლმე მუშაობასა, გენიოსის ახალს აზრზედა, ახსნაზედა დაამყარებენ ხოლმე შემდგომსა გამოკვლევასა და ცნობიერების წინ წაწევასა. მაგ. წარმომადგენელთაგან ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, გენიოსის ჭკვისგან ახსნილნი და ცნობაში მოყვანილნი მეცნიერებისაგან მიღებულნი, როგორც კანონნი და ხელთმძღვანებელი მომავლისათვის, გადადიან დანარჩენ ხალხშიაცა. რამოდენადც ეგ ახალი ცნობები აზრები ადვილად გასაგებნი არიან ხალხისათვის, იმოდენად ადვილად განსდევნიან უწინდელებსა, რომ ცხოვრებაში იმათი ადგილი თითონ დაიჭირონ და იწარმოვონ შემდგომში. ეგრე, ცხოვრებისავე მოღებულსა, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე; ეგრე, ცხოვრებისაგან აღმოსულნი, მეცნიერების სიცხოვლით ხაყოფად მოწეულნი, ისევ ცხოვრებასვე დაუბრუნდება ხოლმე წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებული მაინც მიიღებს განახლებასა, დიდი დრო გადის. ცხოვრება ამ ახალ აზრებით განახლებული, ისევ იზრდება, ჰყვავის, მოამწიფებს სხვა ახალ სათესლე ნაყოფსა და მერე ისევ ჭკნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით. ის არ მოუცდის ხოლმე ხალხსა — „აცა ჯერ რაც მოვამზადეო ამას წინად და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიოსის შემწეობით ცნობაში მოიყვანა და კანონად დასდვა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო და დაისაკუთროსო“. არა, ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ეგ დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე, რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდე მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელ-ახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსავლის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას და შემოჯგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა, კიდევ ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამათ შემწეობით გადადის ეს „ახალი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის ცხოვრებასა. აი, როგორც შევიძელით, ვაჩვენეთ, რომ ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსული შტოები არიან. როგორც მიწიდან ამოხეტილი შტოები ისხამენ ნაყოფსა და როცა სათესლედ მოჰსწევენ, ისევ მიწას გადმოსცემენ. რომ ახალი ძირი გაიკეთონ და ამ ძირმა სხვა ახალი შტოები ამოხეჭოს, აგრეთვე ცხოვრებაზედ ამოსულნი შტო-

ები — მეცნიერება და ხელოვნება — ისმენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და როცა მოაწევენ სათესლოდ, ისევ ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ და ცხოვრებასა თავის რიგზედ — ცნობიერებაზედ. მართალიც არის: რაც ცნობაში მოყვანილი, რაც დამტკიცებულია, მხოლოდ ის გადადის ხალხში, მხოლოდ ის მიიღება ხალხისაგან. და რაც მიიღება, მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა, ცხოვრებასა. ცნობაში მოყვანილი და დამტკიცებული, როგორცა ვსთქვით, მეცნიერებაა და ხელოვნება — ეს ორნივე ერთ და იგივეს მსახურებენ: აზრის მოძრაობას; ერთ და იგივეს გამოსთქვამენ: ხალხის აზრსა, და თუ რაშიმე განირჩევიან, მხოლოდ იმაში, რომ სხვადასხვა გზით და სხვადასხვა-ნაირად მოქმედობენ და გამოსთქვამენ. მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება, ეგ უდიდესნი საღარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს ხოლმე გონებების საუნჯესა — არ არიან ყველასათვის მისაწვდომნი. მაგ საღაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმორჩეულნი პირნი, რომელნიც ყველგან ცოტანი არიან, მხოლოდ მაგათა აქვსთ იმათი კარის გასაღები, მხოლოდ იგინი სარგებლობენ, დაისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა მაშინ. როდესაც იმათი განმანათლებელი სხივები ყველასათვის საჭირონი არიან, როგორც არსებითი პური. რომელ ხალხშიაც ეგ არის, იქ მოძეტებული ნაწილი სიბნელეში დადის. უნდა, საჭიროა, რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფნი, მაგრამ ვერ მისწვდომია, განა იმის გამო, რომ უღირსნი და უღონონი არიან, არამედ ათასი სხვა-და-სხვა ნაირ მიზეზებისა გამო, რომელთაც აქ ჩვენ არ მოვიხსენიებთ.

მართალია, ყოველ ცოტაოდენ განათლებულ ხალხში არის ღონისძიება, საშუალობა, რომ მეცნიერების ნაყოფი გადიტანოს ხალხშია; მართალია, არიან სკოლები, სხვა-და-სხვა სასწავლებლები, რომელნიცა აგრცელებენ ხალხში, მის გამო ცხოვრებაშიაც, სასარგებლო და გამოსაყენ სწავლასა და ცოდნასა, და მით შევლიან ხალხსა. მაგრამ იმათმდინ ისე ცოტას მიუწვდება ღეხი, რომ დანარჩენ ხალხის რიცხვთან რომ შევადაროთ ის ცოტა — წვეთი იქნება ზღვაში. ბევრნი რჩებიან სასწავლებლების გარეთ, ბევრს მათგანს უნდა, სურვილი აქვს გაიგონ რამე, შეივსონ სწავლა, გაიხსნან გონება, მაგრამ ზოგი შეუძლებლობისა გამო, ზოგი სიშორისა გამო, ზოგი მოუცლევლობისა გამო,

ზოგი კიდეც სხვა-და-სხვა დაბრკოლებისაგან მაგ მიუცილებელ ღონისძიებასაც მოკლებულნი არიან. საჭიროა სკოლების გარდა ისეთი ღონისძიებაც, ისეთი საშუალებაც, რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს, რომ ყველგან მისწვდეს, გამოფინოს საქვეყნოდ კაცის ჭკვის ძვირფასნი მარგალიტები საყოველთაო მოსახმარებლად, რომ მრავალთათვის მისაწვდომი გახადოს ის, რაც დასაყუთრებული აქვს ცოტასა. ის საშუალობა, ის ღონისძიება უნდა ცდილობდეს, თუ არ სრულიად ხალხთან, მომეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს საქმე, შეიქმნას შუამავლად მეცნიერებისა ერთის მხრით და ხალხისა და ცხოვრებისა მეორის მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს ყველგან ლიტერატურა.

ბოლოს დროს, თითქმის ჩვენ საუკუნის პირველ ნახევრის დასასრულში, შეატყეს, რომ თვით ეს ლიტერატურაც ისე სწრაფად არ აკრეფს მეცნიერებასა ხალხშია, შეამცნივეს, რომ ლიტერატურა თუმცა დღე-და-ღღე მდიდრდება, ივსება ახალის ნაყოფითა, ახალის იდეებითა და აზრებითა, მაგრამ ცხოვრებაში ისე ადვილად არ გადადიან იგინი, როგორც საჭიროა. უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ თვით ლიტერატურის ენა დაუშორდა ხალხის ენასა, ხალხს ისე ადვილად არ შეეძლო გაგება მისი, რასაც კითხულობდა — და ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ თუ ხალხი ვერ გაიგებს, არც ცხოვრებაში შეიტანს. რა წამსაც მიხვდნენ, რომ ლიტერატურა თუმცა უფრო ვრცლად მოქმედობს ბეჭდის შემწეობითა, მაგრამ მაინც კიდეც ხალხს იმისი გაგება ეძნელება, მაშინვე გამოჩნდა საჭიროება იმ-გვარ ლიტერატურისა, რომელიც, როგორც ენით, ისე აზრის გამოთქმით, უფრო ადვილად უნდა ასრულებდეს ზემოთქმულს შუამავლობასა მეცნიერების და ცხოვრების შორის. მაგ-გვარ ლიტერატურას ჰქვიან: „პოპულარული ლიტერატურა“, ხან კიდეც ადვილი ლიტერატურა, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც შეიძლება, გაადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა ყველასათვის; მათგან დამუშავებულნი ძნელი მისახვედრი ცნობაები საყოველთაოვ გასაგებად გაამარტივოს, გაადვილოს და ამით განაერცელოს საჭირო სწავლა და ცნობაები ხალხშია. ამ-გვარ ლიტერატურას ეკუთვნის ჟურნალიცა, ნამეტნავად ის ჟურნალი, რომელსაც ეძახიან: „საზოგადო ჟურნალი“. აი, რა-რიგ სამსახურისათვის ვნიშნავთ ჩვენს „საქართველოს მოამბესაცა“.

რომ ჟურნალი საჭიროა, ამას თქმა აღარ უნდა. ჟურნალი, როგორც

სხვა, ისე ჩვენიცა, არ არის ერთის კაცის სურვილის ნაყოფი: მოუვიდა ჟინი წერისა და გამოსცა. არა, მაგისტანა ჟურნალი თავს დიდხანს არ დაიჭერს. ჩვენა ვსთქვით, რომ ყოველი საჭიროება ცხოვრებიდან წარმოდგება. თუ ცხოვრებას არ უნდა, ვერაფერს ვერ მიაყნობთ ისე, რომ იმ ნამყნობმა იხიროს და ნაყოფი მოიტანოს. მართოს საქმეა მკვიდრი და მტკიცე, რომლის ფესვიც შიგ ცხოვრებაშია გამოკვანილი; უამისოდ ვერა საქმე ვერ გასძლებს, ვერ მოიტანს ნაყოფსა, როგორც თესლი უდელამიწოდ. როცა ცხოვრებას უმოქმედნია და იმ მოქმედებით მოუყვანია როგორიმე მოსავალი, რომლის გაგება და გარჩევა უძნელდება ხალხს და რჩება ის მოსავალი მოუხმარებლად; როცა ხალხში ისმის სურვილი, ძლიერი ნდომა იმ ნაჭირნახულების გაგებისა, ცნობაში მოყვანისა; როცა ხალხს უნდა და ვერ მისწვდომია მეცნიერების ნაყოფსა, მაშინ ხალხის საშველად სხვათა შორის გამოვა ჟურნალიცა. რასაკვირველია, რამოდენადაც ცხოვრება — ეგ დედა ყოველ საქმისა — ძლიერია და ღონიერი, იმოდენად მოსავალი და ნაჭირნახულები დიდია და უხვი.

რამოდენადაც მოსავალი მრავალია, ასე რომ ერთი ჟურნალის თვალი ვერ გადასწვდება, ერთი ჟურნალის ღონე ვერ შესძლებს იმის ზიდვასა, იმოდენადაც მომეტებული ჟურნალები გამოდიან ხალხში. ეს ჟურნალები სხვადასხვა მხრით მოექცევიან იმ ცხოვრების მოსავალსა, სხვადასხვა მხრით სინჯავენ, სხვადასხვა მხრით ცნობაში მოჰყავთ, — და ამ სხვადასხვაობითაც ურთიერთ შორის განირჩევიან. ამის გამო ჟურნალების სიმრავლე არამც თუ უნდა იყოს საწყენი, არამედ სასიხარულო იმისათვის, ვისაც უანგაროდ უყვარს თავისი ხალხი და იმისი ბედნიერება. ჟურნალების სიმრავლე ცხადად აჩვენებს, რომ ხალხს არ სძინავს, ფიქრობს, სჯის; რომ ხალხში ტრიალებს, მოძრაობს სხვადასხვა-ნაირი აზრი, რომლის გამომეტყველადაც არიან სხვადასხვა-ნაირი ჟურნალები.

ჯერ ჩვენი საწყალი „მომამბე“ არც კი დაბადებულყო, რომ ზოგიერთ პირმა მტრობაც შესწამა. ჩვენ რა გვეთქმის ამაზედ ამის მეტი, რომ ვინც ლაფში თავიდან ფეხამდე ამოსვრილია, არ შეიძლება ისე შეეხოს სხვას, რომ თავისი ლაფი იმასაც არ მოაცხოს. „მომამბის“ უფროსი ძმა „ცისკარიც“, რომელსაც ყველაზედ უფრო უნდა გახარებოდა, რომ მომამბე ებადება, მშველელი უჩნდება, „ცისკარიც“ კი წინაღვე აშინებდა ჩვენ „მომამბეს“, რომ მკითხველებს ვერ იშოვისო. ჩვენ,

რასაკვირველია, ამ წინდაუხედავ და უგემურ წინასწარმეტყველებას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ მხნალ „ცისკარსა“ რამდენჯერმე არ გამოეთქვა საქვეყნოდ თავისი დაფარული შიში და სამარცხვინო აზრი.

დაე რაც უნდა თქვას შიშისაგან ზარდაცემულ და გონებაგამოცლილ „ცისკარმა“, ჩვენ კი ამას ვეტყვი, რომ ამ შემთხვევაში იგი ჰგავს იმ ანგარების მოყვარე ძმასა, რომელსაც ძმის დაბადება იმიტომ სწყინს და გულს უხეტქს, რომ შიშობს. ვაი თუ საცხოვრებელი შუაზედ გამოიყოსო. ტყუილად შიშობს „ცისკარი“. ჩვენ ფიქრადაც არა გვაქვს არავის საცხოვრებლის შუა-გაყოფა და არც არავის მტრობა. ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა; მისი გამჯობინება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია. ღმერთმა გვიხსნას იმ სულელურ თამამობისაგან, რომელიცა ფიქრობს გადასხვაფეროს ცხოვრება თავისებურად. ჩვენ ისე არ გავბრიყვდებით, რომ ჩვენ საკუთარ წესზედ მოვინდომოთ ცხოვრების გატარება. თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისათვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა, — მხოლოდ ამ კანონსა გავება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენის „მოაპბის“ უმთავრესი საგანი აწინდელი ცხოვრება იქნება თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა. რამოდენად შეიძლება ჩვენი ჟურნალი ამის აღსრულებას — მაგას დრო და ჩვენი შეძლება გამოაჩენს; საქმეა ყოველისფრის გამოძედილი. ჩვენ წინადაც ვერას ვიტყვი ამის მეტსა, რომ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა გვინდა, მისგან ყრულ ჩაძახილის ამოძახნა, მისის ვითარების ცნობაში მოყვანა მოძრაობისათვის გზის გახსნა. ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ ჟურნალი უნდა იყოს უთუოდ დღევანდელ ცხოვრების წრეში მოჯადოებულსავე გაჩერებული, — არა, ყოველ გონიერ ჟურნალის თვალი ხშირად არის მიმართული მომავალისაკენ. „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“, ამბობს ერთი ფილოსოფოსი. აი, აწინდელ ცხოვრებას რა მნიშვნელობა ექნება ჩვენის ჟურნალისათვის. აწინდელ ცხოვრების ვითარება არა მარტო სადღესო მოსავალია, რომელიც დღესვე უნდა დაიხარჯოს, არამედ მასში მომავლისათვისაც თესლი ურევია, როგორც წარსულში ერივა აწმყოსათვის. თუ ჩვენი ჟურნალი დაჰყურებს დღევანდელ ცხოვრების მოქმედებას, უფრო მაგ თესლისათვის დაჰყურებს, რომ ეგ გამოჰკრიფოს ხვალისათვისა. რაც

შორსა სცემს ჟურნალის თვალი, მით უფრო კარგია, ჩვენის ფიქრით, ჟურნალი და დღეგრძელი.

ამ სახით, თუ ჟურნალს უნდა კეთილ-სინდისიერად აღასრულოს თავისი ძნელი საქმე, უნდა თვალგაფაციცებით თან აჰყვეს აწინდელ ცხოვრებასა, რათა ყოველ აღმოშობილ ფაქტსა თვალი და გონება ადევნოს. ყოველ აზრის საკეთილო მოძრაობას გზა მისცეს, ყოველი-ფერი შენიშნოს და ყოველიფერს პასუხი გასცეს, ერთი სიტყვით, უშველოს ცხოვრების წინ ფეხის გადადგმასა გასამჯობინებლად, გასაკეთებლად. ამ ძნელ საქმეში ჟურნალმა უნდა წაიმძღვაროს წინ მეცნიერების სინათლე და ხელოვნების კალამი. ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ ამ ორ ძლიერ მომქმედთა ღონისძიებათა მოჰყავთ ყოველიფერი ცნობაში და რაც ცნობაშია მოყვანილი, მხოლოდ ისა სცვლის ცხოვრებასა და აკეთებს. მეცნიერებას და ხელოვნებას ჩვენ ვუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ ღონისძიებათა. დაე ზოგიერთმა მწიგნობარმა მეცნიერების სახელითა გაიწყალოს თვალი და გონება იმის გამოძიებაში, რომ ამა და ამ ეგვიპტის პირამიდზედ ეს იეროგლიფი ისე არ უნდა იყოსო, ან წარტოლვილ ჭეშმარიტების ძებნაში ავარჯიშოს თავისი გონიერება; ან ზოგიერთმა უნაყოფო პოეტმა ხელოვნების სახელითა უქუარიდოს პირი თავის ხალხის ცხოვრებასა, მეშვიდე ცას შეაჩეროს გაბეცებული თვალები და ბულბულსავით უაზრო შტვენა დაიწყოს და აღარ გაათავოს. ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს. ისინი მარცხნივ მიდიან გატყეპნილ გზაზედ და ჩვენ კი მარჯვნივ გავწევთ. ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვსთხოვთ არსებითა პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშვიერთათვის მოსახმარესა და გამოსადეგსა. მეცნიერებამ უნდა გვიშველოს თავის გამოცნობილ ჭეშმარიტებაებით ცხოვრების ახსნა და გაგება; მან უნდა მოგვცეს პირდაპირი პასუხი ყოველ საჭირო კითხვაზედა. რაც კი პირდაპირ მოედგმება ცხოვრების ვითარებასა, რაც კი გადმოიღება ცხოვრებისათვის — ის იქნება უფრო საჭირო ჩვენის ჟურნალისათვის. სხვა რაღაც წარტოლვილ ცნობებში გაბმა და ტრიალი ჩვენთვის სრულიად უფასო იქნება და გამოუსადეგი. ეგ იმან ინდომოს, ვინც სიტყბოებას ხედავს უქმის ჭკვის ვარჯიშობაში და ფრენაში. ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდლევ და სიკეთეც ჩვენი და-

ვინაზით დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს „ღრუბლების ცურვასა“, „გაფლარათებულ ვარსკვლავების ცაში ბოლთის ცემასა“, მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემ საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით ერთი უბედური პოეტი, რომელსაც შენგამო „ოხვრის კვამლი“ თვალეხსა სწევას და ცრემლს ადენსო; დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეჭასა და თვალების სრესასა, ეგება ცრემლი მამივიდესო; დროა ჩავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ-მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ, ცხოვრების ძირში, ის იპოვის ბევრ მარგალიტსა და უფრო ბევრ ლექსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც ერთის გამოთქმა და არც მეორისა არ უნდა აშინებდეს ჟურნალსა. როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვენი „მომბე“ სხვათა შორის ხელოვნების შემწეობით დაუნდობელად გამოჰფენს ჩვენის ცხოვრების ჭუჭყსაცა. ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საზიზღარი. საქართველოში თუ სადმე ორსა და სამს უყვარს ქართველი, ჩვენ იმათში უკანასკნელი არა ვართ. ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ ქართველში გვიყვარს მხოლოდ მისი სიკეთე, სიცუდე კი ყველგან საზიზღარია, ქართველი იქნება მისი მეჭონი, თუ ანგლიელი, სულ ერთია ჩვენთვის, ორივე წყალში გადასაყარნი იქნებიან. ბევრნი არიან ჩვენში იმისთანანი, რომელნიც ცდილობენ ჩვენის ცხოვრების სიბოროტის დამალვასა, ეგ იმათ მოსდით ქართველების უმეცარ სიყვარულისა გამო, ის კი არ იციან, რომ დიდი ხანია არის ჩვენში გლეხური ანდაზა: მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანო. ისინი, უმეცარნი მოყვარენი ჩვენნი, ზედ დაასმენ ზოლმე შეჩვენების და განგდების ბეჭედსა მას, ვინც კი ველარ მოითმენს ცხოვრების საძაგელ გუბეში დგომასა, ამოჰყოფს თავს, რომ სხვას მაინც უთხრას, ამ გუბეში არ ჩაიგდო თავიო, თორემ დაღუპებო მის წარმწყმენდელ ოხშივარის ზედ-მოქმედებისაგან. ჩვენ საბედნიეროდ არიან ჩვენში იმისთანა პირნიც, რომელთაც ჩვენზედ უკეთ იციან, რომ ვინც შენიშნავს მართლად სხვის ნაკლულოვანებას, შეიძლება მასვე უნდოდეს გასწორება და სიკეთე მისი. რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობელად არის გამოთქმული ბოროტება და ნაკლულოვანება ცხოვრებისა, ზოგჯერ მით უფრო სჩანს გამოთქმელის გულის სიმზურვალე, მოუთმენელი, ცხარი წადილი გასწორებისა. ვისაც ძალიან სძულს ბოროტე-

ბა. მას ძალიან ეყვარება კეთილი — ეგ აშკარაა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ეს ლექსი:

ჩემზედ ამბობენ: „ის ქართვლისას სიცუდეს ამბობს
ჩვენ ჭუჭყს არ მალავს — ეგ ხომ ცხადი სიძულოლია!“
ბრიყვნი ამბობენ; კარგი გული კი მაშინვე ჰგრაძნობს
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია.

ოღონდ ხელოვნება არ გადასცდეს თავის საკუთარ კანონებსა და მეცნიერება — ჭეშმარიტებასა, და დაე, არც ერთი და არც მეორე ნუ მოერიდება იმის გამოაშკარავებას, განკიცხვას, რაც ჩვენში საკიცხავია და ცუდი. დაე ორივემ იარონ ცხოვრების მდინარეში, მონახონ მარგალიტები და თუ იმათ ამოკრეფაში ლაფი და ლექი თან ამოჰყვება, რა უყოთ? ლაფი ჩამოვირეცხოთ, ჭუჭყი მოვიშორეთ, რომ მხოლოდ მარგალიტები დაგვრჩეს ჩვენის ცხოვრების სასახელოდ.

მოგვიტევოს მკითხველმა, რომ მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ უდიდესნი საგანნი — ისე, გაკვრით მოვიხსენიეთ ამ სტატიაში. ჩვენი სურვილი ის იყო, რომ გვეჩვენებინა არა მათი სრული არსებითი ვითარება, რომელზედაც ჩვენს „მოამბეს“ კიდეცაღ ბევრჯერ შეხვდებოდა შემდეგშიაღ ლაპარაკი, არამედ მარტო მათი დანიშნულება, ე. ი. რომ იგინი. ჩვენის ფიქრით. არიან მხოლოდ ღონისძიებანი, რომელნიც გვიშველიან ცხოვრების სიბნელიდამ სინათლეში გამოყვანასა. ცხოვრება, მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც ყოველ ჟურნალისა შიგ-მდებარედ არიან, იმოდენად მოვიხსენიეთ, რამოდენადაც საჭირონი იყვნენ იმისათვის, რომ მკითხველთათვის გვეჩვენებინა მხოლოდ ის გზა, რომელზედაც გაივლის ჩვენი „მოამბე“. კიდეც ვიზღოთ ბოდიშა, თუ ეს სტატია მეტაფორებით სავსე ეჩვენოს მკითხველსა. ჩვენი ცდა მარტო ის იყო, რომ ჩვენი აზრი გაგვეგონებინა მკითხველთათვის, იმიტომაც ყოველი ღონისძიება მოვიხმარეთ, რომ ეგ აგვესრულებინა. თუ ამ სტატიამ მაგოდენი შესძლოს, ჩვენ კმაყოფილნი ვიქნებით.

მეტი არ იქნება მოკლედ განვიმეოროთ ის, რაცა ვსთქვით ამ სტატიაში. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის, რომ ცხოვრება თვითრჩულია, იგი არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ იმ სიბერის გამოცდილებით ისევ თავის-თავად ახლდება და ჰყვავის; რომ მეცნიერება და

ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკვის და გამოხატულობის არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავის რიგზედ თვითვე წინ მიჰყავთ ცხოვრება; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში და დამტკიცებული, ის გადადის ხალხში და იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა და ცხოვრებასა; მაგ დამტკიცებულ აზრების და ცნობების გადასვლის გაადვილება ჩვენის „მოამბის“ საქმეა. რამოდენადაც ცნობიერად და ვრცლად მოეციდება „მოამბე“ თავის ძნელ საქმეს, რამოდენადაც მიაგნობს და შეატყობს ცხოვრების მაჯის ცემასა და შენიშნავს იმ მაჯის მცირედსა ცვლილებასა, რამოდენადაც ნათლად განარჩევს ცხოვრებისაგან მოგუბებულ მასალასა და თვითეულ მის შემადგენელს ნივთსა საყოველთაოდ განაბრწყინებს მეცნიერების შუქით და ხელოვნების წარმოდგენითა, იმოდენად იგი პატივცემული იქნება საზოგადოებაში და ნაყოფიერი ცხოვრებისათვის. გზა დანიშნული აქვს და არჩეული ჩვენს „მოამბესა“. ენახოთ, როგორ გაივლის! ღმერთმა კი მშვიდობის და სიკეთის მგზავრობა მისცეს. ღმერთმა მოაპოვებინოს მრავალი თანამშრომელი, რომ ჩვენის ჭკეყნის და ხალხის სიყვარულის სახელითა ძმურად ურთიერთს მხარი მისცენ და არ დაივიწყონ, რომ ხალხი დაბალი, თუ მაღალი — ყველა მოყვასია ჩვენი, შეძლებისამებრ ყველამ უნდა ვუშველოთ... თუ ხალხი მართლა მოყვასია, რუსთაველი გვასწავლის, მოყვასს როგორც უნდა მოექცეს კაცი:

„ხამს მოყვასი მოყვასისთვის სიცოცხლისა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხილად“.

ზოგიერთი რამ

„თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა“.
თ. გ. რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.

I

რაკი ჩვენს ღარიბს ლიტერატურაზედ და ეხლანდელს მწერლობაზედ დაიწყებ სადმე ლაპარაკსა, მაშინვე რაღაც მოდუნებულის პირის მთქნარებითა და, თითქო რაღაც სიმზაკვრით სავსეს სიხარულითა, მოგახლიან ხოლმე: ეხლანდელს მწერლებს ენა არ უვარგათო.

მეც, ცოტად თუ ბევრად, ამაზედ თანახმა ვარ, მაგრამ ერთი ეს მინდა ვიკითხო: გვაქვს კი ენა, რომ ვიწუნებთ კიდევ?..

ვიცი, ამ ჩემს, პირველ შეხედვით უსაფუძვლო, კითხვაზედ მე ბევრი თქვენგანი, მკითხველო, მასხარად ამიგდებს; მაგრამ აბა, მკითხველო, შენ მე ყური მომიგდე: მე გეტყვი და შენ დალაგებით და აუჩქარებლივ მისმინე. მე წინათვე ვიცი, რომ მასზედ, რასაც მე ვიტყვი, გული დაგეთანადრება, აიტყციები და შესწუხდები, მაგრამ შენ კი, მკითხველო, იქნება ის არ იცოდე, რომ თითო სიტყვას, რასაც ეს წერილი ქვევით მოგახსენებს, იქნება თითო კოშტი სისხლიც თან ამოჰყოლოდეს. რაზედ გაიჭირე საქმეო, მეტყვი შენ. იმისთვის, ჩემო ძმაო, თუ დაო, რომ „თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა“-ო, ჩვენის პოეტის არ იყოს.

II

აიღებს ბეჩავი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკვნით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკოო, და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლად, ვის უნდა ელაპარაკოს? მეტყვიან: ყველასაო. დიაღ, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს, საყოველთაო რა გვაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღვ-

ლითა, ანუ გალხინოს საყოველთაო ღვინითა? ქართველობა ხომ არა გგონია საყოველთაო საღვინებელი და სანადღვინებელი? დილაღე ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-ღა საღვინე? როგორ თუ ვართ-ღაო, შემომიტეე წყრობით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა, კაცური-კაცობა ხელში მჩვრად არ გადაგიქცევია, ვიცი, რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება; ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაკენესებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბალღაში ამოვლებულს ჭეშმარიტებასაც ვაჟკაცური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიგე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!.. ყურით მომიგდე.

III

პატარა დალაგებით რომ დაუფიქრდე იმ ხავსმოკიდებულს გუბეს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამასხაროდ, ცხოვრებას ვეძახით, რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდგარის კმაყოფილებით, ვჭყუპალობთ, და რომლიდამაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრიტება ცალცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ შორსა ვალს, ეგოდენ დაუძლურდების“, — ამ გუბეს რომ თვალღია და აუჩქარებლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკენესებ და იტყვი: „ვართ-ღაო!“

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრები თავიდან მალე მოიშოროს, ადვილად გვიპასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმა-ნი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ არიანო, მაშ ვინ არიანო. ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

IV

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი. ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი — ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაურის სძულს, აზნაურსა — თავადი, გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველები არიან, ერთის

დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის — სააზნაურო, გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი? თავადის აზრი აზნაურს არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, — ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთისა და იგივე ზორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერთის დედის საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ ასომხედრულს გზას უღობავს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური — თავადსა, ორივენი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს, ნუთუ ესენი თვითეულად ცალკე და ყოველნივე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გაწყვეტილის ჯაჭვის რგოლებით რომ ცალ-ცალკე და თავ-თავად დავგორავთ, ზოგი აქეთ, ზოგი იქით, ნუთუ ეგ თვითეული ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის ჭკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. საერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემი ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი ჭირი არ არის. ქართველი საყოველთაო სახელია და კიდევ ამას გკითხავ: საყოველთაო რა გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად კი არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმოგდებულის ქართველის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიღრიჭოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქარველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერჭვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა. და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-

ღა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია, და, რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთთანაცა და კაცთანაცა.

V

იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართლელი, კახელი — ეს ცალცალკედ მითვისებული, კერძობითად მიღებული, განმაცოფელი სახელები, ჩემის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში არისო. მართალია, მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენშია. იქ, სხვა ხალხში, საცა თვითუღს პირს თავის დამოკიდებულება თავის ხალხთან არ შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჭდარი აქვს, იქ მაგისტანა სახელები შინაურობაში იხმარება ურთიერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ. მარსელში მცხოვრებელი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის, მარსელელი ვარო, მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანციელი. უცხოსათვის ერთი იმათანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრობენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძალა — ჩემი ხალხის ძალააო, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეაო, რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრანციელთან ერთად დღღსო, ყოველის ფრანციელის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიაო, და თუ გინდაო, ყოველის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყობო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხოსაგან — ჩემი ხალხის წყენააო, და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოსათვის. იმერელი — იმერელია, გურული — გურულია, მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი — ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა, ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში — ყველა, საცა თვითეული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენი“ — იშვიათი!

VI

განვთვითეულდით, ცალ-ცალკე დავიშალენით. ასო-ასოდ დავიჭერთ, და მაგ განვთვითეულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველის-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოპეს ზღაპარში თვითეულს წკებლას მოუვიდა, ერთად ძნელად გადასამტერებს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა, და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდამ გამოგვეცალა, ჩვენი გონება დაიფუყა, სულთ და ხორცით დაკვუწმაწდით. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება. შეგვივიწროვდა, დაგვისუსტდა და. რასაკვირველია, ველარაფერს ფართოსა და დიდს აზრს ველარ დაიტევდა, და ვერ ზიდავდა. ამ მიზნით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დაგვიწამცეცდა. გონებითად, ზნეობითად დავბატარავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოვციდეთ. ველარ მოვერივენით, რასაც კი გონების თვალთ დავაკვირდით. გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაკუწეთ, იმოდენა ნამცეცებად ვაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითეულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა. რადგანაც მთელის ზიდვისაოლის საერთო მხარი აღარა გვქონდა. ზემოთ ვსტყვი, რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ, თუ ექვს ნაჭრად დავყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ველარ დაიტევა, ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამ-რიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძოობითი მნიშვნელობა მიეცა. სიტყვას: მკაულსაც — ეგ საქმე დაემართა.

VII

მამული!.. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა ვრცელია და ფართო იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და გან-

თვითეულება — ეგ ჭირთაჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითეულსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითეულისა ჭირი და ლხინი წარმოუდგება ხოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პატარა, ქალა და კაცი თავის ქვეყნის ნაღველითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, ღლეობითა და დიდებითა — ღლესასწაულობს. იქ მაგ სიტყვაში ყოველია, და ყოველში ყველა არის..

ჩვენში? ჩვენშიაც მაგ სიტყვას მაგეთი მნიშვნელობა ჰქონია თურმე. იცი როდის? როცა ჩემი „მე“ და შენი „მე“ ჩვენის ერთიანის ხალხის ცხოვრების საყვეარში ერთად ბმულა.

ახლაო, მკითხავ, მკითხველო? ნუთუ მაგას კითხვა-ლა უნდა? განა შენ თითონ არ იცი, რომ ეხლა ეგ დიდებული სიტყვა თვითეულის ჩვენგანის გათავთავებულს უძრავს ქონებასა ნიშნავს და არა მთელის ხალხის სამშობლოს, — ბინასა, რომელიც ქვისა და კირის მაგიერ ჩვენის მამა-პაპის სისხლითა და ძვლებით დამყარებულია. სად-ლაა მამული? ხორცის დაუძლურებას სულის დაუძლურებაც ზედ მოსდევს: განვთვითეულდით, და რამოდენადაც თვითეული ჩვენგანი მთელს ქართველობაზედ უძლურია და პატარა, იმოდენად თვითეულის ჩვენგანის აზრი საყოველთაო საგანზედ დაუძლურდა, დაპატარავდა. ჩვენს დაფუყებულს და შევიწროებულს გონებას სადღა შეეძლო ექონია ის ვრცელი და დიდებული აზრი დიდებული სიტყვისა? მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის-კაცს თავისი ნეხედაყრილ აბნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე; მამულისათვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქაღალდზედ სადავო საჩივარია; მამულისათვის ძლევა მოსილობა — მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჭეროვანად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე — ტყრუშული ღობეა. ვენახ გარეშემო შემორტყმული; მამულის პატივი — ნეხვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის-შვილობა — მხენელისა და მთესველის სახელიდაა.

VIII

ზღვა კოვზით არ დაილევავ, ნათქვამია, აი თუ არ დაილევავ, სად არის მამულის ყოვლად-მპყრობელი, ვრცელი, ფრთავასაშლელი მნიშვნელობა?

განვიმეორებ, განვთვითეულდით, და თვითეულის ზურგმა ველარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასათვის ადვილად საზიდა. თვითეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ველარ იტვირთა. რაღა უნდა გვექნა ამის შემდეგ? ავიღეთ და მთელი მამული, ერთიანი ჩვენი ბინა დავყავით, გავინამცევით თვითეულის ღონის კვალობაზედ ასე, რომ ზიდვაც შესაძლო ყოფილიყო ჩვენის ქონდრის-კაცობისათვის და დაპატარავებულს ტვინშიაც მოთავსებულყო. დავაქციეთ ჩვენი დიდი ერთიანი სამშობლო ოჯახი, რომლის ბოძად იყო ერთიანი მხარი მთელის ქართველობისა, და მის ნაშთის ნამტვრევებისაგან პატარ-პატარა ზუზუნები ავაშენეთ, რომელსაც საზოგადო სახელი „მამული“ დავარქვით და რომელშიაც ჩვენც დავეტივენით, და ჩვენი ამომშრალის ტვინის და გონების აზრიც დავეტივეთ; დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი; დიდი „მამული“ დავშალეთ, პატარები გავიკეთეთ. და აქაც გავამართლეთ ჩვენის რუსთაველის სიტყვა: ყოველი მსგავსი მსგავსსა შობსო.

თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი ზევდრი, დიდის „მამულის“ ნაშთი, თავთავად შემოიღობა; იმ შემოღობილში თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი საკუთარი ქვეყანა აიშენა და საზოგადო სახელი „მამული“ თავის კერძო მამულს დაარქვა და თქვა: თუ მე არ ვიქნებო, ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო. ამ სახით თვითეული ჩვენგანი თავის შემოღობილში შეიკეტა, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი აიჩინა: და რომ თვითეულმან ჩვენგანმან საერთო საქმეს თვალი მოაშორა და გონება თავისი საერთო საგანზედ აღარ ავარჯიშა, ის გონებაც ისე დაუბრმავდა, რომ იგი თავის ქონების ღობის იქით ველარ გადაუცილებია, რომ თავის მოძმეს გაეხმაუროს მაინცა.

I X

ეხლა, ჩემო მკითხველო, შენ შენს კერძო მამულზედ სწუხარ და სტირი, მე ჩემს კერძო მამულზედა, ყველას გაცალკევებული, საკუთარი და კერძო ნაღველი გვაქვს, როგორღა მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა? რადგანაც ვიცით, რომ ველარ მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა, ამიტომაც სალაპარაკოდაც აღარ შევყრილვართ. ან სალაპარაკოდ რი-

ლასთვინ უნდა შევეყრილიყავით? ლაპარაკი აზრის აღებ-მიცემობაა. მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, საერთო აზრის აღებ-მიცემობა გავგეწივა? რაკი შენ იმერლობა დაირქვი და მე კახელობა, მე შენთან სალაპარაკო აღარა მაქვს-რა და შენ — ჩემთან; რაკი შენ შენს სახნავს მიწას და ერთობ შენს უძრავს ქონებას შენი მამული დაარქვი და მე ჩემსას — ჩემი, მე შენთან საერთო მოსაფიქრებელი აღარა მაქვს-რა, და შენ — ჩემთანა. ამიტომაც დაეშორდით ჩვენ ერთ-მანეთსა, შენ იქით წახველ და მე აქეთ წამოვედი, და მას აქეთ მე და შენ ერთად აღარ გვილაპარაკნია. დიდის ხნის ულაპარაკობამ, როგორც აზრით, ისე სიტყვითაც, ერთმანეთს დაგვაშორა: ერთიერთმანეთის სიტყვას ყური გადავაჩვიეთ: შენ ჩემი სიტყვა ან სულ არ გესმის, და თუ გესმის, შენებურად გესმის, მე კიდევ შენი სიტყვა ჩემებურად მესმის. ამიტომაც ქართველი ველარავის გვიცვნია. თუმცა კი ყველანი ქართულად ვლაპარაკობთ. რათ მოხდა ესე? იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენ ყოველსფერში გავთავ-თავდით, აზრი და ყოველი საგანი გავითავ-თავეთ და სიტყვაც, რომელიც მარტო აზრისა და საგნის ნიშანია, გათავ-თავდა. ამიტომაც ჩვენი ენა კილოიანი გახდა, იგავიანი, ორპირი შეიქმნა ასე, რომ ერთ და იგივე სიტყვას მრავალგვარი აზრი მიეცა. აბა რა გითხრა იმისთანა. რომ შენ კილო არ გამოაბა? მ ი ი რ - თ ვ ი ც რომ გითხრა, ამ კარგს დარბაისლურს სიტყვას, თუ მოინდომებ, ცუდად ჩამომართმევ, თუ ნამეტნავად ზოგიერთა კაცის გულის გარყვნილებაში შენც წილი ჩავიდვია. შე მ ო ბ რ ძ ა ნ დ ი რომ მითხრა, ხომ კაი სიტყვაა, ეგ ჩემზედ ჰკიდია, საწყენად მივიდო, თუ სალხენად. აი აქ „ჰკიდია“ ვიხმარე და შენც ათასჯერ ხმარობ, მაგრამ ვშიშობ, რომ მაგ სიტყვას ერთმა ბრიყვმა ვინმე თავისის წამხდარისა და გარყვნილის გონების აზრი არ მიაწეროს.

X

სადღა არის ეხლა ქართული ენა? ან გვინდალა ქართული, როცა ჩვენ თვითონ ჩვენდა დასაღუპავად ქართველობაზედ ხელი ავიდეთ? გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოათქმევინებთ? ერთობისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირს სიტ-

ყვის მნიშვნელობას როგორ მოვსთხოვთ ჩვენს ენასა? თუნდ რომ ჩვენს ენას და სიტყვას აზრიც გამოათქმევინოთ, ვის რად გინდათ, ენას აზრს ვინდა სთხოვს? ჩვენ თითონ დავცალიერდით გულაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებილა გვინდა, ცალიერი ხმები, რომ ენამ პირში იშტეინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს. სხვა რისთვის გვინდა ენა? საერთო სახელი ქართველი კერძობითად გავხადეთ, მამული დანეხვილ ნაფუძვრად გარდავაქციეთ, პატვი — ნეხვად, თავი — გოგრად, და ჩვენი უადამიანობა იქამდინ მივიყვანეთ, რომ კაცი კაცს აღარ ნიშნავს, თუ ზედ კაცური არ დავუმატეთ, და მის შემდეგ კიდევ გინდათ, რომ ენა გვქონდეს?

XI

ჩვენ რომ ერთი-ერთმანეთს გადუღექით, თავი შევიკეტეთ ჩვენს პატარა ხუხულაებში და ერთი-ერთმანეთს აღარ გაველაპარაკენით, რასაკვირველია ენაც დაგვიშუნჯდებოდა და დაგვიკოჭლდებოდა. მეტყველების ნიჭს ისეთი ვარჯიშობა უნდა, როგორც ყველაფერს სხვას. მეტყველების წყარო აზრია და აზრის წყარო გონებითი ცხოვრებაა. ჩვენ განკერძოების შემდეგ გონებითად აღარ გვიცხოვრია და რადგანაც ენას მაინც პირში ტოკვა უნდოდა ჩვეულებისამებრ, ავიღეთ და უაზრო ხმები, რომელიც ჩვენი ხუხულაების გარეშემო პირუტყვის ბუნებაში ისმოდა, ენის სალაქლაქო ქართულ სიტყვებად ვაქციეთ, და მადლობა ღმერთსა. დღევანდლამდე ამ-გვარის სიტყვებით იოლად მივიღივართ. ამიტომაც პირუტყვ-ბუნების ხმის მსგავსის სიტყვებით აივსო ჩვენი ენა, და დახე. თუ ერთი გონებითი აზრის მცველი სიტყვა ემატა. მაგალითები ათასია: ფრიალი, კრიალი, ბრიალი, პრიალი, გრიალი, ქრიალი, ღრიალი, ჭრიალი, ხრუტუნნი, ღრუტუნნი, სრუტუნნი, წრუტუნნი, ჟრუტუნნი, ფრუტუნნი, და ათასი ამისთანით აივსო აზრმოკლებული. უნიადაგო ჩვენი უბედური ენა. სადლაა ქართული ენა? ქართველობა გათავ-თავდა, მამული — აგრეთვე, სადლა გაიბას ქართულმა ენამ თავისი ფესვი საერთო აზრიანობისათვის? კიდევ იმას ვიტყვი, რაც ზემოთა ვსთქვი: მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, რომ ერთმანეთის აზრის აღებ-მიცემობისათვის საერთო მნიშვნელობის სიტყვა და ენა შეგვექმნა? შენ შენთვისო, მე ჩემთვისო,

ძმებმა ერთმანეთს ვუთხარით, ცივად ერთმანეთს თავი დავუყარით, უც-
რემლოდ ძმა ძმას გამოვესალმენით, უკანასკნელი საერთო სიტყვა
„მშვიდობით“ უკანასკნელადლა ვახსენეთ, შენ იქით წახველ და მე
აქეთ, თვითეულად, თავ-თავად, და ვინ იცის, როდისლა შევხვდებით
ერთმანეთს, რომ კიდევ ძმური, ერთიანი, განუყოფელი ქართული
„გამარჯვება“ მიიხზრა შენ — მე, და მე — შენ, ჩემო დაკარგულო ძმაო,
თუ ღაო!..

[1866 — 1876 წ.]

ჩვენი ლიტერატურის დღევანდელი ყოფა

გუშინდელ და დღევანდელს „ივერიის“ ფელეტონში ორმა სულ სხვადასხვა ავტორმა ერთი და იგივე საგანი დაგვიყენა თვალ-წინ განსაჩხრეკად და განსაკითხად. უნდა ვსთქვათ, რომ ეგ საგანი მწვავე ტივილია დღევანდელის დღისა, დღევანდელის დღის ვარამია. ორივე ავტორნი ერთნაირის გულწრფელობით, ერთნაირის გონება-დამჯდარობით, საგნის ღირსებისამებრ მართებულობით გველაპარაკებიან ჩვენის ლიტერატურის დღევანდელს ყოფაზედ; რიგიანის დაკვირვებით და დინჯად ჰსინჯავენ ამ ყოფას საზოგადოების მიმართ და თვით საზოგადოებას ამ ყოფის მიმართ. ორივე თითქმის იმ აზრზედ სდგანან, რომ ჩვენის ლიტერატურის დღევანდელი უღონობა იმაზეა დამოკიდებული, რომ ლიტერატურა ჩვენში ლუკმაპურს არ იძლევისებო და ამიტომ მწერლობა ჩვენში შემთხვევითია და არა დაჩემებული, გამოსაკუთრებული მოღვაწეობაო. ამ დადგინებას სიტყვა არ შეებრუნება. ვინ არ იცის, რომ ვინც ჩვენში ლუკმა-პურის შოვნის ზრუნვას დროს გადაარჩენს და მოიცლის. მარტო იგი იღებს ხელში კალამსა და სწერს და ისიც მარტო მაშინ, როცა მოცლილია. ლიტერატურული მოღვაწეობა ბუნებითად იმისთანა რამ არის, რომ დღე-მუდამ უკან დევნა უნდა, დღე-მუდამ მის სფერაში ტრიალი, დღე-მუდამ ფიქრი და ტვინის მოძრაობაში უნდა იყოს მისი მიმდევარი კაცი. ამისთანა გარემოება აიძულებს კაცს მთლად ამ მოღვაწეობაზედ იყოს გადაგებული, გადადებული და მაშინ იგი მოიმოქმედებს მას, რის შექმლევას არის თავისის ნიჭითა და მომზადებულობითა. დღევანდელი ჩვენი ყოფა-ცხოვრება ამის ნებას არ იძლევა. ამისთანა გარემოებას კიდევ სხვა ზარალიც მოაქვს. რადგანაც არავის არ ეგულება, რომ ლიტერატურული შრომა და ჯაფა ცხოვრების საღსარს მომცემსო, არც არავინ ჰბედავს ამ-გვარის მოღვაწეობისათვის რიგიანად და საფუძვლიანად მოემზადოს. ქვეყნიერობაზედ არ არის, ჩვენის ფიქრით, სხვა იმისთანა საგანი და მოღვაწეობა, რომ ასეთი ხანგრძლივი და საფუძვლიანი მომზადება უნდოდეს წინათვე, როგორც ლიტერატურა და ლიტერატორობაა. ცარიელი, მოუმზადებელი, უწვრთნელი ნიჭი არ-

გადახალისებული მადანია და ამიტომაც ბეჭდის ვერას შესძლებს ლიტერატურის სარბიელზედ.

ჩვენ ყოველივე ეს სამართლიანს საბუთს გვაძლევს, რომ პატივცემულთ ავტორებს განუუზიაროთ აზრი შესახებ იმა უმთავრესის მიზეზისა, რომლის მეოხებითაც ჩვენ არც თავგადადებული მუშაკი გვყავს ლიტერატურისათვის და არც საკმაოდ ამისათვის მომზადებული. აქ გაამტყუნარი არავინ არ არის, გარდა გარემოებისა.

ყველამ ვიცით, რომ ლიტერატურას ასაზრდოებს საზოგადოება ჩვენდა სამწუხაროდ. უნდა აღვიაროთ, რომ ჩვენს ლიტერატურას დღე-და-ღღე საზოგადოება აკლდება. დღეს თუ ჩვენს ლიტერატურას მკითხველი და გულშემატკივარი ჰყავს, ერთი ეგრეთ-წოდებული ინტელიგენციაა, რომელსაც თითონაც არა აქვს საზრდო ცხოვრებასა, და მეორე — ძველნი ქართველნი, კაცნი თუ ქალნი. ყოველი კი ახლად მომავალნი, ნამეტნავად ქალები, ჰთაკილობენ ქართულს ლიტერატურას და იკვებებიან იმ წვრილად ფშვნილ ნამცეცებითა, რომელიც აქაურს წვრილმან გაზეთებს ყოველდღე ტომრებით მოაქვთ. თუმცა ეს ასეა დღეს, მაგრამ იმედია, რომ ქართული ლიტერატურა გავრცელდება ჩვენში და მაშინ ჩვენი ეგრეთ-წოდებული მაღალის წოდების ხალხი, თუნდა სრულიად დაეთხოვოს კიდევ ჩვენს ლიტერატურას, დიდი არაფრისაა. 'აქმე ის არის, ჩვენი ერი მომზადდეს, გონების გაზნის გაზაზედ იმოღენად წარიმართოს, რომ როგორც პურის საჭიროებას ჰგრძნობს ხორცისათვის, ისეც ლიტერატურა მიიჩნიოს სულისა და გულისათვის. თუ, ღვთის მადლით, ჩვენი სასოფლო სკოლები და ერთობ ის სასწავლებელნი, რომელთაც კარი მუდამ და დაუბრკოლებლივ ღია აქვთ ყველასათვის, რიგიანად მოიმართნენ და თავის უწმინდაესს დანიშნულებას გვერდი არ აუქციეს, უეჭველია გამრავლდება როგორც მუშაკი ლიტერატურისა, ისეც მუშტარი და მაშინ ლიტერატურა და საზოგადოება უკეთ მოეწყობა. უკეთ მორიგდება და მოთავსდება ერთიანეთში.

ამ იმედით აღფრთოვანებული და გატაცებული იბრძვის და იღვწის დღეს მშვიერ-მწყურვალნი უანგარო მუშაკი დღევანდელის ჩვენი ლიტერატურისა. ეს მართალია, თავგანწირვაა, მსხვერპლია. და თუმცა ამ მსხვერპლს ქართველთა დღევანდელი უმადურება აორკეცებს და წამებად ჰხდის, მით უფრო უმშვენიერესია ის ბრწყინვალე სახსოვარი. რომელიც აღიმართება ძეგლად მერმისის გულში.

ბოგოლის „რევიზორის“ საიუბილეოდ

... ექვს მაისს ჩვენის დრამატულის საზოგადოების გამგეობამ იდღესასწაულა გამოჩენილის კომედიის „რევიზორის“ მეორმოცდაათე წელიწადი იმ დღიდან, როცა იგი პირველად წარმოდგენილ იყო პეტერბურგში. მისი დამწერი, აწ განსვენებული გოგოლი, ყოველის რუსისათვის დიდად სასიქადულო და თავმოსაწონებელი კაცია. თითქმის მთელმა რუსეთმა ეს დღე საქვეყნოდ იდღესასწაულა და თავის სახელოვანის კაცის სახელს თავისი გულითადი და სამართლიანი პატივისცემა გამოუცხადა. რუსეთმა ამ ბოლოს ხანებში არა ერთხელ დაუმტყიცა ქვეყნიერებას, რომ იმანაც იცის თვისთა უკეთესთა კაცთა დაფასება, რომ იმასაც ესმის, რა სახელია ერისათვის, როცა მის კალთაში დაბადებული, მისი ძეძუთი აღზრდილი კაცი, მისი სისხლი და ხორცი, შოულობს და იხვეჭს მას, რაც, ჩვენის რუსთაველის სიტყვით, „სჯობს ყოველსა მოსახვეჭელსა“.

ამ ბოლოს ხანობამდე რუსეთს თითქმის ჩვეულებად არა ჰქონა, რომ თვისთა დიდბუნებიანთა კაცთა მეთაურის ღვაწლი გაიხსენოს რაიმე საჯარო მოქმედებითა და პატივისცემითა. ესლა კი განათლებული ნაწილი რუსეთისა არა შემთხვევას არა ჰპარგავს ხოლმე, რომ სახელოვანი კაცი თავისი ქვეყნისანი რაიმე დიდებით და დღესასწაულობით არ მოიხსენიოს. ეს ცხადი საბუთია, რომ გონებითად, ზნეობითად რუსეთმა იმატა, და ცოტად თუ ბევრად დღეს ეგ აღმატება იმ სიმაღლეს მიუახლოვდა, რომელზედაც იწვევდნენ მას მისნი უკეთესნი შვილნი. პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენიევი, ტოლსტოი და სხვანი ამგვარი მოღვაწენი რუსეთის დიდებად, სახელად ცნობილ არიან უკეთესთა რუსთაგან. მათის წყალობით და მეოხებით ევროპამ დღეს სხვა თვალით შემოიხედა რუსეთის სულიერს ძალ-ღონეს, რომლის გამომეტყველნიც იყვნენ ხსენებულნი დიდბუნებიანი კაცნი რუსეთისანი. ამისთანა კაცი მით არიან სახელოვანნი, რომ თუმცა სისხლით და ხორციით ერთს რომელსამე გვარტომობას ეკუთვნიან, მაგრამ თვისის ღვაწლით ამასთანავე გვაჩვენებენ ხოლმე, რით არის მათი გვარტომი თანამოზიარე მთელის კაცობრიობისა და რაგვარი ნა-

კადული შეაქვს იმ დიდ ზღვაში, რომელსაც კაცობრიობას ეძახიან, რა განძა და საუნჯესა სდებს იმ მეცნიერებისა და ხელოვნების ტაძარში, რომელიც ყველას ეკუთვნის და რომლის კარი მუდამ ღიაა ყველასათვის ერთნაირად და თანასწორად, მიუხედავად რჯულისა, გვარტომობისა და დიდ-პატარაობისა.

ეს საყოველთაო მნიშვნელობა დიდბუნებიანთა კაცთა ჩვენს დრამატიკულს საზოგადოებას ჩვენზედ უკეთ სცოდნია თვისა და სასახელოდ და ამიტომაც 6 მაისს გამართა დღეობა გოგოლის სახსოვრად. ჩვენმა პოეტმა აკაკიმ ქართველის ერის სახელით დაადგა გვირგვინი გოგოლის სურათს და მშვენიერი ლექსიც წარმოსთქვა. ჩვენ აქ არ გვინდოდა შევვებოთ არც იმ საღამოს მოწყობილობას, მორთულობას, არც თვით „რევიზორის“ წარმოდგენასა. ეგე ყოველი ამ შემთხვევაში სიტყვაში მოსატანი არ არის. მხოლოდ ერთი სამწუხარო ამბავი უნდა შევწინაშინოთ. იმ დროს, როცა ქართული დრამატიკული საზოგადოება დღესასწაულობდა რუსეთის სახელოვანის მწერალის თხზულების დიდებასა, როცა ამ დღესასწაულობამ თეატრში მიიწვია საკმაოდ ბლომა ჩალხი ქართველთა საზოგადოებისა, ჩვენდა სამწუხაროდ დამსწრეთა შორის თითქმის არც ერთი იგი ვერა ვნახეთ, რომლისთვისაც გოგოლი, და ყოველივე მცირეც რამ ამ სახელოვანის კაცის შესახებ, საკუთარი გულის და სულის საქმე უნდა ყოფილიყო. რას დავემდურით გონება-გაუხსნელს კაცს, როცა თვით რუსულის მწერლობის წარმომადგენელიც კი არა სჩანდნენ დარბაზში!.. ცარიელს ცნობისმოყვარეობას მაინც უნდა მოეზიდნა იგინი, რომ სხვა არა იყოს-რა. გარეგანს წესსა მართებულობისას მაინც უნდა მოეწვია, თუ თვით სახელმა გოგოლი-სამ ეგ ვერ შესძლო და ვერ გასჭრა!..

[1886 წ.]

ჩვენ აუარებელი ლექსები მოგვდის დიდის თხოვნითა, რომ დაგვიბეჭდეთო. ჩვენდა სამწუხაროდ და დამწერთა არა-სასიქადულოდ, ათასში ერთი ძლივს გამოდგება ისეთი, რომელზედაც შესაძლო არ იყოს სამართლიანად თქმა: რაზედ მომცდარა დამწერიო. ჩვენ ჩვენის მოვალეობისამებრ, რასაკვირველია, იძულებულ ვართ გადავიკითხოთ ხოლმე ყოველივე ეს წარამარად კუდ-გადაბმული მწყობრსიტყვაობა, რომელიც გაუსაპნავ ურემსავით კრიტიკებს ყურისათვისაც და გულისათვისაც. ვკითხულობთ და ვნანობთ, — რაზედ დავკარგეთ დრო და რაზედ წავიხდინეთ, გავიუგემურეთ გუნება. ჩვენ კიდევ იმედი მაინც გვანუგეშებს, როცა ამისთანა უმაღლეს, მაგრამ ჩვენთვის აუცილებელს შრომას ხელსა ვკიდებთ. ვფიქრობთ, იქნება ათასში ერთს კარგსა და მარილიან რასმეს შევხვდეთ, და თუ ეს იშვიათი, ძლიერ იშვიათი ბედი გვეწვევა, სიხარულით წავავლებთ ხოლმე ხელსა, როგორც ობოლ მარგალიტსა, აუარებელ ლექსში ნაპოვნსა. მაშინ ჩვენც ვსიამოვნობთ და ვსტკბებით და ჩვენს მკითხველსაც ვასიამოვნებთ და ვატკბობთ.

ვამბობთ, ეს ბედი იშვიათად გვეწვევა ხოლმე. ხშირად მთელ დასა-ტა ქალაქს გადავიკითხავთ და ერთს სტრიქონსაც ვერა ნახავთ, „ღვთა-ებურის ცეცხლით“ გამთბარსა. სანაწერი მარტო ეს ჩვენი ამ გადაკითხვაში დაკარგული დრო არ არის: ეგ ჩვენი მოვალეობაა, მართალია, მეტად უსიამოვნო და შემაწუხებელი, მაგრამ მაინც მოვალეობაა. ხოლო საკვირველი ეს არის, — დამწერი რათა სცდება, რათა ჰკარგავს დროს. ხარჯავს ქალაქს, მელანს, მაშინ როდესაც არავისაგან დავა-ლებული არ არის? უსაქმურს კაცს, რა თქმა უნდა, ამისთანა უხეიროდ საქმიანობა არ ეკიჟინება, ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობიაო, ნათქვამია. ჩვენ ამისთანა კაცის არც დრო გვენანება, არც ჯაფა, იმი-ტომ რომ არც ერთია მისთვის გამოსაყენებელი და არც მეორე, დეე ისევ ლექსებში სიტყვები აჭრიჭინოს თვისდა სასიამოვნოდ და რედაქ-ტორის შესაწუხებლად ხოლო სამწუხაროდ და სანაწერი ის არის, რომ ამაზედ სცდებიან თითქმის უსუსური ყმაწვილები, რომელთაც მძი-

მე მოვალეობა სწავლისა ჭერ კიდევ წინ მიუძღვით და, მაშასადამე, დროსა და ჯაფას მათთვის თავისი საფასური აქვს.

დღე არ გავა — არ მოგვიიდეს ლექსი და ქვეშ არ ეწეროს „მოსწავლე ამა და ამ სკოლისა“. დღევანდელი ჩვენი სიტყვა ამათ გვიანდა მიემართოთ; ვშიშობთ კი, რომ ჩვენი სიტყვა ისე არ იქნას მიღებული ზოგიერთ ჩვენთა მოკეთეთაგან, ვითომც ჩვენ ხალისის დახშვა და გაცუდება გვინდოდეს. ღმერთმა ნუ ქნას!.. ხალისი კარგი საქონელია, ხოლო მაშინ კი, როცა იგი იმოდენად ფრთაშესხმულია, რომ სიმაღლეს საგნისას, რომელზედაც მიმართულია. შესწვდეს. ვიდრე ამისი ძალ-ღონე კაცს არ შეუძენია, ნუ ჰფიქრობს ცარიელის ხალისით გახდეს რასმე.

ამიტომაც ჩვენი პატარა მეგობრები ნუ გვიწყენენ პირდაპირს სიტყვას. პირდაპირი სიტყვა სჯობია ტყუილ-უბრალო წაქეზებას. ქართულად ლექსად მოწყობა სიტყვისა მეტად ადვილია. არა გვგონია, სხვა რომელიმე ენა წარმოადგენდეს ამისთანა სიადვილეს. ხოლო ლექსი იმით არა ლექსობს, რომ სიტყვების ბოლოები ერთმანეთისათვის შეუწყვიათ. ლექსი პოეზიის შვილია. რა არის პოეზია, ამას ვერა კაცი ვერ აგონსით, მთქმელიც ტყუილად მოსცდება და გამგონიცა. პოეზია საგრძნობელია და არა საცნობელი. ჩვენ მხოლოდ მისი ზედმოქმედება ვიცით. ვიცით, რომ იგი გვატკბობს და გვასიამოვნებს ჭირსა და ღზინადაც. ვიცით, რომ იგი ხატებაა ჩვენთა გრძნობათა, გულის-თქმათა, ფიქრთა, ნაღველთა, ღზინთა, ერთის სიტყვით ხილულთა და არა ჩილულთა. ვიცით, რომ მისგან მოხიბლულს კაცს „ავიწყდება საწყურობა“, მის მიერ გატაცებული „გულის-თქმა“ კაცის ცისა იქით ეძიებს სადგურს, ზენა არსთ სამყოფთ“, როგორც ამბობს ჩვენი გამოჩენილი პოეტი ნ. ბარათაშვილი. ყოველივე ეს ვიცით და თითონ პოეზია რა არის — ეს კი არავინ იცის, პოეზია უცნაური მადლია და პოეტი ამ მადლით მოსილი კაცია.

მადლი ხომ მადლია. მაგრამ ამასაც მოვლა უნდა, უნდა პატრონობა, ხელის შეწყობა. გაზრდა და დავაყვაცება, თუ ესე ითქმის. ეგ ისეთი აზიზი, მზეთუნახავი ყვავილია, რომ მალე ჭკნება, თავის სუნნელებას ჰკარგავს, თუ მეცნიერების შუქი არ ადგია, თუ მეცნიერება თავის უკვდავების წყაროს არ ასხურებს და სიბრძნის ხელი კიდევ დღე-მუდამ არა ჰფურჩქნის.

თუ ღმერთს პოეტობის ნიჭი მოუმაღლებია თქვენთვის, ჩვენო პა-

ტარა შეგობრებო, ნუ ჩქარობთ მაგის გამოჩენასა. ნუ გეშინიათ, იგი არ მიგემალებათ არსად. იგი თავის დროზედ გამოიხეთქებს, როგორც ანკარა წყარო კლდის გულიდამა, ოღონდ პირველ ხანშივე ნუ მოაკლებთ მაგ უსუსურს მადლს — მეცნიერების ნოყიერს ძუძუსა. ჯერ თქვენ სწავლობთ და ღმერთმაც მოგიმართოთ ხელი მაგ საკეთილო გზაზედ. ჯერ ისწავლეთ, ჯერ თქვენ შეიძინეთ, რომ მერე სხვასაც შესძინოთ რამე. კიდევ გეტყვით: პოეზია ღვთაებური ღონეა, გულის სიღრმიდან ადამიანის გრძნობათა მარგალიტების ამომტანელი, მხატვარია ცხოველმყოფელი და ხორცთშემსხმელი უსხეულო აზრისა, ფიქრისა, გრძნობისა, ერთის სიტყვით ადამიანის და მსოფლიოს სულის მოძრაობისა. ეს მსოფლიო სული — ზღვაა უძირო, არამც თუ თვალ, ფიქრ-მიუწვდომელიცა. ამ ზღვისათვის კაცი გემია, ნიჭი — აფრა და მეცნიერება — საჭე, გემის მიმმართველი. ადამიანი ამ ზღვაზედ სიარულს გამარჯვებით შესძლებს მხოლოდ მაშინ, როცა სწავლითა და ცოდნით განსწმენდია „თვალნი ზე ზეცისა და ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმენელად“, ხელნი ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად და ენა ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად.

ადამიანი, ბუნება, ცა, ქვეყანა, მსოფლიო, — ერთი დიდებული წიგნია, უცნაურს ენაზედ დაწერილი. მეცნიერება ამას სთარგმნის უხატებო, უსურათო სიტყვითა, პოეზია კი ხატებითა და სურათითა. მეცნიერების ნათარგმნი ჯერ უნდა, რაც შეიძლება ბლომად, მოგროვდეს გულის საგანძეში, რომ მერე პოეტის მხატვრობითმა სიტყვამ აღმოებჳდოს, სული ჩაუდგას, ხორცით შემოსოს ადამიანის გასატაცებლად, აღსაფრთოვანებლად და გასაოცებლად. თუ პოეტი მეცნიერებას არ მოიწვევს, მარტო ცარიელი ნიჭი ვერ უთარგმნის ამ წიგნსა. საცა არ არის მეცნიერება, იქ მკითხველიც ამ წიგნისა არ არის. „უკეთეს მთარგმნელი არ იყოს, მკითხველნი ღუმენო“, ნათქვამია ერთის ძველის ბრძნისაგან. ჯერ თქვენ. ვითარცა მოსწავლე ყრმათა, ეგ მთარგმნელობა არ შეგიძლიათ, ვიდრე საკმაოდ არ შეისრულებთ სწავლასა. ამიტომაც მოგახსენებთ: სდუმენ იმ დრომდე. ამას გირჩევთ ყველას, ვისაც ხალისი ლექსის წერისა ადრეულად გაგღვიძებიათ. ვცდებით ამაში, თუ არ ვცდებით, ეს კი გვერწმუნეთ, რომ რჩევა ჩვენი გულწრფელია ორსავე შემთხვევაში. გვერწმუნეთ, რომ ამ რჩევის იძლევა თქვენი გულითადი მეგობარი, თქვენი კეთილის მოსურნე.

ქართული თეატრი

წერილი პირველი

ჩვენ შევიტყვეთ, რომ ქართულს დრამატულს საზოგადოებას მუდმივ თამაშობისათვის მოუწვევია ბ-ნი კონსტანტინე ყიფიანი და ამას ვულოცავთ როგორც დრამატულს საზოგადოებას, ისეც თეატრის მოყვარეთა. ბ-ნი ყიფიანი საკმაოდ ღონიერი ნიჭია და ნიჭს გარდა დახელოვნებული არტისტიც არის. ნიჭი და დახელოვნება განუყრელი დაძმანი არიან და აუცილებელი საჭიროებაც არის კარგის არტისტისათვის. ნიჭი არ-დახელოვნებული, არ გაწურთვნილი, ხელოვნება ნიჭით შექ-არშესხმული და არ გაბრწყინვალეებული, გვერდჩამოთლილი სიკეთეა არტისტისა, ცალკერძია, და ერთის მქონებული კაცი უმეოროდ ნახევარ-არტისტია. ბ-ნს ყიფიანს კი ეტყობა, რომ ორივე სიკეთე სჭირს და ამიტომაც ძნელად შეხვდება კაცი, რომ მან თავისი სათამაშო ოდესმე გააფუჭოს, რაც უნდა არ უხდებოდეს, არ შეესაბამებოდეს იგი სათამაშო ბ-ნ ყიფიანის ნიჭსა და მიდრეკილებასა. ზოლო საცა კი ბ-ნი ყიფიანი შეხვდება ზოლმე თავის ნიჭის და მიდრეკილების სათამაშოსა, მაშინ იგი სრულიად დაატყვევებს მაყურებელთა ყურადღებას და ამ დატყვევების სამაგიეროს იმითი გადაგვიხდის ზოლმე, რომ ჭეშმარიტის გრძნობის სიმებს ააყდერებს ადამიანის გულში და ესტეტურს სიამოვნებას აგრძნობინებს.

ამ ორ სიკეთეს, ერთად ბედნიერად შეერთებულს, უნდა მიეწეროს ის მუდმივი ღირსება ბ-ნ ყიფიანის თამაშობისა, რომ თავიდან ბოლომდე მწყობრად, დალაგებულად, თანაბრად გაჰყავს თავისი სათამაშო მაყურებელთა წინაშე. ნიჭი ხელოვნებას ეკითხება თავის საზღვარს და ხელოვნება ნიჭსა სთხოვს სიბოძს და ბრწყინვალეებას. ერთი მეორესა ჰშველის იმოდენად, რამოდენადაც საჭიროა. არც ერთი ნამეტანობს და კლებულობს და არც მეორე, ორივე ერთმანეთს ემორჩილებიან ერთსა და იმავე ზემოქმედების მოსახდენად. სამართალი ითხოვს ვსთქვათ, რომ ძალიან იშვიათად შეგვხვედრია ბ-ნს ყიფიანს ეგ ერთიანი, მთელი ზემოქმედება არ მოეხდინოს მსმენელებ-

ზედ თვისდა სასახელოდ და ჩვენდა სასიამოვნოდ. თუ ოდესმე ამაში ბრალი რამ შესწამებია, ნიჭისა და ხელოვნების ღალატს ეს ბრალი არ უნდა მიეწეროს. მიზეზი ყოფილა როლის არცოდნა და ორი სხვა გარემოებაც, რომელსაც ქვევით მოვიხსენიებთ. როლის არცოდნა მაგისტანა არტისტისათვის შეუწოდებელი ცოდვაა. ეგ თავის საკუთარის ღირსების გამომეტყველაც არის, გარდა იმისა, რომ უკადრისობაა მაყურებელთა საზოგადოების წინაშე, რომელსაც არტისტი თითქო არაზად აგდებს, რადგანაც არ ცოდნით გამოდის სცენაზედ.

ბევრს უშლის ბ-ნს ყიფიანს, რომ ზოგჯერ ენა ებმის და სიტყვების ბოლოებს ჰყლაპავს. ჩვენი ფიქრით, ეს ისეთი ზადი არ არის, რომ ბ-ნმა ყიფიანმა, თუ ყური ათხოვა, არ აიცილოს. ერთი ნაკლულთვანება კიდევ აქვს ბ-ნს ყიფიანს, რომელზედაც გვსურს მისი ყურადღება მივაქციოთ: მეტად ხშირად და უადგილო ადგილას იცის ხელებისა და თითების უთავბოლო მოძრაობა. ეგრედწოდებული „მიმიკა“ სახსარია მხოლოდ სიტყვით გამოთქმულის აზრის შესავსებელი, ანუ ცალკე აზრის მოძრაობით გამოხატვისა, იმისთანა აზრისა, რომლის გამოთქმაც „მიმიკით“ უფრო მკაფიო და მჭრელია, ვიდრე სიტყვითა. თუ „მიმიკა“ ან სიტყვიერის აზრის სამატად არ არის ხმარებული, ან ცალკესი და თვით-მოყფის აზრის გამოსახატავად, იგი მაყურებელთათვის მეტი ბარგია და ადამიანს ეხამუშება, სიამოვნებას უფრთხობს, უკარგავს. გარდა ამისა, უადგილო ადგილას ხელებისა და თითების მოძრაობა არტისტისა, მაყურებლის თვალს უნებლიედ უქმად და ტყუილუბრალოდ აიყოლებს ხოლმე, და ხომ ყველამ იცის, ბუნებითად ასე, რომ საცა თვალია, ყურიც, თუ არ სრულიად, ნახევარზედ მეტად მაინც არ არის. ამ გზით მაყურებლის ყურადღება ორად იზნევა, იფანტება და ერთიანი, მთელი ზედ-მოქმედება აღარ აქვს თამაშობას მაყურებელზედ.

ჩვენდა სასიამოვნოდ უნდა აღვიაროთ, რომ კვირას, როცა „ხათაბლას“ ადგენდა ჩვენი დრამატიული დასი და ბ-ნ ყიფიანმა ითამაშა ზამბახოვის როლი, არც ერთი ხსენებული ნაკლულობანება ვეღარ შევნიშნეთ. როლი საკმაოდ კარგად იცოდა. თუმცა სასაცილო კია, რომ მაგისტანა გამოჩენილს არტისტს ეს ამბავი ღირსებად უნდა ჩაეთვალოს და არა აუცილებელ კუთვნილებად, არა იმისთანა ამბავად, როგორც ისა, რომ კაცს ცხვირი აქვს, თვალი, ყური... ენასაც ხერხიანად ჰხმარობდა, იმოდენად ხერხიანად, რამ

არც ერთხელ წაუბოროდებია. სწორედ გითხრათ, ეს ამბავი ძალიან გვიანა. მით უფრო, რომ მან უფრო დაგვარწმუნა მასზედ, რასაც დიდი ხანია ვამბობდით — სახელდობრ მასზედ, რომ ენის დაბმა და სიტყვების ყლაპვა ჩვეულებაა ბ-ნის ყიფიანისა და არა ბუნებითი ზადი და. მაშასადამე, ადვილი მოსაშორებელია. არც ხელების და არც თითების უადგილო ადგილას მოძრაობამ იჩინა თავი. ამ შემთხვევაში „მიმიკა“ აზრისა და სიტყვის შესაბამისი და შესაფერი იყო და მაყურებელთა ყურადღების ერთად მოკრებას არ უშლიდა. როლი შეასრულა საკმაოდ კარგად, კილო ლაპარაკისა მშვენივრად შეეწყო და თავიდან ბოლომდე ამ კილოსათვის არ უღალატნია. ეს მარტო დახელოვნებულმა არტისტმა იცის. მხოლოდ ის ადგილი, საცა ბ-ნი ყიფიანი ამბობს: „მე გერასიმ იაკულიჩ ზამბახოვს მეძახიანო“ — კვირას ვერ მოუვიდა. ჩვენ გვინახავს ბ-ნი ყიფიანი კვლავაც მაგ როლში და გაგვიგონია, რა არტისტულად წარმოუთქვამს ეს სიტყვები!.. ეხლა ისე ვედარ მოუვიდა, ჩვენდა სამწუხაროდ. ერთი მცირეოდენი შენიშვნაც. ბ-ნი ყიფიანი თუმცა ხანში შესულს კაცს ადგენდა, მაგრამ ჭერ კიდევ ჯანმრთელსა, მუხლ-მაგარს და მხნე კაცსა. სწორედ ესეც წარმოადგინა, მხოლოდ ზოგიერთგან ისე მოიღუწებდა ხოლმე მუხლსა, თათქო გადაყრუებულ ბებერსავით ფამფალუბსო. ამან, ცოტა არ იყო, ილუზია სურათისა შეშალა. ჩვენ ყოველს ამას მოვასწენებთ ბ-ნს ყიფიანს, იმიტომ რომ ვიცით კეთილგონიერი არტისტია და თუ ჩვენი შენიშვნა მართალია და ჭკუაში დაუჯდა, უეჭველია გამოიყენებს. ჩვენ გვინდა ბ-ნი ყიფიანი ყოვლად უნაკლულად დაგვეჩვენებოდეს ხოლმე სცენაზედ. ეს მეტის-მეტი სურვილი არ არის ჩვენ მიერ, რადგანაც ღმერთს საკმაო ნიჭი მიუცია და შრომას საკმაო ხელოვნება.

ბ-ნი აწყურელი ჰთამაშობდა ისაიას როლსა. არ იყო ურიგო, თუმცა კარგა მანძილზე ჩამოჰრჩა ბ-ნს აბაშიძეს, რომელიც ამ როლს უწინ დიდი ხელოვნებით და საგანგებოდ ასრულებდა. ბ-ნი აწყურელი უმჯველი ნიჭია. მას იმოდენა ნიჭი აქვს, ჩვენის ფიქრით, რომ შეუძლიან თავისებურობა გამოიჩინოს, თვით-მყოფი არტისტობა გასწიოს. სამწუხაროდ ჩვენდა, იგი თვის ნიჭსა ბაძვანედ ჰხარჯავს; იგი მარტო იმასა ცდილობს, რომ სხვას ემსგავსოს და არა თავის თავსა. ბ-ნი აწყურელს რომ უყურებთ, გეგონებათ ბ-ნი აბაშიძის ტყუბსა ხედავთო. ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ ბ-ნს აწყურელს სათავისთავო ნიჭი აქვს, შეუძლიან თვით შეიქმნას სხვისათვის მაგალითად და საბაძვად

და ის კი თვითონ ჰბაძავს სხვასა!.. რომ ეს მართალია, ცხადად დაგვანახვა მან უკანასკნელ მოქმედებაში. მთელი ეს მოქმედება მას შემდეგ, რაკი ჩაის სმას მოჰყვა, ბოლომდე თავისებურად, მიუბაძავად გაატარა და ძალიან კარგი რამაც იყო. ნამეტნავად მაშინ, როცა გაიგო, რომ მისი ცოლი ენახა და მოსწონებოდა გიორგისა და გულზედ ცეცხლმოკიდებულსავით წამოიძახა: ვა! ეს ხომ ჩემი ცოლია!.. ამ ძახილში მთელი ღრამა იყო იმ გულუბრყვილო კაცისა, რომელსაც ჰგონია, რომ უცხო კაცისაგან ქალის დანახვა და ქალის ნაშუსის ახდა ერთია. აი ჭეშმარიტი არტისტობა ეს არის, რომ ერთს აღმოკვენესას, ერთს ძახილს კაცმა მთელი თავისი გული ამოაყოლოს, მთელი ღრამა დასტიოს ორიოდ სიტყვაში!.. ბ-ნ აწყურელმა ეს შესძლო და ამიტომაც გაბედვით ვიტყვით, რომ თუ თავის უეჭველს ნიქს რიგიანად და გულდადებით მოუარა, თუ მიბაძვას თავი დაანება და თავისით დაიწყო თამაშობა. ჩვენი დასი ერთს სახელოვანს არტისტს კიდევ შეიძენს.

ბ-ნმა მესხიევმა ჭკვიანურად და ლაზათით ასარულა თავისი როლი ეგ მაინც-და-მაინც რიგიანი და წინდახედული არტისტია. ყოველს როლში იგი სასიამოვნო სანახავია, ხოლო მეტად უყურადღებოდ ექცევა ქართულს ენას, ზოგიერთგან გრამატიკული შეცდომაც კი მოსდის და კილო ლაპარაკისა ყოველთვის ქართული არა აქვს. ვწუხვართ, რომ მაგისტანა არტისტს ამისთანა უსიამოვნო ნაკლულოვანება აქვს. ნუთუ არ შეიძლება ენა მოიტეხოს და ქართულს მართლსიტყვიერებას ყური ათხოვოს! ჩვენის ფიქრით, ორივე შესაძლებელია, თუ გული ჰგულობს.

ბ-ნი საფაროვისა ჰთამაშობდა ისაიას ცოლის როლსა. დიდი არაფერი როლია იმისთანა არტისტის ქალისათვის, როგორც ბ-ნი საფაროვისაა. ამ კომედიაში, რომელსაც კვირას ჰთამაშობდნენ, მაინც ქალების როლები სუსტი და უღონოა. არც ერთს ქალს ფრთაგასაშლელი როლი არა აქვს. ამისდა მიუხედავად, ბ-ნ საფაროვისამ კარგად ითამაშა და სიმღერაც ისე კარგად მოუვიდა, რომ მთელმა თეატრმა, რომელიც ამ ჟამად საკმაოდ სახსევ იყო, ტაშით დაიგრილა.

ბ-ნი ლეონიძისა მარგარიტას როლში ვერ იყო კარგად. მაინც-და-მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ ეგ როლი თვითონ ავტორსაც ვერა აქვს კარგად გამოყვანილი და რაც არის, ისიც კი წახდა ბ-ნ ლეონიძისაგან. აქაო და ერთხელ გაიცინა „სამოთხემ“, რომ მაღალ ჭუსლიან წულების გამო წაიბოროძია, ბ-ნმა ლეონიძისამ კიდევ განიმეორა

და ამით გადაამლშა უამისოდაც უგემური როლი მარგარიტასი. დიდი შეცდომაა არტისტის ქალის მხრით, თუ ჰგონია, რომ მარგარიტას როლი სასაცილო როლია მაყურებელთათვის. ჩვენის აზრით, ამ როლის მოთამაშე ქალმა გულშემატკივრობა უნდა აღუძრას მაყურებელს და არა სიცილი და სასაცილოდ აგდება. სასაცილოდ აგდება იმისთანა ადამიანისა, რომლის უბედურობა მარტო ის არის, რომ მახინჯად არის დაბადებული, ავ-ზნეობის ნიშანია და ჭკუაგახსნილს და გულგანათლებულ მაყურებელს უნდა ეზიზღებოდეს. აქ ბ-ნს ლეონიძისას უფრო დრამატიული როლი ჰქონდა, დამაფიქრებელი, გულის სატკენი და იმან კი ზნე-მოკლებულ საოღოდევილოდ გახადა. გვეწყინა ეს ბ-ნ ლეონიძისაგან, იმიტომ რომ მან „ცოლი მეუღლეში“ ნამდვილ დრამამდე მიაღწია და გვეგონა აქაც, მარგარიტას როლში, არტისტიული გრძნობა ჩააგონებდა, რომ მარგარიტა სასაცილო კი არ არის, შესაბრალისია, გულ-შესატკივარია მაყურებელთაგან. სიბრალული, გულშემატკივრობა მეტად პატიოსანი გრძნობაა და არა არტისტს არ მიეტევება, თუ შემთხვევა აძლევს და მშვენიერ გრძნობამდე არ აღზიდავს დღიურ ბოროტით მოქანცულს მაყურებელსა. დედის როლში იგივე ბ-ნი ლეონიძისა არ იყო ურიგო.

ბ-ნი გაბუნია ჰთამაშობდა გიორგის დედის როლსა. როცა იგი პირველად შემოვარდა ჩადრით სცენაზედ და სხაბა-სხუპით დაიწყო ლაპარაკი, — მარტო ეს ერთის წუთის სცენა ჰღირდა ერთ მთელ წარმოდგენად. საოცარი რამ იყო!.. მთელმა თეატრმა გრიალი აოიღო ტაშის-ცემით და კარგა ხანს აღარ დააყენა ტაში. ეგეთის უხვის შუქით და სხივით გამოკაშკაშებული ნიჭი ბევრჯერ არ ენახება ადამიანს!.. მართლა საოცარი რამ იყო!.. მაგრამ... მაგრამ ისა, რომ ბ-ნი გაბუნია ხშირად თავიდან ბოლომდე თავის როლს ვერ გაატარებს ხოლმე ისე, როგორც ზოგიერთგან მოსდის. აქაც ისე მოუხდა, ხოლო ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ეს ან იმას უნდა დავაბრალოთ, რომ მისი შემოსვლა ისეთი ბრწყინვალე იყო, რომ დანარჩენი ბნელად გვეჩვენება, როგორც მზის სხივთაგან დაჩაგრულს თვალს ეჩვენება ხოლმე, ან თითონ არტისტი ქალია ამაში ბრალი. იქნება ერთიც იყოს ბრალი და მეორეც, მაგრამ მესამეც არ უნდა დავივიწყოთ თვითონ ავტორსაც აქ ცოტა წუნი ედება. გარეშემონი, მახლობელნი, რისხვით, ქოქოლთ და წყევლით მისეულნი არიან პიესაში გიორგის დეიდაზედ და გიორგის დეიდა კი უტყვად და უქმად დაუგდია ავ-

ტორს, მერე რამდენ ხანს!.. რა ქნას აქ არტისტმა? მერე იმისთანა როლში, რომელიც თავიდან ისეა დაწყობილი, რომ არამც თუ ყურის გდების უნარი აქვს, როგორც დამჯდარს, დარბაისელს ვისმე, არამედ ისეთი აშაქარია, რომ მაშინაც კი უნდა იჭაჭებოდეს ლაპარაკით, როცა სხვანი ლაპარაკობენ, არამც თუ სწყველიდნენ, ქოქოლას აყრიდნენ, და ის კი ხმა ამოუღებლივ იჭდეს და მოთმინებით ისმენდეს ყოველს ამასა.

ჩვენ ეს, რაცა ვსთქვით ჩვენს არტისტებზედ, ზოგიერთში მეტის-მეტი გამოკიდებაა, მართო კარგად ნაწურთენს არტისტებს მოეთხოვება. ჩვენ ის გვიხარია, რომ ჩვენი არტისტები კარგნი არიან და ამით საბუთს გვაძლევენ ბევრი მოვსთხოვოთ და დავავალოთ. საერთოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ წარსულს კვირას „ხათაბალა“ საკმაოდ კარგად და რიგიანად წარმოდგენილ იქმნა. რაც რეჟისორს მოეთხოვებოდა, ყოველიფერი ისე მშვენიერად იყო, რომ მადლობელმა საზოგადოებამ გამოიწვია რეჟისორი თ. თუმანიშვილი და ტაშის-ცემით გადაუხადა მადლობა. ავტორიც დიდის ყოფით და ამბიო გამოიწვია საზოგადოებამ და დიდხანს ტაშისცემა და ბრავო არ შეწყვეტილა.

წერილი მეორე

ჩვენის ქართულის თეატრის საქმე თანდათან უფროდაუფრო კეთდება და ეს სასიამოვნო ამბავი არ იქნება არ შევნიშნოთ. კვირას, 6 ნოემბერს, წარმოდგენილი იქმნა თარგმნილი მელოდრამა „შეშლილი“ და „ჯერ დაიხოცნენ, მერე დაქორწილდნენ“ — ვოდევილი. ქართულად გადმოკეთებული თ. რაფ. ერისთავისაგან. შინაარსი მელოდრამისა ის არის. რომ ერთი მდიდარი, თავის ქვეყანაში საკმაოდ გამოჩენილი ინგლისელი ყმაწვილი კაცი ჯვარდაწერილია ერთს გამოჩენილ ოჯახის ქალზედ და ცოლს გაგიჟებით უყვარს. ცოლი ყოვლისფრით პატიოსანი ქალია და დიდად მოყვარული ქმრისა, რომელსაც ამისათვის არც სიტურფე-სილამაზე აკლია. არც ზრდილობა და განათლება, არც სიმდიდრე და არც ყმაწვილკაცობა, ერთის სიტყვით, ყოვლისფრით შემკულია. ამით ჰყავთ აყვანილი საპატრონებლად ერთი ნათესავი გასათხოვარი ქალი, ერთი ცუგრუმელა, გულუბრყვილო და ტრედივით უგუნური, როგორც ჩვენი გლეხები იტყვიან ხოლმე ქვეყნის ბოროტებისა და ბიწისაგან ჯერ ხელუხლებელ ქალზედ და ამ ბორო-

ტების და ბიწის ყოვლად უცოდინარზედ. ამ ქალს სახელად ნელი ჰქვია. ერთს ყმაწვილ კაცს, ყრმობის მეგობარს და ამხანაგს ქმრისას, შეუყვარდება ნელი, და ამიტომ ხშირად დაიარება ამ ოჯახში. პატიოსანმა ყმაწვილმა კაცმა შეამჩნია, რომ ქმარმა აითვალწუნა მისი ხშირად სიარული, შეატყო, რომ მის ძველს მეგობარს არ მოსწონს, და დაეთხოვა ამ ოჯახს. ხოლო ამ ოჯახს გარეთ, საცა კი ცოლ-ქმარი თეატრსა, ბალსა და წვეულებაში სადმე მიდიოდნენ და ნელი თან ჰყავდათ, ის ყმაწვილი კაციც იქ გაჩნდებოდა. ქმარს, ამის მნახველს, გულზედ ცეცხლი ეკიდებოდა, ეგონა, რომ იგი, მისი ყრმობის მეგობარი, მის ცოლს დასდევს. მის ცოლს ეარზიყება. ეჭვმა ქმარი სრულად დაატყვევა და სრულად დაიმორჩილა. დაუწყო ქმარმა თვალყურის დევნა თავის ცოლსა და მეგობარსა, რომ რაიმე საბუთი ხელში ჩაეგდო და ეჭვით ტანჯული გული ერთს საბუთიანს საგანს რაზედმე დაეყვებინა. ერთხელ ცოლი სასეირნოდ წავიდა მარტოდ: უეცრად და მოულოდნელად საიდამაც არ იყო, გაჩნდა მის წინ იგი ყმაწვილი კაცი. ყმაწვილმა კაცმა ხეწნა დაუწყო, მომისმინე, გვევდრებო... არ დასცალდა ყმაწვილ კაცს სიტყვის დასრულება, რადგანაც ამ დროს ბუჩქებში რაღაცამ გაიხმაურა, თითქო კაცი ვინმე დაიძრაო. შეშინებული ცოლი მყისვე გამოიქცა. თურმე ბუჩქებში დამალულა ქმარი და რაკი ეს ამბავი დაენახა, მთლად არეოდა გონება და გამოჰკიდებოდა მოსაკლავად თავის მეგობარს, რომელსაც ეხლა კი დარწმუნებით შესწამა ღალატი. რა მოხდა ქმარსა და მეგობარს შორის — ეგ ძალიან საჭიროც არ არის სათხრობლად. ხოლო ქმარი ამაზედ ჰკუდიან შეიშალა, თავის საყვარელის ცოლის ღალატს ვეღარ გაუძლო მისმა გონებამ და გულმა. ეს ჰკუდიამ შეშლილობა ხანდაზმობით მოსდიოდა სახელდობრ მაშინ, როცა მახლობელნი ამის მსგავსად რაზედმე ჩამოაგდებდნენ ლაპარაკს და ან იმისთანა საგანს რასმე გაიხსენებდა, იმ ჰნახავდა, რომელიც ასე თუ ისე მოაგონებდა ხოლმე ზემოხსენებულს ამბავს. საყურადღებო და სადრამო ამბავი ის არის, რომ ჰკუდიამ შეშლილს ქმარს თავისი თავი ჰკვათამყოფელად ჰგონია და ჰკვათამყოფელი ცოლი კი შეშლილად. ქმარს არ უნდა. სცხვენია, რომ ცოლის ჰკუდიამ შეშლა შეუტყოს ვინმემ და ამიტომაც ლონდონიდან, რომლის მაღალ საზოგადოებაში ბევრი ნაცნობები ჰყავს, იყრება და ერთს მიყრუებულ ადგილას ჰბინავდება ლონდონს გარეთ. ცოლი ატყობს ჰკუდიამ შეშლილობას ქმარსა და იგიც იმის მეცადინეობით

ნეობაშია, რომ ეს ამბავი ქვეყანას დაუშალოს და ამიტომაც სიხარულით მისდევს თავის ქმარსა და ნელიც თან მიჰყავთ. ქმარს თანდათან უფრო ერევა სიგიჟე და ამ გაძლიერებულ სიგიჟეში თანდათან ჰმატულობს მისი ცდუნებაც ცოლის ჭკუიდან შესვლილობაზედ. ბოლოს ამ ცდუნებით სრულიად შეპყრობილი და მოტყუებული იბარებს ლონდონიდან თავის დიდი ხნის სახლის ექიმს, რომელიც მკურნალობაში სახელგანთქმულია. ექიმმა სრულიად არაფერი იცის. რა ამბავია ამ ოჯახში. ექიმი მოდის და ჭკუიდან შესული ქმარი ყველაზედ უწინარეს ჰნახავს ექიმსა. ქმარი იმ წუთს სრულს ჭკუაზედ არის. იმოღენად სრულს ჭკუაზედ, რომ გამოცდილი ექიმიც კი ვერას ატყობს. ქმარი გაენდობა ექიმს. როგორც თავის ოჯახის ძველს მეგობარსა, ევედრება ჩემი უბედურება არსად არ გასცეო და აჩერებს, რომ ჩემი ცოლი ჭკუიდან შეიშალა და მის მოსარჩენად მოგიწიეო. ექიმი პირველ ხანად მოსტყუვდა და მართლა ცოლს დაუწყო გამოკითხვა იმ აზრით. რომ როგორმე მიაგნოს საგანს და მიზეზს ცოლის გაგიჟებისას. მერე, რასაკვირველია, გამომჟღავნდა ვინ არის მართლა ჭკუიდან შესული და ექიმმა ქმარს დაუწყო მკურნალობა.

ქმარს უტყუარი საბუთით დაუმტკიცეს. რომ მისი ცოლი ამ საქმეში ყოვლად წმინდა და უბრალოა და ყოველი უბედურობა იქიდან მოხდა. რომ ნელისა და მის მეგობარს ყმაწვილკაცს ერთმანეთი ჰყვარებიათ და უყვართ და ჩუმადაც ჯვარდაწერილები არიან. ამ ამბავმა ჭკუიდან შესული კაცი ისევ გონებაზედ მოიყვანა ყოველთა სასიამოვნოდ და ამით თავდება მელოდრამაცა.

ქმრის როლსა ჰთამაშობდა ბ-ნი მესხიევი. პირველ ორ მოქმედებაში ყოვლად უნაკლულო იყო მისი თამაშობა. ყოველისდერი, მიხერა-მოხერა, ლაპარაკი, ხმა, სიტყვის გამოთქმა და ქართული კილოც კი. რომელიც წინათ ხშირად უმტყუვნებდა ხოლმე ამ ნიჭიერს და ჭკუით სავსე არტისტს, — ეხლა ყოველივე ეს ბედნიერად შეუერთდნენ ერთმანეთს. რომ სავსებით და მთელი ზემოქმედება ჰქონიათ მსმენელზედა. მისი თამაშობით გატაცებულმა საზოგადოებამ არა ერთხელ და ორჯერ გამოიწვია არტისტი ტაშის-ცემით და ბრავოს ძახილითა. ჩვენ განსაკუთრებით გაგვაოცა ამ არტისტმა პირველ მოქმედებაში. ავტორი ერთის სიტყვითაც. ერთის ნიშნითაც არ ამჟღავნებს მსმენელთა წინაშე, რომ ქმარია შესული. პირიქით. თითქო ყველა ღონისძიებასა ჰხმარობსო, რომ აცდინოს მაყურებელი და

ქმრის სიტყვით შეშლილად ცოლი აგულისხმოს მსმენელსა. ბ-ნ მეს-
ხიევმა, ამ ჭკვიანმა და ნიჭიერმა არტისტმა, აქ სწორედ მთელი დრა-
მა შეჰქმნა და ამით მეტად ძლიერ შესძრა მაყურებელთა გული,
როცა იგი უამბობს ექიმს თავისი ცოლის შეშლილობის ამბავს. აკი
მოგახსენებთ, ავტორი არც სიტყვით, არც რაიმე ნიშნით ნებას არ აძ-
ლევს არტისტს თავისი ჭკუიდან შეშლილობა გამოამჟღავნოს.
მთხრობელის შეშლილობას იმოდენად ჰმაღავს ჭერ კიდევ ავტორი,
რომ თვით გამოცდილ ექიმსაც კი გუმანი ვერ შეუტანია, რომ მარ-
თალს შეშლილს უგდებს ყურსა და მართალს შეშლილს ელაპარა-
კება. ჩვენის ფიქრით, არტისტული, ჭეშმარიტად არტისტული თამა-
შობა კი ჰოზოულობს ამ სცენაში ქმარმა ექვი შეაპაროს მაყურებ-
ლებს და გულში ათქმევინოს: რა ვქნა, თვითონ ეს ხომ არ არის ჭკუ-
იდან შეშლილიო. ეს ექვი ბოლოს გამართლდება თუ გამტყუვდება,
სულ ერთია, ხოლო ეგ ექვი ატყვევებს მაყურებლის გულსა და გო-
ნებას და ინტერესს უჩენს, რომ თვალგაფაციცებით და გულის-ლე-
ვით თვალი და გონება აადევნოს მოქმედებასა და თვითონ პიესასა.

ასეც მოახდინა ბ-ნმა მესხიევმა და მოახდინა საოცარის ხელოვნე-
ბითა. ეს მეტის-მეტად ძნელია, ნამეტანად ათუ გავიხსენებთ, რომ
ავტორმა არავითარი ხორციელი ღონისძიება არ მისცა და განგებაც
არ მისცა, რომ ეს ენიშნებინა მაყურებელთათვის. ჩვენ ვამბობთ,
განგებ არ მისცაო, იმიტომ კი არა, რომ ავტორს ეგ ფიქრად არა
ჰქონია; პირიქით, ხელოვანი ავტორი თავის დღეში შემთხვევას არ
დაჰკარგავს, რომ ამისთანა გულის დამტყვევებელი და წამლებელი
საგანი, ამისთანა საყურადღებო სულის მოძრაობა და ხალისი არ
აუჩინოს მაყურებელსა. კვანძი მელოდრამისა აქ უნდა შეიკრას ავ-
ტორის აზრით და ეს სრულიად მიანდო მან არტისტის ნიჭს, არტის-
ტის ჭკუასა. არტისტის მიხედვრილობას და გამოცდილებასა, და
თვითონ ავტორი კი უკან მიდგა. მით უფრო ღრმად აღსაბეჭდია ადა-
მიანის გულზედ იგი სულის მოძრაობა, რომელიც არც სიტყვით, არც
მოქმედებით განგებ არა თქმულა და უნდა კი ითქვას იმოდენად,
რამოდენადაც შესაძლოა კაცმა უთქმელი საგულებელად გაჰხადოს
მაყურებელისათვის. ეს შეუძლიან მართო ჭკვიანს, გონებაგახსნილს
და ღრმად გამკითხავს არტისტს და სწორედ ამისთანა არტისტად
გვეჩვენა ჩვენ ბ-ნი მესხიევი კვირა დღეს იმ სცენაში, როცა ექიმს ჭკვი-
ანად უამბობს თავისი ცოლის ჭკუიდან შეშლილობას, მაშინ, როდესაც

თვითონ არის შეშლილი, და ავტორი კი ამასა ჰმალავს, თითქო არტისტს ეუბნებოდეს, შენ იცი და შენმა ნიჭმაო, მე თქმაც მიწა და არა თქმაცაო, და ეს, თუ არტისტი ხარ, შენ მოახერხეო. გულწრფელად ვიტყვით, რომ ბ-ნმა მესხიევმა მოახერხა. არა ერთი და ორი მაყურებელი ჰლაპარაკობდა ამ სცენის შემდეგ: აი ვნახოთ, თუ თვითონ ქმარი არ გამოდგეს ჰკუიდამ შეშლილადო და ისეთის კილოთი ამბობდა ამასა, რომ თავისივე სიტყვა სჯეროდა კიდევ და არცა სჯეროდა. ჩვენ დიდხანს შევდექით ამ ერთს სცენაზედ, იმიტომ კი არა, რომ სხვა სცენები არა ჰქონდა კარგი და საყურადღებო ბ-ნს მესხიევს. აკი ვსთქვით, პირველი ორი მოქმედება ყოვლად უნაკლულად გაატარა. ხოლო ეს სცენა, ჩვენის ფიქრით, ერთი იმისთანა სცენაა, რომელსაც მარტო ნიჭი და ცოდნა არტისტისა შესწვდება ხოლმე და სხვა ყოველივე ამისათვის უღონოა. ბურთი და მოედანი არტისტისა მაგისთანა სცენებია ხოლმე და ამიტომაც ასე გრძლად მოგვივიდა სიტყვა მაგ სცენის თაობაზედ.

მესამე მოქმედებაში ვერ იყო ისე ბ-ნი მესხიევი, როგორც სასურველია. შეშლილობიდან გონება-მოსვლაზედ მეტად სწრაფად გადავიდა ასე, რომ მომხიბლავი ცდუნება სცენისა, რომელსაც ილუზიას ეძახიან, სრულად დაეკარგა მაყურებელსა. ჩვენ მით უფრო გვწყინს ესა, რომ ბ-ნს მესხიევს აქაც შეეძლო თავი ეჩინა, მაგრამ მესამე მოქმედებაში რალაც დაღალულობა, დაქანცულობა ეტყობოდა და ეს სცენა ააჩქარა. გულიც იმისთანა მხურვალეებით ვეღარ ააყოლა, როგორც პირველ ორ მოქმედებაში. საკვირველიც არ არის. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ორმა პირველმა მოქმედებამ დაჰლალა. ზორცის მოძრაობა ისე როგორ დაჰლლის კაცსა, როგორც სულისა, და პირველი ორი მოქმედება ზომ თითქმის სულის მოძრაობა იყო.

ჩვენდა სამწუხაროდ ესეც უნდა შევნიშნოთ, რომ ეგრეთწოდებული დრამატებული ყელში ლაპარაკი* ვერ მოსდის ბ-ნს მესხიევსა, თუმცა ისე კი მშვენიერის ხმის პატრონია. არ ვიცი, ეს ხმის გაუწურთვებლობის ბრალია, თუ ორგანებული ნაკლულობიანებაა. ეგ დრამატებული ყელში ლაპარაკი დიდი ღირსებაა სადრამო არტისტისათვის და დიდი ზარცა აქვს მსმენელთათვის, თუ კაცსა მაგის უნარი აქვს.

* Драматический шопот.

სასურველია, რომ ამ მხრით ყურადღება მიაქციოს ბ-ნმა მესხიევმა თავის ხმასა და, თუ შეიძლება, ხმა შეაჩვიოს და გაიწურტნოს.

ჩვენა გვეგონია, რომ დიდი შეცდომაა რეჟისორისაგან. რომ ცოტად თუ ბევრად სადრამო როლს აკისრებინებს ხოლმე იმისთანა არტისტს, რომელსაც საზოგადოებამ თვალი შეაჩვია როგორც კომიქსა. მაგალითებზე, ბ-ნს აბაშიძესა, რომელსაც ისე შევეჩვივენი, რომ ყოველს მის ფეხის გადადგმაზედ სიცილი აგვიტყდება ხოლმე, არ უნდა აკისრონ იმისთანა როლები, საცა სიცილი მეტია და საჭიროა არტისტმა გულშემატკივრის ნაღვლიანობით მოიზიდოს ყურადღება მაყურებლისა. მაყურებელი, ჩვეული სიცილს, როცა კი ბ-ნს აბაშიძეს თვალს მოჰკრავს ხოლმე, იქაც კი უნებურად იცინის, საცა ბ-ნი აბაშიძე უნდა ჰნაღვლიანობდეს როლის მიხედვით. კვირას ბ-ნი აბაშიძე ჰთამაშობდა ექიმის როლსა, და ეს კაცი, რომელიც, ავტორის აზრით, ჰკუადამჯდარი. ჰეშმარიტი გულშემატკივარი, სხვის უბედურების მგრძნობელი და თანამგრძნობი უნდა ყოფილიყო და მასადაამე, მაყურებელთათვისაც საყვარელი და პატივსაცემი, ჰკუა ცერცეტა, სასაცილო კაცად წარმოგვიდგა. აქ, რასაკვირველია, ბევრში ის არის დამნაშავე, რომ ჩვეული ვართ ბ-ნ აბაშიძისაგან გულწრფელის სიცილის ატეხას და ბევრშიც თვითონ ბ-ნი აბაშიძეა ბრალი. ჯერ ისა, რომ არც სახე გაეკეთებინა ისე, როგორც დამჯდარს, მეცნიერს სხვის უბედურების მგრძნობელს და გულშემატკივარს კაცს შეეფერება და არც მიხვრა-მოხვრა ჰქონდა იმისთანა კაცისა, რომელიც სწუხს სხვისის მწუხარებითა და ყოველთვის მზად არის ხელი შევლისა გაუწოდოს უბედურსა. ამისთანა კაცი სასაცილო კი არ არის, პატივსაცემია და ანაირ კაცად ჰყავს გამოყვანილი ავტორს. ბ-ნმა აბაშიძემ კი ბევრგან თვითონ გახადა ეს საყვარელი კაცი სასაცილოდ. ნაშეშავად უქანასკნელ სცენაში, საცა მამობრივის გრძნობით აღელვებული პატიოსანი და გულკეთილი ექიმი ჰლოცავს მოელს ოჯახს, რომელიც უბედურებისაგან თვითონვე დაიხსნა. ბ-ნმა აბაშიძემ ისე სასაცილოდ გადიგლო თავი, ისე სასაცილოდ დაიღმიჭა თავისი საოცრად მოძრავი სახე, რომ ხარხარი ასტეხა თეატრში და არა იგი ტბილი და თბილი გრძნობა მოჰტინა ადამიანის გულს, რომელსაც ჰბადავს ხოლმე მადლი კეთილ-მოქმედებისა და უკუგ-მოქცეულის წელის ბედნიერებისა. ეს სიამოვნების და კმაყოფილების ცრემლ-

მოსარევი სცენა და არა სიცილის მომგვრელი და ხარხარის ამტეხი. გარდა ამისა, წაღმ-უკუღმა ზედმოქმედება იქონია იმ სცენამაც, საცა ბ-ნი აბაშიძე თავისთავად უნდა ჰლაპარაკობდეს და ამის სამაგიეროდ მიაშტერა თვალები შეშლილს, თითქოს იმას ელაპარაკებაო, — მაშინ როდესაც ის, რასაც ჰლაპარაკობდა, არამც-და-არამც არ უნდა გაეგონა შეშლილს, თორემ ყოველივე განზრახვა, დაწყობილობა და მეცადინეობა ექიმისა შეშლილის მოსარჩენად უქმად ჩაივლიდა. ამ სახით სიტყვა ერთს გვანიშნებდა, თვალი კი სულ სხვასა, და მაყურებელი გაოცებული შეჰყურებდა არტისტსა გულწრფელის ლოდინით, რომ აცა ეხლა გაისწორებს შეცდომასა და აცა ეხლაო, მაგრამ ბოლომდე ეს სცენა ასე გაატარა.

ეს ხომ ესე იყო მელოდრამაში, მაგრამ აბა გენახათ იგავ ბ-ნი აბაშიძე ვოდევოლში „ჰერ დაიხოცნენ და მერე დაქორწილდნენ!“, დაჰალა მაყურებელნი სიცილითა. არ გაგონილა ამისთანა კომიკი, როგორც ბ-ნი აბაშიძეა, როცა თავის როლშია და გუნებაზედაც არის. ნამდვილი არტისტი. ბ-ნს აბაშიძეს ერთი ისეთი შემოქმედლობის ნიჭი აქვს, რომელიც იშვიათად ექნება ხოლმე დიდს გამოჩენილს არტისტსაც და რომელიც ჩვენს არტისტებში არ შეგვინიშნავს. ყოველს მოჰქმედ პირს, თუ კი მისის შესაფერის როლისაა, იგი განასახოვნებს ხოლმე და „ტიპად“ გარდაქცევს, რაც უნდა ცოტა სახსარი ჰქონდეს მიცემული ავტორისაგან არტისტს ამისათვის. უყურებთ ბ-ნს აბაშიძეს სცენაზედ და ჰფიქრობთ, რა ვქნა, ამისთანა კაცი სადღაც მინახავსო და არ მაგონდება კი სადა და ვინ არისო. სწორედ ასეთი კაცი წარმოგვიდგინა კვირას ბ-ნმა აბაშიძემ ხსენებულ ვოდევოლში. სახის მეტყველება, ჩაცმა-დახურვა, მიხვრა-მოხვრა, ყოველი გადადგმა ფეხისა, ყოველი სიტყვა ისე შეზავებული და შეწყობილი იყო და შემოქმედლობის ნიჭით ისე გარდაქმნილი, რომ გულში კაცი იტყოდა: აი, ეხლა კი მომაგონდა ვინც არისო და მოგონებისვე უმაღლესი თვალთაგან უქრებოდა, როგორც აჩრდილი, მოჩვენება. როცა სცენაზე წარმოდგენილ სახეს კაცისას იცნობ კიდეც და არც იცნობ, ეს უტყუარი ნიშანია, რომ იგი სახე „ტიპია“, ზოგადი სახეა ერთ გვარის კაცებისა, რომელთაგანაც თვითეულად ცალკე თვალსაჩინო ნიშნებია მოგროვილი და ერთად შექსოვილი, ერთ ადამიანად ქცეული. ამიტომაც „ტიპი“ ყველასაც ჰგავს ზოგადად და არც ერთსაცა ცალკე. ამიტომაც „ტიპად“ გარდაქმნილი სახე გეცნობათ კიდეც და არც

გეცნობათ ერთსა და იმავე დროს. ჩვენის ფიქრით, ამ იშვიათის, ძალიან იშვიათის ნიჭით მიმადლებულია ბ-ნი აბაშიძე და ერთი ამისი უტყუარი საბუთი და მაგალითი კვირანდელი მისი თამაშობა იყო გოდველიში.

მელოდრამაში ცოლის როლს ჰთამაშობდა ბ-ნი ავალოვისა. ბ-ნ ავალოვისას მშვენიერად უჭირავს თავი ცენაზედ მიხვრა-მოხვრა, ქცევა, სცენაზედ სწორედ დიდკაცური ჰქონდა, ესე იგი იმისთანა, როგორც შეჰფეროდა მის როლსა. არც ერთმა ჩვენმა არტისტ ქალმა არ იცის, როცა საჭიროა დიდკაცურად თავის დაჭერა იმოდენად, რამოდენადაც ბ-ნ ავალოვისამ. რაც შეეხება თამაშობას, როგორც გამომსახველის გულის მოძრაობისას, რაც შეეხება სიტყვა-პასუხს, ლაპარაკს, როგორც გამომეტყველს იმავე გულის მღელვარებისას — ყოველს ამაში გულგრილობა ეტყობა, ნამეტნავად ლაპარაკში. აქ თითქო ბ-ნ ავალოვისას ხმა არ მოსდევს, არ უჩერებს, რომ სიტყვას ის სიტბო და სიტბო მიანიჭოს, რაც სიტყვას თვით ბუნებითად აქვია და რაშიაც სიტყვა ყოვლად უღონა, ერთის სიტყვით, ის კილო არა აქვს, რაც მუსიკასა ჰქმნის ხოლმე ანდაზისამებრ. როლის ცოდნამაც ცოტა არ იყოს უღალატა ბ-ნ ავალოვისას კვირა დღეს. ხშირად გვესმოდა „რომელიც, რომელზედა, რომელიცა რომ“ უადგილო ადგილას და სმენას გვიუგემურებდა. ბ-ნ ავალოვისას ყვაილების კონა მიართევს, ლამაზად მორთული, უსათუოდ იმისათვის, რომ ამ სეზონში პირველად ეჩვენა საზოგადოებას სცენაზედ.

ბ-ნი საფაროვისა თავის როლში იყო, ნელის ჰთამაშობდა. რა თქმა უნდა, კარგი იქმნებოდა: ამისთანა როლებში იგი შეუდარებელი რამ არის. ბ-ნ საფაროვისასაც ერთი იმისთანა სცენა ჰქონდა, რომელიც, როგორც ზემოდა ვსთქვით, ბურთი და მოედანია არტისტის ნიჭისა და ცოდნის საცდელი. როცა შეშლილი ნათესავი ჰკითხავს ნელის, — განა გიყვარს ვინმეო? გულუბრყვილო ნელის შეუტოკდა გული; ცალკე მორცხვობა, რომ როგორ გაამჟღავნოს, ცალკე სიხარული, რომ თქმის შემთხვევა მიეცა, ცალკე ჰოს თქმა და ცალკე არასი, ერთად აეშალა პაწაწა, ტრედივით უბიწო გულში. ეს მორცხვობა და სიხარული, ეს ჰოს თქმის წყურვილი და იმავე დროს არასიცა, ეს ტოკვა. ჭოჭმანობა, გაბედვა და გაუბედველობა. ისე მშვენიერად მოათავსა ორიოდ სიტყვის ხმაში და გამოთქმაში ბ-ნმა

საფაროვისამ, რომ კაცს მარტო ეს ერთი სცენა ენახა, იტყოდა: თუ მართლა არტისტია სადმე, ეს ქალი ყოფილაო.

ვოდველიმა მშვენიერად და წყობილად ჩაიარა. უმთავრესი როლები ბ-ნ აბაშიძესა და ბ-ნს გაბუნია-ცაგარლისას ჰქონდა. ბ-ნ აბაშიძის თამაშობაზედ ხომ ზემოდა ვსთქვით. ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარლისამ დაჰხოცა მაყურებელნი სიცილითა. მაყურებელთა სიცილისა და ხარხარისაგან აღარ ისმოდა, რას ამბობდნენ სცენაზედ, ასეთი მხიარულება ასტეხა ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარელის თამაშობამა. მის თამაშობას წუნი არ ჰქონდა. ეგრე კარგად და მშვენიერად ასრულებული როლი ხშირად არ გვინახავს. საქმებარი ეს არის, რომ თავიდან ბოლომდე ბ-ნმა გაბუნია-ცაგარელმა ერთგვარის ხელოვნებით და ნიჭიერებით გაატარა თავისი როლი. არსად არც გადაუმეტებია, არც არა დაუტკია რა. ბრავოს ძახილს და ტაშის-ცემას ბოლო არ ჰქონდა. თვითონ ავტორიც კი თ. რაფ. ერისთავი გვეუბნებოდა, რომ ეგრეთ ნათამაშევი ეს პიესა თავის დღეში არ მინახავსო. ჩვენ მოწამენი ვართ, რომ სიცილისაგან თვითონ ავტორს ცრემლი მოჰრეოდა თვალებში. კმაყოფილმა საზოგადოებამ დიდის ტაშისცემით გამოიწვია ავტორი. ერთობ უნდა ვსთქვათ, რომ კვირანდელი საღამო სასიამოვნო საღამოდ დაგვახსოვდა და ჩაგვრჩა გულში.

ესეც კი გულში ჩასარჩენია, რომ ჩვენი დრამატული დასი უფრო და უფრო კეთდება და ეს სიკეთე უფრო და უფრო იზიდავს თეატრის მოყვარეს საზოგადოებას, რომელიც ეხლა, ცოტა არ იყოს, ხალისიანად დადის თეატრში. ღმერთმა ჰქმნას, რომ საზოგადოებამ არტისტებს არ უღალატოს და არტისტებმა საზოგადოებას.

წერილი მესამე

ვერაფერი ხელობაა თეატრის რეცენზენტობა. ბევრი ავი და კარგია ეგრეთწოდებულ სასცენო ხელოვნების მიმავლობაში და პატიოსნება და სინილისი ავალებს რეცენზენტსა ერთიც შეჰნიშნოს და მეორეცა გულწრფელად, მიუდგომელად და დაუმალავად. სხვაგვარს რეცენზენტს საქმე ერთ კაცთანა აქვს და ამიტომაც ადვილია გაუთამამდეს იმის წყრომასაც, თუ სიმართლე აიძულებს დაუწუნოს რამ, და გაუძლოს იმის ყბად-აღებასაც, თუ წყრომამ მძულვარებამდე მიადწია და აღვირი წამოჰყარა ენამკვერობას, შურისძიებით გა-

აფთორებულსა. სულ სხვა ყოფაშია თეატრის რეცენზენტი. აქ ბევრი კაცია ხელშესახები და სიმართლის სასწორზედ ასაწონი: პიესის ავტორი, რეჟისორი, არტისტები, ქალი თუ კაცი, ერთის სიტყვით, მთელი გჯუფი. თუ კარგი რამ არის ამათზედ სათქმელი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ, რეცენზენტი სიხარულით და სიამოვნებით ჰკისრულობს კარგის თქმასა, მაგრამ ვაი უბედურს მაშინ, როცა სიმართლე ავალებს შენიშნულის ავის თქმასაცა. არა სთქვას, ცოდვავა საზოგადოების წინაშე და სთქვას, ვინ იცის როგორ ჩამოართმევნ ისინი, ვისზედ ცუდია ნათქვამი, თუნდაც ეგ ნათქვამი მართალზედ უფრო მართალი იყოს და ცხადზედ ცხადი. დასაფიქრებელი ის არის, რომ ერთზედ თქმული ბევრს სხვასაც შეეხება ხოლმე ერთსა და იმავე დროს, — სასცენო ხელოვნება ამისთანა რამ არის, — და ბევრის ერთად წყენა ჰხუთავს ადამიანის გამბედაობასა ცოტად თუ ბევრად. ამას კიდევ შეიძლება არ შეჴშინდეს რეცენზენტი, მაგრამ ამო წარამარა ლაპარაკს, სულმოკლედ ჩხრეკას რეცენზენტის სინდისისას, — როგორ და გაუძღვეს კაცი დღე-მუდამ? არც ერთს ადამიანს ქვეყნიერებაზედ გრძნობა თაკილობისა ისე გაძლიერებული არა აქვს როგორც, მაგალითებრ, ავტორსა, არტისტსა და სხვა ამათანა ხალხსა, რომელთაც საქმე კაცის გონებასა და სულთანა აქვთ. ყველაფერს შეგინდობთ ავტორი, არტისტი. ოღონდ ავტორობას, არტისტობას კი ნუ დაუწუნებთ, რაც გინდა სიმართლე გაიძულებდეთ, რაც გინდა გულწრფელად და სიკეთის სურვილით გამოთქმული იყოს თქვენ მიერ წუნი.

თქმა არ უნდა, რომ რეცენზენტს ავისა და კარგის საზომად და საწყაოდ სხვათა შორის თავისი საკუთარი გრძნობა აქვს. და აი სწორედ ეს გარემოება უხსნის კაცს ფართო გზას ათასნაირ მითქმა-მოთქმისა და ბრალდებისათვის. თუ ჩემი ჯავრი არა სჭირს, განა თავის გრძნობას ჩემ საქებრად ვერ მოუვლიდა თავსაო განა მისი გრძნობა მის ხელთ არ არისო? რაკი ასეა და მე მაინც წუნს მდებს. სჩანს ჩემი ჯავრი სჭირებია და ჯავრს იყრისო, ამბობენ ხოლმე წუნდებულნი ბატონები იმისდა მიუხედავად, შენიშნული წუნი მართალია, თუ ტყუილი.

მართალია, რეცენზენტს ავისა და კარგის საწყაოდ, სხვათა შორის თავისი საკუთარი გრძნობა აქვს, მაგრამ რამოდენადაც ეგ გრძნობა აქვს გაწვრთნილი, რომ ზოგადს გრძნობას კაცობრიობისას ასწვდეს

და არ უმტყუენოს, იმოდენად იგი ახლოა მართალსა და ჭეშმარიტებაზედ და იმოდენად მორჩილა ამ მართალისა და ჭეშმარიტებისა და არა თავისუფალი. მეცნიერებას ხელოვნებისას, რომელსაც ესტეტკას ეძახიან, შენიშნული აქვს ზოგიერთი ზოგადი თვისებანი ხელოვნებისა, რომელნიც ყოველს გრძნობაგახსნილს კაცს უნდა ერთნაირად ესაიშოვნებოდეს და ურომლისობა კი უნდა უსათუოდ სწყინდეს და უუგემურებდეს გუნებასა. ამ სახით წუნი ყველასათვის წუნი უნდა იყოს და მოსაწონი — მოსაწონი. აი, როცა რეცენზენტი თავის წუნსა სდებს რომელსამე ნამოქმედარს ხელოვნებისას, მისი სიტყვა და წუნისდება ამ მხრით უნდა აიწონ-დაიწონოს სიმართლის სასწორზედა. სწორედ მოგახსენოთ, ქების თქმაშიაც ამავე გზით უნდა დაჰფასდეს რეცენზენტის სიტყვა. ჩვენის ფიქრით, წუნი თუ ქება რეცენზენტისა, ამ წრეს გადაცილებული, ორივე სათაკილოა და ტყუილად ქებულმა კაცმაც ისე უნდა იწყინოს, როგორც ტყუილად დაწუნებულმაცა. გარნა კაცი ყოველთვის კაცია და ქება, თუნდაც ტყუილი, სასაიშოვნოა, და წუნი, თუნდაც მართალი, საწყენია. რასაკვირველია, ეს ერთში ტყუილის შეწყნარება და მეორეში მართალის განდევნა ადამიანის სულმოკლეობის ბრალია: სულგრძელი კაცი არც ერთს იკადრებს და არც მეორესა. განა ამისთანა სულგრძელი ბევრნი არიან!.. ყველაზედ ნაკლებ მოიბოვებებიან იქ, საცა უფრო მოსალოდნელი უნდა იყოს, ავტორებსა და არტისტებს შორის, ესე იგი იმათ შორის, ვინც სულიერს ღონეს ადამიანისას ასე თუ ისე ხელსა სჭიდებენ და ამოქმედებენ.

სამწუხარო ის არის, რომ საწყენად და საფიქრებლად ის კი არა აქვთ — საწუნარი რაღა გვაქვსო და შედეგისათვის როგორ მოვიშროთო. არამედ ის, თუ რად შეგვნიშნეს, რად გამოგვიმედავენეს იგი წუნიო. წუნი კი ამის გამო ისევ წუნად ჰრჩება, თითქო ბოროტი თვითონ წუნში კი არ იყოს, არამედ იმაში, რომ რად შეგვამჩნიესო. კიდევ ვიტყვით, რომ გონება და გრძნობაგაუხსნელი კაცი ამაში უფრო სცოდავს, ვიდრე განათლებული და მიხვედრილი. განათლებულს, მაღალზნეობის კაცს მართლად შენიშნული წუნი უფრო ნაკლებ ეთაკილება, ვიდრე ტყუილი ქება-დიდება; გაუნათლებელს სულმოკლეობას კი პირიქით სულ სხვა მდა აქვს ამაებისათვის.

ჩვენ ასე გავაგრძელოთ სიტყვა, იმიტომ რომ სიმართლე გვაძულებს ზოგიერთი წუნი დავსდვათ კვირინდელს წარმოდ-

გენას. კვირას ბ-ნის საფაროვის ბენეფისი იყო. ჰთამაშობდნენ „დავიდარაბას“, რომელსაც უწინ „ორლანო და ლეკვი“ ერქვა, და ახალს ვოდევილს, „ბარაქალა მასწავლებელს“-სა, თვით მებენეფისეს მიერ თარგმნილსა და გადმოკეთებულს. არ ვიცით, ეს პიესები ვინ ამოარჩია. ჩვეულებად მიღებულია, რომ თვითონ მებენეფისემ უნდა ამოარჩიოს თავისის ბენეფისისათვის წარმოსადგენი. თუ ამ შემთხვევაშიაც ასეა, ბ-ნ საფაროვისას ვერ მოვეუწონებთ გემოვნებას. ჭერ იმიტომ, რომ მაგისტანა შესანიშნავს არტისტს ქალსა თავის ბენეფისისათვის იმისთანა პიესა უნდა ამოერჩია, რომელიც მისის ნიჭისათვის ფართოდ ფრთაგასაშლელი ყოფილიყო, რომელსაც ღონისძიება უნდა მიეცა მებენეფისისათვის შესაძლებელ სავესებით და სხივოსნობით გამოეჩინა მაყურებელთა წინაშე ის საოცარი ხელოვნება, რომელითაც ბ-ნ საფაროვისას არა ერთხელ მოუხიბლავს მაყურებელნი. ბ-ნ საფაროვისას კარგა დიდი რეპერტუარი აქვს და ძნელი არ იყო ამ მხრით ესიამოვნებინა ჩვენის თეატრის მოყვარეთათვის. „დავიდარაბა“ კი ერთი უაზრო, უგეჟური რაღაც რამ არის და აზრიანს და მარილიანს ხელოვნებას ბ-ნ საფაროვისას არავითარს სახსარს არ აძლევს ფრთები გაშალოს. მართალია, სასაცილო პიესაა და მაყურებელთაც ბევრი იციენეს, მაგრამ სამმოქმედებიან პიესაში ერთი გულში ჩასარჩენი, ერთი გულში დასაჰდღევი არც სიტყვაა, არც მოძრაობა სულისა, არც ერთი სურათი, არც ერთი ხასიათი, რომ ღირებულიყო კაცს გული აეყოლებინა, — და სად უნდა გაეშალა ფრთა მებენეფისეს ნიჭსა, რომელსაც ხშირად აუძგერებია მაყურებელთა გული იმ წმინდა გრძნობით, რომელსაც ესტეტიურ სიამოვნებას ეძახიან.

მართალია, სასაცილო პიესაა, მაგრამ მართო ეგ განა ღირსებაა, მაშინ, როდესაც მაგ სიცილის შემდეგ რაღაც მკვარტლი ეკიდება კაცის გულს? იგი სიცილი მაშხალასა ჰგავს, რომელიც მინამ ანთია კიდეგ ჰო, როცა კი დაიწვის და ჩაქრება, დამწვარი მჩვარი-ლა დარჩება და ცხვირის მოსარიდებელი ნატისუსალი. იქნება იგი პიესა საფრანგეთის ზნესა და ყოფაცხოვრებას უხდებოდეს, და ჩვენთვის კი, სწორედ მოგახსენოთ, შემაზრუნია. ჩვენ ჭერ საბუღვარო ცივილიზაციისაგან იმოდენად ხელუხლებელნი ვართ, — ვიტყვი, ჩვენდა სასიხარულოდ, — რომ გარყვნილება და ნამუსახდილობა ჭერ კიდეგ საზიზღარია ჩვენთვის და არა გასართობი და სახუმარი. იგი პიესა ზიზ-

ლით კი არ ამღვრევს ადამიანის გულს, ავზნობის დანახვითა გაწბილებულს, გულის წყრომას კი არ ააფთრებს და ამგელებს ბოროტის შესამუსრველად, არამედ აგრილებს გულს სიცილითა და ამ რიგად ბოროტს სახუმარ საგნადა ჰხდის და არა საზიზღისად. რომ სიცილი პიესისა ხუმრობის და მხიარულების სიცილი არ იყოს, და იყოს იგი გამეითხავი, ვამეიცხავი და ბასრ ხმაღზედ უფრო მჭრელი სიცილი, რომელიც „ზოგჯერ ცრემლზედ მწარეა“ და ბოროტის საკლავად შხამზედ უარესი, პიესას ამ მხრით წუნი არ დაედებოდა. მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ეგ ეგრე არ არის. ჩვენ ვამბობთ იმ — უკაცრავად არ ვიყვნეთ — უშვერ და შეუწყნარებელ სცენებზედ, საცა ზნეობადაცემული დედა და არა ნაკლებ ზნეობაწამხდარი ქალიშვილი მოქმედებენ მაყურებელთა სახარხაროდ. ადამიანის გრძნობას როგორღაც ეთაკილება, ეზიზღება ხუმრობა და გასართობი სიცილი იქ, საცა ზრზენამ და ზიზღლმა თავისი მრისხანე და სამართლიანი განაჩენი უნდა წარმოსთქვას და მახვილმა შეგინებულის ზნეობისამ თავი უნდა იჩინოს.

რაც შეეხება თვითონ თამაშობასა, საკმაოდ კარგად ითამაშეს. აბა რა თქმა უნდა, საცა ბ-ნი გაბუნია, ბ-ნი საფაროვისა და ბ-ნი აბაშიძე ერთად შეიყრებიან, იქ თამაშობა კარგი იქნება! ნამეტნავად ბ-ნმა გაბუნიამ თავი იჩინა, და ერთმა ნაცნობმა ესეც გვითხრა: ამ არტისტების უბედურობა ის არის, რომ ქართველებად არიან დაბადებულნიო. ეგენი რომ ან რუსეთში იყვნენ ან სხვაგან სადმე და რომელიმე გავრცელებული ენა ჰცოდნოდათ და ისე ეთამაშნათ, აუარებელს სიმდიდრეს და დიდს სახელს შეიძენდნენო. მართალიც არის: ჩვენ მეტისმეტის ქების სურვილით არ მოგვდის, რომ ესე გაცეხულნი ვართ ხსენებულ არტისტების ნიჭისაგან. ერთნი და იგივენი კვირაში ერთხელ სულ სხვადასხვა პიესებს ამზადებენ. ხანდის-ხან კვირაში ორჯელაც, და მერე რა რიგად ჰთამაშობენ!.. ეს რომ უთხრათ ვისმეს ევროპელს, არ დაიჯერებს. იქ რომელი არტისტი გაჰბედავს სცენაზედ გამოვიდეს, რომ ათი და ოცი რეპეტიცია მაინც არ გამოიაროს, სულ ცოტა. ღარი და სამი თვე არ ემზადოს. ჩვენები კი ორ და სამ რეპეტიციით, ზოგჯერ ამაზედ ნაკლებითაც ახერხებენ თამაშობასა და მერე ისე, რომ თქვენი მოწონებულთა. ცოდვაც არის შევნიშნოთ ხოლმე როლების უცოდინარობა, რაკი საქმე ასეა. მაგრამ მაინც ამ ცოდვას გვისრულობთ და ვიტყვით, რომ ბ-ნ საფაროვისამ და ბ-ნ აბაშიძემ როლები საკმაოდ არ იცოდნენ კვირა დღეს. ბ-ნ საფაროვის როლის უცოდინა-

რობამ ძალიან გაგვაკვირვა მით, რომ თავის დღეში ეგ ნაკლი არა ჰქონია. ვგონებთ, ამ უცოდინარობას უნდა მივაწეროთ, რომ ბ-ნი საფაროვისა და აბაშიძე ისე სხაპასუხით ელაპარაკებოდნენ ერთმანეთს, რომ არა ისმოდა-რა, და არა ისმოდა-რა თითქო იმიტომ, რომ როლის უცოდინარობა როგორმე ჩაეფუჩეჩებინათო. დიქცია, სიტყვის მკაფიოდ გამოთქმა, ბ-ნი საფაროვისა შეუდარებელია და ყოვლად უწუნარი. კვირას კი „დავიდარაბაში“ ეს წუნი შევამჩნივეთ და ჩვენ უფრო როლის უცოდინარობას მივაწერთ ამ წუნსა, ვიდრე ენის ნაკლებულოვანებას. ან ნაკლებულოვანებისაგან იგი სრულიად თავისუფალია. სწორედ მოგახსენოთ, როლიც ისეთს სხაპასუხით ლაპარაკს ჰბოლბობდა, რომ როლის უცოდინარობის ამ გზით გადაფუჩეჩება მეტად ადვილად მოსახერხებელი იყო და ბევრი ზიანი არ მისცა თვით თამაშობასა. ბ-ნს გაბუნიასაც, რომელმაც საოცრად და მშვენიერად აასრულა თავისი უმაღლრი სათამაშო, ეტყობოდა სიტყვების ყლაპვა ზოგიერთგან.

ერთობ გრძელის სიტყვისა და ფრაზის მკაფიოდ და გარკვევით გამოთქმას, ენისა და ხმის მორჩილების გარდა, ცოდნაც ეჭირება. ამაში ჩვენი არტისტები ყველანი ცოტად უკაცრაოდ არიან. ხოლო ეს არ ცოდნა მარტო ბ-ნ საფაროვისას და ბ-ნ მესხიევს სრულებით არ ემჩნევათ, რადგანაც ის წუნი, რომლის გამოც ჩვენ ვლაპარაკობთ, ამათზედ შორს არის. გრძელის სიტყვისა და ფრაზის სათქმელად საჭიროა კაცმა სული, ესე იგი, ჰაერი იმოდენად ჩაიბრუნოს, იმოდენად ჩაიგუბოს, რომ მთელს ფრაზას გასწვდეს და ეყოს გამოსათქმელად. უაძისოდ, გინდათ თუ არ გინდათ ხმა ულაგო ალაგას გაწყდება და ფრაზა წახდება. ამრიგად ხმის საგზალის მოპოვებას თავისი კანონი და წესები აქვს. ურიგო არ იქნება ამ კანონს და წესს ყური ათხოვონ ჩვენმა არტისტებმა და შეისწავლონ, თორემ თუ, ჩვენი სიტყვისამებრ, თამაშობის დროს სულის შეგუბებას მოპყვენ და ლოყები მეზურნეებსავით გამოიბერეს, — თქვენი მტერი ჩვენ საქმე დაგვემართება!.. ჩვენ თუ აქ ამაზედ სიტყვა ჩამოვადგეთ, მარტო იმისათვის, რომ გვენიშნებინა სახსარი შველისა. ამ საგანზედ მთელი სწავლაა და ამ სწავლას დასწავლა უნდა იმის მხრით, ვინც საკუთარის გამოცდილებით და ვარჯიშობით ვერ შესჩვევია ფრაზის სიგრძეს შეუფეროს აღმოსუნიტყვის და, მაშასადამე, ხმის გაწვდენა. თქმა არ უნდა, რომ გულმოდგინებით ვარჯიშობა და წვრთნა ხმისა უთუორი-

ოდაც ასწავლის ადამიანს ხმისა და ფრაზის შეზომვასა. ამისათვის სურვილია მარტო საჭირო და ბეჭითობა.

„დავიდარაბაში“ არ იყო ურიგო ბ-ნი აწყურელი. თუმცა თვითონ როლი მაგდენი არა იყო-რა, მაგრამ, ჩვენდა სასიამოვნოდ, აქ პირველად გვაჩვენა ბ-ნმა აწყურელმა თავისით, მიუბაძველად თამაშობა და ამით გაგვიძლიერა იმედი, რომ ეს ნიჭიერი აქტისტი თავისებურებას, თვითმყოფელობას გამოიჩენს და საკუთარი ნიჭის შთაგონებას აპყვება და არა სხვის განმეორებას და გადმოღებას სარკესავით.

შესანიშნავი იყო ამავე პიესაში „სტოროჟი“ სასამართლოსი. სცენაზედ ბევრი სალაპარაკო და სამოქმედარო არა ჰქონდა რა, მაგრამ იმოდენად ხერხიანად იყო. ისე თავის დროზედ და გარემოების შერჩევით გაივლ-გამოივლიდა ხოლმე, ან შეაღებდა და გამოაღებდა კარებს, ან ისე სასაცილოდ აიტუზებოდა, არც არავის უშლიდა, არავის ეჩხირებოდა წინ, ისე სასაცილოდ გაჭიმული იქ. სადღაც კუთხეში მიიბარებოდა და ორ ბიჯზედ უკუმოტრიალდებოდა, რომ იმ სიცილში, რომელიც სცენაზედ დავიდარაბამ ასტეხა, თავისი წვლილი ამ „სტოროჟ-მაც“ შეიტანა. სასაცილო რამ იყო და, ჩვენის ფიქრით, სწორედ ზედ-გამოჭრილი „სტოროჟიცა“: ყოველივე ასო, ყოველი მიხვრა-მოხვრა, წარბშეკრული სახის მეტყველება და ამასთანავე რაღაც სულელური გულზვიადობა ტყუილის მედიდურობით გაბრიყვებულ კაცისა — ყოველივე ეს ერთად უთქმელად გვეუბნებოდა: ეგრე კი ნუ მიყურებთ... მეც ნახირ-ნახირით. ძალიან მოგვეწონა იგი „სტოროჟი“ და ეს გვაბედვინებს ვურჩიით დრამატიულს საზოგადოებას ერთი კარგი წარმოსადგენი რამ შეურჩიოს და გამოსცადოს. ვინ იცის, იქნება თავი იჩინოს. ჩვენ, მის მნახველს, ზოგიერთი იმედი გვაქვს, რომ სწორედ თავს გამოიჩენს.

ვოდევილი „ბარაქალა მასწავლებლო“ არაფერი შეილია. ერთადერთი ღირსება მისი ის არის, რომ მოკლეა, და ღვთისა და თქვენის წყალობით, მალე გათავდა უგემური, უშნო, უმარილო რამ არის. პასუხისმგებელი როლი მარტო ბ-ნ საფაროვისასა ჰქონდა. მართალია, ბევრნაირად სათამაშოა იგი როლი, ტირილიც უნდა, გულის შემოყრადაც, ყმაწვილური სიყვარულიცა. ყმაწვილური უგუნთურობაც. ყმაწვილური ნალველი, ყმაწვილური სიხარული, სიცილიც, მხიარულობაც, და ყოველ ამ მრავალგვარობას საკმაოდ კარგად გაუძღვა ბ-ნი საფაროვისა, მაგრამ ჩვენ რომ მის თამაშობას ვუყურებდით, გულში ვიძახ-

დით: აფსუს ნიჭო და ხელოვნებაზე, რომ ამაზედ სცდებიო! სწორედ გვენანებოდა ბ-ნი საფაროვისა, რომელმაც ყველა თავისი ხელოვნება კარგად მოიხმარა, მთელი თავისი ნიჭი უხვად მოჰფინა, მაგრამ უშნო პიესას შნო მაინც ვერ მისცა. «არარაისგან არ იქნების არარაიცა», თუნდა ძალღონის ნიჭიც შეეჭიდოს.

თეატრი თითქმის სავესე იყო და მეგბენეფისემ რამოდენიმე საჩუქარი მიიღო. სასიამოვნოდ ჩასათვლელია, რომ ჩვენმა საზოგადოებამ არ დაივიწყა სამსახური და ღვაწლი ბ-ნი საფაროვისა და, ნიშნად პატივისცემისა ბლომად დაესწრო რა მის ბენეფისზედ, საჩუქართი გადაუხადა სამაგიერო იმ სულღერის სიტკბოებისა, რომელიც ბ-ნი საფაროვისას არა ერთხელ მოუვლენია თვისის მშვენიერის თამაშობით მაყუჩებელთათვის.

წერილი მეოთხე

ჩვენის თეატრის ერთი დიდი ნაკლი ის არის, რომ სათეატრო თხზულებანი არა გვაქვს. რომ ჩვენი საკუთარი, ჩვენ მიერ კმნილი, ჩვენის ცხოვრებიდან ამოღებული თხზულებანი არა გვაქვს — ეგ ადვილად მისახვედრელია. ამას ბევრი საპატიო და შესაწყნარებელი მიზეზი აქვს და იმ ბევრში ერთი ისეთი რამ შეგვიძლიან დავასახელოთ, რომ იმის გავგონებაზედ კაცი თუმცა გულის ტკივილით, მაგრამ მაინც კი იტყვის: რაკი ესრეა. აქ კისრად უნდა ვიდოთ იგი მიზეზი და დავდუმდეთო. ის „ერთი ისეთი რამ“ ის გახლავთ, რომ მწერალი არა გვყავს. ამ არყოლას ყოლად ვერავინ გარდაჰქმნის, ღვთისა და ჩვენის წარმატების მეტი, და ამიტომაც იგი სამდურავი, რომელიც ამ მხრით ისმის ჩვენს დრამატიულს საზოგადოებაზედ, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, მოშლილის წისქვილის რახუნია და მოკლე ჭკუის უჭიათობა და ჭირვეულობა. ამაზე ჩვენ ადრევეც გვილაპარაკნია და ეხლა კვლავ იმისი განმეორება მეტის-მეტი დაბრეყვება იქნება კალამისა და მკითხველის გულკეთილობისა.

ჩვენ დღეს გვსურს ყურადღება მივაქციოთ სხვაგვარს თხზულებას ჩვენის რეპერტუარისას, ესე იგი, თარგმნილსა და გადმოკეთებულს სხვა ენებიდან. ამ მხრით არ ითქმის, რომ ჩვენი რეპერტუარი მეტად ღარიბი იყოს: ამგვარი თხზულებანი საკმაოდ ბევრი აქვს ჩვენს თეატრსა. მაგრამ გონება კი რომ ააყოლოთ, დანახავთ, რომ ამ რიცხვით

ბევრს, ძალიან ცოტა სიკეთე სჭირს ღირსებისა. იქნება ორიოდ ამგვარი თხზულება ამ საზომში არ მოვიდეს, რადგანაც ზოგიერთს ნათარგმნს და გადმოკეთებულს თხზულებას ღირსების მხრივაც შეიწყნარებს ადამიანის გაწრთვნილი გემოვნება, მაგრამ უმრავლესობა კი თითქმის ყოვლად უღირსია; ამაზედ არა გვეგონია აგვიხიროდეს ვინმე. ჩვენ ამ უღირსთა თხზულებათა ჩამოთვლას არ მოვეუნდებით; ჩვენ ერთი რამ გვაქვს სათქმელი

რაკი კაცი იცლის სხვა ენიდამ თხზულების გადმოღებისა და გადმოკეთებისათვის, რაკი ამაზედ მიიზიდა მისი ხალისი და რაკი ამისათვის შრომა და ჯაფა იტვირთა, რატომ იმისთანა სათარგმნელს, თუ გადმოსაკეთებელს არა ჰკიდებს ხელს, რომელიც სულის მარგებელიც იყოს და ხორცისაც. აი რა გვაკვირვებს ჩვენა. ამის მიზეზს გამოკვება უნდა. რომ ვსთქვათ,—სხვა ენებზედ კარგი თხზულებანი არ არის და ამას დავაბრალთ უხეირობა ნათარგმნებისა, აშკარა ტყუილი იქნება. ასარჩევად ამ შემთხვევაში მეტად დიდი და გადაშლილი მოედანია. რუსული, ფრანგული, გერმანული, იტალიური და ინგლისური სათეატრო თხზულებანი იმდენია, რამდენიც კი შესაძლოა ადამიანის ხარბმა გულმა ინატროს და დაიტევოს. თქმა არ უნდა, რომ ამ უზარმაზარ თხზულებათა ხევეში ბევრი კარგია და ბევრი ცუდი. ჩვენი მთარგმნელი სათოფე ნადირსავით გაისისწირივებს ხოლმე, ივლის, ივლის და ზედ კი წააწყდება მარტო ცუდსა, უფერულსა, რომელიც არც სააქაოსია და არც საიქიოსი. თავის გასამართლებლად დაუყენიათ, სასაცილოა და იმიტომ ვსთარგმნეთო განა თავი და ბოლო სათეატრო თხზულებისა მარტო სიცილია და სხვა არაფერი?!

არ ვიცით რა საბუთით და ამბობენ კი: ჩვენს საზოგადოებას სასაცილო წარმოდგენანი უფრო იზიდავს, ვიდრე ნაღვლიანნი და ჩამაფიქრებელნიო ჩვენ არ გვესმის ამისთანა ლაპარაკი. ქართველიც იმისთანა კაცია, როგორც სხვა, და ამიტომაც არა რა კაცებური არ უნდა ეუცხოებოდეს ბუნება ცრემლისა და სიცილისა, ჩვენის ფიქრით, ერთისა და იმავე სათავიდამ მოდის. იგი შეკუმშვა ადამიანის ძარღვისა, რომელსაც სიცილი თუ ცრემლი მოსდევს, მწუხარებისაგანაც მოივლინება და მხიარულებისაგანაც. ამიტომაც ხშირად ცრემლსა ჰხედავთ იქაც, საცა დიდი სიხარულია და სიცილს იქაც, საცა დიდი სატირალია. ხოლო პირველს შემთხვევაში ცრემლს სიტკბო აქვს სიცილისა და სიხარულისა, და მეორეში სიცილს — სიმწარე ტირილისა და

მწუხარებისა. როცა ადამიანის სული და გული ძლიერ არის აღძრული, მაშინ ერთი მეორის ადგილს იჭერს და მთელი დრამა სიცილისა და ცრემლისა სწორედ ამაშია. საშინელია, როცა გული სტირის და კაცი ტირილის მაგიერ სიცილით ქვითინებს; მეტის-მეტად მომხიბლავია და დამატკბობელი, როცა გული სიხარულით უმღერს კაცს და ცრემლით კი იცინის და მხიარულობს. უდიდესი გამოცხადება, უდიდესი ზედმოქმედება ადამიანის გულზედ, თავით-ფეხებამდე ზარდამცემი ძლიერება ცრემლისა და სიცილისა სწორედ მაშინ არის, როცა ერთს მეორის ადგილას ჰხდევთ, თუმცა მიზეზი მოკვლინებისა ერთი-საა და არა მეორისა.

კიდევ ვიტყვით, არა გვგონია, იმ ცრემლზედ უტკბესი რამ იყოს ქვეყანაზედ, როცა იგი ჰყონავს ბედნიერებისა და სიხარულის ნამეტანობისაგან, და იმ სიცილზედ უმწარესი რამ, როცა კაცი ტირილით ჰხარხარებს უბედურებისა და მწუხარების სავსებისაგან. აი ეს ცრემლიანი სიცილი და სიცილიანი ტირილი არის იგი უზენაესი სიტკბოება, რომლის ფრთებითაც ქეშმარიტი და უდიდესი ხელოვნება ადამიანისა თავის უმწვერვალეს სიმაღლეზედ აზიდავს ხოლმე კაცსა, და გონება-მიუწვდენელის თილისმითა დიდს ბოროტსაც, დიდს მწუხარებასაც, როგორც დიდს კეთილსა და დიდს ბედნიერებას, ადამიანის გულში ჩააფენინებს ხოლმე მადლის მაცხოვარს შუქს სათნოების კვირტის გამოსაკვანძავად და მერე მშვენიერ ყვავილის გარდასაშლელად. ამაშია მომხიბლავი ძალა და არსებობის მიზეზი ხელოვნებისა საზოგადოდ და სათეატროსი საკუთრივ. იგი გრძნობა, იგი ღონე, რომელსაც ეს შუქი ჩააქვს ადამიანის გულში, ესთეტიკური გრძნობაა. ეს გრძნობა უზენაესს სიტკბოებას ეძებს ყველგან, სიცილი იქნება, თუ ტირილი. ბოროტი იქნება თუ კეთილი. ამ გრძნობისათვის ზარდამცემი ბოროტებაც ისეთივე მშვენიერებაა, როგორც გულწამტაცი კეთილი, იმიტომ რომ ხელოვნება თვით ბოროტს აბოროტებს კეთილისათვის და კეთილი ხომ კეთილია. სისხლის-მსმელი, კაცის-მკვლელი მკბეტის აფთარი ცოლი ისეთივე მშვენიერებაა ხელოვნების თვალთ და ესთეტიურის გრძნობის შეხედულობით, როგორც გულკეთილი, გულწრფელი და კეთილმომქმედი კორდელია. თუმცა ერთი გძულს და მეორე გიყვარს. მაგრამ აქ ძულებაც და სიყვარულიც ერთსა და იმავე საგანზეა მიმართული, ერთსა და იმავე ძარღვს ადამიანის გულისას სძრავს ერთი ბოროტის უარყოფის გზით და მეორე სათნოების დამტკიცე-

ბითა. ერთიც და მეორეც, მართლად მიმავალი, ესტეტიურს გრძნობას საამუხრად მიაჩნია, და იქნება პირველს შემთხვევაში სიტკბოება უფრო მეტიც იყოს ესტეტიურ გრძნობისათვის, ვიდრე მეორეში, იმიტომ რომ პირველ შემთხვევაში უფრო ძლიერ იძვრის ადამიანის გული, უფრო დიდს ჭრილობას და ტკივილს ადამიანის გულისას აყუჩებს იგი დიადი ძულება, რომელიც იბადება დიდის ბოროტის დანახვანზედ. ხორცის ტკივილიც განა ამავე კანონს არ ექვემდებარება? რამოდენადაც დიდია ტკივილი ხორცისა, იმოდენად საამუხრია მისი დაყუჩება და დაამება. ეს ყველას ექნება გამოცდილი თავის თავზედ.

ამ სახით, კაცმა რომ სთქვას, ამა-და-ამას ჭეშმარიტი ხელოვნება სიცილით. მხიარულებით, სალხენით უფრო იზიდავს, ვიდრე ცრემლით, ნალვლით და მწუხარებითო, იგი სცდება. ჩვენის ფიქრით, აქ მარტო ესტეტიურს გრძნობაზედ უნდა იყოს ლაპარაკი და სხვა არააზრედ, და თუ ეს გრძნობა სიცილის აღსაბეჭდად გადვიძებულია, არ არის მიზეზი, რომ ნალვლის აღსაბეჭდად მძინარე იყოს. ცალის თვალთ ღვიძილი მარტო კურდღელმა იცის და ესტეტიურს გრძნობას კი ერთის თვალთ გადვიძება არ შეუძლიან, ისე რომ მეორეც არ მღვიძარებოდეს. საქმე ის არის, რომ ჭეშმარიტი ხელოვნება სიცილისა, თუ ტირილისა, თავისი თილისმითა ჭეშნიდეს ხატს ესტეტიურის გრძნობის გამოსაწვევად აქ სხვა არაფერია საჭირო და კაცი ყოველთვის ერთნაირად მიზიდულ იქმნება.

თუნდ ამას ყველაფერს თავი დავანებოთ. და ეს ვიკითხოთ: განა ყველა სიცილი საგანია ხელოვნებისა! სიცილიც არის და სიცილიცა. უაზრო, უმიზეზო სიცილი ლაზღანდარობაა და მთელი სამი-ოთხი საათი, რომელსაც ჩვენ თეატრში ვატარებთ, რომ მარტო ლაზღანდარობას მოვახმართ, ჯერ ერთი რომ მოსაწყენია და მერმე ტვინის გამოლაყვება კაცმა სამი და ოთხი საათი სულ იცინოს სალაზღანდარო სიცილითა და ერთადერთი სულის მაცხოვნებელი აზრი მაინც არ ჩაიყოლიოს გულში, სწორედ მოგახსენოთ, მეტის-მეტი ჭირია. მხიარულობა, სიცილი კარგია, მაგრამ ვერც მხიარულება, ვერც სიცილი, ვერც ვერაფერი სხვა სიამოვნება ვერ გაუძლებს მომამებრებელს თვისებას ხანგრძლივობისას. ერთნაირობისას და უაზრობისას. ხანგრძლივი და ერთნაირი ლხინი ბოლოს ჭირად გარდქმნება ხოლმე კაცსა, ეგ იმიტომ. რომ ისე მალე არა ჰღალავს რა კაცს და, მაშასადამე, ისე არა უხდენს რა გუნებას, როგორც გრძელი, გაუთავებელი უაზრო ლხი-

ნი და სიცილი. ყველას თავისი საზღვარი აქვს და თავისი მიზეზი. მოკლე ვოდევილის მხიარულს უაზრობას სიამოვნებით აიტანს მაყურებელი, მაგრამ სამ და ოთხ მოქმედებიან სიცილის გუდას არა გვგონია გაუძღოს ადამიანის გულმა. ამოდ სცდებიან, ვისაც ჰგონია, რომ რაკი ამ სიცილის გუდას პირს მოეუხსნი, მაყურებელს თავს მოვაწონებ და თეატრსაც სამსახურს გაუწევო.

მარილიანს, ჭანიანს და მარგებელს სიცილს აზრი უნდა, მომავლი-ნებელად საბუთი უნდა, ადამიანის გულის ძარღვთაგან მოქსოვილი იმ მრავალფერობით, რითაც ასე მდიდარია ცხოვრება და ადამიანის გული, ეს უტყუარი სარკე ცხოვრებისა. როგორც უმიზეზოდ მტირალა კაცი საზიზღარია, ისეც უმიზეზოდ, უაზროდ მოცინარია. დაუქინიათ, სასაცილოაო!.. ბევრი რამ არის ქვეყანაზედ სასაცილო, მაგრამ ესტეტიური გრძნობა ყველა სიცილს ვერ შეიწყნარებს, თავის შვილად ვერ გაიხდის. სიცილი თავის დღეში არ უნდა გარდიქმნას ლაზღანდარობად და ტირილი კიდევ უგემურ კნავილად.

ეს ხშირად ავიწყდებათ ჩვენს საკუთარს ავტორებსაც, მთარგმნელებსაც და ზოგჯერ ზოგ-ზოგ ნიჭიერ არტისტებსაც. საცა ჰეშმარიტს სიცილს, ან ჰეშმარიტს ცრემლს ვერ აჭრევენებენ, იქ სიცილი ლაზღანდარობაზედ გადააქვთ და ცრემლი უმარილო კნავილზედ.

ერთი ამისთანა პიესა, რომელიც, — სწორედ უნდა სთქვას კაცმა, — ამგვარებში ზოგს სხვებსა სჯობია და მაინც კი ვერაფრად მოსაწონია, კვირას, 30-ს ნოემბერს. წარმოადგინეს ჩვენს ქართულ თეატრში. ამ პიესას სახელად „ალერსთა ბადე“ ეწოდება და რუსულიდამ არის გადმოკეთებული. ქარგა, რომელზედაც ამოქსოვილია ხლართი (ინტრიგა) პიესისა, ერთი უფერული რამ არის. ერთს კარგად შეძლებულს სახლობას, რომელსაც შეჰყვებოდა ახლო ნათესავი, სამსახურიდამ გამოსული კაცი თავისი ცოლითა, ერთად-ერთი გასათხოვარი ქალი ჰყავს. ამ ქალთან ერთად შეზრდილა ერთი ყმაწვილი კაცი, რომელსაც სწავლა შეუსრულებია და მოსულა თავის გამზრდელების სანახავად. დედ-მამას ქალისას ძალიან უნდათ, რომ ამ ყმაწვილმა კაცმა შეირთოს მათი ქალი, რომელსაც ერთი მეზობლად მყოფელი მემამულე ყმაწვილივე კაცი უყვარს და უკვე ცოლ-ქმრობის პირობა აქვს მიცემული. დედ-მამა თანშეზრდილის მოყვრობას უფრო პრჩეობს და გულის-მოსაგებად დიდს პატივში ჰყავთ და ულოლიავენ, გამდელი, რომლის ხელშიაც ეს ყმაწვილი თითქმის გაზრდილა, და ის სამსახური-

დან დათხოვნილი ნათესავი, თავისის ალერსით, — დაჯე, შენი ჭირიმე, ადგე, შენი ჭირიმე, დაიძინე, გაიღვიძე, ეს იგემე, ანუ ისა, ზომ არავინ შეგაწუხა, ზომ თავი არ გტყივა და ათასი ამისთანა გულმტკიცენეულობით — დღე-მუდამ აბეზრებდნენ თავს აქ თვითონ გასათხოვარი ქალიც ჩაერია და ცდილობს ისე აჩვენოს თავი, რომ მითამ ძალიან უყვარს იგი, მაგრამ დიდად იჭვიანია, ანჩხლი, დაჟინებული და ჭიუტი. რაკი ამ ხასიათებს შემამჩნევსო, თვითონვე აღგება და ჩამომეცლება, რადგანაც კლდეზედ გადასაჩეხებს უფრო ირჩევს, ვიდრე ჩემს ცოლობასა, და მაშინ ვისაც პირობა მივეც, იმას შევიერთამო.

ეს აბეზარი ალერსი და ლოლოება გამდლისა და ქალის ნათესავ კაცისა და ზედ ახირებული ჭირვეულობა საცოლესი იქამდე მიიყვანს, რომ საწყალი ყმაწვილი კაცი ქალის სანდომს საქმროს გამოუტყდება და ეხვეწება, ერთი ამ ჯოჯოხეთს გადამარჩინეო, არც ამათი ქალი მინდა და არც ამათი ალერსიო. ქალის საქმრო გააპარებს ამ ყმაწვილ კაცს, და თუმცა გამდელი სადღაც მოასწრობს და უკანვე მიიყვანს, მაგრამ ქალი მაინც თავის სასურველს შეირთავს და პიესა ამით თავდება.

ბ-ნი საფაროვისა გასათხოვარ ქალსა ჰთამაშობდა და, უნდა მოგახსენოთ, თავიდან ბოლომდე კარგი იყო და ნამეტნავად მეორე და მესამე მოქმედებაში. არტიტულად სასაცილო რამ იყო ბ-ნი გაბუნია გამდლის როლში. თვალ-წინ წარმოგვიდგა იგი ცოცხალი სახე ძველებურის გამდლისა, რომელსაც დღეს ძალიან იშვიათად სადმე-ღა შეხვდებით და რომელიც თან გადიუოლია ჩვენმა ძველმა დრომ. ზოლო საცინალის სალაზღანდაროდ გარდაქმნამ ბევრად წაუხდინა თამაშობა უკანასკნელს მოქმედებაში. ზედ დაეხურა გაპარულის ყმაწვილის კაცის შლიაპა. პალტო წამოესხა, უშველებელი ქოლგა გადევალა და ისე შემოიყვანა ქურდულად წასული ყმაწვილი კაცი. ამის დანახვაზედ. მართალია, თვითონ სცენაზედ არტიტებსაც ყველას სიცილი აუტყდათ და თეატრმაც ხარხარი დაიწყო, მაგრამ ეს ის სიცილი არ იყო, რომელსაც ესტეტიური გრძნობა იწყნარებს და ითხოვს. არტიტი ამგვარად სიცილის ატეხას უნდა ძლიერ ერიდოს, თორემ არტიტობა, ბერიკაობად გარდაქმნილი, მეტის-მეტად სამწუხაროა და დიდ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ბ-ნს გაბუნიას, რომლისათვისაც ღმერთს დიდი სიუხვით მიუძმადლებია შეუღარებელი ნიჭი არტიტობისა.

ბ-ნ აბაშიძის თამაშობა ძალიან მოგვეწონა. იგი პთამაშობდა ალერ-სით მობეზრებულ ყმაწვილ კაცსა. თვითონ სათამაშო მისი სასაცილო არ არის არც სიტყვის ქცევითა, არც მიმიკითა; თვითონ მისი ყოფა და მდგომარეობაა სასაცილო და, ჩვენის ფიქრით, ღირსება მისის თამაშობისა ის იყო, რომ ამ მხრით თავის როლს არც ერთხელ არ უღალატა, თუმცა კი ზოგან, მაგალითებრ იქ, საცა ბ-ნი აწყურელი, ნათესავის კაცის მოთამაშე, თავისი უადგილო-ადგილის გულმტკივნეულობით და დაშაქრებულის ალერსით თავს აბეზრებს, — იქ შესაძლო იყო ბ-ნ აბაშიძეს მეტის სიცხოვლით თავისი აბეზარად მოსვლა გამოეხატა.

ბ-ნი აწყურელიც არ იყო ურიგო, მაგრამ ერთგან როლი დაავიწყდა და ძალიან გვიან მოაგონდა. რაჟამსაც შემოვიდა ბ-ნ აბაშიძესთან და ბ-ნი აბაშიძე ფეხზედ წამოუდგა, აწყურელს მაშინვე უნდა ეთქვა, დაბრძანდი, შენი ჭირიმე, ნუ ირჯებიო, და ეს ასე გვიანა სთქვა, რომ ვილაცამ ჩვენს გვერდით წამოიძახა: ვა, აქამდე სად იყო, ესლა დაინახაო?..

ბ-ნი მესხიევი ვერ იყო, ჩვენის ფიქრით, ისე კარგი, როგორსაც მოველოდებოდით. გულსწრაფობა და სიფიცხე, მკვახე სიტყვები, მოურიდებლობა, პირში თქმა მართლისა, ვერ მოსდიოდა ისე, როგორც მოსდის ხოლმე პატიოსანს კაცს, რომელიც ვერ იშვინებს პირფერობას და მართლის გამოსათქმელად არ არის ჩვეული სიტყვის კმაზვაზედ ტყუილ-უბრალოდ მოსცდეს.

დასასრულ, წაკითხულ იქნა რამდენიმე ლექსი და გლეხური სცენები. რამოდენადაც პირველი ცოტად თუ ბევრად იყო მოსაწონი, იმოდენად დასაწუნი იყო მეორე. ლექსი კარგად და გარკვევით გვესმოდა. ხოლო სხვადასხვა აზრს თავისი კილო ყველგან ვერ შეუწყო ლექსის მთქმელმა და ამიტომაც უფრო ერთნაირობა კილოსი აწუხებდა სმენას, ვიდრე საჭირო მრავალგვარობა ატკობდა. გლეხურმა სცენებმა ხომ სულ უგემურად ჩაიარეს.

წერილი მახუთა

7-ს დეკემბერს ქართულს თეატრში წარმოადგინეს პირველად ახალი პიესა „გავიყარნეთ“. ეს პიესა თავდაპირველად ეკუთვნის სახელგანთქმულს მწერალს საფრანგეთისას სარდუს და ფრანგულად ჰქვია: „Divorcons“. არ ვიცი, ბ-ნი სარდუ იცნობდა-ღა თავის შვილს, რომ

იგი ენახა ჩვენს სცენაზედ? ჩვენ ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ მისი „დიდგორსონი“ ჯერ აულია ვილასაც და რუსულად გადაუკეთებია, მერე რუსულად გადაკეთებულისადაც ქართულად გადმოუკეთებია ბ-ნ აბაშიძეს, და ამ გადაკეთებ-გადმოკეთებაში თავისი შნო და მარილი სრულად შერჩენია თუ არა, — ეს თუნდა კოდელ ნინოსა ვკითხოთ.

რომ რუსულიდან ქართულად გადმოკეთებაში ბევრი არაფერი დაჰკლებია ამ პიესას, ამას კი გულდაჯერებით ვიტყვით, იმიტომ რომ ქართულში გადმოკეთებულისა მარტო სახელი და გვარები მომქმედ პირებისა, მოსკოვის სასტუმრო „Славянский Базар“-ი ტფილისის სასტუმროდ „ლონდონად“ არის გადაქცეული, მოსკოვის ქუჩა, ვგონებთ „Мясницкая“, ავლაბრად მონათლულია, და სხვა ყოველისფერი კი ისეა, როგორც რუსულად გადაკეთებულში. როგორც ვატყობთ, ჩვენში ჯერ გამორკვეული არ არის: რას უნდა დაერქვას გადმოკეთება? ამას განმარტება სდომებია, როგორცა სჩანს, და ჩვენც ნუ გვიკუთვნებენ, რომ ამ განმარტებას ორიოდ სიტყვა მოვანდომოთ.

სამართლიანად ჰნატრულობენ ბევრნი ჩვენგანნი, რომ ჩვენმა ქართულმა სცენამ რაც შეიძლება ხშირად გაგვიტაროს თვალწინ ჩვენის ცხოვრების ხატი და ამ ხატში გაგვიხორციელოს აზრი და საგანი ასე თუ ისე მიმავალ წუთისოფლისა. ხატი ცხოვრებისა ადამიანის ხაზითადაც გამოითქმის და ზნეშიაც. ამიტომაც სასცენო ხელოვნებაში უფრო ორგვარი კომედიაა, ერთი კომედია ხასიათთა და მეორე ჩვეულებათა. არ არის ქვეყანაზე არც ერთი იმისთანა კომედია, რომ ან ერთის ამ გვარისავენ არ იყოს მიხრილი, ან მეორესავენ, ან ერთს ამ გვარს არ ეკუთვნოდეს, ან მეორესა. ხასიათი და ზნე-ჩვეულება ყველგან არის, მაგრამ ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება, იმიტომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთ წრეშიაც სული და ხორცი დიდი ხანი უტრიალებია ერს და დღესაც ატრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთ-გარეთი ბუნება, — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთიული და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათს მიხედვით თუ ზნეს. თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვა-

დასხვა ქვეყნის შვილი. თუ ესეა, რაღა გვეთქმის ერის ისტორიასა, საოჯახო და საზოგადოებრივ წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვართა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერისა თუ მეორე ერისას.

ამიტომაც, როცა სასცენო ხელოვნება სხვისის ცხოვრების ხატსა ჰკიდებს ხელს ჩვენს სცენაზედ გადმოსატანად, ორში ერთი უნდა იქონიოს სახეში: ან იგი, რომ სხვისი ცხოვრება. ხასიათს თუ ზნე-ჩვეულებაში გამოთქმული, გვაცოდინოს ისე, როგორც არის, უტყუარად და შეუცვლელად, ან იგი, რომ მარტო აზრი, საგანი აიღოს, თუნდა მთელი აგებულებაც პიესისა, ოღონდ იქ კი, საცა სხვისა ხასიათი, ზნე-ჩვეულება და ვითარება ცხოვრებისა არ შეგვეფერება, არ გვიხდება, გვეუცხოება, — იქ ჩვენი ხასიათი, ჩვენი ზნე-ჩვეულება, ჩვენის ცხოვრების ვითარება ჩააყენოს. ამით უცხო ხატი სხვისის ცხოვრებისა ცოტად თუ ბევრად ჩვენის ცხოვრების ხატად გარდიქმნება, და რამოდენადაც ეს გარდაქმნა დიდია, იმოდენად ნაშრომი კარგია და მოსაწონი. პირველ შემთხვევაში ნაშრომს თარგმანი ჰქვია და მეორეში — „გადმოკეთებული“. გადმოკეთებას სხვა აზრი არა აქვს, სხვა არავითარი საბუთი არა აქვს, თუ არ იგი, რაც ჩვენა ვსთქვით ამის შესახებ.

გადმომკეთებელს უფრო დიდი საგზალი უნდა, უფრო მეტი ღონე სჭირია, უფრო მეტი ცოდნა, უფრო მეტი ნიჭი, ვიდრე მთარგმნელსა. გადმომკეთებელს ის ღონეც უნდა ჰქონდეს, რაც მთარგმნელს, და ამას გარდა თვითმომქმედი ძალიც შემოქმედობისა. იმიტომ რომ საგნადა აქვს იგი ხატი კი არა, რომელიც მზად გამოსახულია პიესაში და რომელსაც მარტო გადაღება-ლა უნდა, არამედ იგი. რომელიც პიესაში არ არის და ახლად შექმნა სჭირია, რომ ჩვენის ცხოვრების ხატად გვეჩვენოს აქ ხორცუხსმელნი შთაბეჭდილებანი სულ ახალის, თუმცა კი შინაგან განცდილის, ნათვლიერების და ნახულის ცხოვრებისა ხორცზე ხმას ჰთხოულობენ და ამისათვის ცოტად თუ ბევრად საჭიროა ცხოველმყოფელი ფანტაზია და ძალი შემოქმედებისა, როგორცა ვსთქვით. ამ სახით. გადმომკეთებელი უფრო თვითმომქმედი, ვიდრე მთარგმნელი, რომელიც, რაც უნდა ვსთქვათ, მაინც ცოტად თუ ბევრად მონაა მისი, ვისაც სთარგმნის. გადმომკეთებელს კი შეუძლიან თავი მოიწონოს იმით, რომ ქარგა სხვისა, იქნებ ფერადიც სხვისა იყოს, მაგრამ სახე კი ჩემია და ჩემი ნაქსოვიაო. ეს „ჩემი“ დიდი სა-

მაცდურო რამ არის და ამით თუ აიხსნება იგი, რომ პირდაპირ ნათარგმნი ხშირად „გადმოკეთებულის“ სახელით აგვეტუზება ხოლმე თვალწინ. გადმოკეთებას უფრო დიდი აბრუ აქვს და ამ აბრუს დაკუთვნებაზედ ბევრი უსაბუთოდ ხელს იწვდის ხოლმე.

გადმოკეთება პიესისა. ისე როგორც ჩვენ ჩვენის შეძლებისამებრ აღვნიშნეთ, დიდად საპატიო შრომაა, ვისაც კი შეუძლიან. რა თქმა უნდა, ჩვენი საკუთარი პიესები რომ გვქონდეს, იმას არა ემჯობინება-რა, მაგრამ როცა ეგ არის, მაშინ გადმოკეთება რიგიანის პიესისა ორს კუროლელს ერთად დაგვაჭერინებს: ერთი, რომ ყოველი რიგიანი პიესა საყურებლად სასიამოვნოა და ჩვენს საკუთარს ურიგო პიესაზედ ბევრად სამჯობინარია, და მეორე — თუ კარგად გადმოკეთებულია ჩვენს ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებაზედ, ნატვრას ჩვენის საკუთარისას ცოტად თუ ბევრად აკმაყოფილებს. ჩვენ თუ დღეს გადმოკეთებაზედ სიტყვა ჩამოვაგდეთ, აზრად ისა გვქონდა, რომ ეს ორკეცი კმაყოფილება სახეში იქონიონ მათ, ვინც საპატიო შრომას სხვის პიესის გადმოკეთებისას ხელს ჰკიდებს.

წარსულ კვირას წარმოდგენილი „გავიყარნეთ“ პირველს საჭიროებას გადმოკეთებულის პიესისას საკმაოდ აკმაყოფილებს. პიესა რიგიანია ყოველისფრით, სასიამოვნო საყურებელია და არა ნაკლებ სასიამოვნოა სასმენადაც, რადგანაც აზრიანია, მერე მეტის-მეტად თანასაგარძნობი აზრიანი, და კაცი ხალისიანად აღევნებს გულისყურს ბოლომდინ. ვერ ვიტყვით რომ ნასკვი * პიესისა ღრმად ჩასაფიქრებელს რასმეს მოასწავებდეს, ან ისე რთულად შეკრული იყოს, რომ მისი გამოხსნა ატყვევებდეს ადამიანის ყურადღებას და იზიდავდეს ჰკუთვნებასა. პიესა აგებულია ერთს სადა აზრზედ, რომელსაც მით არა ნაკლები ადგილი უჭირავს ადამიანის ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ხან ერთის სახით, ხან მეორის სახით, და რომელიც ხშირად დიდ უბედურობის სათავედ და მიზეზად შეექმნება ხოლმე ადამიანს, თუ კაცმა მართალი, ბუნებური ძარღვი ვერ უპოვა, თვის ცხოვრებაში განუკითხველად უადგილო ადგილი დააჭერინა და სადავე მიანება, ერთის სიტყვით თუ რიგიანად არ მოუარა და არ გაუძღვა.

თუმცა ამ პიესაში მიზეზი ცოლ-ქმართა აშლისა, რომელმაც გაყრის სურვილამდე და გადაწყვეტილებამდე მიაღწია, ჩვენს ცხოვრე-

ბაზედ მეტად შორს არის, ასე, რომ სრულებით არ უხდება არც ჩვენს ზნე-ჩვეულებასა, არც ჩვენს ხასიათსა, არც ჩვენებურის კაცის თუ ქალის გულის ტივილსა, მაგრამ იგივე სხვა გულის მოძრაობიდან, სხვა გულის ნადებთაგან მოივლინება ხოლმე ზშირად ჩვენ შორისაც, და რადგანაც კაცმა მისი ჭეროვანი გაძლოა არ იცის, თვითონაც იმწარებს ცხოვრებასა და სხვასაც უმწარებს. საქმე ის არის, რომ გულუბრყვილო, გულწმინდა შეცდომილებას, უგუნურს და უცოდველს გატაცებას, თუნდ ბიწისა და ბოროტისაყენ, ახირება და ბოროტილი უფრო გამოადგება წამლად და გამოსაქეთებლად, თუ ტკბილად და დაყვავებით მოქცევა? ავტორი გვასწავლის, რომ ტკბილად მოქცევა ამ შემთხვევაში უებარე წამალია ცდომილის მორჯულებისათვის. ჩვენა ესტყვიტ, რომ იგი ნასკვი, საიდანაც ამ პიესაში ცდომილება წარმოსდგა და ცოლ-ქმრობა შეარყია, ჩვენს ცხოვრებაში სრულებით იმ ძაფთაგან არ გამოინასკევება, მაგრამ თვითონ მაგალითი და გზა გამოკეთებისა ისე ზოგადია, ისე მშვენიერად და ნათლად არის გარკვეული, ისე ცოცხლად არის გატარებული, ისეთის ხერხით და ჰკუითა, რომ მაყურებელს, ვინც უნდა იყოს, ერთნაირად გული ბოლომდის ინტერესით უცემს, ვნახოთ ერთი რა გამოვაო. სიმართლე ამ გზისა საყოველთაოა, კაცობრიულია და ყველასათვის მეტისმეტად საგულისყურო.

სვიმონ ლომინაძეს, კარგა მდიდარს და ამასთანაც ჭკუადამჯდარს და გამოცდილს ყმაწვილ კაცს, ცოლად ჰყავს ყმაწვილი ქალი ნინო. ქალი არ არის უჰკუო, მაგრამ ცოტად თუ ბევრად ჰკუა შელაზული აქვს წინდაუხედავის სწავლითა და ურიგო, გულდაუდებელ წვრთნითა და გაზრდილობითა. მაგრამ არც კი ისე წარამარად მოუბარია, როგორც თითქმის ყველა ეხლანდელი ზეზეურა და ნასწავლი ქალი, რომელიც ქალის საზოგადოდ დაჩაგრულს ყოფას თითქმის მარტო იმაში ჰხედავს, რომ მამაკაცსავით თავისუფალი არ არის გაუჟიცხავად გულისწადილს აჰყვეს და ტრფიალების ეშხით დაითროს ქინი გულისა.

„თქვენ მამაკაცთა რა გიჭირთ, — ეუბნება ერთგან ცოლი ქმარსა: — თქვენ თქვენი საქმე ლამაზად მოგიწყვიათ. მინამ უცოლონი ხართ და ყმაწვილ-კაცობაზედ თავს სდებთ, ჰცელქობთ, ჰსკეტთ და ჰჭუხთ თავს ირთობთ ათასნაირის სიამოვნებით და სიტკბოებით. იხზიარულე, შეეჭქე, ჩემო კარგო, გუუბნებათ დედა. დეე იქიფდოს, ძინი მოიკლას, დრო მოვა და დადუღდებო, იძახის მამა. ყმაწვილი კაცი ზტის,

დარბის, ქეიფობს ხან ქერათმიან ქალთან, ხან შავთვალწარბასთან. გაუმარჯოს ყმაწვილკაცობას!.. ასე ატარებს დროს, ვიდრე ქანცაყწყვეტილი, ღონემიხდილი, გაქე-ლილი, გაცვეთილი არ იტყვის: ეხლა კი დროა ცოლი შევიერთოო. აიღებენ და ამის-თანას მისცემენ ხოლმე ნაზს, ყმაწვილს, გამოუცდელს და უმწეო ქალს, ის-ის არის დედის უბისაგან მოშორებულს. საბრალო ქალმა არა იცის რა ამ წუთისოფლისა, გარდა იმისა, რომ ყველაფერს უმაღავენ, არა იცის-რა ბუნებისა, გარდა იმისა, რომ ყვე-ლაფერს უჭრძალავენ, არა იცის-რა ტრფიალებისა, გარდა იმისა, რასაც თვითონ მიაგნებს ხოლმე. ქანცალეული ქმარი უგულოდ დაისაკუთრებს ხოლმე ცოლსა, თით-ქო რაიმე ნივთიაო და ეუბნება: რა ბედნიერი ხარ, ჩემო კარგო, რომ ჩემისთანა ქმარი შეგხვდაო... ჩემზედ მეტად ვერავის ეცოდინება შენი სიყვარულიო. საბრალო ყმაწვილი ქალი, ჰგარძნობს რა ამაში ცოტაოდენ სისაძაღლეს და სიაუგეს, ოხრავს და ჰფიქრობს: „ეს რა ამბავია!.. ნუ თუ მარტო ეს არის და სხვა არა-რა!.. მე კი რას არ მოველოდებოდი! რა არ მეგონა!..“ უგუნური ბატკანი ყოველს ამას ემორჩილება და იჯერებს; გულგრილი დედაკაცი — აინუნშიაც არ იტარებს და იტანს. ხოლო ცო-ლი-კი, ქეშმარიტი ცოლი-კი ამბობს თავის გულში: რაო? სულ ტყუილია!.. სულე-ლობაა!.. უკეთესიც არის ხოლმე. განა ამ დაშაქრებულ პირწყლანობისაგან აინთე-ბა ხოლმე გულთა-გნება სიშმაგემდე... დანაშაულობამდე... ცოდვამდე!.. განა ამისთანა უმარილო ბედნიერებისათვის რომეო სასიკვდილოდ თავს გაიწირავდა, მოაჯრიდამ რომ ყირამალა წამოვიდა!.. ლენდრი ზღვას შეეკიდებოდა და გავიდოდა!.. ეღერებო-და კი იგი ბედნიერება ამ თავგანწირვად!.. ტყუილია!.. ცხოვრება სხვაგვარიც არის და უფრო მშვენიერიც... და იგი ცოლი ეძებს, აქეთ-იქით თვალს აკვირებს ჰტყობი-ლობს, სწავლობს წუთისოფელს და ბოლოს იმოდენად მაინც გაისწავლება ხოლმე, რომ შეუძლიან ქმარს თვალი გაუსწოროს და პირდაპირ უთხრას: თქვენ მე მომატ-უეთო... თქვენთვის ქორწინება, ჯვარის წერა რა არის? თქვენთვის უკანასკნელი საფეხურიც ცხოვრების კიბისა, ჩვენთვის კი პირველი. ქმრისათვის დასასრულია ის, რაც ცოლისათვის დასაწყისია. ღმერთო, რა მშვენიერი ნატვრა და ოცნება მქონდა ინსტიტუტში... რასაც კი წადილი გულისა ნეტარებას ჰლამობდა, ყოველს იმას მოვე-ლოდი ცოლ-ქმრობაში. ქმარი გმირი და მოტრფიალე, — აი რა იყო ჩემი ნატვრა! მე წარმოდგენილი მყვანდა იგი მშვენიერ, ბუნდოვან და მოხდენილ ყმაწვილ კა-ცად: ხან თავდაპირველი და მორჩილი, ხან უინიანი, შეუპოვარი და თავის ნებისა; ხან ფეხ-ქვეშ ფიანდაზად მეშლებოდა, ხან მეცემოდა, ვითარცა ვეფხე, რომ ზევე-ნითა დავერჩეო... ერთის სიტყვით მშვენიერს სიზმრებში ვიყავი და მათთა სამაგი-ეროდ რას ვხედავ? ღმერთო ჩემო! ერთნაირს ტაკა-ტუქს კედლის საათის ენისას... ერთსა და იმავე უგემურს შიშის მწვადისას გოლგუთულს მაყალზედ... არც მარილი, არც პილილი... არაფერი იმისთანა, რაც ახალისებს და აძლევს გემოსა. მე თქვენს გაცვეთილს გულს, თქვენს საქებურს გამოცდილებას ვეუბნები: მე ყმაწვილი ქალი ვარ, ჩემს ძარღვებში საღი და მხურვალე სისხლი ჰტრიალებს, მე ვგრძნობ რაღაც ჩემთვისაც კი გამოუტყვეველს წყურვილს დატკობისას... ღვთის გულისათვის გე-შუღარებით, გეხვეწებით, ცოტა „ტრუფელები“, ცოტა „შამპანური ღვინო!.. და თქვენ კი მეუბნებით: „არა, უკეთესია და უფრო ნოყიერია დაკეპილი ხორცი კარ-თოფილითაო“. მაღლობელი გახლავართ, მაღლობელი მაგ წყალობისათვის!“

სიტყვა გაგვიგრძელდა და ამაზედ შევწყვიტავთ ლაპარაკს შემდეგად. რაკი გაზეთში უადგილობის გამო წერილის შეწყვეტა მოგვიხდა, ჩვენ ვარჩიეთ ამ უადგილო-ადგილას შეგვეწყვიტა. იმიტომ რომ ჯერ ხასკვი პიესისა ჩვენის ფიქრით, ამ სიტყვებშია, და მერე, — ჩვენა გესურს მკითხველს დრო მიეცეს ამ ქალის საგულისხმიერო სიტყვებს ღრმად ჩაუფიქრდეს და ვიდრე ჩვენ ჩვენსას ვიტყოდეთ, მკითხველსაც წინადადე შედგენილი ჰქონდეს თავისი საკუთარი აზრი ჩვენის აზრის შესამოწმებლად.

•

ჩვენ წინათ მოვიყვანეთ ლომინაძის ცოლის სიტყვები და, თუ კაცი დააკვირდება პიესას, ჰნახავს, რომ მიზეზი ცოლ-ქმრობის აშლილობისა პიესაში „გავიყარნეთ“ ამ სიტყვებით გამოთქმულ აზრებშია გამონასკეული. ესეც ვიცი, რომ ამისი მთქმელი ქალი ინსტიტუტშია გაზრდილი, მამასადამე, ცოტად თუ ბევრად სწავლამიღებულია და განათლებული. ეხლა ვიკითხოთ, შესაძლოა ამისთანა მიზეზი წარმოსდგეს იმ ქალის გულისნადებთაგან, რომელიც ჩვენებურს ინსტიტუტშია გაზრდილი? პირფერობა რა საჭიროა და პირდაპირ ვიკითხოთ: შეგზვედრიათ, მკითხველო, ჩვენს ეხლანდელს, ეგრეთწოდებულ, განათლებულთა ქალთა შორის ერთი იმისთანა მაინც, რომ გონების თვალწინ გამოხატული ჰქონდეს რაიმე სასულიეროდ სასაამოვნო საგანი, რომლის მისაღწევად მართლა ან გული ერჩოდეს, ან ჰკუთგონება!.. ნუ არევთ იმაში ზორცის თვალთა წინ გამოხატულს საგანსა, — ამის უნარი ყველასა აქვს, — და იქონიეთ სახეში მარტო გონების ავალი და ისე გვიპასუხეთ.

სჯობს საყვარელსა უჩვენო
საქმენი საგმირონია, —

დიდი ხანია სთქვა გულთამხილავმა რუსთაველმა და აი გულადფრთოვანებული ნინო ამ „საქმეთა საგმიროთა“ ელოდდა თავის ქმრისაგან ქმარი გმირი და პოეტრფიალე — აი ჩემი ნატერა რა იყო, — ეუბნება იგი ქმარსა. განა რომეო, რომელმაც თავი გაიწირა სიყვარულისათვის და მოაჯრიდამ თავდაყირა წამოვიდა, ან ლეანდრი, რომელიც იმავე სიყვარულისათვის ზღვას არ შეეპოვა და გააპო, ესე მოიქცეო-

დაო, — ჰკითხავს იგი თავის თავს და სრულის რწმენის ძალით მოსილი იძახის: არა, არაო! ყოველ ამაში სჩანს, რომ აქ მოძრაობს სული, რომელიც თავის თავს შეხუთულად გრძნობს ყოველ ამაში სჩანს, ნინოს ის მწვავე წყურვილი და ხალისი აქვს, რომ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით გამოსწლას, გამოშიგნოს, ბუნება შეუტყოს და თავის სახელი დაარქვას. ეგ არაფერია, თუ ამებში სცდება, საქმე გამორკვევის წყურვილი და ხალისია, რომელიც ჭკუადახშულს ან გულს, სულიერი სიტყბოებისათვის მუდარს, თავის დღეში არ მოეგლინება ამიტომაც რომელი და ლენდრის ამბავი ზღაპარსავით კი არ დახსომებია — რომელიც ესა ჰქმნა, ლენდრმა ესაო, როგორც ჭკუაგაუხსნელთ, ტყუილ-გახათლებულთ მოსდით ხოლმე: იგი ჰცდილა და თვით ხორცთესხმელის აზრისათვის ასე თუ ისე მიუგნია და ატაცებულა გულწრფელად იმ სიყვარულის ყოვლად ძლიერებითა, რომელსაც ადამიანი თავისთვის გაწირვამდე მიჰყავს უახგარიშოდ, უანგაროდ და უნანებლად.

რაკი თავისი ქმარი ამ სურვილით გაღვიძებულმა ქალმა თავის ნატვრას შეუწონა და ცოლ-ქმრული მშვიდობიანი სიყვარული — განსაცდელიანს სიყვარულსა, ჰნახა, რომ ნატვრა გაუმტყუნდა. მისმა პატიოსნებამ ვერ აიტანა გაცუდება ნატვრისა, ეგ გულის ადრე და მალე სიკვდილი, და განქორწინება და რჩა თავისის ნატვრის აღდგენისა და განხორციელებისათვის. ვსთქვათ, ყოველ ამაში სცდება ნინო, მაგრამ რა გულის შესატყვიარი, რა ლამაზი, თუ ეგრე ითქმის, რა მარილიანი და მომხიბლავი შეცდომასა!.. აქ გული კი არ გვემღვრევა ცდომილზედ, არამედ გინდა ამ გულუბრყვილო ცდომილს ცდომის კარამდე სიყვარულით და სიტყვობით მიჰყვე, რომ თვითვე დაინახოს თავისი შეცდომა და გამოკეთდეს. იმიტომ — რომ გულუბრყვილო, გულწრფელად ცდომილისათვის — დანახვა ცდომისა და ერთბაშად გამოკეთება ერთია განა ჩვენებური ეხლანდელი, ეგრეთწოდებული, განათლებული ქალი იმოდენად სულით გაღვიძებულია, რომ გონება და გული ატრიალოს იმისთანა აზრებში, რომელიც მიჰსევია ნინოს? ჩვენში არა გვგონია, ეხლანდებურად განათლებული ცოლი ქმარს აეშალოს იმის მიზეზით, რომ გაღვიძებულის სულისაგან შექმნილი ნატვრა გაუმტყუნდა და გაუცუდდა. იმიტომ რომ ჯერ სულის ღირსის ნატვრის ღონე და უნარი უნდა იყოს, მერე თვითონ ნატვრა და მერე მისი გამტყუვნება. სად არის?

ჩვენს ეხლანდელეზრ განათლებულს ქალს განა „საქმენი საგჰირო-

ნი“ გულის სიყვარულით აუფეთქებენ? გმირს კი ეძებს ვინმე და არა ფერ-უშპარილით გაგლეხილს თოჯასა, ანუ ოქროთი გატენილ ტომარასა?

ჩვენში უფრო ადვილია ეხლანდებურად განათლებული ცოლი ქმარს აეშალოს, რატომ ატლას-ბაბთის კაბა არ მიყიდევ, ვიდრე იმის გამო, რომ რატომ რომეოს და ლენდრს არა ჰგევხარო. ჩვენში უფრო ადვილად წარმოსადგენია „შლიაპიანი“ და „ტურნურიანი“ ქალი ქმარს შემოსწყრეს და კიდეც გაეყაროს, — ჩოხა რად გაცვია და ყალბუხის ქული რადა გხურავსო, ვიდრე იმის გამო, რომ გმირი არ ხარო.

შესაძლებელია განა ჩვენებურმა ეხლანდელებრ მითამდა განათლებულმა ქალმა შავი ზანგი ოტელო შეიყვაროს მარტო მისთა „საგმიროთა საქმეთა“ გამო, როგორც იგი შეიყვარა მშვენიერმა დეზდემონამ და როგორც უსათუოდ შეიყვარებდა იმისთანა ქალი, როგორიც ხინოა? გმირობა, რა სახისაც უნდა იყოს, სულის ღონეა და არა ხორცისა, და ამიტომაც გმირის სიყვარული მარტო სულითვე ღონიერს შეუძლიან. აქ ხორციელს თვალს ვერას გააჭრევიანებთ, სულიერი თვალი უნდა და ამ სულიერის თვალის ახილება მარტო ცოტად-თუ-ბევრად რიგაანს განათლებას შეუძლიან და სხვას არასფერს. ჯერ ჩვენში ამისთანანი არ არიან მამაკაცთა შორისაც, რომელთაც ჭეშმარიტის განათლებისათვის კარი ყველგან ღია აქვთ, და ქალები სად მოიპოვებიან.

აი ამიტომაც ვსთქვით დასაწყისში, რომ იგი მიზეზი ცოლ-ქმრობის აშლისა ადვილად ჭკვადმისაღებია საფრანგეთში და ჩვენში კი ციდამ ჩამოსული ამბავია. ჩვენებურთა მითამდა განათლებულთა ქალთა გულისხანდები, გულისტივილი, ნატვრა-სურვილი სულ სხვაა, ჩვენდა სამწუხაროდ. ჩვენში ხორციელი თვალი უფრო მოქმედებს, ვიდრე თვალი სულისა. ჩვენში შესაძლოა ხორცის თვალით წარმოდგენილი საგანი ნატვრისა გამტყუნდეს და ამათ აშალოს მშვიდობიანი მდინარეობა ცოლ-ქმრობისა. ამისი არა ერთი და ორი მაგალითია. მაგრამ რომ ვიგულოთ სულიერის ღონით აგებული საგანი ნატვრისა და ცხოვრების აშლილობა ამისთანა ნატვრის გამტყუნებას დავაბრალთ, — ეგ ჯერ კიდეც სანატრელი სიზმარია. ამიტომაც, რაკი ჩვენებულის პიესის გადმოქეთებელს მართლა გადმოქეთება მოჰსურვებია, სხვა, ჩვენებური მიზეზი აშლილობისა უნდა გამოენასკვა პიესის ნასკვად. სხვისა არ ვიცით და ჩვენ კი გვეოცებოდა, რომ პიესის მსვლელობას ვუყურებდით: სად ჩვენებური მითამდა განათლებული ქალი და სად სულიერად სასი-

იმოვნო ნატერა და ამ ნატერის გაცუდება!.. გონებას არა სჯეროდა, რაც ყურს სცენიდან ესმოდა. ისიც კი გვეხამუშა და გვეხამა ყურში, რომ ქმარმა, ესე იგი მითამდა ქართველმა ლომინაძემ, ათი-ათასი თუმანი აღუთქვა თავის ცოლს მზითვად, რაკი მეყრები და სხვას ირთავო. რომ ეს ცოტადნად მართალსა ჰგვანებოდა, ეს ათი-ათასი თუმანი ხუთას თუმანზე მაინც გადმოეკეთა გადმომკეთებელს, რომ აღთქმა მაინც ქართველების ჯიბის შესაფერი ყოფილიყო. ეს წუნი ცოტა რამ არის, მაგრამ სასცენო ხელოვნებაში ამისთანა ცოტა რამაც მაყურებელს ცოტად თუ ბევრად უფუჭებს გუნებასა.

მართალია, — ნინო იმდენად სხვაზედ წარმატებულია და გონება-გახსნილი, რომ წყურვილი და სურვილი სულიერად სასიამოვნო ნატერისა არა აქვს მოკლული და ასე თუ ისე იგი საგანი ნატერისა შეუქმნია თავის საკუთარის, თვითმოქმედის სულიერის ძალონითა. ესეც, როგორცა ვსთქვით, დიდი საქმეა, იმისადა მიუხედავად, თუ რა სიკეთისაა თვით საგანი ნატერისა, იმოდენად დიდი საქმეა, რომ ჩვენს მითამდა განათლებულ ქალებში ძნელად იგულისხმება. ნინო ჯერ ყმაწვილი ქალია. მართალია, — გამორკვევის წყურვილი იმოდენად გაღვიძებული აქვს, რომ რაც კი ყმაწვილობის მოკლე ხანში უნახავს, გაუგონია, გამოუცდია, — ყოველ აქედამ ზოგიერთი ჭკუა უსწავლია და თავისი აზრი შეუდგენია. ამ საგნებზედ მისი ნათქვამი სიტყვები მეტისმეტად არიან გამსჭვალულნი რწმენის ძლიერებითა და ზოგან ძლიერ მართალნიც, ასე, რომ სიმწვავე და სუსხი უფერუმარილო მართლისა გულში მოსახვედრია და საგრძნობელი. კაცი ყურს უგდებს და სასიამოვნო გულის ტკივილით თანაუგრძნობს ქალს, რომელსაც გული გაჰღწეოდა პატიოსანის, წმინდის, მაგრამ მჭექავ-მჭეხავის სიყვარულისათვის და იგი მჭექავ-მჭეხავი სიყვარული ცოლ-ქმრობაში ვერ უპოვია ყოველივე ეს მართალია, მაგრამ ნინო ამასთან იმოდენად უცოდინარია წუთისოფლისა, რომ ადამიანის ცხოვრება რომანი ჰგონია და ცოლ-ქმრობა კი — სარბიელი ამ რომანისა. ის კი არ იცოდა, რომ ჭეშმარიტი სიტკბოება ცოლ-ქმრობისა ნელსა, წყნარსა და მშვიდობიან სიყვარულშია და ცოლ-ქმრობას ამის მეტის მოტანა არ შეუძლიან. ესეთი სიყვარული ჰქონდა ქმარს ნინოსი, მაგრამ ნინომ სიყვარულად არ იცნა. „თქვენ მე მომატყუეთო“, ეუბნება სიმწარით ქმარსა, რადგანაც განსაცდელიანი, რომანებში ამოკითხული მოუსვენარი სიყვარული ვერ იპოვა და მშვიდობიანი კი ვერ იცნა. აი გულწმინდა, პატიოსანი ბავშ-

ვი. აქ კი წარამარა სწავლისა. გაწრთენისა და კითხვისაგან წარამარად თვალ-ახილებული! სწავლისაგან საკმაოდ არ-განათლებული გონება, გაუწურთნავი ამ მხრით გული, ვერ მისწვდა ამისთანა სიყვარულსა. ეს კიდევ არაფერია, კაცი ამისთანა გულწრფელს ცდომას, როგორც იქნება, შეიწყნარებს. წარამარად სწავლასა და გაწვრთნასა სხვა არა ნაკლებ მძიმე საგანი ცხოვრებისა მისთვის ბნელში გაუგდია. ნინოსა ჰშურს მამაკაცის თავისუფლება. მერე რაში ჰშურს? იქნება გეგონოთ იმაში, რომ მამაკაცს ყველგან გზა გახსნილი აქვს საქვეყნო მოქმედებისათვის და ქალს კი დახშული? ეს ხომ სამართლიანი და პატივსაღები შური იქნებოდა. ქალს საბუთი აქვს ამ მხრით გულის წყრომისა და საყვედურისა, იმიტომ რომ დღეს საქმე ასეა მოწყობილი, ეხლანდელი საზოგადოება ასეა აგებული. არა, ნინოს თავისუფლება მამაკაცისა ჰშურს მარტო იმაში, რაც გასაცეცხავია და დასაძრახისი თვით კაცისათვის. „თანასწორობა გვინდაო“, ეუბნება ერთგან ცოლი ქმარს პასუხად: „თქვენა ჰქეიფობთ, ჩვენც მოგვეცით ნება ვიქეიფოთო, და თუ ჩვენ მოწყენილი ვართ, თქვენც მოიწყენეთო“. თქვენ მამაკაცებს რა გიჭირთო, ეუბნება ისევ ქმარს სხვა ადგილას: მინამ უცოლოები ზართ, ხან ერთ ქალთან ქეიფობთ და სტკებებით, ხან მეორესთან, და როცა მოიქახცებით და მოგწყენდებათ, მხოლოდ მაშინ იტყვიით: ახლა კი დროა ცოლი შევირთოთ. ნინო, ამისი მთქმელი გულწმინდა და პატიოსანი ქალია, მაგრამ იმოდენად წინ დაუხედავად ნასწავლია და გულდაუდებლად ხაწურთენი, რომ მარტო ესა ჰშურს მამაკაცის თავისუფლებისა და გონება ვერ მიუწვდენია იმ ჭეშმარიტ განათლებულ თავისუფლებამდე, რომელიც მარტო მაღალ ზნეობას გზას უხსნის და ამისთაბეშში კი ადამიანს ჰხუთავს და ჰზღუდავს რკინის ბორკილზედ უარესად. რა არის იგი სწავლა, განათლება, ზნეობა-გაწრთენილობა, რომ თავისუფლების ჭეშმარიტი მნიშვნელობაც ვერ გამოარკვევინოს ადამიანსა, იმოდენა ღონე არ მისცეს სულისა, რომ ადამიანი მის მაღალ მნიშვნელობას ასწვდეს და ბოროტის ქმნის თავისუფლებას სიკეთის ყმობა არ არჩევინოს! ამაში კი, სწორედ მოგახსენოთ, არც ჩვენებური განათლებული ქალები ჩამოუვარდებიან ნინოსა.

•

ჩვენ წინა წერილში ვსთქვით, რომ ლომინაძის ახალგაზრდა ცოლი ნინო ჰკუთვალვითებული და გრძნობაწარმატებული ქალია. მისი გონება

და გული ჰტრიალებს იმისთანა სფეროში, რომელიც ჰკუთვნება-გაუხსნელ და გრძნობა-დახშულ ადამიანისათვის ძნელი საფიქრებელია და მიუწოდებელიც. მაგრამ ესეცა ვსთქვით, რომ არც იმოდენად განათლებული, გაწრთვნილი, და თვალ-ახილულია, რომ ამ სფეროში გზა-კვალი გამოეგხო. ყოველივე მისი ცდომილება აქედან არის წარმომდგარი. მაღალი სიყვარული უნდოდა, შეჰხედა ამ სიყვარულს და ვერ იცნა; თავისუფლება უნდოდა და არა იგი ჭეშმარიტი თავისუფლება, რომელიც ბოროტისათვის რკინის ბორკილია; გმირი უნდოდა ქმრად და საყვარლად და ერთს ვიდაც მჩვარს კაცს კი გადაეცადა, — იმისთანა ყმაწვილ კაცს, რომელიც მისის ქმრის ფეხის მტვრადაც საკადრისი არ იყო. იგი ყმაწვილი კაცი, რომელსაც პიესაში ჰქვია ანაპოდისტე და რომელსაც ნინომ თავისი, ქმარზედ აყრილი, გული მითამდა დააკუთნა, ერთი იმისთანა გულამოჰყვარტლული, ჰკუთნაბინდებული და ზნეწამხდარი კაცია, რომელსაც ჭეყანაზედ არა გააჩნია რა გარდა იმისა, რომ ყოვლად უსირცხვილოა და მეტისმეტად კადნიერი ქალებთან. აი, ეს გაგლესილი თოჯა, ჰკუთნებდა, გულით წაბილწებული ყმაწვილი კაცი შეიყვარა მითამ ნინომ და ამაში იპოვა იგი გმირი და მოტრფიალე საქმრო, რომელსაც ინსტიტუტში ჰნატრობდა და რომელიც ქმარში ვერ იპოვა. რადგანაც ნინო ამასთანავე პატიოსანი ქალია, ჰზიზღობს ცოლ-ქმრობის გარეთ სიყვარულსა და ამიტომაც გადაჰკიდებია ქმარს, გამეყარე კანონიერად, რომ ჩემი საყვარელი კაცი შევიერთო.

ჰკვიანი ქმარი მიუხვდა, რომ ნინოს ყოველივე ეს მოსდის გულუბრყვილო უმეცრებითა, რომ ნინო ამ შემთხვევაში გულწმინდად არის გატაცებული. ამასთან ეჭვადებული ქმარი უტყუარის საბუთებით დარწმუნდა, რომ ნინო ყოვლად უცოდველია, თუმცა მიზიდული კია იმ მჩვარ ყმაწვილ კაცისაკენ და ერთმანეთისათვის გული კიდევ აუხსნიათ და სიყვარული გამოუცხადებიათ. ქმარი სწუხს, იმიტომ რომ ნინო უყვარს სულითა და გულით, მაგრამ მწუხარებას არ ეჩაგვრინება და გონიერებას არ ჰკარგავს თვისდა საბედნიეროდ, ჰხედავს, რომ ამისთანა საქმეში ახირება, ტუქსვა, წყრომა, რისხვა, ყვედრება უფრო გააჰირვეულებს, გააძლიერებს, გააჩუტებს მცდარის სიყვარულის გრძნობას და ნინო სამუდამოდ ხელიდამ გამოეცლება. ამასთან დარწმუნებულია, რომ ცდომის დანახვა და ერთბაშად გამობრუნება ერთი იქნება, თუკი ნინოს ამ ცდომას მისისავე თვალთ რთვორმე აჩვენებს. როგორ მოახერხოს ეს ძნელი საქმე? გულდინჯად ავუყვები

ნინოს და ვაჩევენბ თავს ისე, ვითომც მეც ვხედავ, რომ მართლა მე გადაველობე წინ მის ბედნიერებას და ზნეობა ნებას არ მაძლევს ჩემს საკუთარს ბედნიერებას სხვისი ბედნიერება შევწირო და მტლად დაუდლო. ამასაც მიხვდა ჰკვიანი ქმარი ნინოსი, რომ ამისთანა პატიოსანი ქალი, როგორც ნინოა, მართლის სიყვარულით ვერ შეიყვარებდა იმისთანა ყოვლად უხეირო კაცს, როგორც ანაპოდისტეა, და თუ აქ თვისი გრძნობა მისდამი სიყვარული ჰგონია ნინოს, — ეგ შეცდომაა. რაც უნდა იყოს, ნინო სულიერს სიამოვნებას ეძებდა სიყვარულში და სწორედ ამ მხრით ყოვლად უვარგისი იყო ის ჩიტირეკია ანაპოდისტე. ყოველივე ეს გულდინჯად მოისაზრა ლომინაძემ და ცოლს აჰყვა და ახირებით არ გააჟაბასა და არ გააჯიუტა. ბატონი ხარ, გაგეყრებითო, ეუბნება ცოლს, და კანონიერს განქორწინებას მე თვითონ მოვახერხებო. მაშინ თავისუფალი იქნები, შეირთე შენი ანაპოდისტე, და რადგანაც შენი ახალი საქმრო ღარიბია, ათი-ათას თუმანს მზითევსაც მოგცემთო.

ამისთანა სულგრძელობას, რასაკვირველია, არ მოელოდა ნინო, მისმა შემეცდარმა და არა-გაფუჭებულმა გულმა მაშინვე აღიბეჭდა ეს ამბავი, რაკი ეს ნინომ თავის ყურით გაიგონა და თავის თვალით დაინახა. სულგრძელება თვისებაა გმირისა და ყველაზედ უწინარეს ამ სულგრძელებამ იმოქმედა ნინოზედ მით უფრო, რომ არ ეგონა ამისი უნარი ჰქონოდა მის ქმარსა. ქმარზედ ნინოს ეხლა სხვაფრთხი აეხილა თვალი და ამან აჩქარებული ფეხი ცდომისა, ცოტა არ იყო, შეუფერხა. ზომ გადაწყვეტილი ჰქონდა, ქმარს უნდა გაეყარო, მაგრამ ამ სულგრძელებამ მაინც ამოათქმევინა გულიდამ ნინოს თავისი მართალი განაჩენი: რაკარგი ხარო, ეუბნება ნინო გულიდამ ამოდებულს ქმარსა. ეს პირველი ისარი იყო, რომელიც თუმცა სასიკვდილოდ არ მოხვდა ცდომასა, მაგრამ კარგად საგრძნობლად — კი გაჰკინწლა. შემდეგ ქმარი ეუბნება, მე ხალა ამ სახლში მეტი ვარო, ჩემი აქ ყოფნა თვალში ჩხირად გექნებათ შენა და ანაპოდისტესა და ამიტომაც გიტოვებთ აქ ყველაფერს და მე სასტუმროში გადავდივარო. ნინოს პირველ ხანში თითქო იამა ესა, მაგრამ პერე კი ჩაუფიქრდა. ესეც სულგრძელება იყო ქმრისაგან, რადგანაც იმის მაგიერ, რომ ცოლი გააგდოს სახლიდამ, წადი რაც გინდა ჰქენიო, იგი თვითონ გადის თავის სახლიდამ და სახლ-კარს უთმობს ცოლს, რომელიც ეყრება, და ყმაწვილ კაცს, რომელიც ცოლს ართმევს. ეს ამისთანა სულგრძელება ვერ აუხსნია ნინოსა. მე თავისუფლებას დღესვე

მადლევსო,— ჰფიქრობს ნინო,— სჩანს იგი თავისუფლება თვითონაც თავისთვისაჲ ქსურვებია, რომ თავის გულისწადილს მიეცეს შორს ჩემგანაო. ნინოს ეხლაჲკი თითქო ეზიზღა ამისთანა თავისუფლება. რაო? რად გადადიხარ სასტუმროში? რას ეჩქარებო? — ეუბნება თავის ქმარს: ჰო, ვიცი, ვიციო, შენ გინდა თავიდან მე მომიშორო, რომ თავისუფლად ისიამოვნო სხვა ქალთან, რომელიც შენ გიყვარს და რომელსაც ეხლა არაფრის რიდი აღარ ექნება შენ ყოველდღე გინახულოსო. ამ სახით პატიოსანმა თავმოყვარეობამ ქალისამ ხმა ამოიღო; იშვიანობამ თავისი ადგილი დაიჭირა. არაო, — ეფიცება ქმარი. მაშ თუ არა, დღეს ჩვენთან დარჩი, სადილი ერთად ვჭამოთო, — ეუბნება ცოლი: ანაპოლისტეც ხომ შენგან მოწვეულია დღეს სადილად, დარჩი ერთად ვისადილოთო. ანაპოლისტეც მე შენთან მოვიპატიყცე და არა ჩემთანაო, — უბასუხებს ქმარი: მე მეტი ვიქნებო და ამიტომ დღეს სადილი ჩემს ოთახში სასტუმროში უნდა ვჭამოო. ჰო, ვიცი, ვიციო, — ეუბნება ცოლი: შენი საყვარელი ქალი გეყოლება დღეს სადილად მოპატიყებულიო. ქმარი ეფიცება არაო, ცოლს არა სჯერა. მაშინ, თუ ეგრეა, მეც შენთან წამოვალ სადილადო, — ამბობს ნინო. ბატონი ხარო, — უბასუხებს ქმარი: მაგრამ ანაპოლისტეც რას იტყვისო. — ეჰ, რაც უნდა სთქვასო, დაჯდეს მარტოკა და ისადილოს, სადილი ხომ მზად არისო, — ეუბნება ცოლი. მაშ კარგი, დღეს ჩემი სტუმარი ბრძანდები წავიდეთ სასტუმროში და რაცა გნებავთ მოიკითხეო, — უთხრა ქმარმა.

ნინო სიხარულით ფეხზე ვერ დგება. ეჰ, რა კარგია, რა კარგი! იძახის სიხარულით აღტაცებული ნინო: მარტოკანი მე და შენ სასტუმროში ვიქნებით ცალკე ოთახში და ვინ იცის რას არ მოაჭორებენ. იმისთანა საყვარლები ვეგონებით, რომელთაც საქეყვნოდ სიყვარული აკრძალული აქვთ და იმიტომაც ჰშიშობენ და ჰრიდობენო. ის ერთნაირი მდინარეობა ცოლ-ქმრობის სიყვარულისა, რომელიც ნინომ შეადარა საათის ენის ერთნაირს ტაკა-ტუქსა, და რომელსაც ამ მიზეზით უჩივოდა, ეხლა როგორღაც განსაცდელიან სიყვარულად იმოსება იმის თვალში, იმ სიყვარულად, რომელიც ცოლ-ქმრულს პატიოსნებას არ არც მოკლებული, მაგრამ გარეგნობით კი ჰგავს იმისთანას, რომელიც საზოგადო აზრით აკრძალულია და, მაშასადამე, რომელიც თავს იმალავს, ჰშიშობს, ჰკრთის და ყოველ ამით ჰფხიზლობს. ერონაირი მდინარეობა მათის ცოლ-ქმრულის ცხოვრებისა რომ ამნაირად დაიჭრღა და ფერი იცვალა, ეს მოეწონა ბავშვს ნინოსა და აი მისის სიხარუ-

ლის სათავეს სად უნდა ეძიოს კაცმა. სიტყვა რომ აღარ გავაგრძელოთ, მოკლედ მოვსჭირთ.

მოხერხებული ავტორი პიესისა ამ სასტუმროში, როცა ქმარი და ცოლი მარტოყანი არიან ოთახში და სადილს შეექცევიან, ჰსენის თავის პიესის ნასკვსა. ეს უკანასკნელი მოქმედებაა პიესისა და აქ ყველა მომქმედები პირნი ხელ-ახლად წარმომდგარნი არიან მაყურებელთა წიხაზე. ნინო ჰხედავს, რომ იგი მჩვარი კაცი, რომელზედაც ჰცვლიდა თავის სულგრძელს და ნამუსიანს ქმარსა, მართლა მჩვარია და უღირსი. ქმარმა ისე მოაწყო საქმე, რომ ნინოს საკუთარის თვალთ დაანახვა ვის ვისზედ სცვლიდა. მაყურებელიც აშკარად ჰხედავს, რომ ნინოს გრძნობა ანაპოდისტეს მიმართ სიყვარული არ არის. ეს ის გულწმინდა, მაგრამ ბრმა გრძნობაა, რომელსაც ფეხი აუდგამს, მაგრამ საქმად კი თვალი არ აუხილებია. ეს ის გრძნობაა, რომელსაც თავისი მოწადინებული ბინა და სადგური ჭერ ვერ უბოვია და აქეთ-იქით დააქვს აფორიაქებულს გულს, როგორც აღელვებულ წყალს შტოდამ მოწყვეტილი ფოთოლი. როგორც წყალმა არ იცის, სად გააჩერებს ფოთოლს სამუდამოდ, ისეც ამისთანა შემთხვევაში გულმა, — სად აუჩენს სამუდამო სადგურს ბრმად მოარულს, თუნდაც წმინდა გრძნობასა. ყმაწვილი კაცი, თუ ქალი, გამოუცდელი, გამოურკვეველი, თვით ამ გრძნობის უგზო უკვლოდ ტრიალში ჰხედავს ხოლმე თავის სიამოვნებას, და რაკი ტრფობისათვის მწყურვალე გრძნობას თავს ვედარ დაუჭერს, მთელის ძაღლივით მიეცემა ხოლმე მის „მშვენიერს, აღტაცებულს, გიჟურსა ლტოლვას“. ბავშვი რომ გარბის, განა იმიტომ, რომ ბინამდე მისვლა ეჩქარება. ბავშვს რა საქმე ესწრაფება!.. ბავშვს თვით სირბილი მოსწონს, იმიტომ რომ მოძრაობაა უდიდესი სიამოვნება ახლად ფეხადგმულის სიცოცხლისა. როგორც სიცოცხლეს ხორცისას ეს მოსდევს, ისეც სიცოცხლეს სულისას, როცა სულს დრო მოუვა ფეხის-ადგმისა, ნაწეტნავად პირველ ხანში. „გაჰკვეთე ქარი, გააბე წყალი, გარდაიარე კლდენი და ღრენი!“ იძახის სული, რომელსაც სიცოცხლის მომნიჭებელმა სხივმა დაჰკრა და ამოაყვავა. აი ეს ქარის გაკვეთა. გაბობა წყლისა, გარდავლა კლდეთა და ღრეთა თავისთავად მომხიბლავია, თავისთავად გამტაცებელია სულღონიერ ჭაბუკისა, ქალი იქნება თუ კაცი.

ნინოს ანაპოდისტე შეხვდა და მისმა სიკეთემ კი არ მოჰხიბლა ტრფიანების სიტყბოებითა, არამედ ამ შეხვედრამ შემთხვევა აპოენინა ნინოს გაჰკვეთოს იგი ქარი, გააბოს იგი წყალი, გარდაიაროს იგი

კლდე და ღრე, რომელიც კანონიერმა ცოლ-ქმრობამ ვითამ თვალწინ გადუღობა და რომელმაც მითამ შეჰხუთა მისი სული მოძრაობისათვის ფეხადგმული და ამეების მწყურვალე. ნინოს ანაპოდისტე კი არ უყვარს, უყვარს მარტო ეს განსაცდელიანი გზა, სადაც სული ჭფხიზლობს და ომობს, და არა ისე უგემურად ჰხმაურობს, როგორც ერთნაირი ტაჟა-ტუჯი კედლის საათის ენისა. ნინოს ჭერ პირველში არც ქმარი უყვარს და ამ სახით მისი გული ჭერ დაუბინავებელია. ნინო ჭერ კიდევ საყვარელის არჩევანშია, და როცა ჰნახა კი, რომ მისი ქმარი სულგრძელია და, მაშასადამე, ცოტად თუ ბევრად გმირი; როცა ამასთან გული დააჭერა, რომ ჩემი პატიოსნება და ნამუსი იმოდენად სწამს, რომ გაჰბედა და, თუნდ ერთი წამით, ჩემს ნებაზედ გამიშვა და არავითარს შიშს ჩემს გამო გულში ადგილი არ მისცაო,— მაშინვე იგრძნო, რა საუნჯე იყო მისი ქმარი; მაშინვე იგრძნო, რომ გმირიც ეს არის და ჭეშმარიტი მოტრფიალცა. მაშინვე მისი მოუსვენარი გული დაწყჩარდა და სთქვა: აი ჩემი სადგური, აი ჩემი სამუდამო ბინა სად არისო. გადაეხვია ქმარს და ცდომილი ცოლი კვლავ დაუბრუნდა ჰქვიან კაცს, ეხლ-კი იმ სიყვარულით, რომელსაც წინათ აქეთ-იქით ეძებდა ნინო და რომელიც ერთადერთი თავმდებია ცოლ-ქმრობის ბედნიერებისა ყოველ ამაში მარტო ჭკუაგახსნილმა ქმარმა გააგებინა დახლართული გზა, თორემ თავის გაუწრვთნელ ჭკუას და გულს რომ აჰყოლოდა, ვინ იცის სად გადიჩეხებოდა. ამით თავდება იგი პიესა, რომელსაც „გავიყარნეთ“ ჰქვიან და რომლის გამო ასე გრძლად მოგვივიდა ლაპარაკი.

თუ ჩვენ რამდენადმე მართლად მიეუხვდით ნინოს ხასიათის ნასკვსა, მის სულისა და გულის მოძრაობასა, მკითხველი ცხადად დაინახავს, რა ძნელი სათამაშოა ნინო სცენაზედ. ბ-ნმა საფაროვისამ, ჩვენდა სასიამოვნოდ, საქებურად სძლია ამ ძნელსა. მრავალგვარი მოძრაობა სულისა და გულისა უნდა გამოესახა მაყურებელთა წინაშე და ერთის კილოდამ გადასვლა მეორე კილოზედ ისე ლამაზად მოსდიოდა, რომ ბევრგან თვითონ ჟინიანი, ახირებული და მოწადინებული წუნიც კი წუნს ვერ დასდებდა. ხან გულისწყრომით წარბშეკრული და მრისხანე გრძნობით გულამღვრეული, ხან ადამიანის გულის უკეთესთა სიმეზზედ მომჟღერალი; ხან პირქუში, როგორც წყრომა, ხან ტკბილი, როგორც ბედნიერების ღიმილი, ხან „ვარდის ყნოსვით მთვრალი, ხან ეკლით განფხიზლებული“. ხან ნაზის, ნებიერის და აზიზის გრძნობით შუქფენილი, ხან ამაყი, თავმომწონე, შეუპოვარი და წინდაუხედავი მეომარი, რომელიც იბრძვის დარღვეულის უფლების აღსადგენად, ყოვე-

ლივე ეს საოცარის ზედმიწევნით და გულის სითბოთი გაგვიტარა ბ-წ საფაროვისამ თვალწინ. მარტო ის არ მოგვეწონა, რომ ზოგან სხაპასხუ-ბით მოსდიოდა ლაპარაკი და სიტყვებს ვერ ვარჩევდით. ცუ-დი ჩვეულებაა, თუ არტისტი ეს დასჩემდა. მართალია, ზოგან აჩქარება გრძნობისა ლაპარაკის აჩქარებასა ჰოხოულობს, მაგრამ აქ გადაჭარ-ბება არ ვარგა და სიტყვა უსათუოდ უნდა ისმოდა თვითეულად და გარკვევით. ამ ნაკლს ვერა თამაშობა ვერ შეავსებს.

ბ-ნი აბაშიძე ვერ იყო ისე, როგორც საჭიროა. ცოტა არ იყოს ქვეი-თობდა და ის ჭკვადამჯდარობა აზრთა-მკვლევის კაცისა არ ეტყობოდა, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, ლომინაძის სათამაშოს მოსახდენია. უკა-ნასკნელ მოქმედებაში, როცა გამოკეთებული ნინო სიყვარულით გულ-ზე მივარდება და სთხოვს, — ყველაფერი დავივიწყოთ, მე შენი ვარო, აქ ისე უგემურად უთხრა პასუხი გახარებულს ნინოსა, თითქო ეხუმრე-ბოდაო და თვითონ არავითარ სიხარულს არა ჰგრძნობს, რომ ასე მარ-ჯვედ მოუვიდა თვისი დაწყობილი საქმე და საყვარელი ცოლი ცნობი-ერის და მართლის სიყვარულით უკან დაუბრუნდა. ეს სწორედ ტუბლის ცრემლის მოსაგვრელი სცენაა, რომ ბ-ნ აბაშიძეს არ ეღალატნა ხელოვ-ნებისათვის და იმ სითბოთი და სიტკბოთი მოქცეულიყო, როგორც ბ-ნი საფაროვისა. ბ-ნს მესხიევს ვერაფერი სათამაშო ჰქონდა და უგუ-ლოდ, უგემურად ითამაშა. არც ბ-ნი აწყურელი იყო კარგად. მეტის-მეტად შეუფერებლად ეცვა ასე, რომ უყურებდით და გიკვირდით, — ეს როგორი იმისთანა ყმაწვილი კაცია, რომელსაც ქალების უკან დევ-ნის მეტი სხვა ღვთისაგან განაჩენი არა უღირსებია-რა ბედსა. გვესი-ამოცხება, რომ საბუთი გვაქვს შევნიშნოთ, რომ ბ-ნი მაქსიმოძე არ იყო ურიგო, ძალიან რიგიანად ითამაშა. სჩანს ამ არტისტსაც შეუძლიან კა-რგად თამაშობა და რას მივაწეროთ, რომ ხშირად ესე არ არის? ნუ თუ რუსულს „авось, выведет-ли? ბ-ნ თამაროვისაზე ჯერ ვერას ვიტყვით, — თუ არა ვცდებით, მისი გამოსვლა სცენაზედ პირველი შემთხვევაა და ჯერ საკმაო დრო არა ჰქონია თავისი ნიჭი დაგვანახვოს. ერთობ უნ-და შევნიშნოთ, რომ როცა დანიშნულს საღამოზედ სტუმრები თავს იყრიან ლომინაძის სახლში, ჩვენს არტისტებს ვერაფრად მოუვიდათ თამაშობა. რაღაც უგემურად და ზღაზვნით მიდიოდა მოქმედება. ათი-ქო არტისტები ეხლა ემზადებიან სათამაშოების გასაკვეთად.

14-ს დეკემბერს ითამაშეს ყველასაგან ცნობილი და არა ერთხელ

ნათამაშები „ხანუმა“ ბ-ნ ას. ცაგარელისა ბ-ნ აწყურელის საბენეფი-სოდ. თეატრი სავსე იყო.

თვითონ პიესის შინაარსზედ არას ვიტყვით, იმიტომ — რომ ვინ არ იცის ეგ შინაარსი და, სწორედ რომ ვსთქვათ, არც მეტი სახარბიელოა და ვერც თვითონ პიესაა რიგიანად აგებული. ეს ზომ ასეა, მაგრამ ჩვენს სასცენო ლიტერატურაში მაგგვარს პიესას, ნამეტნავად ახლებში, არა სჯობია-რა. იგი, ნამეტნავად პირველი ორი მოქმედება, ცოცხალი სურათია ჩვენის ცხოვრებისა, სურათი მართო თვალად სა-ხილველი და მეტისმეტად მართლად გადმოღებული და ჩვენს ცხოვრე-ბაზე ზედგამოჭრილი. ჭეშმარიტად „სანაკვესო“ სიტყვებით ბრწყი-ნავს და ელვარებს თითქმის ყოველი სათქმელი ყოველი მომქმედისა. თეატრი ამის თამაშობაზე ერთს განუწყვეტელს გულთაღს ხარბარად გარდაიქცა. რომ გენახათ, ხარხარებდა ყველა, დიდი თუ პატარა, იმ სა-სიამოვნო ხარხართა, რომელსაც მართლა-და მხიარულების სიცილი ჰქვია. არა ერთსა და ორს შემოუჩივლია ჩვენთვის, რომ დავიხოცენით სიცილითაო. მართალიც არის: უბოროტო სიცილით ყველა იცინოდა იმოდენად, რომ ზოგჯერ სცენაზედ არტისტები იძულებულ იყვნენ გა-ჩერებულობენ, მინამ ხმამაღალი სიცილი დაწყნარდებოდა. მკვდარ-საც კი გაეცინებოდა 14-ს დეკემბერს „ხანუმას“ წარმოდგენაზედ. ვერა სიტყვით ვერ გამოიხატება იგი თითქმის სასწაულომოქმედება ხელოვნე-ბისა, როგორიც გამოხატა ბ-ნმა გაბუნია, რომელიც ხანუმას თამაშობ-და. უკეთესი თამაშობა აღარ შეიძლება, ამას ზევით ხელოვნება ვერ წავა. ვისაც ოდესმე მოსწყურებია საკუთარის თვალთ ნახვა მისი, თუ სად არის საზღვარი სასცენო ხელოვნების ძლევაშეიშლილობისა, იმას უნ-და ენახა ბ-ნი გაბუნია, ხანუმას რომ ჰთამაშობდა 14 დეკემბერს, ნა-მეტნავად იმ სცენაში, როცა აკოფას დიდის ხნის შემდეგ პირველად ჰხედავს. სამწუხაროდ ჩვენდა, ერთი სასაცილო სცენა წახდა. როცა ორი მაჰანკალი ხანუმა და ქაბატუა შეეძიძგილებიან ერთმანეთს, ეს სცენა ვერ მოუვიდათ კარგად. ქაბატუას ჰთამაშობდა ბ-ნი საფაროვისა და პირველი შემთხვევაა ეს, სხვა არ გვახსოვს, რომ ბ-ნმა საფაროვისამ თავის სათამაშოს გადააჭარბა და სასაცილო ძიძგილობა დასანახავა-დაც კი სანაწურად და შესაწუხებლად გაუხდა მაყურებლებსა. ბ-ნ ყი-ფიანზედ არას ვიტყვით, მაგრამ ეს ღუმილი ის ღუმილი კი არ არის, რომელიც დაემართა შავთელსა თამარ მეფის დიდებით გაკვირვებულსა და რომელმაც ამ გაკვირვებით ენაშეკრულს პოეტს წარმოათქმევინა

ალტაცებით: მაშა ღუმელიც მიითვალე შენდამი ქებადაო. ბევრჯელ მი-
გუყვანივართ ბ-ნს ყიფიანს იმ გაოცებამდე, რომ ღუმელი-ლა დაგვრ-
ჩენია მისდამი ქებად, მაგრამ 14-ს დეკემბერს, როცა იგი ვანო ფანტია-
შვილს ჰთამაშობდა, იმ „ბევრჯელში“ ადგილი არა აქვს.

ბ-ნი აწყურელი კარგი იქნებოდა, თუ რომ თვალწინ წარმოდგენილი
არა გვყვანდეს ჩვენი შეუღარებელი ამისთანა სათამაშოებში ბ-ნი აბა-
შიძე, რომელსაც ეს სათამაშო არა ერთხელ უთამაშნია. ჩვენ ამას იმი-
ტომ კი არ ვამბობთ, რომ ბ-ნი აწყურელი თავისთავად კარგა საკმაო
ნიჭის მქონებული არ იყოს ბ-ნი აწყურელი იმოდენად კარგი რამ არის
საზოგადოდ და იმოდენად კარგი იყო 14 დეკემბერსაც აკოფას სათამა-
შოში, რომ მართლა მოსაწონია. მაგრამ გისაც უნახავს ბ-ნი აბა-
შიძე, მარტო იმას ეჩვენება ხოლმე ბ-ნი აწყურელი მკრთალად და შუქ-
მიბინდულად. ბ-ნის აწყურელის წუნი, — თუკი ეს წუნად ჩაითვლე-
ბა, — მარტო ის არის, რომ შესაღარებლად იმ სიდიდე ნიჭი ავალწინ
გვიდგა, როგორც ბ-ნი აბაშიძეა აქ კი ადგილი უნდა დაუთმოს ბ-ნმა
აწყურელმა ბ-ნს აბაშიძეს. ბ-ნი აწყურელი მთვარეა და ბ-ნი აბაშიძე
მზე და ამიტომაც მისი შუქი აბინდებს ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„მთვარე მზესა მოეშოროს,
მოშორება გაანათლებს;
რა ეახლოს, შუქი დასწავს,
გაეყრების, ვერ იახლებს“.

I

შაბათს, 15 ნოემბერს, ერთი ფრიად სასიამოვნო და ახალი ამბავი მოხდა. ქართულს თეატრში გამართული იყო ქართული კონცერტი. ქართულმა ხორომ იგალობა ჩვენი საერო სიმღერები. ჩვენ მუსიკობაში თავს არა ვსდებთ, იმიტომ რომ ამ ხელოვნებისა ჩვენ არა ვიცით-რა. ჩვენ ამ კონცერტის გამო ზოგიერთი ფიქრები აგვეშალა და, ვიდრე თვით კონცერტის თაობაზედ ვიტყოდეთ რასმე, გვსურს ზოგიერთი ჩვენი ფიქრი გამოვსთქვათ, რამოდენადაც შესაძლოა.

მთელს ქვეყანაში სახელგანთქმულმა გერმანელმა ლესსინგმა ერთს თავის სახელოვან თხზულებაში, რომელსაც „ლაოკოონი“ ჰქვია, სთქვა: „მუსიკა არის უტყუი პოეზია და პოეზია — მეტყველი მუსიკა“. ჩვენ კიდევ ამას ვიტყვით, რომ სიმღერა. გალობა, სხვა არა არის-რა, გარდა ბედნიერად შექსოვილის პოეზიისა და მუსიკისა. აქ, სიმღერაში, გალობაში, მწყობრი ხმა ჰმეველის წყობილ-სიტყვაობას და წყობილ-სიტყვაობა მწყობრს ხმასა, რათა მთლად და სავსებით ადამიანმა გამოსთქვას თვისის სულის მოძრაობა და თვისის გულის ძარღვის ცემა. ხმა და სიტყვა ცალკ-ცალკე ბევრს შემთხვევაში უღონონი არიან ადამიანის გულის სიღრმეიდამ ამოზიდონ იგი სხვილი და წვრილი მარგალიტები, რომლითაც სავსეა ადამიანის გული და რომელნიც აიშლებიან ყოველთვის, როცა ან სევდა-მწუხარება, ან სიხარული შესძრავს ხოლმე ღვთაებურს სიმებს ადამიანის სულიერებისას. სიმღერა ამ მხრით იგივე ცრემლია, რომელიც მაშინაც მოდის, როცა გულს მწუხარება ჰკუმშავს, და მაშინაც, როცა დიდი სიხარული ეწვევა. ჩვენებური „ზარი“, ეგ გლოვის მუსიკა, პოეზიასთან და-ძმასავით შეთვისხორცებული, იგივე სიმღერაა სევდა-მწუხარებისა, როგორც მაგალოთებრ „მაყრული“ — სიხარულისა და ბედნიერებისა, როგორც „ორ-პირი“ — ვაჟკაცობისა, მედგრობისა და მხნეობისა. გალობა ისეთივე მოთხოვნილებაა, ისეთივე საჭიროებაა, ისეთივე განუყრელი თვისებაა ადამიანის ბუნებისა, როგორც ცრემლი — როცა კაცი ან ჰზარობს, ან ჰგო-

დებს, როგორც კენესა — როცა გული შეხუთულია, როგორც ძაბილი, თქმა — როცა გული მხიარული და ბედნიერია.

ზოლო რადგანაც ქვეყანაზედ გულსა ადამიანისას სძრავს ხოლმე არა მარტო სიხარული და მწუხარება, არამედ სხვა ათას-გვარი მიზეზიცა, ამიტომაც სამწუხარო და სასიხარულო სიმღერას შუა კიდევ მრავალი გვარი სიმღერა და გალობაა. ამ მხრით ადამიანის გული იგივე ზღვაა, რომელიც კოვზით არ დაიღვევა თავის-დღეში. მინამ გული სძვერს, გულივე ათასნაირს სიმთ ააყდერებს ხოლმე ათასნაირის მიზეზითა, და რადგანაც მიზეზი გულის-თქმისა უღეველი და დაუსრულებელია, თვით სიმღერას, რომელიც მარტო გულის-თქმაა და სხვა არა-რა, ბოლო და დასასრული არ ექნება თავის-დღეში, ვიდრე ეს ღედამიწის ზურგი ატარებს და იშვნიცს ადამიანსა. კაცთ გარე ქვეყნიერობაში სიმღერა არ არის*. ეგ მხოლოდ კაცის კუთვნილებაა, ვითა ღვთის კერძოისა. ეგ ღვთაებური ნიჭი ბუნებამ მარტო ადამიანს მოჰმადლა და იგი ნიჭი იმოდენად ძვირფასად მიაჩნია კაცობრიობას, რომ არ არის ცას ქვეშეთში იმისთანა კაცი, იმისთანა ერი, რომ ეგ ნიჭი არ ემოქმედებინოს ეგ მშვენიერი ნერგი, ადამიანის სულში ბუნებისაგან ჩარგული, არ ეხეირებინოს და ცოტა თუ ბევრი ყვავილეები არ გამოესხმევინებინოს.

ჩვენა ვსთქვით, რომ სიმღერა გულის-თქმაა. როგორც ცალკე კაცის გული, ისე გული ერისა ბევრში სხვა ცალკე ერის გულს არა ჰგავს... ამის გამო გულის-თქმაც, გულის გამომეტყველებაც სულ სხვა არის ხოლმე და ყოველს ერს თავისი კილო, თავისი ჰანგი აქვს ამ სხვადასხვაობისათვის. იგი უტყვი პოეზია, რომელსაც ლესსინგი მუსიკას ეძახის, იგივე ენაა, მხოლოდ ხორცთ-შეუსხმელი, სიტყვით არ-განსაზღვრული, სიტყვით არ-გამორკვეული, — იგი მარტო ხმაა, კენესაა, ხარებაა, იგი ძაბილია აღფრთოვანებულის სულისა. ეს კენესა, ეს ძაბილი ქართველისა სულ სხვაა, სხვა ერისა სულ სხვა, როგორც სხვადასხვა ენა-მეტყველობა. ქართველი, როცა ჰკენესის, სხვა-რიგად, სხვა ხმით, სხვა კილოთი ჰკენესის, ვიდრე ფრანგი, ანუ გერმანელი; ქართველი, როცა ჰხარობს, სულ სხვა-რიგადა ჰხარობს და სიხარულის გამოაქმაც სულ სხვა-რიგია. რა არის, მაგალითებრ, ქართველის: „ვია“, „ვიმ-ვიმ“,

* ჩვენ აქ სახეში გვაქვს სიმღერა, როგორც მწყობრი ხმა — მწყობრსიტყვასთან შეერთებული.

„ვაშა-ვაშა“ თუ არ თქმა, თუ არ ძახილი, თუ არ ყეფა ასე თუ ისე ნაძგერის გულისა!.. ეგ ხომ ცარიელი ხმაა, ხომ იგი უტყვი ბგერაა ხმისა, რომელიც უტყვს პოეზიაზედ უფრო ახლოა, ვიდრე მეტყველ მუსიკაზედ, ესე იგი უფრო მუსიკაა, ვიდრე სიტყვიერება! როცა ქართველი იძახის: „ვაი, ვიშ“, ჩვენ, ქართველებს, მთლად და სავსებით გვესმის ეს ბგერა ქართველის გულის ძარღვისა, ასე თუ ისე ძლიერად ნატყენისა და განწონილისა. სხვა ერის კაცი ვერ გაიგებს: ამას ამავე შემთხვევისათვის სხვა მწყობრი აქვს ხმებისა, რომელიც ჩვენ, ქართველებისათვისაც ისევე გაუგებარია, როგორც მისთვის ჩვენია გაუგებარი, თუ ან იმას ჩვენთვის ყური არ შეუჩვენია, ან ჩვენ მისთვის. ამიტომაც ერთის ერის სიმღერა რომ მეორეს მოეწონოს, უნდა მისთვის გასაგები იყოს, და რომ გასაგები იყოს, ისე უნდა შეაჩვიოს ყური, როგორც ენა — მეტყველობას. შეიყვანეთ ჩვენი გლეხკაცი, ანუ იმისთანა ვინმე, თუნდა თავადიც იყოს, რომელსაც ევროპიული მუსიკა თავის დღეში არ გაუგოხია, შეიყვანეთ და თუნდა ბახისა, მოცარტისა და ბეტჰოვენის სიმღონიები მოასმენინეთ, იმას არ მოეწონება, თუმცა კი მთელი ევროპა აღტაცებაში მოდის ხოლმე. ეგ იმიტომ კი არ მოსდის, როგორც ზოგიერთი ბრიყვი ამბობენ, რომ იგი გლეხკაცი ანუ თავადი კაცობრიულ ნიჭს მუსიკის სიამოვნებისას მოკლებულია. ეგ იმას ეგვანებოდა, რომ კაცს კაცმა მეტყველების ნიჭის უქონლობა შესწამოს, როცა, ვსაქვათ, ბაირონის ლექსს ინგლისურად უკითხავდნენ ამ ენის არ-მცოდნე კაცს და ამის გამო არ-მცოდნე კაცი კითხვის დროს თვლელაში იყოს, როცა სხვანი აღტაცებულნი არიან. იგინივე, რომელნიც მოცარტისა და ბეტჰოვენის მუსიკით აღტაცებაში მოდიან, იგინივე ცხვირზევით აიცილებენ ხოლმე ჩვენს სიმღერასა. ჩვენს მუსიკასა, მაშინ როდესაც ჩვენ აღტაცებაში მოვდივართ ხოლმე. აქ მიზეზი მარტო გაუგებრობაა. არცოდნაა, და არა გრძნობა-მოკლებულობა, გრძნობა-დასშულობა. სიმღერის, პოეზიის სიამოვნების ნიჭი საყოველთაო კუთვნილებაა ადამიანისა. არ არის ქვეყანაზედ ადამიანი ამ ნიჭს მოკლებული, ყრუისა და მუნჯის მეტი, ისიც იმიტომ — რომ აქ ხორცის ნაკლულევანებაა მიზეზი ამ ნიჭის უქონლობისა და არა სულისა.

რასაკვირველია, ყველა ერს ერთს ხარისხამდე არა აქვს აყვანილი თავისი მუსიკა, როგორც თვით ენა-მეტყველობაც. ამ მხრით ზოგი ერი ძალიან წინ წასულა, ზოგი ჩერ მიდის. ევროპამ ამ მხრით დიდად შორს დააგდო აზია და დღეს ევროპიული მუსიკა დიდად გაბრწყინებუ-

ლია, განწმენდილია, დახელოვნებულია, და რა თქმა უნდა, ქვეყნიერო-
ბაზედ უპირატესობს. ხოლო ვინც დააკვირდება აზიურს მუსიკასა და
შეაფარდებს ევროპისას, იგი ადვილად ჰგონობს, რომ ამ ორთა მუსი-
კათა შორის ბუნებითი, არსებითი სხვადასხვაობა არის. სულ სხვა
ძარღვი აქვს ერთს და სულ სხვა ძარღვი მეორეს, და თუმცა ერთი ისე
განკარგებული, შეკეთებული და დახელოვნებული არ არის, როგორც
მეორე, მაგრამ არა გვეგონია — ერთმა მეორეს ოდესმე სძლიოს და
გზა დაათმობინოს. აზიური მუსიკაც იმ-რიგადვე თავის გზაზედ იდგე-
ბა და ივლის, როგორც ევროპიული თავის გზაზედ მდგარა და უვლია...

II

რომ ქართული სიმღერა და გალობა ევროპიულს არა ჰგავს, ეგ აშ-
კარაა და ამას არავითარი დამტკიცება არ სჭირია, როგორც გვარწმუ-
ნებენ მცოდნე კაცები. ჩვენ მუსიკისა, როგორც წინათაც მოგახსენეთ,
სულ არა გვესმის-რა და მის გამო ვშიშობთ და სითამამედ მიგვაჩნია
წარმოვსთქვათ ერთი აზრი, რომელიც ღიდიხანია მოსვენებას არ გვაძ-
ლევს და რომელზედაც პასუხი ჩვენთვის არავის მოუცია, თუმცა ბევრ-
ჯერ და ბევრგან ჩამოგვიგდია ამაზედ ლაპარაკი მუსიკის მცოდნე კაცთა
შორის. ქართული სიმღერა ხომ ევროპიულს სრულებით არა ჰგავს,
ჰგავს კი აზიურსა? ჩვენ აქ სახეში გვაქვს ქართული საერო, თუ საეკ-
ლესიო, ბანით საგალობელნი და არა მარტოდ სათქმელნი. ყოველის-
ფრით უნდა ივულისხმებოდეს, რომ უნდა აზიურსა რაშიმე ჰგვანდეს:
საქართველო უფრო აზიაა, მისი ისტორია უფრო აზიის კულტურისა და
ცივილიზაციის გავლენის ქვეშ იყო უკანასკნელ საუკუნემდე. მისგლა-
მოსგლა, ისტორიული დამოკიდებულება, ისტორიული მეზობლობა უფ-
რო აზიის ერთა თანა ჰქონია და რა საფიქრებელია, რომ ყოველს ამას
არ ემოქმედნა აქაურს სიმღერათა მწყობრობასა და აგებულებაზედ.
ვსთქვათ, რომ საეკლესიო გალობაზედ ზედმოქმედება იქონია საბერ-
ძნეთის გალობამ მას შემდეგ, რაკი ჩვენში ქრისტიანობა შემოვიდა. რა-
დგანაც ყოველისფერი საეკლესიო იქიდან მივიღეთ. ეს საერო სიმღე-
რა თვით-ნაჩენია თავით, თავისით-მყოფია, თვით-მოარული, — თუ სა-
ერთო რამა აქვს აზიის სხვა ერთა სიმღერებთანა. მაგალითებრ, საფრან-
გეთის მუსიკას, გერმანიისას, იტალიისას — ბევრი მსგავსება აქვთ ერთ-
მანეთში, ისეთი მსგავსება, რომ გაუჭირებლად, სრულიად თავისუფ-

ლად — ერთის ერის მუსიკა მეორესათვის პირდაპირ გასაგებია, პირდაპირ მოსაწონია, თუმცა ამასთანავე ყოველის ამა ერის მუსიკას თავისი საკუთარი ფერი აქვს ზედ დაჩნეული. ეგევე განა იტქმის, მაგალითებრ, აქაურს ბანით სათქმელს სიმღერებზედ და სპარსულებზედ? არა გგვონია. სულ სხვადასხვა არის: სპარსელს ჩვენი ბანით სათქმელი სიმღერა სულ არ მოსწონს, იმიტომ რომ არ ესმის. რომ ესმოდე, ეგ იმის ნიშანი იქნებოდა, რომ ძირი ან ფერი ერთი აქვთ აქაურს და იმათ სიმღერებს. ან თუნდა აზიის სხვა ერი აიღეთ, — განა აქაური სიმღერები ჰგვანან რომელისაჲმ ერის სიმღერას აზიაში?

არ ვიცი, თეორია ამაზედ რას იტყვის, ხოლო რამოდენადაც ეს სხვადასხვაობა გასარჩევია ყურისათვის, იმოდენად მართალი ვიქნებით ვსთქვათ, რომ აზიის არა-რომელისაჲმ ერის სიმღერას არა ჰგავს აქაური ბანით სათქმელი სიმღერა. აქ საკუთარი, თვით-ნაჩენი, თვით-მყოფი სიმღერაა და ამ მხრით მუსიკის მცოდნე კაცთა თვალში ქართული სიმღერები სრულს ახალს ამბავს უნდა წარმოადგენდეს მუსიკის ისტორიისა და თეორიისათვის. არიან ჩვენში მუსიკის მცოდნე უცხო ქვეყნის ორიოდე კაცი, რომელნიც ამ მხრით დაჰკვირვებიან ჩვენს სიმღერებს, სცდილან მისი ვითარება, თვისება, ხასიათი ზედმიწევნით და ღრმად ემცნოთ და იმათაც ფიქრად მოსდით იგივე, რაც ჩვენა ვსთქვით ქართულის სიმღერების თვით-ნაჩენობასა და თვით-მყოფობაზედ. ესენი მეტად შორს არიან იმ უმადურობაზედ, თუ გნებავთ — სიბრყველადაც, რომელიც ასე კადნიერად უარ-ჰყოფს მუსიკობას ჩვენის სიმღერებისას და ამბობს, რაღაც ველურის, ნადირ-კაცის ბლავილიაო და არა იგი მწყობრი ხმა-ტკბილი გალობა, რომელიც კაცს ესიამოვნებაო

ის მუსიკის მცოდნე კაცი, რომელნიც დღეს მიუზიანია ქართულის სიმღერების სიკეთეს და სიტკბოებას, ბევრს ღირსებას ჰპოულა ბენ და ბევრსაც მეცადინეობენ გადაიღონ ნოტებზედ საყოველთაო საცნობელად. ამ მხრით თითონ ჩვენი ყმაწვილი კაცებიც ჰშრომობენ და აი შრომის ნაყოფი დიდის სიამოვნებით გავიგონეთ ჩვენის ყურით შაბათს, 15-ს ნოემბერს, ქართულმა ხორომ, — თუ არ ვცდებით, ოცი, ოცდაათი კაცი იქნებოდა, — ბ-ნ რატილის ლოტბარობით იგალობა თეატრში თერთმეტამდე სხვათა შორის ქართული საერო სიმღერები, ხოტებზედ გადადებული. ხალხი საკმაოდ ბლომად დაესწრო და სიამოვნებით კი არა, აღტაცებით დაჰხვდა და მიეგება ამ ახალს და სასიამოვნო ამბავს. თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ ყველა ქართული ხმები კარგად

იყო გადაღებული, მაგრამ მაინც კიდევ ჩვენ მიერ ქება და ღიღება ეკუთვნით ამ საქმის დამწყებთა. იგი ნაკლულევანება, რომელიც უოველს ახალს საქმეს აუცილებლად მოსდევს ხოლმე, და რომელიც აქ ვახსენეთ, უკეთესის სურვილით მოგვივიდა და არა წუნის დასადებად. ამისთანა საქმეში თითონ წუნიც-კი უნდა ჰმდუმარებდეს, იმიტომ რომ თითონ საქმე ქველმოქმედებაა თავით თვისით. სწორედ ამ გრძნობითაც დაჰხვდა ჩვენი საზოგადოება ამ მშვენიერს საქმეს და ამ გრძნობითვე გამოვიდა თეატრიდამ. დიდი მადლობა გვმართებს ბ-ნ აღნიაშვილისა. რომელმაც ეს მართლა სახელოვანი საქმე იკისრა, შეჰყარა ხორო, გაგვიმართა ქართული კონცერტი და დაგვატკბო იმ მივიწყებულის ხმებით, რომლითაც მღეროდნენ ჩვენი წინაპარნი და რომელსაც ისეთის ალტაცებით ისმენდა იმ დამეს თეატრში შეყრილი საზოგადოება... არა ნაკლებ მადლობის ღირსია ბ-ნი რატილი, ეგ უცხო კაცი, რომელმაც მოაშადა და გასწურთნა იგი ხორო. მადლობელმა საზოგადოებამ იქვე თეატრში მოაგროვა ფული და საჩუქარი მიართვა ბ-ნს რატილს. ძახილს და ტაშის ცემას ბოლო არა ჰქონდა. სასურველია, რომ ამ ღიდად სასიამოვნო საქმემ ხშირად გვასიამოვნოს ხოლმე ისე, როგორც შაბათს საღამოს გვასიამოვნა.

ხუთუ კარგი არ იქნებოდა, რომ ჩვენმა დრამატულმა დასმა ეს ახალი საქმე, ხოროთი გალობა ქართულის ხმებისა, ზედ გადააბას წარმოდგენებსა! ეს აზრი და სურვილი ბევრმა გამოსთქვა თვით თეატრშივე და ჩვენც სხვასთან ერთად გვგონია, რომ ეს ორი საქმე ერთმანეთს შეავსებს და ერთმანეთს უშველის ამრავალფეროს სიამოვნება და, მამასადამე, თეატრში მოსიარულე საზოგადოებაც ამრავლოს და ბლომად მოიწვიოს. ეს გაერთება ორის ერთ-გვარად სასურველ და სანატრელ სიამოვნებისა ერთსაც ახეირებს და მეორესაც, როცა ორივე დამძურად ერთად მოწვეულ იქნებიან ჩვენდა გასართობად.

ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისმის გულისტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიად დიდი დანაკლისია. ლიტერატურა თავისი ფართო მნიშვნელობით, გონების ნაჭირნახულები ხვავია, საცა წმინდა ზოგბალიც არის და ბალახ-ბულახის თესლიცა. რაც ცხავია ხვავისათვის, ისიც კრიტიკა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს, რომ ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტას საზრდოს იძლევაო: ჯერ ხვავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ზოგბალი ბალახ-ბულახისაგან გამოარკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა, თუ ბევრი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხვები ამბობენ, მართო სიცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო: აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი ლიტერატურის შინაარსსაო, და აი ამ მხრით მეტად ხელმოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო.

არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიჟის ყავახანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია ჩვენს ლიტერატურას, არამედ გამჭრიახის გონების თვალითა, რომელიც ცოდნითა, სწავლით და შეცნირებით გაწურთენილია და გაწმენდილი ზედვისა და ჩხრეკისათვის. ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხისტყაოსანი“, — ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა: ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შედრტხვენს თუნდ ლუკრეცის, ვირგილის და ჰორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ, და რომლის სარწმუნოებრივი ღალადება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალღემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველს ორს, ვერავინ ვერ დასწა-

მებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოვლიან გონება-მახვილს კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდელით მოპრთონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

საკმაოა გავიხსენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი, თ. ალ. ჭავჭავაძე დამ დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დავინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაპბრალდეს, არამედ ჩვენს ქონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლურია, იმოდენად უღონოა, რომ ვერც ჩვენის ლიტერატურის სიღრმისათვის გონების თვალი ჩაუწყდენია და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმალლისათვის თვალი გაუსწორებია. ამ საგანზედ არა ერთხელ დაგვჭირდება კიდევ ლაპარაკი, და ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ეს მიზეზი ჩვენის უძლურობისა და უღონობისა უფრო ვრცლად გამოვიძიოთ.

კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენის ლიტერატურისას საერთოდ და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალს სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვაწლს გონებისას და გულისას, და ეს მოსდის ან უვიცობით, ან განგებ, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის-თავს მოაშროოს და სხვას გადაბრალოს. ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყოს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისათვის ცალკედ, მაგრამ ისიც, რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს, ღირს-შესანიშნავი განძია და მრავალგვარად გამოსაყენი და სახმარი ჭეშმარიტის კრიტიკისათვის. ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვალთ ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახვითა. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, ამისი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს და არა იგი, რასაც იძახიან ზოგნი იმისათვის, რომ ჩვენს ლიტერატურას ამოთ თავმოწონებით უკადრისობენ და პოაკილობენ, როგორც მითამ და ბალღებისათვის სათამაშოს პოაკილობს დავაჟკაცებული კაცი, და ზოგნი იმისათვის, რომ საკუთარს უღონობას ნიღაბი ჩამოაფარონ, ბრალი თვით აიცილონ და თითონ ლიტერატურას დასდგან.

ზემორე ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თითონ ჩვენს საკუთარს

უძლურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ ჯერ ხელუხლებელი განძია. არც ერთს უცხო ქვეყნის მეცნიერს, რომელსაც ჩვენს თვალში სახელი და აბრუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მიუჯარებია, არავის ამ მხრით თავისი აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში. ამ საგანზედ ერთს სიტყვასაც ვერ იბოვით ვერსად. ეს გარემოება იძულებულ ჰყოფს ყოველს ჩვენგანს, ვისაც-კი მოუწადინია ჩვენი ლიტერატურის კრიტიკა, თავისი საკუთარის ჰკუთ, საკუთარის ცოდნით, საკუთარის მსჯელობით შეუდგეს კრიტიკის რთულს და მძიმე საქმესა, რომ თავისი საკუთარი განაჩენი დაადგინოს. ჩვენი უბედურებაც სწორედ ამ იძულებამაა. რას იზამთ? ფეხს ვერ გასძრავთ, თუ საკუთარის ტვინის ძაფები არ ამოქმედდეთ, თუ საკუთარი გრძნობა და ჰკუა არ წაიმძღვარეთ, თუ საკუთარი მსჯელობა არ იქონიეთ!.. ჩვენი ეგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ მეტად სუსტია ამ თვით-მოქმედებისათვის. ჩვენნი „სწავლულნი, განათლებულნი“, დარვინის თეორიას ზედმიწევნით გაცოდინებენ, ჰეგელის ესტეტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისი ხელის-გულისათვის გადავიშლიან; შექსპირზედ, გეტეზედ, ბაირონზედ და თუნდა ჰომეროსზედაც, რომელნიც, — ჩვენში-კი ითქვას — ათასში ერთს არ წაუკითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ, და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწია ლექსს-კი ჩვენის რომელისამე პოეტისას ვერ გაუძღვებიან, როგორც რიგია. ნუ გაიკვირვებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარს ამბავს, მიზეზს, მალე მიუხედავს.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უწერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და საბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოღვნა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრიბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწოხოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძხად შეჰკრათ და ისე მიაართვათ მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამა-საც ჰკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვით-

მოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-
ლობისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს. თი-
თონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველაფერი უჭრა-უჭრად აწყვეია ევ-
როპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზარეულად, ოღონდ იმ სალა-
როში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გეჭნებათ, ხელის გაწვდე-
ნის მეტი არა არის-რა საჭირო, რომ უჭრა გამოსწიოთ და, რაცა გსურთ,
ის გამოიღოთ.

სულ სხვაა, თუ სურვილი დაგეძრათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერ-
ლების საკრიტიკოდ. აქ ყველაფერი საკუთარის ჰკუთნებდა ჰზიდოთ და
ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვე-
რას იპოვნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახო-
ბა, სხვა ძალღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონ-
დეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰმე-
ლის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედე-
ბას, თავისით სვლას ეძახიან. აი, ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვითმსჯე-
ლობის, თვითმოქმედების უქონლობაშია. თუ რომელსამე საგანზედ
ჩვენებურს „ინტელიგენტს“ სხვისის აზრისათვის ყური არ მოუკრავს,
თუ რომელსამე საგანზე სხვა უცხო ენის წიგნებსა და გაზეთებში აზრი
ამოუკითხავს, ის საგანი იმისათვის ყოვლად ბნელია და იმ საგნისათვის
იგი ყოვლად მუწჯია: ვერას იტყვის, იმიტომ, რომ თვითმსჯელობას,
თავისის გონების გაძღოლას იგი ჩვეული არ არის. რამდენი სასაცილო
მაგალითია თითონ ჩვენს ლიტერატურაში, რომ საზოგადო თეორიის
გულმხურვალე მქადაგებელს ვერ ეცნოს ცალკე მაგალითი ამავე თეო-
რიისა და, რასაც ზოგადად, თეორიით ამტკიცებდეს თავგამოდებით და
მზურვალეობით, იმას იმავე თავგამოდებით უარყოფდეს ცალკე მაგა-
ლითში. რათა? იმიტომ — რომ ამ ცალკე მაგალითს ქვეშ არა ჰქონია
წარწერილი, რომ ამა-და-ამ მოძღვრებისააო, და თითონაც მოძღვარს
იმოდენა თვითმსჯელობა არა ჰქონია, რომ თავისავე მოძღვრების ერ-
თი მაგალითთაგანი საქმეში ეცნო.

თვითმსჯელობა, თვითმხედველობა გონებრივი უმაღლესი წერტი-
ლია ადამიანის განვითარებისა და წარმატებისა. შესაძლოა კაცს ძრავა-
ლი ცოდნა ჰქონდეს, და ის უნარი-კი, რომელიც თავისით ჰრასა და კე-
რვას მოასწავებს გონების საქმეში, არ გახსნოდეს, არ გაშლოდეს სა-
მოქმედოდ. ამ-გვარის მშრალის და უქმის გონების კაცი სახელოვანმა

გეტემ დაგვიხატა თავის ფაუსტში. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგ-
ნერი, სწორედ ზედგამოჭრილი სახეა იმ-გვარის კაცებისა, რომელთაც
ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი-კი ღმერთს, თუ
ბედს, იმათთვის არ მიუმაღლებია. ნუ გაგვიწყრებიან, თუ ვიტყვით,
რომ ჩვენს ინტელიგენციას სწორედ ეგ უნარი თვითმსჯელობისა,
თვითმხედველობისა არა აქვს გახსნილი და გადამოღილი. ეგ ნაქლია მი-
ზეზი, რომ ჩვენს საკუთარს საქმეში, ჩვენს საკუთარს ავ-კარგიანობაში
ვერაფერი გავვიგნია, თავი და ბოლო ერთმანეთზედ ვერ გადაგვიბამს.

ეგ არის მიზეზი, რომ ჩვენ ჩვენი კრიტიკა არა გვაქვს არა-რომე-
ლისამე საგნისა საზოგადოდ, და ლიტერატურისა საკუთრად. ჩვენ
იმედს არა ვკარგავთ, რომ ეგ კრიტიკა ჩვენც გვეღირსება ოდესმე, და
მაგის მოვლენა, ვითა შვილი თვითმსჯელობისა, ჩვენის სულიერ ძალ-
ლონის აღმატების და განდიდების ნიშანი იქნება.

[1887 წ.]

წელს ერთი იშვიათი ამბავი ჩვენში ის მოხდა, რომ ბ-მა აკაკი წერეთელმა წაიკითხა საჯარო ლექცია რუსულად „ვეფხისტყაოსანის“ თაობაზედ. ეს აზრი, რომ რუსებსაც აცოდინოს კაცმა — რა ღირსებისაა იგი სულიერი განძი, რომელიც სამკვიდროდ და სასახლოდ უანდერძა ჩვენმა წარსულმა ჩვენს ერსა, — მეტად მოსაწონი აზრია და დიდის თანაგრძნობის და მადლობის ღირსიცა ჩვენ მიერ.

ჩვენ, ქართველებს, სამართლიანად მოგვაქვს თავი მით, რომ ეგ დიდებული პოემა, შექმნილი ჩვენის ერის დიდებულობის დროსა, ჩვენის კაცისაგან და ჩვენს ენაზედ დაწერილია. ყველამ იცის, რომ ამით ჩვენ თავს ვიწონებთ, ვსახელობთ, ვქაღულობთ. ხოლო ყველამ, ნამეტნავად ჩვენის ენის უტოლინარმა, არ იცის — რა გვაძლევს უტყუარს საბუთს ამ თავმოწონებისას, სახელისას, ქაღილისას. ყველამ არ იცის, — რითია ეგ სახელოვანი ნაშთი ჩვენის სულისა და გულის მოძრაობისა შემკული, რომ დიდი და პატარა, სრა-სასახლე და ქოხი, ასე ერთნაირად, ერთპირად შეჰხაროდა უწინ და შეჰხარის დღესაც, როგორც დიდს რასამე საუნჯესა, საშვილიშვილოდ საპატიოსნა და ამ რვა საუკუნის განმავლობაში არ დაჰკნობილსა, არ გაბათილებულსა, არ დავიწყებულსა. ამიტომაც მეტი-მეტად ბედნიერ აზრად ვსახავთ ბ-ნ აკაკის აზრსა, რომ მოიწადინა რუსულად წაიკითხოს საჯარო ლექცია ამ საგანზედ რუსთა საცოდნელად.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ხელთ არა გვაქვს იგი ლექცია, რომ პატივცემულს ლექტორს კვალ-და-კვალ მივყევით და მისმიერ თქმული ისე შოიყვანოთ, რომ არც მეტი გამოვიდეს, არც ნაკლები. რადგანაც ამ შემთხვევაში მარტო ჩვენს ხსოვნას, ჩვენს მენსიერებას უნდა ძალაუვნებურად დავემყაროთ, ამ მიზეზით ყოველს თქმულს ლექტორისას ვერ გამოვუდგებით იმის შიშით, რომ შეცდომა რაიმე არ მოგვივიდეს. ამის გამო ჩვენ კვალ-და-კვალ მიყოლას თავს ვანებებთ და მარტო დედა-აზრს ბ-ნის აკაკის ლექციისას დავუკვირდებით.

ბ-ნის აკაკის ლექცია, რუსულად თქმული, ქართველთა საზოგადოებისათვის ახალი ამბავი არ არის. ბ-ნმა აკაკი წერეთელმა იგივე ლექ-

ცია ქართულად წაიკითხა ამ რამდენისამე წლის წინად და, თუ ხსოვნა არა გვალატობს, ეხლანდელი რუსული ლექცია მაშინდელს ქართულს შორს არ წასვლია: თითქმის ერთი და იგივე. თუ რამ ცვლილებაა, ისიც იმისთანაა, რომ არავეთარო არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ, როგორც მაშინდელი ქართული ლექცია, ისეც ეხლანდელი რუსული, ერთსა და იმავე დედა-აზრზეა აკინძული თავიდან ბოლომდე. მართალია, რამდენიმე ამბავი ახალია ეხლანდელს რუსულში, მაგალითებრ — ის საოცარი საბუთი, როგორც კამეჩის ცემის ამბავია და სხვა, მაგრამ ეგ ორიოდე ახალი ამბავი თუ საბუთი მართო ერთისა და იმავე დედა-აზრის განსასურათებლად და განსაძლიერებლად მოჰყავს პატივ-ცემულს ლექტორს.

მთელი სამი ლექცია ბ-ნის აკაკისა წარმოადგენს ერთს იმ დედა-აზრის აკიდოს, რომ რუსთაველმა გამოსახა თავის პოემაში სამი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის, ქართველი. მისი სიტყვით, ტარიელი, რადგანაც ზარმაცია — ქართლელია, ავთანდილი რადგანაც წინდახედულია და ცბიერი — იმერელია, და ფრიდონი კი — არ გვახსოვს რა მიზეზით და რის გამო — ზღვის-პირის ქართველია: იქნება იმის გამოც, რომ „ცოტა აქვს, მაგრამ ყოველგვარ სიკეთე-მიუწვდომელი“. ამ აკიდოზედ ბევრი მართალი მარგალიტები აასხა ლექტორმა გონება-მახვილობისა, ლამაზის შედარებისა, როგორც ბ-ნ აკაკის ბედნიერის ნიჭის ამბავი მოგვხსენებთ, მაგრამ, ჩვენის ფიქრით, თითონ აკიდოს ღერო კი მეტის-მეტად სუსტი რამ არის და, თუმცა ზედ ასხმულს მარგალიტებს ჰზიდავს, მაგრამ კრიტიკის ხელშეხებას კი ვერ გაუძლებს.

იმ საბუთებით, რომ ტარიელი ზარმაცია, ავთანდილი წინდახედულია, და მეგრევე სხვა, ძნელია იმისთანა მართლა სახელოვანი პოეტი, როგორიც რუსთაველია, კაცმა უბრალო ეთნოგრაფის საჩინო-კედლო საქმეზედ ჩამოახდინოს. ეს მეტისმეტი დაქვეითებაა პეგასზედ მჯდომ ცხენოსნისა. თუნდ ეგეც არ იყოს, — ეს ამისთანა გზა კვლევისა სად არ მიიყვანს კაცსა?! ფალსტაფს, რომელიც შექსპირს ტყუილებისა და კვებნა-ბაქიაობის გუდად გამოუხატავს, განა ათასს მსგავსს ვერ მოვეუპოვებთ ჩვენს საქართველოში?! აკი თითონ ბ-ნმა აკაკიმაც თავის ლექციებზედ დაგვაჯერა, ქართველები ტყუილების და კვებნა-ბაქიაობის მოყვარენი არიანო. მართალიც არის: ჩვენში ტყუილებისა და კვებნა-ბაქიაობისა ასეთი ფალანგები არიან, რომ თითონ ფალსტაფი, — ეგ ზო-

გადი ტიპი ცრუ და მკვეხარა კაცისა, — ტაშს დაუკრავს მოწონებისას და შაგირდად მიეხარება. ნუთუ ეს გარემოება ნებას მისცემს ვისმეს სთქვას: შექსპირმა ფალსტაფით ქართველები გამოსახაო. მსოფლიო გენიოსნი მწერალნი იმიტომ არიან მსოფლიონი, რომ მათს ნაბატში, რომელის ერისაც გინდათ, იმ ერის კაცს იცნობთ, იმიტომ რომ იგინი ადამიანის საზოგადო ტიპსა ჰქმნიან. ადამიანი ყველგან ყოვლთ უწინარეს ადამიანია და ადამიანს ზომ არაფერი ადამიანური არ ეუცხობება.

ფალსტაფი ისეთივე შვილია მთელის კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო, ტარიელი, ავთანდილი და სხვანი ამისთანანი, დიდის შემოქმედლობის ძალით შექმნილნი. რამოდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალი სწვდება ამ ზოგადკაცობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა. თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისის სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია, ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება.

ჩვენის ფიქრით, ამ საზომით, ამ საწყაოთი უნდა შესდგომოდა ბ-ნი ლექტორი თავის რთულს და მძიმე საქმეს იმისთანა თხზულების კითხვის გამოძიებისას, როგორიც „ვეფხისტყაოსანია“. ამ საზომისა და საწყაოს უარყოფა, უარყოფა იმისი, რომ „ვეფხისტყაოსანის“ გმირნი საერთო-კაცობრიულს რასმე წარმოადგენენ. ნუთუ მართლა ტარიელის ხასიათსა, თვისებასა და ბუნებაში, ანუ ავთანდილისაში, ანუ სხვისაში სხვა არა მოიპოვება-რა საერთო-კაცობრიული იმისთანა, რომლის მეტნაკლები გამოხატვა ერთად-ერთი საზომია, ერთად-ერთი საწყაოა მწერალის შემოქმედობის ძალის მეტნაკლებობისა! განა ამ შემოქმედობის ძალის მეტნაკლებობის გამორკვევა არ არის პირველი და უკანასკნელი საგანი კრიტიკოსისა?! თუ ასეა, ნუთუ ამ გმირების ავ-კარგიანობა ისე ცხოვლად, ისე მთლად და ისე მართლად განსუთათებული მათისავე მოქმედებით, ქცევით, სიტყვა-პასუხით, გულისთქმის და საქციელის ერთმანეთზედ დამოკიდებულობით, ეპიზოდების ერთმანეთისაგან წარმომდინარებით, არასფერს ზოგადს საფსიხოლოგო, საესტეტიკო, საეტიკო, საფილოსოფიო საგანს არ წარმოადგენს?! ნუთუ ის ახოვანი, ღონიერი, ჯანმრთელი, სულითა და გულით ძლიერი, უშიშარი ვაჟკაცი ტარიელი რუსთაველმა თავის ნებაზედ ბოლოს

მჩვრად აქცია და ყოველს ამას სხვა მიზეზი არა აქვს-რა, გარდა რუსთაველის თვითნებობისა და ზარმაცის ქართულის გამოსახვის სურვილისა?! ეს რომ ასე იყოს, მისი თხზულება ხომ პამფლეტი იქნება, თუ ძაგებაა, და რეკლამა — თუ ქებაა, და არა დიდებული ნამოქმედარი შემოქმედობისა!

ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი მამაკაცი და დედაკაცი „ვეფხისტყაოსანისა“, ყველაზედ უწინარეს ადამიანები არიან და, მასადაამე, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულინი. აი, თუნდა ავიღოთ ლექტორის მიერ თითქმის სასაცილოდ აგებული მაგალითი, რომ ტარიელს ნესტან-დარეჯანის პირველ დანახვებზედ გულს შემოეყარა და დაბნდა. ამ შემთხვევამდე კი რუსთაველმა ბევრგან გვაჩვენა, რა ძლიერი კაცია ყოვლისფრით ტარიელი სულითა თუ ხორცითა. ამ თვალად მცირე შემთხვევაშია მთელი ნასკვი, რომლისაგანაც გამოიხსნება მთელი რთული ხასიათი იმისთანა კაცისა, როგორიც ტარიელია. კარგს, გონებამახვილს და გამჭრიახს ფსიხოლოგს რომ ეს ძლიერება და ძალდონივრობა ტარიელისა აცოდინოთ და ამასთან ეს უეცარი შემოყრა გულისა დაწვრილებით უამბოთ, — პირდაპირ მოგახსენებსთ, რომ ტარიელი დიდის გულისთქმის კაცია, იმისთანა გულისთქმისა, რომელსაც ვეღარც ხორცი უძლებს და ვეღარც სული, და რომელიც ჭკუას, გონებას მთლად იმორჩილებს, როგორც ზარი, ელდა, მეხი. რაკი კაცს ჭკუა და გონება გამოეცლება, ის მკედარია საქმისათვის, მოქმედებისათვის. ამიტომაც ტარიელისთანა ძალ-ღონიერი კაცი და მისთანავე გულისთქმისა ყოვლად შემძლებელია, თუ გარემოება ცხოვრებისა გულისთქმაში ხელს უწყობს, ესე იგი, თუ გულისთქმას კმაყოფილებას აძლევს და აჩუმებს, — და თუ არა, ამისთანა კაცი სუსტია, უღონოა, უქმია, ერთის სიტყვით. სწეულია. ეს თვისება გულისთქმისა რუსთაველმა ძლიერ კარგად იცის და ამიტომ აქებს იმ კაცს, ვინც გულისთქმას იმორჩილებს და ეურჩება. მინამ გულის-შემოყრის ამბავს აამბობინებს ტარიელს, იგი გვეუბნება:

ვაქებ ჭკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან
(საწუთროს ნდობასაო).

ნათუთ ძნელი მისახვედრია, ამით რის თქმა უნდა რუსთაველსა? რა ფსიხოლოგიური შუქი მოჰფინა ამის თქმით გულის-შემოყრის ამბავსა? დიდის გულისთქმის კაცის ამბავი ასეაო და ბრძენს კაცს კი, რომელიც

გულისტქმას იმორჩილებს, ჰკუას აუფლებს, ეს არ მოველინებაო. აკი ჰკვიანი და ბრძენი ავთანდილი, რომელსაც გულისტქმა დამორჩილებული ჰყავს, არსად არც ერთს მაგალითს არ წარმოგვიდგენს ან დაბნედილს, ან გულ-შემოყრისას და სხვა ამგვარის მარცხისას გულისტქმისაგან.

ავთანდილმაც ძალიან კარგად იცის, რომ ტარიელი წადილს, გულისტქმას წაუღია, და იმითია სნეული, რომ ვერც ერთი ვერ უძლევია. ამიტომაც ავთანდილი ამ მართლა-და უებარს წამალს ურჩევს ტარიელს:

რაც არა გწადლეს, იგი ჰქმენ, — ნუ სდევ წადილთა ნებასა.

ნესტარი სწორედ შიგ წყლულში ჰკრა ამით ავთანდილმა.

თითონ ტარიელმაც ძალიან კარგად იცის, რომ თავი ხელთ აღარა აქვს და რა ყოფაშია ჩავარდნილი გულისტქმისაგან, რომელიც ვეღარაფრით ვერ დაუდუმებია. ასე იცის გულისტქმამ, როცა კაცი სადავეს ხელთ მისცემს და მიუშვებს. აბა, ყური დაუგდეთ, რა პასუხს იძლევა ტარიელი, როცა ავთანდილი ამ-რიგად დარიგებას აძლევს:

თუ ბრძენი ხარ, ყოვლი ბრძენნი აპირებენ ამა პირსა:
ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნელად სტირისა;
ჭირსა შიგან გამაგრება ასე უნდა ვით ქვითკირსა.
თავისისა ცნობისაგან ჩავარდება კაცი ჭირსა.
ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ.

მართალია, ტარიელი ბრძენია, მაგრამ ბრძენია მარტო მაშინ, როცა გულისტქმას არ შეუპყრია და გულისტქმით შეპყრობილი კა სნეულია, ცნობა-დაკარგულია. იგი ეუბნება ავთანდილს:

ბრძენი?! ვინ ბრძენი, რა ბრძენი? ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა!
ეგ საუბარი მაშინ ჰხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა...

გულისტქმამ ცნობა წაართვა, ცნობის წართმევამ—ლონე და უღონობამ მჩვრად აქცია ეს ახოვანი კაცი. აქ რა შუაშია ან ქართლელი, ან კახელი, ან იმერელი!.. აქ კაცად-კაცია, გულისტქმის ქარცეცხლში გატარებული თავიდან ბოლომდე.

ან იღვთ ერთი მაგალითი კიდევ, საცა რუსთაველმა საოცარი ღრმად ცოდნა ადამიანის გულისა დაგვანახვა. გაიხსენეთ ის ადგილი, როცა ტარიელი პირველად შეეყრება სალაპარაკოდ ნესტან-დარეჯან-

სა, რომელიც ისეთისავე დიდის გულისთქმის დედაკაცია, როგორიც მამაკაცი ტარიელი. ტარიელი ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს:

ამიგდო ქალმა ფარდაგი მძიმე თავისა ძალითა,
სადა სდგა კუბო შემკული ბალახშითა და ლალითა.
შიგან ჯდა იგი პირითა, მზისაებრ ელვა-მკრთალითა;
მე შემომხედის ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა.

დიდხანს ვსდევ და არა მითხრა სიტყვა მისსა მონასურსა,
ოდენ ტკილად შემომხედის, ვითამცა რამ შინაურსა,
ასმათ უხმო, მოიუბნეს, ქალი მოდგა, მითხრა ყურსა:
„აწ წადიო, ვერას გითხრობს“ და სსვ.

ამისთანაზედ იტყვიან ხოლმე, გენიოსური კალმის მოსმაო და სწო-რედაც ესეა. დიდად საგრძნობელს, თუნდ ერთი და იგივე ძირი ჰქონდეს, ისეთი ბოლო და ზედმოქმედება არა აქვს, როგორც პატარას. დიდი მწუხარება ცრემლს უშრობს კაცს, პატარა კი ცრემლს ადენს; დიდს სიხარულს ხშირად ცრემლი მოჰყავს და პატარას კი — ღიმილი; დიდი გულისთქმა, ჭეშმარიტი გრძნობა მუნჯია, უტყვია, და პატარა კი — ყბედი და ლაქლაქა.

აი, გულთამხილავი რუსთაველი რამ-სიდიდე გრძნობას ჰხედავს ნესტან-დარეჯანის გულში და რა ხატით გვაჩვენებს ჩვენც მის ძლიერებას, სიდიადეს და ძლევა-მოსილობას: ქალმა ვედარა სთქვა-რა, სიტყვა შეეკრაო. ეგ რატომ არ მოუვიდა თინათინს, როცა ავთანდილი დაიბარა პირველად სალაპარაკოდ? იმიტომ, რომ ღრმად კაცად-კაცის მცოდნე რუსთაველმა იცოდა, რომ თინათინი სხვა ბუნებისაა და ნესტან-დარეჯანი სხვა და ეს ბუნების სხვადასხვაობა სხვადასხვა ზედმოქმედებასაც ექვემდებარება. ერთისა და იმავე მიზეზისაგან წარმოდგარსა, — ამ შემთხვევაში — სატრფოთა პირველად სალაპარაკოდ შეყრისაგან. ასე მართლად მკვლევარია რუსთაველი, ასე საოცრად მართლ-მხედველია მისი თუ, — რა ბუნებამ როგორ უნდა აღიბეჭდოს თუნდ ერთისა და იმავე მიზეზის ზედმოქმედება.

ჩვენ რომ ვსთქვით, ზემოხსენებული მაგალითი გენიოსური კალმის მოსმაო, იმიტომ-კი არა ვსთქვით, რომ რუსთაველმა ეს ფსიხოლოგიური წუთი შეჰნიშნა და ფსიხოლოგიის მიხედვით მართლადაც დაგვიხატა. ეს ხომ ქების ღირსია და ღირსი. ჩვენ აქ სხვა მხარესაც ვხედავთ.

ჩვენ იმაზედაც გვინდა მივაქციოთ ყურადღება მკითხველისა თუ, — რა ხელოვნებით არის ნანიშნი იმა გრძნობის ძლიერება და სიდიადე, რომელსაც იმ წუთს უნდა შეეპყრა იმისთანა გულისთქმის ქალი, როგორც ნესტან-დარეჯანია. რუსთაველი, სასწაულო-მომქმედსავეთ, ერთის კალმის მოსმით ჰქმნის ამ სასწაულსა და გვეუბნება, — ტარიელი დაითხოვა, ისიც სხვისა პირით: „აწ წადიო, ვერას გითხრობს“. ესე იგი, ქალი დამუხჯდაო, — და, აბა, იფიქრეთ, რა გრძნობაა ამის მომქმედი გრძნობა! შეიძლება-ღა ამაზედ ცხოვლად, ამაზედ უკეთესად ოთხის სიტყვით კაცმა კაცს ანიშნოს ძლიერება და სიდიადე გრძნობისა, როგორც მით არის ნანიშნი, რომ იმ გრძნობამ ადამიანი დაამუხჯაო მაშინ, როცა თქმა და ლაპარაკი სამოთხესავეთ სანატრელია და ასე მოსალოდნელი ტრფიალის ქალისაგან, რაკი პირველად სალაპარაკოდ შეეყრება თავის სატრფოსა? აქ ერთის კალმის მოსმით გამოთქმულია ის, რასაც ეხლანდელი მწერალი მთელს ფურცლებს მოანდომებდა და მაინც ესოდენ ცხოვლად ვერ გამოგვიხატავდა სათქმელსა.

სახელოვანი გერმანელი კრიტიკოსი ლესსინგი, დიდად უქმებს რა ამისთანა გენიოსურს მანერას მსოფლიო გენიოსს ჰომიროსსა, ამბობს: ჰომიროსმა იცის და იმისთანა ხატს საოცარის მშვენიერებისას, როგორც ელენეა, ისე გვიხატავს, რომ ვერა მხატვრობა მაგას ვერ შესძლებს. გავიხსენოთ მარტო ის ამბავი, რომ ელენე შეჰყავს ჰომიროსს ტროადის ერის მოხუცთა კრებაში. ნახეს თუ არა, დარბაისელნი მოხუცნი ერთმანეთს ასე ეუბნებიან: „არა, განკიცხვა შეუძლებელია, რაკი ამისთანა ქალისათვის ერთმანეთს ეომებიან ტროადის ძენი და აქეველნი და ამ ხანგრძლივს სისხლის ღვრაში ამდენს ვაებას ითმენენ. ჰემმარიტად, უკვდავთა ღმერთათანა შესარიცხია იგი მშვენიერებითაო“.

მოჰყავს რა ეს ადგილი ჰომიროსის უკვდავის თხზულებიდან, ლესსინგი ასე ათავებს: „სხვას რას შეუძლიან ასე ცხოვლად აცოლინოს კაცს ის მომჯადოებელი მშვენიერება, რომელსაც თვით გულცივი სიბერეც კი ჰხადის ღირსად იმ ომებისა, რომელთაც იმოდენი სისხლი და ცრემლი მთელს ერს დაანთხევინესო“. რით ჩამოუვარდება ზემო მოყვანილი მაგალითი რუსთაველისა ამ ჰომიროსის გენიოსობის მაგალითს?!

სიმოკლისათვის მარტო ორი მაგალითი მოვიყვანეთ და ისიც იმოდენა განმარტებით არა, რაოდენსაც თითონ საგანი თხოულობს. შე-

საძლთა, ჩვენი აზრი, ამ ორის მაგალითისაგან გამონასკვილი, შემცდარი იყოს. ამჟამად საქმე ამაში არ არის. საქმე ის არის, რომ ეს ორი მაგალითიც საკმაოა, თვით მკითხველიც ჩვენთან ერთად დაარწმუნოს მასზედ თუ, — რაოდენად მდიდარი და ფართო მოედანია „ვეფხისტყაოსანი“ ჭეშმარიტის კრიტიკის ფრთის გასაშლელად, თუ ეგ ფრთა-გასაშლელი სარბიელი თითონ კრიტიკამ შეცდომით, თუ განგებ, ვიწრო ფარგალში არ მოამწყვდია და ტარიელის, ავთანდილის და სხვათა ავკარგიანობაში ქართლელს, კახელს, პეტრეს, ივანეს ძებნა არ დაუწყო, ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო წვრილზედ დახურდავებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი-კაცი რომელისაზე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისაზე თემის კაცად, თემის კაცი რომელისაზე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად, ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმედობა მწერალისა მდლიდამ დაბლა ჩამოდის, იმოდენად მწერალი ნიჭ-ნაკლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის, როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორე-კი — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენიერად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელ-წოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადი გამოხატვის შემძლებელია. ამიტომაც პორტრეტების მხატვარი, დიდად სახელგანთქმულიც და გამოჩინებული, ყოველთვის უმდაბლესია, უმდარესია: მასზედ, ვინც ზოგადის კაცის, ტიპის შემომქმედია, თუნდაც ხელთსაქმობით, ტეხნიკით ამისი თანასწორი იყოს. ამიტომაც თითონ პორტრეტების წერას, ესე იგი ცალკე კაცის ხატვას, მხატვრობაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს და თითქმის ხელოვნებადაც არ არის ცნობილი, რადგანაც ეგ უფრო ოსტატობაა, ვიდრე ხელოვნება.

ჩვენ ვერ მიგვიგნია, რისთვის მოჰსურვებია ბ-ნს აკაკის რუსთაველის აგრე დაქვეითება? ორში ერთი: ან რუსთაველი მართლა იმისთანა ხელმოკლე ნიჭია, რომ კაცად-კაცობის ვრცელს მოედანს ვერ გადასწვდენია და, რაკი ესრეა, ლექტორმა მწარე მართალი ამჯობინა ტკბილსა ტყუილსა და შეცდომით განდიდებულს ჩვენ მიერ რუსთაველს თავისი მიუწყო და კუთვნილი ადგილი დააჭერინა. თუ ეს ესრეა, საქებური გაბედულობაა ჭეშმარიტების მოყვარისა, მაგრამ ამას დამტ-

კიცება უნდოდა, და ჩვენი გულითადი რწმენაა, რომ ამის საბუთს რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ არ იძლევა და ვერც ვერავინ უპოვის. ამით იმისი თქმა არ გვინდა, რომ ან ერთს, ან მეორეს ნაკლები რამ კაცმა ვერ მოუჩხრიკოს, მაგრამ იმ მხრით ხელმოკლეობას ნიქისას-კი ვერ ვუკიჟინებთ, რა მხრითაც ამ შემთხვევაში უკიჟინებიათ. ან იქნება ბ-ნმა ლექტორმა რუსთაველის განდიდებისათვის მოიწადინა, რომ ტარიელი უსათუოდ ქართლელი ყოფილიყო, ავთანდილი — იმერელი და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველი? მითამ შექსპირს განა იმითი იწუნებს ვინმე და, პირიქით, განა იმათი არ აღიდეგენ ყველანი და მსოფლიო გენიოსად არა სთვლიან, რომ კაცად-კაცი გამოჰყავნდა თავის სახელოვანს დრამებში და არა შოტლანდიელი, ვალისელი და ინგლისელი.. ვიწრო მოედანი მარტო პატარა ფალავნის სარბიელია და არა იმისთანა გოლიათისა, როგორიც შექსპირია და თუნდა ჩვენი რუსთაველიცა. რუსთაველის ტიპებს იმ პაწია ჯუჯარუტანიდამ სინჯვა-კი არ უნდა, საიდანაც მარტო ქართლელი, კახელი, იმერელი და სხვა ცალკე სახელ-წოდებული კაცი დაინახება, არამედ იმ უშველებელ სარკმლიდამ, რომ მთელს კაცად-კაცობას თვალი გადაევლებოდეს, მის სრულს სიგრძე-სიგანესა და სიღრმე-სიმაღლეზედ. და, თუ აქ კ'იტყვის შუქს ვერ გაუძლო რუსთაველმა, მაშინ და მარტო მაშინ ჩვენ მიერ უჯეროდ დადგმული გვირგვინი დიდებისა და სახელოვანების უნდა მოეხადოს თავიდან.

კიდევ ვიტყვით, რომ ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი კაცად-კაცი არიან, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულნი. არც ერთი მათი მოქმედება, არც ერთი ეპიზოდი მათის ცხოვრებისა ძალად და განგებ ჩართული არ არის და ყოველივე იგი წარმომდგარია იმ კაცობრიულ ზოგად ბუნებისაგან, რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება და არა სხვასა. ამაშია მთელი სიდიადე რუსთაველის გენიოსობისა. ტარიელი მჩვრად იქცა იმიტომ-კი არა, რომ ზარმაცი ქართლელია, არამედ იმიტომ, რომ მაგისტანა ბუნების კაცი უსათუოდ მჩვრად უნდა იქცეს, რაკი იმ გარემოებაში ჩავარდება და ბედი, თუ ქვეყანა, ისე უმბტყუნებს და უღალატებს. აქ სიზარმაცე ვითომ ქართლელისა არაფერს შუაშია და მეტის-მეტად უადგილოა. ლომი არ შეიძლება არ დაეტყოს სპილოსაც-კი და შუა გაგლიჯოს საკმელად, როცა ჰშიან, მაგრამ იგივე ლომი, როცა მაძლარია, ბატკანსაც-კი ხელს არ ახლებს, ადგილიდამაც არ და-

იძვრის; მგელი-კი მაგას არა იქმს. ნუთუ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ლომს ეთქმის ზარმაციაო და არა ბუნებაა მისი ასეთი, როგორც მსუნაგობა და გაუმადლობა მგლის ბუნებაა. სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და იქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს სიზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელფხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰიზოულობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულიყო. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმაღავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიკვდილის შვილთა თვალთათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ხვედრია მარტო იმისთანა კაცებისა, როგორიც რუსთაველია და სხვანი. ავთანდილი ცბიერი კაცი-კი არ არის, იგი იმისთანა ბუნების კაცია, რომ ჯერ მინამ ერთხელ გამოსჭრას რამე, ათჯერ წინდაწინ გაჰზომავს. ეგ ჰკუთის დამკითხველი კაცია და არა გულისა, გულისთქმისა, როგორც ტარიელი. მთელ პოემაში მარტო ორგან არ დაეკითხა ჰკუთს და გულს აჰყვა. ორგანვე ვერ ემარჯვა და მერე იწანა. არცკი ავთანდილია უგულო კაცი, ესეც მგრძნობიერია, მაგრამ, გული და გრძნობა ამისი ჰკუთის მორჩილია.

აბა, ნახეთ რუსთაველი, ყოველთვის უტყუარი და მართალი ბუნების წინაშე, რა-რიგად გვანიშნებს ავთანდილის გულის მოძრაობას, მის სიყვარულის სიდიადეს. მინამ ავთანდილი ფიზიელია, ესე იგი, როცა ჰკუთს ბუნებითად ღონე აქვს მოქმედობისა; რუსთაველი ავთანდილის ბუნებას უღალატებდა, თუ გულისთქმას გაატაცებინებდა და ავთანდილზედ გრძნობას აუფლებდა. ამასთანავე რუსთაველმა კარგად იცის, რომ კაცი, რომელიც უგულოა, რომელსაც გული ტრფიალებისა და სიყვარულისათვის დახშული აქვს, ის კაცი-კი არ არის, ნახევარ-კაცია, მოკლებული იმ ღვთაებურს ნიჭსა და მადლსა, რასაც სიყვარულს ეძახიან. როგორ ანიშნოს მკითხველს სიღრმე ამ გრძნობისა, როცა მისი პატრონი კაცი ისე მორჩილად ჰხდის გულსა ჰკუთის წინაშე და ზედგავლენას გულისთქმისას ჰკუთითა ჰლაგმავს. ძნელია — კაცი ამ ორს ერთმანეთის მოპირდაპირეს, ერთი-მეორის გამაბათილებელს გრძნობას გაუძღვეს ისე, რომ არც ერთს მოაკლოს რამ და არც მეორეს მოუმატოს ბუნების წინააღმდეგ. ბრძენი რუსთაველი ამ სიძნელესაც ადვილად სძლევს. ამისათვის იგი იმ ყოფაში გვაჩვენებს ავთანდილსა, როცა ჰკუთ ბუნებითად უღონოა მოქმედებისათვის: იგი აძი-

ნებს ავთანდილსა და, ხომ მოგეხსენებათ, ძილში ჰკუა არ მოქმედობს. რუსთაველი თავისებურად ერთის კალმის მოსმით გვანიშნებს, რა ძლიერ აღბეჭდილია ავთანდილის გულში სიყვარული თინათინისა. იგი ამას ასე გვიხატავს:

რა მილუნის (1), სიახლოვე საყვარლისა ეოცების(2),
შეჰკრთის, დიდი დაიზახის, მით პატივი ეოცების(3).

მაგრამ თუ ფხიზლად მყოფია, ნუ ელოდებით, რომ ავთანდილმა ასეთი ნება მისცეს გულსა და გულისთქმასა. აი, რა ხელოვანია რუსთაველი, რომ ჰკუაჲ ჰკუად დაარჩინა და გულიც გულად და ორივე ამოქმედა ერთი-მეორის შეუბღალველად, მათთა ბუნებისამებრ. ამისთანა ბუნების კაცს გონიერება ცბიერობად რათ უნდა ჩამოერთვას, ცბიერობა რათ უნდა შეეწამოს, არ ვიცით. იქნება ქართლის მოძმენი იმერლები ბევრში ჰგვანდნენ ავთანდილსა, როგორც ბევრი ფრანგი ჰგავს, ბევრი ინგლისელი, ბევრი ამერიკელი და სხვა მილეთის ხალხი, რადგანაც კაცად-კაცის ზოგადი ტიპია, მაგრამ ამისათვის რა საჭირო იყო ავთანდილის და იმერეთ-ქართველთა შორის ცბიერობის ზიდის გადება. რაკი ერთხელ ამ ზიდის გადებაზედ მიიქცა ბ-ნი ლექტორი, არ შეიძლება არ ეგრძნო, რომ ეს გზა მოლიპულია და ფეხის მოსასხლეტი და, გვგონია, იმიტომაც მოუწია „ვეფხისტყაოსანისათვის“ თავი დაენებებინა და უადგილო-ადგილას გრძელი ლაპარაკი მოერთო მასზედ თუ, — რა არის ცბიერობა და როდის არის იგი შესაწყნარებელი და როდის არა. ეს ნაწილი ლექციისა მეტის-მეტად უგემურია რამ გამოვიდა და მსმენელთათვის მეტად მოსაწყენი იყო.

რაკი ის, ჩვენის ფიქრით, შემცდარი დედა-აზრი წარიმძღვარა ბ-მა ლექტორმა წინ, რომ უსათუოდ ტარიელი ქართლელად გამოეყვანა. ავთანდილი — იმერლად და ფრიდონი — ზღვისპირის ქართველად, იგი სულ ამის დამტკიცებას მოუწია. სხვა, რაც მწერლის განსაკუთრებულს ხასიათს გვანიშნებს, მის შემოქმედობის ძალსა, მის მხატვრობასა, მის სიტყვიერებას, მისთა აზრთა შემოხაზულობას, პოემის აგებულობას, ეპიზოდების ერთმანეთზედ დამოკიდებულებას, ერთის სიტყვით, — მანერას და თვისებას მწერლისას, შინაგან თუ გარეგან სი-

1 რა ჩასთვლემსო. 2 ესიზმრებაო. 3 ერთი ოცად ემატებაო.

კეთეს მის ნამოქმედარისას, — ესენი ან სულ არ იყო ხსენებული, ან თუ იყო, ისე გაკვრით და გზა-და-გზაობით, რომ გულში არავის არა ჩასჭდევია-რა, თითქო მართლა ყოველივე ეს უკან დასაყენებელია და მართო ისღაა წამოსაყენებელი და დასამტკიცებელი, რომ რუსთაველი დიდად სადიდებელი პოეტი კი არ არის, არამედ უბრალო ეთნოგრაფია, ან ამის მსგავსი ერთი ჩურჩუქი რამ არამკითხე მოაზბე.

ჩვენ რუსთაველის სახელი მეტის-მეტად დიდ სახელად მიგვაჩნია და მოგვიტევონ, რომ მის სახელს და დიდებას ადვილად ვერავის დაგუთმობთ.

[1887 წ.]

გაბრიელ სუნდუიანის „აპაო“ და სომხის ლიტერატორები

ერთი არა-სასიამოვნო თვისება დაეკევა აქაურს სომხის ლიტერატურას და სომხის ლიტერატორებსა, თუ ყველას არა, უფროს-ერთს მაინცა. საცა-კი შემთხვევა ეძლევათ ქართველი ახსენონ, ისე ვერ მოურჩებიან, რომ ქართველი და ქართველობა არ გაჰყინდნენ ცოტად თუ ბევრად. ღვთის წინაშე, უნდა ითქვას, რომ არც ჩვენ, ქართველები, ვაკლებთ რასმე სომხებს და ჩვენც ხელიდამ არ ვუშვებთ შემთხვევას ასე თუ ისე ავად არ ვახსენოთ. ხოლო ჩვენდა გასამართლებლად ესეც უნდა ითქვას, რომ ჩვენ, ქართველები, ავად ვიხსენიებთ ჩოლმე მარტო იმ ჯურის სომხებს, რომელნიც წურბელებსაგით მოჰყიდებიან აქაურობას, სწოვენ ქვეყანას და რომელთაც ჰკიცხვენ და ავად იხსენიებენ თითონ გონიერნი და პატიოსანნი სომხენი. ვერც ჩვენს ლიტერატურაში, ვერც ჩვენს საზოგადოებაში ერთს მაგალითსაც ვერ გვიჩვენებენ, რომ ქართველი ავად იხსენიებდეს მთელს სომხობასა, მის ინტელიგენციას, რომელზედაც დამყარებული აქვს სომხობას მთელი თავისი სამართლიანი სასოება და რომელიც ხსენებულ ჯურის სომხების წრეს გარეთა ჰდგას თავის სასახელოდ და თავის მოძმეთა ნუგეშად. ჩვენში ჩვენგან მთელი სომხობა, როგორც ერი, თავის-დღეში არც გაკითხულა, არც გაკიცხულა და არც ავად ხსენებულა. სულელობაც იქნებოდა ეს ჩვენ მიერ, იმიტომ რომ ქვეყანაზედ არ მოიპოვება იმისთანა ერი, რომ ავთან კარგიც არ იყოს მის შორის. პირიქით, არა ერთი და ორი მაგალითი ყოფილა, რომ ყოველს კარგს სომხისას პატივისცემით დაჰხედრიან ქართველობა და მისი ინტელიგენცია. ამის საბუთს იპოვიან როგორც ჩვენს ლიტერატურაში, ისეც ცხოვრებაში.

სამწუხაროდ ჩვენდა, ესე არ იქცევია აქაური სომხის ლიტერატორები. ვიმეორებთ, ყველაზედ ამას ვერ ვიტყვით და უფროს-ერთი-კი სწორედ უკუღმართად იქცევა ყოველს ამისთანა შემთხვევაში. ჩვენ ამის დასამტკიცებლად შორს არ წავალთ. ამ იანვრის თვიდამ დაიწყო გამოსვლა ახალმა სომხურმა ჟურნალმა, რომელსაც „მურჯი“ ჰქვია. ამ ჟურნალში დაბეჭდილია ბიოგრაფია პატივცემულ სომხის დრამა-

ტურგისა ბ-ნ სუნდუკიანცისა. ამ ბიოგრაფიის ავტორი ბ-ნი ჩიმიშკი-
ანცი ძალიან გაუფიქრებია ხსენებულ თვისებას სომხის ლიტერატო-
რებისას და ამ სიფიქსეს იქამდე გაუთამამებია, რომ შემდეგის თქმა
უნებებია:

„პეპომ“* იმოდენად გაითქვა სახელი, რომ პირველ წარმოდგენის
შემდეგ გავიდა მცირეოდენი ხანი და ქართველთა ინტელიგენციის
ყმაწვილკაცობამ, მოისურვა—რა გამოცოცხლება ქართულის თეატრისა,
რომელმაც დიდი ხანია დალია სული, ამ პიესით აღადგინა მკვდრეთით
უკვე მიცვალებული ქართული სცენაო“.

საკვირველია ეს სასწაულთ-მოქმედება ხსენებულ პიესისა, და თუ
მართლა ეგრეა, ჩვენ მადლობის თქმის მეტი არა გვმართებს—რა ხოლო
მეტი არ იქნება ეს ვიკითხოთ. თუ ეგ პიესა ესეთ უკვდავების წყაროდ
გაუხდა ქართულს სცენას და მკვდრეთით აღადგინა ქართული თეატრი,
სომხებს რაზედ შემოსწყრა, რომ მის ხელში ცოცხალი სომხური სცენა
ეგრე უდროვოდ მოკვდა და დღესაც მკვდარია? მკვდარია, ვამბობთ,
იმიტომ, რომ მუდმივი სცენა ჰქონდათ და დღეს აღარა აქვთ სომხებსა
და ხამუშ-ხამუშად წარმოდგენანი სცენის მოკვარეთაგან ხომ ამ შემთხ-
ვევაში ანგარიშში მოსატანნი არ არიან. როგორ მოხდა ეს, რომ „პე-
პომ“ მკვდარი ქართული გააცოცხლა და ცოცხალს სომხურს-კი იმო-
დენაც ვერ უშველა, რომ არ მომკვდარიყო. აქ ან ის უნდა ვიგულ-
ვოთ, რომ რაც ქართველისათვის მაცოცხლებელია, ის სომხისათვის
მომავდინებელია, ან ის, რომ ბ-ნ ჩიმიშკიანცის აზრი თავიდან ფეხამდე
ტყუილია. ქართველებიც და სომხებიცა დაგვეთანხმებოდნენ, რომ უკა-
ნასკენი საგულგებელი უფრო ჭკუაზედ ახლოა. ბ-ნი ჩიმიშკიანცი
ტყუილად გაუჭირვეულებია წყურვილს ქართულის გაკინწვლისას და
მოუფიქრებლად ტყვედ მისცემია თავის გაჯანჯლებულს გულისნადებ-
სა. ბ-ნი ჩიმიშკიანცი შემდეგ ამბობს:

„პეპო იმოდენად გაქართველებულია ეხლა, რომ დღესაც კი მო-
იბოვება იმისთანა ქართველი, რომელსაც ძნელად დააჯერებთ, რომ „პე-
პო“ სომხურს ენაზეა დაწერილი და სომხის პოეტის გენიოსობით შექ-
მნილიო“.

არ ვიცი ბ-ნს ჩიმიშკიანცს საიდან აჰკვიატებია ამისთანა უცნა-
ური აზრი. ჩვენ დაუშოშმანებთ ატკივებულს გულს ბ-ნს ჩიმიშკიანცს

* „პეპო“ ბ-ნ სუნდუკიანცის პიესაა.

და დავარწმუნებთ, რომ მაგისტანა ქართველს მარტო თავის საკუთარს ფანტაზიაში თუ იპოვის. თუნდ რომ ეგრეც იყოს, რა ცუდი უქმნია ქართველს, რომ სომხის კარგი შეუთვისტოებია, საკუთარ შვილად მიუჩნევია. ეგ მარტო ჩვენს სიტყვას ამტკიცებს, რომ ყოველივე კარგი სომხისა ჩვენში ჰპოულობს პატივისცემას და სიყვარულს იმოდენად, რომ თავისას და სომხისას ერთმანეთშია ადარ არჩევს. თუ ესეა, ბ-ნი ჩიმიშკიანცივე საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ქართველი არ არის დამწყვდეული თავის გვარტომობის ვიწრო წრეში, არამედ სხვა ერის პატივისცემაც იცის და გულგაშლით ეკიდება ყოველს სხვა გვარტომსა. ესეთი თვისება საქებურია და არა საწუნარი. თუმცა ბ-ნი ჩიმიშკიანცი ამ შემთხვევაში ქართველის საქებელ საბუთს გვაძლევს, მაგრამ არ ესმის, რომ ეს საბუთი მართლა ქების მომასწავებელია. იგი ამას ჰხმარობს წუნის დასადებად და ქართველთა გასაკიცხად—რათ იშვილეს სომხური ქართველებმაო. აკი მოგახსენეთ, ჩვენ არ ვიცით, ქართველებმა იშვილეს თუ არა და თუნდაც ეშვილათ, ვის რა დააკლეს ამითა? აქ ცუდი რა არის? გონების ნაწარმოები იმისთანა მაღლიანი რამ არის, რომ მთელის კაცობრიობის კუთვნილებას შეადგენს და აქ გვარტომობის ჩაჩხირება ჭკუის უღონობას მოასწავებს და სხვას არა-რას. ხელოვნებასა და ერთობ გონების ნაწარმოებსა გვარტომობა არა აქვს. ერთიცა და მეორეც მთელის კაცობრიობისაა და ამ აზრს ვერ მისწვდენია დაქვეითებული ავტორი ბ-ნ სუნდუკიანცის ბიოგრაფიისა.

ბ-ნი ჩიმიშკიანცი, გაჭირვებულბული იმ თვისებისაგან, რომ ქართველს ავად ხსენება უნდაო, სწამებს, ვითომც ჩვენა ვცდილობდეთ ამოვფხვრათ კაცის ხსოვნისაგან, რომ „პეპო“ სომხურ ენაზეა დაწერილი, „სომხის პოეტის გენიოსობით“ შექმნილი.

ამის დასამტკიცებლადო, ამბობს იგი, შესაძლოა მოვიყვანოთ შემდეგი გარემოებანიო: პირველი, თავის-დღეში, როცა „პეპო“ ქართულად წარმოუდგენიათ, აფიშაზედ არა წერებულა, რომ თარგმანია სომხურიდან; მეორე გარემოება, შეურაცხყოფელი სომეხთა ერის თავმოყვარეობისა, გარემოება, რომელიც საზოგადო მაგალითია ქართველის ბაქაობისაო, იმაში მდგომარეობს, რომ ქართულს სცენაზედ თითონ „პეპოს“, ამ ზოგად გმირს სომხის „პაჟარნისას“, ქართველ აზნაურად მორთვენ ხოლმე მაშინ, როდესაც ხალხის მყვლეფავი სომხის ვაჭარი-კი, მდიდარი არუთინა, უთუოდ სასაცილო სომხის ვაჭრად გამოჰყავთ. ამ გარემოებათა მიზეზით, რამდენსამე წელიწადს შემდეგ,

ვინ იცის მოიპოვება-ლა თუნდ ერთი იმისთანა ქართველი მთელს საქართველოში, რომელსაც დააჯერებთ, რომ „პეპო“ სომხურს ენაზეა დაწერილი და არა ქართულზედ.

გაგიგონიათ სადმე ან ამისთანა ჩივილი და ან ამისთანა საბუთები!.. არა, როგორ მოგწონთ ეგ შეურაცხყოფა სომეხთა ერის თავმოყვარეობისა მით, რომ ქალაქელი კინტო ქართველებმა ვითომ-და გაააზნაურ-შვილეს და სომეხი არუთინა გაასომხეს. გაგიგონიათ სადმე ესეთი თავმოყვარეობა, მერე ამრიგად გაუპატიურებულნი.

ან სად უნახავს და როდის ბ-ნს ჩიმიშკიანცს, რომ წარმოდგენის დროს „პეპო“ ქართველ აზნაურშვილად მოერთვათ და გადაეკეთები-ნოთ? ჩვენ ბევრჯერ დავსწრებივართ „პეპოს“ წარმოდგენას და ეს არც ერთხელ არ შეგვინიშნავს. ან რას ეგვანებოდა ქალაქელი კინტო მეთევზე, მებაღური, ქართველ აზნაურშვილად მორთული! თითონ ბ-ნ ჩიმიშკიანცს არაერთხელ უთამაშნია „პეპო“ ქართულ სცენაზედ და ნუთუ ქართველ აზნაურშვილად ირთვებოდა? ტყუილი იქნება და ასე მოკლე-ფეხებიანი!

ამაეზისთანა ნაზუქებს თავი დავანებოთ. ჩვენ ბ-ნ ჩიმიშკიანცის ნაწერს სხვა მხრით მივაქციეთ ყურადღება, და ტყუილს ამბობს თუ მართალს ბ-ნი ჩიმიშკიანცი, ეს, არამცთუ გარჩევისა, ყურადღების ღირსიც არ არის. არც იმის მართლით მოგვემატება-რა, არც იმის ტყუილით დაგვაკლდება. ტყუილიცა და მართალიც ამ შემთხვევაში მისი საკუთარი საქმეა. ჩვენ გვინდოდა გამოგვეჩვენა მარტო მიმართულება და თვალთა-ხედვის ავ-კარგიანობა ზოგიერთა სომეხთ ლიტერატორებისა, რომელთაც ცოდვად მიაჩნიათ ქართველი გაუკინწლავად ახსენონ. ხომ კნახეთ, რა საბუთებით მოგვესია ქართველებს და რა ჩივილით ბ-ნი ჩიმიშკიანცი.

ახლა ვიკითხოთ, ამ საბუთებით და ჩივილით რასა გვწამებს ბ-ნი ჩიმიშკიანცი? იმას, რომ „სომეხთ პოეტის გენიოსობით“ შექმნილს პიესას ჩვენ ვიჩემებთ და დღე-და-ღამ იმ ფიქრში ვართ, რომ ქართველებს აღარ ახსოვდეთ, რომ იგი სომხური პიესაა. როგორ მოგწონთ შიში ბ-ნი ჩიმიშკიანცისა? განა თითონ პიესა იმდენად სახარბიელო-კია, რომ კაცმა მის დაჩემებისათვის თავი იტყინოს. ვის რად უნდა? ღმერთმა მშვიდობაში მოახმაროს სომხობას თავისის „პოეტის გენიოსობით“ შექმნილი პიესა. დაგვიჩეროს ბ-ნმა ჩიმიშკიანცმა, რომ მაგ პიესაზედ ხელს არავინ წაიწვდენს და სომხებს ქვეყანაზედ არავინ შე-

ეცილება. ნუთუ ბ-ნს ჩიმიშვიანცს ჰგონია, რომ რაკი „პეპო“ „სომეხთა პოეტის გენიოსობით“ შექმნილია, მართლა გენიოსური რამ არის! სხვა რომ არა იყოს-რა, ჯერ თითონ პიესის გმირი „პეპო“ გასინჯეთ. რა არის „პეპო“? ეგ ზოგადი სახე კი არ არის, „სომხის პაუარნისა“, როგორც ჰგონია ბ-ნს ჩიმიშვიანცს, ეგ ერთი აბელას ფეხებზედ შეყენებული ორფეხია, განგებ გაბერილი და გატენილი მაღალ ფარდების ფრაზეებით. სხვას რას ჰხედავთ „პეპოში“? ვერ ვიტყვით, რომ პიესაში ზოგიერთი მართალი სახეც არ იყოს, ცოცხლად გამოხატული, და თუ „პეპოს“ მოთმინებით ისმენენ თეატრში, ამ ზოგიერთა მართალ სახეთა წყალობით მოსდით. ამაზედ მეტსაც ვიტყვით: ჩვენს ქართულს რეპერტუარში, ნათარგმნთა გარდა, „პეპო“ ბევრს პიესას სჯობია, მაგრამ მაინც ეგ პიესა თავის-თავად ბევრი არაფერია და არავის არ მოჰგვრის არც შურს, არც სიხარბეს დაჩემებისას. კიდევ დავუფიცებთ ბ-ნს ჩიმიშვიანცს, რომ მისი შიში ტყუილი მოლანდებია: მარხვას არავინ გასტეხს დოსთვისა და ქურდობას არავინა იქმს ზბოსთვისა.

რა უნდა ვსთქვათ ყოველ ამის გამგონთა სომხურ ახალ ჟურნალზედ? ჩვენა ვწუხვართ, და გვგონია ყოველი გონიერი სომეხიც შეწუხდება, რომ ახალმა სომხურმა ჟურნალმა პირველ ხმის ამოდებაზედვე საჭიროდ დაინახა მიესიოს ქართველებს და ასეთის სასაცილო საბუთებით უკიეინოს. ბ-ნ სუნდუქიანცის ბიოგრაფიაში რა მოსატანი იყო, ქართველებმა როგორ ჰთარგმნეს „პეპო“ და როგორ მოჰრთეს წარმოდგენის დროს გმირი პიესისა, ან სწერენ თუ არა ქართველები აფიშაზედ, რომ „პეპო“ სომხურიდამ არის ნათარგმნი? აშკარაა, აქ აშლილს საღერღელს ქართველების ავად ხსენებისას თავბრუ დაუხსამს მწერლისათვის, თორემ ყოველი ეს რა შუაშია ბ-ნ სუნდუქიანცის ბიოგრაფიაში, მერე ეგრე სასაცილოდ აკონკებული? ბ-ნ ჩიმიშვიანცს კიდევ ებატება ამისთანა საქციელი, იმიტომ რომ ამისი ეინი ჰქონია და ჟინს ყველა კაცი ვერ დაიმორჩილებს ზოლმე. რედაქცია-კი, როგორც კრებული მოღვაწეთა, ამისთანაებში უნდა ჰფრთხილობდეს, რადგანაც ეს ერთი იმისთანა საგანია, რომლის გამოც ნათქვამი სიტყვა მიმართულების მანიშნებელია, და თუ ამ-გვარს მიმართულებას იჩემებს ეს ახალი სომხური ჟურნალი, გზა დაგვილოცნია: ბევრს ეგ ერთიც მოემატოს. როგორც იქნება გავუძლებთ.

ამ სეზონში ჩვენს ქართულს თეატრს თითქო კარგი ამინდი დაუდგა. საკმაოდ შესანიშნავი ამბავია, რომ ჩვენმა ღარიბმა სცენამ რამდენიმე ახალი პიესა მოიპოვა და ჩვენმა სათეატრო დასმა ეს ახალი პიესები ითამაშა. ამ ახლებში, სხვათა შორის, ორმა დრამამ მიიზიდა უფრო მეტი ყურადღება, და არ ითქმის, რომ საზოგადოებას ამ დრამების ნახვა და მოსმენა სასიამოვნოდ არ ღარჩენოდა. ერთი დრამა „მტარვალი“-ა და მეორე „ქართვლის დედა“, 9-ს დეკემბერს წარმოდგენილი ჩვენის ნიჟიერ არტისტის ქალის ქ-ნ გაბუნიას-ცაგარლის საბენეფისოდ.

ორივე ზემო-დასახელებული დრამა ისტორიულია. ხოლო იმ საბუთით კი არა, რომ თვალ-წინ გავიტაროს ან ისტორიული კაცი ვინმე თავის ავ-კარგიანობითა, ან თითონ ცხოვრება, კერძო თუ საზოგადოებური, რომელისამე წარსულის დროსი და ეპოქისა; გვაჩვენოს, რა აზრი, რა გულის-ტკივილი, რა სწრაფვა სულისა, რა გონება-გახსნილობა, რა ზნე-ჩვეულება ხელთ ჰქონია მაშინდელობას კერძო ცხოვრების თუ საზოგადოებურის ასე თუ ისე წასამართავად. არც „მტარვალი“, არც „ქართვლის დედა“, არც ერთი იმისთანას სახეს ადამიანისას, თუ ცხოვრებისას, არ გვიხატავს, რომ მნახველმა სთქვას: აი, ამ დროს რა შესძლებია, რა კაცები შეუქმნია, რა ავ-კარგიანობა, მეტ-ნაკლებობა ჰქონია; აი, მაშინდელი კაცი, რა აზრით, რა ფიქრით, რა გრძნობით, რა ძლიერებით თუ უძლურებით შეჰბმია თავის საკუთარს თუ საქვეყნო საქმეს და რა ზნე-ჩვეულებას უტარებია დროთა ვითარების გზაზე.

ვიმეორებთ, არც ერთს ხსენებულს დრამაში ამას ვერა ვხედავთ და უამისოდ ერთიც და მეორეც წარმოგვიდგენს მარტო წარსულს ამბავს, ავტორისაგან მოგონილს და მასზე აშენებულს ადამიანთა ერთმანეთზე ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ყოველს დროს და ჟამს, ყოველს ეპოქას ერთნაირად მიეჩემა. აქ ისტორიული მარტო ის არის, რომ ავტორები გვეუბნებიან: საქართველოს თავს წარმოსდგომია მტერი და ყოველგან მუსრს ავლებსო. ეს მტრისაგან ქლელთა-

მუსრვა დღეს ჩვენთვის კარგა ხნის წარსულია და ის დრამები ამით თუ არიან ისტორიულნი, თორემ სხვა თვისება მართლა ისტორიული-სა, ჩვენის ფიქრით, არ მოეპოვება არც ერთს მათგანს.

ჩვენ წუნად არა ვსდებთ ავტორებს, რომ დრამის ამბავი, არაკი (ფაბულა) მოგონილია მათ მიერ. დრამატურგი ისტორიკოსი ხომ არ არის, რომ ისტორია გვასწავლოს, ისტორიული ქრონიკა გვიწეროს. დეე თუნდ ამბავი, არაკი დრამისა თავის საკუთარის ფანტაზიით შე-ჰქმნას, ხოლო თუ სურს ისტორიული ღირსება მიანიჭოს თავის დრა-მას, უსათუოდ მოვალეა სული და გული ეპოქისა იმ ამბავში ჩანას-კვოს, ჩაჰსახოს და დრამის სვლაში გადაგვისნას, გადაგვიშალოს სა-გრძნობელად და დასანახავად.

ამისთანა დრამის დაწერს წინ უნდა უძღოდეს დიდი ცოდნა ის-ტორიისა, დიდი გონება-გახსნილობა, დიდი განათლება, ღვთივ-მი-მადლებულ ნიჭის გარდა და, ჩვენის ფიქრით, ამაოდ ირჯებიან ისინი, ვინც ამისთანა დრამის დაწერას მოუშადებლად და, მამასადამე, კად-ნიერად ეტანებიან. ერთობ დრამის შექმნა დიდად ძნელი რამ არის, იმიტომ რომ დრამა სულისა და გულის ცხოვრებაა, სულისა და გუ-ლის დიდს ძვრახვა ასაგებელი და ასაშენებელი. მეტის-მეტი მჭრელი, მეტის-მეტი მხილავი ნიჭი უნდა, მეტის-მეტი ნათელი გონება, რომ კაცი მისწდეს, შუქი რამ მიჰფინოს იმ საოცარს, იმ უცნაურს სა-იდუმლოებას, რომელსაც ადამიანის სულისა და გულის ძვრა ჰქვია, და რომელიც იმოდენად უფრო დიდ საიდუმლოებად გვევლინება, რამოდენადაც უფრო ახლო მიუვალთ. ამიტომაც დრამის შექმნა ყვე-ლა სხვაგვარ პოეტურ თხზულებაზე გაცილებით ძნელია და ყველა მწერალი — თუნდ ნიჭიერიც — ვერა ჰბედავს ხელი შეჰმართოს.

ჩვენში ეს საქმე მეტად ადვილად არის მიჩნეული. ოღონდ თხზუ-ლება მონოლოგებით და დიალოგებით იყოს დაწერილი, სცენებად და მოქმედებად დაყოფილი, შიგ ორიოდე ალაგას ქალისა თუ კაცის სიკვდილიც ჩაყერებულ იქნას და ავტორს არ უჭირდება სთქვას „დრამა არისო“ და ამ სახელით მოედანზე გამოიტანოს. ის-კი ავიწყ-დებათ, რომ გარეგანი სახე დრამისა ვერადროს ვერ დაჰფარავს ში-ნაგანის ცარიელობას, ფუქსავატობას, არარაობას. აკი ვამბობთ, დრა-მა უსათუოდ სულისა და გულის უდიდეს ძვრახე უნდა იყოს აგებუ-ლი და აშენებული, და ეს უდიდესი ძვრა სულისა და გულისა ერთად-ერთი საგანია დრამისა, ერთად-ერთი ბუნებაა მისი. ამით იცნობება

იგი დრამად. სხვა საწყაო არა აქვს და არც სხვა მიზეზი არსებობისა. სასურველია, ამ აუცილებელს მოთხოვნილებას დრამისას დაუკვირდნენ ისინი, ვისაც დრამის დაწერა სურს და ამ მოთხოვნილებას შეუწონონ თავიანთი ძალ-ღონე, ვიდრე ხელში კალამს აიღებენ.

ამ მხრით რომ შევხედოთ, ამ მხრით რომ თვალი გავუხნიოთ ხსენებულ დრამებს, — რა თქმა უნდა — ვერც ერთი თავს ვერ გაიმართლებს, ვერც ერთი ვერ შეირჩენს ამაოდ დაჩემებულ დრამის სახელსა. ორსავე საგანდა აქვს მამულის-შვილობა და გაქჟაცობა ქართველობისა და არც ერთს მამულის-შვილობა და გაქჟაცობა სადრამო განსაცდელში არ ჩაუგდია, რომ გრძნობათა ჭიდილმა გვაჩვენოს, რა ქართველიში ჩავარდნილა ამ გრძნობათა მქონებელი კაცი, რა წვადაგვა გამოუვლია და ამ განსაცდელიან ქართველილიდამ როგორ გაუტანია თავი გამარჯვებულ გრძნობას. არც ერთს დრამაში სულთ და გულთ ადამიანისა თავისით არა მოქმედობს, თვისდა ბუნებისამებრ არ იშლება, არ იხსნება მოქმედებაში. თითონ ავტორები მომქმედთა პირით გვეუხეზებიან, ეს ასეა, ეს ისეაო, მაშინ, როდესაც ამაებს ჩვენ თითონ უნდა ვხედავდეთ, ჩვენ თითონ უნდა ვგრძნობულობდეთ საქმითა და არა ავტორების სიტყვითა. კაცი თუ ქალი თავიანთ ავ-კარგიანობას თითონვე მოგვითხრობენ — მე ასეთი და ისეთი ვარო და თავიანთ ასეთ-ისეთობას ან სულ არ გვაჩვენებენ საქმითა, ან ძალიან იშვიათად, ისიც მეტის-მეტად მკრთალად და გაკვრით, თითქო დრამისთვის ამისთანები მეტი ბარგი იყოს.

ეს ამისთანა ქცევა მომქმედთა პირთა, მათ მიერ ბაქთაობას უფრო ჰგავს, ვიდრე ხასიათების გამოხსნას და გამოშლას, და ისე უამურად და საწყენად მოქმედობს მაყურებელზე, როგორც ცუდ-უბრალო კევხნა, თავის-თავის ქება და წინდაუხედავი ფართი-ფურთოთა ქარაფშუტა კაცისა. ჭეშმარიტი, მართალი გრძნობა — ყბედი როდია, პირიქით, იმოდენად თავდაპყრილია, იმოდენად სიტყვა-ძვირია, რამოდენადაც უფრო ძლიერია და — თუ გნებავთ — ამ სიტყვა-ძვირობაშია იმისი მიმზიდველი ღირსებაცა, იმისი გულ-საწვდენი ზედმოქმედებაცა მაყურებელზე. არც ერთს ავტორს ზემოხსენებულ დრამებისას ამ მხრით არა აქვს მიქცეული საკმაო ყურადღება და მათ მიერ სცენაზე გამოყვანილი კაცი თუ ქალი შუბლზე მიკრულ ბილეთებით გამოდინ — აი, ეს ამისთანა კაცია და ეს ამისთანაო. ავტორის მოწონება შესაძლოა ამ შემთხვევაში ვინმემ იწამოს, ხოლო ამისთანა მოწონ-

ბა და ღრამა ერთმანეთზე მეტად შორი-შორია, შუა დიდი ზღვარი უდევთ და ერთმანეთში გარევა ამეებისა გაუწურთვენელ გრძნობას თუ ეპატიება და შეენდობა, თორემ სხვას არა-რას.

გარდა იმისა, რომ ამ ორთავე ღრამის ერთი და იგივე საგანი აქვთ — მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა ქართველებისა — სხვა ყველაფერშიაც საოცარს მსგავსებას წარმოადგენენ, თუმცა შიგა-და-შიგ ცოტაოდნად განსხვავებულსა. „მტარვალშიაც“ და „ქართვის დედა-შიაც“ მამულის-შვილობის და ვაჟკაცობის მომასწავებელნი შვილები არიან და შვილების ქვეყნისათვის გამწირაენი — მათი მშობლები. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ერთში მამა იმეტებს ქვეყნისათვის შვილებს და მეორეში — დედა. ორსავეში ღრამის ნასკვად, ანუ, უკეთ ვთქვათ, მცირეოდენი ცდა ავტორებისა ღრამის ნასკვის გამოსანასკვად, ერთი და იგივე ქსელია გაბმული, სახელდობრ, სიყვარული, რომელსაც ერთი მამულიშვილთაგანი ჰგრძნობს მტრის ქალის მიმართ და მტრის ქალი — მამულის-შვილის მიმართ. განსხვავება იმაშია, რომ ერთგან ქალი, ერთ დროს ქართველად ყოფილი, შვილად აყვანილია და გაზრდილი, თუმცა მერე საცოლოდაც ნიშანში ამოღებული გამ-ზრდელისაგან, და მეორეში-კი ღვიძლი შვილია. ორსავე ღრამაში — რა თქმა უნდა — მტერნი კაცის-მჰამელნი არიან, ქართველების სისხლის მსმელნი, ყოველს ადამიანობაზე ხელაღებულნი, და ქართველები-კი — ყოვლის ადამიანობით სრულნი.

ასე ყოვლად მხეცობა მტრისა, ყოვლადვე სისრულე და სავსება ქართველებისა, ბავშვური წადილია, კაცმა თავი მოაწონოს მაყურებელსა. ბუნება ადამიანისა — ქართველია თუ გარმიანელი — ავ-კარგიანობით არის სავსე და ქვეყანაზე არ არის იმისთანა ერი, რომ მიწყული ჰქონდეს ან მარტო კარგი, ან მარტო ავი. ავი და კარგი ყველგან არის და, ვისაც ეს ავიწყდება, ის დიდ მანძილს ვერ გაირბენს მწერლობაში. თუნდ ეგრეც არ იყოს, თითონ ცალკე, თვითეულ ადამიანის ბუნების ავ-კარგიანობაშია იგი მოძრაობა სულისა და გულისა, რომელიც ღრამას საგნადა აქვს და რომლის თვალ-წინ ცხოვლად წარმოდგენა ასე თუ ისე არყევს ხოლმე მაყურებელს და მთელს აგებულებას შეუძრავს ან სიხარულით, ან მწუხარებით, ან სიყვარულით, ან მძულვარებით.

ჩვენ კარგნი ვართ, ისინი-კი მხეცები და აფთრები არიანო. ეს გრძნობის ჭეშმარიტს გზაზე დაყენება-კი არ არის, გრძნობის წაწყმე-

დაა, გაყალბებაა, დაბრმავებაა, ეგ ცეცხლია, ჩალაში გაჩენილი, რომელიც აპრილების უმაღლეს ჩაქრება და ხელში მართო ფერფლი გვრჩება და ჰაერში — ნატისუსალი. ყალბად და, მამასადამე, უქმად აპრილებულ გრძნობაზე უსაძაგლესი არა არის-რა ქვეყანაზე და მით უფრო მოსარიდებელია, რომ წამტყუებელია, მაცდურია ყოველ გა-უწურთნავ და გონება-გაუხსნელ კაცისათვის.

რა თქმა უნდა, რომ ორსავე დრამაში ქართველებს გააქვთ გამარჯვების ბურთი მოედნიდამ. ერთსაცა და მეორეშიაც მოსეული მტერი არის დამარცხებული, და გამარჯვებას გადაჩვეული ესლანდელი ქართველი ამას რომ ჰხედავს, აღტაცებაში მოდის. მართლა რომ ესთქვათ, სწორედ ამ ავტორებისაგან შეთხზულს გამარჯვებაში უნდა ვეძიოთ მიზეზი ტაშის ცემისა წარმოდგენის დროს და არა თითონ დრამების ღირსებაში. ეს ამისთანა აღტაცება ისე ჰგავს ჭეშმარიტს აღტაცებას, როგორც მართალი სიცილი იმ სიცილს, რომელსაც კაცი კაცს ღიტი-ნით განგებ მოჰგვრის ხოლმე მაშინაც, როცა კაცს სულაც არ ეცინება, როცა სასაცილო არა არის-რა. ესეთი ფესვ-გაუდგმელი, გულთ-ჩაურჩენელი; ესეთი ტყუილი აღტაცება გროზადაც არა ღირს და უფრო მავნებელია, ვიდრე მარგებელი, თუმცა წამცდენია-კი იმისათვის, ვისაც არ ეთაკილება ადვილად მომკოს ის, რაც არ უხნავს და არ უთესნია. აქ გრძნობის აღფრთოვანება-კი არ არის, რომ აოამიანი თავის ადგილიდან მისძრა-მოსძრას სამოქმედოდ, აქეთ-იქით მიახედოს ფხიზელის თვალით, გული ჭეშმარიტის ცრემლით აუტიროს, ან ყოვლთ-მომქმედის სიხარულით, სიყვარულით გაუძლიეროს, გაუღო-ნიეროს. აქ მართო უქმი აპრილებება ყალბის გრძნობისა, უღონო, უთავბოლო და ხანმოკლე. აქ ახოვანი ძახილი-კი არ არის სულთა ბრძვისა, გულის ჭიდილისა, არამედ წრიბინია, წუწუნია ცუდ-უბრა-ლო მტირალასი. ორსავე დრამას ის ერთგვარი და ერთ-სახის ნაკლუ-ლევანება აქვს, რომ გაანგარიშებულია გარეგან ზიზილ-პიპილებით კაცს თავი მოაწონოს და ტაშის-ცემა გამოიწვიოს.

ეს მით უფრო სამწუხაროა შესახებ ცაგარლისა, რომ იგი ცნობი-ლი მწერალია. ავტორი „ქართველის დედისა“ დღეს-აქამომდე გვაჩუ-ქებდა ხოლმე პიესებს, ცოცხლად ამოდებულს აწმყოფის ცხოვრები-დამ. ამ პიესებს საგნადა ჰქონდა სურათები დღევანდელის ცხოვრე-ბისა და ამ გზაზედ ბ-ნს ცაგარელს ჩვენში ჯერ წინ ვერავინ წასწრე-ბია. აქ ბ-ნ ცაგარელს უცილობელი სახელი აქვს მოპოვებული და,

ცოტად თუ ბევრად, ღირსეულადაც. ჩვენდა სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ მისმა დრამამ „ქართლის დედამ“ ამ სახელს შეჰმატოს რამ.

არ ვიცით, — რამოდენად ჰგავს ეს დრამა მის პირველს დედანს, საიდანაც ავტორს იგი აუღია და გადმოუკეთებია, ხოლო თითონ გადმოკეთებულზე-კი ვიტყვით, რომ მთელს ოთხს მოქმედებაში. ჩვენის ფიქრით, დრამა თითქმის არსად არის. თვით „დედა“, თავი-და-თავი მოქმედი დრამისა, ისეა გამოსახული, თითქო მეტხორცია დრამისაო და სრულადაც გამოკლებული რომ იყოს, პიესას თითქმის არა დააკლდება-რა. ამასთან ეს „ქართლის დედა“ რაღაც უგრძნობელი და გულჭეავი რამ არის. დედა-შვილურს გრძნობას, აგრე მოსალოდნელს, აგრე სასურველსა და საპატიოს, მის გულში არავითარი ადგილი არ უჭირავს. ამიტომაც მის მიერ შვილთა მამულისათვის გაწირვას არაფერი ფასი არა აქვს. გაწირვა მაშინ არის ღირსეულობის საქმე, როცა გამწირველი თითონ ღირს რასმე ჰპარგავს ამით, როცა ეხედავთ, რომ ამ გაწირვამ გულში ერთი უმთავრესი ძარღვი ჩასწყვიტა გამწირველსა, ერთი ღიდი რამ დააკლო, ძნელად გასაწირი, ძნელად გასამეტებელი, ძნელად დასათმობი ადამიანისაგან. ამ შემთხვევაში გულთა ჭიდილი დედისა უნდა გამართულიყო დედა-შვილურ და მამულის-შვილურ სიყვარულისა გამო, რომელნიც ამ დრამაში ერთმანეთს შეხვდნენ ისე, რომ ან ერთი უნდა გაიწიროს, ან მეორე, ორივე სიყვარული კანონიერია, ბუნებურია, და მით ორივე ღირს გრძნობას წარმოადგენს ადამიანის ბუნებაში, ძნელად გასაწირს, ძნელად გასამეტებელს და, რამოდენად ან ერთი, ან მეორე, ძნელად გასაწირია, ძნელად გასამეტებელი, იმოდენად თვით განწირვა ღიდია, საპატიო და სახელოვანი.

„ქართლის დედა“ ამ შემთხვევაში ავტორმა დაგვიყენა იმ სადრამო განსაცდელს გარეთ, საცა ძლიერს გრძნობას დედა-შვილურ სიყვარულისა წინ წარმოუდგა, თუ არ მეტი, არა ნაკლებ ძლიერი გრძნობა მამულის-შვილურ სიყვარულისა და ეუბნება: იქ შვილის დედა უნდა დაჩუმიდეს, უნდა გაიწიროს, საცა ქართლის დედა უნდა ლაპარაკობდეს და მოქმედებდეს... მე ამას ვითხოვ და, აბა, რას იტყვი, მე თუ შენ? ორში რომელს რჩეობო? აი, განსაცდელიც ორთავ გრძნობისა აქ, ამ საკითხავშია, ამის პასუხშია. ხოლო ავტორს არ მოუწევია გმირი-ქალი დრამისა ამ ორ ღიდათა გრძნობათა ქარტეხილის ქვეშ

გაეტარებინა ჩვენს თვალ-წინ და ამ გრძნობათა ჭიდილში ეჩვენებინა დიდსულოვნობა და ადამიანობა დედისა. დედა სცენაზე შემოდის წინათვე გადაწყვეტილის აზრით და თვით „დედა“, თავი-და-თავი მომქმედი დრამისა, ისეა გამოსახული, თითქო მეტბოროცია დრამისაო და სრულადაც გამოკლებული რომ იყოს, პიესას თითქმის არა დააქლდება-რა. ამასთან ეს „ქართვლის დედა“ რაღაც უგრძნობელი და გულ-ქვევი რამ არის. დედა-შვილურს გრძნობას, აგრე მოსალოდნელს, აგრე სასურველსა და საპატიოს, მის გულში არავითარი ადგილი არ უჭირავს. ამიტომაც მის მიერ შვილთა მამულისათვის გაწირვას არაფერი ფასი არა აქვს. გაწირვა მაშინ არის დიდსულოვნობის საქმე, როცა გამწირველი თითონ დიდს რასმე ჰპარგავს ამით, როცა ვხედავთ, რომ ამ გაწირვამ გულში ერთი უმთავრესი ძარღვი ჩასწყვიტა გამწირველსა, ერთი დიდი რამ დააკლო, ძნელად გასაწირი, ძნელად გასამეტებელი, ძნელად დასათმობი ადამიანისაგან. ამ შემთხვევაში გულთა ჭიდილი დედისა უნდა გამართულიყო დედა-შვილურ და მამულის-შვილურ სიყვარულისა გამო, რომელნიც ამ დრამაში ერთმანეთს შეხვდნენ ისე, რომ ან ერთი უნდა გაიწიროს, ან მეორე, ორივე სიყვარული კანონიერია, ბუნებრივია, და მით ორივე დიდს გრძნობას წარმოადგენს ადამიანის ბუნებაში, ძნელად გასაწირს, ძნელად გასამეტებელს და, რამოდენად ან ერთი, ან მეორე, ძნელად გასაწირია, ძნელად გასამეტებელი, იმოდენად თვით განწირვა დიდია, საპატიო და სახელოვანი.

„ქართვლის დედა“ ამ შემთხვევაში ავტორმა დაგვიყენა იმ სადრამო განსაცდელს გარეთ, საცა ძლიერს გრძნობას დედა-შვილურ სიყვარულისას წინ წარმოუდგა, თუ არ მეტი, არა ნაკლებ ძლიერი გრძნობა მამულის-შვილურ სიყვარულისა და ეუბნება: იქ შვილის დედა უნდა დაჩუმიდეს, უნდა გაიწიროს, საცა ქართვლის დედა უნდა ლაპარაკობდეს და მოქმედებდეს... მე ამას ვითხოვ და, აბა, რას იტყვი, მე თუ შენ? ორში რომელს რჩეობო? აი, განსაცდელიც ორთავ გრძნობისა აქ, ამ საკითხავშია, ამის პასუხშია. ხოლო ავტორს არ მოუწებია გმირი-ქალი დრამისა ამ ორ დიდთა გრძნობათა ქართველის ქვეშ გაეტარებინა ჩვენს თვალ-წინ და ამ გრძნობათა ჭიდილში ეჩვენებინა დიდსულოვნობა და ადამიანობა დედისა. დედა სცენაზე შემოდის წინათვე გადაწყვეტილის აზრით და ჩვენის ფიქრით მეტი არ იქნებოდა, რომ ამ მართლა და გაუკაცისათვის სათაკილო ხელობის ავ-კარგიანო-

ბაზე ცოტა დიდხანს შეეჩერებინა ავტორს ყურადღება მაყურებლისა და დაენახებინა, — რა აუცილებელმა გაჭირვებამ, რა სხვა უმაღლესმა გრძნობამ გააწირვინა ან დედას, ან შვილს ნამუსი ვაჟკაცობისა. მაშინ ჩვენც ხელში საწყაო გვექნებოდა იმის გამოსარკვევად, თუ რა მსხვერპლი მოიტანა ან დედამ, რომ ვაჟკაცისათვის უკადრისი საქმე აკისრა შვილსა, ან შვილმა, რომ სათაილო კისრად იდვა და დედის ბრძანებას დაუდგმდა.

უამისობაა მიზეზი, რომ მაყურებელს ვერ გამოუჩვენებია — რა აწუხებს და ჰქენჯნის ვახტანგსა, როცა იგი მტრის ბანაკშია და ხელში დაჭრილი გამოდის სცენაზე. იგი ჰვენისის, ოხრავს, მტკივნეულობს, რაღაცას სწუხს და ვაობს და ვერავის-კი გამოუცვნიამისა ტკივილი გულისა. მაყურებელს ჯერა ჰგონია, უსათუოდ ის აწუხებს, რომ იგი მტრის ბანაკში ჯაშუშობას უნდება, როცა მისი ძმები და მახლობელი მტერს ებრძვიან გულ-და-გულ. მერე, როცა უსუფ-ფაშის ქალი გამოდის სცენაზე და ვახტანგს შეეყრება, მარტო მაშინ ვტყობილობთ, რომ ამათ ერთმანეთი უყვართ და თითო-ორი ფრაზა ვახტანგისა გვაუწყებს, რომ მას ემძიება საყვარელ ქალთან ალერსი და ნებივრობა მაშინ, როცა მისი მოძმენი ომში იხოცებიან. ხოლო ეს კენესავება ვახტანგისა ორსავე შემთხვევაში ისე გამოუხსნელი და გამოუშლელია, რომ მაყურებელი თეატრიდამ გამოდის და მაინც არ იცის, ორში ერთი რომელი აწუხებდა და აკვნესებდა ვახტანგსა.

თუ გაჭირდა, შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ ერთად-ერთი სადრამო მდგომარეობა უსუფ-ფაშის ყოფაა, იმიტომ რომ მარტო ამ კაცში ვხედავთ გრძნობათა ცოტაოდენს ჭიდილსა, თვით დრამის მიმოსვლით მოვლენილსა და არა ავტორისაგან განგებ ჩაყერებულსა. ამ კაცში, მხეცობასთან ერთად, თითქო სახელის მოპოების სურვილსაც ვპოულობთ და მამა-შვილურ სიყვარულსაცა, და ამ მხრით, ცოტად თუ ბევრად, ადამიანად გვესახება თვალ-წინ, და აქ თითქო იმის ცდაც არის ავტორის მიერ, რომ ეს სურვილი და მამა-შვილური სიყვარული ერთმანეთს შესჭიდოს. დაღალული გულისყური მსმენელისა ამ გაკვრით გამოსახულს ჭიდილზე ცოტაოდნად ფხიზლდება, ჰკოცხლდება. სხვაგან ყველგან, თუნდ ვახტანგისა და უსუფ-ფაშის ქალის ერთმანეთზე დამოკიდებულება რომ ავიღოთ, ან ვახტანგის საწამებლად თავის გამომეტება, ან დედისაგან გაწირვა ვახტანგისა, რომ ნაძრახ სიცოცხლეს, მტრისაგან ჩუქებულს, სახელოვანი სიკვდილი

წამებულისა ირჩიოს, — ყოველს ამაში წუწუნს მტირალა ადამიანისას უფრო ვხედავთ, ვიდრე აფორიაქებულ გრძნობათა გრიალ ქროლვას, ვიდრე თავის ბუდიდამ დაძრულ გულის ქარ-ცეცხლსა. ეგ იმიტომ — რომ გული დრამისა ფუჟია და მარტო გარეთი კანი, ნაჭუჭი, ზედ წარწერებით არის აჭრელებული. გული დრამისა უნდა გამოსხნას თითოეულმა სცენამ, თითოეულმა მომქმედმა ისე, როგორც გორგალი ძაფის წვერმა და, საცა ეგ გორგალი არ არის, ან ავტორს არ დაუხვევია, იქ ამაოა ძაფების ტყუილ-უბრალო ცოდვილობა, წევა და გრეხა. შინაგანი ძალი დრამისა უნდა გამომეტყველებდეს გარეთ და არა ავტორი შიგ ჩასძახოდეს გარედამ. ჩვენის ავტორების საერთო ნაკლულევანება ეს არის, და ეს ისეთი ნაკლულევანებაა, რომ იგი და დრამა ერთმანეთში ვერ მოთავსდება, როგორც ცეცხლი და წყალი.

ერთობ დრამა „ქართლის დედა“, როგორც ხელოვნური თხზულება, ანგარიშში ჩასაგდები არ არის, თუმცა იგი მაყურებელთაგან მოწონებულ იქმნა იმოდენად, რომ ავტორი რომ გამოვიდა, ხელში აიყვანეს და ისე ჩააცილეს კიბეებს. ეს პატივი ბ-ნ ცაგარლისათვის მეტი არ არის, იმიტომ რომ კარგა სამსახური მიუძღვის ჩვენის სცენის წინაშე, და ამ სამსახურისათვის ჩვენც, სხვასთან ერთად, სიხარულით ტაშს უკრავთ. ხოლო ამ სიხარულის და ტაშის გამოწვევაში „ქართლის დედა“-ს გრძნობა სამართლიანობისა არავითარს მონაწილეობას არ აკუთვნებს, ჩვენის ფიქრით.

[1890 წ.]

ვისაც ჰსურებია ოდესმე ნახვა ნამდვილ დარბაისელ ძველ ქართველის კაცისა, რომელსაც გულში გამონასკული აქვს დარბაისლურადვე დიდი სურვილი და დიდი გრძნობა, უნდა დასწრებიყო წარსულს კვირა დღეს, 12 აპრილს, „სამშობლოს“ წარმოდგენას ჩვენს თეატრში. ჩვენ არას ვიტყვით სხვა მოთამაშეებზე, რომელნიც უკვე ცნობილ არიან, ხოლო არ შეგვიძლიან არ აღვნიშნოთ ის ფრიად ჰკვიანური, გრძნობიერი, უმეტნაკლებო აღსრულება როლისა, რომლის ცხადი მაგალითი თვალ-წინ გავვითარა ბ-ნმა გამყარელიძემ, სვიმონ ლეონიძის წარმოდგენელმა.

ჯერ ერთი ისა, რომ ისე შესაფერად მორთული იყო, რომ პირველს დანახვაზედვე ჰგრძნობდით, რომ ამრიგად უბრალოდ, სადად, მაგრამ ფაქიზად ტან-ჩაცმული კაცი უსათუოდ შინაგანის ღირსებით უნდა იყოს მდიდარი. ასეთიც არის სწორედ სვიმონ ლეონიძე „სამშობლოში“. მერე ყოველივე მიხრა-მოხრა ბ-ნ გამყარელიძესი, ყოველივე მოძრაობა, ხელის თუ სახის ასე თუ ისე ხმარება — ისე შეესაბამებოდა ძველს, დარბაისელს ქართველს და ამასთან დიდსულოვანს და დიდგულოვანს კაცს, როგორც სვიმონ ლეონიძეა, რომ სწორედ აკვირვებდა მაყურებელს. არც ჰიშვია, რომ აცა დიდსულოვანის კაცის როლსა ვთამაშობ და გავიბლინძო, არც გრეხა და პრანჭვა, არც გაჰაჭვა, რომ აცა გმირად გამოვჩნდო, არც ერთი ამისთანა უმსგავსობა არ მოსვლია ბ-ნ გამყარელიძეს სცენაზედ და იმოდენად იხელოვნა, რომ ყოველ ამ უგემურ უფერ-უმარილოდ დაგვანახა ნამდვილი გმირი კაცი. არც ბუკი დაუკრავს ამისათვის, არც ნალარა, და ჰეშმარიტი დიდსულოვანი ძველი ქართველი დაწყნარებით. დიდის ხელოვნურ თავდაპყრით, გადუმეტებლივ დაგვიხატა გაცეხულ თვალ-წინ. მისი თამაშობა ამ შემთხვევაში თვით ბუნება იყო, არაფერი მეტი, არაფერი ნაკლები. თავიდან ბოლომდე ერთნაირად, თანასწორად, ფრთხილად და ცოდნით, ნამდვილ გმირის ბუნების შეუბღალავად გაატარა თავისი როლი.

სიტყვა-პასუხის კილო მშვენიერი გამოიჩინა. მის ლაპარაკში თით-

ქმის ყოველი სიტყვა თავის ადგილას ისეთის შესაფერის კილოთი იყო თქმული, როგორც ეკუთვნოდა. აუჩქარებლივ, დინჯად, მშვიდობიანად მოლაპარაკემ ისეთი სიმხურვალე და მნიშვნელობა აძლია სიტყვას, რომ არა ერთს და ორს მოჰგვარა ცრემლი და აუდულა გული დიდის გრძნობის ცეცხლით. უკანასკნელს სცენაში, როცა ლევან ხიმშიაშვილს ეთხოვება და სასიკვდილოდ მიდის, აქ ასეთი ბუნებით სავსე კილო იხმარა ბ-ნმა გამყრელიძემ, რომ პირველ ხარისხოვან არტისტსაც ხშირად გაუძნელობდა. სვიმონ ლეონიძის დიდ-ბუნებოვანობის ზარი მთელის თავის ძალმომრეობით იგრძნო მთელმა კრებამ მაყურებლებისამ და იმოდენად გაინაბა ყველამ სული, რომ ბ-ნ გამყრელიძესაგან თქმული: „ლევან აღთქმა, აღთქმა, არ დაივიწყო აღთქმაო“ — გასავალ კარებში ხმადაბლად, თითქმის ჩურჩულით იქმულა, მოეფინა მთელს დარბაზს თეატრისას თავიდან ბოლომდე.

არც მაყურებელნი დარჩენ უიმისოდ, რომ თავისი მხრით ჰატივი არ ეცათ და თავისი აღტაცება არ გამოეთქვათ არტისტისათვის. გარდა იმისა, რომ ბევრჯერ გამოიწვიეს ტაშის კვრითა თამაშობის დროს, მერეც, როცა დასრულდა „სამშობლოს“ წარმოდგენა და ბ-ნი გამყრელიძე, დიდი ხანი თავის როლს მორჩომილი, იჯდა ლოჟაში, დიდის ძახილით ხელახლავ გამოიწვიეს და ერთიანის ტაშის გრიალმა აჩვენა არტისტს, რომ ნიჭის დაფასება ჩვენცა გვეოდნია ბევრს არტისტს არ უმოქმედნია ასე ძლიერ და ხანგრძლივ მაყურებლებზედ, რომ ორ-სამ მოქმედების შემდეგ, საცა მას აღარ უთამაშნია, მაყურებელი იძულებულ იქმნას წარსულის აღტაცებისაგან ხელახლად გამოიწვიოს პატივსაცემად აღტაცების მიზეზი. ბ-ნი გამყრელიძე კვირას, 12 აპრილს, სწორედ ღირსი იყო ამ სასახელო პატივისცემისა.

I

ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი იყო წერილი, რომელსაც სახელად აქვს: „ხმა შორიდან“* და რომელიც შეეხება ეგრეთ-წოდებულს „ახალს და ძველს თაობას“ ჩვენში. ჩვენ გვინდა ჩვენს მკითხველს განვუზიაროთ ჩვენი აზრი ამ წერილის საგანზე, და ვიდრე ამას ავასრულებდეთ, საჭიროდ დავინახეთ მოკლე წინასიტყვაობისათვის წარვუძღვაროთ წინ შემდეგი.

არა ერთხელ ატეხილა ჩვენს ფეხმოკლე ლიტერატურაში საუბარი ახალ და ძველ თაობაზე. ზოგი მწერალი საყვედურს აძლევს ახალს თაობას, — რატომ არას აკეთებო, ზოგი ძველს თაობას, — რატომ არა გააკეთე-რაო. იქნება ერთიც მართალი იყოს და მეორეც, ხოლო დღემდე-კი არავის გამოუჩვენებია — რა არის და ვინ არის ან ახალი, ან ძველი თაობა, და არავინ იცის — ვისზე ლაპარაკობენ, როცა ან ერთს, ან მეორეს ახსენებენ.

მართლა-და, რა არის და ვინ არის ახალი, ან ძველი თაობა? ამ სახელებ-ქვეშ ვინ და რა უნდა ვიგულისხმოთ? აშკარაა, ვინც ამ სახელებს რაიმე ფასსა სდებს და თუთიყუშივით გაგონილს არ იმეორებს, ახალს თუ ძველს თაობას იმათში ეძებს, რომელნიც საზოგადო სარბიელზე გამოსულან სამოქმედოდ. უეჭველია, ეს სახელები უნდა ეკუთვნოდეს ამ ჭურის ხალხსა, იმიტომ რომ სხვა ყველა, თავის ცალკე ბუდეში კარჩაკეტილი, ამისთანა სახელების წინაშე არაფერს შუაშია. თუ ასეა — და, ვგონებთ, უამისობა არც შეიძლება, — მაშ სიბხლეს და სიძველეს ერთისა თუ მეორის თაობისას აქ უნდა მოვუნახოთ საბუთი და საფუძველი.

ხოლო საკითხი ეს არის: რა საწყაო ვიხმაროთ, რომ ან ერთს მივუწყაოთ ახლობა, ან მეორეს ძველობა? ჰასაკი და წლოვანება? ეგ ზომ მტკნარი ბავშვობა იქნება! ან კიდევ, ის, რომ ერთი გუშინ მოვიდა და

* იხ. „ივერია“, № 20. [1892 წ.]

მეორე ღღეს მოდის? არც ხომ ეს იქნება საკადრისი ჭკვათამყოფელის მკვლევარისათვის! მაშ სხვა რა ვიხერხოთ, რომ ერთის ჭურის საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი გავარჩიოთ მეორისაგან?

აი, როცა ამ საკითხს მივაწყდებით ხოლმე ძალაუვნებურად, მარტო მაშინ ვხედავთ, რომ ხსენებული სიტყვები ჩვენში ცალიერი სახელე-ბია უსაგნო, ნაჭუჭია უგულო, ფრაზაა უსაქმო. საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი უსათუოდ ან აზრის კაცია, ან საქმისა, ან ორისაც ერ-თად, თუ ისე ბედნიერად მიმადლებულია ბუნებისაგან, რომ შემძლე-ბელია ერთისაც და მეორისაც. საზოგადო სარბიელი მოედანია. საზო-გადო ცხოვრებისა, რომელიც ამ შემთხვევაში სხვა არა არის-რა, გარ-და აზრთა და საქმეთა ერთმანეთთან ბრძოლისა ცხოვრებისავე ესე თუ ისე მოსაწყობად და მისამართავად; იმიტომ, რომ ყოველი აზრი, ყოველი საქმე, ცხოვრებისათვის ასე თუ ისე შესაწყენარებელი, იმავე არსებობისათვის ბრძოლის კანონს ექვემდებარება, როგორც სხვა ყოველი ამ ქვეყნიერობაზე, და ისე არ იჩენს თავს, რომ ან ყოფილს აზრს, ან საქმეს წინ არ შეეხალოს და ომი არ გადაუხადოს ადგილის დასაჭერად.

ყოველს ამისთანა აზრს, თუ საქმეს, სხვა ბევრ ძარღვთან ერთად, ერთი უმთავრესი ძარღვიცა აქვს, რომელიც, ვითარცა უაღრესი და თვალსაჩინო ნიშანი ცნობისა, ხდება საბუთად სახელწოდებისა. ამ სახელწოდებითვე იწოდება საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი იმისდა მიხედვით, თუ რომელის აზრისა, ან საქმის პატრონია და მიმ-ყოლი. მაგალითებრ, როცა იტყვიან: ეს კაცი ნაციონალისტია, კოს-მოპოლიტია, ლიბერალია, კონსერვატორია, იდეალისტია, რეალისტია, ფრიტრედერია, პროტექციონისტია, რესპუბლიკელია, მონარქიელია, ამით არამც თუ მარტო მის მიერ დაჩემებულს, შეთვისებულს და მოძღვრებულს საზოგადოებურს აზრს და მიმართულებას გვისახელე-ბენ, არამედ მათდა საპირისპიროსაც.

რადგან ყოველს საზოგადო აზრს, თუ საქმეს, ამყოლი, მოსარჩლე და მოძღვარი, ბერიცა ჰყავს და ერიც, ჭაბუკიც და მსცოვანიც, ახა-ლიც და ძველიც, გუშინდელი და დღევანდელიც ერთსა და იმავე დროს, ამიტომაც ვერც ერთი და ვერც მეორე, ვერც ძველი და ვერც ახალი, ვერ მიაყერებს რომელსამე აზრს, თუ საქმეს, ცხოვრებაში ასე თუ ისე მოარულს, თავისს სახელსა; პირიქით, თითონ აზრი, ან საქმე, აყისრებს ხოლმე თავისს სახელს თავის ამყოლსა და გამძღოლსა:

რასაკვირველია, იშვიათი არ არის ქვეყნიერობაზე, რომ ცალკე კაცის სახელითაც იწოდებოდეს რომელიმე აზრი, თუ საქმე, მაგალითებზე, დარჯინის სამეცნიერო აზრს და მოძღვრებას დღესაც დარჯინიზმობით იხსენიებენ, ბაირონის მიმართულებას და აზრთა წყობას — ბაირონიზმობით. ამის მიხედვით იტყვიან ხოლმე, ეს კაცი დარჯინისტიცა, ბაირონისტიცა და მებრვე სხვა. ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, წინ აგვეტუხება ერთი საკითხი: თუ ცალკე კაცის სახელით საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი განირჩევა ერთი მეორისაგან, რატომ მთელი წყობა, მთელი კრებული, რომელსაც ან ერთი ან მეორე თაობა წარმოადგენს, თავის სახელით გერ აღნიშნავს მის მიერ მოძღვრებულს საზოგადო აზრსა, თუ საქმესა? ჩვენ ამის უარს არ ვამბობთ: ეგეც შესაძლებელია. ხოლო დავაკვირდეთ იმას, რომ ამ შემთხვევაში სახელი ახალის თუ ძველის თაობისა უნდა მიეთვისოს იმ წყობას საზოგადო აზრებისას, მიმართულებისას, თუ საქმისას, რომელთაც აღიარებს, ჰმოდღერებს და ასულდგმულებს ერთი თაობა, და მეორე ეწინააღმდეგება, ეურჩება და უარობს. ხომ მარტო ამითი უნდა გაირჩეს ერთი თაობა მეორისაგან, და აბა გვიჩვენეთ, ვის რა ამისთანა საზოგადო აზრი, მიმართულება, ან საქმე უწერია თავის დროშაზე? ან ვისი საზოგადო აზრი, მიმართულება, თუ საქმე — ვისას ერჩის და ვისას ებრძვის?

კვლავ ვიმეორებთ: როცა ამისთანა საკითხს წავაწყდებით ხოლმე, მხოლოდ მაშინ ვცნობილობთ, რომ ჩვენში ამისთანა სიტყვები, როგორც ძველი და ახალი თაობა, ცალიერი და ფუყე სახელებია და დროა თავისს პატრონს ჩაჰბარდნენ და საიდამაც მოსულან, იქ წავიდნენ. ამ სახელების ხმარება ჩვენში სხვა არა არის-რა, ბავშვობის მეტი, იმიტომ რომ მარტო ენა-ამოუდგმელს ბავშვს შეჰფერის ხმარება იმისთანა სიტყვებისა, რომელთაც არც საგანი აქვთ, არც საბუთი, არც მიზეზი არსებობისა.

ამიტომაც, როცა საყვედურს აძლევენ ახალს თაობას — არას აკეთებთო, ჩვენ ვერ გამოგვირკევეია, ვინ უნდა მიიღოს ეს საყვედური თავისს თავზე. თუ ამით ეხლანდელს დროს ემდურიან, ეგ სხვაა. ეხლანდელს დროში, როგორც წინანდელშიაც, ჰმოქმედობენ ახალნიც და ძველნიც და, მაშასადამე, აქ ან ერთი, ან მეორე არაფერს შუაში არიან ცალ-ცალკე, და თუ არიან, ორნივე ერთად არიან დამნაშავენი. თუ რომელიმე წყობა ცალკე გამდგარა და განგებ დაურქმევია თავის-

თავისათვის ძველი, ან ახალი თაობა, და ყოველს სხვას, თავ-თავის წვობის გარეთ მოქცეულს, ან ერთს, ან მეორე სახელს ეძახიან, — ეგ ხომ საქმის ვითარებისაგან წარმომდგარი არ იქნება, ეგ ხომ ძალად აკვიატებულს სახელს მოასწავებს, თვითნებობით დაჩემებულს! ამის-თანა ხალხზე მართო ეს ითქმის: დეე ბალებმა თავი შეიქციონ, ოლონდ-კი ნუ იტირებენო.

რა თქმა უნდა, ამ საგანს ბევრი სხვა ახსნა და გარკვევა სჭირია, მაგრამ რაცა ვსთქვით, ვგონებთ, საკმარისია ჩვენს თავს ეურჩიოთ, რომ დროა თავი დავანებოთ ამ გაცვეთილს სახელებს და მოვიკითხოთ მართო ის, გუშინ რას ვსდევდით ძველნიცა და ახალნიცა და დღეს რასა ვსდევთ; რას ითხოვდა წინა-დღე და რა პასუხი მისცა დღევან-დელმა. ჩვენ ვეცდებით შემდეგ ეს საგანი ამ მხრითაც, ჩვენის შეძ-ლებისამებრ, გამოვარკვიოთ.

II

ჩვენ ჩვენი წინანდელი მეთაური წერილი იმით გავათავეთ, რომ ვირჩიეთ გამოვარკვიოთ: გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველ-ნიცა? რას ითხოვდა წინა-დღე და როგორ გაუძღვა იმ თხოვნას დღე-ვანდელი? ჩვენ ესე დავაყენეთ ეს საქმე, იმიტომ რომ ჩვენს ამ საუ-კუნის ცხოვრებაში ვერა ვპოულობთ ერთს იმისთანა ხანას, რომელიც წარმოგვიდგენდეს აზრთა და მიმართულებათა ერთმანეთთან დაჯახე-ბას, ბრძოლას და ჭიდილსა. პირიქით, მთელს ამ უკანასკნელს საუკუ-ნეს რომ თვალი გადაეავლოთ, დავინახავთ, რომ ჩვენს ტაატით მო-არულს ცხოვრებაში, როცა კი აზრს ფენი აუდგამს და უსაქმია, წინ სამტროდ არა სხვა აზრი და მიმართულება არ დახვედრია და მშვი-დობიანად უვლია თავის განვითარების გზაზე, გაუფართოებია თავისი მოედანი, გაშლილა, შეფოთლილა, გამოუღია თავისი ნაყოფი, მერე თესლიც დაუყრია შემდეგისათვის და აგრე მოდენილა ჩვენამდე.

მართლაც, მთელი ეს მეცხრამეტე საუკუნე ისე დაგველია, რომ ამ საკმაოდ დიდს მანძილზე არც ერთი ხანა ჩვენის ცხოვრებისა თითქმის არ ყოფილა იმისთანა, რომ ორი სახსენებელად ღირსი აზრი, ორი მი-მართულება, ორი საქმე, ერთმანეთის მოპირისპირე, ერთმანეთს დას-ჯახებოდეს ცხოვრების მოედანზე ადგილის დასაჭერად, თუ სხვა რის-თვისმე. ვერ ვიტყვით, რომ ამ გრძელ დროს განმავლობაში არ ყოფი-

ლიყოს ხანა და ხანა, რომელნიც განირჩევიან თვისთა აზრთა წყობით, მიმართულებით, თუ საქმიანობით, ხოლო ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ ჩვენ ვერ ვიპოვით ერთსა და იმავე ხანაში იმისთანა სხვადასხვაობას აზრთა წყობისას და მიმართულებისას, რომ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლა-გამოსვლას საზოგადო მოღვაწეებისას რაიმე საჭიროება წინ გასძლოლოდა.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, აქ სახეში გვაქვს სხვადასხვაობა მართო იმისთანა აზრების და მიმართულებისა, რომელნიც სახსენებელად ღირსნი არიან, თორემ ჩხირკედლეობის ჰო-არაობა ბევრი იყო, ნამეტნავად ამ უკანასკნელ ხანებში, როცა რუსულ ლიტერატურის ძალმომრეობამ ჩაგვითრია წინ-დაუხედავად, უკრიტიკოდ, და ამ გზით რუსეთის აზრთა და მიმართულებათა ბრძოლა ჩვენში გადმოვიტანეთ და ვლამობდით ჩვენის ცხოვრებისათვის ძალად მოგვეხვია თავზე, ვითომც და ჩვენც ნახირ-ნახირო. ის კი დაგვაიწყდა, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ამ ბრძოლას არავითარი მიზეზი არა ჰქონდა არამც თუ არსებობისა, ფეხის ნელად მოკიდებისაც კი.

ამ ბრძოლის ატეხა და მოვლენა ჩვენში, ამტეხელთა და მომავლინებელთა უნებურად, იმას მოასწავებდა ჩვენის მოაზრე ცხოვრებისათვის, რაც დროთა ვითარებამ დაჰმართა მოსაქმე ცხოვრებასა, მით, რომ თავით თვისით წინსვლა შეუფერხა და გადაეღობა მის თვითმოქმედების ძალღონესა, თითქო ჰსურთო, არამც თუ მოსაქმე ცხოვრებით, არამედ მოაზრებით, ყოველი ჩვენი დაგვეკარგოდა, ავყოლოდით სხვისას, სხვას დავმსგავსებოდით როგორც საქმიითა, ისეც აზრითა, ჩვენ ჩვენობა აღარ დაგვეტყობოდა, ერთის სიტყვით მოვლენილ დროთა ვითარებას მივცემოდით სულითაც და ხორციითაც. მაღლობა ღმერთს, ამ ბრძოლის გადმოტანა ჩვენში ქარის მობერავსა ჰგვანდა და ქარსავითვე გაგვექარვა, და ჩვენმა და ჩვენობამ ომ-გაღუზდელად თავისი თავი გაიტანა ჩვენდა სანუგეშოდ, როგორც ვნახავთ შემდეგში.

ამიტომაც ჩვენს ცხოვრებას ამ საუკუნეში რომ გულამდე თვალი გაუზნინოთ, ვნახავთ, რომ იგი წარმოგვიდგენს აზრთა და მიმართულების წინსვლას, წარმატებას, მერე ისე, რომ შემდეგი წინაზე უფრო სრულია, უფრო სავსე, უფრო ვრცელი და უკეთესი. აქ ზრდაა, მატებაა აზრისა, გონების თვალთახედვის გაგანიერება, განდიდება, გაძლიერება, და არა ჭიდილი და ბრძოლა, რომელთაც გაბატონება, ბრძანებლობა მოსდევს ერთისა და დაჩაგვრა და ყმობა მეორისა. ამი-

ტომაც ვხედავთ, რომ ჩვენს ცხოვრებაში არც ერთს ცალკედ ფეხად-გმულს აზრს, თუ მიმართულებას, ბუნება ქამთა სიარულში არ გამოცვლია, არ დაჰშლია, და ყოველივე იგი, დაწყებიდან დღევანდლამდე, თითქმის ერთისა და იმავე ბუნებისაა, ერთისა და იმავე თესლისა, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ როგორც ყოველივე მოზარდი, დღეს ისეთი აღარ არის, როგორიც გუშინ იყო: დღეს უფრო დასრულებულია, უფრო ტანადოვანია, თუ ესე ითქმის, უფრო განწმენდილი და გაფაქიზებული. აიღეთ რომელიც გნებავთ ცალკე აზრისა და მიმართულების მატება და წინსვლა, ყველგან ნახავთ, რომ ერთს მეორესთან მოთავსებით, ერთმანეთის შეწყნარებით უცხოვრია, ხელშეუშლელად, მშვიდობიანად უვლია, და ამ სახით ყველა მოღვაწენი ერთს დიდს უღელში ჰბმულან, და ვისაც სად, რა და როგორ ეხერხებოდა, ეს უღელი უწევია, იმიტომ რომ აქ ყოველი გზა რომში იყო მისასვლელი.

აბა მივიხედ-მოვიხედოთ, — მართლა ესეა, თუ არა. მეთვრამეტე საუკუნის ვაი-ვაგლახმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წევრ-გლეჯამ ჩვენი ერი მოჰღალა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედი დააკარგვინა. როცა შემთხვევა მიეცა, თავი თითქო მოსვენებას მისცა: გაუყუჩდა, და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილს ბედსა და გარემოებას. თუ დააკვირდება კაცი იმ საშინელ გარემოებათა, რომელთაც აბეზარს მოიყვანეს ჩვენი ერი, უამისოდაც ილაჭგაწყვეტილი შინაურ ამბოხებისაგან ცალკე, და ცალკე გარეულ მტერთა ზედმოსევისა, ზოცვისა და რბევა-აყლებსაგან, ის არა გვგონია ისე გაკადნიერდეს, რომ ამ წყურვილს დასვენებისას უკიჟინოს. ხანგრძლივ შფოთებს შემდეგ სვენება უპრიანია, როგორც ცალკე კაცი სათვის, ისეც მთელი ერისათვის. ამას ბუნება ითხოვს.

მართალია, ამ სვენების ხანაშიაც კიდევ დაჰნათოდა ჩვენს ცხოვრებას შუქი წინა-დღის ჩამავალის მზისა, წინა-დღიდან გამოყოლილი და გულში ჩარჩენილი ანდერძნი კიდევ ასულდგმარებდნენ საზოგადო მოღვაწესა, და თუმცა ამისთანა მოღვაწეებმა ერთად თავი მოიყარეს და იფეთქეს ამ ანდერძების სახელთა, მაგრამ დაჰმარცხდნენ. მართალია, მაშინდელი აწმყო ისეთი მიზეზიანი იყო, რომ საზოგადო მოღვაწეებს საბუთი ჰქონდათ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლისა, იმიტომ რომ ეს იმისთანა მოძრაობის დრო იყო, როცა მომხრეობას წარსულთა ანდერძებისას წინ უნდა დაჰხვედროდა იმ

აწმყოს გამომწვევი აზრი და მიმართულება. გარნა რაკი წარსულის მომხრენი დამარცხდნენ, მთლად დაუთმეს ცხოვრების მოედანი. გამარჯვებულთა. მისწყდა ამ ანდერძთა რიხიანი ხმა და მაშინდელმა მოღვაწეებმა ზურგი შეუქციეს წარსულ ანდერძთა ღალადებას. დამარცხებულნი სრულად გაეცალნენ ცხოვრების სარბიელიდამ, დაიქსაქსნენ, თუმცა კი გულისტკივილი მათი თესლად დარჩა ცხოვრების ხნულში.

ჩვენა ეწუხვართ, რომ მეტის სავსებით ვერას ვიტყვით ამ თესლად დარჩენილისას, რომელიც, როცა ამინდი დაუდგებოდა, ხელახლად უნდა გაღუებულებო ადმოსაცენად, თუ ცხოვრებას ჰსურდა თავისი მახლობელი სათავე არ დაჰკარგოდა სამუდამოდ. ხოლო რაცა ესთქვით, ისიც საკმაოა გვაცოდინოს, რომ ამ თესლზე გასწყდა ჯაჰვი ცხოვრების ზედ-მიყოლებისა, აწმყოსა და წარსულ შუა ჩასტყდა ხილი, შემდეგს სათავე და დასაბამი მოუწყდა. ამიტომაც ამ ხანაში ბოლოს-და-ბოლოს ვხედავთ, რომ ბუნებური ორკეცი დენა ცხოვრებისა შედგა, გაჩერდა. ჩვენ ორკეცი დენა ვახსენეთ იმიტომ, რომ ცხოვრება ყოველთვის ორ დიდ ტოტად დადის. ერთი ტოტი მოაზრე ცხოვრება*, მეორე — მოსაქმე**, რომელნიც ისე არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი, რომ ხან ერთია მეორისაგან წარმოდგენილი, ხან მეორე პირველისაგან. თვით აზრიც სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ საქმეა ჯერ განუხორციელებელი, და საქმეც — აზრია, უკვე განხორციელებული.

ამიტომაც ამ ხანაში ვხედავთ სრულს უკაცურობას. არც ერთს მხარეს ბუნებითად რთულ ცხოვრებისას მოღვაწე აღარ უჩანს. მოსწყდა ორკეცი დენა ცხოვრებისა და დაცარიელდა საზოგადო მომქმედთა სარბიელიცა. რაკი წარსულსა და მაშინდელ აწმყოს შუა დედამიწა გაირღვა, წარსულ ანდერძებთან ერთად ყველაფერი დავკარგეთ. ისიც-კი დავივიწყეთ, — ვინა ვართ და რანი ვართ. ამ გარემოებამ ხომ სრულიად გაგვიუქმა ჰკუა-გონება, ამოგვიშრო ტვინი, იმიტომ რომ საგანი ცხოვრებისა დავკარგეთ ამაების დავიწყების გამო, და ჰკუა-გონებას, სულს და გულსა აღარა ჰქონდა მიზეზი ფრთა გაეშა-

* Идейная жизнь. (ავტ.)

** Практическая. (ავტ.)

ლა, და რა თქმა უნდა მოაზრე ცხოვრება ვეღარ დაიძროდა ადგილი-
დამ და შედგა, თითქო ერთს ადგილს შეიკრა და გაიყინაო.

არც მოსაქმე ცხოვრებაში შეეძლო თავი ეჩინა საზოგადო მოღვა-
წესა. ეს მხარეც ცხოვრებისა, თავის საწყლელში მომწყვდეული, შეჭვუბ-
და და გაჩერდა შეგუბებული, თითქო ახალ გარემოებათაგან გზადა-
კარგული ელისო, აცა საით გამიხსნიან ნაპირს, რომ იქილამ დავიძრა
და მივედინოო. გახსნა ნაპირისა თვით ცხოვრების შეილთა ხელში
აღარ იყო და რა საკვირველია, რომ აღარც საგანი, აღარც საქმე იყო
მოსაქმე ცხოვრებისათვის. უსაქმოვამ და უსავნოვამ ცხოვრებისაგან
გახიზნა მაშინდელი კაცები და შეუხიზნა ახალ ვითარებას. ვისაც რა-
იმე ნიშან-წყალი ადამიანობისა ჰქონდა, ყველანი ერთობ გაიწივნენ
სამსახურისაკენ და მის ფარგალში შეიმწყვდიეს თავი, დანარჩენნი
კი შინ, თავის ოჯახებში შეიკეტნენ, ვნახოთ ხვალე რას მოგვიტანსო.
პირველნი იმისათვის, რომ ახალ ვითარების კალთას ქვეშ თავი რო-
გორმე გაიტანონ, და მეორენი იმისათვის, რომ თავის პატარა ოჯახე-
ბის პატარა სანათურიდამ თვალი ადევნონ, — აცა ცილამ ვაშლი რო-
დის ჩამოვარდება, რომ პირველი მე მივევარდე და მოვკმინხოო. სა-
ზოგადო ცხოვრება-კი უკაცურად დარჩა, არც ერთთა და არც მეორე-
თა იგი აინუნში აღარ მოსდიოდათ, თითქო რაკი იგი, როგორც მეტი
ბარგი, მოიხსნეს, მოხარულნი არიან, რომ მისთვის ზრუნვა, ურვა და
გარჯა თავილამ მოჰშორდათ და სხვამ ილვა კისრადაო.

აი, ჩვენის ფიქრით, ნიშნობლივი ძარღვი იმ ხანასი, რომელმაც
მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლების თითქმის მეორე ნახევრამ-
დე თავი იჩინა ჩვენში.

ჩვენდა სანუგეშოდ, ამისთანა უქმად ყოფნამ, როგორც აზრისამ,
ისეც საქმისამ, თავი დიდხანს ვერ შეინახა. ვერც შეინახავდა, იმიტომ
რომ, რამოდენადაც ხანი მიდიოდა, იმოდენად ჩვენობა და უცხოობა
თუმცა ერთმანეთს იშვნიევდნენ, მაგრამ გულში-კი ერთმანეთთან ვერა
ჰრიგდებოდნენ.

ამ ამბავს, რა თქმა უნდა, აზრი უნდა დაეძრა ასე თუ ისე სამოქმე-
დოდ, და ის უპასუხოდ დარჩენილი საკითხი: „ვინა ვართ და რანი
ვართ“ — ხელახლად უნდა გამოსულიყო მოედანზე.

პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა — ენაა და, აი, სწორედ
პირველმან ამან აიღვა ფეხი ჩვენში. შემდეგ კარგა ხნის დუმილისა.
ამასთან ჩვენს ცხოვრებას, ჩვენს აზრთა სვლას, ჩვენს ზრუნვას და

ფიქრსა, მთელის ბუნებითად რთულის ცხოვრების ფართო მოედნი-
დამ — მცირე კუნჭული-ლა ჰქონდა დათმობილი ჟამთა ვითარებისა-
გან. მარტო ამ კუნჭულში-ლა განლა შესაძლებელი ჩვენის ცხოვრე-
ბისათვის მოღვაწე კაცს თავი ეჩინა. ეგ იყო მწერლობა, რომელიც
ჰზრდის და ინახავს ენასა, და რომელმაც ხელახლად ხმა ამოიღო ამ
საუკუნის ოცდაათიან წლებში. ამით დაიწყო, ჩვენის ფიქრით, მეორე
ხანა ჩვენის ცხოვრებისა. ჩვენმა აზრთა სვლამ, მიმართულებამ, საქმი-
ანობამ აქ შეიფარა თავი, და ამიტომაც მათის გამონასკვის, ზრდის
და მატების ამბავი აქ უნდა ვეძიოთ. აქ გამოჩნდება — გუშინ რას
ესდევდით ახალნიცა და ძველნიცა, აქ დავინახავთ — რას ითხოვდა
ჟამთა სიარულში წინა-დღე და რა პასუხს აძლევდა.

ყოველს ამაზე მერე მოვილაპარაკებთ.

III

მწერლობა ჩვენი, ოცდაათიან წლებში ხელახლად ფეხადგმული,
პირველ ხანს უფრო შინაური საქმე იყო, ვიდრე საყოველთაო, უფრო
შესაქცევარი, ვიდრე გარჯით მკვლევარი. შინაურს ვამბობთ, რადგა-
ნაც შინაურობაში იბადებოდა და ისე შინაურობის მოკლე წრეში
ჰტრიალებდა, იმიტომ რომ, მაშინ არც ჟურნალ-გაზეთობა იყო, არც
ჩვეულობა ცალკე წიგნად ბეჭდვისა. და, სწორედ მოგახსენოთ, არც
სათქმელი ჰქონდა საყოველთაო, რადგანაც საყოველთაო საგანი ახ-
ლად ახილებულ მწერლობის თვალისათვის მიუწვდენელი იყო, თუნდ
რომ თვით ცხოვრებაში ყოფილიყო მაგისტანა საგანი. ყველა ასაკს
თავისი შემძლეობა აქვს და ახლად ფეხადგმულს ვერ მოსთხოვთ ნა-
ბადზე გადახტომას. შესაქცევრად იმიტომაც ვხადით იმ პირველ-დაწყე-
ბითს მწერლობას*, რომ იგი მარტო ერთს, თუმცა დიდ-გავლენიანს
შტოს ლიტერატურისას ემსახურებოდა, სახელდობრ, — პოეზიას, ისიც
იმ ფარგალში, რომელსაც „ლირიკას“ ეძახიან და რომელიც უფრო თი-
თონ მწერლის გულთა წვა-დაგვას, ჰირსა და ლხინს გვიგალობს, ვიდ-
რე მოაზრე ცხოვრების აზრთა სვლას და წარმატებას.

* აქ პირველ-დაწყებითად ვრაცხთ ამ საუკუნის მწერლობის დასაწყისსა და გა-
დავიწყებული არა გვაქვს წინა-საუკუნეების ცოტად თუ ბევრად სახელოვანი მწერ-
ლობა, რომელიც თითქმის მეთვრამეტე საუკუნიდამ შესწყდა ამ საუკუნის ოცდა-
ათიან წლებამდე.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ამისთანა მგალობელი მწერლობა მეტი იყოს ადამიანის ერთობ მოწყენილ ცხოვრებისათვის: ქანც-გაწყვეტილი მუშაც კი საჭიროებას ჰხედავს დაიტკბოს სიმწარე თავისი ცხოვრებისა სიმღერით და გაიქარვოს თავისი ჰირ-ბოროტი, — და ერისათვის რატომ აღარ უნდა იყოს საჭირო, თვისთა მწერალთა ტკბილ გალობით ასე თუ ისე გაიქარვოს კაეშანი. ხოლო ამით იმის თქმა გვინდა, რომ რაკი საზოგადო ცხოვრება ჩვენს კაცს ხელიდამ გამოეცალა, რაკი კაცს ხელთ შერჩა მარტო თავის-თავიდა, სხვა რა ექმნა, რომ უსაგნო გარეშემოსაგან ლტოლვილი თვალი — თავის საკუთარს გულში არ ჩახედებინა და იქ არ მოეკლა წყურვილი გულთათქმისა და ჭკუა-გონების ხედვისა.

ამისთანა იყო მწერლობა თ. ალ. ჭავჭავაძისა, თუ მარტო მის უმთავრესს ძარღვს მწერლობისას მივიღებთ სახეში, თორემ ამ ტკბილს მთქმელსაც საყოველთაო უნუგეშ-ყოფამ მაშინდელის დროისამ წარმოათქმევინა ერთგან თვისი სამძიმარი, საცა ისმის ეგრეთ-წოდებული „მოქალაქური გულისტკივილი“ მის გამო, რასაც გულში იმაღავდა მაშინდელი ცხოვრება:

ძალი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა,
სად სიმართლე მისგან შენარაზედა,
მის ყვავილთა ფერხით ჰლაზავს გზაზედა,
რომელნი სჭენებიან
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხევჭით.

ეს ძალა, რომ ღიმით დადიოდა ნაქცევთა ზედა და ფერხით ჰლაზავდა გზა-და-გზა სიმართლის ყვავილსა, რომელნიცა სჭენებოდნენ მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხევჭით, — ნათელი სურათია მაშინდელის ყოფა-ცხოვრებისა. პოეტი უჩივის ამ ყოფას და უქადის, რომ დრო მოვა და სხვა იქნებაო, და ამბობს — გაფრთხილდითო:

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და სთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ, მონებას,
მოელოდეთ მათთან თანასწორობას!
არ მარადის იშვათ
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხევჭით.

ამ სხვა დროთა მოსვლის იმედი გულიდამ ამოღებული არა ჰქონია ჩვენს პოეტს. პირიქით, იგი ამბობს:

რადგან იქნება, სულგრძელება იხმართ რად არა
ნუთუ კვლავ ღმერთმან გკურნოსთ ერთმან...

და თუ სწუხს, მარტო იმას, რომ ვაი თუ მე ვეღარ მოვესწროო,
იმას ესტირიო, ამბობს იგი:

... ვაჰ, თუ ვესწრა ვერ,
თვარა-ღა ჟამი, გულთ მაამი, კვლავდა იქნების.

ხოლო ამისთანა საზოგადო ყოფისაგან ამოკვნესილი სიტყვა და ნუ-
გემ-მცემელი იმედი უმთავრესი ძარღვი არ არის ალ. ჭავჭავაძის პო-
ეზიაში, რომელიც უფრო სიყვარულის და ტრფიალების ჭირი და
ლხინი, და მაშასადამე, სიყვარულის და ტრფიალების პოეზიაა. და თუ
ეს ცალკე მაგალითები მოვიყვანეთ მამულის-შვილურ გულის-ტკივი-
ლისა, მარტო იმისათვის, რომ ვნახოთ, — მაგისთანა გულის-ტკივილს,
მერე სამოციან წლებში ეგრე გაძლიერებულს ჩვენს მწერლობაში,
სათავე სადა ჰქონია და მცირე ნაკადულად გამონაწერი მერე როგორ
გაზრდილა და უმატნია.

პირველ ხანებში თ. ალექ. ჭავჭავაძის გზას დაადგა თ. გრ. ორბე-
ლიანიცა. ხოლო იმავე დროს პირველმან ამან მიგვახედა ჩვენ მიერ
დავიწყებულს წარსულს. იგი ერთს თავის თანამედროვეს მოხუცს
სწერს: „ნეტავი ოდეს —

შენ მომიტხოვბდე,
მე ყრმა გისმენდე
გამოუცდელი მოხუცებულსა, —
თუ ვით ივერნი,
ლომ-გულნი გმირნი,
ჰბრძოდნენ, სცხოვრობდნენ დროსა წარსულსა.

თითქო იგრძნოო, რომ უწარსულოდ აწმყო უფესვო ნერგია, თავ-
გაუტანელი, ფეხ-მოუცილებელი. მართალიც არის: აწმყოს, რომელსაც
წარსული არა აქვს, არც მომავალი აქვს, იმიტომ რომ, ერთის მეცნი-
ერისა არ იყოს, — „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი
მომავალისა“. უწარსულოდ იგი ფესვ-უშტოა, რადგანაც ერთის მხრით
უდედ-მამოა და მეორეს მხრით უშვილო. დიად, მან პირველმან შე-
ჰკვნესა ჩვენს დავიწყებულს წარსულს:

წარსულთა დროთა, დიდების დროთა,
ყოველი კეთილი თანა წარიდეს!..

რა კეთილი? ერთგულება და სარწმუნოებაო, რომელნიც ქართველის თვისებას შეადგენდაო, და რომელსაც იგი უსათუოდ ვედარ ჰპოულობდა თვის გარშემო; ვაჟკაცობა და მამაცობაო, რომელნიც ქართველის სახელს აღარ ადიდებდნენ უწინდელები; და ყოველ ამის ვედარ მნახველი ამბობს:

დავნატრი მათ, ვინც თვისი სიცოცხლე
თვისსა მამულსა შესწირა მსხვერპრად,
დავნატრი დროთა, როს აქნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

ამ სახით თ. გრ. ორბელიანი გამგრძობია თ. ალ. ჭავჭავაძის პოეზიისა; და ამას გარდა, თითქმის ერთგვარი დენა მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია როგორც შინაარსით, ისეც ფორმითაც, რადგანაც მან სრულად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიურ სახელებით აჭრელება სიტყვიერებისა, რომელშიაც, ცოტა არ იყოს, წილი უდევს თ. ალექ. ჭავჭავაძეს. ამას ჩვენ წინწაწევას და წარმატებას საქმისას ვეძახით და ვსთვლით განუწყვეტელ ჯაჭვად აზრთა ზრდისა ზედმიყოლებით, იმიტომ რომ აქ ერთი მეორეს ერთვის, როგორც ცალ-ცალკე ტოტი ერთსა და იმავე მდინარესა, და ერთი მეორისაგან გამოდის, როგორც თესლისაგან ნაყოფი სადღეისოდ და ნაყოფისაგან თესლი სახვალოდ.

ჩვენ ძალიან ვწუხვართ, რომ უფრო მეტად არ დავასურათთ მთელი სიმდიდრე თ. გრ. ორბელიანის პოეზიისა. მაგრამ ყოველ იქიდან, რაც ზემოთ მოვიხსენიეთ; ცხადად დასანახია, რამოდენად ჩააღრმავა და გააგანეირა ბუნებითად დიდი საწყლე პოეზიისა თ. გრ. ორბელიანმა. თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ საგნად აღებული გვაქვს არა განკითხვა ჩვენის მწერლებისა კრიტიკის თვალთა, არამედ იმის გამოკვევა, თუ რამოდენად იზრდებოდა, მატულობდა ჩვენი აზრი, რამოდენად შორსა და შორს სცემდა ჩვენი თვალთა-ხედვის ისარი, რამოდენად დიდდებოდა ჩვენი მსოფლმხედველობა, და გუშინდელი რას სთესდა დღეისათვის და დღევანდელი დღე რას ითხოვს ზვალისათვის.

• დანარჩენს შემდეგ ვიტყვით.

გრ. ორბელიანის თანამედროვე იყო ნ. ბარათაშვილი, რომელმაც თავისი პოეტური მოღვაწეობა დაიწყო ოცდაათიან წლებში და, ჩვენ-
და სამწუხაროდ, გაათავა 1845 წ. ესეც უგალობდა სიყვარულს და
ტრფიალებას, როგორც ალ. ჭავჭავაძე და გრ. ორბელიანი, ხოლო იმ
განსხვავებით, რომ იგი უფრო სულის მშვენიერებას ჰხადიდა ტრფი-
ალების საგნად, ვიდრე ხორცისას, და ამიტომაც ამბობს იგი:

თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,

და მარტო მშვენიერთ სულთა კავშირი ჰშობს სიყვარულსა, ზეგარ-
დმო მადლით დაუხსნელად დამტკიცებულსაო.

მხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა ესთ სანუკველი,
რომ მის უტკბილეს არც თუ არის სასუფეველი;
მას ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება
და უკვდავებით აგვირგვინებს ჭეშმარიტება.

გარდა ამისა, რომ ნ. ბარათაშვილმა განაწმიდავა სიყვარული და
სიყვარულში სულიერობას უფრო თავყვანს სცემდა, ვიდრე ხორცი-
ელობას, იგი მით იყო უფრო ძლიერი ლირიკაში ალ. ჭავჭავაძესა და
გრ. ორბელიანზედ, რომ მისნი გულისთქმანი, მისნი გრძნობანი, მისნი
ჭირნი და მწუხარებანი უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი არიან,
ვიდრე კერძონი, ვიდრე მარტო მის საკუთარ გულისანი. მისი კვნესა
კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერ
მიწვდენა სურვილისა კაცობრიობის უღონობაა. ჰხედავს ცას და
შეჰკვნესის უღონობის სიმწვავეთა:

ჰე ცაო, ცაო, ხატება შენი აქამდისა მაქვს გულს დაჩნეული,
აწუა რა თვალნი ლაყვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოალწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

* წერილის ეს ნაწილი დაბეჭდილი იყო ცალკე გაზ. „ივერია“-ში 1892 წ. № 77, ისეთის სათაურით: „ნ ი კ ო ზ ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი. (პატარა ეტიუდი ერთის წერილიდამ ამოღებული)“.

განა მარტო მისნი ფიქრნი? მთელის კაცობრიობისა, რომლისათვის-
საც ცა ჯერ კიდევ საიდუმლოთა საიდუმლოა:

მე შენსა მკვრეტელს მავიწყდების საწუთროება,
გულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს საღვურს,
ზენაართ სამყოფს, რომ დაშთოს აქ ამაოება,
მაგრამ ვერ სცნობენ გლახ მოკვდავნი განგებას ციურს!

ნუთუ აქ გამოთქმული სურვილი ძიებისა მთელის კაცობრიობის
სურვილად არ უნდა ჩაითვალოს და უღონობა ამ სურვილის მიუწვ-
დენელობისა — მთელის კაცობრიობის უღონობად? ამისთანა სურვი-
ლი, ამისთანა საქმეში უღონობა, ერთის ცალკე ადამიანის სურვილი
და უღონობა არ არის.

ნ. ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო სა-
კითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა,
მთელის კაცობრიობის გულში.

მაინც რა არის ჩვენი ყოფა, წუთის-სოფელი, ჰკითხულობს იგი:

თუ არა ოდენ საწყაული აღუვსებელი?
ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღუვსოს,
და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?

ყურს უგდებს ჩონგურს და იქაც-კი ერთობ ადამიანის გულის ჩი-
ვილი ესმის და არა თავისი:

მე შენგან მესმის მოკლულის გულის ოდენ ჩივილი.

ჰხედავს მტკვარს და იმასაც საყოველთაო საკითხის პასუხსა
სთხოვს:

ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი,
მრავალ დროების მოწამე ხარო, მაგრამ ხარ უტყვი და არას მეუბნე-
ბიო, და განაგრძობს:

არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება
რად იყო ფუჭი და მხოლოდა ამაოება?

ფიქრმა ცხოვრების ამაოებისამ აღრე იჩინა ბინა იმის გულში და,
გამოვედი თუ არა ყმაწვილობის ასაკიდანაო, მას აქეთ რაღაც „იღუ-
მალღი ხმა“ —

თან სდევს ყოველთა ჩემთა ზრახვათა და საწადელთა.

ანგელოზი-ხარ, მფარველი ჩემი, თუ მაცდური ეშმაკიო, შესძახის იმ „იღუმალ ხმას“.

ბოლოს, როცა ეს „ხმა იღუმალი“, პირველში სუსტი, თანდათან გაუძლიერდა და ყურთა სმენა მისი სრულად დაიმორჩილა, აკი გაიგო, რომ იგი ხმა — მისი მფარველი ანგელოზი კი არ არის, არამედ „ბოროტი სულია“, რომელმაც აურია წრფელნი ზრახვანი და „მოუკლავმწვილის ბრმა სარწმუნოება“. ამისთანა „იღუმალი ხმა“ ხვედრია მარტო მისი, „ვისაც ცეცხლი სული აქვს და ზღვა გული“, როგორც თვით ნ. ბარათაშვილი ნაპოლეონზედ ამბობს.

მისი ფრთა-ასხმული ფიქრი შორსა ჰქრის და სცდილობს მაშინაც-კი, როცა მყუდროებაშია და დაწყნარებული, ცა განსჭვრიტოს გონების თვალთა და შეიტყოს, — რა არის იქ და ამბობს: „ჰე, ცაო, ცაო... —

აწუა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან, მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და პაერშივე განიბნევიან.

განა შეტყობა იმისი თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძღურებისა? განა ამაებში ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საიდუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო და არც არა?

მისი მშვენიერი „სულო ბოროტო“ სხვა არა არის-რა, გარდა ყოველ იმ ადამიანის ჩივილისა, რომელსაც მოხვედრია „ხელი მსახვრალი“ ეჭვისა, რომელსაც ეჭვ-ქვეშ „მოჰკვდომია ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, რომელსაც „ველარც ღელვანი ვნებათანი უკვლენ წყურვილსა“, რომელსაც ბედი უქადდა თავისუფლებას ამ სოფლად და უმტყუნა, და რომელიც დარჩენილა „უსაგნოდ მარტო, ჭკუით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“.

სწორედ ამისთანა ყოფას მოსდევს ის საშინელი კივილი გულისა, ის საშინელი სულის კვეთება, ის თავგანწირული გიჟური ლტოლვა და სრბოლა უგზო-უკვლოდ კლდეებსა და ღრეებზედ, რომელნიც მან თავის „მერანში“ გამოსთქვა. განა არა, მინამ „მერანს“ იტყოდა, მისი ჭკუა-გონება თავის მყუდროების სადგურიდამ უკვე დაძრული

იყო და სასვენს ბინას ვეღარ ჰპოულობდა დედამიწაზედ და ცას ეუბნება:

გულისთქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს,

რადგანაც ქვეყანაზედ ბინა აღარსად ეგულებოდა, რომ ჭკუა-გონები-სათვის ეთქო: „აჰა, დასდეგ და შეისვენეო“. ერთს ღროს ეგონა, რომ იქნება სიყვარულმა, ტრფიალობამ მაინც შემოიხიზნოს და დამიწყნა: როს დუღილი სულისაო, და ამბობს: ვპოვე ტაძარი, შესაფარი, უდაბნოდ მდგარი, და მწირი სოფლისა, დამაშვრალი მისითა ღელვით, მუნ ვეძიებდი განსვენებასაო; გულსა მოკლულსა კაცთ სიავით და ბედის ბრუნვით ლამპარი წმინდა განმიტფობდა ციურის სხივითაო; მაგრამ განჰქრა ტაძარი და უდაბნო ჩემდა მდუმარებს, და სიყვარულის ნეტარების მაგიერ, სევდამ და წყევდიადმა დაისადგურა ჩემს გულშიო:

ვერღა ამიგო სიყვარულმა კვალად ტაძარი!
... და დავალ ობლად, ისევ მწირი, მიუსაფარი.

აქაც ვერ იპოვა საგანი თავისი გულისა და გულის წყურვილისა. მერე მიჰმართა სარწმუნოებას, იქნება ამან მაინც შემიკედლოს და დამინთქას საღმობანი გულისა სენთაო, და ევედრება ღმერთს, დამიურვეო, შემიტკბე, როგორც მამამ შემცოდნე შეილიო.

ცხოვრების წყაროვ, მასვ წმიდათა წყალთაგან შენთა,
დამინთქე მათში საღმობანი გულისა სენთა;
არა დაჰქროლონ ნავსა ჩემსა ქართა გნებისა,
არამედ მოეც მას სადგური მყუდროებისა!

მაგრამ ვერც აქ იპოვა იგი სადგური მყუდროებისა, რომელსაც ეძებდა, და იმედდაკარგულს მიესია „შავად მღელვარი ფიქრები“ სულისა და გულის უბინაობისა და არ იცის, სად და როგორ მოიშოროს, სად და როგორ გაეცქეს, და ეხვეწება თავის „მერანს“, რომლის ჭენებას მართლა რომ ბუნებით საზღვარი არა აქვს, ვითარცა ჭკუა-გონების ქროლას, გასწიო —

და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი-ო.

ყველაფერი დამითმიაო: ჩემი მამული, სწორნი და მეგობარნი, მშობელნი, ტბილად მოუბარი სატრფოც-კი, ერთის სიტყვით ყო-

ველი იგი, რაც შეადგენს ცალკე კაცის ცალკე საგანს გულის ტეხი-
სას, ქირისას და ლხინისას, ოღონდ —

ვარსკვლავთა ანაშავალთა
ვამცნო გულისა მე საიდუმლო-თ.

რაკი კაცს მამული ამოუღია გულიდამ, მშობლები დაუთმია, სწო-
რი და მეგობარნი, სატრფოც-კი გაუწირავს, განალა საფიქრებელია,
რომ მისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, მისი „საიდუმლო გულისა“ ზო-
გად-კაცობრიულს ვაებას არ მოასწავებდეს, „ჰკუთ ურწმუნოებისა
და გულთ უნდობისაგან“ წარმომავალს?!

მართალია, ცას იქით ვერ იპოვა სადგური, რადგანაც ადამიანის
ღძღურ გონებისათვის მიუწვდენელიაო, მაგრამ მაინც თავის „მერა-
ნის“ იმედი არ დაჰყარგვია და ეუბნება: თუ ცას იქით ბინას ვერ
მისწვდი, შენ შენსას მაინც ნუ დაიშლიო:

გასწი, მერანო, გარდამატარე ბედის საზღვარი,
თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარო.

აშკარაა, საზღვარ-დადებული სიგრძე-სიგანე ადამიანის აზრიანო-
ბისა ჩვენის პოეტის „სულის კვეთებას“ ვერ იტევს. მას სწყურს ეს
საზღვარი ბედისა გაარღვიოს და ნიავეს მისცეს თავისი „შავად მღელ-
ვარი ფიქრი“, რომ დაუსრულებელი სივრცე ცისა და ქვეყნისა მოი-
აროს. ბაირონის კაინმა ამისთვის ლუციფერი აიჩინა, გეტეს ფაუსტ-
მა — მეფისტოფელი და ჩვენმა პოეტმა — თავისი „მერანი“, ესე იგი
თავისის სულის ქროლა.

ამ სახით, იგი ჰთაყილობს დაემორჩილოს ბედს, რომელსაც ადა-
მიანის გონებისათვის საზღვარი დაუღვია, და განაგრძობს:

დღე მოგვდევ მე უპატრონოდ, მისგან ოხერი,
ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი,

და ჰნუგეშობს, რომ ეს გაძალიანება, ეს თავგანწირულება, ეს „სუ-
ლის კვეთება“, ეს პირდაპირი ომი ბედთან, ცუდად ზომ მაინც არ ჩა-
ივლისო,

და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

რას გაუბოდა? საით მიიზიდებოდა? სად ემუდარებოდა თავის მერანს მიმიყვანეო, როცა ეუბნება:

გაჰკვეთე ქარი, გააბე წყალი,
გარდაიარე კლდენი და ღრენი?

ამის პასუხს ვერ ვიპოვით „მერანში“, ხოლო თუ სახეში მივიღებთ სხვადასხვა დროს თქმულს მის მიერ ლექსებს, ცხადად დავინახავთ, რომ იგი მიუბრის იმ „ჭკუით ურწმუნოებას“, იმ „გულით უნდობას“, იმ „გონებით და ცხოვრებით“ აღშფოთებას და გაფეთებას, რომელიც შუბის წვერისავით გულს დაესობა ხოლმე აზრგაღვიძებულს ადამიანს, ეკვით გულ-ღვიძლამდე გაბნეულს, მოუსვენარ და ჭეშმარიტების მუდამ მძებნელ მწყურვალ გონებისაგან. თვითც არ იცის პოეტმა, საით მიიზიდება, სად იპოვის შესასვენებელს სადგურს, ნავთსაყუდარს, რომ იქ შეასვენოს „ვნებათა ღელვანი“. იგი მარტო ამას გვიქადაგებს, რომ ძებნა უნდა ამასაო თავგანწირულად და უშიშრად. ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ იგი ჰლამოდა ცას იქით მიეწვდინა თვალი ამ სადგურის დასანახავად, მაგრამ უქმად ჩაუარა ცდამ. ერთის ბრძენისა არ იყო, ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმენე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მძებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმენე, ვერას დაინახავ. ჩვენს პოეტს ეს რწმენა დაკარგული ჰქონდა, როგორც მისი „სულო ბოროტო“ გვიმტკიცებს, და რაღა საკვირველია, რომ რასაც იქ ეძებდა, ვერ იპოვა.

ისიცა ვნახეთ, რომ ამავე მის მიერ სანატრელს სადგურს იგი ეძიებდა სიყვარულში, მაგრამ დაექცა ეს ტაძარი და ისევ შეუსაფარი დარჩა. მერე მასვე ეძიებდა სარწმუნოებაში, ჯერ მინამ სასოება გულს შერჩენილი ჰქონდა და არ მოეკლა ეჭვსა, მაგრამ ვერც აქ განისვენა, ვერც აქ იპოვა იგი ნუგეში, რომელსაც ასეთის „სულის კვეთებით“ ეძიებდა. ბოლოს მთლად მიენდო თავის „მერანს“, რადგანაც მის ჭეუნებას საზღვარი არა აქვს: შენ გასწიე, ნურას მოერიდები, ნურც მე შემიბრალებ დაქანცულობითა, და თუ ვიპოვეთ რასაც ვეძებთ, ხომ რა კარგი, თუ არა-და, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვეთება, და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩებაო.

და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა
სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუოვრად მას ჰუნე თვისი
შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს.

ეს მსუსხავი და მწვავე ქროლა გონებისა, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტეხილისაგან მოვლენილი, განა საკმაო მიზეზი არ არის ესეთის თავგანწირულ სულის კვეთებისა და ეს სულის კვეთება განა ზოგად-კაცობრიული არ არის? მაშ, მაშინ არც ბაირონის დიდებული და ზარიანი ჭექა-ქუხილი ყოფილა ზოგად-კაცობრიული? განა ერთობ მოუსვენარი ცხოვრება ადამიანისა, რომლის ეჭვით გალესილი ჭკუა დღემუდამ ტაძარს აშენებს რწმენისას და ისევ თავის ხელითვე აქცევს, იმავე სადგურს მყუდროებისას არ ითხოვს, რასაც ჩვენი პოეტი? განა ამ ქცევა-შენებით დაღალული გული კაცობრიობისა, ქვეყნის დაწყებიდამ დღევანდლამდე, არ ეძებს მოსვენებისათვის სადგურს და მაგ სადგურის პოვნა განა საყოველთაო წყურვილი არ არის ზოგად-კაცობრიული? განა ვაება კაცობრიობისა ის არ არის, რომ მიზეზი აქვს ძებნისა, ეძებს და ვერ უპოვია? აი სად არის სათავე ადამიანის სასოწარკვეთილებისა, თავგანწირულებისა, ჭკუა-გონების არევისა, ყოვლისფრის უარყოფისა, რომელიც ზოგჯერ, ხანა-და-ხანა, ასე დაიპყრობს ხოლმე მთელს მოაზრე კაცობრიობასა და შავად მღელვარის ფიქრებით ავსებს ადამიანის ცხოვრებასა. ბაირონი და მთელი მის მიერ დაპყრობილი ხანა ევროპის სულიერ ცხოვრებისა განა ამისი მაგალითი არ არის? ჰამლეტის „ვიყო თუ არ ვიყო“ განა სულის უბინაობისაგან არ არის ამოკენესილი?

შორს რათ მივდივართ, — ეს დღევანდელი სპირიტობა, ბუდიზმობა, გრაფ ტოლსტოის „სულის კვეთება“, ის ამბავი, რომ ამერიკაში სადღაც ბავშვი დაბადებულა და დიდი და პატარა მირბის იმის თაყვანის-საცემლად, და ბევრი სხვა ამისთანა, — განა იმას არა ჰმოწმობს, რომ დღევანდლამდე ყოფილს ბინას ადამიანის მყუდროებისას ფუძე დაენძრა და თვით თალიც მთელის შენობისა გაირღვა და ჰლამის გადმოქცევას? განა ყოველივე ეს იმის მაგალითები არ არის, რომ დღესაც მოუსვენარი გონება ადამიანისა ხან რას ეჭიდება, ხან რას, რომ სადგური რამ მყუდროებისა სადმე და რაშიმე უპოვოს უბინაო სულსა, რომელიც დღეს ნაცარტუტასავით ჰლულს?

აი, სწორედ ამ თვალთ-გადუწვდენელს სარბიელზედ მიუშვა სა-
დავე ნ. ბარათაშვილმა თავის „მერანსა“.

ჩვენის ფიქრით, „მერანი“ წინასიტყვაობაა „სულო ბოროტოსი“
არა მარტო იმითი, რომ წინ არის დაწერილი, არამედ შინაარსითა.
„სულო ბოროტოსი“ მხოლოდ მიზეზია ნაპოვნის იმ „გონების და სი-
ცოცხლის აღშფოთებისა“, რომელიც შავად მღელვარე ფიქრად მიჰსე-
გია ჩვენს პოეტსა „მერანში“, და ის მიზეზი იგი მსუსხავი და მწვავე
ეპეია, რომელმაც პოეტს მოუკლა „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“,
დაუკარგა „სულის მშვიდობა“, აღუთქვა და არ მისცა-კი „თავისუფ-
ლება ამ წუთის-სოფლად“.

ამ სახით, ნ. ბარათაშვილმა ჩვენს აზრს, ჩვენს გულთა-თქმას,
ჩვენს ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის
წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიულ
წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა. ამ მიმართულე-
ბას ჩვენის აზროვნებისას ნ. ბარათაშვილის შემდეგ არც ერთი მწერა-
ლი აღარა ჰყოლია ჩვენში და, სწორედაც რომ ვსთქვათ, ბაირონები,
ლერმონტოვებიც, მარტონი არიან და მემკვიდრეებს იშვიათად სტო-
ვებენ, რადგანაც ტვირთი მათებრ კაცების მემკვიდრეობისა „არ არს
სუბუქ“.

ეს ჩვენი აზრი ნ. ბარათაშვილის შესახებ იქნება მეტისმეტი ეჩვე-
ნის ვისმე, ხოლო ამაზედ-კი ყველა დაგვეთანხმება, რომ ეს, ჩვენდა
საუბედუროდ უდროოდ ჩვენთვის დაკარგული პოეტი, ერთად-ერთი
მწერალია, რომელიც სხვაზედ უფრო მეტად, სხვაზედ უფრო მკაფი-
ოდ და თვალნათლად ატრიალებს ჩვენს აზრს და ცნობის წყურვილს
იმ თვალ-გადუწვდენელს სფეროში, საცა ზოგად-კაცობრიობის და-
უსრულებელი საჭირბოროტო კითხვა-პასუხია რწმენისა და არ-რწმე-
ნისა, მყოფობისა და არ-მყოფობისა, საცა ღაღადებაა ყოველგვარ სუ-
ლისკვეთებისა და ვნებათა ღელვისა. თ. ნ. ბარათაშვილის დიდი მნიშ-
ვნელობა, ჩვენის ფიქრით, ამაშია; ამიტომაც მართალი სთქვა, რომ მის
მიერ გავლილი გზა ჩვენში ჯერ უვალი იყო, მან თვისს მერანს გადა-
ათელინა და ნავალიც დაჩინევინა, ვინ იცის ვისთვის და საროდოდ?
ამის პასუხს ჩვენი აზრთა ზრდა შემდეგ როდისმე იტყვის.

არც ნ. ბარათაშვილი იყო უიმისო, რომ გულში დარდად არა ჰქო-
ნოდა ბედი ქართლისა, ბედი მის მამულისა,

ზად სულსა სული თვისაჲ მიაჩნის
და გულსა გულის პასუხი ესმის.

ის დიდებული სახე მეფე ერეკლესი და არა ნაკლებ დიდებული სურათი სოლომონ მსაჯულისა, გამოხატულები „ქართლის ბედში“ იმ განწირულების დროს, როცა საქართველოს ბედი სწყდება, ბევრს საგულისხმოს რასმე გვეუბნება და ქართველის ამომშრალს გულში ბევრს ნამს ნატვრისას და ნანვისას აწვეთებს. იგიც შეჰნატრის წარსულს, თ. გრ. ორბელიანისავით, იგიც შეჰნატრის უწინდელებს, რომელთაც—

არად მიაჩნით უბედურება,
თუ აქვთ ჰერო-ქვეშე თავისუფლება.

და, სოლომონ მსაჯულის მეუღლისაგან აღტაცებული, მაშინდელ ქართველის ღირსეულ დედებს სახსოვარს უშენებს ამ სიტყვებით:

ჰოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ!

თუმცა ბოლოს, როცა თვისი მამული დამშვიდებული ნახა და მტერთაგან უშიშარი, შეიფერა მის მიერ ეგრეთ-წოდებული „ახალი ქართლი“ და მის ყოფა-ცხოვრებას თითქოს შეურიგდა, მაგრამ ესეც-კი მისი ნათქვამია:

რა ხელ ჰყრის პატივს ნაზი ბუღბუღი,
გალიაშა დატყვევებული?

V

ჩვენ სახეში არა გვექონდა და არცა გვაქვს ისე ვრცლად გამოკიდება არც ერთის ჩვენის მწერლისა, რომელთაც ცოტა თუ ბევრი დეაწლი მიუძღვის ჩვენს აზრთა ზრდაში, როგორც მოგვიხდა ნ. ბარათაშვილის შესახებ. გზა-კვალი მისის პოეზიისა, სიგრძე-სიგანე და სიღრმე მისთა აზრთა ღენისა მეტად ღირს-შესანიშნავია, რომ დაუსაბუთებლად ადვილად დასაჩერი იყოს. იგი ობოლი მაგალითია, ობოლი იმიტომ, რომ მარტო-მარტოა ჩვენს მწერლობაში. არც წინამორბედი ჰყავს, არც უკან მიმდევ. მართალია, ამ უკანასკნელ ხანებში

ერთმა ახალგაზრდამ და, ჩვენის ფიქრით, დიდ-საიმედო პოეტმა ორი-ოდე სასახელო მაგალითი გვიჩვენა, რომ აპირობს მის კვალში ჩადგომას, მისთა აზრთა სფეროში გახმაურებას, მაგრამ თითო-ორიოლა მაგალითი ჯერ საკმაო საბუთი არ არის ეს ახლად გამოსული მწერალი ნ. ბარათაშვილის მემკვიდრედ მივიჩნიოთ.

ესეთი იყო საწყლე ჩვენთა აზრთა დენისა ორმოცდაათიან წლებამდე მთელის თავის სიგრძე-სიგანითა და სიღრმე-სიმაღლითა. მოვიდა ახალი ხანა ორმოცდაათიან წლებისა. სამწერლო მოედანზე დარჩა წინა-აღწერილ სამ მწერალ შორის მარტო გრ. ორბელიანი. ამავე დროს გამოჩნდნენ თ. გ. ერისთავი, თ. ვახტანგ ორბელიანი, თ. რაფიელ ერისთავი.

თ. გ. ერისთავს ორი დიდი სამსახური მიუძღვის ჩვენს წინაშე. ერთი ისა, რომ ჟურნალი შეჰქმნა და ამით ღონისძიება მიეცა ჩვენთა აზრთა დენას შინიდან გარეთ გამოსულიყო საქვეყნოდ და მწყურვალისთვის აზრთა წყარო ესმია. მართალია, მაშინდელი „ცისკარი“ მეტად ფეხმოკლე და ხელმოკლე იყო, მაგრამ ეს ეპატიება, როგორც ახალს საქმეს, ჯერ უჩვეულო და უსაყოს. ისიც მართალია, რომ არც მის შემდეგ „ცისკარს“ გამოუჩენია რაიმე ისე შესანიშნავად, რომ ჩვენთა აზრთა ზრდაში ადგილი რამ დაეჭიროს. ხოლო იმისი კარგი ის იყო, რომ არსებობდა. ზოგჯერ მარტო არსებობაც ღვაწლია, ნამეტნავად იმ გაჭირებაში, როგორშიაც იყო „ცისკარი“. ბევრი ავი დღე გამოუვლია, — ზოგი იმისაგან, რომ მეშველი მწერალი არა ჰყოლია და მარტოსათვის ჟურნალის ტვირთი მართლა რომ ღვაწლია, და ზოგიც იმისაგან, რომ სახსარიც-კი არსებობისა არა ჰქონია. მაინც კარგა ხანს თავი დაიჭირა და თითქმის აკვნობა გაუწია იმ ყმაწვილ მწერლებს, რომელთაც მერე, სამოციან წლებში, წინანდელ მწერლებთან ერთად, ისეთი ძლიერი ტალღა ჰკრეს ჩვენს აზრთა დენასა.

მეორე ღვაწლი გ. ერისთავისა ის იყო, რომ შეჰქმნა ქართული თეატრი და სათეატრო მწერლობის მამამთავრად მოგვევლინა. ამით მარტო სიყვარულისა და ტრფიალების მორევში მოარული გული ჩვენი და მარტო განლტოლვილ ფიქრებში წასული ჩვენი გონება ჩვენს შინა-ცხოვრებას დააკვირვა, მიახედა: მისი „გაყრა“ ამისი მაგალითია. მართალია, მისი კალამი უფრო სათავადიშვილო არემაზეში ატარებდა ჩვენს გონებას, მაგრამ მისგანვე ფრთა-ასხმულმა ანტონოვმა, რაკი იგრძნო, რომ მე ჩემი საკუთარი ფრთები მასხიაო, თავის ოსტატს გა-

ასწრო, მის ვიწრო მოედანს ღობეები შორს გაუდგა, სარბიელი გაუდიდა და ეგრეთ-წოდებულ მდამო ხალხის ყოფა-ცხოვრება. ავკარგიანობა, მისი ზნე-ჩვეულება ცოტად თუ ბევრად დავგანახვა. მისი „მზის დაბნელება“, „ხევსურთა ქორწილი“, თუ ყოველ ამის სრული სურათი არ არის, მწერლობის ამ მხრივ მიმართულების მაგალითი ხომ არის და არის.

გ. ერისთავი, როგორც პოეტი, იმითია შესანიშნავი, რომ ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც „სატირას“ ეძახიან და რომელიც ზოგჯერ გამოსაკეთებლად აწყლულებს ხოლმე იმას, ვისაც კი დაეძგერება და სხვას კი ყოველთვის აფრთხილებს. მის მიერ სასაცილოდ აგდებული ჩვენი თბილისის მაღალი საზოგადოება „შეშლილში“ და თითო-ოროლა წვრილი ამავე თვისებისა ლექსი ზემოთქმულის მოწამენი არიან.

თ. ვახტანგ ორბელიანს ამ ორმოცდაათიან წლებში განსაკუთრებულ მიმართულებით თავი არ უჩენია. მან სამოციან წლებიდან მიიქცია ყურადღება საზოგადოებისა და როგორც ამ წლების ხანაში, ისეც მერმე, თითქმის მარტო ერთი სფერო აუჩინა თავის პოეზიას და მით მოიპოვა სახელი და ადგილი ჩვენს აზრთა მსვლელობის ისტორიაში. ამას თავის ადგილას ვიტყვით.

თ. რაფ. ერისთავმა ამ ორმოცდაათიან წლების ხანაში დაიწყო თვისი მოღვაწეობა. ამანაც, როგორც თითქმის ყველა ჩვენმა პოეტმა, მიართვა პირველ ხანებში თვისი ხარკი სიყვარულსა და ტრფიალებას, მაგრამ ამასთანავე არ უიშისოდ მორჩა, რომ ეგრეთ-წოდებულ საჭირბოროტო საგანს ცხოვრებისას არ გაჰხმაურებიყოს. ჯერ ბატონყმობის [გადავარდნის] ჩუჩუნიც არსად იყო, რომ კაცმოყვარემ გულმა პოეტისამ იგრძნო უსამართლობა მისი და ყმა-დედა აჩვენა მსაჯულთან: „სხვა რად ჰბატონობს ჩემსა ნაშობსაო, შვილი ჩემია და ბატონმა წამართვა, მიბრძანე: «ვისი უპყრია ძალიო».

ეს პირველი ხმა იყო ჩვენში სამწედ უსამართლოდ ჩაგრულობის. რაფიელ ერისთავამდე ეს მწვავე ჩივილი ყმობით გაუპატიურებულ ღმრთის კერძო ადამიანისა არავის გაუთვალისწინებია, არავის უკითხავს თავის-თავისათვის ეს მართლა-და ჰეინესი არ იყოს „დაწყევლილი საკითხი“: ერთის ნაშობს მეორე რად ჰბატონობს. „ვისი უპყრია ძალი“? ეს წესით დაჩაგრული — ადამიანი, და ახლა ნახეთ, რა ტყბილის გულისტყვივლით ჩვენი პოეტი ბედით დაჩაგრულს

მთხოვარას ალაპარაკებს: კვირაობით საყდარს დავალო სათხოვარად, —

სხვა დროს ვგდივარ ერთის კედლის ძირასა
უქალამნო, უშალვრო, თავშიშველი,
ძვირად მაძლარ, ხშირად მშიერი, სველი.
მკერდს არ მწვდება დაგლეჯილი მუნდერი...
თავზე დამდის წვიმა, თოვლი და მტვერი.

ქვეყანას კი აინუნში არ მოსდის ამ საწყლის ჩაგრულყოფა. მიდის-
მოდის ხალხი და გათახსირებულს გლახაკს არავისაგან საკმაო ნუგე-
ში არ ეძლევა და სჩივის: მე პურს ვსთხოვო, ის ქვას მიდებს ხელშია!
არიან, რასაკვირველია, იმისთანანიც, რომ ხანდისხან უწყალობე-
ბენ რასმე:

ზოგიერთი მოიგონებს მკვდრის სულსა,
სულთაობას სადილს მომცემს და ფულსა,
მაგრამ მცირეს, რომ არც კუჭს ჰხვდეს, არც სულსა!
თუ ცხონდება მკვდარი ერთის ჰამითა,
მაშ აცხონოს ღმერთმა იგი ამითა.

თუმცა ჰხვდავს თავის გარეშემო ამისთანა გულქვაობას რომ გლახა
„პურს ითხოვს და ქვას აწვდიან ხელში“, მაგრამ ჩვენი პოეტი მა-
ინც საწყლის გულში ბოროტს არ ატრიალებს, რომელიც კაცს ხელს
გამოაღებინებს ხოლმე სხვის ძარცვა-გლეჯად, ან, თუ უღონოა, სხვის
საწყევლად და საქოლვად. მისს გლახა-მთხოვარს სწამს, რომ ქვეყა-
ნაზე განკითხვა, შებრალება, ქრისტიანობა კიდევ არის და ამ იმედით
ნუგეშდებული კი არ იწყევლება, კი არ ჰბოროტობს, შებრალებას
ითხოვს: ქრისტიანო —

შემიბრალოთ, შიმშილმა გამამწარა-ო!

იტყვიან, არც ეგეთი ქედის მოხრა, არც ეგეთი უბოროტო მორ-
ჩილობა ბედისა უნდაო, მაგრამ თუ სახეში მივიღებთ გულკეთილო-
ბას, გულჩვილობას, რომელიც იშვიათი თვისება არ არის ჩვენებურ
მშვიდობის-მოყვარე გლეხკაცობაში, დავინახავთ, რომ ჩვენს პოეტს
ბუნებისათვის არ უმტყუნვია.

ამ სახით ვხედავთ, რომ რაფ. ერისთავმა პირველმა დაჰძრა ენა
ადამიანის გაუპატიურებულ ღირსებისათვის და ჩამოაგდო სიტყვა

ადამიანურ დატყვევნილ უფლების აღსახსნელად და აღსადგენად. მან-ვე ყველა...

... ამ გზით და ამ ყოფით იზრდებოდა ჩვენი აზრი, თან-თან გაძლიერებული და მატებული, როგორც ვნახეთ. ამ სიგრძე-სიგანით, ამ სიღრმე-სიმაღლით მოადწია მან სამოციან წლებამდე. თვალ-ნათლად დასანახია, რომ სამოციან წლებში ახალი ხანა დაწყებულ იქმნა. ჩვენდა სამწუხაროდ, იძულებულნი ვართ ეს სამოციანი წლები და მათდა შემდეგნი დრონი ერთს საერთო ფარგალში მოვაქციოთ. მიზეზი ის არის, რომ თხზულებანი ორმოცდაათიან წლების შემდეგ მოღვაწეებისა ერთად შეკრებილი არ მოგვეძევა და ცალ-ცალკე გაფანტულები-კი ძნელად საპოვნელია და საძიებელი. ეს გარემოება ხელს გვიშლის გამოვარკვიოთ, რა დროს რამ იმატა ჩვენში, რა დრომ რა განსაკუთრებული ადგილი შემოიხაზა და დაიჭირა, რა დრომ რა წაიშდებოდა და რა იღადა. ამიტომაც ხანად და ხანად დაყოფა ჩვენის აზრის ისტორიისა სამოციან წლებიდან შეუძლებელად დავინახეთ ეს დავაცალოთ ჩვენზე მეტს მცოდნეს და ჩვენზე მეტად მდიდარს შესაფერის საბუთებითა.

გარდა ამისა, ამ ხანაში გამოსულ მოღვაწეების თხზულებათა უქონლობა სხვაფრივადაც ხელს გვიშლის, — სახსარი არა გვაქვს თვითეულს მათ ცალ-ცალკე კვალში ჩაუდგეთ და მათის ნაღვაწევითვე დავასაბუთოთ ჩვენი აზრი მათდა შესახებ. ყოველ ამ მიზეზის გამო იძულებულნი ვართ ეს სამოციან წლების მდიდარი ხანა, და არანაკლებ ნაყოფიერი მის შემდეგნი დრონი, მარტო ზოგადის ნიშნებით ზეპირად აღვნიშნოთ, ესე იგი ისე, როგორც ჩაგვსახია გულში, რადგანაც მას აქეთ აქამომდე ჩვენ ჩვენის აზრის მოძრაობისათვის, როგორც დროთა მოწამეს, გვიდევნებია თვალი იმოდენად, რამოდენადაც თითონ თვალი გვიჭრიდა. საცა კრებული რომელისამე მწერლის თხზულებათა ნებას მოგვცემს, ჩვენს თქმულს დავასაბუთებთ კიდევ.

სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთ-მიმზიდველ და ღიღებულ

* აქ ხელნაწერს აკლია ერთი ფურცელი (—დაახლოებით ჩვენი გამოცემის 40—45 სტრიქონი).

მნიშვნელობითა. ვისაც-კი რაიმე ნიშანწყალი ჰქონდა ღმრთის მიერ მინიჭებულ მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დაადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული, რომელიც ჟამთა ვითარებამ უძრავ ქონების სახელამდელა დააქვევითა და დაამდაბლა. აგრე გაუპატიურებულმა სიტყვამ სამოციან წლების მოღვაწეთა მეოხებით და ღვაწლით კვლავ დაიჭირა ჩვენში კუთვნილი ადგილი, ვითარცა მზემ, და თავისი სხივოსანი შუქი მოჰფინა მთელს სივრცეს ჩვენის ცხოვრებისას. რაკი „მამულს“ ბინა დაედვა ქართველთა გულში, მისმა ცხოველ-მყოფელმა სითბომ და ნათელმა მთელი მრავალგვარობა ჩვენის ცხოვრებისა გაუთვალისწინა თვითეულს მოღვაწეს ცალკე და ყველას ერთად. არ დარჩა არც ერთი მცირეოდენი კუნჭული ეგრეთწოდებულ მოსაქმე ცხოვრებისა, რომ ან ერთს, ან მეორე მწერალს, ძველსა თუ ახალს, თვისი კალმის წვერი არ მიეწვდინა და დიდი ხნიდამ დადუმებული ჩივილი დაჩაგრულ ადამიანობისა, მთა-ბარობა უსწორ-მასწორო ცხოვრებისა — არ გაეხადნა თვისის დაკვირვების და გულისთქმის საგნადა და ყოველივე ეს ცალკე თავის კალმის წვერზე არ აეგო.

აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამულის-შვილობა, და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი, კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამ ზღვაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა, გვერდით ამოუდგა სხვადასხვა მხრიდამ და ერთიანის ძაღ-ლონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალის გულ-ღვიძლამდე გასაბნე-ვად. ზოგი წარსულით გვინათებდა ამ საკითხს, ზოგი აწმყოს განკითხვითა, ზოგი მერმისის გამოსახვითა. პროზით თუ ლექსით, ყველა ჰლადადებდა ადამიანობის დარღვეულ უფლების სახელითა და თვით მოსაქმე ცხოვრების განკარგების წყურვილითა. ამ ეგრეთ-წოდებულ „რეალურმა მიმართულებამ“ ჩვენის აზრიანობისამ ჩვენი გონება დააკვირვა ჩვენს მიწიერ ავ-კარგიანობას და სამოციან წლებიდამ ღღე-ვანდლამდე, ამ ოცდაათის წლის მანძილზე, ბევრი საყურადღებო ღვაწლი დასდო, ბევრი ნაყოფიერი თესლი დაჰყარა სამერმისოდ.

საოცარი ის არის, რომ ამ დროებამდე ჩვენდა სანუგეშოდ მოღწე-ულთა ძველთა მწერალთა, ის მათთვის უცნობი და ახალი ქროლა ჩვენის აზრიანობისა არა იუარეს, არ იუცხოეს. პირიქით, მთელის თავის ძაღ-ლონით მიეცნენ ამ ახალს მდინარეობასა, დროთა ჩაძახილს

ღირსეულ მობანედ გამოუჩნდნენ და ახალთან ერთად ძმურად იღვაწეს ამ მიმართულების გასაძლიერებლად. იმ მრავალგვარ საგნებში, რომელიც მამულმა, მამულის სიყვარულმა და მამულის-შვილობამ თვალიან გამოგვიფინა, თვითეულმა მათგანმა თვისი სხივოსანი შუქი შეიტანა იმისდა მიხედვით, ვის რა უფრო ეხერხებოდა და სადამდე თვალი უწვდებოდა. ვერა ვძლებთ უიმისოდ, რომ ის მართლა-და საკვირველი ამბავი მაგალითებით არ დავასაბუთოთ, მით უფრო, რომ ხელთა გვაქვს ამ ჭურის მწერალთა თხზულების კრებული.

ერთი ამ ჭურის მწერალთაგანი იყო გრ. ორბელიანი, რომელიც თითქო ელოდაო ამ ახალ მიმართულებას, რომ გულს ჩარჩენილი სიყვარული წარსულისა გაჰღვიძებოდა და „ვინა ვართ და ჩანი ვართ“— ამის აღსახსნელად ეთქვა:

... ძმანო, მიგმართოთ თვალნი
წარსულთა ძველთა საუკუნეთა,
მათში სახენი სჩანან ნათელნი
გმირთა, მამულის განმადიდეთა.

მართალიც არის: ჯერ შინაობაშიაც როცა გვინდა ვისიმე ვინაობა შევიტყოთ, დედ-მამას და წინაპართ ვუკითხავთ ზოლმე, იმიტომ რომ— დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამოჩნებაო. მხოლოდ იმასა სწუხს, რომ არავინ არის გვითხრას ამბავი ჩვენთა გმირებისაო:

ვინ გვითხრას, ვინა გვიჩვენოს,
სადა სცხოვრობდნენ ძველ-გმირნი?
ღრომან შეჰმუსრა, აოგავა
მიწით მათიცა საფლავნი...
მარამ ცოცხალა ჯერედაც
დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი,
საქმენი სახელოვანნი.

იცოდა მაღალ-გონიერმა პოეტმა, რომ

მათთა საქმეთა მოთხრობით
მოხუცს ცრემლ მოედინება,
მხნეობით აღტაცებული
ჭაბუკი ხმალსა მისწვდება.

ეს ცრემლი მოხუცისა იგი ეუუენა წვიმაა, რომელიც ასე ჰშველის თესლსა ნაყოფის გამოსაღებად, და ეგ ხმალთ-წვდენა ჭაბუკისა იგა

ომი და ბრძოლა არსებობისათვის, რომლისათვის მოწოდებულია ყოველი შემძლებელი ღონე.

გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“, „თამარ-მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ ცხადი მაგალითებია, რომ მან თავისი ძლიერი მხარი მისცა ახალს მიმართულებასა და მამულის სიყვარულს ღრმა კვალი დააჩნევინა ჩვენს გულში. სიყვარულმა მამულისამ, სამშობლო მიწისამ, აღფრთოვანებულმა სამოციან წლებში, სულით და გულით მიიზიდა პოეზია გრ. ორბელიანისა, და ამ სიყვარულის გასაღვიძებლად და დასანერგად ახლებთან ერთად არა ერთი და ორი უთქვამს თავის მშვენიერის ლექსითა. მამულის-შვილობას გრ. ორბელიანმაც შთაჰბერა იგი ღონიერი სული, რომელმაც, როგორც სამოციან წლებში, ისეც მერმე, ჩვენს პოეზიას განსაკუთრებული მიმართულება დაუნიშნა. ესე შეჰღალადებდა ჩვენი მხცოვანი პოეტი მამულს და ასე გვამცნევდა მამულის-შვილობის უწმინდაესს მოვალეობას:

ჰე, მამულო, სასურველო,
ვიჩ გახსენოს, რომ მის გულში
არ ათრთოლდეს სიხარულის
აღტაცებითა აღვსილი?
ვიჩ გიხილოს ღროსა საშიშს,
არ დასთხოოს თვისი სისხლი,
არა დაჰკლას თავი თვისი
შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი!

ჩვენ წინა ვნახეთ მისი სურვილი, რომ ხსოვნა არ დაგვარგოთ წარსულისა, და ახლა ვნახოთ, ახალმა მიმართულებამ რომ მიიხედა აწმყოს, — რას გვეუბნება. დროთა ვითარებისაგან ძირს დაცემულ საქართველოს მაყურებელი ასეთის გულისტკივილით მოგვითხრობს აწმყოს ამბავსა: ველარა ცეცობო —

დამცირებულსა,
ხმა-მიღებულსა
ბედ-დაკარგულის ივერიის ძეს,
ექვით აღვსილსა,
უსასოდ ქმნილსა,
გულ-უმიდოს, გაუხარებელს!

ეგრეთ გათახსირებულს შვილს სხვა რაღა მამული უნდა ჰქონოდა, თუ არ შვილისავით დამცირებული, ხმა-მიღებული, ექვით აღვსილი,

უსასოდ ქმნილი, და მამულის-შვილურ სევდით და მწუხარებით მოს-
თქვამს: ნეტავი აღარ ვიყო,

რომ აღარ ვგრძნობდე
ჩემის მამულის სულით დაცემას!

ეს წარსული და აწმყო; ხოლო რა მერმისი სწყუროდა თავის მა-
მულისათვის, თავის სამშობლო ქვეყნისათვის, რომელზედაც მამუ-
ლის-შვილურ აღტაცებით ერთგანა სთქვა: სხვა საქართველო სად
არის, რომელი კუთხე ქვეყნისაო? სწყუროდა, რომ კვლავ:

... ივერი
აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერთად სხვა ერთა შორის.
წმინდის საყდართ,
ენით მდიდარით,
სწავლისა შუქით განათებული.
ზნე-ამაღლებით,
ძლევის დიდებით,
სამშობლოს მიწის სიყვარულითა.

სამოციან წლებამდე — ალ. ჭავჭავაძედამ დაწყებული — ჩვენი პო-
ეზია, თითო-ოროლა მაგალითებს გარდა, ისიც ორმოცდაათიან წლე-
ბის ბოლო ხანებში, დაჰფუფუნებდა ჩვენის დიდ-კაცობის გულთა
თქმას, თითქო უკადრისობს ამათ გარე რაიმე საგანი უპოვოს პოეზი-
ას. სამოციან წლებმა ამ ვიწროდ შემოღობილს სარბიელს ჩვენის პო-
ეზიისას თავისი ტალღა გაჰკრეს და შემომამტერიეს ღობეები. ამ ხანა-
ში მოღვაწეებმა მიაგნეს, რომ მდაბიოთა ცხოვრებაშიაც არის ადამი-
ანური გულთა-თქმა; რომ ამ მდაბიოთა გული იგივე ზღვაა, საცა თუ
არ მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა,
ჭირისა და ლხინისა, ძულებისა და სიყვარულისა; რომ ამ მდაბიოთაცა
აქვთ თავისი იდეალები, თავისი სანატრელები, ოღონდ კი კაცს მაღლი
ჰქონდეს ამაების დანახვისა, ამაების გამოხატვისა. გრ. ორბელიანმა
არც აქ უმტყუნა ღრთა მიმდინარეობას და ზურგი კი არ შეუქცია,
როგორც უღირსს რასმე, თან აჰყვა. მისი „ო—ს დარღები“, „ლოპი-
ანა“, „მუშა ბოქულაძე“, რომელნიც თითო-თითო პოემადა ღირს, ამი-
სი მოწამენი არიან. აი, რა მწვავე სიტყვებს ათქმევინებს იგი ერთს
ამისთანა მდაბიოს, „მუშა ბოქულაძეს“:

რად მიუტრებ ეგრე გაკვირვებითა?
ნუთუ მართლა კაცი არა გგონივარ?
რადგანცა ვარ სიღარიბის სამოსლით,
არა მქონდეს კეთილისა გრძნობაცა?

ღრმადა ვმალავ გულში სიმწარის ოხვრას,
მალვით ვიწმენდ თვალში მორეულ ცრემლსა...
ეჰ, ვის ესმის, თუ სადღაც მუშა ჰყენისსი..

მართალია, სამოციან წლებამდე — იგინი, „ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია შოვნისათვის მხოლოდ ლუქმა-პურისა“, არავის მოსვლია ფიქრად. ამ ხანამ — ამ უნუგეშო ყოფასაც ადამიანისას თავისი ძლიერი კლანჭი გამოჰკრა და შეჰზარა ქართველთა გული მწვავის სურათებითა. ფხიზელმა პოეტურმა ალლომ გრ. ორბელიანისამ არც აქ იმტყუენა, აქამომდე დამალულ წყლულსა საზოგადოებურ სატკივარისას. სამოციან წლებში გამოქვეყნებულს, თავისებური შუქი მიაფინა. თავისებურს ვამბობთ იმიტომ, რომ მუშა, სამოციან წლებში პირველწამოყენებული, უფრო ხორციელობის უნუგეშობას უჩივის, და გრ. ორბელიანის ბოქულაძე კი ჰყენისის სულიერობის შევიწროებისათვის. იქ ხორცი მტკივნეულობს, აქ სული იდაგვ-იწვის უნუგეშ მყოფელობისაგან.

ასეა თუ ისე, ახალ მიმართულების ტალღებისაგან გატაცებულმა გრ. ორბელიანმაც მიაგნო ამ ღრმად გულში დამალულს სიმწარით ოხვრას მუშა-კაცისას, ამ მალვით მოწმენდილს თვალში მორეულ ცრემლსა, და სხვებთან ერთად მისმა ყურმაც გაიგონა, სადა ჰყენისის მუშა:

მკერდით ღია, ოფლით გასვრილ, მტკრიანი,
ფერით რკინა კისერ-ჩაუანგებულნი,
კაცი, გულით დაჩაგრული ბედითა,
სიყრმიდანვე სიღარიბით დევნილი,
ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია
შოვნისათვის მხოლოდ. ლუქმა-პურისა.

გარდა ყოველ იმისა, რომ გრ. ორბელიანმა არ იუცხოვა ახალი მიმართულება და, პირიქით, თავისი ძლიერი ბანი მისცა, — მანვე დაგვანახვა პირველი, მაგრამ საუცხოვო და შეუღარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმ-

ტყიცა, რომ ქართულს სიტყვასაც თავისი ასამაღლებელი ხმა ჰქონია. ეგრე საჭირო ლექსთა-წყობის ხმოვანებისა და მუსიკისათვის. მან ამით გვაჩვენა, რომ ქართულადაც შესაძლოა ურითმო ლექსი, ეგრეთ-წოდებული „თეორი ლექსთა-წყობა“, რომელიც ხმოვანებით და მუსიკით არანაკლებია რითმიან ლექსისა. მისი „მუშა ბოქულაძე“ ამ მშვენიერ „წყობა-სიტყვაობის“ შეუდარებელი მაგალითია.

მართალია, სამოციან წლებში გამოსულთ მწერალთა დაიწყეს გახსენება წარსულისა და ჩაუდგეს ქვა-კუთხედი იმ ზიდს, რომელიც ჩასტყდა წარსულსა და აწმყოს შუა, და რომლის ხელახლად გადებას სცდილობს დღევანდელი დღე, მაგრამ ისე სულით და გულით არავინ მისცემია ამ წარსულის ნატვრას და სიყვარულს, როგორც თ. ვახ. ორბელიანი. ამისთანა ერთგული მოყვარეც წარსულისა საჭიროა იქ, საცა იგი დავიწყებულია, იმიტომ, რომ ერის დაცემა იწყება იქიდან, სადაც თავდება წარსულის ხსოვნა. და ამიტომაც ნუ გვიკვირს, რომ ვახ. ორბელიანმა თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-ღონე სულ ამ საგანს მოახმარა და ამით განმსჭვალული ცოტად თუ ბევრად იმ სფეროდე მივიდა, რომელსაც „რომანტიზმს“ ეძახიან, და რომელსაც ერთ დროს ევროპის პოეზიაში მთელი მოედანი ეჭირა და რომლის უდიდესი წარმომადგენელი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი...*

[1892 წ.]

* წერილი, ჩანს, დასრულებული არ არის.

ᲒᲕ ᲕᲙᲗᲗᲕᲗᲗ

Ვ

ᲕᲙ ᲕᲗᲗᲕᲗᲕᲗᲗ

სიტყვა, წარმოთქმული ბრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე

(25 მარტს 1883 წელს)

აბა, ჩვენ წინაშე მდებარეა საუკუნოდ განსვენებული კაცი, რომლის შიცვალეობამ გლოვის ზარით გაიხმაურა მთელს საქართველოში და ყოველის ჭეშმარიტის ქართველის გული შესძრა მართლად ჭეშმარიტის მწუხარებითა.

მისმა წარჩინებულმა სახელმა შეჰკრიბა აქ ყოველი წარმომადგენელი ჩვენის ქვეყნისა. აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოზუცი და ჭაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი, რათა ერთად, შეერთებულის გლოვით, ამ უკანასკნელს ეამს საქართველოს ერი, მაგათგან ესეთის ერთობით წარმოდგენილი, გამოეთხოვოს თავის სასიქადულო კაცს, სახელოვანს შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს, საუკუნოდ ჩვენთვის დადუმებულსა, საუკუნოდ ჩვენგან წასულსა.

არა მარტო მისმა ხარისხმა და ნაშაახურობამ, არა მარტო მისმა ღვაწლმა მზედრობისამ და მოქალაქობისამ მოიწვია აქ, ამ საერთო გლოვის ეამს, ამდენი ხალხი სხვადასხვა წოდებისა, სქესისა, ხარისხი-

სა და ჰასაქისა, არამედ იმანაც, რომ იგი იყო თვითმპყრობელი ჩვენის ქართულის ენისა, იგი იყო „მეუფე“ ჩვენის სიტყვიერების ძალ-ლონისა და სიმდიდრისა. იგი იყო მწერალი და მთქმელი, მაღალის ნიჭით ცხებული, იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ — სასოებით მისი მსმენელი. იგი იყო —

ვის არ შეეხო ზავის გესლი ძმისა განკითხვად,
სულითა წრფელი, მშვიდი გულით, ფიქრით განწმენდილ,
ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიმართლე
და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელი აღსადგენად.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ქვეყანას უანდერძა:

მიეცით ნიჭსა გზა ფართო, თავყვანისცემა ღირსებას!

იგი იყო კაცი, რომელიც —

დაპნატრდა ღრთოთ, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ღალადებით წარმოსთქვა:

იცოდეთო, რომ არიან ღარიბნიც,
არის სადმე სიმწართა ცხოვრება.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სწყუროდა:

რომ ჩვენ განვახლდეთ,
სულით ავმაღლდეთ —
და განჭრეს ბნელი უმეცრებისა.

იქნებ ზოგმა სთქვას, ყოველი ეგე სიტყვაა და არა საქმეო. მაგრამ არიან ქვეყანაზედ იმისთანა რჩეულნი, იმისთანა „ზეგარდამო მაღლით ცხებულნი“, რომელთაც მინიჭებულნი აქვთ ერთი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება. იგი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება თითონ სიტყვასაც საქმედ აქმნის. ერთი იმათგანი, ერთი იმ რჩეულთაგანი, ერთი იმ ზეგარდამო მაღლით ცხებულთაგანი იყო იგი, ვისაც დღესა ვსტირით და ამიტომაც მისი სიტყვაც თითონ საქმეა.

ჩვენს მშვენიერს ქვეყნით თავმოწონებულმა აღტაცებით წარმოსთქვა: „სხვა საქართველო სად არისო!“ და, ეჰა, ეხლა თითონ საქართველო დაჰყურებს შენს საფლავს, და სასოწარკვეთილებით, გლოვით იძახის: „სხვა გრიგოლობებიანი სად არისო“.

შენ აღარ ხარ და შენს საყვარელს საქართველოს გულში ჩასწყდა
კიდევ ერთი ძარღვიცა.

ფუჭია იგი სიცოცხლეო, რომელიც ვერა რას არგებსო მამულ-
საო, — სთქვი შენ.

ჩვენ მაგას შენზედ ვერ ვიტყვით.

შენ განვლე შენის ცხოვრების გზა და აღბეჭდეა ნავალი.

შენი ქვეყნის შვილი ქართველი რომ დააკვირდება მაგ შენს
ბრწყინვალე ნავალს, მაღალის ნიჭით და მაღალის სიტყვიერებით შუქ-
მოფენილსა, ქვეყნის წინაშე თამამად თავს მოიწონებს, რომ საქარ-
თველოს შენისთანა კაცი ჰყვანდა და იმავე დროს იგლოვებს კიდევ,
რომ შენ ჰყვანდი და აღარ ეყოლები.

მშვიდობით, ჩვენო სასიქადულო მამულის-შვილო, ჩვენო სახელო-
ვანო ქართველო, ჩვენო დიდებული მწერალო!

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნაშთის გადმოსვენებაზე

(25 აპრილს 1893 წელს)

„თვითეული ცემა გულის ძარღვისა გვკრის და გვაწყულებს ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სიტყვა ერთმა ბრძენმა.

ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას, მოწყალების თვალთ გადმოხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მადლით ცხებულსა. როცა ადამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოვლთ უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო. ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყაევს ადამიანი. რაჟი ესეა, ეხლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტკერი, რომლის წინაშე ვდგევართ ჩვენ დღეს.

პოეზია მადლია, ნიჭია, რომელიც ეძლევა მხოლოდ კაცთა, ღვთივ რჩეულთა. მადლია, მაგრამ ამასთანავე ტვირთიც არის, — რადგანაც იგი მოვლენილია, რომ ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა კაცთა სიცოცხლეს შეუყენოს.

ამ მადლს, ამ ტვირთს, დიდი ძალ-ღონე უნდა სულისა და ხორცისა. და ამიტომაც, როცა ღმერთმა გამოგვიგზავნა ჩვენდა ნუგეშად და თავმოსაწონებლად ნიკოლოზ ბარათაშვილი, უკურთხა ენა მეტყველებისათვის, თვალნი ხედვისათვის, ყურნი სმენისათვის, გულს ჩაუდღვა გაუქრობელი ცეცხლი კაცთა გულის გასათბობლად, და უბრძანა, — წადი და კაცთა ნათესავს ამცნე უზენაესი მცნება ჩემი და სიტყვით გული აუნთეო.

კიდევ ვიტყვი, პოეზია მადლია, ნიჭია, მაგრამ ხომ ჰხედავთ, იგი დიდი ტვირთიც არის. დიდ ტვირთადვე იცნო იგი ამ ჩვენმა სახელოვანმა კაცმა და მას ყველაფერი ანაცვალა. ოღონდ ეგ ტვირთი დაუღალავად ვზიდო, ოღონდ ერთგულად ვემსახურო, და ყველაფერს შევსწირავ განწირულის სულის კვეთებამდეო. ამ განწირულობამ,

გარდაცვალების ერთის წლის წინად, ეს სიტყვები ამოაკვნესა, რომლებიც წინასწარმეტყველებად გადაეცა ბოლოს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებ შორის,
ნუ დამიტვირთ სატრფომ გულისა,
ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარისა..
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს
მღელთა შორის ტილის მინდვრის,
და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა
ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის!..
სატრფოს ცრემლის წილ მკვდარსა, ოხერსა
დამეცემიან ციურნი ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად
შივალებენ სვავნი მყივარნი.

ეს მწვავე წინასწარმეტყველება გაუმართლდა: იგი არ დაიმარხა თავის მამულში, მას არ დაედინა ცრემლი თავის ქვეყნის შვილისა. ეს ჯავრი თან ჩაიყოლია ამ ჩვენმა განმადიდებელმა კაცმა, და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახელოდ, მოვასვენეთ აქ მისი მტვერი, მისი ნეშტი, რომ დღეის ამას იქით მისმა სამშობლო ცამ თვისი ნამი ცრემლად ზედ აღინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული გადაიხსნას და მისი მტვერი მიიბაროს, მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა სალოცავად.

მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოც-და-შვიდს წელიწადს შემდეგ, და იქნება სთქვან, გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც-და-შვიდი წელიწადი უკვდავებისათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბარათაშვილი უკვდავია და უკვდავისათვის არც რაიმე ქვეყნიერობაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე. ეს დიდებული წამი, რომელმაც დღეს აქ შეპკრიბა წარმომადგენლობა მთელის საქართველოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი აღმადლებულა სულითა და გულითა, რადგანაც მართო ჭკუაგახსნილმა და გულგაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირსეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდბუნებოვან კაცისა. დიდბუნებოვანი იყო იგი, ვის სამარესაც გარს ვარტყევართ დღეს, და აკი იწინასწარმეტყველა კიდეც:

ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება...

და დარჩა კიდევ. ეგ გზა უვალი თვითეულ ქართველის გულია, საცა მისმა მერანმა ღრმად ჩააჭდია მისი ანდერძი, მისი ნათქვამი. ვაპირობთ აქ ძეგლის დადგმას; ხოლო რა დასადარია ხელთ-ქმნილი ძეგლი, თუნდ დიდფასიანი, იმ ხელთ-უქმნელ ძეგლთან, რომელიც მისმა დიდბუნებოვანობამ ჩვენ გულში აღაგო.

მე არ ვეტყვი საუკუნოდ ხსენებას, იმიტომ, რომ თვითეულის ქართველის გული მისი საუკუნოდ სახსენებელია.

„სატრფოს ცრემლის წილ დამეცემა ციურნი ცვარნი და ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად სვავნი მყივარნი მივალალებენო“. აღსრულდა ეს წინასწარ-თქმული მისი მაშინ, და დღეს-კი მის მტვერს, მის ნეშტს, მის კუბოს, მის საფლავს, დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესავნიცა, და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელის საქართველოსი.

„როცა გვაქვს, არ ვინახავთ,
როცა გვარგავთ-კი, ვსტირით“.

დადუმდა საუკუნოდ კიდევ ერთი „მთქმელი“! მოსწყდა ჩვენს ცას ერთი ცოტად თუ ბევრად მანათობელი ვარსკვლავი! კიდევ ერთი „ჩვენგანი“ შეიწირა ყოველთა შემწირველმა წუთის-სოფელმა!..

ერთი „ჩვენგანიო“ რომ ვამბობთ, განგებ ვამბობთ. ბევრი კვდება ჩვენში ყოველ დღეს, ყოველს წამს, — „სოფელი ასე მქნელია“ — მაგრამ ამ ბევრში ყველაზედ არ ითქმის „ჩვენგანიო“. იმიტომ-კი არა, რომ ჩვენის სისხლისა და ხორცისა არავინ ჰკვდებოდეს, არა. ერი, თუ საზოგადოება, მარტო იმას უნდა ეძახოდეს „ჩვენგანს“, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის სიტყვით, თუ საქმით და თუ ეს ღვაწლი გაბრწყინვალეებულია, შუქ-შესხმულია მაღლითა. აქ სულ ერთია, თქმაა ეს ღვაწლი, თუ ქმნაა, იმიტომ, რომ ზოგჯერ თქმა ქმნა არის. დიახ, მქმნელია იგი მთქმელიცა, რომელსაც განწმენდილნი აქვს „თვალნი ზე ზეცისა და ქვე ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი — ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად.

რა თქმა უნდა, რომ ერთნაირის უხვებით არ არის ყველა ამ მაღლით მიმადლებული. ამაშიაც არის დიდი-პატარაობა, მაგრამ დიდი თუ პატარა, რაკი ცოტად თუ ბევრად ამ მაღლის მექონია, იგი რჩეულია მრავალთა შორის და ეს რჩეულობა არის სამართლიანი მიზეზი და საბუთი, რომლის ძალითაც ერს შეუძლიან თავმოწონებით სთქვას: ეს კაცი ჩვენგანიაო. ერთი ამ რჩეულთაგანი იყო იგი გლეხი-კაცი, იგი მდაბიო — და მით უფრო მაღალი, რომ მდაბიოა, — რომელსაც დღეს ჩვენ იოსებ დავითაშვილის სახელითა კურთხევით ვიხსენიებთ და ვგლოვობთ. მეო, ამბობს იგი ერთს ლექსში:

სოფელი გლეხის შვილი ვარ,
მკადითა გამოზრდილია,

უქუდო, ჩოხის ამარა,
ქალამნებ გაცვეთილია.
ობოლი დაერჩი ჯედ-მამას,
დრო მადგა გასაჭირია,
სადაც-კი ვარდა დავეძებ,
იქ მხედვება ეკლის ძირია.
მამაც ამ-რიგად ტანჯულა,
ვით ვიტანჯები შვილია, —
თუმცა სათქმელი ბევრი მაქვს,
ვერ გამოიღა პირია.

ნუ გეგონოთ, რომ მას ჰშურდეს ვისი რამე, ვისმე რასმე სიხარბით
შეჰნატროდეს, ვისი რამე უნდოდეს, სხვისაზე რაზედმე ხელი ეტან-
ბოდეს, გული უთქმოდეს. არა; ყოველს ამაზედ იგი მაღლა სდგას,
ამაში სუფერს დიდი სიმი ეროვნებისა და აქა სცემს უბოროტო ძარ-
ღვი ჩვენის ერის უბოროტო გულისა. იგი ამბობს:

თავზედ დამეჭყეს ცა რისხვით,
სხივი ვერ ვნახო მზისა მე,
მაღალი ღმერთი გამიწყრეს,
თუ რამ ვინდომო სხვისა მე.

ნუ გეგონოთ, რომ ან ტანჯვით გამწარებული ვისისამე მტრობას
იგი გულში გაიტარებდეს, გულში ადგილს აძლევდეს, ან ტანჯვითვე
გაბოროტებული ვისიმე ჯავრის ამოყრას, სამაგიეროს გადახდას ჰლა-
მოდეს, არა, ამისათვის იგი მეტად სულგრძელია, მეტად ყოველთა
შემწყნარებელი და მიმტევებელია, როგორც მარტო დიდბუნებოვანი
კაცია ხოლმე. მტრობა, ძულება, ჯავრი, შურისძიება შორს არის მის-
გან. მისი ნათელი სული არ იკარებს ამ ჭუჭყსა, ამ ჟანგსა. იგი ამბობს:

კაცი ხარ, კაცად შობილი
კაცი გიყვარდესო...
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე ღღესო,
დავითნი და სახარება
ორიგ იქა ძევსო
იმათში ესე სწერია:
კაცი გიყვარდესო,
კეთილისათვის ბოროტად
თუ ვინმე გხდიდესო, —

სამაგიეროს ნუ უზამ,
დეე თვით მიხვდესო!..
ჩვენსა მხსნელსაც ეს დაჰმართეს,
კაცთა მოყვარესო.

აი, ვის ჩაუხედნია გლეხკაცის გულში, ვის უნახავს იქ მისნი სა-
იდუმლონი, ვის გაუგონია მისი გულის-ძგერა და, მაშასადამე, ვინა
ტანჯულა კიდევ მათთვის მართლად და ჭეშმარიტად!.. ეს აზრები, ეს
გრძნობა, ეს სიტყვა ქარით მობერილი არ არის. ეს მარგალიტები იმ
ზღვიდამ არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არა-
ფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი.
აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნებოვანობას, სულგრძელობას თი-
თონ ერი მეტყველობს, თითონ ერი ჰღალადებს ერთის თავის ჭეშმა-
რიტის შვილის ბავითა! ტყუილი თავმოწონება კი არ არის განსვენე-
ბულის მხრით, როცა იგი ამბობს:

მუშა რომ ვარ, მისთვის ვიცი
მუშის გულის-პასუხები.

ეს გულის-პასუხები იცის და მით უფრო გულს მოსახვედრია,
გულს ჩასამჩნევია, მით უფრო საკვირველია, რომ მშვიდობის შთქმე-
ლი მოციქული იქიდან მოდის, საცა ესოდენი გულ-ნატყენობაა ჩვენ-
გან, ესოდენი მიზეზია წყრომისა და სამღურავისა. დიახ, იქიდან მო-
დის იგი სიტყვითა ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა და მოაქვს მწვა-
ნე შტო შერიგებისა, ძმობისა და ურთიერთობისა! ბოროტი არ გვახ-
სოვსო, აჰა, ძმური ხელიო! გიძმობთ და გვიძმეთო! ამისთანა მარგა-
ლიტები მართო ზღვის ძირშია... ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და
დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და
თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია. ჩვენში ბევრი ვერ დაიქადებს ამასა.

ყველგან, საცა კი რაიმე შემთხვევა ეძლევა, განსვენებული დაფი-
თავილი სულ ამას იძახის ტკბილისა და მშვიდობიანის სიტყვითა,
რომ ჩვენი, მუშა-ხალხის ხსნა სწავლა და განათლებააო. ერთს ლექსში
ამას ურჩევს თავის მოძმეთა:

გლეხებმა წიგნი ვისწავლოთ,
ეს არის ჩვენი ვალიო;
გვეყოფა, რაც რომ გვეძინა,
დროა გავაღოთ თვალიო.

აწუ:

მე კარგსა რასმე ავირჩევ,
მიღება შენზედ ჰკიდია:
სწავლაა ბნელის ჟანარი,
სწავლა ცხოვრების ხილია.

მარტო ხელობის რისამე ცოდნა ცოტაა და თუ გინდა, რომ იგი
ტვირთი აიხსნა, რაც ეხლა გკიდიაო:

არ დაივიწყო, გახსოვდეს
მხსნელი და შემოქმედია,
მოძმისა ტანჯვა გაიგე,
მამულს არ გადახედია...
კარგა გაიგე დროთ ბრუნვა,
ზე-მყოფი ბევრჯელ ქვედია...
ჩემი რჩევანი ეს არის.
სხვა რამ ვსთქვა, იტყვი ყბედია.

განსვენებული ხელოსანი იყო და ჩუქურთმის ჭრა იცოდა, და
თუშკა ლუკმა-პურსა ვშოულობ ამ ხელობითა, მაგრამ უსწავლელი
რომ ვარ, ქვეყნის ბარგი ვარო. იგი ამბობს:

მეც მისწავლია რამე,
ხელოსნადა ვწერივარ,
ხელში მიჭირავს ხვედა,
ჩუქურთმისა მჭრელი ვარ...
ყალბად და მატყუარად
არვის დაუჭერივარ,
შრომით ლუკმას ვშოულობ
და მით ბედნიერი ვარ.
მოძმეს რომ შევეწიო,
სულ ყოველთვის მზათა ვარ,
მაგრამ ვსტირი ჩემს ბედსა —
უსწავლელი რათა ვარ
მხოლოდ ხელობა გიცო,
შრომშიაღ მარდი ვარ,
მაგრამ ამას ვწუხვარ,
რომ ქვეყნისა ბარგი ვარ.

სულ ამ ცოდნისა და განათლების უქონლობასა სჩიოდა და მისი მწუხარება და ნალველი ის იყო, რომ გლეხი უსწავლელია. ეს ჰკბენდა გულში, ესა სტანჯავდა გარდა იმისა, რომ ეს წუთის-სოფელი სხვისათვის მამა იყო და იმ საცოდავისათვის-კი მამინაცვალი. რამოდენად მართალი, გულშემატკივარი და აღმომეტყველი იყო გარდაცვალებული გლეხთა გულისნადებისა, მისისავე მოძმის სიტყვიდამა სჩანს*:

სიცოცხლეს ჰლევდი ტანჯვაში,
გული რაღაცას ელოდა;
თავისზედ გაჰირებულსა,
რითაც შეძლო, ჰშველოდა.
მიწამ გიმოყმა, ბედშავო,
დღენი ვერ ნახე მზიანი,
ვერც გაზაფხული, ბუღბული,
ვერც აგვივადნენ იანი.
მოშორდი ცოდვის ქვეყანას,
რომ ცრემლით აღარ გენამა...
დაჰპარხე გულში, წარიღე
რაც ვერ გამოსთქვა ენამა.
მუშა იყავი, მით ჰგრძნობდი
მუშისვე გულის წუხილსა
და შენაც თანაუგრძნობდი
ტანჯულის სისხლის დუღილსა!
მხნეობდი, ძმაო, მათ-შუა,
არ ჰშორდებოდი კრებასა, —
დაზგაზე რანდით ჰლამოდი
მრუდე ხის გასწორებასა...

კიდევ იკითხავთ: ვინ იყო აწ განსვენებული იოსებ დავითაშვილი? ნუთუ ამას კითხვა-და უნდა! ცოტად რომ მაინც დაუყვირდეთ მთელს მის ნათქვამს ლექსებს, ნახავთ, რომ იგი იყო კაცი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად განწმენდილი ჰქონდა თვალნი გლეხთა გულის საიდუმლოთა მნახველად, ყურნი — გლეხთა გულის-ძგერის უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — გლეხთა მაჯის-ცემის შემეტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად. გული ერისა

* ობ. „ივერია“ № 58, 1887 წ.

იგივე ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის იქამდინ მიწვდენა, — ხვედრია მარტო რჩეულის კაცისა და ერთი ამათგანი იყო იგიც, ვინც დღეს დავკარგეთ. კურთხეულ იყოს სახსენებელი მისი! კურთხეულ იყავ შენ, ვინც:

დაზგაზე რანდით ჰლამოდო
მრუდე ზის გასწორებასა.

[1887 წ.]

იოსებ დავითაშვილი იყო შვილი გლეხის სვიმონ დავითაშვილისა. დაიბადა სოფელს რუისში, გორის მაზრაში, ამბობენ 1852 წელსაო, თუმცა ეს ცნობა ბევრს საეჭვოდ მიაჩნია. მამა მისი სვიმონი საბატონო კაცი ყოფილა, თ. ალექსანდრე ციციშვილის ყმა. სამის წლისა ყოფილა იოსები, რომ ბატონს მამამისი აუყრია და გადაუსახლება მთელის ოჯახით სოფელს გარდატენში. იოსები ცხრა წლამდე იქ იზრდებოდა თურმე სოფლის გოგო-ბიჭებსა და მწყემსებს შორის. ცხრა წლისა ბატონმა წაიყვანა თურმე შინამოსამსახურედ სოფელ დოვსში. სამი თუ ოთხი წელიწადი უმსახურნია და მერე მის ბედზედ მოსწრებია ბატონ-ყმობის გაუქმება, და ამის შემდეგ უფროს ძმას, რომელიც კარგა ხანია უკვე გარდაცვლილია, ჩამოუყვანია თბილისში, რომ რაისამე ხელობის სასწავლებლად მიეზარებინა სადმე, თითონ იოსების სურვილისა და თხოვნისამებრ. ძმამ მიაბარა იოსები ერთ რუსს მეჩუქურთმეს, გვარად რუბცოვს. აქ დაუყვია ხუთი წელიწადი. მერე ქარგლად შესულა მეჩუქურთმე დავით აბდულშელიძესთან და მას შემდეგ კი თითქმის 1885 წლამდე სულ მეჩუქურთმე დავით გიგაურთან უმუშავნია.

წიგნის სწავლა შაგირობაშივე დაუწყია 1874-5 წლებში, და გონება გაუხსნია მარტო ქართულის მწიგნობრობის და ქურნალ-გაზეთების კითხვით. ლექსების წერა — თუ არა ვცდებით — დაიწყო 1877 წელს: არ არის არც ერთი ჩვენი ქურნალ-გაზეთი, რომ მისი ტბილი და მარილიანი ლექსი არ იყოს. „დროება“, „ივერია“, „იმედი“, „ნობათი“, „თეატრი“ — ერთის სიტყვით ყველგან იპოვით იმის თქმულსა. ცალკე არის გამოცემული ერთი პატარა წიგნაკი, სახელად „სტვირი“. აქ არის ათიოდე მისი ლექსი.

საკვირველი თავდაბალი, უწყინარი, უბოროტო კაცი იყო განსვენებული. იმისაგან წყენა, ავი სიტყვა, ავი საქმე არავის ახსოვს. დიდი მოყვარული იყო თავისი ქვეყნისა, ქართულის ლიტერატურისა და სიტყვიერებისა. რაც-კი რამ დაწერილა და დაბეჭდილა ამ უკანასკნელს ათს-თხუთმეტს წელიწადში, ყველა გულმოდგინეობით ჰქონდა გადა-

კითხული. ბევრი არა უწერია-რა, მაგრამ რაც დაწერა, იმათში ისეთი მარგალიტები ამოირჩევა, რომ კაცს დაატკობს აზრითაც და სიტყვითაც.

აქეთ-იქით ბევრს დადიოდა განსვენებული, მონასტრებსა და ძველ ნაშთებსა სინჯავდა. საცა-კი რაიმე შესამჩნევს ან ჩუქურთმას, ან წარწერილს ნახავდა, გადმოიღებდა ხოლმე. არა ერთი და ორი კორესპონდენციაც მოუწერია გაგონილისა და თვალთ ნახულის თაობაზედ. მეტად საყვარელი, ტკბილი, ჩუმი კაცი იყო. ქალაქის ხელოსნებს და სხვაგანაც, საცა იცნობდნენ, ყველას უყვარდა და ყველა პატივსაცემდა.

**მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის
თავ. ჯამბაყურიან-ორბელიანისა**

თავ. ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანი დაიბადა 5-ს აპრილს 1812 წ. მამა მისი პოლკოვნიკი თავ. ვახტანგ ორბელიანი თავის შვილის დაბადების წელსავე გარდაიცვალა და შესაძლოა ამ მიზეზით ახალ-დაბადებულს შვილს მამის სახელი უწოდეს. მაშისაგან პირველ წელსავე დაობლებული თავ. ვახტანგ დარჩა მარტო თავის სახელოვანის დედის მზრუნველობის ქვეშ.

დედა მისი ბრძანდებოდა თეკლე ბატონიშვილი, უმცროსი ასული მეფის ერეკლე მეორისა. პირველ ცამეტს წელს თავ. ვახტანგ იზრდებოდა თავის მამის ოჯახში, დედასთან. 1825 წელს-კი იგი მიუბარებია დედას პაყთა კორპუსში და გაუსტუმრებია პეტერბურგს. იქ თავ. ვახტანგ დარჩენილა ხუთი წელიწადი, და თუმცა კარგი გულისყური და ბეჯითობა გამოუჩენია, მაგრამ ცივი ჰავა ჩრდილოეთისა ვერ აუტანია და შეშინებულს დედას თავისი შვილი დათხოვნით წამოუყვანია პეტერბურგიდამ. როგორც ეტყობა, ვერც მერე გამოუმეტნია შვილი საპეტერბურგოდ, ვაი თუ უფრო ავად გამიხდესო, და თავისთან დაუტოვებია. მაშინ თავ. ვახტანგი 18 წლისა იყო და, თუმცა კურსი არა ჰქონდა შესრულებული, მაგრამ, რადგანაც კარგად უსწავლია რაც ხანსი ყოფილა კორპუსში, პირველი სამოქალაქო ჩინი მიუღია.

ამ სახით 1830—1832 წლამდე თავ. ვახტანგი თავის ოჯახში ყოფილა. მისინი ტოლ-ამხანაგნი ამბობენ, რომ თერამეტის წლის ყმაწვილ-კაცს თავ. ვახტანგს, თუმცა მხიარულება და საზოგადოებაში ყოფნა ჰყვარებია, მაგრამ ამაზე მეტად უფრო ჰყვარებია წიგნების კითხვა, ნამეტნავად საფუძვლიან და გამოჩენილ წიგნებისაო. ამას უნდა მივაწეროთ ის ამბავიც, რომ, მის სწორ-ამხანაგთა სიტყვით, იგი ყოველთვის ირჩეოდა თურმე მაშინდელ ყმაწვილ-კაცთა შორის თავის ცოდნით და გონება-მახეილობითაო. ეს სიყვარული წიგნთა კითხვისა არ მოკლებია სიკვდილამდე. მისი ლექსი „ძველს მეგობარს“ ამას ცხადად გვიმტკიცებს. ამ ლექსში „ძველ მეგობრად“ იგულისხმება, თუ არა ვცდებით, სახელოვანი დ. ყიფიანი, რომელიც დიდად განათ-

ლებული და გონება-გახსნილი კაცი იყო, კარგად მცოდნე ქართულის, რუსულის, ფრანგულის და ინგლისურ ლიტერატურისა. ჩვენი პოეტი განსვენებულს დ. ყიფიანს არაერთხელ იხსენიებს თავის მეგობრად თავის ლექსებში.

მოდიო, — იწვევს თავ. ვახტანგ თავის მეგობარს:

მოდი, აქ მიძევს თვალთ წინა რუსთველის დიდი ქმნილება,
იმის ფურჩქენილის ლექსებით სული და გული დავიტკბოთ;
გაბტე, შექსპირი, შილლერი კვლავ ერთად გადავიკითხოთ.

აი, რა გამოჩენილ ავტორებთან ჰქონია საქმე თავ. ვახტანგ ორბელიანსა და წიგნების კითხვის წყურვილით რა ზღვას დასწაფებია. სიხანს ხუთს წელიწადს პაუთა კორპუსში ამაოდ არ ჩაუვლია და მის გრძნობიერს გუნებასა და ბუნებას გარდა საშკოლო, ოფიციალურ ცოდნასა, სხვა უფრო უკეთესი ყვავილიც გამოუტანია კორპუსიდან, სხვა უფრო უდიდესი თვალთა-ხედვა და სულთა-სწრაფვა. განდიდებულ თვალთა-ხედვით და სულთა-სწრაფვით გაძლიერებული სურვილი გამოჩენილ წიგნთა კითხვისა, რა თქმა უნდა, სიკვდილამდე არ დადუმებოდა ცნობისმოყვარე კაცის გულში და ამიტომაც ადვილად მისახვედრია, რომ თავ. ვახტანგს საფლავის კარამდე მიჰყოლია ეგ სიყვარული კითხვისა. ამ გზაზე ბევრსა ჰშველოდა ზედმიწევნით ცოდნა ქართულისა, რომელსაც თავის ოჯახშივე თავის დედის ხელმძღვანელობით შეიძენდა, და რუსულის და ფრანგულის ენისა, რომელიც კორპუსში ესწავლა.

1832 წელს თავ. ვახტანგს მოეშალა სამშობლოში შეება და სიამოვნება. ეს მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისათვის თავ-მოსაწონებელი, მაგრამ უბედური წელიწადი ყველას მოეხსენება. ამა წლის შემთხვევათა გამო ჩვენი პოეტი, სხვებთან ერთად, იძულებული იყო თავის სამშობლო ქვეყანას გამოჰკლებოდა და 1833 წელსა თავისი ბინა გადაეტანა კალუგაში. აქ 1836 წელს გუბერნატორის კანცელარიაში განწესდა. კალუგაში დაჰყო ოთხი წელიწადი და მარტო 1837 წ. ნაპატივები და შენდობილი დაბრუნდა თავის ქვეყანაში.

1-ს ივლისს 1838 წ. იგი მიღებულ იქმნა პრაპორიკად ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში. 1844 წელს ჯერ პორუჩიკი იყო, როცა ოცდა-თორმეტის წლისამ თ. ვახტანგმა შეირთო მაშინდელს დროს გამოჩენილი თავის მშვენიერებით ასული დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტ-

ნიკის ილინსკისა ეკატერინე. 1846 წ. გარდაეცვალა სახელოვანი დედა თეკლე ბატონიშვილი.

1838 წლიდან მიყოლებული 1881 წლამდე თ. ვახტანგს არ დაუწესებია თავი სამხედრო სამსახურისათვის. ბევრი ომები და ლაშქრობა გამოუვლია. 1858 წ. პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა, რომ დანიშნულ იქმნა ყუბანის მაზრის მმართველად. 30 აგვისტოს 1860 წელს ლენერალ-მაიორობა მიიღო და 1863 წ. დანიშნულ იქმნა ღრუბით აღმასრულებლად თერგის მხრის უფროსის თანამდებობისა. 1864 წ. შერიცხულ იქმნა კავკასიის არმიაში და თერგის მხარე დასტოვა. ბატონ-ყმობის გადავარდნის ჟამს, 1864 წელს, დაინიშნა ჯერ გლეხთა საკრებულოს წევრად და მერე სხვადასხვა ადგილას ასრულებდა მიროვით პოსრედნიკის თანამდებობას. ამ თანამდებობაში გარდაეცვალა თბილისში 1890 წელს, სექტემბრის 29-ს, სამხედრო სამსახურიდან გამოსული 1881 წლიდან.

•

ჩვენდა სამწუხაროდ, სხვა არავითარი წყარო არა გვქონდა, რომ ცხოვრება თ. ვახტანგისა იმოდენად აგვენიშნა, რამოდენადაც კერძო ცხოვრება და თავგადასავალი პოეტისა ამხსნელია და გამომრკვეველი მისის პოეზიისა. ხოლო იმისთვის, რომ ცოტად თუ ბევრად გამონათლდეს კაცის თვალ-წინ პოეტის სულიერი სახე, სათავე და მიზეზი ებოგოს მის ჩანგის სიმთა ძვრას, სულთა სწრაფვას, გულთა ძვრას, ძარღვის ცემას, მის ჭირსა და ლხინს, მის გზას და მიმართულებას, — არა ნაკლებ სამსახურს გაუწევს იგი პოეტის გარე ცხოვრების ავ-კარგინობას, რომელთა შორის დიდი ადგილი უჭირავს საზოგადო ყოფაცხოვრებას, ჟამთა-ვითარებას, ჭირ-ბოროტს ქვეყნისას, პოეტის ოჯახს, პოეტის მახლობლობას და ნაცნობობას.

თავ. ვახტანგ ორბელიანი დაიბადა და გაიზარდა იმისთანა დროს, როცა ჯერ კიდევ ცხოვრებას ზედ ეჩნეოდა წყლულნი და დაკოდილებანი მეფთვარამეტე საუკუნისა, და მეცხრამეტე საუკუნის ჭარს ვერ გაეფანტა მათ მიერ მოვლენილი ნალველი, მწუხარება და სასოწარკვეთილება. ჯერ კიდევ თითო-ოროლა ოჯახში ცოცხალი იყო ხსოვნა მეფთვარამეტე საუკუნისა, რომელმაც სული დალია 1795 წ. 11-ს სექტემბერს სოღანლულს, კრწანისის ბაღებთან და წამების სახელოვანი

გვირგვინი დაადგა იმ ქვეყნისათვის .თავგანწირულ მამულის-შვილებს.
რომელთაც ფიცი დასდეს:

თუ გაგვიწყრება ღმერთი და ვერა განვდგენთ მტრის ძალი,
იყოს შერცხენილ, ვინც ჩვენგან შინა წავიდეს ცოცხალი!*

და გაფიცებულთაგან ერთიც არ გამოსულა ომიდამ ცოცხალი. ტყუილად-კი არ ამბობს თავ. გრიგოლ ორბელიანი: „ფიცი ვაჟეაცთა წმიდა არს“-ო... ჭერ კიდევ აქა-იქ ანათებდა იმ დიდებულის მეფის შუქი, რომლისა

... დღენი ემგზავნეს ჩასვენებულსა ბრწყინვით მზეს:
მის შუქი თუმცა გვინათებს, მაგრამ ველარ ვსჭვრეტ მისს სახეს!..
მამული ველარ იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს!..
დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს!..**

რა თქმა უნდა, ამ „ჩასვენებულს ბრწყინვით მზეს“ და მასთან „და-მარხულს დიდებას ივერიისა“-ს თავის მთხრობელი, მახსენებელი და ჭირისუფალი ეყოლებოდა სხვათა შორის ვახტანგ ორბელიანის ოჯახშიაც. ამისთანა ჭირისუფალი იყო დედა მისი თეკლე ბატონიშვილი.

თეკლე ბატონიშვილი ზედმიწევნით მცოდნე ყოფილა მის დროინდელ ქართულ მწერლობისა, საღმთო წერილისა, კარგად განათლებული მაშინდელ კვალობაზე, ჭკუით, სიბრძნით და სათნოებით შემკული, ამასთან საკვირველი მხნე და გამჭრიახი. ძველ-კაცთაგან ამბად დარჩენილია და თ. გ. ი. ერისთავისაგან არა ერთხელ ნაამბობი, რომ ერეკლე მეფეს თავის უმცროსი ასული თეკლე ბატონიშვილი განსაკუთრებით ჰყვარებია და ხშირად უბრძანებია თურმე: „ჩემს ვაჟიშვილებს ჩემის თეკლეს სიყვით რომ სჭირდეთ, ბედნიერი ვიქნებოდით“.

საკვირველი არ არის ამის შემდეგ, რომ ჩვენი პოეტი თ. ვახტანგ ორბელიანი ასეთი გულწრფელი ტრფიალია თავის სამშობლო ქვეყნისა, ასე გულმწუხარე მგოდებელია მის წარსულის დიდებისა, ასე გულაყრილია აწმყოზე. ყოველი ამისი სათავე უნდა ვეძიოთ იმ გარემოებაში, რომ თ. ვახტანგი იმისთანა ოჯახში გაიზარდა, საცა ბრძანებლობდა საყვარელი ასული მეფის ერეკლისა, იმ დიდებულ მეფისა,

* გ. ორბელიანი.

** გ. ორბელიანი.

რომლის შუქი დღესაც კი გვინათებს, და მაშინ უფრო ხომ ცხოველი იქნებოდა, ნამეტნავად მის საყვარელ და ჭკვიან ასულისათვის. ამის-თანა დედა, როგორც იყო თეკლე ბატონიშვილი, რა თქმა უნდა, ბევრს რასმე სანადვლელს და სანატრელს სახელოვანის წარსულისა ჩააგონებდა თავის შვილს და გაუთბობდა გულს სამშობლო ქვეყნის სიყვარულითა და წარსულის ღრმა პატივისცემითა.

სული მიყენის, — აშბობს ერთგანა ჩვენი მგოსანი: —

გული ჩემი მწარედ ღონდება,

რა მაგონდება, რასაც დედა ნორჩს მომიტხრობდა.

აშკარაა, ჭკვიანის დედის მოთხოვნებმა გამოუნასკვეს ჩვენს მგოსანს იგი სიყვარული სამშობლოსი, იგი სიყვარული და ნადველი წარსულთა დროთა მიმართ, რომელიც დედა-ძარღვად შეეჭმნა თავ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიას და ბოლოს ასე უხვად გაიშალა და გაიფურჩქნა მის ლექსებში. ამ სიყრმიდან ჩანერგულ სიყვარულით შევიდა იგი ცხოვრებაში იმ დროს, როცა უკეთესს ნაწილს მაშინდელ საზოგადოებისას, მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობას, უკვე განცხოველებული ჰქონდა იგივე სიყვარული, და როცა აქედამ წამომდგარი ნადვლიანი ფიქრი და გულმტკიცებული ზრუნვა ქვეყნისათვის უკვე დაძრულიყო.

მართალია, მეთვრამეტე საუკუნის თავზარმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წიწვა-გლეჯამ საქართველოს ერი მოჰღალა, ჭანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედიც-კი დააკარგვინა და, რასაკვირველია, რომ როცა შემთხვევა მოეცა, ერმა თავი თითქო მოსვენებას მისცა და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილ სვებელსა. მაგრამ ამ ილაჯ-გაწყვეტილის, ღონე-მიხიდილის ერის ხმა-ამოუღებლობა ემჩნევა მართო ამ საუკუნის პირველ მეოთხედის წლებსა. მთელი ეს მეოთხედი საუკუნისა ისე გავიდა, რომ თვითეული ცალკე კაცი და მთელი საზოგადოება საერთოდ თავბრუ დასხმულსავით გარჩნდებულნი იყო საქვეყნოდ არც ხალისი, არცა ღონე არ გამოუჩენია — არც უკან მიხედვისათვის, არც წინ დანახვისათვის, თითქო დიდი ნისლი მიხვევიათ და ელიან, აცა გადიყაროსო, ან თავზარი დასცემიათ და გამოურკვეველ ელდას შეუტრავსო.

ასეთი მდგომარეობა დიდხანს თავს ვერ დაიჭერდა და ამ ხანგრძლივ სვენაში უნდა რამ გამოუნასკულიყო. იმიტომ, რომ ძნელია

ერის ცხოვრების მაჯის-ცემა ისე შესწყდეს, რომ არა მოქმედებდეს-რა ასე თუ ისე სახალიოდ. ჯერ კიდევ იყო, როგორც წინა დ ვსთქვით, თითო-ოროლა ოჯახი, თითო-ოროლა მამულის-შვილი, რომელთაც ასულდგმულებდა ჩვენის ძველის ცხოვრების ანდერძები, აქა-იქ შერ-ჩათ კიდევ ხსოვნა მეთვრამეტე საუკუნის თავგანწირულ გმირთა, რომელთა საქმენი მოხუცს ცრემლს ადენდნენ და მხნეობით აღტაცებულ ჰაბუქს ხმლის ტარზე უთრთოლებდნენ ხელს. თუმცა ყოველი ეს კარ-ჩაკეტილი იყო, ხმა-ამოუღებელი, დაქსაქსული, აქა-იქა ცალ-ცალკე ბეუტავდა, მაგრამ არ შეიძლება თავისი საქმე-კი არ ეკეთებინა, თავისი ნასკვი არ გამოენასკვა და აღრე თუ გვიან არ წამოეყენებინა ცხოვრებისათვის გამოსახსნელად.

დაიწყო მეორე მეოთხედი ამ საუკუნისა თუ არა, ეს ნასკვი შეიკრა ახლა-კი საქვეყნოდ და ბოლოს გაიხსნა კიდევ: ცხოვრებამ თავისი უკეთესი კაცი, სამშობლოს სიყვარულით თვალ-ახილებულნი, აქეთ-იქით მიახედ-მოახედა, ყოფილსაც თვალი გადაავლებინა და არსებულსაც. მოიკითხეს — რა წაიღო ძველმა და რა მოიტანა ახალმა. ამ მოკითხვამ შესძრა გონება და გული მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისა. მოძრაობამ კიდევ შეჰკრა ის ბრწყინვალე წრე გონება-გახსნილ ყმაწვილ-კაცობისა, საიდანაც გამოვიდნენ თ. გრ. ორბელიანი, დ. ყიფიანი, ორნი გიორგი ერისთავნი, ზაქარია ერისთავი, იოსებ და კონსტანტინე მამაცაშვილები, თ. ნ. ბარათაშვილი, ალ. და დიმ. ორბელიანები, ძმები ჩვენის პოეტისა, და ბევრნი სხვანი, რომელთაც სახელოვნად იჩინეს თავი ზოგმა ლიტერატურაში, ზოგმა საზოგადო და სახელმწიფო სარბიელზე. ამ წრის წმიდათა-წმიდა იყო სამშობლოს სიყვარული, რომელმაც ბოლოს თავდადებულ ტრფიალებამდე გაიწია მათდა სასახლოდ.

ამ მართლა-და ბრწყინვალე წრეში ტრიალებდა სულითა და გულით თ. ვახტანგ ორბელიანი და, რა თქმა უნდა, მის სიყრმიდანვე გამოყოლილ სიყვარულს სამშობლო ქვეყნისას ამ წრეში უფრო აესხმოდა ფრთები, უფრო დიდი სიგრძე-სიგანე მიეცემოდა.

რა ადგილი სჭერია ამ წრეში წარსულს, რა სასურველი ყოფილა მისი ცოდნა და ხშირი ხსენება, — ეს იქიდგანა სჩანს, რომ ჩვენი პოეტი უკეთეს დროს-გასატარებლად სთვლის წარსულის გამო საუბარს და წარსულის სახელით ასე იბარებს და იწვევს თავისთან მეგობარს: „მოდიო,

გული საუბარს მივანდოთ და მოვიგონოთ წარსული,
საშობლო ისტორიისა გადავხსნათ დიდი რვეული.

სხვა, მეორე ლექსში მეგობარსვე ემუდარება:

მიაბე მე გულსაამო ზღაპრები...
და ძველ გმირთა საკვირველი ამბები...
... მიაბე მე აზათხანთან ომები,
ის ქართველთ ხმალთ დიდებული დროები,
იმ დროებზე ბევრი გამოგონია...

და მაინც კიდევ სწყურიან ამ ამბების გაგონება.

წარსული უყვარს იმიტომ, რომ დიდ არიან საქმენი წარსულისა, იმიტომ, რომ იქ ბრწყინავენ დიდნი გმირნი, დიდნი მამულის-შვილნი, დიდის ანდერძებით და სურვილებით გულატკივნი. უყვარს იმიტომ, რომ იქა მარხია მისი სახელოვანი და დიდებული პაპა მეფე ერეკლე და მასთან დიდებაც; უყვარს იმიტომ, რომ დღევანდელ ნანგრევთა შუაჲ კი ანათებს ძველთა მამულის-შვილთა დიდ-ბუნებოვანობის ლამპარიო:

„და თუ აქამდის არ დაბნელდა ჩვენი გონება
და თუ სწავლისთვის, საშობლოსთვის კვლავად ადგება,
და თუ აქამდის არ დაეკარგეთ სიტბო გულისა,
იგი მაღლია იმ ნათლისა წმინდის ლამპრისა“, —

ამბობს თ. ვახტანგ ორბელიანი და გლოვობს, რომ რაც იყო, ის აღარ არისო, და რაკი აღარ არის, დეე მისი ხსოვნაც ნუღარ იქნება ჩემს სატანჯავადო, იმოდენად გულმტკივნეულია წარსულისათვის და გამწარებული აწმყოსაგან. იგი ასე სწუხს და სწყრება დმანისის დიდებულ ნანგრევების წინაშე:

„მდგევარ თქვენს წინა თავმოხრილი, ფიქრით მოცული,
ვდგევარ და ფიქრში მიახლდება, რაც არს წარსულის;
მაგრამ რისთვისა და რად შინდა მის მოგონება,
რაც რომ ყოფილა, წარსულა და აღარ იქნება,
რაც ფიქრს აწუხებს, გულს აკვნესებს და სულსა სტანჯავს,
რაც რომ მდიდარსა ფანტაზიის და ზღაპარსა ჰგავს?!
განჭირი, დმანისო, და დაინთქე უფსკრულსა შინა,
ჩემს სატანჯავად რომ არ იდგე ჩემს თვალთა წინა!“

ჩვენს მგოსანს უყვარს წარსულის დიდების ამბები, უყვარს, მაგრამ რაკი ჰხედავს, რომ ის დიდება აღარ არის და მის სანაცვლოდ წარმომდგარა ახალი შენობა, რომლის „კირსა და ქვას, ვით სუსტს ასულს, არც ძალი და არც ღონე აქვს“, გულამოსკვნით მოსთქვამს:

„მაგრამ რად გვინდა მის ამბავი, რაც არს აღარა,
რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა“.

მართლაც რომ კმარა... თვალ-წინ ჩვენს ტკბილს და გრძნობიერს მგოსანს მუდამ თვისი სამშობლო უდგა, იგი სამშობლო, რომელიც არის:

... ძველი წინაპართ სადგურის შთენი,
საესე ღონით და ღონით სავსით ხელით ნაშენი,
კოშკნი მაღალნი, ციხე ვრცელი, წმინდა ტაძარი,
დიდი პალატი, დიდი არე, როსმე მდიდარი,
ღღეს კი უჭერო, უპატრონო, აოხრებული...

„უჭერო, უპატრონო, აოხრებული“ სამშობლო, იგი სამშობლო, რომელსაც ოდესღაც თავისი ჭერი ჰქონია, თავისი პატრონი ჰყოლია და სახელით და დიდებით ჰყვავებულა. განა ეს მწვეავი სურათი საკმაო არ არის, კაცს ეს ამოაყენესო:

რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა!

უმთავრესი ძარღვი თ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიისა ერთი გულსაკდომი, მაგრამ გულწრფელი გოდებაა წარსულისათვის, თითო სიტყვა მის უკეთეს ლექსებისა თითო ცალკე მარგალიტია ცრემლისა, ღრმად ნატყენ გულისაგან წარმოდინებული. იგი დასტირის იმ წარსულის დამბობილს დიდებას, მაგრამ არც იმას გვიმაღავს, რა ჭირი და ვაგლაზი გადახედია საქართველოს:

ჩვენი ივერი მშვენიერი არს სისხლის კალო,
გმირთა აკლდამა, გულსაკლავი და სავალალო, —

ამბობს იგი ერთს თავის სახელოვან ლექსში, რომელსაც ჰქვია „იმედი“, და რომელიც ერთი უწარჩინებულესი მარგალიტია ქართულ პოეზიაში. ხოლო ეს ჭირი და ვაი-ვაგლაზი ყოფილისა, როგორც უკვე გარდასული ამბავი, ისე არა სწევავს ადამიანის გულს, როგორც გარ-

დასული ბედნიერება და დაკარგული დიდება. იმ იმედის გარდასვლას და დაკარგვას იმ უმწვერვალეს ტკივილამდე მიჰყავს ჩვენი პოეტი, როცა ყოველივე გრძნობა ღუშდება, სასოებას ადგილი აღარა აქვს და საცა მარტო სასოწარკვეთილება-ღა ჰღაღადებს მთელის თავის საშინელის ზარითა:

გონება ჰხელობს, — იძახის გამწარებული პოეტი: —
გაშმაგებულს აზრი მერევა,
სარწმუნოებას გულის ჰმუნვის ძალა ერევა!..

და რისხვა-წყრომით ამღვრეული იკითხება, — თუ ქვეყანაზედ ღმერთია, „მაშ საქართველო ასე მწარედ რისთვის დაემხო?“...

აქ სჩანს მთელი სიდიადე, მთელი ძალ-ღონე მამულის-შვილურ სიყვარულისა, რომლის რისხვამ თვით სარწმუნოებაც-კი აგმობინა ღრმად-მორწმუნე პოეტსა. რომ იგი ღრმად-მორწმუნე და ღვთის-მოყვარე კაცი იყო, ამას, სხვათა შორის, გვიმტკიცებს მისი „ლოცვა“ და მისი მოთქმა იმავე „იმედში“, საცა თითქო თავისი წარმოთქმული გმობა თითონვე მთქმელმა შეიზარაო და ტკბილის სინანულით მიიხედა ისევ ღვთისაკენ ვედრებით — მომიტევო:

ღმერთო კეთილო, მომიტევე შენს დაბადებულს,
ნუ მკითხავ გმობას გაშმაგებულს, გულ-გადაგებულს!
რა ვქმნა ცოდვილმა? გულსა და სულს ცეცხლი მეღება,
რა საქართველო დანგრეული მომაგონდება,
რა ფიქრს მომივა — თვით ნანგრევნიც იქნება განქრენ,
და მათ სახელნი, მათ ხსენება აღარსად დარჩენ.

ვია თუ წარსულ დიდების იგი სახსოვარნი, იგი დიდებულნი ნაშთნი და ნანგრევნი — ეგ უტყვნი და უტყუარნი მთხრობელნი წარსულისა — განქრენ და მათი სახელიც და ხსენებაც აღარ დარჩესო, — ამ ცეცხლ-მოსაღებმა და ძალ-ღონიერმა ფიქრმა, ამ ელდა-ცემულმა შიშმა შეაჯახა ერთმანეთს პოეტის გულში დიდი მამულის-შვილური სიყვარული და ღრმა სარწმუნოება, ეს ორი უძლიერესი გრძნობა ადამიანისა. დიდი გული უნდა, რომ კაცმა ეს ამისთანა ბრძოლა და ჭიდილი აიტანოს და ომ-გადახდილმა თავის წადილში ისევ მოათავსოს ეს ორი ერთმანეთზე ხმალამოწვდილი გრძნობა. დიდი წუთია ეს ამისთანა წუთი ადამიანის ცხოვრებაში, და მარტო რჩეულთა ამა ქვეყნისა.

თა ეღირსებათ ზოლმე მაღლი ამისთანა წუთების განცდისა და გაძლებისა.

ხოლო იმ იმედს, რომელიც ამ დიდს და განსაცდელიანს წუთს ჩვენს პოეტს მოვლინებია ტურფა და მშვიდ ასულის სახით, — დაუწყნარებია საშინელი ღრამა გულისა და ერთმანეთთან მოუარიგებია რისხვით მგრგვინავნი მამულის-შვილური სიყვარული და მის მიერ გმობილი, მაგრამ მშვიდობიანი სარწმუნოება. მომიახლოვდაო, — მოგვითხრობს თ. ვახტანგ ორბელიანი:

...მაშინ ტურფა, მშვიდი ასული,
გრძნობითა სახე უბრწყინავდა, უძგერდა გული;
გწამდესო, ღვაწლინი შამა-პაპათ არ განჭრებოან,
გწამდეს, ეს შთენნი დიდებულად კვლავც აღსდგებოან;
მართლმადიდებელთ ჰეშმარიტი ღმერთი ძლიერი
მოგფენსო თვისს სხივსა, თვისს სიუხვს, და თქვენი ერა,
ქრისტეს ჭვარისთვის წამებული, კვლავ გამრავლდება;
თქვენი სამშობლო დანგრეული კვლავ აყვავდება...”

ამ სახით ყოვლად-მხსნელმა იმედმა დაუბა პოეტს ტკივილი გულის საშინელის ჭიდილისა და „ნათელი და სიცოცხლე სცა ჩემს მოკლულს გულსაო“...

ამ იმედით და ნუგეშით დაგვტოვა ჩვენ ჩვენმა პოეტმა და ამ იმედით და ნუგეშით გადვიდა იმ მსოფლიოს, საცა სარწმუნოება საუკუნო ბინას და სადგურს უქადის ჟოველს ადამიანს.

მართალია, თ. გრიგოლ ორბელიანმა ჩვენს პოეტზე უწინ მიგვახე-და წარსულს და ამით ახალი საგანი გაუჩინა ჩვენს პოეზიას, მაგრამ ამ გზაზედ ისე გადუხვევლად, ისე სისწვრივ ჩვენში არც ერთს პოეტს არ უვლია, როგორც თ. ვახტანგ ორბელიანს. მან თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-ღონე სულ ამ საგანს ამსახურა და თვისი უკეთესი ლექსები ამ საგანს უძღვნა და შესწირა. ამასთან თ. ვახტანგ ორბელიანს, ვითარცა მამულის სიყვარულის მაღლით მოსილს პოეტს, დიდი წილი უდევს, რომ ამ გრძნობამ ჩვენში ფეხი მოიკიდა და ფრთა აისხა. დედა მის წარსულის სიყვარულისა — მამულის-შვილური სიყვარულია და პირველი გაზრდილია მეორეს ძუძუთი. იგი წარსული უყვარს, როგორც ფუძე ჩვენის მომავლისათვის: „დიდს წარსულს დიდი მომავალი ექნება“ — ამბობს იგი.

დასასრულ, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის, რომ თ. ვახტანგ ორბელიანი ნამდვილი ლირიკოსია რომანტიულ სკოლისა, ეგრედ-წოდებულ „რომანტიზმს“ იგი ჰყავს ჩვენში თითქმის ერთად-ერთი წარმომადგენელი. ერთად-ერთს ვამბობთ იმიტომ, რომ მისი პოეზია ამ მხრით თითქმის შეუერეველია და აუჭრელბელი. „რომანტიზმს“ ევროპის პოეზიაში იმ ხანებში დიდი ადგილი ეჭირა და მისი უდიდესი დედა-ბოძი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი, რომლის თხზულებათა კითხვა თ. ვახტანგ ორბელიანს, როგორც სჩანს მის ლექსებიდან, ხშირად ჰყვარებია.

სიტყვა ღვით ჩუბინაშვილის პატივსაცემად
18 სექტემბერს, 1881 წელს

ბატონო ღვით!

ყოველს ჩვენგანს სასიხარულოდ უნდა ჰქონდეს, რომ მოგვეცა შემთხვევა თავმოწონებით ვსთქვათ: „ღღეს ყმაწვილაცობას ქართველობისას აქ ერთად თავი მოუყრია, რათა პატივი სცეს თავის უხუცესს მოღვაწეს სალიტერატურო სარბიელზედ“. ის არის სასიხარულო ამ შემთხვევაში, რომ ღღეს თვითუღლის ჩვენგანის გული ერთს გრძნობაზედ არის ასხმული და ეგ გრძნობა ის პატივისცემაა, რომელსაც ყოველი მამულისშვილი გულში უნდა მოწიწებით ინახავდეს და სამართლიანად შესწირვიდეს ქვეყნისათვის გამარჯვლსა და მოამაგესა. ღღეს სწორედ ამ გრძნობამ პატივისცემისამ საქვეყნოდ მშრომელისადმი შეგვყარა ჩვენ აქ. ეს უტყუარი ნიშანია მისი, რომ ჩვენს ცნობიერებითს ცხოვრებას ცოტად თუ ბევრად უმატნია, სულიერი ძალი ჩვენი ჰასაქში შედის. ღმერთმა ჰქმნას, რომ ამგვარი გრძნობა დაუძინებელი იყოს ჩვენში ჯილდოდ და ნუგეშად ჩვენის ქვეყნის მოამაგისა. ამ სანუგეშო და სასიხარულო ამბის მიზეზი და პირველი მაგალითი ჩვენში თქვენა ბრძანდებით. ბატონო ღვით, თქვენ, რომელმანცა შეძლებისამებრ თქვენი სამსახური გაუწიეთ თქვენს სამშობლო ქვეყანასა და ღვაწლი დასდევით. ბევრს არას ვიტყვი, მე მხოლოდ ვახსენებ თქვენს ორ ღვაწლს სხვათა მრავალთა შორის: თქვენ ჩვენს სიტყვიერებას სამუდამო სალარო აუშენეთ, ჩვენის ჰკუთისა და გულის მონაგარს, ჩვენ სულიერს განძს ბინა დაუდევით, თქვენ შეგვიდგინეთ ლექსიკონი, და შეგვიკრიბეთ ერთი საუკეთესო ბიბლიოთეკა. ამით სამართლიანი საბუთი მოგვეცით ხელში, რომ საქვეყნოდ თავი მოვიწონოთ ჩვენის ენისა და მწიგნობრობის სიმდიდრითა და ჩვენცა ვსთქვათ, რომ ჩვენც ოდესმე ვყოფილვართ, ჰკუთით და გულით გვიცხოვრია. ღმერთმა ჰქმნას, რომ არც ერთი და არც მეორე ღვაწლი თქვენი არ დაეკარგოს საქართველოს, რომელიც თქვენ გიყვართ და რომელიც ღღეს თავის გულითადს პატივისცემას ჩვენის პირით მოგახსენებს.

ტფილისი, 30 ოქტომბერი, 1887 წ.

ყველა სწუხს, ყველა ჰგლოვობს, ყველა მისტირის უკან ლიმბირი ყიფიანსა: დიდი თუ პატარა, ყრმა თუ ხნიერი, სწავლული თუ უსწავლელი, მაღალი თუ მდაბალი, ნაცნობი თუ უცნობი, მახლობელი თუ შორეული, — ყველანი ერთად და თვითთველი ცალკე ჰგრძნობს, რომ რაღაც დააკლდა, რაღაც დაეკარგა, რაღაც ძარღვი ჩასწყდა გულში.

რა არის ყოველი ამის მიზეზი? მისი ხარისხი ნამსახურობისა? არა. რამდენი დიდ-ხარისხოვანი სხვადა ყოფილა და ეგრე საერთო ტკივილით გულს ტეხვა არ დაუწყია.

მისი გამოჩენილი ღვაწლი მეცნიერებაში? არა. უფრო დიდ-ღვაწლიანნი კაცნი ყოფილან და გული ადამიანისა-კი არ შეუპყრიათ გლოვითა და მწუხარებითა ეგრე საერთოდ და საყოველთაოდ.

მისი თავგამოდებული და ღირსსახსოვარი გარჯა მოძმეთათვის? არა. ამ სფეროშიაც მსჯობს მსჯობი არ დაელევა, მაგრამ აქაც გულს ადამიანისას შავები არ შეუღმოსია გლოვის ნიშნად ასე საერთოდ და საყოველთაოდ.

— მაშ რით აიხსნება იგი საიდუმლოება, რომ ჩვენი სული და გული ჰკენესის და იხუთება ლიმბირი ყიფიანის დაკარგვის გამო?

მით, რომ იგი იყო კაცი, რომელსაც გულში ჩაჭდებული ჰქონდა, რომ —

უნებურს გემოს სჯობია
ნებითა უგემებანი.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სიყმაწვილის დღიდანვე ბოლოს ეამამდე სამართალი მიუძღოდა ეთქვა —

ჩემი ნავი ნაღვლის ზღვასა
შევატურვე სარგებელად,
ან დავინთქმი, ან მარგალიტს
ამოვიღებ, ვიგდებ ზღვად.

იგი იყო კაცი, რომელიც, როცა ბედნიერი იყო, ვერც ბედნიერებას წაიციდინა, ვერც უბედურობამ დაიტყვევა, რადგანაც იცოდა, რომ—

ბოძენი არც იშვებს ფრიადა,
არც ღია შეწუხდებისა.

იგი იყო კაცი, რომელსაც რჩულად ჰქონდა შეთვისებული, რომ

სჯობს სიგლახავე სიმართლით,
ცრუს დიდსა გამდიდრებასა.

იგი იყო კაცი, რომელსაც ცხოვრების საგზაოდ ერთი საჭირნახულო მცნება ჰქონდა:

სჯობს ტყუილით ქვე—ყოფნასა,
ზე სიმართლით ავიბარგო.

ერთმა ჩვენმა მეგობარმა გვითხრა: „იგი იყო კაციო, რომელიც თავის ღღეში არ იტყოდა „ჰოს“, როცა მისი გული ამბობდა „არას“. ძნელია უკეთესად გამოთქმა ადამიანის ღირსებისა; დიახ, დიმიტრი ყიფიანი იყო მართალი კაცი; იმიტომ, რომ მართალი მარტო ის არის, რომ „ჰო“ არა სთქვას, როცა გული „არას“ ამბობს. „მართალიო, — ამბობს ერთი ჰკვიანი კაცი*, — ის კი არ არის, რომ კაცმა სთქვას, რაც ჰეშმარიტია, არამედ ისა, რასაც ვფიქრობთ და რაც გულში გვაქვსო“.

ცხადია, რა კაცი იყო დიმიტრი ყიფიანი. იგი იყო გულთასრული კაცი... იგი იყო კაცი ხასიათისა... ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს დიდი და ძვირფასი სიკეთე მარტო ჩვენს ძველებსლა მოსდევთ, და აი რას მივტირით, როცა იგინი მიდიან...

არიან ბევრნი დიდ-ხარისხოვანნიცა, მეცნიერნიცა, მოღვაწენიცა, მწერალნიცა, და არ არიან მხოლოდ ხასიათის კაცნი, კაცნი გულთასრულნი.

მძლედ მობურთაღნი ქვეყნიერობის მოედანზედ მარტო დიდ-ხასიათის კაცნი არიან. ქვეყნის ღერძს მარტო ის ატრიალებს, ვისაც მიჰმადლებია გულთასრულობა, დიდ-ხასიათობა, იმისდა მიუხედავად, — ტრიალი ემარჯვათ, თუ ემარცხათ. ყოველივე დიდებული საქმე, რითაც — კი კაცობრიობა ჰქადულობს და თავს იწონებს, ქმნილია

[*] De hivry.

ხასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც ხასიათიან კაცის წინაშე ყველა უნებლიეთ თავს იხრის მოწიწებით და სასოებით; ამიტომაც ყველა, დიდი და პატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ...

აღარ არის დიმიტრი ყიფიანი! აღარ არის ის, ვისაც —

ფეხი მთებზე ედგა ქვეყნად,
ტინურად გამტკიცებული.

2.

ტფილისი, 3 ნოემბერი, 1887 წ.

კაცი მოკვდა ან მოჰკლეს!.. რა იშვიათი ამბავი ეს არის, რომ დიდი და პატარა შეიძრას? რამდენი ათასი კაცი ჰკვდება ყოველ-დღე, ყოველს საათს, მაგრამ მრავლის-მრავალს ყურსაც არ ვათხოვებთ ხოლმე. ვინ არა კვდება? ვინ შეჰრჩენია ამ წუთისოფელს საუკუნოდ? ადამიანი სიკვდილის შვილია, და თუ ვინმე კვდება, თუნდა სხვისის ხელითაც, — აქ რა არის უცნაური და საკვირველი?

თუმცა ესეა, მაგრამ ძნელად იქნება იმისთანა უბედური, რომ მკვდარს არავინ მისტიროდეს. ხოლო მრავლის-მრავალს მისტირის მხოლოდ მახლობელი და ნათესავი, სხვა-კი — ცხედარის დანახვაზედ — მარტო სიბრაღულით შენდობას თუ ეტყვის და ამით ათავენს თავის საქმეს...

ადვილად მისახვედრია, ადვილად გამოსაცნობია, — რათა სტირის გული, როცა მახლობელი, ან ნათესავი გვეყარება. აქ მწუხარებას და გლოვას ადვილად გამოსარკვევი მიზეზი აქვს, როგორც ყოველს იმას, რაც კერძოობითია, რაც ცალკე ადამიანს განსაკუთრებით შეეხება სულ სხვაა, როცა გული გვტეხს და გვიკვნესის იმისთანა კაცის გამო, რომელიც სისხლით და ზორცით შორეულია, რომელიც არც ჩვენი საკუთარი მახლობელია, არც ჩვენი საკუთარი ნათესავი.

დიმიტრი ყიფიანიც სიკვდილის შვილი იყო, როგორც ყველანი ჩვენ. აქ ის გულგრილი ფილოსოფია — რომ სააქაოს საუკუნოდ არავინ შერჩენილია — არა გვყოფნის, არა გვკმარის. გული არ ემორჩილება იმ ფილოსოფიასა, თავისას ჰთხოვულობს, თავისას ამბობს. აქ მეცა ვსტირი, თქვენცა, სხვაც, მახლობელიც და ნათესავიც, რათა?

რამ შეგვყარა ერთად გლოვისა და მწუხარებისათვის შორეულნი და მახლობელნი, უცხონი და ნათესავნი? დიმიტრი ყიფიანის სახელი რათა სცკლის მრავლის-მრავლის ხვედრს, მარტო მახლობელთაგან დატირებისას. ამას გამორკვევა უნდა.

კაცთა საზოგადოება თავისი სიმკვიდრისა, შეურყეველობისა და არსებობისათვის ყოველ ცალკე ადამიანისაგან ითხოვს იმოდენა სათნოებას, რომ ნაკლები შეუძლებელიდაა კაცთა კრებულად ცხოვრებისათვის. იგი გვეუბნება, თუ ერთმანეთობა გინდა, თუ კრებულად ყოფნა გსურს, ამა-და-ამაზედ ნაკლები სიმართლე არ იქონიო, ამა-და-ამაზედ ნაკლებ გულმოდგინედ და ერთგულად არ მოეციდო შენს მოვალეობას, ამაზედ ნაკლები თანაგრძნობა, თანაზიარობა ერთმანეთობაში არ დაიზარო, ამა-და-ამაზედ ნაკლები საყოველთაო ტვირთი არა ჰზიდო, და მეტრევე სხვა. ამ სახით კაცთა საზოგადოება, მოქალაქური ერთმანეთობა და ყოფა-ცხოვრება ჰკმარობს მარტო minimum-ს სათნოებისას.

ამ minimum-ზედ, ამ ხაზზედ დგომა ყველასათვის სავალდებულოა. ხოლო შესაძლოა ადამიანი ამ ხაზს ძირსაც დასცილდეს და ზეასცილდეს კიდევ. დამცილებელი სცოდავს საზოგადოებას და ისჯება საზოგადოებისაგანვე, რადგანაც ამ შემთხვევაში დაცილება დანაშაულობაა. ამიტომაც არ-დაცილებას ითხოვს კაცისაგან საზოგადოება, ვითარცა მოვალეობას, და ზე-აცილებას კი თვითოეულის ნებაზედ სტოვებს. იმიტომ რომ ყოველს კაცს სრული ნება აქვს, და შეუბღალველი ნებაც, ეს minimum-ი სათნოებისა იქონიოს და არა მეტი. ამ ხაზზედ ზე-აცილება, ესე იგი ამ ნაკლების სათნოების წარმატება, განდიდება, გაძლიერება, — მოვალეობა აღარ არის კაცისა: იგი ღვაწლია, გადამეტებული სამსახურია, მსხვერპლია, გმირობა.

ამ ღვაწლისათვის, ამ მსხვერპლისა და სამსახურისათვის მრავლის-მრავალი კაცი უღონია. ამისთანა კაცების ცხოვრებას რომ ანგარიში გავუკეთოთ, გავთვალ-გამოვთვალოთ, ან ჯამად არაფერი არა დადგება-რა, ან იშვიათს შემთხვევაში ამათის ცხოვრების ჯამი ის იქნება, რომ არა ვცოდეთ, ესე იგი ხსენებულს ხაზზედ დაბლა არ დავიწიეთ. ეხლანდელს დროში ესეც კარგია, მაგრამ თვით ეხლანდელს ცოდვილს დროშიაც ამისთანა კაცის სიკვდილი ყველას გულს არ შესძრავს და ძაძით არ მორთავს. ბოროტის უქმნელობა კი არ იზიდავს, კი არ გამსჭვალავს ადამიანის გულს, არამედ ქმნა მადლისა. მარტო მადლის-მყოფელის წინაშე ადამიანი უნებლიეთ იხრის თავს, იყრის მუხლსა

და განცვიფრებული მეტყველებს სიტყვით თუ უსიტყვოდ ქებასა და ღიღებასა. ეგ იმიტომ, რომ ჭეშმარიტი კაცობა არ-ქონა ცოდვისა კი არ არის, არამედ ქონაა მადლისა. კაცურის კაცობის ნიშანი *mini-mum*-ი სათნოება კი არ არის, რომელიც არ-ცოდვის საზღვარია, არამედ *maximum*-ი, რომელიც მადლის სამფლობელოა და საუფლისწულო.

დიდ-ბუნებოვანობა კაცისა იმოდენად მაღალ-ხარისხოვანია რამოდენადაც „არ-ცოდვის“ საზღვარი უკან შორს დაუგდია და „მადლის“ საზღვარს მიახლოებია. ამ-გზით წაჭარბებული მანძილი ერთად-ერთი საზომია დიდბუნებოვანის კაცისა, ესე იგი იმისთანა კაცისა, რომელსაც ყველა, დიდი და პატარა, თავისიანად ჰხადის, თავისიანსავით შაჰ-ხარის. თავისიანსავით ჰგლოვობს.

„რომ მე მართლა-და ჭეშმარიტად ბედნიერი ვიყო, საჭიროა ყველა სხვა სულიერნიც ბედნიერნი იყვნენო“, — ამბობს ერთი მეცნიერი. მადლის მოედანი და სარბიელი ეს არის. ყოველი კაცი ბედნიერებისათვის იღწვის, მაგრამ ყოველს კაცს მიჩნეული არა აქვს თავის საკუთარ ბედნიერებად სხვისი ბედნიერება, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, თავისი საკუთარი ბედნიერება სხვის ბედნიერებასთან განუყოფელად ყოველს კაცს ვერ გაუერთებია.

ამ გაერთიანებისათვის დიდის ხილის გაღებაა საჭირო და ამას დიდი ღონე უნდა სულისა, დიდი შეძლება გულისა, და ყველა კაცს არ მოეკითხება. ვისაც-კი ეგ ღონე და შეძლება აქვს, იგი მით ნაწილია ყველასი, — ჩემიც, თქვენიც და სხვისაც, იმიტომ რომ, იგი ჩემს, თქვენს და სხვის ბედნიერებაში ეძებს მხოლოდ და ჰპოულობს თავის საკუთარ ბედნიერებას და, მაშასადამე, იმისი ბედნიერება თუ უზედურობა — ჩემი, თქვენი და სხვისი ბედნიერება და უზედურობა უნდა იყოს.

ეს ისეთი ძნელი გასადები ხილია, ეს ისეთი მძიმე და ეკლიანი გზაა, რომ თვითთვეული ბიჯი ღვაწლია და მსხვერპლი, და რადგანაც ღვაწლია, რადგანაც მსხვერპლია, ამიტომაც მადლია, და რადგანაც მადლია, ამიტომაც გულთა მიმზიდველია, გამმსჭვალავია გაოცებამდე, გაკვირვებამდე. ამისთანა კაცი მზესა ჰგავს, რომელსაც ბრმაც-კი ჰგრძნობს, თუმცა არა ჰხედავს.

როცა ამისთანა კაცი სამუდამოდ მიდის, თითქო ჩემი და თქვენი წილად-ხდომილი სინათლე მზისა თან მიაქვსო, თითქო თვითთვეული

ჩვენგანი გრძნობს, რომ თან ჩემი, თქვენი ნაწილი, ჩემი, თქვენი ბედნიერება წაიღო, თითქო ვგრძნობთ, რომ ამისთანა კაცთან ერთად ჩვენს საკუთარს ბედნიერებასაც ვკარგავთ, და ამის შემდეგ რაღა საკვირველია, რომ მივტირით ამ დაკარგულს ბედნიერებას.

3.

ტფილისი, 7 ნოემბერი, 1887 წ.

უფროს-ერთი ადამიანი ისე გაივლის ხოლმე თავის ცხოვრების გზასა, ისე დაჰლევს ხოლმე თავის სიცოცხლეს, რომ ერთხელაც არ ჩაახედებს თავის თვალს გულში იმის გამოსარკვევად, თუ რისთვის ვიყავ, რისთვის ვარ და რა გამიკეთებიაო. ესე მიდის და იღევა ცხოვრება ათასისა და ათათასისა. მარტო ათასში ერთი თუ იქნება იმისთანა, რომ ამ ხვედრს არ ექვემდებარებოდეს და თავის-თავი განსაკითხველად თავისთავისავე წინაშე დაეყენებინოს, ანუ, როგორც რუსთაველი იტყოდა, გაეთავისწინებინოს.

უფრო-ერთი კაცი დღე-ყოველ იბრძვის და გართულია ამ წუთისოფლის ავ-კარგიანობითა. ზოგს ბედი ისე უმძიმს, რომ ამ ბრძოლას და გართვას არა ჰყოფნის მისნი დღენი, მისნი საათნი, მისნი წუთნი: ყველა ესენი შეწირული აქვს მთლად და გადურჩენელად იმ მცირეზე-მცირე სიამოვნებისათვის, რომელსაც ადამიანი ძლივ-ძლივ გამოჰგლეჯს ხოლმე ამ ძვირს წუთისოფელსა და ურომლისობა ადამიანის არსებობას შეუძლებლად აჰხდის. ამ წრეში მოტრიალეს კაცს მოცალეობა არა აქვს თავის-თავს ჩაუბრუნოს თვალი განსაკითხავად, და დღიურ ლუკმისათვის გარჯილსა და მაშვრალსა არც ხალსილა აქვს ამისთანაებისათვის. ამისთანა კაცისათვის ბრძოლის მოედნიდამ თვალის მოშორება ერთს წამსაც, დღიურის ლუკმის პირიდან გამოცლას მოასწავებს და ძნელია სხვა რილასათვისმე მოიცალოს.

ზოგი, თუნდაც მოცლილი იყოს და არ იცოდეს სად მიაფშენიტოს თავისი დრო და ხანი, საჭიროდ არა ჰხედავს ათასში ერთხელ მაინც თავის-თავს ანგარიში ჩამოართვას, თავის-თავს მოჰკითხოს თავისივე ადამიანური ვინაობა, ადამიანური ავ-კარგიანობა.

მართალია, დიდად წარმატებული გონება და გული უნდა ჰქონდეს, რომ კაცი შემძლებელი იყოს თავისი თავი გაითავისწინოს და თავის-

თავს მსაჯულად გაუხდეს პირუთენელად. იმიტომ რომ იგი ერთსა და იმავე დროს მსაჯულიც უნდა იყოს, მოსარჩლევც, ბრალმდებელიც და ბრალდებულიცა. მაგრამ აქ ამ წარმატებულობაზედ არ არის ლაპარაკი ჩვენ ვამბობთ იმ საჭიროების არ-მქონებულობაზედ, რომელსაც ყოველი კაცი უნდა შეჰყვანდეს ამ საიდუმლო და გათავისწინებულს სამსჯავროში განსაკითხველად, და რომლის უქონლობა ვერც ცალკე კაცს წასწევს წინ წარმატების გზაზედ, ვერც საზოგადოებას, ვითარცა ცალკე კაცთა კრებულსა.

რასაკვირველია, ამ საჭიროების აჩენასაც თავისი შესაფერი, თავისი შესაწონი ღონე უნდა სულისა. ვისაც ეს ღონე არა აქვს, ის, ჩვენის ფიქრით, მივარია და არა კაცი. ხოლო თვითოეულ ცალკე კაცთა შესანდობრად ესეც უნდა ითქვას, რომ აქ, ამ უღონობაში თითონ საზოგადოება ბევრშია დამნაშავე. ზოგიერთის კაცთა კრებულის ყოფაცხოვრება ისე ბედნიერად მოეწყობა ხოლმე, რომ თითქმის ყოველ კაცს, ღონიერს თუ უღონოსა, ძალას ატანს მოჰკითხოს თავის-თავს — რისთვის იყო, ან რისთვის არის? უამისოდ ამისთანა საზოგადოებაში კაცი ვერ გაიჭაჭანებს, ვერ ისადგურებს, გზას ვერ გაიკაფავს, ვერ იხეირებს, ერთის სიტყვით თავს ვერ გამოიჩენს. აქ ცალკე კაცის ღონის ნაცვლად ბრძანებულობით შემოქმედობს თითონ იგი ზნე საზოგადოებისა, რომელიც სხვა არა არის-რა, გარდა შეერთებულის ღონისა, და ამიტომაც ამ ზნეს ვერავინ უმტყუნებს, თუ კაცური კაცობა ჰსურს.

ეს ესეც უნდა იყოს, იმიტომ რომ ყოველი კაცი ყოველ-დღე გამოკითხველის თანამდებობაშია. დაუკვირდით ყოველის ცალკე კაცის ყოველდღიურს ცხოვრებას და, რა ხარისხზედაც გინდა იდგეს, ჰნახეთ, რომ ამ ცხოვრების დახლართულ ბადეში ბედი ყოველს ცისამარა დღეს ერთმანეთს გვახვედრებს და თვითოეული ჩვენგანი სხვის გამკითხველია, და, მაშასადამე, თითონაც სხვისაგან არის განსაკითხველი. დააკვირდით თვითოეულს, თუნდა ყოველად უმნიშვნელო ბიჯს თქვენის ცხოვრებისას, თუნდა, მაგალითებრ იმას, რომ მოსამსახურეს უბრძანეთ წაღები გამიწმინდო, და უსათუოდ დაგვეთანხმებით, რომ არ ყოფილა შემთხვევა, საცა არ გამკითხველობდით. მართალია, ამ წაღების გაწმენდის მაგალითში პირდაპირ თვალში არ გეცემათ თქვენი გამკითხველობა, მაგრამ იგი გამკითხველობა აქაც არის, მხოლოდ თქვენგან დაეიწყებულია, თქვენგან შეუშინეველია. აქ მთელი

წინათყოფილი მოქმედება გამკითხველობისა სწარმოებს და ამას არ იმცნევთ, რადგანაც ხშირი შემთხვევაა ათასჯერ წინათვე განკითხული და, მაშასადამე, ზნედ მიღებული. ვიდრე ბიჭს თქვენის წაღების გაწმენდას დაავალბდით, განა უკვე განკითხული არ არის: რათ ავალებთ? თქვენის წაღების გაწმენდაში რა მოვალეა? შეუწონეთ მისი ღონე ნაბრძანებ საქმესა და სხვა ამისთანა? ეს ბრძანება ზნედა გვაქვს ქცეული, და რა გზით შევიძინეთ, იგი აღარ გვახსოვს, თუ განგებ გონება არ მივახედეთ, არ დავაკვირვეთ.

რაკი აღამიანს არ შეუძლიან კაცთა კრებულის გარეთ იცხოვროს ცალკედ და მიუჯარებლად, რაკი ერთმანეთობა ბედისწერასავით თვათოფულს ჩვენგანს — გვინდა თუ არა — სხვის გამკითხველად ჰხდის და უამისოდ კაცი კაცს ვერ შეხვდება, ვერ შეეყრება, ვერ გაეყრება, აქედამ ცხადია — რა დიდძალი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს გრძნობას განკითხვისას კაცთა საზოგადოების არსებობისათვის. ხოლო ისიც ცხადია, რომ ვერ-გამკითხველი თავის-თავისა სხვის განკითხვასაც ვერ შესძლებს, და სწორედ აქ არის სათავეც ყოველის უბედურობისა. იმიტომ რომ მაშინ მართალი აღარ ჰქრიალებს საზოგადოებაში და ყოველივე უბედურობა ხომ უმართლობისაგან არის წარმომდგარი.

ჩვენა ვსთქვით, რომ თავის-თავის განკითხვას შესაფერი ღონე უნდა სულისა, და საცა ეს ცალკე კაცს არა აქვს, ბევრში თითონ საზოგადოება არის დამნაშავეო. ეს მართალია, მაგრამ არა გვგონია ქვეყნიერობაზედ იმისთანა საზოგადოება იყოს სადმე, რომ თითო-ოროლად მინც ამისათვის არ გამოაფხიზლოს კაცი, ისეთი რამ არ მოუვლინოს, რომ კაცს თვალები ძალა-უნებურად გულში ჩაუბრუნოს თავის-თავის განსაკითხავად. ამიტომაც ყოველი ამისთანა შემთხვევა ზნეობითად მწრთენელია, ყოველი ამისთანა შემთხვევა ცოტად თუ ბევრად ჰზრდის თვითოფულს კაცს და, მაშასადამე, საზოგადოებასაც. მაგალითი თვალ-წინ გვაქვს.

დიმიტრი ყიფიანი გარდაიცვალა. ხუთი ათას კაცამდე ნაცნობი და უცნობი შოდის იმის პანაშვიდზედ, რათა სხვასთან ერთად, ერთ-კრებულად უთხრას: განისვენე მართალთა თანაო. დიდი, პატარა ჰგლოვობს და მწუხარებს. ამის მნახველს, ყოველს ამის მსმენელს, უნებლიეთ გაუელვებს ფიქრი: სჩანს, ეს კაცი... ყოფილა რამ; სჩანს, რისთ-

ვისმე უცხოვრია; სიანს, რამ გაუკეთებია; თორემ დღეში რამდენი
კაცი კვდება, რატომ სხვაზედ არ არის ეს ამბავიო.

აქედამ დიდი სახტომი არ არის იქამდე, რომ კაცმა თვალი შიგნით
ჩაიბრუნოს და თავის გულში დაიწყოს იმის პასუხის ძებნა თუ, —
რისთვისა ვარ? რა გამიკეთებია? რით მომიგონოს ჩემმა შემდეგმა?
დიახ, ამისთანა მაგალითი მოგვივლენს ხოლმე თავის-თავის განკითხვის
დღესა, გვწურთნის, გვასწავლის და გვზრდის.

6 მარტს გარდაიცვალა ქუთაისში იმერეთის თავად-აზნაურთა ბანკის გამგე, ბესარიონ ღოღობერიძე. თუმცა მრავალი რამ თქმულა გაზეთებში მიცვალებულის შესახებ, ასე რომ ჩვენგან ახალს ვერას უნდა მოელოდეს მკითხველი, მაგრამ იმისთანა კაცის დაკარგვა, როგორიც იყო განსვენებული ბესარიონი, იმ-გვარი საზოგადო უბედურებაა, რომ ჩვენ ვალად ვრაცხთ ჩვენს თავს რამდენიმე სიტყვით მოვიხსენიოთ განსვენებული და მით ჩვენი მწუხარებაც ჩავუერთოთ საზოგადო გლოვას და გოდებას; რამდენიმე სიტყვით-მეთქი, რადგანაც ვრცელი ბიოგრაფია ბესარიონ ღოღობერიძისა, დაწვრილებით აღწერა მისი ცხოვრებისა შემდეგ იქმნება დაბეჭდილი „ივერიაში“.

ბესარიონ ღოღობერიძე იყო ღარიბის აზნაურის შვილი, თითქმის ჩვიდმეტ წლამდე შინაობაში გამოზრდილი, თვის სამშობლო სოფელს ჯიხაიშში. აღსავსე ცნობისმოყვარეობითა, მწყურვალ სწავლისა და ცოდნისა, — ბესარიონი შევიდა ქუთაისის გიმნაზიაში, სადაც სწავლობდა მხოლოდ მეხუთე კლასამდე; შემდეგ გადვიდა ტფილისის გიმნაზიაში. კურსის შესრულების შემდეგ რამდენიმე ხანი მასწავლებლად იყო იმავე გიმნაზიაში, რადგანაც იმდენი შეძლება არა ჰქონდა, რომ იმ წამსვე წასულიყო რუსეთს უნივერსიტეტში შესასვლელად. მოიხელთა თუ არა საკუთარის შრომით ნაშოვნო ორიოდ გროში, მაშინვე გასწია პეტერბურგის უნივერსიტეტში, სადაც შევიდა მათემატიკის ფაკულტეტზედ. დიდი გაჭირვება და ვაი-ვაგლაზი გამოიარა საწყალმა ბესარიონმა პეტერბურგში; არა ერთხელ უფიქრია თვის სტუდენტობაში, ხვალ რა ვქამოო, ან რა ჩავიცვა-დავიხუროო. ეს გაჭირვება მით უფრო საგრძნობელი უნდა ყოფილიყო ბესარიონისათვის, რომ იგი იმ დროს თუმცა ხანში შესული არ იყო, მაგრამ არც ისე ყმაწვილი იყო, რომ მსუბუქად, თითქმის უგრძნობელად აეტანა ნაკლებობა, სიღარიბე. მაგრამ რასაც არ აძლევდა წლოვანობა, აძლევდა განუსაზღვრელი სიყვარული სწავლისადმი, განუქრობელი ნაპერწკალი უმაღლესის მიღრეკილებისა საყოველთაო სიკეთისადმი. აი,

იმ-გვარად, მშიერ-მწყურვალ გულმოდგინედ შრომობდა, ბეჯითად სწავლობდა, და არა მარტო იმას, რაც პირდაპირ მის ფაკულტეტს შეეხებოდა; მას მიუძღოდა წინ არა მარტო დიპლომის მოპოება, როგორც მრავალ სხვა მოსწავლეს, არამედ მის სტუდენტობის მიდრეკილების დროშაზედ წარწერილი იყო: ცოდნა, ცოდნა ყოველისფრისა, რისაც კი შეიძლება, ცოდნა ვრცელი და საფუძელიანი, შემკული განუქრობელის სიყვარულით საყოველთაო ბედნიერებისადმი.

რომ ბესარიონის სწავლა და ცოდნა აძლევდა საზრდოს არა მარტო ჭკუას, არამედ თან გულსაც უთბობდა, ამას ამტკიცებს ბესარიონის თავგადასავალი სტუდენტობის დროს... რომ თვის ფაკულტეტისათვის კარგად სწავლობდა ბესარიონი, ამას თქმა არ უნდა. კურსი რომ შეასრულა, პროფესორებმა სთხოვეს, უნივერსიტეტში დარჩიო და პროფესორად მოემზადეო, მაგრამ ბესარიონმა არ ინდობა. რატომ? მისი ხალისი შრომისათვის უეჭველია; აგრეთვე უეჭველია მისი სიყვარული ცოდნისა და მეცნიერებისადმი. გარდა ამისა, პროფესორობას მოსდევს სახელი, დიდება, მაღალი ადგილი საზოგადოებაში, მეტადრე იმისთანა პროფესორს, როგორიც, უეჭველია, იქნებოდა ბესარიონ ლოღობერიძე. მაშ უარი რათ ჰყო პროფესორობაზედ და რატომ არ ინდობა უნივერსიტეტში დარჩენა? ცოდნისა და მეცნიერების სიყვარულის გარდა ბესარიონს გულში უღვივოდა კიდევ არა ნაკლები სიყვარული თვის სამშობლოსა. მას მოაგონდა დავარდნილი, დაცემული ხალხი, მსხვერპლად მიცემული უმეცრებას, ჭკუით და ზნეობით სიბნელეს, ჩავარდნილი სხვადასხვა ბოროტ-მომქმედთა ხელში... მოაგონდა და გულმა ველარ მოუთმინა: დასტოვა სახელი, მაღალი სამეცნიერო სამსახური; დასტოვა გულით საყვარელი სფერა მეცნიერებისა, გამოსწია თვის სამშობლოსაკენ და მიეცა ცხოვრების აყალ-მაყალს. აქ უჩემოდ სხვანიც ბევრნი იქნებიანო, ფიქრობდა განსვენებული ბესარიონი, მაგრამ იქ, ბედკრულ საქართველოში კი, პატიოსანი კაცი და მოღვაწე ერთი ათასადა ღირსო.

1868 წ. ჩამოვიდა ბესარიონ ლოღობერიძე ტფილისის გიმნაზიის მასწავლებლად. რა იყო მასშინ ტფილისის გიმნაზია, რა ადგილი დაიშახტრა ბესარიონმა მოსწავლეთა და მასწავლებელთ შორის, — ამას მკითხველი ამ წიგნის სხვა ადგილას წაიკითხავს. ზუთის წლის შემდეგ ბესარიონი გამოვიდა გიმნაზიიდან და გახდა ინსპექტორად ტფილისის საქალებო ინსტიტუტისა. რა სახელი დაიმკვიდრა აქ ბესარიონმა, —

ამას ცხადად გვიჩვენებს არა ერთი ცხარი ცრემლი, რომელიც დაიღვარა მის გარდაცვალების თაობაზედ. არა ერთ ქალს განუღვიძა განსვენებულმა ნამდვილის სწავლისა და შრომის წყურვილი; არა ერთ ქალს ჩააგონა ბესარიონმა, რომ ქალს მოსდევს მაღალი დანიშნულება, და ამისდაგვარად ქალს უნდა ეპყრას მაღალი ადგილი საზოგადოებაში; ამ დამსახურებისათვის საჭიროა სწავლა და ცოდნა, ცოდნა ნამდვილი, საუფძვლიანი და არა მარტო გარეგანი ნიშანი ვითომ-ცოდნისა, არა მარტო ზიზილ-პიპილები განათლებისა.

1874 წლიდან დაარსებულ იქმნა სახალხო სკოლების დირექტორობა, და ტფილისის გუბერნიის სკოლების დირექტორად დანიშნეს ბესარიონ ლოღობერიძე. უკეთესს კაცს ამ საქმისათვის მთავრობა, რასაკვირველია, ვერ იპოვიდა. საქართველოს სკოლების გამგე უნდა ყოფილიყო საქართველოსივე შვილი, მცოდნე თვისის ხალხისა, მისის საჭიროებისა და მიდრეკილებისა; გარდა ამისა, საჭირო იყო კაცი, რომელიც საქმეს ბეჯითად მოჰკიდებდა ხელს არა მარტო იმიტომ, რომ სამსახურის მოვალეობა თხოულობსო, არამედ იმიტომ რომ თავი დასდევს ხალხის განათლებისათვის, იმიტომ რომ გული სტკიოდა ხალხისათვის, რომლის კალთაშიაც თითონ გამოზრდილა.

ამ-გვარი კაცი იყო ბესარიონი, რომელმაც მართლად ბეჯითად მოჰკიდა ხელი სკოლების საქმეს. მოიარა ქართლი და კახეთი, საკუთარის თვალით დააკვირდა ხალხის განათლების საქმეს, გამართა რამდენიმე სკოლა (საგარეჯოს, ყვარელს, ენისელს, გურჯაანს და სხვა). ხალხის განათლების საქმეს ბესარიონმა დაართვა შემნახველ-გამსესხებელ ამხანაგობის საქმეც. იგი კარგად გრძნობდა, თუ რა მჭიდრო კავშირი სუფევს ეკონომიურის მდგომარეობისა და განათლების შორის; კარგად ჰხედავდა, რომ ხალხი დიდ გაჭირვებაშია, სხვადასხვა ვაჭრების ხელშია ჩავარდნილი ხელ-ფეხ-შეკრული, და თუკი ეტუჰსაც ვერ გაიძღობს, რაღა სწავლა უნდა მოაგონდეს. ყველა ეს კარგად იცოდა-მეთქი ბესარიონ ლოღობერიძემ, და ამიტომაც მიჰყო ხელი მოძღვრებას შემნახველ-გამსესხებელ ამხანაგობის დაარსებისათვის და დააარსა კიდეც რამდენიმე. ამ ამხანაგობათა გამგეობა ჩააბარა თვით სოფლის მასწავლებელთ და მით თითქო აღიარა ხალხის წინაშე ის ურთიერთობა სწავლისა და ეკონომიურის მდგომარეობის შორის, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ. ჩვენდა სამწუხაროდ, დიდხანს ვერ მოუხდა ბესარიონს შრომა ხალხის განათლებისათვის, მაგრამ ამ მოყ-

ლე ხანშიაც დაიმკვიდრა მან ხალხში კეთილი სახელი და გულითადი სიყვარული.

დიდხანს ვერ გასტანა-მეთქი ღოღობერიძის ღირეჭტორობამ. იმერეთის თავად-აზნაურობა შეუდგა საადგილმამულო ბანკის დაარსებას, რომლის წესდება ბესარიონმავე შეადგინა. ამ ახლად დაწყებულ საქმისათვის საჭირო იყო თადარიგიანი კაცი, მხნე, მცოდნე, პატიოსანი, საქმისათვის თავდადებული, მარტო საქმისათვის, და არა მიმყოფი ტყუილ-უბრალო ცილობისა, საკუთარის, პირადის სარგებლობისათვის. ამ-გვარ კაცად გამოჩნდა ისევ ბესარიონ ღოღობერიძე. „მართალია, მსხვერპლად უნდა დავდვა ჩემი გულით საყვარელი შრომა და მოღვაწეობაო, — ფიქრობდა ბესარიონი, — მაგრამ ისიც (თავად-აზნაურთა ბანკი) დიდი საქმეა ჩემის ქვეყნისთვისა, და საჭიროაო, რომ დასაწყისშივე კარგ გზაზე დადგესო“.

ბანკის გამგედ ამოირჩიეს ბესარიონ ღოღობერიძე, რომელმაც უშველებელის შრომით მიჰყო ხელი მის საქმეს და ზედ შეაკვდა კიდეც. გარდა ამ საჯარო და ყველასათვის აშკარა მოღვაწეობისა ბესარიონს არა ერთი სიკეთე მოუხდენია საიდუმლოდ ქართველ ახალგაზრდობისათვის, ჩვენის ქვეყნის მოსწავლე ყმაწვილ-კაცებისათვის: ვისაც გროში არა ჰქონია სწავლისათვის — უშოვნია ბესარიონის შემწეობით; ვისაც წიგნი დაჰკლებია — იმავე ბესარიონს მიუწვდენია. ამ-გვარი შემწეობა არავის არ ეთაკილებოდა, რადგან ბესარიონის გულწრფელობა ყველასათვის უეჭველი იყო. წიგნს მიაწვდენდა თუ ფულსა, — მიაწვდენდა ისე ალაღად, ძმურად, რომ წყენას, ან თაკილობას არავითარი აღგილი არ ჰქონდა. „ერთ ცისა ქვეშ ვართ დაბადებულნი, ერთისა და იმავე ქვეყნის შვილები ვართო და რად უნდა გვწყინდეს ერთი-ერთმანეთის შველა და შემწეობაო“, — ასე ამბობდა განსვენებული ბესარიონი.

ბესარიონ ღოღობერიძე გარდაიცვალა ორმოც-და-შვიდის წლისა, ჯერ ისევ მხნე, ისევ ბეჯითი, მშრომელი, აღსავსე ძალითა და ღონითა. მართალია დღეს თითქმის მთელი საქართველო გლოვობს ამისთანა შვილის დაკარგვას, მაგრამ განსვენებულმა დაუწერგა თვის სამშობლოს ერთი ნუგეზიც: სჩანს სიცოცხლისა და წარმატების სახსარი არ გასწყვეტია იმ ქვეყანას, რომელსაც ებადება ამისთანა სახელოვანი შვილი.

სიტყვა თქმული გაენათის მონასტარში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს

არ ვიცი, ამდენს მშვენიერად თქმულ სიტყვებ შემდეგ რა მოგახსენოთ ისეთი, რომ თქვენთვის ახალი იყოს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ზოგი იმისთანა კაცია, რომ, რაც გინდ ბევრი ისურვოთ, ვერას იტყვით, რადგანაც არა აქვს-რა ღირსი თქმისა, და ზოგი იმისთანა, რომ სათქმელი ზღვაა და ან უღონოდ ვგრძნობ თავსა — მისს თვალგადუწვდენელს კიდევებს ერთბამად თვალი გადავწვდინოთ მთლად და უკლებლივ, ან არ ვიცი, რომელ მხრიდამ დავუწყოთ ყურება, რადგანაც ყოველმხრიდამ დიდებული სანახავია. ამისთანა იგი, რომელსაც დღეს დავტირით.

ღიად, ბატონებო, დღეს სამუდამოდ ვეთხოვებით იმისთანა დიდ-ბუნებოვანს კაცს, რომელსაც ღმერთი მოუვლენს ზოლმე ამ ცოდვილს ქვეყანას, რომ ადამიანმა მისის მიხედვით და მაგალითით შეიძლოს საკუთარის ზნისა და ხასიათის გაწრთვნა და განმტკიცება. „ნეტავი იმასაო, — ამბობს ერთი ძველად-ძველი ბრძენი, — ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვწუროთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისის სახელის ხსენებითაცაო“. აი ჩვენს წინაშე მდებარეა იგი მაღლით მოსილი კაცი, რომლის მარტო სახელის ხსენებაც-კი გვწუროთნის ჩვენ. საკმაოა კაცმა გაიხსენოს მარტო სახელი გაბრიელ ეპისკოპოსისა, რომ გულში მაღლი ჩაეფინოს, ვითარცა მზის შუქი.

თვითოეული წამი მისი ცხოვრებისა—მოძღვრებაა, მაგალითია. ანდერძია ჩვენთვის და ჩვენის ქვეყნისათვის. ერთად-კი მთელი მისი ცხოვრება ერთი დიდი სკოლაა მაღალ-სათნოებისა და სიყვარულისა, მართლისა და ჭეშმარიტებისა, მაღლისა და მოწყალებისა. მე ამაზე ბევრს არას ვიტყვი, რადგანაც ბევრი უკვე ითქვა და ბევრსაც კიდევ იტყვის შთამომავლობა, რომელიც ამ საისტორიე კაცს განიკითხავს თავისი სამართლიანის განკითხვითა.

მე მსურს მხოლოდ აქ აღვნიშნო ერთი იმისთანა მხარე ამ დიდ-ბულ კაცისა, რომელშიაც არის, ჩემის ფიქრით, სხვათა მრავალთა შორის, ერთი მისი დიდი მნიშვნელობაცა. მე არ ვიცი იმისთანა სხვა

კაცი, — საერო, თუ სამღვდლო, — რომლის გულშიაც მომეტებულის მშვიდობის-ყოფით, მომეტებულის და-ძმობით ერთად დაბინავებული-ყოს სამოქმედოდ მეცნიერება და სარწმუნოება. განსვენებული ღრმად-მიწვენილი მეცნიერი იყო და იმოდენადვე ღრმად-მორწმუნე-ცა. აქ არის, ჩემის ფიქრით, მისი აღმატებულება, მისი მნიშვნელობა არამც თუ მარტო ჩვენთვის, სხვისთვისაც, რადგანაც ბევრსა ჰგონია, რომ მეცნიერება და სარწმუნოება ერთმანეთში მოუერიგებელნი და მოუთავსებელნი არიანო. იგია მაგალითი ამ მორიგებისა და მოთავე-სებისა.

✓ ქვეყანა, ბატონებო, საცხეა ხილულითა და არა-ხილულითა ადამი-ანის სულიერ და ხორციელ თვალისათვის. ერთის ბრძნისა არ იყოს, „ზოგი საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმუნებ, და ზოგი-კი იმის-თანა, თუ არ ირწმუნე ვერ დაინახავ“. ბუნება ადამიანისა იმისთანაა, რომ სულთა-სწრაფვა ჩვენი ერთსაც ეტანება და მეორესაც საცნაუ-რად ორისავე გზით, და მით უფრო, რაც ადამიანი თვალ-ახილულია და გონება-გაღვიძებული. ნება-უნებლიეთ ამ ორს სამფლობელოში დადის მოუსვენრად გონება და გული ადამიანისა, რომ იპოვოს ბინა და იქ დაღალული სული შეასვენოს ხოლმე გულთაძვრისაგან და მსოფ-ლიო ღელვისაგან. ✓

ამ ორს სამფლობელოთა შორის შემაერთებელ ხიდსა სწნავს მარ-ტო სიბრძნე, რომელიც ასე იშვიათია ამ წუთის-სოფელში, რომლი-თაც ასე სავეს იყო განსვენებული მღვდელ-მთავარი და რომელიც, ჩემის ფიქრით, სხვა არა არის-რა, გარდა მეცნიერების და სარწმუნო-ების ერთმანეთში ბედნიერად მორიგებისა, ერთმანეთის შეუბლაღავად და დაუმონებლად. ამისთანა სიბრძნეს სწვდებოდნენ მარტო იმისთანა გენიოსები, როგორც ნიუტონი და სხვანი მისებრი, ერთსა და იმავე დროს ღვთისა და ბუნებისმეტყველნი.

მთელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელ-მთავრისა რომ აიღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება — მეცნიერებისათ-ვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა, თუ ასე ითქმის, და მთელი სიბრძნე მისი ამაშია გა-მოსახული.

✓ იგი ერთს თავის ქადაგებაში სთხოვდა თავისს სამწყსოს, რომელიც ყოველთვის სულ-გაკმენდით უსმენდა ხოლმე, ევედრენით ღმერთს,

რომ მომცეს მე ძალა ჭეროვანად ვეშასხურო ეკლესიასა, ესე იგი, თქვენს ცხოვრებასაო, რადგან თვითოეული თქვენგანი და ჩვენგანი ერთად შეადგენს იმ კრებულს, რომელსაც ეკლესია ღვთისა ჰქვიათ. ეს მისთვის ლიტონი სიტყვა არ იყო, საღვთო წერილიდამ ამოკითხული და გაზეპირებული. ეს იყო მისი სიმბოლო, ეს იყო მისი განათლებული რწმენა, ეს იყო მისი გამეცნიერებული სარწმუნოება და გასარწმუნოებული მეცნიერება, ეს იყო ის, რასაც სიბრძნეს ეძახიან და რის გარეთ მსახურება თვისი მსახურებად არ მიაჩნდა, ღვაწლი — ღვაწლად, მადლი — მადლად, საქმე — საქმედ. არ არის არც ერთი მაგალითი, რომ საღმე და რაშიმე ესუსტნოს ამ რწმენისათვის, პირიქით, თვისი ხანგრძლივი სამსახური მართო ამ რწმენას შესწირა და შეაღია. კაცთათვის მსახურება მსახურებაა ღვთისაო, — ამას მართო ღრმად გამეცნიერებული სარწმუნოება იტყვის და ამისთანა სარწმუნოებისა იყო იგი, ვისიც სიბრძნე მართო ჩვენ არ გვანცვიფრებს.

რომ მართო იგი ქება-დიდება შრომისა დაგვრჩენოდა, რომელიც მან გვიღადა და ერთს თავისს დაუვიწყარ ქადაგებაში, და სხვა არა-რა, ისიც საკმაო იქნებოდა, რომ მისი სახელი ქვეყანას მოჰფენოდა და ჩვენც გვეგრძნო, რა დიდებული და ბრძენი მღვდელმთავარი და-კარგეთ. „მე თითონ არ მინახავსო, — ამბობს იგი, — ხოლო გამოიგონია სარწმუნო კაცთაგან, რომელ ერთს ძველად-ძველს ეკლესიაში კედელზედ არის დახატული ყოვლად-წმიდა ღვთისმშობელი და მის წინ სძევს მატყლი, ხელში უჭირავს ტარი და ჰქსოვს მატყლსა. ნეტამც ჩემის თვალთ მენახაო!“ — ჰნატრულობს ამ საუცხოვო ხატით აღტაცებული მღვდელმთავარი: — „მაშინ მე გავიცნობდიო მეორესა კერძოსა საღმრთოისა მისის ხასიათისასა და უდიდესსა პატივსა და კრძალვასა მისდამი იგრძნობდა გული ჩემო! რა კარგი რამ იქნებოდა, რომ ყოველსა ქალსჲ მარადის ჰქონდეს წინაშე თვალთა ისრეთი ხატი, ყოვლად-წმიდისა, რომ ერთს-კერძო მისსა იღვეს და შესცქეროდეს მას სიყვარულის ღმრთილთა ღვთაებრივი მისი ყრმა, ხოლო თვით ხელთ ეპყრას მატყლი და ტარი და სახესა ზედა ღვთაებრივსა გამოყვანილი იყოს ის ღვთაებრივი სიწმიდე, სიმშვიდე და სიყვარული, თვალთა შინა მისთა ბრწყინვიდეს ის უფსკრული გონიერებისა და კრძალულებისა, რომელნი წარიტაცებენ კაცის გულსაო. ესრეთი ხატი იქნებოდა ჭეშმარიტი დროშა, ანუ სიმბოლო, ესე იგი ნიშანი ყოველის ქალის მოვალეობისა, ღირსებისა და მნიშვნელობისაო!“

ასე ათავებს სიტყვას ზეგარდმო-შთაგონებით მლალადებელი მღვდელმთავარი. განა-ღა შეიძლება ამაზე მეტად გაპატიოსნება, ზე-აღწევა შრომისა და გამრჩელობისა, რომელიც ბევრსა გვგონია ვი-თომც წილად-ხდომილია მარტო მდაბიოსიო.

საკმაოა ეს მოკლე, მაგრამ ღრმად გაბრძნობილი სიტყვა, მღვდელ-მთავრის ბაგეთაგან წარმოთქმული, რომ კაცმა წარმოიდგინოს მთე-ლი სულიერი ახოვანება და სიბრძნე მისი, რომლის ბაგენი დღეს ჩვენ-თვის საძულამოდ დასდუმდნენ ჩვენდა საუბედუროდ. ბევრი რამ არის ნათქვამი შრომისა და გარჯის გაპატიოსნებისათვის, მაგრამ ამის-თანა ქებათა-ქება შრომისა შესაძლოა მხოლოდ იმისათვის, რომლის ბაგითაც თითონ ღმერთი მეტყველებს.

დიად, ბატონებო, მისის ბაგით სწორედ თვით ღმერთი მეტყვე-ლებდა და ვაი რომ დადუმდნენ იგი ბაგენი და ვინ იცის, როდის-ღა გვადირსებს ღმერთი იმისთანა კაცს, როგორიც დღეს წავგართვა. რომ მისმა კაცთათვის თავდადებულ მსახურებამ, მისმა საქმეებმა უქმად არ ჩაიარა, რომ წრთვნა მისი, მისი ზნე-მაღალი მოძღვრება არ დარ-ჩა ხმად მლალადებლად უდაბნოში, — ამას ამტკიცებს გლოვა ამოდენა ერისა, რომელიც დღეს შემოჰხვევია ძვირფასს კუბოს, რომ უკანასკნე-ლად ემთხვიოს იმა ბაგეთა, რომლითაც იგი გვლოცავდა და გვწურ-თვნიდა, იმ მადლიან მარჯვენას, რომლითაც იგი გვაკურთხებდა და რომელიც მუდამ გაწვდილი იყო დავრდომილთა შემწეობისათვის და დაცემულის აღდგენისათვის.

დღეს ერი ცრემლს აფრქვევს მისთვის, ვინც მთელი თავისი სი-ცოცხლე იმის მსახურებაში იყო, რომ თვით მოსწმინდოს ერს თვალ-თაგან ცრემლი ნუგეშინის-ცემითა და მადლის ფენითა. რით იყო ასე ძლიერ სახელოვანი ჩვენი მღვდელმთავარი, რომ გამოიწვია ასეთი დი-დი გლოვა ერისა? ნუთუ მარტო სიბრძნითა? არა, სიბრძნესთან ერ-თად ორი სიკეთე კიდევ ჰქონდა მიმადლებული ღვთისაგან. ერთი ისა, რომ იგი იყო შვილი, სისხლი და ხორცი ამა ერისა, და, მაშასადამე, იცოდა რა ტკივილით იმტკივნეულოს, რა სიხარულით ინუგეშოს, და მეორე ისა, რომ მოციქულობდა ჩვენის სამშობლო სიტყვითა, იმ ენი-თა, რომლითაც დღესაც ვადიდებთ ღმერთსა, ეპატრონობთ ქვეყანასა და სულსა და გულს ვაწვდით ერთმანეთსა საუკუნიდამ საუკუნემდე. ღმერთმაც ვერ გაგზავნა მოციქულნი სხვა ქვეყნად, ვიდრე არ მოუე-ლინა ცოდნა იმ ქვეყნის ენისაო, — ამბობდა განსვენებული და ამი-

ტომაც იგი ქრისტეს ჭვარით ხელში თავგამეტებით იდგა ჩვენის ენის
მწედ და მფარველად. ✓

დიდხანს და დიდხანს იქნებიან საქმენი მისნი ჩვენდა საოხად, სი-
ტყვანი მისნი ჩვენდა ანდერძად და სახელის ხსენება მისი ჩვენდა სა-
წვრთნელად. ყოველივე ეს დიდხანს კიდევ ისაქმებს ჩვენში დიდხანს
და დიდხანს ქართველს საბუთი ექნება სთქვას, რაც მარტო დიდ-ბუ-
ნებოვან კაცზეა თქმული: მოკვდა და თვისის ანდერძით აწ ისევ საქ-
მობს მკედარიო.

მე რომ მისნი მაღლით სავსე საქმენი და სიტყვანი მაგონდებიან,
თვალ-წინ წარმომიდგება ხოლმე შარავანდედით მოსილი ახლად და-
ბადებული გაბრიელ და მგონია, რომ თავს წამოსდგომია ახლად შო-
ბილს ყრმას ფრთებგაშლილი მთავარანგელოზი, სიყვარულით დას-
ცქერის და ლოცვა-კურთხევით ეუბნება ამ ბრძენთაგან თქმულს:

„ბატარავ, როცა პირველად მოსდიხარ ქვეყანაში, შენ სტირი და
შენს გარეშემო-კი ყოველს სიხარულს ღიმილი მოსდის; ჰქმენ ისე,
რომ როცა ქვეყანას ეთხოვებოდე, ყველანი სტიროდნენ და მარტო
შენ-კი ღიმილი მოგდიოდეს“.../და აჰა, ჰქმნა ისე, რომ როცა ქვეყანას
ეთხოება საუკუნოდ, ყველანი მის გარეშემო სტირიან. დიდება სახელ-
სა მისსა! თუ დიდება სანატრელოა. აჰა, ისწავეთ გზანი დიდების შოვ-
ნისანი! ამისი მართალი გზა და ცხადი მაგალითი მთელი ცხოვრებაა
ამ დიდებულ და მაღლიან კაცისა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი:
ვინც კარგად ემსახურება სამშობლო ქვეყანას, იგი უდიდ-გვაროდაც
დიდიაო, და აჰა იგი დიდი კაცი, რომელიც ჩვენდა საუბედუროდ,
დღეს კუბოშია ჩვენ-წინ მდებარე.]

ალექსანდრე როინაშვილი

(ნეკროლოგი)

ქართველები ვამბობთ ხოლმე: ვინც მოკვდა — თავსა მოუკვდაო. მართალია, ბევრი იმისთანა კვდება ჩვენში თუ სხვაგან, რომელიც მართლა მარტო თავის-თავს უკვდება. ნათქვამია, იგი არაფერში ვარგაო, ვინც მარტო თავის-თავისათვის ვარგა, და ამისთანა სხვას ვის და რას მოუკვდება, თუ არა მარტო თავის-თავსა.

ეს არ ითქმის იმაზე, ვის საფლავის წინ 15 მაისს, ჩვენდა სამწუხაროდ, ვიდევით, რომ უკანასკნელად და საუკუნოდ გამოვთხოვებოდი და საუკუნოდ განსვენება გვეთქვა. ალექსანდრე როინაშვილი თავის-თავს კი არ მოუკვდა, მოუკვდა თავისს ერს, მოუკვდა ქართველობას, რომლის ბედი და უბედობა თავის საკუთარ ბედად და უბედობად გაიხადა და ამის გარე სხვა საგანი ცხოვრებისა არა ჰქონია, როგორც ეხლა სჩანს და როგორც განსვენებულმა დაამტკიცა მთელის თავისის ცხოვრებით და თავისის ანდერძით.

რა იყო და ვინ იყო ალექსანდრე როინაშვილი, რომ მისმა უჩინარმა სახელმა იმოღენა ხალხი მიიზიდა მისს საფლავზე უკანასკნელის პატივის-საცემლად, მისის გვამის გასაპატიოსნებლად? იქ იყო ყველა წოდების კაცი თუ ქალი, ყველა ხარისხისა, ყველა ხელობისა, ერთნაირად მწუხარე და მგლოვიარე. მას არა ჰქონდა არც დიდი გვარი, არც ხარისხი რამ სახელმწიფო მოხელისა, არც სწავლა, არც არა-რა იმისთანა თვალად გამოსაჩენი და გარედამ მიეკრებულ ღირსება. იგი იყო უბრალო გლეხკაცის შვილი, შვილი ღარიბის, ღატაკის ოჯახისა, უმწეო, უნუგეშო, უსწავლელი. ვამბობთ, უსწავლელი, თუმცა სკოლაშიაც ყოფილა, მაგრამ იმისთანა სკოლაში (ვოენი კანტანისტების სკოლა), სადა უფრო მოსალოდნელია კაცს გონება დაეხშოს, ვიდრე გაეხსნას და გაუძლიერდეს. ეგრე გარედამ ხელ-მეუწყებელი როგორ გახდა იმისთანა კაცად, რომ ღღეს მისი დაკლება ქვეყნის დასაკლისად მიგვაჩნია?

სახელი და საქები მისი ის არის, რომ იგი თავისის შინაგანის ღირ-

სებით გახდა ამისთანა კაცად, მაშინ როდესაც ყოველივე გარემოცული გარემოება ამ ულმობელის წუთის-სოფლისა მისი შემხუთავა და მომწყვლელი იყო. იგი იყო მოსილი იმ წმინდა მადლითა, რომელსაც ღმერთი აღირსებს ხოლმე თვისთა რჩეულთა და რომლითაც კაცი კაცობს ამ ქვეყანაში, მიუხედავად იმისა, გლეხია თუ თავადი. იგი იყო მხნე, გამრჩელი და უკან-დაუხეველი, რაკი საქმეს აიჩენდა და ხელს ჩაჰკიდებდა. მან არაარისაგან შეჰქმნა საქმე, არაარისაგან შეიძინა ქონება და ჩვენ ქართველებს მაგალითი გვიჩვენა იმისი, თუ რის შემძლებელია ცალკე კაცი, თუ იმხნეებს და გაირჩება და არ შეუშინდება ხელ-შეუწყობელს გარემოებას. მაგალითი ხომ ყველა ქადაგებაზე უფრო ძლიერია და მკვერმეტყველი და აი მაგალითი ძლევა-მოსილობისა, როცა გარჯა და მხნეობა იბრძვის და გული ჰგულობს ადამიანისა.

თვითთელი ამისთანა ადამიანი ძალ-ღონე და ციხე-სიმაგრეა ერისა, ქვეყნისა, და მის მიერ განვლილი, ღვაწლით დაქნილი გზა მთელი სკოლაა და მწურთენელია ყველასი, ვისაც-კი კაცობისათვის გული ერჩის. საცა ამისთანანი გამრჩელნი და მხნენი არიან, ქვეყანა იგი ძლიერია და ღონიერი სულითაც და ხორციითაც. არავის ენატრება ამისთანა სამაგალითო კაცი, როგორც ქართველობას, რომელმაც მართო წუწუნი იცის და არა საქმის აჩენა, საქმის გატანა, საქმისათვის ბრძოლა, ომი და ჭიდილი.

გარჯისა და მხნეობის მაგალითი ხომ თავის-თავადაც კარგია და საქმეში, მაგრამ განსვენებული ალ. როინაშვილი მარტო ამით არ არის ჩვენ-მიერ სახსენებელი და პატივსაცემი. მას გულში ეჯდა იგი პატიოსანი გრძნობა, რომელსაც მამულიშვილურ სიყვარულს ეძახიან, რომელიც დედა, მშობელია გარჯისა და მხნეობისა და რომელიც იქა ჰსადგურობს, საცა უბრყვილო, უანგარო და პატიოსანი გულია. ამ სიყვარულის სხივებით გულგამთბარი და გაძლიერებული იგი იღვწოდა, ირჩებოდა, ჰშველოდა ობოლს, ქვრივსა, უმწეოს, უნუგეშოს, თითონ იკლებდა, ზოგს სხვას ჰმატებდა, ზოგს ინახავდა, გროშს გროშზე აწებებდა და ბოლოს თავისი ნაღვაწ-ნაამაგვევი, პატიოსანის შრომით მოგებული, თავისს ქვეყანას მიართვა: აჰა, შენთვის ვიღვაწე, ვიამაგე ჩემის შეძლებისამებრ და ჩემი ნაღვაწ-ნაამაგვევი შენ მოიხმარე შენს სადღეგრძელოდაო.

იქ გამოსაკითხი ის-კი არ არის, ბევრი შესწირა თავისს ქვეყანას,

თუ ცოტა. საქმე იმაშია, რომ რაც ჰქონდა, სულ მთლად თავისი ქვეყნის საკუთრებებზე დასდვა შესაწირად. შესაწირავი იქნება დიდი არ იყოს, მაგრამ დიდია გული, საცა ამისთანა სიყვარული ქვეყნისა ჩასახულა და გაზრდილა, და სადიდებელი მით უფროა, რომ იგი გული უმწეო და უნუგეშო გლეხაკის გული იყო, რომლის უმადური ცხოვრება ისეა მოწყობილი ამ ულმობელ ქვეყანაში, რომ ძნელად თუ მოიცლის თვის საკუთარ ჭირბოროტს გარე გული და ხელი სხვას რასმე მიაწვდინოს, სხვაზე რასმეზე იზრუნოს და იფიქროს. ამ ჭირ-ბოროტს ქვეყნისას წაუღია და წაუშლია ვინ იცის რაოდენი ხალხი და ალ. რომინაშვილმა-კი სძლია ამ ჭირ-ბოროტსა და თვისი უჩინარი სახელი და გვარი ღირს-სახსენებელი გახადა თავის ქვეყანაში.

ვინც თითონ მოიპოვებს სახელს, იგი ბევრით წინ არის იმაზე, ვისაც სახელი მამა-პაპათაგან რჩენია და რგებია. ამიტომაც არის თქმული, რომ უფრო სასახელოა კაცმა თავისი გვარიშვილობა ასახელოს, ვიდრე-სახელოვანის გვარიშვილობით თავს იწონებდესო.

ილია ოქრომჭედლიშვილი

(ნეკროლოგი)

გუშინ, სამს იანვარს, დილით, გარდაიცვალა ერთი კარგი ქართველი კაცი, ილია ოქრომჭედლიშვილი. მისი ცხოვრება სწორედ გამუდმებული, დაუღალავი შრომა იყო. ლარიბის დედ-მამის პატრონი, ჯერ კიდევ ყმაწვილი იყო, რომ ტფილისში სადღაც მაღაზიაში ემსახურებოდა რაღაც დაბალ ხარისხის ადგილზე. აქ, რაც დრო და შეძლება შეესწავდა, თითონ შეუდგა წიგნების კითხვასა და სწავლას. არც მასწავლებელი ჰყოლია, არც ხელმძღვანელი, არც სადმე სასწავლებელი ჰქონდა. თავისით გაიხსნა გონება იმოდენად, რომ ყურადღება მიიქცია მაშინდელ ქართველ ყმაწვილ-კაცობისა. მოუგროვეს ფული და გაისტუმრეს რუსეთში. იქ იმოდენად მოიხერხა საქმე, რომ პირველსავე წელიწადს შევიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში აღმოსავლეთის ფაკულტეტზე. დაასრულა უნივერსიტეტი და განწესდა ლაზარევის ინსტიტუტში ქართულის ენისა და ლიტერატურის პროფესორად. კარგა ხანს დაჰყო ამ თანამდებობაში. ადვილად წარმოსადგენია, რა მხნეობა და რა უკან-დაუხვეველი სულთა-სწრაფვა უნდა ჰქონოდა, რა გაუტეხელი და რკინის ხასიათი, რომ თითონ ლუკმა-პურის მონატარულს, სხვისგან ყოვლად უმწეოს, უნუგეშოს, უცხო ქვეყანაში გარდახვეწილს, უნივერსიტეტი დაესრულებინა და კაცად გამხდარიყო. საოცარი ღონე ჰქონდა სულისა და ამავე დაუღალავ ღონით იბრძოდა უკანასკნელ დღემდე. რაც ბედი უფრო მეტს ეურჩებოდა, იგი უფრო მეტის ძალღონით უძალიანდებოდა და ომს უსწორებდა.

რაკი მოსკოვში გადავიდა და ლაზარევის ინსტიტუტში პროფესორობა მიიღო, მისს ბრძოლას ლუკმა-პურისათვის სიმწარე და სიმწვავე ცოტად თუ ბევრად გაუწეულდა. აქ განიზრახა, რომ უნდა გავმდიდრდე, ვიღრე ჯანი და მხნეობა ჩემთან არისო. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი: „მხნემან, ვით ჩქარმან წყარომან, განხეთქოს მთა და გორიო“, და სწორედ ასეც მოუხდა. აქ, მოსკოვში შეუდგა ტყის საქმეს, და დიდძალი ფული შეიძინა და საკმაო პატივიც მოიპოვა მოს-

კოვის სოფდაგართა შორის, როგორც პატოსანმა და გამჭირახმა მშრომელ-გამრჩელმა. რაკი გამდიდრდა, იმ ყმაწვილ-კაცებს, რომელნიც პირველ შეეწივნენ და რუსეთში გაისტუმრეს, მადლი იმითი გარდაუხადა, რომ თავისის ხარჯით ბევრი ქართველი გაზარდა. სახელეზის ჩამოთვლა მის მიერ გაზრდილებისა აქ უადგილოდ მიგვაჩნია. ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ არა ერთი და ორი ასი თუმანი მოუხმარებია სამადლო საქმისათვის, ქართველებისათვის. გაჭირვებული ქართველი კაცი არა ყოფილა მოსკოვში, რომ მისთვის თავის წვლილი არ მიეწოდებია. ბევრს ინახავდა ქართველს, როგორც რუსეთში, ისეც საზღვარ-გარეთ. წინამძღვრიანთ-კარის სკოლას ხუთასი თუ ექვსასი თუმანი შესწირა, ქართულს თეატრს ასი თუმანი თუ ცოტა ნაკლები მიაშველა, „ვისრამიანი“ საკუთარის ხარჯით დაჰბეჭდა, ამისათვის სამოცი თუმანი გამოუგზავნა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, და რავდენი სხვა ისე წვრილი სამადლო საქმე ჰქმნა, ის ღმერთმა იცოდეს. ზოგნი იმისთანანი არიან ჩვენში დღესაც, რომელნიც კაცად გამხდარან მისის შემწეობით, ოთხ-ოთხ, ხუთ-ხუთ წლობით მის ხარჯით ყოფილან სასწავლებლებში შინ, თუ საზღვარგარეთ. ძალიან ეჯავრებოდა, როცა ცუდლუტი ვინმე ფულს გამოსტყუებდა. მე ჩემი ქონება შრომითა და გარჯით მიშოვნია და მინდა, რომ ყოველმა ჩემმა გროშმა ღირსეულს და გამოსადეგს კაცს ხელი გაუმართოსო, — ამბობდა განსვენებულნი; — ფულის ტყუილ-უბრალოდ გადაყრა გაქურდვაა ქვეყნისაო. ცუდლუტი და უქმი — გაუმიძლარი გლახაა და ყოველი გლახა მეტხორცია ერისა, თუ საპყარი არ არის და, მაშასადამე, საპყარობით შესაბრალისიო.

აწ განსვენებულს გული არ უდგებოდა რუსეთში, თუმცა ყოველივე იქ შეიძინა. გული საქართველოსაკენ ეწეოდა. და ამ სიყვარულს თავისის ქვეყნისას ვეღარ გაუძლო. გაჰყიდა ყველაფერი, რაც მოსკოვში ჰქონდა, დაანება თავი ტყის საქმეს, რომელიც დიდს მოგებას აძლევდა, დაანება თავი სამსახურს და გადმოვიდა აქ ცოლ-შვილითა. თუმცა იმოდენა ქონება ჰქონდა, რომ შეეძლო კარგად ეცხოვრა უმშრომელად და გაურჩელად, მაგრამ მისთვის უქმად ყოფნა სიკვდილი იყო... რად მინდა ეს ქონება, თუ ჩემს ქვეყანაში არა მოვიქმედე-რა ჩემთვისაც და სხვისთვისაცაო, — ამბობდა ხოლმე განსვენებულნი: — თუნდ ეგეც არ იყოსო, ის, რაც მინდა ჩემის ქვეყნისათვის, ეს ქონება იმისათვის ერთი ყლაპიო. გადმოვიდა ჩვენში და აქაც ტყის საქმეს წოჰკიდა

ხელი. აიღო უგანათლებულის თავადი მინგრელსკის უზარმაზარი ტყე იჯარით ცხენისწყლის პირას, სვანეთის საზღვრებთან ახლო. რაც იმოქმედა აქ, რაც აქ შესძლო, ცალკე კაცი საგან დაუჭერებელია. გას-კრა გზები, გასწმინდა მთელი მდინარე ცხენისწყალი ტინისა და კლდისაგან და უშველებელ ხეების წყლით ზიდვას გზა გაუხსნა, ააშე-ნა ქარხანა და მანქანებით დაუწყო ხე-ტყეს მზადება. არც ბუნებამ და არც კაცმა აქ ხელი არ შეუწყო, გზები ნიაღვრებმა რამდენჯერმე წაუხდინეს, ქარხანა, რომელიც ბევრი დაუჭდა, გადაეწვა და დაზღვე-ული არა ჰქონდა, კაცმაც ბევრი უმტრო, ბევრი აბრკოლა და ყოველ ამ უბედურებამ შთანთქა მისი ქონება. იყო დრო, როცა ისე და-უძლურდა ქონებით, რომ თითქმის სანაწურად გაუხდა ეს დიდ-იმე-დიანი საქმე. გული მაინც არ გაიტეხა, ისევ თავის მხეობას დაენდო, გზები რამდენჯერაც წაუხდა, იმდენჯერვე შეუპოვრად აღადგინა, წყალ-თან ბრძოლა გამოიარა, ქარხანა დაეწვა, უფრო უკეთესი ააშენა, უფ-რო უკეთესი მანქანები დასდგა და საქმე იქამდე მიიყვანა, რომ დღეს შეეძლო თქმა: წადილი ავისრულე, საქმე მაგრად დავაყენე ფეხზე-დაო. დღეს ეს ტყის საქმე გამოკეთებულია და მოგების გზაზეა დამ-დგარი. ვაი რომ აღარ დასცალდა და ის ბოლო ველარ ჰნახა, რის იმე-დიცა ჰქონდა და რასაც შეალია თვისი ქონება და იქნება თვისი სი-ცოცხლეც.

თამამად შეეძლო ეთქვა, რომ ჩემის მხნეობით ვძლიე წყალსაც, ცეცხლსაც, ნიაღვარსაც, არაფერს შევეუშინდი, არაფერს გავეჩეცი, საქმე საქმეზე მივიყვანე და ჩემი გავიტანეო. გაიტანა და მერე რო-გორ? „არა მდებალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით“. საქმიანი კაცობაც ეს არის! გამრჩელი და მშრომელი ამისთანა მხნე კაცს ეთქმის.

ასი წლის თავი პრაკლე მეფის გარდაცვალებიდან

1.

ტფილისი, 12 იანვარი 1898.

11 იანვარს, როგორც მოეხსენებათ ჩვენს მკითხველებს, წირვა და პანაშვიდი იქმნა გარდახდილი საქართველოს მეფის ერეკლეს მოსახსენებლად ლოცვითა და კურთხევითა, დიდძალი ხალხი მიაწყდა ამ დღეს სიონის სობოროს, ასე რომ შიგ ეკლესიაში ტევა არ იყო. გარეთ მთელი სიონის ქუჩა ორ-პირად დაჭერილი იყო ხალხითა და პოლიცია ძლივს ამაგრებდა, რადგანაც ყველა ეკლესიაში შესასვლელად იწევდა და ეკლესიაში-კი ადგილი არ იყო. ამ საუკუნოდ სახსენებელ დღეს მეფე ერეკლეს მიცვალებისას დაესწრნენ მისი ბრწყინვალე მთავარ-მართებელი თავადი გოლიცინი, ტფილისის გუბერნატორი, ვიცე-გუბერნატორი, გუბერნიის მარშლის მოადგილე, მარშლები, ჩვენი დიდკაცობა, ქალი თუ კაცი, ქართველთა დაწესებულებათა წევრნი და თითო-ოროლა რუსთა მოხელეობის წარმომადგენელნი და მრავალნი სხვანი.

ამ-სახით, ამ ქართველებისათვის ღირს-სახსოვარს დღეს მეფე ერეკლეს გარდაცვალებისას პატივი სცეს მისმა ბრწყინვალემ მთავარმართებელმა თავადმა გოლიცინმა და უმაღლეს მოხელეობის წარმომადგენელთა, დიდი და პატარა ქართველობისა მოვიდა, რომ ლოცვა-კურთხევით მოიხსენოს განსვენებული მეფე, რომელიც ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხმალ-ამოდებული კპატრონობდა და თავგამომეტებით, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ინახავდა ყველა მიღეთის და თესლი კაცს, ვინც-კი შემოკედლებულნი იყვნენ მისს საფარველ ქვეშ, რომელმაც ზედ შეაკლა ტფილისს თვისნი შვილნი, თვისნი ქართველნი, რომ ტფილელნი გადაერჩინა ძარცვა-ტაცებისა და ტყვეობისაგან, რომელმაც თუმცა უკანასკნელ დროს ვერ იხსნა ტფილისი წახდენისაგან, მაგრამ თავისი უკეთესი ძალ-ღონე ზომ შეალია, უკეთესი მამუ-

ლისშვილნი ხომ შეაკლა და მტლად დაუდო. სხვა არა იყოს-რა, ერეკლე ბრწყინვალე მეფე იყო საქართველოსი და ტფილისი მისი სატახტო ქალაქი!..

რით გადაუხადა ესეთი ღვაწლი ტფილისმა მართლა-და მისთვის ღვაწლით-მოსილ მეფეს იმ დღეს, როცა ქართველობამ მისდა საოხად და სახსენებლად წირვა-ლოცვა გარდაიხადა? მით, რომ ტფილისის საბჭომ და გამგეობამ არც კი იკადრა წირვასა და პანაშვიდზედ დასწრებოდა. თუ მთელი კრებული საბჭოსი და გამგეობისა მეტის-მეტე პატივი იქნებოდა, მათის გაკადნიერებულ აღმატებულობის ფიქრით, ერთი ორი წევრი მაინც გამოეგზავნათ!.. ვთქვათ არც ეს იკადრეს და არ დაიმდაბლეს აღვირაშვებული თავი, თვით ქალაქის მოურავის მოადგილემ რატომ არ დაინახა საჭიროდ, რომ ამისთანა დღეს პატივი ეცა ქართველებისათვის და მობრძანებულიყო ეკლესიაში! რა შეუფრთხა? ნუთუ მომავლინებელთა თვისთა? მოვლინებულმა არ უღალატა განა თვისთა მომავლინებელთა და მათის უმართებულობის წინაშე დაივიწყა მოვალეობა ქალაქის მოურავის თანამდებობისა!..

ეხლა ვკითხვით იმათ, ვინც ყურები გამოგვიჭედა ძმობისა და ერთობის ქადაგებითა და ღალადითა: რის მომასწავებელია ასეთი უმართებულო საქციელი მთელის იმ წყობისა, რომელთაც დღეს ხელთ უჭირავს პატრონობა ჩვენის ქალაქისა? ნუთუ ეს დღე იმისთანა დღე იყო, რომ ასე ყურები გამოიჭედეს ბამბითა და სამარცხვინოდ თვალი დაიხუჭეს, მითამ და აქ არაფერიაო? ნუთუ ამას იქითაც იტყვიან, რომ ეხლანდელი „მამანი ქალაქისა“ მართლა ქალაქის წარმომადგენელნი არიან და მისის სურვილების გამომეტყველნი და არა მარტო ერთგვარ წყობისა, რომელსაც მეორე ნაწილთან, ქართველობასთან არავითარი კავშირი და ერთობა არა აქვს, და არც სურს რომ ჰქონდეს? განა ესე ექცევიან ძმები ერთმანეთს? განა ერთის ძმის სადიდებელი მეორისათვის პატივსაცემელი მაინც არ უნდა იყოს, სადიდებელს ნულარ ვიტყვი? სიტყვით რომ ძმობას იძახით, საქმით რათა ხარო ეგრე შორს? ძმობა განა ჭირისა და ლხინის გაზიარება არ არის? ესეც თქვენი მოწონებული და მრავალთათვის თვალეზ-ასაფარებელი „классовая борьба“-ა? ნუთუ აქაც ეგ „борьба“ ჰლაპარაკობს, და არა გულჩახვეული, უტყვი ავგულობა იმათ მიმართ, ვის ძმობასა და

ერთობას ეგრე ებლაუჭებიან, და ვის სადიდებელს და ღირს-სახსოვარს დღეს ეგრე უკადრისად, უმართებულად და უზრდელად ექცევიან!.. ვისაცა გქონან ყურნი სმენად, ისმინეთო..

2.

ტფილისი, 21 თებერვალი, 1898.

ამ თებერვლის 22-სა დღესა შესრულდება ასი წელიწადი მას აქეთ, რაც მეფე ერეკლე მიებარა მიწას და დასაფლავებულ იქმნა მცხეთის სამეუფეო ტაძარში. ამ დღეს მისს საფლავზე გადახდილ იქნება წირვა და პანაშვიდი და ქართველობა ერთხელ კიდევ ეტყვის საუკუნის ხსენებას სახელოვანს გვირგვინოსანსა. ხსენება ღვაწლით-მოსილ მამულიშვილსა, მეფეა, თუ უბრალო სიკვდილის შვილი, სესხი და ვალია შთამომავლობისა. საფლავი ქვეყნის მოღვაწე ვაჟაცისა წმინდა სალოცავია მამულისათვის, თუ ერი ერობს და „სამარისკენ ფეხი არ გაუშვერია“. მაგრამ საკმაო-კია მარტო სიტყვით, მარტო ლოცვა-კურთხევით ხსენება? ეს ყოველი ხომ წავა და გათავდება, სხვა რა დაგვრჩება, რომ მართლა საუკუნოდ სახსენებელი იყოს ჩვენთვის ამისთანა კაცი?

თვითოვეულის ადამიანის საფლავის ქვეშეო, — ამბობს გერმანიის სახელგანთქმული პოეტი ჰეინე, — დამარხულია მთელის ქვეყნიერობის ისტორიაო. თუ ეს ითქმის ყველა ადამიანზე თვითოვეულად, მაშ უფრო ბევრ-რიგად მართალია თ. გ. ორბელიანი, რომ მეფე ერეკლეზე სთქვა: „დიდება საქართველოსი მასთან მარხია სამარესაო“. უფრო ზედმიწევნით დაგვიხატა დიდბუნებოვანობა მეფე ერეკლესი თვით ქართველმა ერმა და ორ სამ სიტყვაში გამოხატავს მთელი ღვაწლმოსილობა გვირგვინოსან გმირისა, როცა იგრძნო, რომ მეფე ერეკლე დაჰკარგა და „მამული ვეღარ იხილავს ერეკლეს ხმალსა მღელვარეს“.

ერმა ამისთანაებში უფრო მოსწრებული და ზედ-გამოჭრილი სიტყვა იცის, იმიტომ რომ ბაგენი მისნი მეტყველობენ მარტო ნამეტანობისაგან გულისა, ესე იგი მაშინ, როცა გული სავსეა. „ვერ გაიგეთა, ქართველნო, შეგეხსნათ რკინის კარია, აღარ გყავთ მეფე ერეკლე, ბაგრატიონთა გვარია“—ო, ასე ამოიკენესა ერმა, როცა დასტიროდა

გვამს თავისას სახელოვანის მეფისას. მეფე ერეკლე რკინის კარი იყო საქართველოსი. აი მისი ისტორიული ხატი ეს არის, და თუ არ დიდ-ბუნებოვანს კაცს, სხვა ვის შეუძლიან რკინის კარობა გაუწიოს ქვეყანას?

ერის ასეთი მოწმობა უტყუარი საბუთია მეფე ერეკლეს დიდ-ბუნებოვანობისა. ეს რკინის-კარობა პატარა კახისა ოთხ კედელ შუა მოგონილი და ხელად გამომცხვარი ეპითეტი კი არ არის, ეს სიტყვა ერის გულთ შობილი და ერის ელდაცემულ გულიდამე ამოფეთქებული, ვითა თოფის წამალი, როცა ცეცხლი ეცემა. აქ ლაპარაკობს თვით ერი, რომელიც ამისთანებში მეტის-მეტად სიტყვა-ძვირია და თავდაჭერილი და არა ჰგავს კარჩაკეტილს მწიგნობარსა, რომლისათვისაც დაუვალეზიან უსახელოს სახელი რამ მიაკეროს მახლობელთა სანუგეშოდ. ხმა ერისა და ხმა ღვთისათვის იგი არ გამართლდება ხოლმე, როგორც ამისთანებში, იმიტომ რომ ერის მიერ ქება უდიდ-ღვაწლოთ ძნელი საშოვარი განძია, და ბევრი სახელდებული ისტორიაში კაცი ვერ დაიქადებს, რომ იგი სახელი თვით ერისაგან მიჰმალდებოდეს.

ზემოთა ვთქვით, რომ ხსენება დიდ-ბუნებოვანის მამულის-შვილისა შთამომავლობის მოვალეობაა. ერთი დარგი ამ მოვალეობისა იმ არის, რომ წირვა და ღოცვა გადავიხადოთ მისი სულის საოხად და განსასვენებლად მართალთა შორის. ამას ითხოვს ჩვენი რჯული, ქრისტიანობა. ეს წესი, რასაკვირველია, პირველ ყოვლისა უნდა ავასრულოთ. ხოლო ეს არ უნდა ვიკმაროთ. საქმით რითიმე მართლა საუკუნოდ სახსენებელი უნდა გავიხადოთ სახელი მეფის ერეკლესი. სამადლო საქმე რამ უნდა შევქნათ და სახელი ერეკლესი დავარქვათ.

რა საქმეა იმისთანა, რომ მით საუკუნოდ ხსენებულ იყოს სახელი განსვენებულის მეფისა? ბევრ-გვარი გაჭირვება გვიძევს წინ და ძნელია კაცმა ერთი ისე ამოიჩიოს, რომ მეორე არ გაჰნანდეს, მეორესთვის გული არ ეტყინოს. სახსარი კი ცოტაა. აი, მაგალითად, გუშინ ჩვენ გაზეთში დაბეჭდილი იყო, რომ ტაძარი მცხეთისა შესაკეთებელია, წვიმა ჩამოდის, და ლამის ეს ძველი ნაშთი ჩვენის დიდებისა დაირღვას და ჩამოიქცესო. განა გულ-გასაგმირავი ამბავი არ არის ესა? მაგრამ რით უშველოთ? რა გზა და სახსარი გვაქვს ამისათვის? მეორეს მხრივ, მოდით და ამისთანა ამბავს ყურს ნუ ათხოვებთ! რა ვქნათ? მეტი გზა არ არის, ბევრ გაჭირვებიდამ ერთი იმისთანა უნდა ავირჩიოთ, რასაც ჩვენს ღონეს გავაწვდენთ და სხვა ყოველი გაჭირ-

გება გულის-ტკენით და ნანვით ჯერ-ხანად თავის სვე-ბედს უნდა მივაჩემოთ.

თ. ივ. სულ. ჭავჭავაძემ ერთი კარგი სარჩიელი დაუყენა თვალწინ ჩვენს თავად-აზნაურობას: არწრუნისეულის ქარვასლის შემოსავლი-დამ, რაც ხარჯს გადარჩება, ყოველ-წლივ გადაიდოს რამოდენიმე ნა-წილი და ამ-გზით შეგროვდეს იმოდენა ფული, რომ მისის სარგებ-ლით შემწეობა ეძლეოდეს ღარიბ მოსწავლეთა უმაღლეს სასწავლე-ბელში. აზრი მშვენიერია, ადვილად ასასრულებელიც, მეტის-მეტად სასარგებლო და განსახორციელებლად დაუყოვნებლივ საჭირო. ამ ფულს დაერქმევა სახელი მეფის ერეკლესი. რა თქმა უნდა, არც უმი-სობა იქნება, რომ გარეშე კაცთაც ამ მართლა სამადლო საქმეს თავის შეძლებისა-გვარად თავისი წვლილი არ მოაწოდონ, ოღონდ-კი თავად-აზნაურობამ სარჩიელი თ. ივ. სულ. ჭავჭავაძისა მიიღოს და სა-ზოგადოებას გაზეთების შემწეობით ხმა მისცეს, რომ შემოსწირონ რამ, და იმედია, რომ ეს არ დარჩება ხმად მღალადებლისად უდაბ-ნოში.

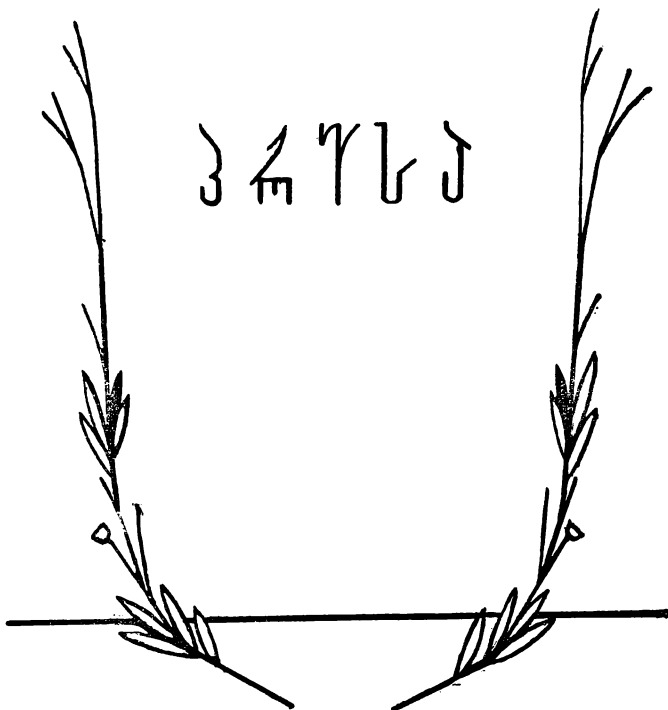
თუ ეს საქმე შეასრულა ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, ჟამთაგაუთა-ვებელი საუკუნოდ სახსენებელიც ეს იქნება მეფის ერეკლესი, რადგა-ნაც თავნი ფულისა უსათუოდ ხელუხლებლად დადებული იქნება, მარტო სარგებელი წავა ღარიბთა მოსწავლეთა შესაწევრად, და ამ-სახით წყარო განუწყვეტლად ედინება ჟამთა დათავებამდე. აი, ჭეშ-მარიტად მადლიანი საქმე და ღირსი მისის დიდის სახელისა, ვისიც სა-უკუნოდ ხსენება ასე სანატრელია ჩვენთვის და ვისთვისაც საქართვე-ლოს შვილთა განათლება და სწავლა-ცოდნით შემოსვა დაუძინებე-ლი სურვილი იყო.

ამისთანა საქმეში სათნოება მადლისა და დიდება სახელისა ხე-ლი-ხელ ჩართულნი იქნება და-ძმურად. მადლი თავის სათნოების დი-დებისთანას სხვას უკეთესს და უტუტუფესს ამხანაგსა და თანამგზავრს ვერ უშოვით, და დიდებას სათნოებისთანას. სათნოება და დიდება, როცა და-ძმურად ერთად ვლიან, ყველა სხვა და-ძმობაზე უმაღლეს-ნი, უტკბილესნი და უმშვენიერესნი და-ძმანი არიან, და ნეტარ არს იგი, ვისიც დიდება მხარს უმშვენებს სათნოებას და სათნოება — დი-დებასა. ამ ნეტარებას ნუთუ დავიშურებთ იმ კაცის სახელისათვის, ვინც ორმოც-და-თორმეტი წელიწადი „რკინის კარი“ იყო საქართვე-ლოსი!..

ამისთანა სახსენებელი ანდერძს ეგვანება, იმ ანდერძს, რომელიც ისაქმებს ჟამთა დაუთავებლად ერეკლე მეფის სახელითა. ისაქმებს იმ ღიღ-სათნოებიან საქმიითა, რომელსაც სწავლა-განათლება ჰქვია და რომლისთვისაც ისე გულდადებით და გულის-ტკივილით იღვწოდა აწ განსვენებული გვირგვინოსანი, რაც შეეძლო, როცა დრო და ჟამთა ვითარება ათასში ერთხელ ამისთვის მოაცლიდა. ეს ხელთუქმნელი მაგრამ ღიდად საგრძნობელი სახსოვარი თავის-თავად ილაღადებს ღლე-მუღამ, რომ სახელოვანი ერეკლე მისთანა კაცი ყოფილა, რომელსაც შთამომავლობისაგან სამართლიანად ეთქმის: „მოკვდა და თავისის ანდერძით აწ ისევ ჰსაქმობს მკვდარიო“.

ጌረጌ

„ივერიის“ წინასიტყვაობა

ქვერეული ივერია № 1.
თბილისი, 3 მარტი, 1877 წელი.

ჟურნალ-გაზეთობაში შემოდებულია ერთი ახირებული ჩვეულება. გამოვა ახალი გაზეთი თუ არა, მისი რედაქცია უცილო ვალად ჰრაცხს პირველ ნომერშივე საზოგადოებას აუხსნას თვისი დედა-აზრი, თვისი მიმართულება, აღნუსხოს ყოველი ის, რითაც უპირობს გაზეთს სულის ჩადგმას და ხორცის შესხმასა. ამ ჩვეულების ძალმომრეობით გაზრდილი საზოგადოებაც, დაინახავს ახალს გაზეთს თუ არა, გულდაჭერებულია, რომ პირველს ნომერშივე იპოვის რედაქციის აღსარებას მასზედ, თუ რა აზრი და დანიშნულება აქვს ამ ახალ გაზეთსა; რის შემოტანა ჰსურს მწიგნობრობაში, თუ ცხოვრებაში; რა გზას, რა კვალს დაადგება საზოგადო ცხოვრებისაგან მოვლინებულთ საგანთა გამოძიებაში; რა თვალთი განიხილავს ყოველს მას, რასაც ჩვენი თუ სხვის ცხოვრება თავისი დაუდგრომელს მიმდინარეობაში აღმოაჩენს; რას და როგორ ემსახურება და ბოლოს რას გვპირდება და რას გვიქადისო.

ამ ჩვეულებას თვისი მართებული და პატივსადები საბუთი აქვს. საზოგადოებამ, რასაკვირველია, უნდა იცოდეს, რა აზრის კაცთან იჭერს საქმეს, რისა და ვისს მიმდევარს უნდა ათხოვოს თავისი ყურადღება. მაგრამ ყოველს მასზედ, რაც წინ მოვიხსენიეთ, პასუხის

მიცემა თითქმის შეუძლებელია თუნდ ეგ არ იყოს, ცოტა უხერხულადც მიგვაჩნია. ამ შემთხვევაში პასუხად ხომ ცარიელი ლიტონი სიტყვა უნდა იყოს, — და ცარიელი სიტყვა რა თამასუქია, ნამეტნავად ამისთანა ეჭვით სავსე დროში. ვინა ვარ, რა აზრისა ვარ, რა საქმის დადგენა მინდა, რისთვის გამოვდივარ მოედანზედ, — ესე ყველა იმისთანა საგანია, რომელზედაც საუბარი ვერ ეხერხება კაცსა. ორში ერთი: კარგს იტყვის კაცი, — თავის-თავზედ თქმა იქნება, და თუნდ მართალიც იყოს — ტრაბახობაში ჩამოართმევენ, ცუდს იტყვის კიდევ — სულელობა გამოვა, ჰეინესი არ იყოს.

არც ერთი ეს თვისება ისე მიმზიდველი არ არის, რომ კაცმა თავი იტყინოს და იმ ზემოხსენებულს ჩვეულებას თავიდან ბოლომდე მიეცეს. გაზეთის საქმე დროთა მიმდინარეობისაა. დროს დავაცალოთ მის თქმა, რის მოლოდინიცა აქვს მკითხველს რედაქციისაგან.

ჩვენ დღეს მარტო ზოგიერთს ჩვენს აზრს გამოვსთქვამთ მასზედ, თუ გაზეთ-ჟურნალობა რა ღონეა, რა ძალა, რა ფარ-ხმალია ადამიანისათვის ცალკე და საზოგადოებისათვის საერთოდ, რის უფლებას აძლევს მას, ვინც მაგის ასპარეზზედ გამოვა და რა მოვალეობასა სდებს კისრად.

ჟურნალ-გაზეთობა არის ერთ-გვარი ნაწილი მწიგნობრობისა. როგორც მრთელს მწიგნობრობას, როგორც ყოველს გონებითსა ძალას ადამიანისას და მის ნამოქმედარს, ისე ჟურნალ-გაზეთობას საგნად ადამიანის ცხოვრება აქვს. ცხოვრება დაუდგრომელს დუდილშია, ფეხ-შეუფერხებელს მოძრაობაშია. იგი თვის დუდილში, თვის მიმდინარეობაში ბევრს რთულს საქმეს და საგანს წამოგვიყენებს ხოლმე თვალწინ. ამ საქმესა და საგანს გარჩევა უნდა, ახსნა და თავისი ადგილის მიზომვა. ადამიანის გონებითი ძალა, რომელიც დღე მუდამ უნდა დასტრიალებდეს ცხოვრებას, ორ-გვარად შეეხება ამ ცხოვრებისაგან აღმოჩენილს საქმესა და საგანსა. პირველი, — როგორც მასალას, რომლიდანაც მეცნიერებითსა ძალას ადამიანისას გამოჰყავს დედა-აზრი (პრინციპი) და ამ დედა-აზრზედ ამყარებს მეცნიერების შენობასა, საიდანაც ეს დედა-აზრნი ისევ ცხოვრებაში უნდა გადმოვიდნენ. უამისოდ მეცნიერება უხმაური განძია, უქმის ჭკუის უქმი ვარჯიშობაა. მეორე, როგორც წილადებს, რომელთაგანაც შემდგარია დღევანდელი დღე, მის შინაგან-გარეგანი, ერთის სიტყვით — ის პაერი, რომლითაც დღეს ვსუნთქავთ, ვცხოვრობთ და ვაივავალახობთ, ჩვენ და თქვენ,

მკითხველო. რა ღონისძიებაა იმისთანა, რომ დღე-მუდამის ცხოვრებისაგან მოგროვილი მასალა მეცნიერებას უზიდოს და მეცნიერებიდამ დედა-აზრი გადმოიტანოს ცხოვრებაში? მეორეს მხრით, რა საშუალებაა იმისთანა, რომ დღე-მუდამის ცხოვრების ავ-კარგიანობა, ვითარება გადისახლოს, გადისახოს? მწიგნობრობა ერთობ და ჟურნალ-გაზეთობა საკუთრივ.

ამ-სახით, ჟურნალ-გაზეთობას ორ-გვარი დანიშნულება აქვს. ერთის მხრით იგი არის შუამავალი ცხოვრებისა და მეცნიერების შორის, გამავრცელებელი კაცობრიობის ჭკუით მოპოებულის, გამოძიებულის და აღიარებულის სიმართლისა, ჭეშმარიტებისა; მეორეს მხრით, იგი არის სარკე საზოგადოების რთულის ცხოვრებისა, მისი გონებითის, ზნეობითის მოძრაობისა. მასში სჩანს და ისახება ყოველდღიურის აზრის მიდენ-მოდენა.

როგორც აზრისა და ცოდნის გამავრცელებელი, ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს ერთს უდიდეს სასწავლებელს, რომლის მეოხებითაც უნდა აღორძინდეს, აღიზარდოს, დაფუძნდეს და გამშვენიერდეს საზოგადოების აზრი და რწმენა, გრძნობა და გემოვნება. როგორც ცხოვრების სარკე, ჟურნალ-გაზეთობა წარმოგვიდგენს მას, რაშიაც უნდა იხატებოდეს თვით საზოგადოების აზრი, გრძნობა, სურვილი ცხოვრების სხვადასხვა საგანთა თაობაზედ. რამოდენადაც იგი ამის ამსრულებელია, იმოდენად იგი საწყაოა საზოგადოების გონებითის, ზნეობითის ძალისა და ნიჭისა, იმოდენად იგი საზომია ცხოვრების მოთხოვნილებისა და საჭიროებისა, იმოდენად იგი საშუალებაა, რომლის ძალითაც თვით საზოგადოება თვისის ცხოვრების სადავეს ხელთ იპყრობს და ცხოვრების თვითრჯულს დენას საკუთარს თაოსნობას უმორჩილებს.

ამ ორ-გვარს დანიშნულებას ჟურნალ-გაზეთობისას ერთი და იგივე ფერი არ ადევს სხვადასხვა საზოგადოებაში, და ერთსა და იმავე საზოგადოებაში სხვადასხვა ისტორიულს დროს. არის დრო და საზოგადოება, საცა ჟურნალ-გაზეთობა, განსაკუთრებით თუ არა, უმთავრესად მაინც მარტო მას მისდევს, რომ აღზარდოს საზოგადოების ჭკუა და გონება, გაუწმინდოს აზრი და გრძნობა, აღორძინოს საზოგადოების თვითმოქმედობითი ძალი და ხალისი თვითცნობისა. არის დრო და საზოგადოება, სადაც ჟურნალ-გაზეთობა საზოგადოების გამჭრიახობის, ზნეობითის მხნეობის და თაოსნობის გამომეტყველია, ას-

პარეზია სხვადასხვა ცხოვრების კავშირთა და ძალთა ბრძოლისა. არის დრო და საზოგადოება, საცა ჟურნალ-გაზეთობა და ცხოვრება და-ძმა-სავით ხელი-ხელს გაყრილნი მიდიან, ჟურნალ-გაზეთობა წინ მიუძღვის ცხოვრებასა და გზას უნათებს, და ცხოვრება კიდევ მწიგნობრობის მოედანსა თავისის უკეთესის ყვაილითა ჰფენს. არის კიდევ დრო და საზოგადოებაო, მეტყვი მკითხველო, საცა ჟურნალ-გაზეთობა ერთმანეთის ლანძღვა და თრევია. ეგეც არის, ჩვენდა საუბედუროდ, მაგრამ რა ვუყოთ, საცა წვრილია, იქა წყდება ხოლმე. ეს ვეება ტანი ადამიანის ცხოვრებისა ისე როგორ გადარჩება, რომ დროთა ბრუნვამ სადმე მუწუკი და იარა არ აუჩინოს.

ეს სხვადასხვა-ფერობა ჟურნალ-გაზეთობისა დამოკიდებულია სხვადასხვა გარემოებაზედ. იმ ქვეყანაში, საცა საზოგადოების თვითმოქმედობის ძალა მიღებულია, საცა გონებითი და ზნეობითი ნიჭი დაძინებულია, იქ, რასაკვირველია, მწიგნობრობა ერთობ, და ჟურნალ-გაზეთობა საკუთრივ, ძნელად თუ იქნება საზოგადოების აზრისა და გუნების გამომთქმელი. აქ უპირველესი მოვალეობა ჟურნალ-გაზეთობისა სწავლისა და ცოდნის გავრცელება უნდა იყოს, მან უნდა ფეხი აუდგას თვითმოქმედობის ძალსა. მან უნდა აღადგინოს გონებითი და ზნეობითი ნიჭი. იმ ქვეყანაში-კი, საცა თვითმოქმედობის ძალი საზოგადოებისა აღორძინებულია, საცა გონებითი და ზნეობითი ნიჭი აწარმოებს ცხოვრებასა და მის გამო ცხოვრება დულს და სჩქეფს, — იქ ჟურნალ-გაზეთობა აზრის აღებ-მიცემობაა, იქ იმის ამომძახელია, რასაც ჩასძახებს საზოგადო აზრთა დენა, შეტაკება და ბრძოლა.

ხოლო ამას კი დავუმატებთ, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, განვიმეორებთ, რომ ცხოვრება, რაც უნდა უძლური, მიმკვდარი და უღონო იყოს, იმოდენად ღირს-შესანიშნავი რამ არის, რომ ჟურნალ-გაზეთობას არ შეუძლიან თვის ერთგვარს დანიშნულებას აჰყვეს და ცხოვრებას თვალი და ყური არ ათხოვოს. როგორიც უნდა იყვეს ცხოვრება, ძლიერი თუ უძლური, მაღალი თუ მდაბალი, ჟურნალ-გაზეთმა უსათუოდ უნდა თვალი დააკვირვოს, უნდა შეისწავლოს, უნდა განმარტოს. იმიტომ, რომ ადამიანები განა მარტო მაყურებელნი არიან ცხოვრებისა, არამედ მოქმედნი პირნიცა. ცხოვრება არის თითონ ამ პირთა ქმნილება, ამ პირთა ნამოქმედარი და ჭირნახული. რასაკვირველია, მოჭირნახულემ უნდა იცოდეს თვისი ნამოქმედარის ავკარგიანობა, თვისება. ამისათვის ყოველ საგანს, ყოველს მოვლენას ცხოვრებისას, ავს

თუ კარგს, დიდს თუ მცირეს, ჟურნალ-გაზეთობამ უნდა მიაქციოს ჯეროვანი ყურადღება და შეძლებისამებრ მისცეს სასტიკს გარჩევას, განმარტებას თავისი რწმენისა, აზრისა და ცოდნისა კვალად. ამ შემთხვევაში მძიმე საქმეზედ ექნება ლაპარაკი, თუ უმცირეს საგანზედ — ყოველგან და ყოველსფერში ჟურნალ-გაზეთმა უაღრესი და უპირველესი მნიშვნელობა უნდა მისცეს იმ იდეას, იმ დედა-აზრს, რომლითაც თითონ სულდგმულობს, იმ გონებითს მხედველობას, რომლითაც თვით უყურებს საგანსა.

ზემოხსენებული აზრები რომ ჩვენს საზოგადოებას და ჩვენს მწიგნობრობას მიემართოთ, ადვილად გამოსაცნობია, რა გზა უნდა ამოირჩიოს ჩვენში ჟურნალმა, თუ გაზეთმა.

სამეცნიერო ცნობათა გადმოტანა და გავრცელება საზოგადოებაში, ჩვენისა და უცხო ხალხთა ცხოვრების დაკვირვება და განმარტება, — აი რაში მდგომარეობს ჩვენის გაზეთის პროგრამა.

დრომ გამოაჩინოს, რამოდენად შეეძლებთ იმ საქმეს, რომლის კისრად აღება ჩვენ დღეს გავბედეთ.

რადგანაც ჟურნალ-გაზეთი ადამიანის ყოფა-ცხოვრებაში უნდა მოქმედობდეს და იმ ყოფა-ცხოვრების საკეთილოდ იღვწოდეს, ამის გამო ადამიანი, ცალკე — როგორც კერძო პირი და ერთად — როგორც საზოგადოება, ხელშეუხებლად ვერ გადურჩება გაზეთსა. იმ გაზეთს. თუ ჟურნალს, რომელსაც აქვს თვისი ღირსების ცნობა, თვისი პატივისცემა და თვისი კეთილშობილური თავმოწონება, იგი იმავე ღირსებით, იმავე პატივისცემით უნდა მოექცეს ყოველს კერძო პირს და ყოველს საზოგადოებას. ეგ პატივისცემა კერძო პირისა და საზოგადოებისა დედა-კანონად უნდა ჰქონდეს ყოველს რიგიანს და მართებულს ჟურნალს თუ გაზეთსა. ხოლო პატივისცემა იმაში კი არ უნდა მდგომარეობდეს, რომ ადამიანი ადამიანს პირმოთნეობით ექცეოდეს. ეგ ადამიანის პატივისცემა კი არა, ეგ შეურაცხყოფა იქნება. ცუდია, თავის მეცნიერების შემაგინებელია, ადამიანის მოალატეა ის ექიმი, რომელიც სნეულს უებარს წამალს არ ასმევს მართო იმის გამო, რომ მწარეაო. არა, ჰეშმარიტი პატივისცემა ის არის, რომ პირში, გულახდილად, ადამიანმა ადამიანს მართალი სიტყვა უთხრას. ისე უთხრას, რომ არ შეუგინოს, არ შეურაცხჰყოს მისი ადამიანობა, მისი კაცობრიული გრძნობა, ღირსება და პატივი, არ დაურღვიოს ის ძვირფასი და უკეთესი ზნეობითი კანონი, რომელიც კაცს კაცად ჰქმნის

და რომლის მეოხებითაც იგი თავისთავს კაცად სცნობს და აღიარებს.

სხვა რა უფლებაა ადამიანისა იმაზედ უცილო, იმაზედ სანატრელი, იმაზედ წმინდა და უძვირფასესი, რომ კაცმა კაცისაგან პატივისცემა, ღირსეულად და მართებულად მოქცევა ითხოვოს? სხვა რის მეოხედ უნდა იყოს მწიგნობრობა საერთოდ, თუ არ ადამიანის უფლების შემნატრედ, მწედ და მოსარჩელედ? სხვა რით არის ადამიანი სხვა ცხოველზედ წინ წამოდგარი; თუ არ ამ ზნეობითის კანონით, რომ მეც კაცი ვარ, შენც კაცი ხარ, ერთმანეთის პატივისცემა გვმართებსო?

ძნელია ესე ყოველისფერი, ჩვენო მკითხველო, მაგრამ მაგ სიძნელეშია ის საწყაოც, რომლითაც უნდა აიწყოს გაზეთის ღირსება და რომლითაც შენ უნდა მიუწყო მისთა მოღვაწეთა შენი გულითადი თანაგრძნობა, შენი პირუთვნელი პატივისცემა და შენი უანგარო სიყვარული.

„ივერიის“ წინასიტყვაობა

ყოველდღიური გაზეთი ივერია № 1.

თბილისი, 31 დეკემბერი, 1885 წ.

მოგილოცავთ ამ ახალის წლის პირველს დღეს — პირველს ნომერს ახალის გაზეთისას. მოგილოცავთ თქვენ, და ჩვენს თავს-კი მაშინ მივულოცავთ, როცა ამ წლის დასასრულს ჩვენი გაზეთი თავის ეკლით სავსე მანძილს გაივლის ისე, რომ უკეთესის ქართველის იმედს და მოლოდინს არ უმტყუნოს, არ ჩამოუტრყნოს. ძნელი საქმეა გაზეთის საქმე ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში, ნამეტნავად მაშინ, როცა მართოდ-მართა, ერთად-ერთია. სხვაგან, საცა ცხოვრება მრავალ-კეცია და საცა თვითთველი ნაკეცი იმოდენად გაძლიერებულია, რომ თავის ადგილს და თავის საკუთარს ხმასა თხოულობს ცხოვრების სარბიელზედ, იმდენი გაზეთია, რამდენიც წყობაა, მოწადინე ხმისა და ადგილისა ცხოვრების საომარზედ. ამიტომაც იქ თითო გაზეთს იმოდენად შესუბუქებული აქვს მძიმე ტვირთი გაზეთობისა, რამოდენადაც გაზეთების რიცხვია. იქ, სხვაგან, ერთ-ერთს წყობას საზოგადოებისას, თუ ერისას, თქვენის მიდრეკილებისადა გვარად ირჩევთ, იმ წყობის შემოფარგლულ მოედანზედ სდგებით. ეს გარემოება წინ გიძღვებათ, რომ თქვენი თვალი იმოდენად გადააწვდინოთ საგანს, რამოდენადაც თქვენის რჩეულის წყობის თვალი იმაგ დღეს გასწვდება, თქვენი გონება იმდენად ამოქმედდეთ, რამოდენადაც იმაგ დროს თქვენის წყობის გონებას ძალდონე აქვს მოგყვით; თქვენი გული იმოდენად ამოაყენესთ — ნატვრა იქნება ხვალისა, თუ მწუხარება და სამღურავი გუშინდელის — რამოდენადაც იმისი გული შესძლებს ამოიკენესთ, და იმ სიტყვით ელაპარაკოთ, რომელიც იმ წყობაში ცნობილია და მიჩნეული. ყოველივე ეს ჩვენში შეუძლებელია. იმიტომ რომ ჩვენში ჯერ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მართოდ-ერთი გაზეთი გვაქვს და ამის გამო იგი საყოველთაოდ უნდა იყოს. რაკი საყოველთაოდ იქნება, ანბანიც უნდა იყოს შიგ და მეცნიერების უკანასკნელი დასკვნა და სიტყვაცა. ჩვენის გაზეთის მკითხველთა საზოგადოება ერთის მხრით

შემდგარიო მათგან, ვინც არა იცის-რა, მეორეს მხრით, ვინც განსწავლულნი და გამეცნიერებულნი არიან. თუმცა ამ ორთა, რიცხვით არათანასწოროთა, წყობათა შორის მრავალი სხვადასხვა ხარისხია, ახლო და შორი ან ერთზედ, ან მეორეზედ, მაგრამ ჩვენ რომ თუნდა მარტო ეს ორი უმწვერვალესი თავი და ბოლო ავიღოთ ჩვენის საზოგადოებისა, მაშინაც ცხადი იქნება, რომ მოვალეობა გაზეთისა ჩვენში უფრო ძნელი და რთული უნდა იყოს. ამ ორ წყობას შუა უღევს უშველებელი ზღვარი. ერთის მხრით ანბანის მწყურვალნი არიან, მეორეს მხრით — ეგრეთ-წოდებული ინტელიგენციაა. ერთის გონება, თვალი და გული ერთს ზომაზედ სჭრის, მეორისა — სხვა ზომაზედ, ამიტომაც, თუმცა მარტო ერთი და იგივე გაზეთია, ერთიც და მეორეც იმ ტანის სჯას და საუბარს თხოულობს, რომელსაც მისის გონების სიგრძე-სიგანე საჭიროებს. რა ჰქმნას გაზეთმა? ერთსავე და იმავე დროს როგორ აამოს ერთს, რომ მეორე არ მოიმდუროს? ანბანის მწყურვალთ შეუწონავ სჯას და საუბარს, ინტელიგენცია ჰყვირის: დიდის ხნის ნაღეჟსა ხელახლად გვაცოხნინებსო; ინტელიგენციას შეუწონავ, — პირველნი ჰყვირიან: ჩვენ-კი არა გვესმის-რაო და მაგისტანა გაზეთი თუნდა იყოს, თუნდა არაო. გასაჭირი ის არის, რომ ორნივე მართალნი არიან. ამის გამო ჩვენ უნდა ვეცადოთ ერთსაც ვემსახუროთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, და მეორესაც, და თუ ვერ შევძელით ორივეს სამსახური, უფრო ანბანთ-მწყურვალთაჲს გადავიხრებით. მაშასადამე, ჩვენის გაზეთის სიკეთე ყველაზედ უწინარეს ჯერ ამ თვალთ უნდა გაიზომებოდეს.

ქურნალ-გაზეთობა ერთ-გვარი ნაწილია ლიტერატურისა. ამის გამო თავის საკუთარს კუთვნილების გარდა უნდა ჰქონდეს ზოგადი კუთვნილებაც ლიტერატურისა. ზოგადი კუთვნილება ჰქმნა ლიტერატურისა და არა იმ ცრუპენტელობისა, რომელიც ჩვენში ლიტერატურის სახელით დაიარება, გულწრფელობაა, უბოროტო განზრახვა, სინიდიანიობაა, პირმოუფერებლობაა და იმა გრძნობის და რწმენის გამომეტყველობაა, რომელიც სულსა და გულში ნამდვილად ჩაგსახვია, ნამდვილად გამოგკვანძია და შენის სულიერის ღონის შეძლებისამებრ გაგიზრდია, გაგიწურთვინია. ჰქმნა ლიტერატურა ყოველგან და ყოველს შემთხვევაში მართებულობის, ზრდილობის, ადამიანის ღირსებისა ფარიც არის და ხმალიცა. უზრდელობა, უმართებულობა, გაუპატიურება ადამიანისა უწურთვნელობის, გონება-

გაუხსნელობის და უჯიშობის უტყუარი ნიშანია. ლანძღვა-თრევა გოგო-ბიჭების ჩალურშიაც საზიზღარია და გარეთ, მთელის ერის, მთელის ქვეყნის მოედანზედ — რაღა თქმა უნდა! თუ ჩვენში მოიპოვება კიდევ, თითოთი საჩვენებლად მაინც, უკანასკნელი მოდიკანი იმ სასაცილო და ბავშვების სამაცდურო მოძღვრებისა, რომ ერთი წყვილი ჩექმა მთელს შექსპირს მირჩენდის და ერთი ჯამი ლობიო მთელს დიდებულს ნაშთს ხელოვნებისას, — არ დაგვინდობს და წამოიძახებს: დახე, „ივერიას“ საზოგადოება „დამად“ გაუხდის და ლიტერატურა „კავალერადაო“. ამას ბანს მისცემს იმისთანაც, რომელსაც იქნება ღმერთი რაზედმე გასწყრომია, ლანძღვა-თრევა ზეგარდმო შთავონებად მიაჩნია და ამის გამო ჭირვეულობს, გენიოსად რატომ არ მიცანითო. რასაკვირველია, ამ უთავბოლო ჯურის ხალხმა, თუკი არის სადმე, — ასე უნდა სთქვას, თორემ თუ, ჩვენდა საბედნიეროდ, ქარის მოტიანი ლიბერალობის სახელით მორთულმა ცრუპენტელბამ და იმავე ლიბერალობის სახელით გაკადნიერებულმა ლანძღვა-თრევამ ჩვენის ლიტერატურიდამ ფეხი ამოიკვეთა, იმათ საფანელი მოაკლდებოდათ, კრიჭა შეეკვრით და ამის გამო ლიტერატურას ძალაუვნებურად უნდა დაეთხოვნენ. ეგრე მოსდით ხოლმე ვაჭართა, რომელთ საქონელსაც ბაზარში მაზანდა დაუფოლდა და გასავალი არა აქვს და რომელთაც სხვა საქონლის მოპოების შნოც ღვთისაგან არა ჰღირსებიათ.

თუ უწუროვნელს, უზრდელს, სხვის გამაუპატიურებელს, ჩვენს შინაობაშიაც, სახლობაშიაც, საცა მარტო ერთი-ორი კაცია, ვერ ვიშვინევთ და ვთავილობთ, თუ მაგაების პატრონს ჩვენს საკუთარს პატარა ოჯახშიაც ფეხს არ შევადგმევინებთ და კარს ამოვუქოლავთ, მაშ როგორ-ღა უნდა შევიშვინოთ, შევიწყნაროთ იგი იმ დიდს ოჯახში, საცა არამც-თუ მარტო მე და თქვენა ვართ ჩვენის ცოლ-შვილით, არამედ მთელი ერია, მთელი ქვეყანაა, იმიტომ რომ ლიტერატურას მთელს ერთანა აქვს საქმე, მთელს ქვეყანასთან.

ეს რაცა ვსთქვით იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ აღმა მხენელს და დაღმა მფარცხველს საქციელი უსათუოდ მოვუწონოთ, ანუ გაუჩუმდეთ, ავის მომქმედი არ გავამხილოთ, არ გავკიცხოთ. არა. ხოლო გამხელა და გაკიცხვა წუთის დადების საზღვარს არ უნდა გადასცილდეს. წუთის დადება და ლანძღვა-თრევა შორის-შორია, შუა დიდი მანძილი უდევთ. განა ცუდს ცუდი, ავს ავი არ დაერქმის ადამიანის ღირსების შეუღლებლად, ადამიანის გაულანძღველად, თავლაფ-დაუსხმელად?

ამ შემთხვევაში ავის მომქმედდი არ უნდა გააბოროტო ლანძღვითა და თრევიტა, იმიტომ რომ გაბოროტება, ვით ძლიერი თავდაუპყრელი ვნებათ-ღელვა, გულის-ყურის კარს დაუხშობს, და იმ ზნეობით ძალს, რომელსაც ნამუსს ეძახიან და რომელიც ჭეშმარიტი გამკითხავია და მწუთრთენელი კაცისა, ხმას აღარ ამოაღებინებს. ავის საქციელის მღევ-ნელი ზრდილობიანი, მართებული, გონება-გახსნილი პატიოსანი კაცი რისთვის აღიძვრის ხოლმე დევნად? იმისთვის ხომ არა, რომ ზოგიერ-თებსავით სიხარულით ქუდი ჭერსა ჰკრას, აცა, ჩემს მოძმეს ძლივს ცუდი ვუბოვნეო და ძლივს ჩემს ლანძღვით სავსე გულდას პირს მო-გუხსნოო. არამედ იმისთვის, რომ ან ავის მომქმედს ავი მოაშლევინოს, ან ავზედ სხვას აუხილოს თვალი. ორივე შემთხვევაში გულდამჯდა-რად, აუჩქარებლად, მართებულად, გულმტკიცეხულად და გულწრფე-ლად ნათქვამი სიტყვა, თუნდაც წუნისა, უფრო მჭრელია, უფრო შემძლებელი, ვიდრე ნიშნმოგებული, გაწიწმამებული და გაბოროტე-ბული ავეციობითა და წიწლაკიანობითა.

ამისთანა სიტყვას, წუნისა იქნება თუ ქებისა, ვერც ვერავინ ითა-კილებს, ვერც ვერავინ იწყენს, იმიტომ რომ რაც გულის-ტყვილით და წრფელობით არის ნათქვამი, ბუნებითად არც სათაქლოა, არც საწყენი.

ის ღვთაებრივი გრძნობა, რომელსაც კაცებურის ღირსების გრძნო-ბას ეძახიან და რომელიც უძვირფასესი და უდიდესი საუნჯეა ადამი-ანთათვის მომადლებული, უნდა პატივცემულ იყოს ყველგან და ყო-ველს ადამიანში, გლაზაა თუ მდიდარი, ავაზაკია თუ ზნეობა-მალაღი; ასე მოიქცევა იგი, ვისაც თავისის საკუთარის კაცებობის ღირსების გრძნობა მჩვრად არ გადუქცევია. ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვი-ტყვით: კაცობრიობის დიდებულთა ნაღვაწთა თირკმლები რომ გაუ-სინჯოთ, მთელს კაცობრიობის ახოვანს პროგრესს თავიდან ბოლომ-დე გონების ნესტარი გაუტაროთ, ნახავთ, რომ ყოველივე ეს მარ-თლა-და დიდებული ნაომარი კაცობრიობის ხელისა, გონებისა და მხნეობისა სხვა არა არის-რა, თუ არ ძლევაშოსილი სვლა კაცებურ ღირსებათა, გრძნობის აღსამატებლად მიმართული: რამოდენადაც ეს გრძნობა აღმატებულია, იმოდენად ძლიერია, როგორც ცალკე კაცი, ისე მთელი ერიც. ჩვენის ფიქრით, ყოველს-გვარს უბედურებას, უძ-ლურებას ადამიანისას სათავედ ამ გრძნობის ძირს დაცემა აქვს. საცა იგ გრძნობა ცოტად თუ ბევრად ფეხადგმულია, იქ კაცი არამც-თუ

ვისმე ან რასმე გაექელვინება თითონ, არამედ სხვის გაქელვის და
ნახვანდაც მთელის თავის სამართლიანის გულის-წყრომით გამქელ-
ველს გულ-და-გულ შეეფეთება, როგორც დამრღვეველს იმ ზნეობი-
თის კანონისას, რომელიც საყოველთაო ღირსების ფარია და, მაშა-
სადამე, მისიცა. როგორც სხივნი მზისაგან, ყველა ნიჭი და მადლი
ადამიანისა, სულიერი თუ ხორციელი, ამ გრძნობიდან წარმოდინა-
რებს და ყოველივე ისევ უკან მიერთმევა, ვით თავის დასაბამს.

ეს არის ჭერ-ხანად ჩვენი აღსარება, ჩვენი გულის-ნადები. ამ გზას
დავადგებით და არას შემთხვევაში არ ვუღალატებთ, სხვა — დროსა
და გარემოებას დავაცალოთ.

უფალო რედაქტორო!

ბევრს — მე და თქვენ რომ ვიცით — იმისთანა ხალხს ძალიან უკვირს, რომ, როცა თქვენზედ გამოილაშქრებს ხოლმე ყურმახვილა და ენაჩლუნგი ვიღაცა ქერელი ბექა, თქვენი „მოამბე“ ხმას არა სცემს და შორიდან უცინის დუდგულის თოფით შეიარაღებულს „ცისკრის“ მხედარს — ბექასა. მე ვიცი თქვენი ხმის ამოუღებლობის მიზეზი: არ გინდათ თავი გაუყადროთ იმისთანა სულიერსა, რომლისაგანაც, ჩვენი მდებრივ ანდაზის ძალით, არ უნდა იწყინოს რა კაცმა. მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ ის თავზედ ხელაღებული ქერელი ბექა მახეა, რომელსაც ამისთანაებში გაწურთვნილი „ცისკარი“ „მოამბეს“ უგებს. თუ, ვინიცობაა, თქვენმა ჟურნალმა ხმა გასცა და ბექასთან ლაპარაკი არ ითავილა, თითონ „ცისკრის“ პატივცემული რედაქტორი, მასხარად აიგდებს თქვენს „მოამბესა“ — „აკი ვამბობდი — დაიძახებს გახარებული რედაქტორი, — აკი ვამბობდი „მოამბესა“ მცირედი დარბაისლობა და თავისი პატივი არა აქვს მეტი! აბა რომელი დარბაისელი და თავის-თავის პატივისმცემელი კაცი თავს გაუყადრებს და გაელაპარაკება ჩემგან მოწვეულ ქერელს ბექასა!.. ძლივს მახეში არ გავაბი ჩვენი „მოამბე“! სახელი და დიდება ჩემს ოსტატობასა!“

„ცისკრის“ ყოვლად პატივცემული რედაქტორი მართალია, თუ მართლა ქერელს ბექას მახედა ხმარობს; არც თქვენა ხარო მტყუანი, რომ ამ მიზეზით თქვენი „მოამბე“ თაკილობს ბექასთან ლაპარაკსა. მაგრამ ზოგი თითონ ქერელი ბექას უყურეთ, რა ყოფაშია!.. მას აქეთ, რაც მარტის სტატია დაწერა, დოინჯს აღარ იშორებს, სიხარულით ლამის ფეხზედ აღარ დადგეს — „ჰი! — გაჰკივის ბაქია ბექა, — ჰი! ჩავაჩუმე „მოამბე“ თუ არაო!.. ენა კი ჩაუვარდათ იმ წყეულ თერგდალეულებსა და! შიშით ხმა კი ველარ ამოუღიათ! რა მოგახსენოს ამ უხეირო ბექამა!“ და სხვა.

ზომას რომ არ გადააცილონ სიხარული, „ცისკრის“ დარბაისელმა რედაქტორმა და მისმა აიარმა ქარიანმა ბექამ, მე მინდა ისე, ოხუნ-

ჯობით, გადავამტკრიო ის ღობე, რომლის იქილამაც დამალულია ბეჭა და კენჭებს ისვრის და უკვირს კიდევ — რატომ ამ კენჭებით ქვეყანა არ ირყევიაო. იმასთან სუროიზნად ლაპარაკს თავილობს თქვენი „მოამბე“. მართალიც არის, — ამიტომაც მე ვისურვე ისე, სხარტულა ოხუნჯობით, იმის მეცნიერების წარმოდგენა, იმის მასხარად აგდება. ხუმრობა-გაშვებით და, ბატონო, ისეთის თავმოწონებით მოაქვს თავი, ისეთის გაბედვით ლაპარაკობს ფილოსოფიაზედ, პოეზიაზედ, ამერიკაზედ, საბერძნეთზედ, რატაცის გამოცვლაზედ, რომ ლმობიერ „ცისკარის“ მკითხველებს მართალი ეგონებათ, რომ ორში, თუ სამში ისიც ბრძენი ყოფილა. მეტის-მეტია, ბატონო! მეტად კადნიერად კუნტრუშობს საზოგადოების წინაშე — აქაო და ქართველები გაუნათლებელნი არიანო და ტყუილს ვერ შემატყობენო, მოჰყოლია, ბატონო, დღე — ღამედ გამოჰყავს და ღამე — დღედ*. ჩვენი საზოგადოება იმისი კამათელი ხომ არ არის, რომ როგორც უნდა ისე აყაროს და ხელში ათამაშოს.

* სულ ციფრებით დავუმტკიცებ, რომ ჩვენი მარდი ბეჭა, ოღონდ კი „მოამბეს“ უმტროს და საჭვეწნოდ ტყუილს არ ითავილებს. აი მაგალითად: ის ღვარძლიანი ბეჭა იფნისის სტატიაში, მგონია „თავზედის“ სახელითა (რომ არ ეთქო თავზედი ვარო, ისე კი არ ვიცოდით, რომ თავზედია), „თავზედის“ სახელითა რღაც შურთანის სიხარულით ატყუებს თავის მკითხველებს, რომ „მოამბე“ დაჰქექიდა. მართალია, „მოამბე“ დაწვრილდა, მაგრამ მაინც კიდევ „ცისკარზედ“ ბევრით მეტია, თუმცა მაისის „მოამბე“ „ცისკარზედ“ პატარა კი ჩანს. მე ძალად შევადარე „ცისკარის“ იანვრის წიგნი — იმოდენა ხომ ჯერ თავის სიცოცხლეში არ გამოსულა „ცისკარი“ — იანვრის „ცისკარი“ შევადარე მაისის „მოამბესთან“, რომელიც ყველაზედ პატარა ნომერია მთელ „მოამბის“ ნომრებში, — და აი რა გამოვიდა: იანვრის „ცისკარი“, ის დიდი და უშველგებელი — იანვრის „ცისკარი“, იმ პაწაწა დაჰქექებულ მაისის „მოამბეზედ“ მართო ხუთმეტ და ნახევარ ფურცლით არის მეტი. მაისის „მოამბეში“ არის 161,600 ასო, იანვრის „ცისკარში“ კი 193,294, ე. ი. 31,694 ასოთი, ანუ ხუთმეტნახევარ ფურცლით მეტია. სხვა „ცისკარის“ ნომრები კი — ნამეტნავად მარტივად დღეისამდე, იმ პაწაწა მაისის „მოამბეზედ“ — 35,872 ასოთი, ანუ თვრამეტ ფურცლით ნაკლებია. ქერელო მარლო ბეჭაჲ! რომელი დაჰქექდა, „ცისკარი“, თუ „მოამბე“? „ცისკარი“ რომ გაბერილია და თვალს ატყუებს, ამითი რაო? წყალმანკის მქონე ჯანმრთელი გგონია, რადგანაც გაბერილია, და გარედამ პირხმელი კი და შიგნით ჯანით სახსე — კლექი? ერთი მინდა გკითხო: რათ ატყუებ ხალხსა? „ცისკარის“ რედაქტორმა რომ ერთი ოხმა ცარიელი ქალაქი შეგავიოს მწვანე ყდაში და დიდის ასოებით „ცისკარი“ დააწეროს, მაგითი თავი რად მოგაქვს? მკითხველები ცარიელ ქალაქს კი არ ყიდულობენ თქვენგანა, დაბეჭდილს ეურნალსა გთხოვენ. თქვენ რომ ეურნალი ისე ფარდალადად ბეჭდოთ, რომ სტრიქონებს შუა ქე-

მე, უფ. რედაქტორო, ერთხელაც წარმოგიდგინეთ ქერელი ბექა-ზედ კრიტიკა და უკან დამიბრუნეთ, ჩვენა — გეტქოთ — ქერელი ბექასთან სასაუბრო არც გვაქვსო და არც თავის დღეში გვექნებაო. ეგ მართალია, მაგრამ ეს პატარა სტატია კი უნდა დამიბეჭდოთ, თუნდა ბოლოს მოაქციეთ, მითამ და „მოამბეს“ სულ არც კი ეკუთვნის და მაშინ ჟურნალისათვის სათავილო სრულობით აღარ იქნება. აი რისთვის მინდა, რომ ეს სტატია დაბეჭდილი იყოს: ეს სტატია უფრო ააყვრებს ბექა ბექასა და მაშინ სრულიად ის ბექა ჩვენ წინ გადმოვლება. გაკაპასებული მოჰყვება ბოდვას, მითამ და კრიტიკასა წერს — მოჰყვება ბოდვას და ამ ბოდვაში ასეთს მტვერს ააყენებს, რომ თვალები აებმის და ის სახელოვანი „ცისკარის“ ფალავანი წამოჰკრავს თავის სტატიასვე ფეხს და ყირაზედ გადაივლის. არც დავა და არც და-

რელი ბექა თავისუფლად გაძვრეს და გამოძვრეს და გვერდების გარშემო არშიებზედ ურმის გატარება შეიძლებოდეს — ეგ ხომ თვალთმაქცობაა და მკითხველის მოტყუება, ჩემო ქერელო ბექავ! „მოამბემ“ ვი, რომ არც ითვალთმაქცოს და არც მკითხველი ატყუოს და ისე თვალად ცოტა და საქმით კი თქვენზედ მეტი ბეჭდოს — იმაში შენ მეტი ვინ უნდა შერცხვებს, აყვია ბექავ! თუნდ ეგ არ იყოს: ეს „ცისკარი“ და „მოამბეს“ ხომ ყველას ხელთა აქვს, სტრიქონში ასოების და გვერდში სტრიქონების დათვლის მეტი ხომ არ უნდა კაცს, რომ შენ ტყუილში დაგვიჭირონ. ამ დაჭერისა არ გეშინოდა? ბარაქალა შენს კაცობასა, თუ არა გშინებია. არა, თუ დემრთი გწამს, რათ ახარე ეგ შენგან შობილი ჭორი შენს მკითხველებსა? რომ მითამ და ბედაური კედებაო და მე მრჩება ბურთი და მოედანო — ეს უნდა გეტქვა მაგ ტყუილითა თუ? არა, შენისთანები „მოამბეს“ ვერ დამარხავენ. შენ, ძმაო, ერიდე, „ცისკარი“ არ ჩაადგო „მოამბისათვის“ გათხრის ორმოში. შენი მეგობრობა იმას ხეირს არ დააყრის. გახსოვს ის ზღაპარი — კაცი და დათვი რომ დამძობილდნენ? დათვმა რომ თავის მძინარე მეგობარ კაცს თავში ლოდი დაარტყა, ბუზი აუფრინოვო. მე ვიცი, თუ შენ „ცისკარს“ თავი არ დაგანებებინეს, შენც ამ დღეს შიამყნება, თუ დღევრძელი ხარ. რატაცინებ ლაპარაკობ, ამერაიისაყენ გაიკუნტრუშებ ხოლმე და იმოდენა კი არ იცი, რომ რასაც კაცი დაგვიბრდა, იმაზედ მეტს ვერ მოსთხოვ: „მოამბის“ რედაქცია შვიდიდამ ათ თაბახამდე დაგვიბრდა, მასამდე ითამდინა პბეჭდდა და მეტსაცა, ეხლა შვიდი გამოსცა — ეგ გაგიხარდა? მტრობა რა ცოტასა სჭერდება ხოლმე, დღე დამედ ნუ გამოგყავს, ნუ და ნუ!..

(1) მგონი მრავალ-გვაროვანი ანტონ ფურცელაძე პოეტად არის: ბილიეთ იმისი ლექსი, რომელსაც აკ. წერეთელს უძღვნის და რომელშიაც ცხოვრების ტალღა ამ უბედურს აქანებს. ვერ გაუგია, ცხოვრების ტალღა კი არ აქანებს, არამედ ის ქარი, რომელიც ბექას ერთი მხრით უბერავს.

(2) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი პუბლიცისტიც არის: ბილიეთ იმისი რესპუბლიკაზედ და კონსტიტუციაზედ სჯავ; იმისი „ხმოვანი“ სამ-

რაბა. სახარებაში არა სწერია, — „სიტყვამან შენმან გამოგაჩინოს შენ“? იქამდინ მივიყვანოთ, რომ ის ავადიტიინოთ და მაშინ „სიტყვამან მისმან გამოგაჩინოს იგი“ და გამოგაჩინეს კიდეცა, ღმერთი, რჯული. ბაქია რომ გონიერებას პატარაობითვე არ გადაჩვეულიყოს, მაგ განზრახვას მიმიხვდებოდა, მაგრამ რადგანაც გადაჩვეულა, მაგას გერ მიხვდება და გულზედ-მოსული მამაცი გასტენავს ღუდგულის თოფსა, თავის კრიტიკის ფურცლებს აბჯრად აისხამს და გამოვა მოედანზედ; მოჰყვება თავისებურად თოფის სროლას და ჯირითს, ამ ვარჯიშობაში სრულის სამკაულით და ხერხით დაენახვება თავის საყვარელს „ცისკრის“ მკითხველებს — თავისი პოეტი (1), თავისი პუბლიცისტი (2), თავისი კრიტიკოსი (3), თავისი მოზღაპრე (4), და ბოლოს თავისი „თავხედი“ (5), რომელსაც ამოუკითხავს ოხუნჯობა რუსულ ჟურნალში, („Искра“) და იმოდენა მოხერხება კი არა ჰქონია, რომ ნაქურდალი ცხენისათვის კუდი რიგიანად გაეკრიჭა, რომ არ ეცნოთ, და ისე გადმოედო თქვენს „საქართველოს მოამბეზედ“.

ჯვაროზედ ბაისი; იბილეთ იმისი სხვადასხვა ამბები, რომლებსაც სიზმარში, ზედავს და თუ სიზმარმა უღალატა, თითონ მოაჭორებს და ენას მიუტანს „ცისკრის“ რედაქციას, რომელიც ერთგულობისათვის შუბლზედ ხელს გადაუსვამს ხოლმე; იბილეთ ის სტატია, რომელშიაც თავის მკითხველებს ჩვენი ბექა ახარებს, რომ მიხარებია რატაცის სამინისტრო დაეცაო. აი, უფალო ფურცელაძევე, რა ოსტატი ბრძანებულხართ!.. აბა ჩვენ მკითხველებს როდის ეწყინათ რატაცის მინისტრობა, რომ იმისი მინისტრობიდან გადადგომა გახარებოდათ!.. მაგრამ რა? ეგ სიტყვა „მიხარებია“ პუბლიცისტის მანერაა, კარგია, რომ მიუბამავს.

(3) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი კრიტიკოსიც არის. იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე და ქერელი ბექა ერთი და იგივე წიგნები არიან. იქნება დროს უხუმრია და საშასხაროდ ერთი და იმავე წიგნისათვის სხვადასხვა სახელები უწოდებია. დრომ ბევრი ამისთანა ხუმრობა იცის, აი მაგალითად, თითონ ანტონ ფურცელაძის მოვლენა ხუმრობა არ არის, მა რა ეშმაკიძე..

(4) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი მოზღაპრეც არის: იბილეთ მის კრიტიკულ სტატიებს გარდა, მისი „იმერული ლეგენდა“, მისი ზღაპარი ტუსთაველზედ და მისი ცოლზედ.

(5) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი, მგონი, „თავხედიც“ არის: იბილეთ სულ ყველა სტატიები, რაც თავის სიცოცხლეში დაუწერია, თუ თავზედზედ უარესიც არ იყოს; იბილეთ იენისის სტატია. მე ესეც მგონია იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე მართლა „თავხედი“ა, მეორედ იმიტომ, რომ იენისის „თავხედი“ და ანტონ ფურცელაძე თავხედობაში ერთმანეთს არ დაუვარდებია.

(სცენა წარმოადგენს ქართული ტახტით მორთულ ოთახსა. კედელზედ ჰკიდია ირმის რქა, ზედ აწყვია: ჭიანჭური, თარი და ჩონგური. ამ რქის ზემოდამ ვარაყიან ქალაღზედ, დიდ ჩარჩოში გაკეთებული, სხვილის ოქროს ასოებით დაბეჭდილია ის სახელოვანი ივ. კერესელიძის მანიფესტი კახელებთან, დაწერილი „უამსა“ სიზმარში მეფობისა მისისა*. ერთ მხრივ ამ მანიფესტს უკიდია სურათი, ზედ დახატულია, რომ თავგს უთხრია და კატა გამოუთხრია... ამ სურათს ზედ აწერია: „ეს სურათი ალლეგორიულად წარმოადგენს ერთის სახელოვანის რაინდის — ქერელი ბექის მდგომარეობას“. მეორე სურათი წარმოადგენს თერგსა ბღვინვარეს, ერთს ქართველ სტუდენტს კისერი წაუწვდია და თერგსა სვამს. ქერელი ბექა მიჰპარვია, ბუჩქებში ამომჯდარა და იმ თერგდალეულსა პურის მარცვლებს ესვრის და თან იძახის: „ჰი! მტკერი კი ავაღინე აქაურობას-და“.

ტახტზედ წამოწოლილია რედაქტორი, თავის მანიფესტს უყურებს და ნებივრობს. თავს ადგა თავისი რაინდი საომარის ტანისამოსით. ერთ ხელში უჭირავს „მოამბე“, მეორე ხელით დუღგულის თოფზედ დაყუდებულა, კალთები აუკეცნია — ერთი სიტყვით ომ-გადახდილობა ეტყობა. როცა „მოამბეს“ შეხედავს, კბილებს აკრაჭუნებს და ემუქრება, როცა რედაქტორის მანიფესტს — მაშინ სიამოვნებით ღიმილობს).

პატარა მოშორებით ერთი იმერელი ბიჭი ქერელი ბექის ჯოხის ცხენს ატარებს, მითამ დაღალულია, და მითამ ისე ნაოფლიც არის, რომ ჩულის მაგიერ დახეული „ცისკრის“ ფურცლები დაუხურავთ.

* 1860 წ. ნოემბრის „ცისკარში“ „ცისკრის“ რედაქტორს სიზმარში თავის-თავი მეფედ დასმული ენახა. აი თუ ტყუილია, იმისი მანიფესტი კახელებთან, დაბეჭდილი ნოემბრის „ცისკარში“ 1860 წ.:

ჩვენო სასიქადულო და საყვარელო კახელნო (1)! მე ვიყავ თქვენს კურთხეულ კახეთში (2) წარსულს თვეს, რომლის განმავლობაში მიჩვენეთ ყოვლის მხრივ შემწეობა, როგორც მე, აგრეთვე ჩვენს სამშობლოს ლიტერატურას; მე ვიყავ კახოსისგნით

(1) მეფური კილოც რომ აუღია! „ჩვენო კახელნო...“ როგორია..

(2) ნეტავი კახეთს!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

(მოიხედავს ბაქიასაყენ და მოქნარებით ეტყვის)

რას იტყვი ახალსა, ჩემო უკანასკნელო ნუგეშო!

ბ ა ქ ი ა

თქვენს სიცოცხლეს და იმ წყეული „მოამბის“ დამიწებასა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ეგ სალამი ხომ ჩვენი ჩვეულებაა, შენ ახალი თქვი რამ.

დაფუძნებულს თქვენ მდიდარ მხარეზედ (3), სადაცა ერთგულთ იმის შვილი-შვილთ არ დაუკარგავთ ძველი ჩვეულება, ძველათ-განვე შემოსული და სამკვიდროდ გადმოცემული პურადობა და სიხარულით სტუმართ მიღება. ამგვარ თქვენის სასიქადულო ჩვეულებისათვის (4), ამგვარ თქვენის ჩემდამი პატივისცემის, კეთილად მიღების და ყოვლის შესანიშნავ საგანთ ჩვენებისათვის (5) მოგახსენებთ უღრმესი გულით ჩემს (6) უუგულოთადეს მადლობას.

თქვენის ყოვლად სანატრელის ძველის ჩვეულების მტკიცედ და შეურყევლად დაცვის გულმხურვალედ მსურველი ივ. კერესელიძე (7).

(*) კიდევ იმეორებს, რომ მე მანდ ვიყავიო, სჩანს დიდ მუნათს ადებს კახეთსა, რომ იყადრა და ნახა კახეთი. ნეტავი კახეთსი..

(*) მადლობას უცხადებს ჩვენი სუტ-მეფე. აბა თუ არ მეფე, ვინ გაკადნიერდება ისე, რომ მადლობა დაბეჭდილი ქალაღით გამოუცხადოს მთელს კახეთის ხალხსა, ისიც ძველის ჩვეულების დაცვისათვის: აბა ივანე კერესელიძე რა მადლობის მოქმელია, თქვენი ჭირიმე!

(*) დახე, მთელი კახელები თანა ხლებია და უჩვენებიათ შესანიშნავი საგნები, მეფეა, მა რა არი.

(*) დახე, „ჩემსი“ ნეტავი კახეთსი

(*) ვერა ხედავთ, სწორედ მეფური ხელის-მოწერა არ არის? ეუბნება, რომ თქვენი ჩვეულების შეურყევლად დაცვის სურვილი მაქვსო. მეტი ბედნიერება-ღა უნდა კახელებს, რომ იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს ივ. კერესელიძესა, ეგ რომ არ იყოს, შენი მტერი!.. ეხლა ვიღას შეუძლიან კახელების ჩვეულება დაარღვიოს, რადგანაც ივ. კერესელიძეს იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს.

ბ ა ქ ი ა

(გასწორდება და დონის შემოიყრის)

„საქართველოს მოამბეზედ“ იერიში მივიტანე მარტში და ივნისში, რუსულ ჟურნალს „ისკრას“ რომ ყუმბარები მოვპარე, პატარა ზოგიერთგან გადავაკეთე და მივაყარე „მოამბეს“.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (ღიმილით)

მერე?

ბ ა ქ ი ა

„მოამბის“ მცველები ჭერ მაინც-და-მაინც ხმას არ იღებენ.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მე ძალიან მეფიქრება, ჩემო ბექავ! ის წყეული თერგდალეულები შენ არ იცი რა ხალხია! თუ ერთი ხელი შემოგვიბრუნეს, კუდიტ ქვას გეასროლინებენ.

ბ ა ქ ი ა (თავმოწონებით)

- ისე ბრძანებთ, თითქო არ მიცნობდეთ, რა კაცი ვარ: ჩემისთანა კაცს — მოდი ისე გააბრიყვე „მოამბის“ მცველები — რომ თავი გაუყადრონ და ხმა გასცენ! თქვენგან არ მივივრის!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მაშ, ჩემო ერთგულო ბოძო, დაჩუმდი, თუ ეგეც იცი, რას წასწვდები ხოლმე იმათ. ხომ ხედავ, ზედაც არ გიყურებენ.

ბ ა ქ ი ა

კიდევ ეგ გახლავს კარგი და! რათ დავჩუმდე? ისინი ჩემთან ბრძოლას თაკილობენ და ხმას არ იღებენ და ჩვენ საყვარელ ჟურნალის მკითხველებს კი ჰგონიათ, რომ მე ისინი შევაშინე, ხმა გავაყმედინე და ჩვენი მკითხველების თვალში გამარჯვებული ვრჩებით ამ-რიგად. ცუდია თუ?

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (ღაღონებით)

კარგია, მაგრამ მე ერთისა მეშინიან: ვაი თუ თერგდალეულებს გაუწყრეთ ღმერთი, ერთი თავზედ ხელი აიღონ და შენთან ლაპარაკი არ ითავილონ, მერე ხომ შენთან მეც თან გამიტანენ.

ბ ა ქ ი ა

როგორ, ბატონო!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

აი ისა, რომ რაც მე და შენ, ძმაო, ცოდვები ჩაგვიდენია, მოგვიყრეფენ და სულ შხამად ამოგვადენენ! შენ არ იცი, რა დაუნდობელი ხალხია ის თერგელები..

ბ ა ქ ი ა

რა ცოდვები? მე არ მახსოვს.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

აბა ჩვენი ცოდვები შენ რათ გეხსომება! თუნდ გახსოვდეს, შენ ისეთი ერთგული ხარ, რომ ძალად დაივიწყებ. აი, როგორც ის დაივიწყე, რომ მინამ „მოამბე“ გამოვიდოდა, სულ გლანძღავდით „მოამბესა“ და შენ კი წააყვედრე „მოამბეს“: აბა, როდის გლანძღავდითო, აკი თავის მკითხველებს ვახარეთო ერთხელ, რომ „მოამბე“ გამოდიოდა. ის კი არა თუ ეგ ერთხელ ცბიერობით ვახარეთ და წინა თვეებში კი მრავალჯერა გულწრფელობითა ვლანძღეთ. აი, თუნდა გაშინჯე ჩვენი ნომრები აპრილიდან ოქტომბრამდინ, თუ ნოემბრამდინ 1862 წლისა. ეს, რასაკვირველია, როგორც შეპდერის შესს ერთგულობას, დაივიწყე. ეგრეთი უნდა კაცი, ჩემო ბაქიაჲ! მე არ უნდა გამცე. მაგრამ ის წყეული თერგდალეულები შენსავით ერთგულნი ხომ არ არიან, რომ ჩვენი ცუდი დაივიწყონ. სულ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ შეგვიკეცენ!

ბ ა ქ ი ა (მებით გაამაყებულა)

აბა რა ცოდვები, მიბრძანეთ.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

განა ერთი და ორია, ათასია, ჩვენ საუბედუროდ. აი თუნდა 1859 წ. ოქტომბრის თუ ნოემბრის ეურნალში — ეს ოხერი, შინდოდა კრიტიკის მნიშვნელობა ისე ამეხსნა, რომ ჭვა გამეხეთქა — მაშინ ხომ პოეტი ვიყავ? — მაგრამ აი რა წამოვროშე: „კრიტიკა არის პატივი ლიტერატურულ ხეულსათვის მეთქი“.

ბ ა ქ ი ა

ეგ პლატონის მკერმეტყველობაა სწორედ, მანდ ცუდი რა არის!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

შენ ეგრე გგონია, ჩემო ერთგულ ბაქიავე, იმიტომ, რომ გიყვარ-
ვარ, თორემ აქ კარგი არა არის რა. პატივი, ჩემო ძმაო, ამ შემთხვე-
ვაში ნებესა ჰქვიან მდაბიურად. აბა კრიტიკა ნებვია? „ხნული“ რომ
არ წამომცდენოდა, მაშინ იქნება ვერ მიხვედრილიყვნენ, რომ მე
კრიტიკა და ნებვი ერთი და იგივე მგონია. მართალია, შენ ჩემის მე-
გობრობის გამო, შენის კრიტიკებით გულმოდგინეთ მესმარები, რომ
საქმითაც კრიტიკა ნებვად ვაჩვენოთ, მაგრამ იქნება ჩვენი მოყვარუ-
ლი ხალხი კი მოტყუვდეს ამით, თორემ ის შეჩვენებული თერგდალე-
ულები არ მოტყუვდებიან.

ბ ა ქ ი ა

მაგისტანები იმათ კი ცოტა აქვთ!..

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

აბა?

ბ ა ქ ი ა

მიმინო?!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ეგ აღარ მოაგონო იმ წყევულებს, თორემ ჩვენვე ჩაგვეთვლება
ცოდვად.

ბ ა ქ ი ა

როგორ?

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

აი ისე, რომ თუ ეგ მიმინოს შემთხვევა ფრანციკულმა ჟურნალმა
„Memorial d'Amien“ ღირს-საცნობლად დაინახა და რუსულმა გა-
ზეთმა* გადაჰბეჭდა, სჩანს მაგაში არის რამე. თუ შენი გონება ვერ
მისწვდა, იტყვიან ჩვენი მტრები, — ჩვენი რა ბრალიაო.

* «Очерки».

ბ ა ქ ი ა

მე, იცით, რას ვეტყვი მაგაზედ? თქვენ უნდა იცოდეთ მეთქი, რომ მე ავტორიტეტები არ მიყვარს. რა ვუყოთ, რომ რაღაც მორიელმა და რუსულმა გაზეთმა ღირს-საცნობლად დაინახა! მე ჩემი...

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

დაიცა, თუ ღმერთი გწამს, „ავტორიტეტები“ რომელი კუნძულისა ხალხია?

ბ ა ქ ი ა

არ ვიცი, თქვენმა მზემ! რა ვიცი, ესლანდელ რუსულ წიგნებში კი სულ მაგრე ამბობენ: „ავტორიტეტები აღარ უნდა იყვნენო“. მეც იქილამ ვიცი, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხმარობენ ხოლმე და მეცა ვხმარობ იმათის ბაძით. ეგ ხალხი უთუოდ ამერიკაში უნდა სცხოვრობდეს, დიდი ღვარძლიანი ხალხი უნდა იყოს, რომ ყველანი ამბობენ, აღარ უნდა იყვნენო; ყველას იმათი ამოწყვეტა უნდა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ეგრე უნდა იყოს. მაგრამ მე კიდევ იმ მიმინოსთანა ვარ. იმ მიმინოს, — შენ რომ დასცინი, — როგორცა ჩანს იმ გამოცხადებიდამ, ორმოც-და-ცამეტი წელიწადი უცხოვრია. არა, თუ ღმერთი გწამს, საკვირველი არ არის ენლა მაგდონს კაციც ძლიეა ცხოვრობს და! არა, თქვი, საკვირველი არ არის! თქვი, აქ ხომ არავინ არ არის უცხო.

ბ ა ქ ი ა

(აქეთ-იქით იყურება, ხომ არავინ არისო, და რომ დაინახა იმერელი ბიჭი, რომელიც დაცინვით იმის ჭოხის ცხენს ატარებდა, მივიდა და რედაქტორს ჩასჩურჩულა ყურში)

საკვირველია, მე და ჩემმა ღმერთმა!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (მითამ არ ესმის)

თუ საკვირველია, მაშ რაღად დასცინი „მოამბესა“, რომ ეგ იშვიათი ამბავი თავის მკითხველებს შეატყობინა? მართალია, რომ არ შეეტყობინებინა, მკითხველები ბევრს არ დაჰკარგავდნენ, მაგრამ რაკი შეატყობინა — აქ სასაცილო არა არის რა: იშვიათი ამბავი ყველასთვის საცნობელია.

ბ ა ქ ი ა

ეგ მართალია, მაგრამ აბა „მოამბეს“ როგორ მოუწონო რამე, — ეგ ხომ თქვენი ორგულობა იქნება. თქვენ არ მიბრძანეთ, რომ ცხვირის დაცემინებაზედ რომ „მოამბემ“ ღვთის წყალობაც გითხრასო, ტუტა აადინეთ! მე თქვენიც მიკვირს, რომ იმათ ამართლებ, აბა ვინ თქვენ და ვინ იმათი გამართლება!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (თავმოწონებით)

რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ მიცანი: რასაც შინ შენთან ვიტყვი, იმას განა გარეთ სხვასთანაც ვიტყვი? ისინი, მართალია, ბევრში მართლნი არიან, მაგრამ აბა ან ერთხელ მითქვამს საქვეყნოდ იმათი სიმართლე? აბა განა ღმერთი ისე გამიწყრება, რომ ჩვენი ქურნალის მკითხველებს იმათი სიმართლე გავაგებინო, — ეგ ხომ ჩვენი თავის ღალატი იქნება, აი ღმერთმა ნუ აჩვენოთ თერგდალეულებს ის დღე!

ბ ა ქ ი ა (აღტაცებით)

ოჰ, თქვენი ჰირიმი, თქვენი! კიდევ იმიტომ თითქმის ყოველს წელიწადს ქურნალის ახალს გამოცემაზედ ქვეყანას ეუბნებოდით, რომ „ხოლო ჩვენ თავმოწონებით ვალვიარებთ, რომ ღირსებად უნდა ჩაგვეთვალოს: ამდენს დაბრკოლებებთან სასოწარჟვეთელობა, დადგრომილობა, სიმტკიცე, მზნეობა, რომელთაც გამოგვიყვანეს თითქმის მძლეველად და მიგვახწვევინეს ჩვენდა წინადადებულს საგნამდი*. მართალიც არის: ასეთი მტკიცე და დადგრომილი ყოფილხართ, რომ ერთი იოტის ოდენა თქვენგან თერგდალეულების ქება არ წაგცდენიოთ. დიდება თქვენს სიმტკიცეს, დადგრომილობას და თქვენს წინადადებულს საგანსა*.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (თავმოწონებით)

მაშ რა გგონია! ვაი, რომ როცა ჩვენი ქურნალი მართო იყო — აბ, რა ნეტარი დრო იყო — მაშინ რომ მე პირში ლაგამი ამომედო, ეხლა მე რა მიჭირდა. მაგრამ რა ვიცოდით, რომ ღმერთი ჩემზედ ისე ხელს აიღებდა, რომ „მოამბესაც“ გააჩენდა ჩემდა საუბედუროდ.

* 1858, იანვრის თვისა წიგნი.

რომ მცოდნოდა, რაც არ ვიცოდი იმაზედ მე წერას არ დავიწყებდი. 1857 წ. მაისის ჟურნალში ის რაღაც ეშმაკად კუდიან ვარსკვლავზედ დავიწყე წერა, აბა ვინ მე და ვინ ვარსკვლავთმრიცხველობა! მაგრამ არა, ბატონო, თავის გამოჩენა მინდოდა. მე მეგონა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყნის დასასრულს მოასწავებს მეთქი. თუმცა ასტრონომი არაგო, ბაბინე წინააღმდეგს ამტკიცებდნენ, მაგრამ მე კი მაინც წამოვროშე „ეს (მითამ — იმათი) ხუმრობანი არაფერს არას გვიმტკიცებენ“ მეთქი*. ახლა მე რომ მჯეროდა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყანას ჩაჰყლაპავს, მიკვირდა, რომ ეგრე გულგრილადა ვართ და ვამბობდი იმ ოხერ სტატიიში: „ათასი წლის წინად ამევარს საგანს გონია ჩვენი წინაპარი ესრედ გულგრილად არ უყურებდნენ სოფლის დასასრულის მოახლოებასა, როგორც ჩვენ, რომელნიცა ყურადღებას არც კი მივაქცევთ და ყოველნი ჩვენ საქმეს ვასრულებთ უზრუნველად. მართლად, რომ არარაი მიზეზი არა აქვს ჭერედ სოფლის დასრულებას, (ხედავ, ჩემო ბაქიავ, რა ლოდიკაა!) ვნახოთ, რა იქნება 13 ივნისი!“**. 13 ივნისი გავიდა, მაგრამ ქვეყანა ისევ ქვეყნად დარჩა. კარგია, რომ მაშინვე ჩემი ვარსკვლავთმრიცხველობა მასხარად არ აიგდეს და ქვეყნის სასაცილოდ არ გამხადეს! აბა ვინ მე და ვინ არაგოს, ბაბინეს აზრზედ თქმა, რომ „ეს ხუმრობა არაფერს არ გვიმტკიცებს მეთქი!“ იმ ოხერ წელიწადს და იმ უბედურ თვეს განა მარტო ვარსკვლავთმრიცხველობაში შეეცდი, კიდევ ცოტა რამეშიაც. მაშინ გამოვაცხადე, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანს“ ვბეჭდავ მეთქი, „დაწყებაში ჩაურთევით სურათი მთხუზველისა შოთა რუსთაველისა“ მეთქი. „რადგანაც წიგნი — ეწერა ამ გამოცხადებაში — უნდა დაიბეჭდოს რიცხვისამებრ ამა წიგნის მყიდველის მსურველთა, ამისათვის ვითხოვთ, რათა გამოუცხადებდნენ უფალნი მსურველნი რედაქციასა და პირველადვე (ე. ი. წინადავე) წარმოადგენდნენ შესახვედრს ფასსა“***.

ბ ა ქ ი ა

მანდ რა გახლავს ცუდი?

* 1857, მაისის თვისა წიგნი, გვერდი 51.

** იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 51 გვერდი.

*** იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 52 გვერდი.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ისა, ჩემო საყვარელო ბაქიავე, რომ მას აქეთ ექვსი წელიწადი გავიდა და არც „ვეფხვის-ტყაოსანი“ დავბეჭდე და არც რუსთაველის სახე. ეგონებათ, რომ ფულები რადგანაც წინაღვე მოითხოვაო, იქნება (?) მიიღო კიდეცა და დაპირებული კი არ აასრულაო.

ბ ა ქ ი ა

თუნდ რომ ფულიც მიგეღოთ, — მე ცუდს არასა ვხედავ. აი, თქვენივე სიტყვებით გაგამართლებთ თქვენ: „იცით, რომ ყოველს საგანს (თუ სულიერს) ღონისძიება უნდა“*. თქვენ ამ სიტყვების წინააღმდეგ არ მოქცეულხართ: კაცსაც ცხოვრების ღონისძიება უნდა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

კარგი, ახლა, რაც იყო, იყო: ყოფილს არა ეშველება რა. (ჩაფიქრდება და ღრმა ფიქრებიდან რომ გამოვა, იტყვის): ჩემ სიცოცხლეში ბევრი შეცდომები ჩამიდენია. 1861 წ., მგონი იენისის ნომერში, მკითხველებს უმტკიცებდი, რომ ამერიკა მეთექვსმეტე საუკუნეში გამოაჩინეს მეთქი, თურმე ნუ იტყვით — ეგ წყეული ამბავი მეხუთმეტე საუკუნეში ყოფილა. მე არ ვიცოდი! მთელი ერთის საუკუნით ვიტყუვე. სულ მჭევრმეტყველობას რომ ვჩემობდი, აბა იმის ბრალია ესა, აი! იმისი არ იყოს, რომ იმავე ნომერში ვამტკიცებდი, რომ ქართველები პირუტყვები ვართ მეთქი. აი ის ოხერი სიტყვები: „ჯერ ჩვენი სიტყვიერება არა დაფუძნებულა“ მეთქი. მერე როგორღაც იარმუკაზედ ძველ წიგნებს ვეძებდი, რომ — როგორც „შვილი უმანკოების“ ისე ვთარგმნო და ჩემ სახელად გამოვსცე: ძველი წიგნებიდან ამოღებულს უფრო ძნელად შეიტყობენ მეთქი. ახლა რომ ვეძებდი, ერთი რიტორიკა ძველი რაღაცა შემხვდა; გადავშალე და წავიკითხე, რომ „სიტყვიერება“ ჯერ სიტყვის ნიჭსა ჰქვია, მერე მთელ ამ სიტყვებს, რომელიც ენაში იხმარებიან. გამოდის, რომ ჩვენი სიტყვიერება არ დაფუძნებულაო რომ სთქვა, მითამ გითქვამს, სიტყვები არ დაგფუძნებია, სიტყვის ნიჭი არა გაქვსო, ესე იგი პირუტყვები ვართო. ჩემო დედაბოძო ბაქიავე! გესმის, რა წამომიროშავს!

* იხილეთ ოქტომბრის წიგნი 1859 წ. გვერდი 184.

ბ ა ქ ი ა (ნუგეშა სცემს)

არ-ცოდნა არ-ცოდვაო, ნათქვამია. მაგაზედ რათა სწუხართ. თუნდ ეგ არ იყოს, ნეტავი თქვენ, ბატონო რედაქტორო, რომ მაგისტანებს აპყოლიხართ. ჩვენი მკითხველები, ხომ იცით, ისეთი გულკეთილები არიან, რომ მაგისტანებს არ გამოუდგებიან. მაგისტანებს რომ გამოუდგნენ, ხომ მე და თქვენ გასავალი აღარ გვექნება, ჩვენი ფარხმალი უნდა დავაწყოთ და შინ მშვიდობით წავიდეთ. ჯერ ღვთის მადლით ისინი იქამდინ არ მიხწეულან, რომ ეგენები ჩაიდინონ, — და თუ მე თქვენ მეყოლებით ცოცხალი და მე კიდევ თქვენა, — იმედია, რომ ვერც მიახწევენ ეგრე მალე იქამდინა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

რასაკვირველია, — ეგ ჭეშმარიტი სთქვი, მაგრამ მე მაინც გირჩევ ფრთხილად იყო. შენ უფრო ბუნდადა სწერე, საცა გონება არ მიგიწვდეს, ბევრი წერტილები დასვი — იტყვიან, ლიბერალიაო, თორემ გაგპენტამენ, ღმერთი, რჯული, გაგპენტამენ.

ბ ა ქ ი ა (თავმოწონებით)

მე ჯერ ყოჩაღადა ვარ.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

რალა ყოჩაღადა ხარ, რომ მარტის კრიტიკაში ნ. ბარათაშვილის ლექსსა მშიერი მივარდი, გეგონა ლობიო-შეჭამანდი დაგხვდებოდა, და იმის მაგიერ რომ მშვენიერი ლექსი დაგხვდა — აბა მშიერს რა გელექსებოდა — გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ მადა გამიღვიძაო და კუჭი კი ვერ გამიძლო. პოეზია ლობიო-შეჭამანდის ქოთან ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიპოს! მითამ შენი ლექსი, ჩემო ბაქიავე, ბაირონიდამ რომ გადმოგიღია, იმაზედ უკეთესია! შენ ცოტა ენა შეიკავე, თორემ მე ხეირს არ დამაყრი.

ბ ა ქ ი ა

ბატონო რედაქტორო! იქნებ მიწყურებით!.. ახლა დავიყბედე ისე, უთავბოლოდ, ამისათვის რათ უნდა გამიწყურეთ? თუნდ ეგ არ იყოს, ხომ მე და თქვენ შეგვიფიცნია, რომ მინამ პირში სული გვიდგა, „მოამბე“ უნდა ვლანძლოთ! კლანჭი რომ ვერაფერს გამოვკარ, ეგ მო-

უგონე, რომ ლობიო-შეჭამანდი არ არის მეთქი ნ. ბარათაშვილის ლექსშია. ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს კი სჯერათ, რომ ლექსი კაცს კუპს უნდა უძღობდესო, — და თქვენ მეტი რა გინდათ. ოღონდ „მოამბე“ კი ვლანძლოთ და იმათთვის სულ ერთია, გინდა ტყუილი თქვი, გინდა მართალი. თუნდ ეს შესწამე, რომ „მოამბე“ საძაგელი რამ არის, რადგანაც თივას, ბზეს, პურსა და ღვინოს არ გვიგზავნის-თქო. მოდავე ვინ არის? ვენაცვალე ჩვენს მკითხველებს! ღმერთმანი, იმას მოიკითხავენ, თივისა და ბზის გაგზავნა ჟურნალისა რა საქმეაო! იმათ რასაც ჩვენ ვეუბნებით, იმას იჯერებენ. პირმოთენობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და თქვენ დიდი ღვაწლი დასდეთ საქართველოსა, დიდი პატრიოტობა გამოიჩინეთ. შვიდი წელიწადი სულ იმ მეცადინეობაში დაღამეთ, რომ მკითხველი აზრს, აზრიანობას, სჯას გადააჩვიოთ, თორემ, თქვენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნებოდა!.. დავიღუპებოდით. ვინ არ იცის აზრიანობა, აზრის ჩხრეკა, სჯა რა მავნებელია ქვეყნისათვის და ნამეტნავად ჩვენის ჟურნალისათვის. აბა თქვენვე იფიქრეთ, ჩვენმა მკითხველმა მე და თქვენ რომ აზრები გაგვიჩხრიკოს და აზრების სჯაში შევიდეს, რა ხეირს დაგვაყრის! ტყუილად კი არა სწერდით ხოლმე, რომ ჩვენი ჟურნალი ჭერ უსუსური ბავშვიაო. აზრს ნუ მოსთხოვთო. ოო! დიდი შორმხედველობა გქონიათ! აბა რა იცოდით, რომ მე მოედანზედ გამოვალ უაზროდ? ეგ თქვენმა გენიამ გიწინასწარმეტყველათ და მკითხველებსაც ისე ჰგონია, რომ ჩვენი ჟურნალი მართლა-და ბავშვია. ის კი არა თუ მე და თქვენ თმაში ჭაღარა გამოგვრევია. მაგრამ ჩვენ რა? იმათ კი ისე ჰგონიათ და! აზრს ისინი ჩვენ არ მოგვთხოვენ და დავგვრჩა მე და თქვენ ბურთი და მოედანი. ეხლა, ბატონო რედაქტორო, ჩვენ მეცადინეობა უნდა ვიხმაროთ, რომ მაგ თვალთმაქცობილამ მკითხველი არ გამოვიყვანოთ, თორემ ჩვენი საქმე წახდა. უნდა ვეცადნეთ, რომ არაფერი ჩავაგონოთ, სიტყვისამებრ თქვენისა „ეს ისეთი საუკუნეა, რომელიცა არ მოითხოვს რაიმე ჩაგონებასა“*, რომ ღლე ღამედ ვაჩვენოთ და ღამე ღლედ. ღმერთი,

* 1858 წ. ნოემბრის ნომერში, გვ. 2, ქვევილამ შეორე სტრიქონი. ესე ვრცლად და გაჩვენებით იმიტომ ვაჩვენებთ, რომ მართლა ნახოთ, რომ რედაქტორის „წინადადებული საგანი“ ის არის, რომ არავის არა ჩააგონოს რა. როგორ მოგწონთ? მაშ მკითხველებო, რა უნდა ქნათ? მაშ თქვენ ჩააგონეთ მაინცა. მაგრამ რად უნდა, აი 1859 წ. ოქტომბრის ნომერში ამბობს რედაქტორი, რომ „მკითხველნი ყოველი

ჩვენი და თქვენ მზესა ვფიცავ, რომ ყველაფერს დაგვიჯერებენ. თქვენის შვილი წლის ღვაწლი უნაყოფოდ არ დაიქარგა მკითხველთათვის, იმათ ეხლა ისე ჰგონიათ, რომ რაც სხვისთვის დღეა, ის ჩვენთვის ღამეა, თეთრი — შავია, შავი — თეთრია. აი ეგრე მიახწიეთ, ძლევამოსილო, თქვენდა წინადადებულ საგნამდი, როგორცა თქვით 1858 წ. იანვრის თვის ნომერში. მეც — თქვენი უმორჩილესი მონა — მაგ გზაზედ ვადგივარ. აი, მარტის კრიტიკაში ის მართლა-და მშვენიერი ნ. ბარათაშვილის ლექსი მე ცუდად დავანახე მკითხველსა, გამოგილანძლეთ — ლობიო არ მოგვიხარშა მეთქი. გამოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე — კაცის შებრალებასზედ რათა სწერს მეთქი. თუ უნდა ჩვენ შეგვიბრალოს, კაცს რა შებრალება უნდა? მეორედაც გამოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე, ის რაღაცა რომ თქვა — კაცი არავინ არისო, რომ ფიქრი ვანდოვო, გრძნობა განუზიაროვო — ამაზედ კარგად მივარტყი. მაშ? რათ ამაყობს! მე კაცი არა ვარ, თქვენ, ძლევამოსილო რედაქტორო, კაცი არ ბრძანდებით, მა რა ეშმაკი ხართ. მითამ და იმის მეტი პატრიოტი არავინ არის! თქვენ განა პატრიოტი არა ხართ? მაშ რა იყო, რომ თქვენს ჟურნალში იმდენჯერ ეფიცებოდით მკითხველებს, რომ პატრიოტი ვარო! აი, მტრობა ეს არის და! რომ ჩვენ სიკეთეს ვერა ხედვენ! გამოგილანძლეთ თქვენი მტერი თ. გ. ერისთავი, რა ვიცი რაები არ დაუროშე, მითამ მესმის რამე და ვლაპარაკობ. იმასაც მივწვდი. ეხლა მკითხავთ, რათაო? იმიტომ, რომ ჩვენი „ცისკრის“ მკითხველები იტყვიან: «Ах, моська, знать она сильна, что лает на слона!»*. ისეთი დავტრიალდი, ისეთი დავტრიალდი, რომ ციბარუტი, ან ბზრიალა გეგონებოდით. აი, ოფლი წურწურით ჩამომდის. მომიტევეთ, ორი კაცი კი ვაქე: გ. თულაშვილი და გ. ჩიქოვანი.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (რისხვით)

რათ აქე? ვინ გეხვეწებოდა! ჯადო გიყო „მოამბემ“, თუ რა ღმერთი გაგიწერა? შენ არ იცი, რომ რუსთაველიც რომ საფლავიდან აღდგეს და „მოამბეს“ დაეხმაროს, ისიც უნდა ლანძლო!

იმედი წარმატებისა და ამ სახით გამოცემისა თქვენზედ არის დამოკიდებულიო. — მაშ რაღა გინდათ, მკითხველნო, ჟურნალის წარმატების იმედს თქვენ გახვევთ კოსერზედ. თითონვე გეუბნებათ, ჩემი იმედი ნუ გექნებათო. როგორია!..

* დახე, სჩანს გოშია ღონიერი არისო, რომ სპილოსაცა ჰყევასო.

ბ ა ქ ი ა (შემაჯრთალი)

მაპატივეთ. დღეის იქით, თუ თქვენი ბრძანებისამებრ არ მოვიქცე, უზიარებლად მომკალით. ეხლა კი ნება მიბოძეთ თავი გავიმართლო. ისინი რომ ვაქე, ყური მოგკარ, რომ თერგდალეულები არა ყოფილან, თორემ რათ ვაქებდი. ისინი ჩვენი საყვარელი მტკვარდალეულები არიან, ის მტკვარი დაუღვეიათ, რომელიც თქვენ ისე მშვენიერად აღწერეთ, როცა ჯერ კიდევ პოეტობაზედ ხელი არ აგეღოთ. აბა ლობიო-შეჭამანდი ის გახლდათ აი, ნივრით შენელებული!.. ღოღო-შეჭამანდის სუნი ასდიოდა! ლექსებშიაც კი გეტყობათ, რომ პატრიოტი ხართ: ღოღო-შეჭამანდი ხომ წმინდა ქართულია — იმის სუნიც კი თან აიყოლეთ. უჰ! სად ვიყავ მაშინ, რომ არ დავიძახე: კუჭი გაშიძლო მეთქი!..

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (თავმოწონებით და ამაყად)

კარგი, ჩემ ქებას თავი დაანებე, თორემ ეგონებათ, მეფერებო. შენ ის მითხარ, სხვაფრივ ჩვენ მკითხველებს როგორ აუბი თვალი.

ბ ა ქ ი ა

აი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ! მოვეყვი, ბატონო, ეს „ხულონიკი“ მეთქი, ეს „ფილოსოფია“, ეს „პოეზია“, სულ ასეთი სიტყვები ვიხმარე, რომ არც მე გამეგება, ჩვენ მკითხველს კი, რასაკვირველია, ეგონება, რომ მე ბრძენი ვარ, გადავრიე, გადმოვრიე, ვყვიროდი, რომ ამ „პოეზიაში“ ფილოსოფია არ არის მეთქი, ფილოსოფია პოეზიას მივახალე, პოეზია ფილოსოფიას შეუყეთე, ასეთი მტვერი ავადინე — თქვენ არ მომიცვდებით — რომ მეც თითონ თვალეზი ამება, მკითხველს ხდომ უარესი მოუვიდოდა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ეგ ვერ მოგსვლია კარგად. შენ არ იცი, რომ ფილოსოფია ფილოსოფიაა და პოეზია პოეზიაა!

ბ ა ქ ი ა (შეშინებული)

როგორ, თქვენი ჭირიმე!

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მაშ, გრ. ბარათაშვილის სტატია არ წაგიკითხავს? იმ გრ. ბარათაშვილისა, რომელმაც დაარღვია ფილოსოფიაც და პოეზიაც და ორივეს თავის საზღვარი დაუღო.

ბ ა ქ ი ა (დამნაშავესავით)

არა, ბატონო! მაპატივეთ.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

იქა სწერია, რომ „კაცი ბოროტია“ რომ სთქვაო — „ფილოსოფია იქნებაო“ და „კაცი ბოროტია, როგორც გველი“ — ესე რომ სთქვაო — „პოეზია იქნებაო“*. ამის შემდეგ როგორ გაბედე, რომ ეს ორი სხვადასხვა-ნაირი საგანი კრიანტიკლასავით ერთი-ერთმანეთში აურივე? ჰა! როგორ გაბედე!

ბ ა ქ ი ა

იმისთვის გაბედე. თქვენი ჭირიმე, რომ მკითხველისათვის თვალეზი უნდა ამება.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი (თითქო ეხლა გამოფხიზლდო)

ჩემო ბაქიავ! ჩემო ნუგეშო დედა-ბოძო! ბეჩავ! შენა ხარ?.. აი დასწყევლოს ღმერთმა, მე მეგონა, რო „მოამბეს“ ვეზაასები მეთქი. ხომ არ გამოგლანძღე? რა ვიცი, „მოამბე“ მეგონე და იქნება წამცდა რამე.

ბ ა ქ ი ა (გახარებულს)

არაფერი წაგცდენიათ. რომ წაგცდენოდათ, აქ არ გახლავარ, გავიგებდი.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მაინც და მაინც ბოდის მოსახდელად მე შენ ერთი ლექსი უნდა გიძღვნა, ჩემო ერთგულს! აი, მიყურე, ზეგარდმო შთაგონება მამდის.

* 1861 წ. „ცისკარი“, ნომერი არ მახსოვს, მგონი მისისა იყო.

(მართლა, თვალებს აბრიალებს, თმას იწეწს, სალოკავ თითს ბაქი-
ასკენ იშვერს, მეორე ხელით კი მუშტს „საქართველოს მოამბის“
რედაქციას უღერებს)

ბ ა ქ ი ა

ბრძანეთ, შენი ჭირიმე! ერთი, სიბერის დროს თქვენის ლექსით
კიდევ დაუტყბეთ ყური თქვენი ჟურნალის მკითხველებსა. „მომამბემ“
რაც უნდა იყროყინოს, მაინც კიდევ „ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის
სჯობია ჩანჩალი“.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

(დაიწყებს. ბაქიას ჯერ კი შეეშინდება, მერე კი სასოებით და-
უწყებს ყურებას თავის რედაქტორის ღალადებას და თანაც ტუჩს
ილოყს და ნერწყვი მოსდის, რადგანაც რედაქტორის ყოველი სი-
ტყვა ლობიოში ამოვლებული ლუკმა ჭგონია)

აბა ყური დამიგდე.

„ვაი „ცისკრის“ დრონი, ნაქებნი მტკბარად,

წარივლტენენ, გაჰქრნენ სიზმებრივ ჩქარად,

მე კი იგივ ვარ მარად და მარად.

„ცისკრისა“ გარდა „მომამბეც“ გაჩნდა,

არ გიკვირთ, მხედავთ კვლავცა სულმდგარად!

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

გლახ ბედისაგან ეგრედ დასჯილი

მე ჩემს ბაქიას ვუწოდებ ფარად,

მე კი იგივ ვარ მარად და მარად.

იგიცა იბრძვის, თუმცა ბევრს ცრუობს,

მაგრამ მეც ერთ დროს ვიყავ ამ-გვარად,

ეხლაც იგივ ვარ მარად და მარად.

მას ვრთქვი: ჩვენს მკითხველს აუბი თვალი,

თორემ „მომამბე“ ჩვენ გვჯობს აშკარად,

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

თუმცა მას ჩემებრ თავში უბზუის,

მაგრამ კი იბრძვის ბრძანების გვარად.

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

ჯერ მარტო ვიყავ, რაეხს ვჩადოდი,

აწ ბაქიაც მყავს ტაკი-მასხარად,
მეც იგივე ვარ მარად და მარად.
ზოგი აწ ნახე, ჩემო მკითხველო!
თვალთმაქციობას მოვეყვით რა-გვარად,
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
მე ხალხს ვარწმუნებ ყოველ წელს რომა,
ახალ გზაზედა ვადგები მყარად,
მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.
მეცა მიჯერებს ჩემი მკითხველი.
ვიბრალე მკითხველს, შერების შემცდარად.
მე იგივე ვარ მარად და მარად.
აბა ვინ მე და ვინ ახალი გზა,
შენგან არ მიკვირს: გჯერა ნეტა რად?
მე ხომ იგივე ვარ მარად და მარად.
რით ვერ გაიგეთ არ ვსდევ ჟამთა ცვლას!..
მე ისევ ის ვარ მარად და მარად!“

როგორია?

ბ ა ქ ი ა

დიახ ჩინებულია. მაგრამ მე კი მასხარად რომ არ გეხსენებინეთ, უფრო თქვენი სახელის ღირსი იქნებოდა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ახლა, შე დალოცვილო, არ გინდა, რომ ჩემ სიცოცხლეში ერთი მართალი სიტყვა მაინც მათქმევინო!..

ბ ა ქ ი ა

ნება თქვენია, თუ თქვენს ჩვეულებას უღალატებთ, მე არა მეთქმის რა.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ეხლა კი მშვიდობით. ეს კი უნდა იცოდეს, რომ შენი მახვილი ყუ-რი „მოამბის“ რედაქციის კედელს არ უნდა მოაშორდეს, რაც შეიტყოს, ამბავი მომიტანე. მერე — მე და შენ რომ ვიცით — ისე გადავაკეთოთ

და ჩვენი მკითხველები გავახაროთ. გესმის თუ არა? ჰო, მართლა! ივ-
ნისის იერიშის ამბავი, რომ ვერ მიაღწე.

ბ ა ქ ი ა

(გასწორდება და კისერს მოიღერებს)

მიმინოსი ხომ იცით. ეგ ერთი ყუმბარა, მეორედ კი ორი ყუმბარა
ერთად ვესროლე. ერთი, რომელიც ტრედიაკოვსკით იყო გატენილი
და ყიფიანს შიგ გულის ფიცარში დაუნიშნე, მაგრამ ის წყეული უკან
დატრიალდა და მევე მამხვდა; მეორე, სუმაროკოვით გატენილი, ილია
ჭავჭავაძეს შუბლში დაუნიშნე და ისიც უკანვე დატრიალდა, მეცა
თავში და მას აქეთ ისე დავრეტიანდი, რომ „თახეხდი“ გავხდი.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

დაჭრილობისათვის ჯილდოს მოგცემ, ნუ გეშინიან, შენ სხვა თქვი
რა მოხდა?

ბ ა ქ ი ა

მერე, ხომ მოგეხსენებათ, რალაცეები მოვუგონე „მოამბეს“, რომ
ეგება ქართველებმა იმაზედ ხელი აიღონ მეთქი. ხანა ვთქვი: „მოამ-
ბე“ ყროყინებს მეთქი, ხან ვთქვი, სიზმარი ნახა მეთქი, რა ვიცი, ხომ
მოგეხსენებათ ჭორის ამბავი. მართლა, კინალამ არ დამავიწყდა: გუ-
შინ სიზმარი ვნახე, რომ იმ შეჩვენებულ „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს,
ვითომ თქვენ შემოგეწყით თქვენი შვილის წლის ჟურნალები და ისე
იჭექით ნაეტიკებზედ და მიცურავდით მტკვარში. მეც თურმე ჩანგალ-
ზედ გამობმული ნაეტიკის უკან ავთრეოდი და წყალში ფვორთხალა-
ობდი. ამისას რას გვიბრძანებთ? გამოუცხადოთ ჩვენ მკითხველებს,
თუ არა?

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

რაო? შენა ნახე სიზმარი, რომ „მოამბეს“ მაგისტანა სიზმარი
უნახავს?

ბ ა ქ ი ა (თავმოწონებით)

აბა მე ვნახე, აი! რას გვიბრძანებთ, გამოუცხადოთ?

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

(შუბლზე სალოკავ თითს მიიღებს და ღრმა ფიქრში შედის)
არა, ჯერ მოვიცადოთ, შენი მეორე სიზმარი რას იტყვის.

ბ ა ქ ი ა

რა მოცდა უნდა: წინდაწინვე მოგახსენებ, რასაც იტყვის.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ნუ მასხარაობ! აბა რა იცი, სიზმარში რასა ნახავ?

ბ ა ქ ი ა

რომ არ ვიცი, განა ვერ მოვიგონებ. აი, ივნისში რომ დავწერე „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს მეთქი, რომ ჩვენს ჟურნალს ხელის-მომწერი არ ეყოლება, მაგრამ მგონი თითონვე აუცხადდეს მეთქი, — ისე, ჩემ თავად არ მოვიგონე! ეგრე რომ არ ყოფილიყო „მოამბე“ თავის სიზმარს მე რათ მეტყოდა? მაგასაც ისე მოვიგონებ, რა! მე ცოცხალი გყვანდეთ, თორემ ბევრს მაგისტანებსა ნახამთ ჩემგან.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მაშ კარგი, ჩემო გულითადო მეგობარო ბაქიავე! წადი, შინ მოიფიქრე, რომ თუ რამ გაიგონო, კარგი რამ იყოს, გესმის თუ არა? ისე, ჩვენი მოსაწონი.

ბ ა ქ ი ა (თავს უკრავს)

ადვილი სამსახურია! ხელში რომ „მოამბე“ მიჭირავს, ამისას რას მიბრძანებთ?

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

ცეცხლში დაწვი ეგ შეჩვენებული, ეგა.

(ბაქია ჯერ წიხლით შეადგება, რომ პირველი — ჯაფრი ამოიყაროს. და მეორე — ზულმოდინება აჩვენოს რედაქტორს, მერე ანთებულ ბუხარში შეაგდებს უმწეო „მოამბეს“)

წავიდა ძველი წელიწადი — ეგ უგემური, უმადური, უმადლო, ილაჯ-გაწყვეტილი და პირგამშრალი ბებრუცანა. გუშინ ღამის თორმეტს საათზედ ანდერძი ავუგევით და ჩავაბარეთ მის გაუმადლარს პატრონს, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, და საუკუნოება ჰქვია. ნეტა რა პირით შეეყრება მაგ უღმობელს პატრონს ეგ პირმა-ვი, პირუტყვი წელიწადი? რა ანგარიშებს დაულაგებს, დაეთრებს რა მაცდურობით გადაუშლის, სასწორის უღელს როგორ ასწევს და დასწევს? ეს ძველი წელიწადი ჩვენგან, კაცთაგან, ისე გაცუღლუტებული იყო, რომ არა მგონია თავის უტყუარ გამკითხავის წინაშე თავისი ოინბაზობა დაიშალოს, ერთს-ორს მალაყს მაინც გადავა. ხოლო მისი პატრონი საუკუნოება, თუმცა გაუმადლარია და ბევრად-ბევრი მაგის-თანა წელიწადი გადაუყლაპავს, და როგორც ვეშაპს წვეთი, ისე ადვილად მოუწელებია, მაგრამ რომის პაპსავით შეუტყდომელი გამკითხავია, და თუ უწინდელ დიამბეგსავით დაუქრთამებელი არ არის, მაინც უანგაროა. რაც უნდა მალაყებს გადავიდეს, იგი გამკითხავი თავის უანგაროს, უტყუარს და პირმოუფერებელს მსჯავრს დასდებს. ამ მსჯავრს არც ახელადია აქვს, არც კასადია, თუმცა-კი ამაებში გავარჯიშებული, გაწურთვნილი და ადვოკატებისაგან გაცუღლუტებული ძველი წელიწადი თავისას ეცდება, რომ ერთიც მოახერხოს და მეორეც. მაგრამ ამოდ-კი: განაჩენი საუკუნოებისა დაურღვეველი და შეუცვლელია.

საზარელი სახე ჰქონდა ამ მიცვალებულს ბებერსა: კბილები ჩამტვრეული, პირის-სახის კანი მეშსავით შემხმარი, დამჰქნარ ლელვსავით დანაოკებული, წელწახრილი, ხელ-ფეხ-ვაშეშებული, თვალებ-ჩაცვივნილი, უსულო, უგულო, უსისხლო და უსიცოცხლო. შემეზარა, თვალი მოვარიდე, ზურგი შევუქციე, პირი მზის ამოსვლისავენა გქენი და რა დავინახე? პატარა ოქროს-თმიანმა, თურაშაულ ვაშლსავით წითურმა, ჩაბურთებულმა, ჩასუქებულმა, ახლად დაბადებულმა ბავშვმა შემომცინა თავის უმანკოებით სავსე მშვენიერ ღიმილითა. ზურგთ უკან ძველია, თვალ-წინ ახალი, იქ სიკვდილია, აქ სიცოცხლე,

იქ გახრწნილებათ, აქ აღყვავება, იქ მზე ჰშლის, ალბობს და ჰხრწნის, აქ ჰბადავს, ჰზრდის და აკოკრებს, იქ მომწყდარია წყარო ცხოვრებისა, აქ დულს და ჩუხჩუხებს, იქ სამარეა, აქ აკვანი. წავიდა ნავარდზედ ჩემი გულისტქმა, როგორც გათამამებული მიმინო და ვსტქვი გულში: ამ ახლად-შობილის აკვანს ნეტა რა-რიგი ბედი დაარწმუნებდა? ვაი თუ!.. მაგრამ რა ვაი თუ? დღეს ახალი წელიწადია და შავი ფიჭვი შორს ჩვენგან.

ახალი წელიწადია, მაგრამ როგორ მოგილოცოთ ეს პირველი დღე ახალის წლისა, — არ ვიცი. ჩვენს ძველს ჩვეულებას რომ ავყვეთ, უნდა შექრის-ყინული მოგართოთ და მოგახსენოთ: „ღმერთმა ასე ტკბილად დაგაბეროთ“. მე თუ მკითხავთ, ამის თქმა ვერ მეჭაწნიებია არ ვიცი, სხვა რას იტყვის და მე-კი ეგ წყველა მგონია და არა დალოცვა. ნეტა რა სანატრელია სიბერე? სიბერე ყველა ჭირზედ უფრო ძნელი ჭირია. სხვა ჭირი ან მოვა, ან არა, სათუო საქმეა. სიბერეს კი სად გაეჭევა ადამიანი? დღეს იქნება თუ ზვალე უსათუოდ მოცოდება თავის-თავად და ჩვენდა დაუკითხავად იასაულად ჩაგვიდგება ტანში ვერც ვერავინ გადაუდგება წინ, ვერც ვერავინ გადაუჩეხება. ეს ერთი. მეორე ისა, რომ სხვა ჭირს, თვინიერ მამულების გამოიჯვინის ჭირისა, რაც უნდა იყოს, როგორმე მოვევლება, თუ კაცი არ გაბრიყვდა და ჩვენებურ ექიმებს არ ჩაუვარდა ხელში, სიბერეს კი წამალი არა აქვს. სიბერე დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტია“. დროთა-ბრუნვა კიდევ ჩვენს საადგილ-მამულო ბანკზედ უფრო ულმობელი, უფრო შეუბრალებელი მოვასშეა რაც უნდა ძვირფასს ღერბიან ქალღმრთელს საჩივარი დასწეროთ, მაგ „ისპოლნიტელნი ლისტს“ ვერავინ გააუქმებს! სიკვდილის ბოქაულს, სულთამხუთავს, ხელთ უპყრია აღსასრულებლად. ღმერთმანი, ზოგიერთებსავეთ დაჰქრთამავ, ხახას ჩაუღობდ და უკან გააბრუნებ! მოვა, კარებს დაგიკაქუნებთ, თუ არ გაუღებთ, ისე შემოგვაპრებთ, რომ ვერც-კი გაიგოთ ვერავინ ვერ წაუვა ხელიდამ, თუნდა მთელი რაც მარშლებია, სულ წამოგესარჩლონ.

პრიკაზის ვალი შეიძლება გაპატიონ, შეიძლება საადგილ-მამულო ბანკი იმისთანა ბანკად გადაიქცეს, რომელსაც ჩვენი სანატრელი სახელი ჰქვია: „ავილე და აღარ მოგეციო“:

შეიძლება სომეხმა გუთანს მოჰკიდოს ხელი და ქართველმა — დუქანს: შეიძლება ქართველი კაცი ისე დაჰკვიანდეს, რომ ადვილად ასა-

ღებს ვალს ძნელად შეჰბედოს და ხვალინდელი ქათამი დღევანდელ კვერცხს ამჯობინოს. შეიძლება ქართველი კაცი ისე გამოკეთდეს, რომ არამც-თუ ძმამ ძმას უმტროს და აბეზლოს, არამედ სხვის მტრობაც შეეზაროს;

შეიძლება ჩვენმა ქალებმა ქართული ლაპარაკი აღარ ითაკილონ, იქნება რალაცა დაისწავლონ, იქნება დაისწავლონ კიდევ და ძერა-დედობის სათამაშოდ მოწყობილი ტიურნიურები, როგორც იყოს, ცრემლის ფრქვევით და ვაი-ვაგლახით დასთმონ;

შეიძლება ქართველმა კაცმა სასკოლო ფული, თავის შვილების გასაზრდელად, ჭაპან-წყვეტით როგორც იქნება გამოიმეტოს;

შეიძლება ქართული ლიტერატურა ისე გამოკეთდეს, რომ ლანძვა და თრევა ლიტერატურად კი არა, უკადრისობად ჩაითვალოს და გაუპატიურება ადამიანისა უწვრთნელობაში ჩამოერთვას გამაუპატიურებელს.

შეიძლება ჩვენი მტკვარი დოდ იქცეს, გორის ციხე ჯამად, იალბუზი ჯამში ჩაყრილ მჭადად, მცხეთის ხიდი კოვზად და ისეთი მუცელიც ჰქონდეს კაცს, რომ ყოველივე ეს ერთ სადილადაც არა ჰყოფნიდეს, — გლეხურის სიმღერისა არ იყოს: შეიძლება —

ზღვა დაშრეს,
ქვიშა გამოჩნდეს,
თევზი მთას ვლიდეს სიარულითა,
ვირი ბჰედ იჯდეს,
ჯორი შვილს ზრდიდეს.
მგელი თავს ადგეს ჭიანურითა*.

ყოველივე ეს შესაძლოა, მხოლოდ იმისა რამ არის ყოველად შეუძლებელი: ერთი — ვალში ჩაგარდნილ ქართველ კაცის ვალიდამ გამოსვლა, მეორე — ქართველ ლიტერატორის კუჭმადლობა, მესამე — აქაურის ექიმებისაგან კაცის მორჩენა და მეოთხე — დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტის“ გაუქმება და თავიდან აცდენა.

სიბერე, ბატონებო, რაც გინდა სთქვით, სენია, და სენი ტკბილი იყოს, თუნდა მწარე, ორივე ღმერთმა დასწყევლოს. სხვისა არ ვიცი

* ძველი სიმღერა.

და მე-კი ღმერთმა თავის-დღეში ნუ დამაბეროს. ღმერთმა ცხოველ-
მყოფელი სიჭაბუკე არ მომავლოს, არ მომიშალოს, ვინემ პირში სუ-
ლი მიდგა, ანუ ვინემ შევესწრებოდე იმისთანა ქართველის კაცის
ნახვას, რომ მოძმესათვის არ ემტროს, სხვის სიკეთე არ შეშურებო-
დეს და ვალი თავისდღეში არ აეღოს და, თუ აეღოს, გადაეხადნოს.
ბევრი წყალი ჩაივლის მინამდის, მართალია, მაგრამ სიცოცხლე არა-
ვის მოსჭარბდება. მეც დიდის ხნით სიცოცხლე მინდა თქვენთვისაც
და ჩემთვისაცა.

მართალია, არც იმისთანის ნატვრა უნდა, რაც უიმისოდაც არ აგ-
ვცდება, და არც იმისთანისა, რასაც თითონ ბუნება უარყოფს და არ
გვითმობს. სიჭაბუკე ბუნებითად წარმავალია, მოკლე ხნით მოსული
სტუმარია, დილით მოვა და საღამოთი მიდის და, როგორ შეიძლება
ადამიანს სამუდამოდ შეჰრჩესო, მეტყვიან? მართალი ბრძანებაა. სი-
ჭაბუკე მოკლე ხნის სტუმარია. ხოლო ვიკითხოთ: ვისთვის და რის-
თვის? მარტო ზორცისათვის. დროთა-ბრუნება მარტო ზორცს ერჩის,
ზორცსა სძლევს. ზორცს მაგისათვის არც ფარი აქვს, არც ხმალი. ად-
ამიანი ხატებაა ღვთაებისა განა ზორცითა? ადამიანს ზორცის გარდა
ერთი რამ სხვა მოჰმადლებია, რომლითაც იგი ადამიანობს ვით კერ-
ძო ღვთისა. ის ერთი — სული და გულია, უჰკნობლობის ნიჭით და
ღონით დალოცვილი. ეგ ღვთაებრივი ნიჭი, როგორც ყოველივე ღვთა-
ებრივი, დროთა მბრძანებელია და არა ყმა. შესაძლოა, ზორცი დაბერ-
დეს, დაუძლურდეს, სული და გული-კი ისევ ჰყვოდეს, ზეგარდმო
მადლით შექმოფენილი და მრავალფერად გადაშლილი, თუკი ადამი-
ანი საკადრისად უპატრონებს, ადამიანურად მოუვლის, ზორცის
მბრძანებლად გახდის და ზორცს არ გაალახვინებს. მე ვსთქვი — ეგ
ნიჭია-მეთქი და ნიჭს ზრდა, წრთენა, გახსნა და გაშლა უნდა. ყოველი
ცოტად თუ ბევრად სხვაზედ აღმატებული კაცი არ შეიძლება ამ გზას
ასცდენოდეს, და ამიტომაც მოხდება, რომ ზორციით დაბერებულს სუ-
ლი და გული ჭაბუკისა შერჩება ხოლმე საფლავის კარამდინა. უკე-
თესნი და უდიდესნი კაცნი ქვეყნიერობაზედ ამისთანანი ყოფილან.
საქმე ის არის, ზორცთან ერთად არ დაგიბერდეს სული და გული, სუ-
ლით და გულით ყოველთვის ჭაბუკი იყო, და მაშინ ფარიც ხელთ
გექნება მოსაგერად და ხმალიც სატევრად.

ეხლა-კი შემიძლიან ჩემებურად მოგილოცოთ ახალი წელიწადი:
მაშ ღმერთმა თქვენც თავის-დღეში ნუ დაგაბეროთ, ღმერთმა ყოვლად

შემძლებელი, ცხოველმყოფელი სიჭაბუკე არ მოგაკლავ, არ მოგიშალავ, ვინემ ცოცხალ ხარ.

„ვინემ ცოცხალ ვართ, ეგრე ვქნათ,
ვახაროთ ჩვენსა იასა,
მოვკვდებით, გაუხარდება
სამარის კარსა ჭიასა“*.

მაინც ვშიშობ, ვაი თუ ეს დალოცვა მიწყინოთ-მეთქი. უწინდელს ისე შევჩვეულვართ, რომ მეც თითონ ტანში ჟრუანტელი მივლის, როცა ვამბობ: ღმერთმა ნუ დამაბეროს-მეთქი. ეს ამისთანა თქმა წყევლად არის ჩვენში მიღებული. ჩვენმა მოხუცებულმა დედაბერმა რომ გამოგონოს, ღვთის გმობად ჩამოშართმევს, მომვარდება, პირზედ ხელს ამაფარებს და მეტყვის: „ნუ, ნუ, შვილო, ეგრე თავს ნუ გამოიმეტებ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი. ნუ აწყენინებ ღმერთსა, ნუ იწყევლი თავსაო“. ლამის გული გადამიდგეს და ამ დედაბერს მიემხროს! რა ძნელი ყოფილა ჩვეულება.

მე რომ თვითელთან ცალკე მქონდეს ამ შემთხვევაში საქმე, იქნება დედაბერს დაეძლია და მე ჩვენი ძველის ჩვეულებისამებრ მოვქცეულვიყავ და ეს ახალი დალოცვა, თუ მოლოცვა არ შემომეღო.

მე სახეში მყევხართ ყველანი ერთად. ყველანი ერთად ხომ ერია, ქვეყანაა. ნუთუ ერს, ან ქვეყანას, მოუხდება ესეთი დალოცვა: ღმერთმა ტკბილად დაგაბეროსო. ღმერთმა ნუ ქნას. ერის სიბერე ერის აღგვაა დედამიწის ზურგიდამ. შორს ჩვენგან სიბერე! ერს ერთი სული, ერთი გული აქვს, ხოლო ზორცი იმდენი, რამდენიც ცალკე ადამიანია. როგორც ყველასი ერთად და ერთს ღვთის დაბერება არ შეიძლება, ისეც ერისა. ივანე ბერდება და მიდის, პეტრე იზადება და მოდის, და ერი-კი ისეც ერია, ერთ-სულ, ერთ-გულ. ერი თავისის სულით და გულით იმ ტურფა საბაღნაროსა ჰგავს, საცა, რუსთაველის სიტყვით, ერთი მიდის და მის მაგიერ სხვა მოდის, თითონ ბაღნარი-კი არის და არის მუდამ მწვანე, მუდამ დაუჭკნობელი, მუდამ ყვავილოვანი, იაზამბახ-ვარდ-გაშლილი, როგორც ჩვენი ძველი პოეტი ბესიკი იტყოდა.

მართალია, ხან ცა მოუღრუბლებს ხოლმე და მშვიდობიანი, მორცხვი, კდემით-მოხილი ია ნაღვლიანად თავს ჩაჰკიდებს, ყელმოღერე-

* ფშური ლექსია.

ბული და თავმომწონე ზამბახი წელში გადიხრება, ეშხით ცეცხლმოდებული არშიყი ვარდი აღარ აკვნესებს თავის ბუჩქებში ტრფიალებით დამთვრალს და გახელებულს ბულბულსა, მაგრამ ბაღნარი მაინც ბაღნარია, მაინც ჰყვავის, მაინც ფშვენს, მაინც სიცოცხლის ძარღვი დაუღალავად უცემს სიცოცხლისათვისვე და ემზადება კარგის დღისთვის, სხვა უკეთეს დროსთვის. აბა ახლა მაშინ ნახეთ ერი, როცა ფირუზის ფრად გადაწმენდილი ცა, უღრუბლო და შუქმოფენილი, თავის უშველებელ ფრთებს ზედ გადმოაშლის ხოლმე, როგორც ფრინველი თავის ბლარტებს: მაშინ ნახეთ ის ტურფა საბაღნარო, რომელსაც მე სული და გული ერისა დავარქვი, რა ყვავილების კონას შეჰკრავს! ნუთუ გინდათ ეს სული და გული დაგვიბერდეს!

ღმერთმა ნუ ქნას.

მაშ გაუმარჯოს დაუქცნობელს სიჭაბუკესა, აჟ და მარადის!

ჩვენ გვესმის, და ადვილად გამოსაცნობიც არის, რისთვის გვიზარია იესო ქრისტეს შობის დღე, გვესმის ეს დიდი დღე რისთვის არის დიდი, რისთვის არის ყოველ-წლივ სიხარულით და მილოცვით მისაგებებელი, რისთვის არის სადღესასწაულო დიდისა და პატარისათვის. ამ დღეს დაიბადა სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველი და ცხოვრების მომნიჭებელი მაცხოვარი ქვეყნისა, ღმერთი ყოვლად მოწყალებისა და ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა. ღმერთი ნუგეშის-მცემელი უძლურისა და უღონოსი, დავრდომილთა აღმადგენელი, სნეულთა მაურევბელი, ცოდვითა შემწყნარებელი, მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა მეოხ-პატრონი და მწყალობელი. მან აღამაღლა ღირსება და პატივი ადამიანისა იქამდე, სადამდინაც მისდა მოსვლამდე ვერ მიმწვდარიყო ადამიანის შეშინებული გონება და გაუღვიძებელი გრძნობა. „ვით მამა ზეცის იყავ შენც სრულიო“, უმოძღვრა კაცს და ამით გვამცნო, რომ კაცი შემძლებელ არის აღსლვად ღვთაების სისრულემდე. რაოდენი დიდებაა და პატივი კაცის ბუნებისა ამ ექვსს სიტყვაში, ღვთისა ბაგეთაგან წარმოთქმულში!.. იღვაწე და ღვთის სისრულემდე შენც შეგიძლიან ასვიდე და მიახწიო. ესოდენი განდიდება და აღმატება ადამიანის ღირსებისა ჯერ მინამდე არა ადამიანს არ გაეგონა და საკვირველია განა, რომ ყოველ ამის შემდეგ ყოველ-წლივ იესო ქრისტეს შობის დღეს დიდებით ვადიდებთ, ერთმანეთს სიხარულით ვულოცავთ, ვმხიარულობთ და თვითეულის გული მოწყალებისათვის და მადლისათვის სძგერს.

ხოლო არ გვესმის, რა მიზეზით ამისთანავე, თუ არ მეტის, სიხარულით ვეგებებით ხოლმე პირველ დღეს ახალის წლისას. აი ესეც ახალი წელიწადი და არ ვიცით რა მოგილოცოთ: წასვლა ძველისა, თუ მოსვლა ახლისა. ან ერთში რა ყრია, ან მეორეში, ვერ გამოგვიცნია. წასვლა ძველისა თავის-თავად ბევრი არაფერი სასიხარულოა. პირიქით, სანადღვლეი უფროა. ჯერ იმიტომ, რომ კარგი იყო თუ ავი, მაინც შეჩვეული ჭირი იყო და შეჩვეული ჭირი ხომ ზოგჯერ ქართველისათვის შეუჩვეველ ღვინსა სჯობია. მეორე იმიტომ, რომ ძველი

წელიწადი წავიდა და სასიცოცხლოდ მოთვლილ დღეთაგან თვითო-
ეულს ჩვენგანს მოაქლდა მთელი სამას-სამოც-და-ხუთი დღე და სამას-
სამოც-და-ხუთის დღით ახლო მიუვდით იმ აუცილებელს სადგურს,
საცა შესვლაა და გამოსვლა-კი აღარა. ნუთუ ეს მისალოცველია და
სასიხარულო!.. ზემოთაა, მთელი სამას-სამოც-და-ხუთი თორმეტ-სა-
ათიანი დღე და მთელი სამას-სამოც-და-ხუთი თორმეტ-საათიანივე
ღამე!.. წავიდა და დაიღუპა ეს ამოდენა დღე და ღამე, ეს ამოდენა
დრო და ჟამი იქ, საცა სიცოცხლე უამისოდაც წუთია. დროთა ბრუნ-
ვამ რომ ეს ამოდენა ღალა წაართვა ჩვენს სიცოცხლესა, სამაგიეროდ
რა ნუგეში მოგვცა, რა გვათესინა, რა მოგვამეკვინა, რა დაგვამუნათა?
რომ გვეთქმოდეს — ბევრი არაფერიო, ცოტა მაინც საგულეველი
გვექნებოდა. საქმე ის არის, რომ სულ არაფერი მოუცია, და ეს რა
ნუგეშია. მიდიან დღენი, მიდიან წელნი და ჩვენ ისევ ისე პირდაღე-
ბულნი ვართ, ისევ ისე ხელცარიელნი, როგორც ვყოფილვართ, და
ვიძახით: სად წავიდეთ, ვის შევჩვილოთ, ვის ვუთხრათ, ვინ განგვი-
ღებს დახშულ კა/სა ბედისას?..

ბედის კარის გაღებას ვინ სჩივის. ეს ის ძეხვია ჩვენთვის, რომელ-
საც მშვიერი კატა ვერ შესწვდა და თავი იმით ინუგეშა, რომ პარასკე-
ვიაო. ჩვენთვის ისიც დიდი ბედნიერება იქნებოდა, რომ უბედურო-
ბის კარის დახურვას და შიგნიდამ ჩაკეტას მაინც ვღირსებოდით. ეს
რომ მაინც ეწყალობებინა ძველს წელიწადს, კიდევ ღმერთს მაღლო-
ბას ვეტყოდით და არ დავინანებდით ამისათვის იმ ძვირფას საფასუ-
რის გაცემას, რომელსაც დღენი სიცოცხლისანი ჰქვია, და რომელიც
მით უფრო ძნელი გასამეტებელია, რომ ჩვენდა დაუკითხავად მიდის
და აღარ ბრუნდება უკან. სხვა ყველა გაცემული ისევ ხელახლად მო-
იხვეჭება და სიცოცხლის წარსულნი დღენი-კი აღარა. ვაი ფუჭად გან-
ვლილს სამას-სამოც-და-ხუთის დღეს და ღამეს! ჩვენს სიცოცხლეს ეს
ამოდენა ხანი მოაქლდა და ერთის ბეწვის ოდენიც-კი არა შეგვიმატ-
ნია-რა. უნდა ვტიროდეთ და არ გვიხაროდეს-კი, რომ ესე უგემურად,
ურგებად დღენი ჩვენნი დავლიეთ. აქ სინანულს უფრო მეტი ადგილი
აქვს, ვიდრე სიხარულს, გლოვას და სამძიმარს, ვიდრე მხიარულებასა
და მილოცვ-მოლოცვას.

სინანულიც კაი საქმეა, კაი საქონელია, თუ მართლა საგონებელში
რაშიმე ჩაგვაგდო და ნამუსი და სინილისი თავისის უტყუარის სას-
წოროთ ხელში კარზე მოგვაყენა ჩვენდა განსაკითხავად. განკითხვა

თავის-თავისა ბევრს მიზეზს დაგვანახებდა ჩვენის უბედურობისას და ქარისაგან მოტანილს სიხარულს ძველის წასვლისას და ახალის მოსვლისას ქარსავე გაატანდა, მაგრამ სად არის. სინანულისა და განკითხვისათვის აღარც გული გვაქვს გულის ადგილას და აღარც ჰკუთხუის ადგილას და ვიძახით წარამარად „დრონი მეფობენო“ მაშინ, როდესაც დრო მხოლოდ იგი ქვევრია, რომელიც მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც თითონ კაცი ჩასძახებს.

რალა საკვირველია, რომ ჩვენ, ძველის წელიწადისაგან გულგატეხილნი და ასე უნუგეშოდ დარჩენილნი, ახალ წელიწადს რალაც იმედით ვებლაუჭებით, რალაც სიხარულით შევნატრით. მეტი რა გზაა, წყალწალბებული ხავსს ეჭიდებოდოდ, ჩვენც ასე მოგვდის. ხოლო საკითხი ეს არის: ეს კარზე მოსული ახალი წელიწადი ჯერ ხომ გაუჭრელი ნესვია და რა საბუთია, რომ შევხარით. ქრისტეს აქეთ სრული ათას-რვაას-ოთხმოც-და-თვრამეტი წელიწადი გასთენებია ადამიანს საერთოდ და ჩვენ, ქართველებს, ცალკე და ათას-რვაას-ოთხმოც-და-თვრამეტჯერ სიხარულით და მილოცვით მივგებებივართ და ამდენჯერვე მოვტყუებულვართ, იმედი და სიხარული გაგვცრუებია და ათას-რვაას-ოთხმოც-და-მეცხრამეტე წელიწადისაგან რალას უნდა მოველოდეთ, ჩვენ, ქართველები მაინც.

მართალია, დღევანდელის დღით გამწარებული კაცი ხვალის იმედზეა ხოლმე, მაგრამ ესეც კი უნდა ვიცოდეთ, რომ ხვალე შვილია დღევანდელის დღისა და დღევანდელი დღე შვილია გუშინდელისა. რაკი ესეა, მაშ დედა ვუნახოთ, მამა ვუნახოთ და შვილი ისე გამოვნახოთ, ქართულის ანდაზისამებრ, და მაშინ დავინახავთ, — რა წითელი კოჭი უნდა ბრძანდებოდეს ჩვენთვის ეს ახლად შობილი ახალი წელიწადი, რომლის მზე და მთვარე, ნათელი და ბნელი პირველ შეხედვით თვალად არა სჩანს. აბა ერთი გვიბრძანეთ, — რა მოვუხანით, რა მოვუთესეთ, რომ რა მოგვამეყვინოს.

„ყოველი მსგავსი მსგავსსა ჰშობსო“, ნათქვამია, და უხეირო, უსაქმურ წელიწადისაგან ნაშობი რა ხეირს მოგვითანს. განა ამისთანა წელიწადი ერთი და ორია!.. ეს რამდენი დრო და ჟამია, რაც ჩვენ ვიძახით: „წახდნენ ყოველნი ჩვენთვისა, რაიც გვქონდა ქონებანიო“. ვინ არის ამის მიზეზი? არავინ, ჩვენის მეტი, და იმის მაგიერ, რომ ყოველმა ახალმა წელიწადმა ჩვენს თავზე მიგვახედოს, დაგვიფინია „შემოვდგით ფეხი და გწყალობდეს ღმერთიო“ და გვგონია, რომ, რაკი

ესა ვთქვით, ციდამ მანანა ჩამოვა და პირში ჩაგვივარდება. ის-კი აღარ გვახსოვს, რომ ღმერთი მარტო გამრჩელის მწყალობელია და უხეიროს, უქმს, უსაქმურს პირს არიდებს. ღლენი ღლესა სცვლიან, წელიწადნი წელიწადს, და ჩვენი თავი კი ისევ ისე წყალს მიაქვს, ან-დაზისა არ იყოს, — ურია წყალს მიჰქონდა და გზაც ის იყოვო. გა-ურჩელს კაცს წყალი წაიღებს, მაშ რა მოუვა. ამას დიდი ღარი და ხაზი არ უნდა.

„ღმერთმა ტკბილად დაგაბეროსო“, ერთმანეთისათვის ვნატრუ-ლობთ ხოლმე, როცა-კი ახალი წელიწადი კარს დაგვირავუნებს. რა დიდად სანატრელი რამ არის ეს დაბერება. დაბერებიდამ ერთი ფე-ხის გადადგმა-დაა სიკვდილამდე. და რაკი ამაზე მიდგება საქმე, მაშინ ყოველისფერი მწარეა. ან თითონ სიბერე თავის-თავად მწარეზე უმ-წარესი არ არის განა? თუ ესეა, აბა ეხლა სთარგმნეთ, რას ნიშნავს ტკბილად დაბერება? აშკარაა, ტკბილად დამწარებას და ნუთუ ამაზე უკეთესი სანატრელი აღარა გაგვაჩნია-რა, ამაზე უკეთესი სანატრელი ვეღარა გვიბოვია-რა. ნატვრის უნარიც-კი დაგვკარგვია, მოდი და წყა-ლი ნუ წაგიღებს ამისთანას. სხვა რა გზაა?

სხვა გზა ის არის, რომ ერთმანეთს ერთმანეთით გული გავუგუ-ლადოთ და ამისათვის ღონე ღონეს გადავებათ, მხარი მხარს მივცეთ, ერთმანეთის სიყვარული ვამოციქულოთ და ამ წინდებულს ახალს წე-ლოწადს იმას ვაქმნევიან, რაც ჩვენ გვინდა, და არა იმას, რაც მასა ჰსურს. ვიმხნეოთ ერთად-ერთის გულით, ერთის სულით, ერთმანეთის ნდობით. ვინც მხნეა, ის ძლიერია. მაშ „მხნე იყავ და გაძლიერდი“!.. აი ჩვენი საახალწლო მოლოცვა, ჩვენი საახალწლო ნატვრა.

პატარა საუბარი

ქართველნო დედაკაცნო, დღეს თქვენთან მინდოდა პატარა საუბარი გამემართნა, მაგრამ პირველ სიტყვაზედვე ძალიან შევფრთხი, შევლონდი. აქ დედაკაცად გახსენეთ ჩვენი დედები, ჩვენი დები, ჩვენი მეუღლენი, ერთობ დიდი და პატარა დედათა სქესისანი და შევშინდი. ვაი თუ ეს სახელი ითაკილოთ, იუკადრისოთ, გვიწყინოთ. ვაი რა დრო მოვიდა, რომ კაცობით ხსენება დედათა სათაკილოდ გაგვიხდა!..

ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადიო, უთქვამს რუსთაველს. ლომი ლომია, ერთია, — ძუ იყოს, თუნდა ხვადიო, ამბობს დღესაც გლეხკაცი. მართალია, სწორია, ერთია. ამასა ჰმოწმობს ჩვენი ქართული ენაც და ენა ხომ ერთობ იმისთანა რამ არის, რომ მარტო იმას ამოიძახებს ზოლმე, რასაც კაცი ჩასძახებს. ქართველი დედასაც კაცად ჰხადის და ამიტომ „დედა-კაცს“ ეძახის, როგორც მამას — „მამა-კაცს“. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ თქვენ ერთის სქესისანი ხართ და ჩვენ მეორისანი, თქვენ დედობითა ხართ კაცნი და ჩვენ მამობით. არსება-კი ერთია, ორნივე კაცნი ვართ, ორნივე ღვთის სახისა და მსგავსებისანი. ასე შეუწინააღმდეგო დიდი ღირსება დედისა ჩვენს ენას. არა გვგონია, რომელსამე სხვა ენაში დედაცა და მამაც ერთნაირად კაცად წოდებული იყოს.

აშკარაა, კაცობა დედათა ისეთივე საპატიო და დიდი სახელია ქართველის აზრით, როგორც კაცობა ერთობ ადამიანისა. დედაც კაციო, გვეუბნება ჩვენი ენა, და მამაცაო. სხვა რაა უდიდესი და უპატიოსნესი კაცობის სახელზედა ადამიანისათვის, რომელს სქესისაც გინდ იყოს! ჩვენო დედებო, ჩვენო დებო, ჩვენო მეუღლენო და ერთობ გასათხოვარნო, თუ გათხოვილნო, შეირჩინეთ ან შეგარჩინეთ-კი ყოვლად პატიოსანი, მაღალ-მნიშვნელობიანი სახელი „დედაკაცობისა“? ვაი რომ არა!..

ეხლა დედაკაცად თქვენი ხსენება საწყენია, სათაკილოა. ეს დიდი სახელი დაიფუჟა, შეიჟუმშა, დაპატარავდა. საგანი დაღნა, დაღნა სახელიცა. დღეს დედა დედაკაცი კი არ არის, ქალია. მთა ბეჭად გადაიქცა, მუხა ლელწმად, ზღვა წყაროდ, ადამიანი პეპელად. ცოდვა არ

არის, სად დედაკაცობა და სად ქალობა!.. დღეს „დედაკაცი“ მდაბო-
თა სახელი-დაა, თითქო „კაცი-დედა“ მართო მათ-და შერჩენიათ. დღეს
„დედაკაცი“ რომ ან თავადის, ან აზნაურის ქალს, ან ერთობ „შლია-
პოსანს“ უწოდოთ, გიწყენთ, იუყადრისებს, ითაკილებს: მე ქალი ვარ
და არა დედაკაციო“, თითქო ქართული „დედაკაცი“ და რუსული
„ნანა“ ერთი და იგივე იყოს. ცოდვა არ არის, „დედაკაცი“ სათაკი-
ლო იყოს და „ქალი“ თავმოსაწონებელი!.. „დედაკაცი“ — ეს ბრგე
და ახოვანი ადამიანი „ქალად“ დავადნეთ!.. ცოდვა არ არის „დედაკა-
ცი“ დავკარგეთ და „ქალი“ შევიძინეთ!.. ეს რას ჰნიშნავს, წინსვლას,
თუ უკან დაწევას? აბა დაუკვირდით, დაუფიქრდით...

ქალი და ვაჟი ყმაწვილებს გვიქვიან და არა მოზრდილებს, არა
დამთავრებულს სულითა და ხორციით ადამიანებს, არა უკვე კაცამდე
მოყრილს, კაცად დასრულებულს. როგორც კვირტი ჯერ ხილი არ
არის, ისეც ქალი, ან ვაჟი, ჯერ კაცი არ არის. ქალი თუ ვაჟი ისევ მო-
ზარდია, კაცი — უკვე გაზრდილი. ჩვენ აქ მართო ხორციელ ასაკოვა-
ნობაზე არ ვლაპარაკობთ. ჩვენ სახეში გვაქვს ასაკოვანებაც სულისა,
იმიტომ რომ მართო ასაკოვანება სულისა ადამიანს კაცადა ჰხდის. სხვა
ყოველი მართო ქალ-ვაჟიანობაა და სხვა არაფერი, თუნდ ერთიცა და
მეორეც ას-ასის წლისანი იყვნენ და შვილებ-გარშემორტყმულნი. ქა-
ლი გასათხოვარია, თუ გათხოვილი, შვილებიანია, თუ უშვილო, —
მართო სულიერ ასაკოვანებით მიაღწევს „დედაკაცობამდე“ და მინამ
არ მიუღწევია, იგი ქალია და არა „დედაკაცი“.

ქართველებისათვის „დედა“ მართო მშობელი არ არის. ქართველი
ღვიძლს ენასაც „დედა-ენას“ ეძახის, უფროსს ქალაქს — „დედა-ქა-
ლაქს“, მკვიდრს და დიდ ბოძს სახლისას — „დედა-ბოძს“, უდიდესსა
და უმაგრესს ბურჯს — „დედა-ბურჯს“, სამთავრო აზრს — „დედა-
აზრს“. გუთნის გამგებელ მამაკაცსაც-კი — „გუთნის-დედას“. რამო-
დენად განდიდებულია მნიშვნელობა დედისა, რამოდენად გამრავალ-
გვარებული, გაბატონებული, გაძლიერებული, გაღონიერებული და
თავმოსაწონებელი!.. სიდიდე, სიმაგრე და სიმკვიდრეც-კი აღნიშნუ-
ლია დედობით!.. ამაზე მეტი პატივი რაღა უნდა მოუტანოს სახელმა!
სიტყვა „ქალი“ განა იმოდენას გვეტყვის, რასაც გვეუბნება დიდებუ-
ლი სიტყვა „დედა“ და მასთან ერთად „კაცი“!

ამიტომაც „დედაკაცის“ „ქალამდე“ ჩამოსვლა და „მამაკაცის“ „ვა-
ჟამდე“ — ცხენოსანის დაქვეითებაა, დიდისა პატარად გარდაქმნაა,

გარდაცვლაა აზრისა და სამცნების ჩამოღობაა, დაფუყვია. მამაკაცი კიდევ ბევრს არას დაჰკარგავს, რომ „ვაჟამდე“ ჩამოხდეს. ვაჟს კიდევ მიეკერება სახელი კაცისა, „ვაჟი-კაციაო“. ქალს-კი ჩამოეცალა სახელი კაცისა. „ქალი-კაცი“ არ ითქმის, არ მოდის, არ ეხერხება ენას. იქნება იმიტომაც, რომ ქალი მეტად სუსტია და თან ვერ ატარებს, ვერა ჰზიდავს „კაცის“ მძიმე სახელს. თუნდ ეგეც არ იყოს, აქ სიტყვა არ უხდება საგანს და საგანი სიტყვას. ქალი ქალიდაა და თითქო არა კაცი. სად ქალობა და სად დედაკაცობა!.. ქალი შესანახია და არა შემნახველი, იგი ბარგია და არა ჭირნახული, იგი პეპელაა და არა ფუტკარი. ქალისათვის ეს წუთისოფელი სასეირნო წალკოტია, დედაკაცისათვის — სახლია პატიოსანის შრომისა, მინდორია სახნავ-სათესი, ყანაა სამკალი, ძნაა სალექწი, სარბიელია საომარ ჭკუითა და მარჯვენითა. ქალი უფარ-ხმალო დედაკაცია, დედაკაცი ფარ-ხმლიანი ქალია და სად მოვლენ ერთმანეთანი!..

ვაი რომ „დედაკაცი“ წავიდნენ, აღარ გვეყვანან და მარტო „ქალები“-ლა დაგვრჩნენ და, ჩვენის ფიქრით, აქ არის სხვათა შორის სათავე ჩვენის უბედურებისა.

„მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია“.

რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი.

უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდიერია თუ პატარა, სხვათა შორის — ისიც არის, როცა ერთგვარს ბეზლობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბეზლობას ეძახიან, დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და აღებ-მიცემობის საგნად გახდება. როცა ბეზლობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ღონე გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამცთუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუკმაპურს აწვდის მბეზლარს, — მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირკველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებიო.

ბეზლობის ასეთის პატივით ყოფნა საზოგადოებაში უტყუარი ნიშანია თვით საზოგადოების სისუსტისა, დაუძღურებისა და დარღვევისა. მაგ საძაგელს ფარ-ხმალს სულმოკლეობისას და ჯაბნობისას სამკედურად აქვს ხოლმე ყოვლად გახრწნილი და ამყაყებული გული ჩირქიანის კაცისა, და საბერველად კიდევ „შაბაში“ და „ბარაქალა“ იმისთანა კაცებისა, ვისაც ბეზლობა და ერთგულება ერთს ფარდში მოუქცევია და ერთმანეთში განგებ ვერ გაურჩევია.

თითონ მაგ სამარცხენო ფარ-ხმალის მკედელს, ბეზლის მთქმელს, როგორც იქნება, ადამიანი გაუძღებდა, მოიგერებდა, რომ გამგონი და დამჯერი არა ჰყვანდეს, რომ მაგ საზიზღარის ფარ-ხმალით მორთულს შაბაშის და ბარაქალის ძახილით არ აქეზებდეს იმისთანა წმინდა რამ, როგორიც ლიტერატურაა. როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჰკულისა და ზნეობის საგანძე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლობას, როცა მბეზლარს თავის კარს გაუღებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხადია და სულთ-მობრძაობა მისის წყობისა უეჭველია.

ყველაზედ საშიშარი და საზიზღარი ბეზლობა ის ბეზლობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომე-

ლიც „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს, თავის გულისნადები, სულისწყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს. ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მამბეზლარი უფრო შემძლებელია და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი. იმიტომ რომ მამბეზლარს ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზლებული-კი იარაღაყრილია. დაბეზლებულს აღარა დარჩება-რა ხოლმე იმის მეტი, რომ გულში უნდა ჩაიხვიოს უსამართლოდ გაუპატიურებული, მაგრამ სამართლიანად გაბოროტებული გრძნობა. ეგრეთ ჩახვეული გრძნობა საღესავია იმისი, რის დაჩლუნგებაც სასურველია ხოლმე.

ეს ოციოდ წელიწადია, რაც ბეზლობამ ენა ამოიდგა რუსეთში ბ-ნის კატკოვის და მის კამპანიის წყალობითა და მხნეობითა. შიდა-რუსეთში მაგ ბეზლობას იმოდენა სარბიელი არა აქვს, როგორც რუსეთის სანაპირო ქვეყნებში. ჯერ იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელნი უმაღლეს მთავრობისაგან შორს არიან, მაშასადამე ტყუილი უფრო ადვილად გასაღდება, რადგანაც შორიდან ტყუილი და მართალი კარგად ვერ გაირჩევა და თვალი ადვილად მოტყუვდება თვალთმაქცის მამბეზლარისაგან. მერმე იმიტომ, რომ სანაპირო ქვეყნების მცხოვრებნი უცხო ტომის ერნი არიან და, მაშასადამე, ყოველს ცილისწამებას იმისთანა სარჩული უდევს, იმისთანა სათავე აქვს, რომ ყველაფერი ადვილად დასაჯერია და ფიქრად მოსასვლელი.

ეს კარგად იციან ბ-ნ კატკოვის დამქაშებმა და სწორედ ამიტაც სარგებლობენ.

მერე ვისგან არის შემდგარი ეს მამბეზლართა რაზმი? რა ჯურის კაცნი არიან? ეგენი არიან მოხელენი, რომელთაც რუსეთის სიყვარული კი არ ამოქმედებს, არამედ მათი საკუთარი დამშეული კუჭი. ეგ იმისთანა მოხელენი არიან, რომელთაც თავისის ბოროტმოქმედებით იმოდენად შეურცხვენიათ თავიანთი თავი, რომ თვით ყოველადმეწყნარებელს ამგვარებში მთავრობას ველარ შეუწყნარებია იმათი სამსახურში ყოფნა და გამოუყრია. ან კიდევ იმისთანანი, რომელნიც ჯერ კიდევ თავის ადგილას სხედან და საღერღელი-კი აშლიათ მალა აცოცვისათვის, ვერასგზით-კი ვერ აცოცვილან. ან კიდევ იმისთანანი, რომელნიც თავისის უხეირობით და უნიჭობით ვერას გამხდარან და უნდათ თავი როგორმე გამოიჩინონ, თვალი ჩვენ უფრო გვიჭრისო და შორს ჩვენ უფრო ვხედავთო.

ეს სამივე წყობა მამუზლართა რაზმისა ერთსა და იმავე კურდღელს სდევნიან დასაჭერად. „აი, ქვეყნის ერთგულნი ჩვენა ვართო, ძაღლურის აღლოს აღება ჩვენთვის მოუნიჭებია ღმერთსაო, ჩვენ ყველაფერს ვამხელთ, რასაც სხვანი ხელს აფარებენო და, ჯილდოს მაგიერ, ჩვენვე გვდევნიან, სამსახურიდამ გვყრიანო, სამსახურში წინ არ მივყევართო. აბა, ერთი ხელში ჩაგვიგდონ რაიმე მოხელეობა და მაშინ ჩვენ ვიცით, რას აღმოვაჩენთო და რამდენს დათარულს გამოვაქვეყნებთო“, და სხვანი და სხვანი.

ამგვარის დამქაშების შემწეობით ბ-ნს კატკოვს დიდი ბადე აქვს გაბმული რუსეთის სანაპირო ქვეყნებში. ამიტომაც არ დარჩენია არც ერთი რუსეთის ქვეშევრდომი ერი, რომ ორგულობა და გადადგომის სურვილი არ შეეწამებინოს. ამით თითონაც იკვებება და თავის დამქაშებსაც, ცოტად თუ ბევრად, საკვებავ გზას უხსნის.

რაც-კი უწმინდურება მოგუბდება ხოლმე მის დამქაშების უწმინდურს გულში, სულ ერთიანად სანაპირო ქვეყნებიდამ მიედინება ბ-ნ კატკოვისავენ და შესაფერის სურნელებით გროვდება იმ თავახდილ და პირმოხეულ აუზში, რომელსაც „Московские Ведомости“ ჰქვია. ოლონდ-კი ორგულობა შესწამეთ რომელსამე ერს რუსეთისას და ბ-ნი კატკოვი ხელაყრობით მოგეგებებათ.

ჩვენს საქართველოზედაც არა-ერთხელ გამოულაშქრია ბ-ნს კატკოვს, ორგულობა შეუწამებია და გადადგომის სურვილი დაუბრალებია.

ამ უკანასკნელს დროსაც (იხილეთ № 44 „Московские Ведомости“-სა) ერთს ბ-ნ კატკოვის შესაფერ დამქაშს დაუბეჭდია ბ-ნ კატკოვის გაზეთში კორესპონდენცია ტფილისიდან. დამქაში პირდაპირ ამბობს, რომ ქართველებსა და სომხებში სეპარატისტობა, გადადგომის სურვილი მოქმედებსო.

კარგი დროც შეურჩევია. საქართველოში ეხლა ახალი უფროსი მმართველი მოდის. მამუზლარს უსათუოდ უფიქრია: — „იქნება ღმერთმა მიპრიანოს და ახალმა მმართველმა მომიკითხოსო, ვინ არის ასეთი ერთგული რუსეთისაო, და კუჭის გასაძღომი ადგილი მომცეს რამეო“.

ყველაფერი შესაძლებელია იქ, საცა დავთრები დაკარგულია, საცა თავი და ბოლო ველარავის მიუგნია.

კორესპონდენტს ჩვენის სეპარატისტობის და გადადგომის სურვილის დასამტკიცებლად საბუთებიც მოჰყავს. მაგალითები: ქართველებსა და სომხებს როცა წარმოდგენები აქვთო, თეატრი კარგად განათებული და გამთბარიო, და როცა რუსები არდგენენ, მაშინ-კი არაო. ქართულ და ნამეტნავად სომხურ თეატრში ხალხი ბევრი დაიარებაო და რუსულში-კი არაო. ქართველებმა „ს ა მ შ ო ბ ლ ო ს“ გადმოშვეთელი ავტორი დიდის ყოფით მიაცილეს შინამდინაო და სომხებმა კიდევ ბევრი საჩუქარი მიართვეს სომხურს აქტრისას გრაჩიასაო.

სასაცილოა, რომ საზიზღარი არ იყოს, ამისთანა ბეზლი, ამისთანა საბუთებზედ აშენებული! ქართველებს თუ სომხებს რომ სციოდეთ და თეატრი გაათბონ, აქ გადადგომა და ორგულობა რა შუაშია? ქართველებმა რომ მოწონებულის თხზულების ავტორს პატივი სცენ და სომხებმა კიდევ თავის აქტრისას საჩუქარი მიართვან, — აქ სეპარატისტობა რა მოსაყვანია?

რათა ჰშურს ბ-ნს კორესპონდენტს, რომ ქართველები თუ სომხები თავიანთ თეატრში დაიარებიან? რა საკვირველია, რომ მე ჩემი უფრო მიყვარდეს, ჩემსას უფრო შევხაროდე, ჩემი უფრო მიამებოდეს და ჩემსას უფრო ხელს ვუწყობდე. გული ადამიანისა ფიცარი ხომ არ არის, რომ ერთი წაშალო და მის მაგიერ სხვა რამ დასწერო. გრძნობა თავისიანის სიყვარულისა ისეთივე ძლიერია, ისეთივე მკვიდრია, ისეთივე ბუნებრივია, მაშასადამე ისეთივე სამართლიანი და პატივსაცემი, როგორც სიყვარული მამა-შვილური, დედა-შვილური. ვერა ძალი მაგ სიყვარულს ვერ ამოჰკვეთს ადამიანის გულიდამ! ყოველივე იარაღი მის წინაშე უქმია!

მინამ დიდი მთავარი აქ ბრძანდებოდაო, ამბობს იგი კორესპონდენტი, ქართული და სომხური თეატრი არ იყოო და, როცა წაბრძანდა, მაშინ ხელი შეუწყვესო. ვიცით, ნიშანში ვინც ამოუღია ბ-ნს კორესპონდენტს. ახია, რატომ სამსახურში არ მიიღო ბ-ნი კორესპონდენტი! ხომ ქებას დაუწერდა!..

ვინ არ იცის, რომ ჩვენმა თეატრმა ფეხი აიდგა ჩვენში დიდის მთავრის აქ ბრძანების დროს და მისვე დროს მკვიდრად გაიმართა წელში. რასაკვირველია, თვით ქართველების მეცადინეობით მოხდა ეს სასიამოვნო ამბავი და არა გარეშე შემწეობითა: ჩვენმა თეატრმა თავისით ჩაიდგა სული, გარედამ შემწეობა არავისგან ჰქონია. ჩვენ

მარტო იმისი მადლობელნი ვიყავით და ვართ, რომ დამშლელი არ გამოგვიჩნდა. სხვას ვერავინ ვერას დაგვაყვებდრებს.

რუსულს თეატრს-კი ამავე ხანებში ხუთი ათას თუმნამდე ფული მიაშველა მთავრობამ, მაგრამ მაინც-კი თავი ვერ დიჭირა. რატომ? იმიტომ, რომ შემოსავალი არა ჰქონდა, და შემოსავალი არა ჰქონდა იმიტომ, რომ აქაური რუსები რუსულს თეატრში არ დაიარებოდნენ.

მე რომ კორესპონდენტის ადგილას ცოფილიყავ, აქაურს რუსებს ორგულობას შევწამებდი.

ესეთი გულგრილობა აქაურის რუსებისა რუსულის თეატრის მიმართ უფრო ძლიერი საბუთი იქნებოდა, რომ აქაურ რუსებისათვის სეპარატისტობა შეეწამებინა ბ-ნს კორესპონდენტს, ვიდრე ის უმანკო გულმხურვალეობა, რომელიც ქართველებმა გამოიჩინეს „სამშობლოს“ ავტორის გაცილებაში და რომელიც ბ-ნს კორესპონდენტს თავის ბეზღის სარჩულად და საბუთად დაუღვია.

ამისთანა საბუთებით აღჭურვილი მამუზლარი ისე შესაბრალისი არ არის, როგორც მისი გამგონი და წამქეზებელი ბ-ნი კატკოვი.

ჩვენ ამ მასხარაობას მასხარა კაცისას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ ბეზლობა მარტო ამაზედ შემდგარიყო და მამუზლარს არ შეეგინებინოს, უპატიურება არ მიეყენებინოს მთელ ქართველობისათვის და მის ეროვნობის ღირსებისათვის. იგი ამბობს, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზედ დიდი ხარჯი მოუვიდათ ქართველებსაო, და ქართული დროები რომ გოდფრუას ცირკს მიჰყიდონ, კარგს იზმენო.

გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრე უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი კაცი, ყოველი ერი თაყვანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმშოიკვლელად დაცვისათვის — არამცთუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედამიწის ზურგზედ სიცოცხლეს არა ზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მიაჩნია, — იმის ეგრეთ უკადრისად ხსენებას, არ ვიცით, რა სახელი დავარქვათ და მისი ეგრეთ მომხსენებელი რა სულიერებში შევრიცხოთ.

ქართული დროშა ორი ათასის წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში სჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია და რუსეთისათვის შეუმშოიკვლელად და უჩირაქოდ გარდაუცია; გაჭირე-

ბის დროს ქართული დროშა რუსეთის დროშასთან ერთად არა-ერთ-ხელ გამოსულა საომარს ველზედ და მის წინამძღვარობით და სახელით ქართველობას არაერთხელ დაუდგრია თავისი სისხლი რუსებთან ერთად.

ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახედვრია მოზღვავებულს თათრობას და მუსულმანობას და ქრისტეს ჯვარი თამამად წინ წაუძღვარებია, ძლევამოსილობით ომიდამ გამოუტანია და დაუმკვიდრებია კავკასიაში, ეგ დროშა, რომელსაც აწინდელი ქართველი იმავე ვაჟკაცობით და თავგამომეტებით თან გაჰყოლია და რუსებთან ერთად სისხლი უთხევია მამულისათვის, — დღეს ეგ დროშა საციკოდ გაგვიხადა ერთმა ვიღაცა კორესპონდენტმა და ბ-ნმა კატკოვმა ბანი მისცა.

თუ ჩვეულებრივმა გრძნობამ მართებულობისამ არ შეაყენა ბ-ნი კატკოვი, იმას მაინც უნდა მოჰრიდებოდა, რომ უპატიურად ხდის მთელს ერს, რომელიც შეჰფარებია რუსეთს მარტო თავის პატიოსნების და ღირსების დასაცველად. თვით ბარბაროსიც-კი არ იკადრებდა ეგრეთ გაუპატიურებას მთელის ერისას! მაშ, ბარაქალა კატკოვს და მის მომხრეებსა, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც-კი ითაკილებდა.

„ესელა დაგვრჩა ნუგეშად მის იმედისა დიდისა?!.“

I

ტფილისი, 6 მარტი, 1889 წ.

რაც გინდ დიდ გაჭირვებაში ჩავარდეს კაცი, ერთადერთი გზა ხსნისა კაცის საკუთარი მხნეობა და გამრჩელობაა. მართალია, შესაძლოა სხვა გარემოებამაც ხელი შეუწყოს კაცს გაჭირვებისაგან დახსნისათვის, მაგრამ თავიდათავი მომქმედი ძალი მთა-კლდის გასარღვევად მაინც კაცის საკუთარი მხნეობაა, საკუთარი თვითმოქმედებაა. უამისოდ სხვისით საქმის წარმართვა, სხვისით ხსნა, სხვისაგან მოლოდინი შევლისა და ხსნისა უფრო მიძინებაა მხნეობისა, თვითმოქმედებისა და თავისთავის შევლისა, ვიდრე საქმის გაჩარხვა, კეთება და წარმატება.

კაცი როცა მარტო სხვის ხელს შეჰყურებს, — აცა როდის რას მომაწვდისო, როცა მარტო სხვის გულს შეჰკნავის, ღვთის გულისათვის მიშველე რამეო, იგი მთხოვარაა უქმი და არა მომქმედი და გამრჩელი. ამისთანა კაცმა დღეს რომ საქმე გაისწოროს, ხვალ ისევ იმავე დღეში ჩავარდება, რა დღეშიაც სამადლოდ გამოსხნამდე იყო, იმიტომ რომ თითონ უქმია და მოედანი ცხოვრებისა-კი იმისია, ვინც თითონ მხნეობს და ირჩება თავის-თავის საშველად. საზოგადოებას აიღებთ, თუ ცალკე კაცს, ყველგან ერთს და იმავე უცვალებელს ბედისწერასა ჰხედავთ, რომ მარტო საკუთარს თვითმოქმედებას, მხნეობას, გამრჩელობას წარუმართნია საქმე როგორც საზოგადოებისა, ისეც ცალკე კაცისა. რომელი საზოგადოებაც, თუ ცალკე კაცი, სხვაზედ დანდობილა და თითონ გულზელი დაუკრებია, იმას ამ ქვეყანაში პური არსობისა ვერ გამოუცხვია და საცა ეგ პური არ არის, იქ არც სიცოცხლეა, იქ მკვდარი მკვდარზეა აკიდებული, საფლავამდე წასაღებად.

ჩვენ ეს საუბარი ჩამოგვაგდებინა ერთმა წერილმა, რომელიც 4-ს მარტს ჩვენს გაზეთში იყო დაბეჭდილი ამ სათაურით: „საზოგადოების საყურადღებოდ“. ჩვენდა სასიხარულოდ, ამ წერილში ის ეპო-

გეთ, რასაც არაერთხელ ვნატრულობდით ეგრეთწოდებულ „დედა-
კაცთა საქმის“ ქეშმარიტს გზაზედ დასაყენებლად და, მაშასადამე,
წარსამატებლად. ამ წერილში არ არის ის უკბილო საყვედური და
უქმი ჩივილი, რომ აი, თქვე გულქვაო კაცებო, რატომ თქვენს უფ-
ლებას ჩვენც არ გავგინაწილებთო? რატომ იმისთანა თავისუფლებას
ჩვენც არ გვაძლევთ, რომელიც თქვენ ასე ტკბილად გატარებინებთ
თქვენს სიცოცხლესაო და სხვა ამისთანა? არც ის უთავბოლო ფრაზე-
ბია იმაზედ თუ, — დედაკაცს ქვეყანაზედ მარტო სამი „უწმინდაესი,
უსამღვთოესი დანიშნულება“ აქვსო: დედობა, ცოლობა და ღობა,
თითქოს ყველაზედ უწინარეს იგი იმავე ადამიანად არ იყოს გაჩენილი,
როგორც მამაკაცი და, მაშასადამე, მინამ დედობას, ცოლობას, ღობას
იკისრებდეს, ყველაზედ უწინარეს იგივე ადამიანობა არ მოეთხოვებო-
დეს, როგორც მამაკაცს. დედობა, ცოლობა და ღობა დიდი საქმე არ
არის. ეს ზოგი ბუნების საქმეა, ზოგი გარემოებისა. საქმე კაი დედა-
კაცობაა, კაი ადამიანობაა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კაი კაცობაა და მერე
დედობა, მამობა, ქმრობა, ცოლობა და სხვა. კაცს დედობის, ქმრობის
და სხვა ამისთანის გარდა კიდევ სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზო-
გადოებისა და ქვეყნის წინაშე და ყველაზედ უწინარეს ამ მოვალე-
ობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია, თუ დედაკაცი. ამას მარტო კაი-კა-
ცობა შესძლებს. ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც
დედად და არც სხვად რადმე, იმიტომ რომ მამობა და დედობა ადა-
მიანური, მარტო შვილების გამრავლება და ძუძუს წოება არ არის.

ჩვენ ეს, ამხანად მოკლედ გამოთქმული, აზრი იქნება ოდესმე უფ-
რო ვრცლად გავარკვიოთ, ეხლა-კი ისევ ზემოხსენებულ წერილს და-
ვუბრუნდეთ. პატივცემული ავტორი ქალი გვაუწყებს, რომ ჩვენს ქა-
ლებს უთავნიათ, ღონე მოიპოვონ და სკოლა გაჰმართონ ქალების გა-
საზრდელად და თვით გაზრდა შეუფერონ ჩვენის დღევანდელის დღის
საჭიროებასა.

„უთუოდ მეტყვით, მკითხველო, — ამბობს ავტორი, — რომ
ამგვარ სკოლას დიდძალი ფული მოუწდება. მაგრამ, ბატონებო,
თქვენის დახმარებით და ჩვენის მეცადინეობით იქნება ეს აზრი
საქმედ ვაქციოთ. უეჭველია, საქართველოს ყველა კუთხითგან
გამოგვეხმაურებიან, ხელს მოგვაწვდენენ, აღმოგვიჩენენ შემწე-
ობას და ამითი გაგვამხნევენ და შეგვიმსუბუქებენ იმ ტვირთს,
რომელიც ჩვენ ვიდეთ კისრად“.

ჩვენ ამ წერილისა ის მოგვწონს და ის გვიხარია, რომ ჩვენს ქალებს თავის-თავის შველა მოუწადინებიათ და სათავედ დაუდვიათ საკუთარი მხნეობა, საკუთარი მეცადინეობა. უკეთესს სახსარს, უკეთესს ღონეს სხვას ვერას იპოვიან, თუ მართლა ჰსურთ საქმის გაკეთება და არა ტყუილუბრალე წივილ-კივილი. ჩვენ ეს ამბავი სიხარულით შეგვაქვს ჩვენს მატიაწეში და მივულოცავთ ჩვენს ქალებს, რომ ჭეშმარიტს გზას დასდგომიან თავიანთ სვე-ბედის გასასწორებლად. მალე შეუსრულდებათ ეს კეთილი განზრახვა, თუ გვიან, — დღეს საქმე იმაში არ არის. საქმე იმაშია, რომ თავიანთი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი გამრჩელობა დაუდვიათ სათავედ თავიანთ მოქმედებისათვის და შესდგომიან, რომ თავის საკუთარს ხელითა და გარკით გაიტანონ ცხოვრების მოედნიდამ თავიანთ სვე-ბედის ბურთი. რაც გინდა ბევრი დაბრკოლება აღმოუჩნდეს პირველ ხანებში ამ ქალებისაგან განზრახულს საქმეს, ბოლო მაინც გამარჯვებაა და გამარჯვება, რადგანაც იშვიათი ამბავია, რომ დაუღალავს მხნეობასა და საქმის ბოლომდე მედგრად მიყოლას თავი არ გაეტანოს. ძალიან სასიამოვნოა, რომ ჩვენს ქალებს წესად მიუღიათ, რომ —

„თუ თვით არ ვიღვწით, ვერ ვპოვებთ
კეთილსა შესაყრებელსა“.

II

ტფილისი, 15 მარტი, 1889 წ

თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზედმოქმედება იქონიო ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალღონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას. ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თვისი ავკარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მოქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ — მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ. თვითოეული ჩვენგანი, გინდა თუ არა, უნდა დასწაფებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაყ-

ლავად. სხვა გზა არ იყო. ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითოეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავისი რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოურჩევი.

რასაკვირველია, ამ ზემოქმედებამ რუსულის ლიტერატურისამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუთარ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამრიგად არ დაიხვია ხელზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მარტო ცარიელი ფრაზაა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია. ამნაირი კაცი კაჟკაჟია და არა ჭეშმარიტი წარმომადგენელი მის მიერ ქადებულის აზრისა, რომელიც თუ სხვისაგან დაუჩემებია, კრიტიკის ძალით უნდა უსათუოდ თავისად გარდაეჭვია. უამისოდ ზედმოქმედება უძლიერესისა უღონოზედ, უკეთესისა უარესზედ მარტო ცარიელი მაიმუნობაა, სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლა, ტყევობა და არა თავისუფლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთადერთი ნიშანია ჭეშმარიტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით ყოველივე ზედმოქმედება — ავია თუ კარგი — არაფრის კეთილის მომასწავებელი არ არის. პირიქით იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას სჩაგრავს და აბათილებს.

ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვით, რომ ზოგნი ჩვენში, რუსულ ლიტერატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწურთვნილნი, ასე ბრმად ტყვედ არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზედმოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძიებიათ მისი გამონარკვევნი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ, ან უარუყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ, მარტო ამას არ დასჯერებია: იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარდამხარ ასდევნებიან ამ ლიტერატურის წინსვლასა, წარმატებას და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაზედ. ლიტერატურა, რომელსაც მაღლი ცხოველმყოფელობისა სძრავს და ამოქმედებს, ერთი გაუწყვეტელი გრეხილია აზრთა ზედმიყოლებით განვითარებისა და წარმატებისა. ამისთანაა რუსული ლიტერატურაც. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ რაც გუშინ სწამდა ლიტერატურას, რა მოძღვრებაც გუშინ ჰბატონობდა ლიტერატურაში, დღეს ყოველივე ის უარყოფილია და დევნული

იმავე ლიტერატურისაგან. ხშირად ერთს რომელსაზე ხანაში აღძრული აზრი, თუ საგანი, მეორე ხანაში ისევ იმ საგანდა და აზრად რჩება, მხოლოდ სულ სხვა სახით, სხვა შუქით, სხვა სიგრძე სიგანით გამოდის. ამას ყოველსფერს თვალის დევნა უნდა და თუ არ კრიტიკითა და გამოძიებით გამორკვევა, შენიშვნა მაინც და ანგარიშის გაწევა. თორემ აქაო და ამ ოცისა და ოცდაათ წლის წინათ ამ საგანზედ ესა და ეს ითქვაო და დაიჟინონ, — ეს არის უკანასკნელი სიტყვა მეცნიერებისა და ლიტერატურისაო, მაშინ როდესაც უკანასკნელი სიტყვა დღეს სულ სხვაა, უჯიათობა და ჭირვეულობა იქნება ერთხელ და ერთხელ შებოროკილებულ და დატყვევებულ გონებისა.

სწორედ ამისთანა საქმე მოსდის დღეს ჩვენში, სხვათა შორის, ერთს მოძღვრებასაც, რომელიც ეგრეთწოდებულ „დედათა უფლების საქმეს“¹ შეეხება. ეს საქმე ჩვენში დღესაც იმ საბუთებზე ჰტრიალებს, რა საბუთებითაც ამ ოცისა თუ ოცდაათის წლის წინათ თავი იჩინა და მოედანზედ გამოვიდა თითქო კაცობრიობას საზოგადოდ და რუსულ ლიტერატურას ცალკე მას აქეთ ეს საქმე წინ არ წაეწიოს, უფრო ფართოდ არ გადეშალოს, არ დაეყენებინოს და უფრო საბუთიანს საფუძველზედ არ ამოეყვანოს.

თუმცა ეს საქმე დიდად შესანიშნავი რამ არის და ჩვენთვისაც ისე საჭიროა, როგორც სხვისთვის, მაგრამ ჩვენდა სამარცხვინოდ, უნდა ვსთქვათ, რომ იგი ჩვენის თაოსნობით არ არის დღეს ჩვენში ფეხზედ დამდგარი. ამ საქმეს და მის საჭიროებას კვლავ იმავე რუსულმა ლიტერატურამ მიგვახვედრა და დღეს-აქამომდე იმ საბუთებითა და იმ აზრებით იკვებება, რომელნიც — როგორცა ვთქვით — ხელზედ დახვეული ჰქონდათ ამ საქმის მომხრეთა ამ ოცისა და ოცდაათის წლის წინათ. აბა გადასინჯეთ ყოველი, რაც ამ საგანზედ ჩვენში წერებულა და იწერება დღეს, თუ უწინდელეზრ მარტო სახელითა „დედობისათა, ცოლობისათა და დობისათა“ არ ითხოვდნენ ამ საქმის ასე თუ ისე წარმართვას. ასე იყო დასაბუთებული ლაღადი დედათა უბედობის თაობაზედ ამ ოცისა თუ ოცდაათის წლის წინათ რუსულ ლიტერატურაში, თითქო ღაავიწყდათო, რომ დედაც კაცია, ადამიანია და მარტო კაცისა და ადამიანის სახელით დედათა უფლების საქმე უნდა ჰღაღადებდეს და თხოულობდეს თვის წარმართვასა. ამ ფართო გზაზედ

¹ Женский вопрос.

ზღვას ეს საქმე ევროპაში დღეს და გვეგონია ვერაფერს სამსახურს უწევენ ქალებს ისინი, ვინც ამ საქმეს მოკლე ფარგლით უზომავენ აღვილს და დედაცაი ადამიანობიდან ჩამოჰყავთ, რომ მარტო დედობისა, ცოლობისა და დობის უღელი გააწევიონ, ესე იგი ბევრისაგან ცოტა უწყალობონ.

ჩვენს მეთაურს, რომელმაც გამოიწვია „ქართველის ქალის“ წერილი, დღეს ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი, სხვა არა უთქვამს-რა ამის მეტი. დღეს ჩვენ ხელთა გვაქვს საბუთი ვსთქვათ, რომ რუსულმა ლიტერატურამაც ამრიგად დაუწყო ყურება ამ საქმეს. 7-ს მარტს პეტერბურგში დაბეჭდილ და 13-ს მარტს ქალაქში მოსულ გაზეთებიდან ამოვივითხეთ, რომ სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც ჩვენი მეთაური დაიბეჭდა, პეტერბურგში გამოსულა ქურნალი „Женское Образование“. ამ ქურნალშია წერილი რუსეთში ცნობილ პედაგოგის ი. გ. გურევიჩისა, რომელიც სწორედ იმასვე ამბობს, რაც ჩვენის „ქართველის ქალის“ მიერ დაწუნებულ მეთაურში ჩვენ ვსთქვით. გაზეთს მოჰყავს-რა ამ გურევიჩის სიტყვები, თავის მხრით ამისთანა წინასიტყვაობას უძღვნის:

«Шаблонные моралисты, говоря о женском образовании, любят часто повторять по адресу школы классическое требование: «дайте нам хороших жен, матерей и хозяек...»

და მერე:

«Гуревич доказывает всю риторическую пустоту этого притязательного требования».

აი თითონ გურევიჩის სიტყვებიცა:

„ამ კეკლუცმა ფრაზამ, — ამბობს სტაიუნინიო თავის-თავად, — მეც ერთხელ ამიყოლია. ხოლო მერმედ-კი სხვა მეორე საგანმა მიმიზიდა და ვკითხე ჩემს თავსა: რატომ მამაჰყავს შესახებ-კი არავის წამოსცდენია სურვილი, რომ მოგვიმზადეთ კარგი ქმრები, კარგი მამებიო? ეს ღირსებანი ხომ ისე საჭირონი არიან მამაჰყავისათვისაც ოჯახში, როგორც დედაჰყავისათვის კარგი ცოლობა და კარგი დედობა. რატომ არავინ ჰფიქრობს, რომ ეს ღირსებანი დაუნერგონ და განუვითარონ მამაჰყავებსა? იმიტომაო, — ამბობს ახლა თავისით გურევიჩი, — რომ მამაჰყავთა სწავლა-განათლების თაობაზედ ჩვენ უფრო უკეთესი და მართალი აზრი გვაქვს, ვიდრე დედაჰყავის სწავლა-განათლების თაობაზედაო. როცა მამაჰყავი გვყავს სახეში, ჩვენ ვხედავთ,

რომ ყველაზედ უწინარეს უნდა განვანათლოთ ადამიანი და რაკი ადამიანი განათლებულია, მალე გაიგებს თავისს მოვალეობას, რომელიც მან უნდა იკისროს იმ გარემოების მიხედვითა, რაშიაც ცხოვრება ჩააყენებს, და მალე შეიძენს იმ განსაკუთრებულ ცოდნასაც, რაც დასჭირდება ცხოვრების ამა თუ იმ გზაზედ.

ამის შემდეგ, რასაკვირველია, სასაცილოა ის სურვილი, რომ მამაკაცი ვამზადოთ მარტო საკარგ-ქმროდ და საკარგ-მამოდ. განა ამავე აზრით არ უნდა მივმართოთ ქალების სწავლა-განათლების საქმეს? განა ქალიც არ უნდა გამოვზარდოთ იმის შესაფერად, რასაც სიტყვა ადამიანი ჰნიშნავს მამაკაცის შესახებ? განა საჭირო არ არის ყოველი ჩვენი მეცადინეობა მივაქციოთ იმაზედ, რომ ქალს გონება გაუფხვანთ ჭეშმარიტის აზრებისათვის, აღუფრთოვანოთ გულისტივილი კაცობრიულის და მოქალაქობრივის ინტერესებისათვის, გავაგებინოთ იგი ვალი, იგი თანამდებობა, რომელიც ამ ინტერესებს თან მოსდევს? ესეთის აზრებით, რწმენით და თვალთამხედველობით დედაცაცი გაუთანასწოროდება მამაკაცსა და მისებრივ ადვილად გაიგებს, ადვილად მიხვდება მოვალეობას კაი ცოლობისას, კაი დედობისას, და უკვე განათლებული ჰქუითა და გულით ადვილად შეიძენს იმ განსაკუთრებულს ცოდნასაც, რომელიც ოჯახში ასე თუ ისე მისთვის საჭირო იქნება“.

აი ღღეს დედათა საქმე რა გზაზედ და რა ფართოდ არის დაყენებული რუსულ ლიტერატურაში და ჩვენი პატივცემული ქალი-ავტორი ამოადა ჰცდილობს გამოვლილ გზაზედ უკანვე დაბრუნებას. ამ ახალს მოძღვრებას დედათა საქმის შესახებ ვერავენ გაემკლავება, რადგანაც ღღევანდელი ბურთი და მოედანი უფრო მეტის ცნობიერებით, უფრო მეტის სიმართლით და საბუთით ამ მოძღვრებას დაუჭერია არამცთუ მარტო რუსეთში, სხვაგანაც. ღღეის ამას იქით აგრე სამართლიანად განდიდებულს და გაფართოებულს საქმეს ველარავენ გამოჰკვებავს წინანდელის ნამცეცებითა. ჩვენ ამასაც ვიტყვი, რომ მარტო ამ მოძღვრებას შეუძლიან თავი გაათანინოს დედათა საქმეს ყოველთა სასიხარულოდ და სასიქალულოდ, და ვისაც დედათა საქმის სიდიადე გულწრფელად და გაგებულად გულში სდებია, არა გვგონია, ამ გზაზედ საქმის დაყენება მიიჩნიოს გზის გამრუდებად და არა გასწორებად.

ესეც პირველი დღე მეოცე საუკუნისა. ამ ახალ საუკუნეს ჯერ არა ეთქმის რა, გარდა იმისა, რომ შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთიო. წარსულმა საუკუნემ, რომელმაც დღეს გზა და ტახტი თავისი დაუთმო ახალს საუკუნესა, ბევრი რამ შესძინა ქვეყნიერობას. რაც ამ საუკუნეში მეცნიერებამ სასწაული მოახდინა, რაც განათლებულ ქვეყნების ადამიანმა სახელი და დიდება მოიპოვა, მთელს დანარჩენს თვრამეტს საუკუნეს ერთად არ უნახავს. რა თქმა უნდა, რომ წინა საუკუნეთაც არ ემოქმედნათ, არც ეს მეცხრამეტე საუკუნე იქნებოდა ასე ნაყოფიერი, რადგანაც, რაც გინდა სთქვან, წინა საუკუნენი სთესდნენ და სახელი და დიდება მეცხრამეტე საუკუნისა ის არის, რომ უხვი მოსავალი მოგვცა ნათესისა, იმოდენად უხვი, რომ მოულოდნელი იყო ჩვენთა წინაპართათვის.

ბეკონმა, ინგლისის ფილოსოფოსმა, სთქვა, რომ პროგრესი კაცობრიობისა სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ დღიდან დღემდე განზე გადადგმულ იქმნას საზღვარი შეუძლებელისაო. ამ თვალთ რომ შეხედოს კაცმა ამ მეცხრამეტე საუკუნის ღვაწლს, მართლა რომ საკვირველებაა. რაც შეუძლებლად მიაჩნდათ ჩვენთა მამა-პაპათა, — დღეს შესაძლებელი გახდა მეცხრამეტე საუკუნის წყალობით. მანძილი, რომელიც დღეს-აქამომდე იყო სხვადასხვა ქვეყნებ-შორის, რკინისგზებმა, ტელეგრაფებმა და ტელეფონებმა თითქმის მოსპევს. დოსტაქრობა და მკურნალობამ იქამდე მიაღწია, რომ ცოცხალ ადამიანის აგებულებაში თითქმის გამოუცნობი და დაუნახავი, გაუსწორებელი, შეუკეთებელი აღარა არის-რა. დღეს ცოცხალ ადამიანის შიგნეულობას ისე ჰხედავენ, ისე ითვალისწინებენ, თითქო გარეთ გამოტანილი საგანიაო. ბევრს ჭირს, რომელიც დღეს-აქამომდე მუსრს ავლებდა ქვეყნიერობას, წამალი უპოვეს, და ლამის ის სიცოცხლის ელექსირიც-კი იპოვეს, რომელსაც ასე გულმოდგინებით ეძიებდა და ეძიებს ყოვლად-მძლევნი გონება ადამიანისა. მეცნიერება უკვე წააწყდა სახსარს მოხუცებულობისაგან განახლებისათვის და, ვინ იცის, იქნება მალეც მოვესწრათ, რომ ამ გზაზედაც მეცნიერებამ თავისი სასწაულომოქ-

მედება გამოიჩინოს. ადამიანი გამოკეთდა აზრით, ფიქრით, ქონებით, გონებით და ზნეობით. სიმდიდრემ გონებითმა, ზნეობითმა და ქონებითმა იმ სიმაღლემდე მიაღწია, რომ სიზმრადაც არ ზმანებიათ წინანდელ საუკუნეებს. ერთზე კაცობრიობის სიკეთემ აიწია, წეწვა-გლეჯამ, ერთმანეთზე მისევამ, ერთა ერთმანეთზე მტრულად მისვლამ, — პირში ლაგამი ამოიღო საზოგადო მსჯავრის შიშითა. ეხლანდელმა ომმა ინგლისისამ და ტრანსვალისამ, სხვას აღარ ვიტყვით, ცხადი მაგალითი გვიჩვენა, რომ კაცობრიობა ჰთაკილობს ძლიერისაგან უძლურზე ზედმისევას, თავდასხმას, და ამისთანა უსამართლო მოქმედებას თავისი სამართლიანის მსჯავრსა სდებს წყრომისას და რისხვისას.

ვინ მოსთვლის ყოველს იმ სიკეთეს, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემ შესძინა კაცობრიობას. ერთი დიდი და სახელოვანი საქმე მეცხრამეტე საუკუნისა, სხვათა შორის, ის არის, რომ მაგარს საფუძველზე დააყენა და ფრთა გააშლევინა იმ კაცთმოყვარულს მოძღვრებას. რომ ყოველი ადამიანი, რა წოდებათა კიბის საფეხურზედაც გინდ იდგეს, მაინც ადამიანია, და ვითარცა ადამიანი — ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულ-შესატკივარი. მართალია, ამ მოძღვრების დასაბამი დიდის ხნისაგან მოდის, მაგრამ ამ საუკუნემ ეს მოძღვრება განადიდა, გააძლიერა, გააფართოვა და, დაუდვა რა მეცნიერული საბუთი, ღარიბთა და უძლურთა სამწეო მოძღვრებად გარდაქცია. ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა „გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჩელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად“. ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენა არა უქმნიათ—რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თვისდა პატივის მოსახსენებლად.

ერთის სიტყვით, რასაც კი თქვენდა გარეშემო თვალს და ყურს მოჰკრავთ, ყველგან წარმატება და წინსვლაა. მართალია, შექსპირისა არ იყოს, ქვეყნიერებაში კიდევ ბევრი რამ არის, რომელიც სიზმრადაც არ მოზმანებიათ ეხლანდელ მეცნიერთ, მაგრამ რაც დღემდე იქმნა, ისიც დიდი ძლევამოსილობაა ადამიანის მჭრელის გონებისა, და აქ ღვაწლადებული იგი საუკუნეა, რომელმაც გუშინ გზა დაულოცა ახალს საუკუნეს, ეხლა შენ იცი და შენმა ძაღლონებმაო.

კიდევ ვიტყვით: წარსულმა საუკუნემ თავისი მზრით ბევრი კეთილი შესძინა ადამიანს. ხოლო საკითხავი ეს არის: დღეს უფრო ბედნიერია კაცი, თუ არა, ამოდენა სიკეთით გარემოცული და ესე წარმატებულის მეცნიერებით გაღონიერებული და გაძლიერებული? არა გვგონია. მართალია, დღეს ადამიანი ერთობ, ღარიბია თუ მდიდარი, — უფრო უკეთ არის მოწყობილი, უფრო მეტად მოსახერხებელია მისთვის წასვლა-წამოსვლა, ქვეყნიერობასთან გამოსმაურება, ქვეყნიერობასთან ურთიერთობის გაწევა; დღეს ადამიანი უფრო უკეთ იცვამს, იხურავს, უკეთ სჭამს და სვამს, მაგრამ ბედნიერება კი შორს არის. დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და აქ არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეტე საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალს საუკუნეს. მეცნიერება, ადამიანის გონების წინსვლა, ზნეობის აღმატება, — ჯერ ბევრს სხვას კიდევ ძლევა-მოსილობით მოიქმედებს, მაგრამ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ანდერძზე უადრესს და უდიდესს საგანს სხვას ვერას აღმოაჩენს და არ გაუთვალისწინებს კაცობრიობას დღეის ამას იქით.

რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

აჰა, ერთი კიდეც ახალი წელიწადი!.. რა მოვულოცოთ ჩვენს თავს, ქართველნო? რა გვაქვს დღეს სასურველი, რომ დავიკვებოთ და შევირჩინოთ, რა გვაქვს ზვალ სანატრელი, რომ ვინატროთ და მოვილოდინოთ? უკან მივიხედავთ ამ ახლო ხანებში და ისეთი არა გვრჩება რა, რომ თავი მოვიწონოთ, ან ნანვითა ვთქვათ: „ჰოი, წამო სიხარულისავე, ესე სწრაფად სად წახვედი!“ წინ ვიყურებით და ზვალინდელის ნისლში იმისთანა არა მოსჩანს რა, რომ გული გულის ადგილასვე დაგვრჩეს, ან ნატვრით ვთქვათ: „მოვედინ, დღეო სიხარულისაო!..“ რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ნუთუ ისევ ძველებურადვე თავი უნდა დაგიკრათ და მოგახსენოთ: „შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთი...“ სულ წყალობა ღვთისა და წყალობა ღვთისა, ერთხელ ჩვენ თითონაც თითი გავძრათ, ერთხელ ჩვენ თითონაც მივდგეთ-მოვდგეთ წყალობა ღვთისა კარგია, მაგრამ რა ქმნას მარტო წყალობამ, . თუ ღვთის მიერ ნაწყალობებს თითონ ადამიანი არა ჰრწყავს, არა სხლავს, არა ჰფურჩქნის, არ უფლის, არ ჰპატრონობს ღმერთმა, რაც წყალობა იყო. უკვე მოიღო ჩვენზე. დანარჩენი თქვენ იცით და თქვენმა კაცობამაო. რა კაცობა გამოვიჩინეთ? რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ჩვენთვის ღმერთს არა დაუშავებია რა, არა დაუზოგვია რა, არა დაუკლია რა; თუ ქვეყანაზე ერთი-ორი კუთხეა იმისთანა, რომ კაცს ეთქმოდეს, — ქრისტე-ღმერთმა თავისი კალთა უხვებისა აქ დაიბლერტაო, იმათში უკანასკნელი საქართველო არ არის. რაც ღვთის შემძლებელობით არის და არა კაცისათი, ის ყველაფერი უკვე მოგმადლა ღმერთმა. ხელთ გვიჭირავს ეს მშვენიერი ქვეყანა, რომლის მნახავთ შეუძლიანთ სამართლიანად სთქვან: „სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა“ ამ სამოთხე ქვეყანაში მარტო ქართველს უგუბდება სული, გული ელევა, ზორცი აღნება... რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ტყე-მინდორი, მთა-ბარი, მიწა-წყალი, ჰავა-ჰაერი იმისთანა გვაქვს, რომ რა გინდა სულო და გულო, არ მოიხვეჭო, არ იშვოვო, არ გამო-

იყენო. აქ, ჩიტის რძეს რომ იტყვიან, ისიც იშოვება, ოღონდ ხელი გასძარ, გაისარჯე, იმხნევე, მუცელსა და გულთა-თქმას ბატონად ნუ გაიხდი. იცოდე, დღეს მძლეთა მძლეა გარჯა, შრომა და ნაშრომის გაფრთხილება, შენახვა, პატრონობა, გამოზოგვა საჭიროებისამებრ და არა გაუმაძღარ სურვილისამებრ. ვართ-კი ასეთნი?... რა გითხრათ? რით გაგახართ?

რა არ გადაგხედია თავს, რა მტრები არ მოგვსევნიან, რა ვაი-ვაგლახი, რა სისხლის ღვრა, რა ღრჭენა კბილთა არ გამოგვივლია, რა წისქვილის ქვა არ დატრიალებულა ჩვენს თავზედ და ყველას გავუძელით, ყველას გავუმაგრდით, შევინახეთ ჩვენი თავი, შევირჩინეთ ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი მიწა-წყალი. ლანგთებურებმა ჩვენს საკუთარს სისხლში გვაბანეს და მაინც დავრჩით და გამოვცოცხლდით. შაჰ-აბა-ზებმა ჩვენის კბილით გვაგლეჩინეს ჩვენი წვრილშვილნი და მაინც გამოგბრუნდით, მოვსულიერდით. ალა-მაჰმად-ხანებმა პირქვე დაგვახეს, ქვა-ქვაზედ არ დაგვიყენეს, მოგვსრნეს, მოგვჟლიტეს და მაინც ფეხზედ წამოვდგით, მოვშენდით, წელში გავსწორდით. გავუძელით საბერძნეთს, რომსა, მონღოლებს, არაბებს, ოსმალ-თურქებს, სპარსელებს, რჯულიანსა და ურჯულოს და დროშა ქართველობისა, შუბის წვერით, ისრით და ტყვიით დაფლეთილი, ჩვენს სისხლში ამოვლებული, ხელში შევირჩინეთ, არავის წავაღებინეთ, არავის დავანებეთ, არავის შევაგინებინეთ. ცოდვა არ არის, ეს დროშა ეხლა ჩრჩილმა შესეჰამოს, თავგმა დაგვიჭრას!.. დრო-ჟამი ამას გვიქადის... რა გითხრათ? რით გაგახართ?

ქრისტე-ღმერთი ჯვარს ეცვა ქვეყნისათვის და ჩვენც ჯვარს ვეცვით ქრისტესათვის. ამ პატარა საქართველოს გადავუღლეოთ მკერდი და ამ მკერდზედ, როგორც კლდეზედ, დავუდგით ქრისტიანობას საყდარი, ქვად ჩვენი ძვლები ვიხმარეთ და კირად ჩვენი სისხლი, და ბჭეთა ჯოჯოხეთისათა ვერ შემუსრეს იგი. გავწყდით, გავიჟლიტენით, თავი გავიწირეთ, ცოლ-შვილნი გავწირეთ, უსწორო ომები ვასწორეთ, ხორცი მივეცით სულისთვის და ერთმა მუჟა ერმა ქრისტიანობა შევიცახეთ, არ გავაქრეთ ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც ჩვენს სამშობლოს, ჩვენს მამულს — სამართლიანის თავმოწონებით ვეძახით. ცოდვა არ არის, ეს ერი მოსწყდეს! ცოდვა არ არის, ეს ლომი კოლომ საბუღარად გაიხადოს, ცოდვა არ არის, მელა-ტუტრამ გამოღრღნას როგორც

მძოვარი, როგორც ლეში! რათ? რისთვის? ვის რა ვირი მოვპარეთ?..
რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ყველა ეს შევძელით და საკითხავად საჭიროა, — რამ შეგვაძლე-
ბინა? რამ გვიხსნა? ჭვარცმულნი ქრისტესთვის როგორ გადავრჩით?
წამებულნი და სისხლ-მთხეველნი მამულისათვის რამლა გვაცოცხლა,
რამ გვასულიერა? მან, რომ ვიცოდით — იმ დროს რა უნდოდა, რა
იყო მისი ციხე-სიმაგრე, მისი ფარ-ხმალი. ვაჟკაცობა უნდოდა, ვაჟკაც-
ნი ვიყავით. ხმალი უნდოდა, ხმლის ჰედვა ვიცოდით. ომის საქმეთა
ცოდნა უნდოდა, ომის საქმენი ვიცოდით. აი, რამ შეგვაძლებინა, რამ
გვიხსნა, რამ შეგვინახა!.. იმ დროთა ჩარხზე გაჩარხულნი ვიყავით, იმ
დროთა ქარ-ცეცხლში გამოფოლადებულნი, იმ დროთა სამჰედურში
ნაჭედნი. „სილბო გვქონდა ნაქსოვისა“ — ვით ქრისტიანებს „და სიმ-
ტიცე ნაჭედისა“ — ვით მეომრებსა და მამულიშვილებს. ამით გავი-
ტანეთ თავი, დროთა შესაფერი ღონე ვიცოდით, დროთა შესაფერი
ხერხი, დროთა შესაფერი ცოდნა გვქონდა, დროთა შესაფერი მხნეობა
და გამრჩელობა. წავიდა ის დრო: დაჩლუნგდა ხმალი, გაუქმდა ვაჟ-
კაცობა. ეხლა ხმალი თაროზე უნდა შევდვით, აღარაფრის მაქნისია;
ეხლა ან ადლი უნდა გვეჭიროს ხელში, ან გუთანნი, ან ჩარხი ქარხნი-
სა, ან მართულები მანქანისა. ეხლა ვაჟკაცობა ომისა კი არ უნდა, რომ
სისხლსა ჰღვრიდეს, ვაჟკაცობა უნდა შრომისა, რომ ოფლი ჰღვა-
როს. კიდევ ვიტყვით, ქვეყანა ეხლა იმისია. ვინც ირჩება და ვინც
იცის წესი და ხერხი გარჯისა, ვინც უფრო უფროთხილდება ნაშრომს,
ვინც იზოგავს ნაღაწს დღეს მძლეობა-მძლეობა მარტო ის, ვინც მცველია
და ბეჯითი სულით და ხორციითა, ცოდნითა და მარჯვენითა. გვჭირს-
კი დღეს რომელიმე ეს დროთა შესაფერი სიკეთე?.. რა გითხრათ?
რით გაგახაროთ?

ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ვერ წაგვართვა ჩვენი მიწა-
წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიანს მტერს გავუძელით, გადავრჩით. ქვე-
ყანა და სახელი შევინახეთ. სახსენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შევირჩი-
ნეთ, საქოლავი არავის ავაგებინეთ. ხმლით მოსეუღმა ვერა დაგვაკლო-
რა, — შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსეული-კი თან გაგ-
ვიტანს, ფეხ-ქვეშიდამ მიწას გამოგვაცლის, სახელს გაგვიქრობს, გაგ-
ვიწყვეტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება, და ჩვენს მშვენი-
ერს ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს. სხვანი დაეპატრონებიან.
შრომასა და გარჯას, ცოდნასა და ხერხს: ვერავინ-ღა გაუძლებს, თუ

შრომა და გარჯა, ცოდნა და ხერხი წინ არ მივაგებეთ. წინ არ დავან-
გედრეთ, წინ არ დავუყენეთ. ვართ კი ყოველ ამისათვის მზად? ან
გვეტყობა რაშიმე, რომ ყოველივე ეს ვიცით და ვემზადებით?.. რა
გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ეხლაღც ომია, ზოლო სისხლის ღვრისა-კი არა, ოფლის ღვრისა, ომი
უსისხლო, მშვიდობიანი, წყნარი. ამ ომმა არც ბუჩი იცის, არც ნალარა.
უბუჩ-ნალაროდ სთესავს, უბუჩ-ნალაროდ მკის. კოკისებურ, შხაპუნა
ნიაღვარს-კი არა ჰგავს, რომ მთა და ბარი თან წაიღოს, მოარღვიოს,
მოლაროს და მოგრავნოს, „მდუმარე წვიმისაებრ ნაყოფის გამომცემე-
ლია“. არც რბევა იცის, არც ძარცვა. ეს მის ბუნებაში არა სწერია, თუ
თითონ ადამიანმა გესლი უღმობელის სიხარბისა შიგ არ ჩააწვეთა, ბუ-
ნება არ მოუწამლა, არ მოუშხამა. ეს ომი შრომისაა, და ვითარცა
შრომა — პატიოსანია, ნამუსიანია, და ისეთივე თავმოსაწონებელი,
თავ-გამოსაჩენი, როგორც უწინ თოფისა და ხმლის ომი იყო. ვაჟკაცობა
ამისთანა ომში ბევრით წინ არის სისხლის ომის ვაჟკაცობაზე. ვაჟკაც
გულადზე მშრომელი სამის გაფრენით მეტიაო, — იტყოდა გლეხკაცი
თავისებურად ზედგამოჭრით, თუ მართალს ათქმევინებთ. რა გლეხკაცი
თითონ ღღევანდელი ღღე ამას გვეუბნება, ამას ჰღაღადებს და ჩვენ
გვესმის კი ეს ღაღადი? ვაი რომ არა!.. მაშ რა გითხრათ? რით გაგა-
ხაროთ?

არ ვიცით — რანი ვყოფილვართ, არ ვხედავთ — რანი ვართ, ვერ
გამოგვისახია — რანი ვიქნებით! ყურებში ბამბა გვაქვს დაცული და
თვალებზე ხელი აგვიფარებია. არც არაფერს ვხედავთ, არც არაფერი
გვესმის. უზარმაზარი თხრილია ჩვენ, ქართველების, წინ და აინუნ-
შიაც არ მოგვდის ამ თხრილის პირას ვდგევართ და საკმაოა ხელი
გვკრან — და შიგ გადავიჩეხებით დედაბუდიანად ორბი, არწივიც კი
ველარ გვიპოვის. ველარ დასწვდება ჩვენს ძვლებს, რომ გამოხრან, გა-
მოსწიწნონ, ისეთი ღრმაა ეს თხრილი, ისეთი უძირო. ვდგევართ და
უღონოდა ვბზუთ „მე ვარ და ჩემი ნაბადიო“ და ამ ბზუილიდან არა
გამოდის-რა. იქნება იმიტომ, რომ ყველა ბუზი კი ბზუის, ფუტყარ-
თან-კი ყველა ტყუის. ახლო წელიწადო, თუ რამ შეგიძლიან, თვალი
იგვიხილე, ყურებიდამ ბამბა გამოგვაცალე, ფუტყარისაგან გვასწავლე
ღროთა შესაფერი სამამაცონი ზნენია, რომ ჩვენმა შემდეგმა მაინც
ღღარა სთქვას: რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ჩვენი
მეგობრები

აპელი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ.

ჩვენი ხალხისა და ქვეყნის ისტორია მეტად ბნელია და შეუმუშავებელი. ჩვენს ისტორიაში ან სულ არ არის ფაქტები ჩვენი ხალხის ცხოვრების შესახებ და, თუ არის კანტი-კუნტად სადმე, ისიც მეტად საეჭვოა. ჩვენ ვამბობთ მარტო იმისთანა ფაქტების თაობაზედ, რომელშიაც ერთობ ხალხი იჩენს თავის-თავსა, თავის თვისებასა, თავის მონაწილეობასა ისტორიაში.

ერთის სიტყვით, ჩვენის შიდა-ცხოვრების ისტორია ჯერ ფარდაუხზდელია და უცნობი ჩვენგან. ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხალხის ისტორია კი არ არის, მეფეთა ისტორიაა, და ხალხი კი, როგორც მომქმედი პირი ისტორიისა, ჩრდილშია მიყენებული. თითქო ხალხის ისტორიის შესამეცნებლად საკმაო კაცმა იცოდეს მარტო მეფეთა ისტორია. თითონ მეფეთა მოქმედებაც ნაჩვენებია სავარეო საქმეთა შესახებ და არა შესახებ შიდა-საქმეთა.

ამის გამო არც ერთი შექცეული საბუთი არ უდევს სარჩულად არც ერთს ისტორიულს ფაქტს ჩვენის ხალხის ცხოვრებისას.

თუმცა ასეა, მაგრამ არის ერთი იმისთანა ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ვერავინ უარს ვერა ჰყოფს და რომელიც დღესაც უკვირს ყველას, ვისაც კი ამ მოვლენისათვის თვალი დაუკვირებია.

უეჭველია, რომ ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თავისის ცხოვრებითა და თვითმოქმედებითა. უეჭველია, რომ ამ ორი

ათას წელს იმისთანა ხანა ისტორიისა არ დასდგომია, რომ მტრისაგან მოსვენებული ყოფილიყოს ზედ-მიყოლებით და გაუწყვეტლივ ასი წელიწადი მაინც ერთად.

საქართველო დღე-და-ღამ იარაღით ხელში იდგა, მტერი ყოველ მხრიდან მოწოლილი იყო. ჩვენი ხალხი თითქმის ორი ათასი წელიწადი იბრძოდა, ომობდა, სისხლსა ღვრიდა, და ბოლოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს თვითმოყოფობითი სული ისე დალია, რომ ჩვენს ქვეყანას არავისი ვალი და ვახში არ დასდებია.

ვსთქვათ, მკლავმა და გულმა შესძლო ეს გოლიათობა, საკვირველი ეს არის — რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა? რა ჰქვებავდა ხალხსა, რა ქონებით უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა? ეს ერთი მუჟა ხალხი თითქმის ქუდზედ კაცად უნდა მდგარიყო იარაღით ხელში, რომ მტრისაგან მტვრად არ აღგვილიყო, — და საზრდოებას ვინ აძლევდა და რა აძლევდა?

ყოველს ამ საგანზედ უეჭველი და გულდადებითი პასუხი მეტად ძნელია. ამ შემთხვევაში ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხელს ვერაფრით შეგვიწყობს. ერთს იმისთანას არას გვანიშნებს, რომ საბუთად ვიხმართ უეჭველის დასკვნისათვის. მხოლოდ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამისი პასუხი ჩვენს ეკონომიურს აგებულებასა და წყობაში უნდა მოინახებოდეს. უეჭველია, ჩვენი უწინდელი ეკონომიური წყობა ისეთი ყოფილა, რომ ხალხს იქიდან ჰქონია ის ქონებითი ძალ-ღონე, რომლითაც იგი გასძღოლია ამოდენა ვაი-ვაგლახსა და ომებსა ამოდენა ხნის განმავლობაში. აი, საგანი ღირს შესანიშნავი და მეტად საინტერესო გამოსაკვლევად. ეს საგანი რომ თვალწინ ჰქონდეს ჩვენს ეხლანდელს მეისტორიეს, ამ საგანზედ რომ უეჭველი პასუხი მოგცეს ვინმემ, ბევრს ნათელს მოჰფენდა აწმყოსა და მომავალსაც გზას გაუნათებდა. ჩვენგან დიდი კადნიერება იქნებოდა, რომ ამ მძიმე საქმის გამოკვლევას შევსდგომოდით გაზეთის მოკლე წერილშია. სწორედ მოგახსენოთ, ამისათვის არც მომზადება გვაქვს და არც საჭირო წყარო. ხოლო ფიქრად მოგვდის ორიოდე აზრი, ისიც ვარაუდობით ცნობილი, და გვონებთ მეტი არ იყოს ის ორიოდე აზრი მკითხველსაც განეუზიაროთ.

ჩვენა გვგონია, სიკეთე ჩვენის ეკონომიურის აგებულებისა და წყობისა იმაში ყოფილა, რომ მიწა, ესე იგი მამულ-დედუღი, ცოტად

თუ ბევრად უფრო სამართლიანად მორიგებული ყოფილა ჩვენს ხალხში, ვიდრე საღმე სხვაგან. საკვირველია, რომ დღეს-აქამომდე უმამულო, უბინაო კაცი ჩვენში თითქმის არსად არ მოიძევება. ამისთანა წყობამ მიჰმართა უსათუოდ ჩვენი ხალხი მიწათმოქმედებას, რომელიც უფრო დაუშრომელი და მკვიდრი წყაროა ხალხისა და ქვეყნის საზრდოებისათვის, ვიდრე სხვა რამ. ხსნა ჩვენის ქვეყნისა ამ წყობაში უნდა ყოფილიყო, და ვიდრე ამ წყობას უფროთხილდებოდნენ ჩვენი მეფეები, იმ დრომდე ქვეყანა ჩვენი ღონიერი ყოფილა და გასძლოლია მტერს ასე თუ ისე.

სიფრთხილე რაში უნდა აღმოჩენილიყო?

ჩვენს ეკონომიურს წყობაში ორ-გვარი მდინარეობა იყო, როგორც ყველგან სხვაგან: ერთი სამსოფლო და მეორე საკომლო. პირველი მიიზიდებოდა ისე, რომ სოფლის წრეში ყოფილი მამულები, მიწა, მინდორი, ტყე, — საზოგადო, სამსოფლო ხმარებაში ყოფილიყო; მეორე ისე, რომ ყოველივე ეგენი განსაკუთრებულიყო. თუ საკომლო ფეხს გაიდგამდა და გავრცელდებოდა, მაშინ განსაკუთრებას მიწისას და, მაშასადამე, უსწორ-მასწორობას მიწის-მფლობელობაში ფართო გზა გაეხსნებოდა, და თუ სამსოფლო გაძლიერდებოდა — მაშინ იმ უსწორ-მასწორობას გზა შეეკვროდა.

აქედამ ცხადია, ჩვენი მეფეები რას უნდა გაჰფრთხილებოდნენ. როგორც ეტყობა, უფრთხილდებოდნენ კიდეც, თუ არ მეფენი, თითონ ხალხი მაინცა. ეს იქიდანაა სჩანს, რომ ჩვეულებამ ფრთა შეაკვეცა საკომლო განვითარებას, რადგანაც ყველგან საკომლო განსაზღვრული იყო ზოგან ოცის დღიურობითა, ზოგან ორმოცის დღიურობითა, მამულების ნოყიერებისა გვარად. ასე რომ ერთს კომლს სოფელში ჩვეულებით დადგენილზედ მეტი არ შეეძლო მამულები დაეჭირა. ტყისა და მინდვრის განსაკუთრება ხომ ყოვლად შეუძლებელი იყო და დღესაც აქამომდე ჩვენის ხალხის გონებაში ვერა თავსდება ის აზრი, რომ ტყე და მინდორი საკუთრება იყოს ვისიმე და არა სამსოფლო.

ბოლოს-და-ბოლოს ამ უკეთეს მხარეს ჩვენის ეკონომიური წყობისაა ყური აღარ ათხოვეს; გაიდგა ფეხი განსაკუთრებამ და კომლეთლობამ, ჩამოვარდა უსწორ-მასწორობა მიწის მფლობელობაში, არამც თუ კომლთა შორისაც, არამედ სოფელთა შორისაც. არიან ეხლა იმისთანა კომლეთულნი გლეხთა შორის, რომელთაც დაუპყრიათ სოფლის

მამულები ასის, ორასის დღისა, და რომელთაც თავისი ხიზნები ჰყავთ, ყმებზედ უარესად შეწუხებულნი. არიან იმისთანა სოფლებიცა, ოთხი-ხუთი კომლია, და ხუთას-ექვსასი დღის სამსოფლო მამულები აქვთ, მაშინ როდესაც მათ გვერდით სხვა სოფელია, საცა მიწა ენატრებათ და არ იციან გიწროობისა გამო, ჯა ქნან და საით წავიდნენ.

[1880 წ.]

არ ვიცი, სხვა როგორ ჰფიქრობს და ჩვენ კი ასე გვგონია, რომ ერის დაცემა და გათახსირება მაშინ იწყება, როცა ერი, თავის საუბედუროდ, თავის ისტორიას ივიწყებს. როგორც კაცად არ იხსენება ის მაწანწალა ბოგანა, ვისაც აღარ ახსოვს — ვინ არის, საიდან მოდის და სად მიდის, ისეც ერად სახსენებელი არ არის იგი, რომელსაც ღმერთი გასწყრომია და თავისი ისტორია არ ახსოვს. რა არის ისტორია? იგია მთხრობელი მისი თუ, — რანი ვიყავით, რანი ვართ და რად შესაძლოა ვიყვნეთ კვლავადაც. ისტორია თავის გულის-ფიცარზედ იჭდევს მარტო სულისა და გულის მოძრაობას ერისას და ამ დაჭდევითა, როგორც სარკე, გვაჩვენებს იმ ღონეს და საგზალს, რომელიც მომადლებული აქვს ამა თუ იმ ერსა დღეგრძელობისათვის და გაძლიერებისთვის.

უკეთესნი და უდიდესნი მომქმედნი ერისა ხომ სხვა არა არიან-რა, თუ არ ერის გულის-ნადების და წყურვილის გამომეტყველნი და გამახორციელებელნი, რომელნიც ამის გამო თითქო შემოქმედობენ, თითქო ჰქმნიან ისტორიას. ამიტომაც ეს ამისთანა მომქმედნი, ვამბობთ ჩვენ, დაუვიწყარნი უნდა იყვნენ, თუ ერს კიდევ ერობა ჰსურს და დედაქალაქის ზურგიდამ მტვერსავით ასაგველად არ გადაუღვია თავი. დავიწყება ამათი — საკუთარის ვინაობის დავიწყებაა, და თუ კაცს თავისი ვინაობა არ ახსოვს, რილას მაქნისია? იგი ნადირია, რომელსაც, რაკი დედის ძუძუს მოჰშორდება, აღარ ახსოვს თავისი მშობელი და სიცოცხლის მიმნიჭებელი. გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ცხოვრობთ დღესა და ვსულდგმულობთ, ამათ სხვა საშაბურიც მიუძღვით ჩვენ-წინა. ისინი ცხოველი მაგალითებია მისი, თუ რა სიმადლემდე შეუძლიან ერს ამა თუ იმ გარემოებაში მიაღწიოს. რამოდენადაც დიდ-ბუნებოვანია ამისთანა მომქმედი, რამოდენადაც ეს დიდ-ბუნებოვანობა ხშირია რომელისამე ერის ისტორიაში, იმოდენად უფრო უტყუარი საწყაო გვაქვს

ხელთ ერის სიკეთის, ძალ-ღონის და შემძლებელობის აწყვისათვის. თუ გუშინ იყვნენ ჩემის სისხლისა და ხორცის დიდებულნი და სახელოვანნი კაცი, რა მიზეზია, რომ ზვალაც არ გამოჩნდენ, თუ გარემოების იგივეობას ვიგულისხმებთ.

გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ცვხოვრობთ დღესა და ვსულდგმულობთ, ამათ სხვა მნიშვნელობაცა აქვთ ერისათვის. ერი თავის გმირებში ჰპოულობს თავის სულსა და გულსა, თავის მწვრთნელსა, თავის ღონეს და შემძლებლობას, თავის ხატსა და მაგალითს. ამიტომაც იგი ზოგს იმათგანს წმინდანების გვირგვინითა ჰმოსავს და ჰლოცულობს, ზოგს დიდ ბუნებოვანობის შარავანდედითა, და თავყანასაცემს სასოებით და მადლობითა, ამიტომაც საჭიროა იმათი ხსოვნა, იმათი დაუფიქყარობა.

„ჩვენთვის, ადამიანებისათვის, საჭიროაო, — ამბობს ბრძენი სენეკა, — იმისთანა კაცი, რომ მის მიხედვით და მაგალითით შევიძლოთ საკუთარი ხასიათის გაწვრთნა და გამტკიცებაო. ოჰ, რა ბედნიერია იგი, ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვეწვრთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისი სახელის ხსენებითაცაო“.

ამისთანა ბედნიერი დავით აღმაშენებელია საქართველოს ერისთვის. მისი მიცვალების დღე 26 იანვარია. ხოლო საქართველოს ეკლესია, რომელიც ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არასდროს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა, 26 იანვარს აქებს და აღიდებს სახელოვანს დავით მეფეს, რომელსაც უტყუარმა განაჩენმა ერისამ, ეკლესიის დალოცვითა და კურთხევით, აღმაშენებლის სახელი დაარქვა საუკუნო სახსენებლად. ამ მართლა-და დიდებულმა მეფემ ერთად მოუყარა თავი ქართველობას. აოხრებული ქვეყანა ააშენა, მტერი გაუფრთხო და გაუფანტა, და დღეს თუ ჩვენ ჩვენს ბინაზედ ვართ, — ეს იქნება იმისი ღვაწლი, იმისი სამსახურიც უფრო იყო. დიდება სახელსა მისსა!..

ხოლო დავით აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენგან არა მარტო სახელოვან მეფობითა, არამედ თავის დიდბუნებოვან კაცობითაც. იგი, თავგადადებული მოყვარე თავის ეროვნობისა და მართლმადიდებელის სარწმუნოებისა, დიდი პატივისმცემელი იყო სხვის ეროვნობისაც და სარწმუნოებისა. ამისთანა შემწყნარებელი სხვისა მაშინ, როდესაც იგი ყოვლადშემძლებელ მბრძანებლად შეიქმნა სხვადასხვა თესლის და სხვადასხვა სარწმუნოების ერისა, ამისთანა სხვა ერის ღირსების

თაყვანისმცემელი იმ დროში, როცა კაცი კაცს შესაჭმელადაც არა ჰზოგავდა, ამისთანა კაცთმოყვარული პატივისცემა სხვის ეროვნობისა, სხვის სარწმუნოებისა, ნუთუ საკვირველი და საოცარი მაგალითი არ არის მეთორმეტე საუკუნის კაცისაგან!

მეტი-ღა დიდ-ბუნებოვანობა მოეთხოვება განა მეთორმეტე საუკუნის კაცს მაშინ, როცა დღეს, მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს საკვირველებად მიგვაჩნია გლადსტონი, რომ ირლანდიის ეროვნობას და სარწმუნოებას ესარჩლება იმავე კაცთმოყვარეობით, რა კაცთმოყვარეობითაც დავით აღმაშენებელი სხვა ერს პატივსა-სცემდა! ჩვენს მატიანეებს თავი დავანებოთ და ვიმოწმოთ სხვა ერის მემატიანენი. ისიც კი აღტაცებით იხსენიებენ დავით აღმაშენებელს, როგორც კაცს, პატივისმცემელს და შემწყნარებელს სხვა ერისა და სხვა რჯულისას.

სომეხი მათე ედესელი ამბობს:

„დავით იყო წმინდა, კეთილმსახური, საგსე ქველმოქმედებით და მართლმსაჯული. დავითის გარშემო იკრიბებოდა დანარჩენი სომეხთა ნათესავი, რომელთათვის მან დააფუძნა საქართველოში ქალაქი კორი (გორი), სადაც მრავალი ეკლესია და მონასტერი ააშენა. მიაგო ჩვენს ნათესავს ყოველგვარი ნუგეშის ცემა და შვება“.

ვ ა რ დ ა ნ დ ი დ ი სწერს:

„დავითს არავითარი სიძულვილი არა ჰქონდა სომხურის წირვა-ლოცვისა და ეკლესიისა: იგი ხშირად იდრეკდა თავს ჩვენს ხელქვეშ და ითხოვდა ჩვენს ლოცვა-კურთხევას“.

ეგ კიდევ არაფერი, რომ დავით აღმაშენებელი ასე ექცეოდა სომხებს, რომელნიც, რაც უნდა იყოს, ქრისტიანები იყვნენ და არიან. დიდ-ბუნებოვანი კაცთმოყვარეობა დავით მეფისა მაჰმადიანებსაც მიეფინათ, და მით უფრო ბრწყინვალეა ეს ამბავი, რომ მაჰმადიანები თვით დავით მეფისა და მისის ერის სარწმუნოებას ერჩოდნენ აღმოსაფხვრელად. — მაჰმადიანთა მწერალი ალ-აინი აი რასა სწერს:

„დავითს სთხოვეს მუსულმანებმა, რომ ქრისტიანეთ არა ჰქონოდათ ნება მუსულმანებთან ერთად შესვლისა აბანოში და აღეკრძალნა გიაურებისათვის მათი ავად ხსენება. დავითმა ყოველივე ეს თხოვნა აუსრულა. დავითი თავის შვილის დიმიტრიითურთ ყოველ-დღე დადიოდა უმთავრესს მეჩითში, ისმენდა სამეფო ლოცვას და თვით ყორანის კითხვას. დავითი უხვად აძლევდა ფულს ქატიბს და მუაჰინებს. მან ააშე-

ნა უცხო ტომთათვის ქარვასლები, და პოეტთათვის, რომელთაც ულუფას უნიშნავდა. თუ ვინმე ისურვებდა ტფილისის დატევებას, გულსავსებით ხელს უპყრობდა და მგზავრობის ღონისძიებას აძლევდა ფულით. დავითი უფრო მეტს პატივსა-სცემდა მუსულმანთა, ვიდრე მთავარნი მუსულმანთანი“ *.

ყოველივე ეს დიდსულოვანობა და სულგრძელობა დავითისა მაშინ არის მომხდარი, როცა ძღვევამოსილი იგი მეფე სრულად გაბატონდა თავის ქვეყანაში და, მაშასადამე, ამისთანა პატიოსანი და განათლებული ქცევა მარტო ამის დიდბუნებოვან გულს და გონებას უნდა მიეწეროს და არაფერს სხვას. იმას აღარ ვამბობთ, რომ სწეულთა, უღონოთა და საპყრობათის დავითმა ააშენა სამეკურნალო, თითონ ხშირად დადიოდა ამ უბედურთა სანახავად და მოსაკითხავად.

აი ეს დიდებული მეფე — რა დიდებულ კაცურ-კაცის სახესაც მოგვივლენს თვალ-წინ და რა თავმოსაწონებელს საბუთს გვაძლევს ხელთა. აი ამისთანა კაცის ხსენებაა გამაცოცხლებული ერისა და ამისთანა კაცის არ-ხსოვნა მომაკვდინებელ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ერსა, რომელმაც იგი ჰშვა და თავის ძუძუთი გამოჰზარდა. ჩვენმა დამცველმა ეკლესიამ ეს კარგად იცოდა და ამიტომაც 26 იანვარი დაგვინიშნა, რომ წელიწადში ერთხელ მაინც გავიხსენოთ ეს ქართველისათვის თავმოსაწონებელი დიდებული მეფე, დიდებული კაცი.

კაცს ორი სახელი უნდა ჰქონდესო, — ამბობს ჩვენი ერი: — ერთი აქ დასარჩენი, მეორე თან წასაყოლიო. ეს ანდერძი ქართველისა ისე არავის შეუსრულებია, როგორც დავით მეფესა. აქ აღმაშენებლის სახელი დარჩა, როგორც მეფეს, და იქ, როგორც დიდბუნებოვანმა კაცმა — წაიყოლია სახელი წმინდანისა, დიდების გვირგვინით შემკობილი.

[1888 წ.]

* როგორც ეს ციტატა, ისეც ზემოყვანილი, ბ-ნ დ. ბაქრაძის შენიშვნიდან არის ამოღებული.

ლუარსაბ ჟამბუღი

(ლუარსაბ ჟამბუღის მოსახსენებელი დღისათვის — 21 ივნისისათვის)

21-ს ივნისს საქართველოს ეკლესია აღიდებს სახელს მეფის ლუარსაბისას, რომელიც ამ დღეს ეწამა შაჰ-აბაზისაგან. ლუარსაბ II მეფე ქართლისა იყო შვილი მეფის გიორგი მე-V-ისა და ლიპარიტიანთა ასულისა მარიამისა. ლუარსაბი ავიდა ქართლის სამეფო ტახტზედ მამის გარდაცვალების შემდეგ და სცხოვრობდა მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში.

მის დროს იყო იგი სახელოვანი დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე, რომლის მოქმედება და ქცევა დღესაც აუხსენლია ჩვენთა ისტორიკოსთაგან, და რომელიც, იყო რა უხვად შემკული ყოვლისა სამამაცო და საგმირო ღირსებითა, დღეს-აქამომდე არც ავად არის ჩვენ მიერ დაფასებული და არც კარგადა. მისი ავ-კარგიანობით აღსავსე გამსაცდელიანი ცხოვრება და საოცარნი მოქმედებანი, მისნი ავად და კარგადაც აღსახსენლნი დიდნი საქმენი, — ჯერ შიგნეულად გამოძიებულნი არ არიან და ელიან პირუთენელს გამკითხველსა. ეს კი გულდაჯერებით საღიარებელია, რომ მისი მოუსვენარი და მღელვარებისაგან დაუცხრომელი ცხოვრება ერთი დიდი ტრაგედიაა, გამსაკვირველი და გასაოცებელი. ამ ლუარსაბის დროსვე იყო ერთი სხვა გამოჩენილი კაციც, ნუგზარ არაგვის ერისთავი, სიმაბრი სააკაძისა, რომლის სახელიც დღევანდლამდე სახსოვრად ჩარჩენია გულში საქართველოს ერს. ჩვენი ერი დღესაც ნუგზარს იხსენიებს ამ საგულისხმიერო ლექსით:

„ნუგზარ ერისთვის დროსაო,
სისხლს წვიმების დროსაო“.

დიდ მოურავს სააკაძეს, როგორც ერთს უპირველესს კაცს იმ დროში, დიდი გავლენა და ზედმოქმედება ჰქონდა მეფის ლუარსაბის სვე-ბედზედ და თვით მთელ საქართველოზედაც.

ჯერ ვსთქვათ ის, რომ დაი სააკაძის ცოლად შეირთო ლუარსაბ მეფემ. აზნაურშვილის მოყვრობამ, და ნამეტნავად აზნაურშვილის

ქალის გადედოფლებამ, გული აუშლვრია მაშინდელ დიდებულებს, რომელთაც ითაკილეს აზნაურის ქალის დედოფლობა და ბატონობა. იქნება ყოველივე უბედურება, რაც მერე ლუარსაბ მეფეს დაატყდა, ამ მიზეზითაც შეემთხვია. დიდი მოურავი თუმცა ყოვლად ნიჭიერი კაცი იყო, ყოვლად მხნე სახელმწიფო კაცი და წარჩინებული მეომარი და სარდალი, მაგრამ ყოველივე ეს ვერ იპატიებდა მას მდაბალ-ბუნებიანთა კაცთა შურისაგან. ეს ნაძირალი გრძნობა ადამიანის ავზნეობისა ბევრს მეტოქეს და მოშურნეს მოუპოვებდა მაშინდელ დიდებულთა შორის, რომელთაც მოდგმა უფრო დიდ ღირსებად მიაჩნდათ, ვიდრე ნიჭიერი დიდ-ბუნებიანობა. ამით თუ აიხსნება ის გარემოება, რომ ამ სახელოვანს დიდ მოურავსა მრავალი მტერი აუჩნდა. მტერთა შორის ყველაზედ გავლენიანი და ძლიერი შარიდან ბარათაშვილი იყო, მამა-მძძუძე ლუარსაბ მეფისა. ამან დაიყოლია მეფე და აათვალწუნებინა იმისთანა კაცი, როგორიც იყო დიდი მოურავი, გადაჰკიდა მეფე დიდ მოურავსა, და დიდი მოურავი იძულებულ შეიქმნა შეჰკედლებოდა შაჰ-აბაზსა, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა დაი ლუარსაბ მეფისა. ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ბრალსა სდებს დიდ მოურავსა, რომ იგი „აზრახებდა ყეენსა დაჰყრობად ქართლისადა“.

ესე იყო თუ არა, ყეენი შაჰ-აბაზი მოვიდა განჯას და დააპირა უგრძნეულად შესვლა კახეთს. კახეთის მეფემ თეიმურაზმა მოიწვია საშველად ქართლის მეფე ლუარსაბი, შეჰკრეს ამ ორმა მეფემ პირობა, რომ წინააღუდგნენ შაჰ-აბაზსა და ამ პირობისამებრ მეფე თეიმურაზი მოვიდა ლუარსაბთან მუხრანს, რადგანაც ამ დროს შაჰ-აბაზიც კახეთიდან ქართლს წამოვიდა. მეფეებმა თუმცა მოიწადინეს ომისათვის მიენდოთ თავისი სვე-ბედი, მაგრამ რა იხილეს დიდი სპა და ჯარი ყეენისა, ომი ვეღარ გაუბედეს და გაიხიზნეს იმერეთს. იმერეთის მეფემ გიორგიმ დიდის პატივით მიიღო ორივენი. შაჰ-აბაზი შევიდა გორს და აქედამ სთხოვა გიორგი მეფეს, დამითმე მეფენიო. გიორგიმ უარი შეუთვალა. ყეენმა რომ ნახა, ძალით აღარ გაეწყობა-რა, ხერხი იხმარა. მოიხმო მამა-მძძუძე ლუარსაბ მეფისა შარიდან ბარათაშვილი, შეჰფიცა, ოღონდ ლუარსაბი მომიყვანეო, და არამც თუ თავის სამეფოს მიეცემო, სხვას ბევრს ნიჰსაც არ დავიშურებო. გამოისტუმრა შარიდან, საჩუქრად გამოატანა ლუარსაბისათვის ძვირფასად მოჭედილი ხმალი და თანაც ბარათი ლუარსაბის დისა, მოდი, ნურაფერის შიში გაქვსო.

შარიდანმა დაარწმუნა მეფე, რომ ყვენი ბოროტს არას შეგამთხვევსო და მეფე მოეშადა წასასვლელად. ბევრი ურჩიეს წარჩინებულთა და დიდებულთა, ნუ მიენდობი ყვენსა და ნუ წახვალ, მაგრამ მეფემ ასე უპასუხა: „უკეთუ არა წავიდე, ამიყრის ქვეყანასა და მოაოხრებს, რა მადლი არს ჩემდა“. მისული მეფე შაჰ-აბაზმა ჯერ ჩაიტყუა ტფილისს, მერე ყარაიზედ, ვითომდა სანადიროდ, სანადიროდვე გაიწვია ყარაბაღს, ყარაბაღიდან მაზანდარანს, და აქ მაზანდარანში-კი გამოუცხადა, უნდა უარჰყოო რჯული ქრისტესი და გამაჰმადიანდეთ. თუ ამას იქმო, „დიდითა პატივითა პატივ-გცე და მრავლითა დიდებითა განგიტეო ქვეყნად შენდაო“. ლუარსაბ მეფემ შორს დაიჭირა და უპასუხა: „უკეთუ ყოველი ქვეყანთ ჩემდა იყოს, არა თავს ვიდვა სიტყვათა და ქადაგებათა შენთა მორჩილებადი, არამედ მეუფისა და ღვთისა მიერ ჩემისა ნათელ-მიღებებს, და მის მიმართ დამძის სასოება ჩემი და თვინიერ მისა სხვა ღმერთი არავინ ვიცი“.

ამის შემდეგ ხელ-ფეხ-შეკრული მეფე წაიყვანეს და დაამწყვდიეს ციხეში, შვიდი წელიწადი ჰყვანდათ ასე და ცდილობდნენ გაემაჰმადიანებინათ, მაგრამ მეფე „ესრეთ მტკიცედ და შეურყეველად ჰდგა, ვითარცა კლდე ანდამატი, და ესრეთ იხილგებოდა მშვენიერი და ბრწყინვალე პირი მისი — ვითარცა ოქრო გამოდნობილი ბრძმედსა შინა, და განკვირვებულ იყვნენ სიმხნისა და აზოვნებისა მისისათვის“. ბევრს ურჩევდნენ მეფეს შეებრალა თავისი მშვენიერება და სიჭაბუკე, და მწართა სიკვდილითა არ მომკვდარიყო შაჰ-აბაზის უწყალო ხელითა, მაგრამ მეფემ არ უღალატა თავისის ქვეყნისა და ერის რჯულსა და არ შეუდრკა სიკვდილსა. „რა გნებავთ ყოფად ჩემდა, ჰყავთ, — ეუბნებოდა თურმე შაჰ-აბაზის მოციქულთა — და აღსარულეთ ბრძანებაი მისიო“. რა ნახა შაჰ-აბაზმა ასეთი სიმტკიცე ლუარსაბ მეფისა და ველარა გააწყო-რა, ბრძანა სიკვდილი ლუარსაბისა. როცა მივიდნენ ჯალათნი ამის ასასრულებლად, მეფემ ითხოვა, მაცალეთ, სიკვდილის წინ ვილოცოო. ნება მისცეს. დაისვენა თურმე წინ ხატი ღვთისმშობლისა, რომელიცა თანა ჰქონდა, და ესე შეევედრა: „ჰოი ღედოფალო ღვთისმშობელო, შენდამი დამძის სასოება ჩემი, შენ ხარ ნუგეშის-მცემელი ჩემი. შენ მომეც შეწევნა წამებისა ჩემისა ამის, და შემართე წმიდათა მოწამეთა შენთა თანა, რათა მეცა ვადიდებდე მამსა, ძესა და წმიდასა სულსა“.

ამის შემდეგ მივიდნენ ჯალათნი და დაარჩვეს მშვილდის საბლითა.

ეს იყო 1622 წელს, ივნისის 21-სა დღესა. გვამი ესრეთ ქვეყნისა და რჯულისათვის წამებულის მეფისა ჰმარხია შირაზს.

მხოლოდ დიდ-ბუნებიანთა კაცთა თვისებაა ერთხელ რწმენილი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის საგნად და მას ქვეშ დაუგონ თავისი ცხოვრება და, თუ საჭიროება მოითხოვს, შესწირონ თავი თავისიცა ნიშნად იმისა, რომ ჭეშმარიტება მეტად უღირს, ვიდრე საკუთარი თავი და საკუთარი სიცოცხლე. ამიტომაც მეტად არა ვსთვლით, რომ დღეს ერთი საქართველოს გმირთაგანი გავიხსენეთ, იგი გმირი, რომელმაც სთქვა: რა მადლია თავი გადავირჩინო და ჩემი ქვეყანა მტერს ავაოხრებინო, — წავიდა და წამებულის გვირგვინით შეიმოსა სახელოვანი თავი ქვეყნისა და ქრისტეს სახელითა. და დღეს ჩვენ სხვა არა დავგრჩენია რა გარდა იმისა, რომ ბესარიონ კათოლიკოზთან ერთად ქება-დიდებით წარმოვსთქვათ:

„ყოფადთა მცნობი, ბრძენი და ახოვანი
მეფე ლუარსაბ დღეს იდიდებოდენ“.

(პირველად შემოსვლა რუსის ჯარისა ტფილისში)

11-ს იანვარს 1798 წელს თელავში გარდაიცვალა ღრმად მოხუცებული სახელოვანი მეფე ერეკლე. საქართველოს სამეფო ტახტზედ ავიდა მისი უფროსი შვილი გიორგი. საქართველო, დამარცხებული ალამაჰმად-ხანისაგან მეფე ერეკლეს სიცოცხლეშივე, ჯერ კიდევ ვერ იყო გამობრუნებული. ტფილისი, ეს ჩვენი სატახტო დედა-ქალაქი, აკლავდა და აოხრებული, ჯერ კიდევ რაღაც დარღვეულსა და დანგრეულს ქვეყანას წარმოადგენდა. ჯერ გამართლებული არ იყო იგი საშინელი წყლული და ჭრილობა, რომელიც ეწვია ჩვენს ქვეყანას ალამაჰმად-ხანის უწყალო და შეუბრალებელ ხელითა. ჯერ კიდევ გამოვლოვებულნი არ იყვნენ დახოცილნი და გაჟლეტილნი დიდი თუ პატარა, ქალი თუ ვაჟი, სისხლის-მსმელ-სპარსთა ყველისაგან.

დასუსტებული საქართველო, რომელსაც მეფე ერეკლეს სიკვდილით „რკინის კარი შეეხსნა“, უფრო კარ-ღია შეექმნა და ადვილი საცილობელი გაუხდა გარს შემორტყმულ მტრებს. ცალკე სპარსეთი, ცალკე ოსმალეთი, ხმალამოლებულნი თავს ადგნენ დამარცხებულს საქართველოს და მუქარას მუქარაზე უთვლიდნენ. სპარსეთი უწყრებოდა საქართველოს, რატომ ჩემთან არ იჭერ საქმეს და ჩემს მფარველობას ქვეშ არ ეძიებ შენს დღეგრძელობას და კეთილდღეობასო. ამასვე უწყრებოდა ოსმალეთი და ახალციხიდან მოსვენებას არ აძლევდა ქართლსა. ერთი სახელმწიფოც და მეორეც თავისთვის გამოეყოლა საქართველოს. ერთსაც და მეორესაც ჰსურდათ საქართველო, თუ ხმლით არა, მფარველობის სახით მაინც ხელთ ეგდოთ, თავისი საკუთარი ჯარები შიგ ჩაეყენებინათ და მით მაგრა მოეკიდნათ აქ ფეხი გაძლიერება რუსეთისა, რომელმაც მაშინ საქართველოს საზღვრებამდე მოაწია ჩრდილოეთის მხრით, ერთსაც თავზარსა სცემდა და მეორესაც ფეხის შემოდგმა რუსეთისა საქართველოში და მათი აბრუს გატეხა და თითქმის დაქვეითება დასავლეთ და მცირე აზიაში — ერთი იყო.

როგორც სპარსეთმა, ისეც ოსმალეთმა კარგად იცოდა, რა დიდი

საქმეა საქართველოს ხელში ჩაგდება მისთვის, ვინც დაასწრობს. ვინც საქართველოში ფეხს მოიმადგრებდა, იგი დიდს ზედმოქმედებას იქონიებდა მთელს დასავლეთს და მცირე აზიაში და სვე-ბედი აზიის შესახებ პოლიტიკისა ხელთ ჩაუვარდებოდა სხვათა შესახუთავად. გარდა ამისა, არც სპარსეთს უნდოდა, რომ საქართველოს დაჭერით ვინმე სხვა სახელმწიფო ახლო მოსვლოდა, არც ოსმალეთს, რადგანაც საქართველო ამ ორსავე სახელმწიფოს საზღვრად და გზად ედგა. თუმცა რუსეთისაგან შიშს ეს ორივე სახელმწიფო ერთად უნდა ემოქმედებინა, მაგრამ ასე არ მოუხდათ. სპარსეთს უნდოდა მარტოს სჭეროდა საქართველო, ჯერ ვითარცა კარი რუსეთიდან აზიაში შემოსევისათვის დასაკეტი და მერმე ვითარცა გზა ოსმალეთის შესალახველი. ამასვე ჰლამოდა ოსმალეთი და სპარსეთს არ ანებებდა საქართველოს დაჭერას, თვით სწყუროდა ეს კარი და გზა თითონ ჰქონებოდა და სპარსეთისათვის მუქარად ხელთა სჭეროდა. აზიაში ეს ორი სახელმწიფო ერთმანეთს ეცილებოდა პირველობასა და ბატონობას და ამიტომ ერთმანეთზე აღუტრსებული იყვნენ და ერთმანეთს შორს უდგნენ.

ეს ორ-მხრიველი მტრობა საქართველოსათვის ახალი ამბავი არ იყო. თუმცა დიდი ხანია ცალკე სპარსეთი, ცალკე ოსმალეთი ამ აზრით ეტანებოდნენ ჩვენს ქვეყანასა, მაგრამ საქართველო, ასე თუ ისე, როგორც იყო, იგერიებდა ერთსაც და მეორესაც და არც ერთს არ ჰნებდებოდა. წინათ ბევრჯერ ააოხრეს საქართველო, ბევრჯერ მიანგრ-მოანგრიეს, ჩამოათალეს სანაპირო ქვეყნები, ხოლო გული კი ვერ შეუნგრის. საქართველო იბრძოდა, ჯვარს ეცმოდა და გულს კი არ იტეზდა. ამ ტანჯვა-წამებით მოაწია ამ პატარა ქვეყანამ, ამ ერთმა მუჭა ერმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულამდე. შეირჩინა რჯული, ენა, თავისი ეროვნული ვინაობა და თავისი ქვეყანა. როცა გაძლიერებულმა რუსეთმა ფეხი მოაბჯინა ჩრდილო-კავკასიის მთებს და წამებულმა საქართველომ რუსეთისაკენ მიიხედა და გული მიიბრუნა, მაშინ უფრო გაუმძინვარდნენ მტრები და ნამეტნავად სპარსეთი. აღა-მაჰმად-ხანის მოსევა და თავდასხმა 1795 წელს — რუსეთთან საუბრის გამართვამ გამოიწვია და ოსმალთს ამ მიზეზმაცვე თავს წამოგვაცენა, და ერთიც და მეორეც, თუმცა ცალ-ცალკე-კი, უფრო მეტის მძვინვარებით მოგვისია.

გულკეთილი, მაგრამ სუსტი მეფე გიორგი როგორ გაუძლებდა ამისთანა გარემოებას და როგორ გაუძღვებოდა გაჭირვებულს სამე-

ფოს, რომელიც ალა-მაჰმად-ხანის აოხრებისაგან ჯერ კიდევ არ გამო-
ბრუნებულყო, არ გამორკვეულიყო და წყლული არ გამრთებო-
და. ამას დაუერთეთ ის ამბავიც, რომ ლეკნიც-კი გაუთამამდნენ ულო-
ხოლ-ქმნილს მეფეს და, ახალციხის ფაშის წაქეზებით, ხან აქ იკლებ-
დნენ ქვეყანას, ხან იქ. გარდა ამისა, შინ, მეფის სახლობაშიაც, ყველა-
ფერი აწეწილი და აშლილი იყო. ცალკე ქვრივი დედოფალი დარეჯანი,
ცალკე ძმები აეშალნენ, ყველანი თავის-თავისაკენ იწევდნენ და მეფეს
ეურჩებოდნენ. სამეფო სვე-ბედი ხელში სათამაშოდ გაიხადეს და
საწყალ მეფე გიორგის რა უნდა ექმნა ასეთს მდგომარეობაში: გარეთ
მტრისათვის გაეცა პასუხი თუ შინ გასძლოლოდა შედლსა და ცილებას
დედინაცვლისას და ძმებისას. ყოველ ამას შავი ჭირიც დაერთო და
მთელი ქვეყანა შეაძრწუნა და სასოწარკვეთილებას მისცა. თვითოეული
ზემოხსენებული უბედურება ცალკე საკმარ იყო, რომ მეფე და სამე-
ფო განწირულებაში ჩაგარდნილიყო და სულ ერთად ხომ ზედმოსეუ-
ლი — ერთ დიდ და უძლეველ უბედურებად შეიქმნა.

იქნება მეფე გიორგი შინაურს არეულობასა და უბედურობას კი-
დევ როგორმე გასძლოლოდა, თუ გარედამ მტრის შიშით მაინც არა ჰქო-
ნოდა. მაშინ ალა-მაჰმად-ხანი ცოცხალი აღარ იყო და მის მაგიერ სპარ-
სეთის ტახტი დაიჭირა ბაბა-ხანმა. ბაბა-ხანი შუშისა და განჯის ხანებს
ზედ-მისეოდა, მათის სახანოების დაპყრობა უნდოდა და მერე აპირებდა
საქართველოს თავს დასხმოდა, ოსმალეთიც ახალციხიდან იმუქრე-
ბოდა.

სხვა გზა არ იყო, მეფე გიორგის ან ოსმალეთთან უნდა დაეჭირა
საქმე, ან სპარსეთთან და ან რუსეთთან, რომ როგორმე გადაერჩინა
საქართველო ამოდენ ერთად ზედმოსეულ უბედურებისაგან. ამ საქმეს
აჩქარება უნდოდა. ღვთის-მოსავეა და ღვთის-მოყვარე მეფე გიორგიმ,
რა თქმა უნდა, ერთმორწმუნე რუსეთი ირჩია. ამას ეუბნებოდა წინა-
პართა ანდერძიცა. რადგანაც, მისდა მეფობის წინათაც, ჯერ კიდევ
1576 წლითგან, საქართველოს მეფენი ბევრჯერ გამოჰლაპარაკებიან
რუსეთს და მისგან ხელშეწყობას და ხელის გამართვას მოჰლოდებიან.
ქრისტეს ჯვარისათვის ჯვარცმულ ერის მეფემ ქრისტეს ჯვარისვე
მოსავი ერი მოიწვია საშველად და მფარველად.

მეფე გიორგიმ აღარ დააგვიანა საქმე, მას უკვე გაგზავნილი ჰყვანდა
პეტერბურგში რწმუნებული მოციქული თ. გარსევან ჭავჭავაძე, რათა
აუწყოს იმპერატორს პავლე პირველს თავისი სამეფო ტახტზე ასვლა

და საქართველოში გაშვებები. მეფე გიორგიმ 11-ს ოქტომბერს 1798 წელს ზედ მიაღვნა თხოვნა იმპერატორ პავლესათვის მისართმევად. თითონ გარსევან ჭავჭავაძე წარსდგა იმპერატორის წინაშე და მოახსენა: „დიდო იმპერატორო, მფარველო და შემწეო ქართლ-კახეთის სამეფოთაო! მოგართმევ რა თხოვნას, მე, უერთგულესი ქვეშევრდომი თქვენის იმპერატორების დიდებულებისა, ღირს ვიქმენ ჩემთა მეფისა გიორგი ერეკლეს ძისაგან და ყოველთა მისსა სამფლობელო ერთაგან დაკეწხო ფეხთა ქვეშე თქვენის იმპერატორების დიდებულებისა და ჩემდა მოვალეობისამებრ გავბედო გთხოვოთ, — ბედნიერ ჰყოთ ხელმწიფე ჩემი და დაუმტკიცოთ მეფობა საქართველოსი, როგორც კანონიერ მემკვიდრესა, შეპმოსოთ სამეფო ნიშნებითა და განაგრძოთ მისდა და მისთა ერთადმი თქვენი მოწყალება. მიიღეთ ეს ჩემ-მიერ მორთმეულნი თხოვნანი და ღირს ჰყავით თქვენის დიდებულის ყურადღებასა“.

შემდეგ თ. გარსევან ჭავჭავაძეს მეფე გიორგიმ დაავალა წარუდგინოს იმპერატორს მეორე თხოვნაც შესახებ იმისა, — რომ მემკვიდრედ დაუმტკიცოს დავით ბატონიშვილი და შემდეგისათვისაც აღთქმულ იქმნას, რომ შთამომავალნი ჩემნი საუკუნოდ და შეურყევლად მეფობდნენ საქართველოში და არავინ სხვა არ ერეოდეს ჩემს შინაურ საქმეთა განკარგულებაში, და როგორც ჩემთა თავადაზნაურებთან, ისეც სხვა ქვეშევრდომებთან საქმე არავის არა ჰქონდეს-რაო. ამასთან მეფე გიორგი აუწყებდა იმპერატორს პავლეს, რომ წინაპარნი ჩემნი ყოველთვის ერთგულნი იყვნენ რუსეთისა და მეც ჩემის მხრით აღთქმასა ვსდებ, რომ ქვეშევრდომობის ერთგულებაში მე ჩემს წინაპრებს აღვემატოო და ითხოვდა — ნება მიბოძეო მიწერ-მოწერა პირდაპირ პეტერბურგთან ვიქონიო ჩემის მინისტრის თ. ჭავჭავაძის საშუალებითაო, რადგანაც სხვა გზით საქმეთა სვლა ყოვნდებდა და გვიანდებო. მეფე გიორგი სთხოვდა იმპერატორს პავლეს სამი-ათას რუსის ჯარისკაცა, შეჭურვილს სათანადო იარაღით და ყოველ სამხედრო კუთვნილებითა. ამის თაობაზე გიორგი მეფე სწერდა იმპერატორს პავლეს: „როცა თქვენი ძლევაშემოსილი ჯარი საქართველოში ყოფილა, ყოველთვის ბოროტნი კაცნი რალაცეებს იგონებდნენ და სამღუერავს და შულოს აჩენდნენ თქვენისა და ჩვენის ჯარის უფროსთა შორის, ამიტომ გთხოვთ უბრძანოთ აქ გამოსაგზავნ ჯარის უფროსს, მარტო ჩემთან იქონიოს საქმე, ანუ ჩემ-მიერ რწმუნებულთანო“. დასასრულ მეფე მოახსენებ-

და იმპერატორს პავლეს, რომ ჯერ ჩემ ყმაწვილობაშივე მსურდა პირად ხილვა რუსეთის თვითმპყრობელისა, მაგრამ მრავალი გარემოება მიშლიდაო. „დღეს-კი, — ამბობს მეფე გიორგი, — თქვენა გახდით ჩემდა ხელმწიფედ და ვსასოებ, რომ თქვენდა მიმართ გამოწვედილნი ხელნი ჩემნი უკუქცეულ არ იქნებიანო“.

მინამ თ. გარსევან ჭავჭავაძე თავისს მოციქულობას ასრულებდა და დრო ამ მიწერ-მოწერაში გადიოდა, მეფე გიორგის დღე-და-ღღე უფრო და უფრო უჭირდებოდა საქმე. ლეკები სადავლოდ დაუსჯელად ჰთარეშობდნენ. ახალციხის ფაშა ქართლს წამ-და-უწუმ შეესევდა ხოლმე და იკლებდა, საცა კი ხელი მიუწევდებოდა. მართალია, იმპერატორმა პავლემ უბრძანა თავისს ელჩს სტამბოლში, რომ სთხოვოს სულთანს არ აწიოკოს საქართველო, მაგრამ ახალციხის ფაშა მაინც თავისას არ იშლიდა და ლეკებსაც გზას აძლევდა და ხელს უმართავდა სადავლოდ საქართველოში ეთარეშნათ. არც სპარსეთის მუქარა და მტრობა ასვენებდა საქართველოს. ასეთმა გარემოებამ დიდს საფიქრებელში ჩააგდო მეფე გიორგი, მით უფრო, რომ რუსეთიდან ჯერ გარდაწყვეტილი არა იცოდა-რა. სხვა გზა არ იყო, უნდა აეჩქარებინა თ. გარსევან ჭავჭავაძე, რომ საქმე მალე გაათავოს და ჯარი რუსეთისა მოაშველოს და ამასთან სთხოვოს, რომ მეფეს ნება მიეცეს თითონ ამოქმედოს ჯარი იქ, საცა საჭიროება მოითხოვს.

იმპერატორმა პავლემ, მოისმინა რა გაჭირვება მეფე გიორგისა და საქართველოსი და იუწყა რა ახალი მუქარა სპარსეთისა, აწიოკება ქვეყნისა ოსმალეთისა და ლეკთა თარეშობისაგან, მსწრაფლ შეუდგა, რომ მეფე გიორგის გადაწყვეტილი პასუხი მისცეს. 23 თებერვალს 1799 წელს ბრძანება მისცა ჩრდილო-კავკასიის ჯარის მთავარ-მმართველს მოამზადოს საქართველოში წასასვლელად მეშვიდმეტე ეგერის პოლკი გენერალ-მაიორ ლაზარევისა თავისის არტილერიით და ასი ცხენოსანი ყაზახი ზედ დაუმატოს. ეს ეგერის პოლკი იდგა მამინ მოზლოკში.

საჭიროა ვიცოდეთ, რომ ჯერ კიდევ 1783 წელს მეფე ერეკლესთან შეკრულ პირობის ძალით, საქართველოს მეფის კარზე რუსეთს უნდა ჰყოლოდა განსაკუთრებული რწმუნებული მინისტრი. 1799 წლამდე, სხვადასხვა გარემოების გამო, ეს პირობა შეუსრულებელი დარჩა და იმპერატორმა პავლემ, თ. გარსევან ჭავჭავაძის თხოვნით, გააღვიძა ეს პირობა და რწმუნებულ მინისტრად დანიშნა სტატსკი სოვეტნიკი კავ-

ლენსკო, რომელსაც, სხვათა შორის, ებრძანა, რომ საქართველოს ერის სიყვარული და ნდობა მოიპოვეო.

1799 წ. მაისში კავალენსკი წამოვიდა პეტერბურგიდამ და მკათათვის ბოლოს მოვიდა ყაზახის სოფელს ნაურში, საცა იმყოფებოდა კნორრინგი, მაშინდელი მთავარ-მმართველი ჩრდილო კავკასიის ჯარებისა; აქედამ კავალენსკიმ აუწყა მეფე გიორგის, რომ მოდის საქართველოში და თან მოჰყავს დაპირებული ჯარი. კნორრინგმა თავისი მხრივ ბრძანება მისცა ლაზარევს, მზად იყავ შენის პოლკით და არტილერიით საქართველოში წასასვლელად, მოიმზადე ათის დღის სურსათი, რომ, როცა საჭირო იქნეს, ერთის საათითაც არ დაყოვნდეთ.

კავალენსკის გამოატანა იმპერატორმა პავლემ დამამტკიცებელი გრამოტა მეფე გიორგის სახელზე. გრამოტა იგი არის დაწერილი 18 აპრილს 1799 წელს. იმპერატორი პავლე იწერებოდა: „მივიღე რა მადლობით თქვენი თხოვნა, ტრაქტატის მესამე მუხლის ძალითა გამტკიცებთ დღეს თქვენ საქართველოს მეფედ და ძესა თქვენსა დავითს თქვენდა მემკვიდრედ თქვენს შემდეგ“. ამასთან იმპერატორმა პავლემ გამოატანა კავალენსკის სამეფო სამკაულები და სამეფო ნიშნები: 1. ოქროს სამეფო გვირგვინი, შიგა-და-შიგ ძვირფასის თვლებით შემკული; 2. სკიპტრა, ძვირფასის ქვებით მოჭედილი; 3. ხმალი, ოქროთი და ძვირფასის თვლებით შემოსილი; 4. სამეფო პორფირი ყაყყუმის ბეწვისა, შვინდისფერ ხავერდის საპირეთი, მასზედ ქარგით ნაკერი გერბი რუსეთისა და საქართველოსი; 5. თეთრი დროშა ორ-თავიან არწივითა, შუაგულში რუსეთის გერბი ჰქონდა; 6. სამეფო ტახტი შვინდისფერის ხავერდით გადაკრული, პრტყელის ოქრომკედის არშიებითა და ოქრომკედისვე დიდრონ ფოჩებით მორთული, და ამისთანავე სამი ბალიში; შუაგული ტახტისა ეჭირა საქართველოს გერბსა და აქეთიქიდან რუსეთის გერბს; 7. ტახტთან ერთად ორი პატარა სტოლი, ხავერდითვე გადაკრული და ოქრომკედით მორთული; თვითთვეულ სტოლისათვის თითო ბალიში, რომელზედაც დადებულ უნდა ყოფილიყო სამეფო ნიშნები: ერთზე გვირგვინი და სკიპტრა, მეორეზე ხმალი და უმაღლესი გრამოტა; 8. სამი ორდენი, აღმასებით შემკული, ერთი წმინდა მოციქულის ანდრია პირველწოდებულისა — მეფე გიორგისათვის, მეორე დიდწამებულის ეკატერინესი — დედოფალ მარიამისათვის, და წმინდა ანას პირველ ხარისხისა — მემკვიდრე დავით ბატონიშვილისათვის.

ყოველ ამას გარდა, იმპერატორმა პავლემ გამოუგზავნა კავალენსკის ხელითვე ძვირფასი ნივთები მარიამ დედოფალსა, ბატონიშვილებსა, კარის ეკლესიის მღვდელს, სიძეს მეფისას მუხრან-ბატონს და სიმამრს მეფისას თ. ციციშვილს.

მეშვიდმეტე ევერის პოლკი ლაზარევისა ბრძანებისამებრ მზად იყო საქართველოში წამოსასვლელად, თან უნდა გამოჰყოლოდა თვით კავალენსკიცა, რომელსაც უნდა წამოედო პავლე იმპერატორის მიერ გამოტანებული ნივთები. დასასრულ, 19 ოქტომბერს 1799 წელს, კნორჩინგმა კვლავ ინახულა ხსენებული პოლკი, კმაყოფილი დარჩა და მეორეს დღისათვის ბრძანება მისცა გასულიყო თერგსა და გზას შეადგომოდა. მეორე დღეს, ბრძანებისამებრ, პოლკი თავისის ადგილიდამ დაიძრა, გამოვიდა თერგს და წამოვიდა ტფილისისაკენ. კნორჩინგმა მისცა დარიგება ლაზარევს, როგორ უნდა მოიქცეს და, სხვათა შორის, აუწყა უმაღლესი ბრძანება: „ლაზარევის პოლკი, მივა თუ არა ტფილისში, მეფე გიორგის იმისთანა პატივით უნდა შეეგებოს როგორც წესდებით მე, იმპერატორს, მეკუთვნის, იმავე წესით სასახლის მცველნი დაუყენოს. მეფის გვირგვინის კურთხევის დღეს პოლკი საპაზადოდ განწყობილ იქნას და ბატალიონებად დამწყობებულ. როცა მეფე გიორგი შევა ეკლესიაში და გამოვა, ჯარმა შესაფერი პატივი მისცეს“.

დიდი წვალება გამოიარა რუსის ჯარმა, რაკი კავკასიის მთებში შემოსდგა ფეხი. ვიწრო აღმართ-დაღმართები, თოვლი და ყინვა, გაფუჭებული გზები, ზოგან სურსათის ნაკლებობა, — ყოველივე ეს ერთად, აბრკოლებდა ჯარს. ზარბაზნები და სხვა არტილერიის კუთვნილებანი ზოგან ხელდახელ და ზურგით გადმოჰქონდათ ჯარისკაცებს, რადგანაც სხვანაირად ვერა ხერხდებოდა. როგორც იყო, ჯარმა ყოველს დაბრკოლებას სძლია, გადმოიარა მთები და გადმოხედა არაგვის ხეობის დაბლობებს. აქ ჯარს მიეგება ბატონიშვილი ვახტანგ, მიაგება ოთხმოცი უღელი ხარ-კამეჩი, გამომცხვარი პური და სხვა სურსათი, ტფილისამდე გზა-და-გზა სხვადასხვა ადგილას ორმოც-და-ათ-ათი საპალნის საზიდი ცხენი მოუშალა. ამ სახით იარა ჯარმა მთელი თვე და ექვსი დღე და როგორც იყო მოუახლოვდა ტფილისსა. ტფილისი დიდის ყოფით მოიკაზმა და მოირთო ჯარის დასახედრად და მისაღებად. ჯარს მოელოდნენ ტფილისში 26 ნოემბერს. მთელი ქალაქი აიშალა და გარეთუბანს და ვერაზედ გავიდა და აქ ელოდებოდა ჯარის მოსვლას.

მეფე გიორგიც გაეგება თავისის ამალით. თან ახლდნენ: მემკვიდრე

დავით ბატონიშვილი, სხვა ბატონიშვილები, გამოჩენილი მოხელენი საერონი და სამღვდელოებისანი და მთელი დიდკაცობა ტფილისისა. ქალაქის ბანები მოიქედა დიდითა და პატარითა, ქალითა და კაცითა, და მოუთმენლად ელოდებოდნენ ჯარსა, ვითარცა ქვეყნის მხსნელსა, მშვიდობიანობისა და მოსვენების მომავლინებელსა.

ბოლოს მოვიდა ჯარიცა. მეფე გიორგი თითონ წამოუძღვა წინ და შემოიყვანა ტფილისში. სიხარულის კიჟინა ხალხისა, ზარბაზნის სროლა, ზარების რეკა ერთს დიდს ყოფას და ამბავს წარმოადგენდა. კავალენსკიმ ამრიგად აუწყა კნორრინგს რუსის ჯარის შემოსვლა ტფილისში: „ჯარი, დასასრულ, მოვიდა ტფილისს; მოსვლისას იგი წარმოადგენდა სასიამოვნო სანახავსა თავისის წყობითა და წეს-რიგითა. სამის ვერსტის მანძილზე დიდის ყოფით მოეგებნენ ჯარს, იმ წესით, როგორაც წინათვე დავაწყეთ მისმა უმაღლესობამ მეფე გიორგიმ და მე. მეფე მთელის თავისის წარჩინებულ საერო და სამღვდლო დიდკაცობით მიეგება ჯარს. სახლის ბანები სულ მთლად სავსე იყო თეთრ-ჩადრიან ქალებითა, კაცს ეგონებოდა მთელ ქალაქში მოფენილია კარგები ბანაკისაო. ზარბაზნის სროლა, ზარების რეკა ამ დღესასწაულს აძლიერებდა, და სიხარულის კიჟინა ერისა, მოძრაობა და თვით ცრემლნი, ნამეტნავად დედაკაცობისა, აგვირგვინებდა იმ ტკბილად საგრძნობელ სურათსა და უტყუარს ერთგულებას ჩვენდამი ერისას“.

მეფე გიორგიმ, გახარებულმა — რომ სასურველი აუსრულდა, ყოველივე ღონისძიება იხმარა, რომ ჯარი კარგად დაებინავებინა და სურსათი საკმაო და რიგიანი ჰქონოდა. შემოსვლის მეორეს დღესვე ჯარს გაუგზავნა ზუთ საპალნემდე ღვინო და რვაასი ცალი ხმელი თევზი, გარდა ამისა, რაც ულუფად განწესებული იყო. აფიცრებს სადგომად თავისი სასახლე უთავაზა, ხოლო აფიცრებმა არ ინდომეს მეფის შეწუხება და დიდი მადლობა გადაუხადეს ამისთანა გულმტკიცუნულ თავაზიანობისათვის.

ესე შემოვიდა რუსის ჯარი ტფილისში. ამ დიდის ყოფით და ამბით დახვდა რუსეთის ჯარს მეფე და ერი. სასოწარკვეთილმა მეფემ და ერმა ძლივს ნუგეშითა და იმედით გაიცოცხლა გული. მეფის კარიდამ დაწყებული უკანასკნელ ქოხამდე სიხარულმა გაშალა თვისი სანატრელი ფრთა, სიხარულმა ხსენსამ და ნუგეშისამ. დიდი ხანია საქართველოს ამისთანა ბრწყინვალე დღე აღარ ენახა. ყველას, დიდიდამ პატარამდე, ქალით კაცამდე, გული აევსო იმ სანატრელ იმედითა, რომ რუ-

სის მხედრობის დაბინავება საქართველოში საქართველოს მოუვლენს იმ მშვიდობიანობას, იმ მოსვენებას, იმ პატრონობასა და მფარველობას, იმ ბედნიერადა და უტკივრად შინაურ ცხოვრებას, რომელთათვისაც ამდენს საუკუნეების განმავლობაში ასე თავგამეტებით, ასე თავდადებით იბრძოდა საქართველოს შვილი და თავისის სისხლით ჰრწყავდა ყოველს კუთხეს თავისის ქვეყნისას. ამ ღირსსახსოვარ დღიდან საქართველომ მშვიდობიანობა მოიპოვა. შიში მტრისა ერთმორწმუნე ერის მფარველობამ გაუფანტა. დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი, დაღალული ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან, დასცხრა ომისა და ბრძოლისაგან. დადუმდა ჟღერა ხმლისა და მახვილისა, მტრისა ხელით მოღერებულისა ჩვენზე და ჩვენს ცოლ-შვილებზე, გაჰქრა ცეცხლი, რომელიც სწვავდა და ჰბუგავდა ჩვენს მამა-პაპათა ბინას, ჩვენს საცხოვრებელს, გათავდა რბევა და აკლება, მიეცა წარსულს და მარტო საშინელ და შემადრწუნებელ სახსოვრად-ლა დაგვრჩა. დაუდგა ახალი ხანა, ხანა მოსვენებულის, უშიშარის ცხოვრებისა, სისხლდანთხეულ და ქრისტეს ჯვრისათვის ჯვარცმულ საქართველოს, რომელიც ღმერთმა სააქაო სამოთხედ გაუჩინა ადამიანს და კინაღამ ერთ დიდ სასაფლაოდ არ გადაექცა მისს თავდადებულ შვილებს, რომელნიც უმწედ, უნუგეშ, ყველასაგან შორს, მარტოდ-მარტო იხოცებოდნენ ქრისტეს სარწმუნოების სადიდებლად და თავისის ვინაობის გადასარჩენად. დაიდგა საზღვარი მშვიდობის-მყოფელ ცხოვრებისა. ის დღეა და ეს დღე, ველარავინ გადმოლახა იგი საზღვარი ცეცხლითა და მახვილით ხელში და 26 ნოემბერს 1799 წელს, კვლავ სასოება-გაღვიძებული მეფე და ერი, გულწრფელად მიენდო თავისს მომავალსა, დიდის რუსეთის მფარველობის იმედითა და ნუგეშინით ფრთაშესხმულ.

დღეს, 26 ნოემბერს 1899 წ., სწორედ ასი წელიწადია მას აქეთ.

დიდი ხანია ლაპარაკი იყო, რომ აქაური სასულიერო წოდება აპირობს სიონთან დააარსოს მუზეუმი შესანახავად და დასაცავად ძველთა საეკლესიო ნივთთა, რაც-კი აღმოჩნდება საქართველოს საექსპარხოსოში. ჩვენდა სასიხარულოდ, ეს განზრახვა დღეს უკვე შეუძრულებიათ და სიონის ჩრდილოეთით, სიონისავე ეზოში, დღეს წამოჭიმულია მაღალი შენობა მუზეუმისათვის, და წესდებაც საეკლესიო-საისტორიო მუზეუმისა უკვე დამტკიცებულია და გაზეთებშიაც გამოცხადებული.

ამ წესდებაში სხვათაშორის მოხსენებულია, რომ სასურველია ამ ძველთა ნაშთთა-საცავში მოგროვდეს როგორც გუჯრები, რაც კი დღეს საქართველო-იმერეთის სინოდის კანტორაში და ეგზარხოსის ეპარხიაში მოიპოვება, აგრეთვე იგი გუჯრები, რაც კანტორას გადაუცია სახელმწიფო ქონებათა გამგეობისათვის თბილისსა თუ ქუთაისში. გარდა ყოველ ამისა, აქ მუზეუმში უნდა შეიკრიბოს ყოველივე ძველი საეკლესიო ნივთი, რაც-კი სადმე აღმოჩნდება და სადამდინაო-კი მუზეუმის გამგებელთ ხელი მიუწვდებათ. აქ ჩვენს მთელს წესდებას არ მოვიხსენიებთ, რადგანაც ჩვენს გაზეთში ცალკე იბეჭდება. ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა გვინდა, რომ ამ მუზეუმის დაარსებას ყველა ჩვენის ქვეყნის მოყვარე კაცი დიდის სიყვარულით უნდა მიეგვბოს და დიდი მადლობა ჩაინერგოს გულში იმათ მიმართ, ვინც ეს ფრიად სასარგებლო საქმე ითავეს და შესრულებამდე მიიყვანეს.

ვინ არ იცის, რამოდენა ძველი ნაშთთა გაფუჭებული აქა-იქ ეკლესიებში, მონასტრებში, ტაძრებში, რა დიდძალი გუჯრები, სიგელები და სხვა ნაწერები და სხვა წერილები უადგილო-ადგილას ყრია დღეს აქა-იქ უპატრონოდ, მოუვლელად. რამდენი ამისთანა განძი ჩვენის ქვეყნის ისტორიისა და არქეოლოგიისა გამოუქვეყნებლად არის მიმალული და დროთა მიმავლობაში იმდენი იკარგება, ჰფუჭდება და იღუპება. ეხლა-კი, რაკი მუზეუმი არის, ყოველი ეს ერთს ადგილას თავს მოიყრის, და ვინ იცის, ამ კაი ადგილას, კარგთა გამგებელთა ხელში ერთად თავმოყრილმა ძველმა ნაშთმა რამდენი ახალი საბუთი მისცეს ჩვენს ისტორიასა და ჩვენის ისტორიის მაძიებელთა და მკვლევართა,

იმას აღარ ვიტყვით, რომ დღეს იქით შიგ ჩვენს დედა-ქალაქში შეიკრიბება ეგ ძველი ნაშთები, კაი ბინა ექნება, ყოველი ნივთი თუ ნაწერი, წესა და რიგზედ გარიგებული და ამ გზით ყოველს მოწადინესათვის ადვილად ხელმისაწვდენი, და სამეცნიეროდ თუ სასწავლებლად გამოსაყენი იქნება.

თუ ამ მუზეუმის გამგებელთა საკმარისი გულმოდგინება გამოიჩინეს, არ გავაოთხი-ხუთი წელიწადი, რომ ეს ახლად დაწყებული საქმე არ გაძლიერდეს და ისეთი რამ არ შეიქმნას, რომ სხვისი ყურადღებაც მოიზიდოს, როგორც ნივთთა და ნაწერთა სიმრავლითა, ეგრეც ღირსებითა და გამოსადეგობითა ჩვენი ქვეყანა სავსეა ყოველგვარის ძველის ნაშთითა, და თუ დღეს ამას არა ვხედავთ, იმისი ბრალია, რომ არ ვიცით, სად რა არის და ვის რა აქვს. ყოველი ეს ხომ შეძლებისამებრ ერთს ალაგს თბილისში მოგვიგროვდეს, როგორც აზრად აქვს მუზეუმსა, მაშინ, იმედია, დავინახავთ, რა განძი დებულა ჩვენს ქვეყანაში უქმად და გამოუყენებლად.

„ყოვლად წმინდის ღვთის-შობლის ძმათა“ საბჭოს საეკლესიო-სა-არქეოლოგიო ნაწილი მუზეუმისა ჩაუბარებია იმისთანა კაცთათვის, რომელთა შორის უფროს-ერთნი ცნობილ არიან, ვითარცა მცოდნენი და მკვლევარნი ჩვენის ისტორიისა და არქეოლოგიისა. ამისთანა კაცი საკმაოდ თავმდეგბნი არიან, რომ ამ ახლად დაწყებულ საქმეს სათავეში კარგნი გამგებელნი ეყოლება და, მაშასადამე, იმედია თვით საქმის კეთილად დაწყებისა და განგრძობისა.

პრი და ისტორია

(დიმ. ბაქრაძის ნაშრომის გამო საქართველოს ისტორიაზე)

ჩვენ არა ერთხელ გვითქვამს. რომ ერის პირქვე დაშობა, გათახსი-
რება, გაწყალება იქიდან დაიწყება. როცა იგი თავის ისტორიას ივი-
წყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება თავისი წარსულისა, თავისი
ყოფილის ცხოვრებისა, დავიწყება ისტორიისა, თავისი წარსულისა და
ყოფილის ცხოვრების აღმოფხვრა ხსოვნისაგან — მომასწავებელია
ერის სულით და ხორციით მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წაწყმე-
ლისადა: წარსული — მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი, როგორც აწმყო-
მომავლისა. ეს სამი სხვადასხვა ხანა, სხვადასხვა ჟამი ერის ცხოვრე-
ბისა ისეა ერთმანეთზედ გადაბმული, რომ ერთი უმეოროდ წარმოუღ-
გენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია. ამიტომაც არის ნათქვამი ერ-
თის ბრძნისაგან, რომ აწმყო, შობილი წარსულისაგან. არის მშობელი
მერმისისაო. ეს სამთა ჟამთა ერთმანეთზედ დამოკიდებულება კანონია
ისეთივე შეურყეველი და გარღუვალი, როგორც ყოველივე ბუნებური
კანონი.^V

ბევრს ერს ქვეყანაზედ სულაც არა ჰქონია წარსული, სულაც არა
ჰქონია ისტორია, ესე იგი იმისთანა ცნობიერი ცხოვრება, რომელიც
გამოსახავს ხოლმე სულიერს და ხორციელს ვინაობას ერთიანის კრე-
ბულისას, მის მიზიდულებას, მის აზრს და საგანს არსებობისას, მის
წმიდათა-წმიდას, და რომელიცა მკის თავის დროებისათვის და ამას-
თანავე სთესს მერმისისათვის. ამისთანა ხალხნი დღესაც ბევრნი არიან
ქვეყანაზედ. ამისთანა ხალხი უბინაო კაცსა ჰგავს, რომელმაც არ
იცის — ვინ არის, რისთვის არის, საიდან მოდის და სად მიდის. ამი-
ტომაც ესეთი ხალხი ბევრით არ გამოირჩევა პირუტყვთაგან და იქნება
ბევრში უკანაც ჩამოურჩება. ულმოებული კანონი ისტორიისა ამისთან-
ა ხალხს ვერ დაინდობს ეხლანდელს დროში, და სხვა უფრო ძლი-
ერის ისტორიის მქონე ერი დაეძგერება თუ არა, თანაც გაიტანს და
შეაწირავს ხოლმე ამისთანა ხალხსა.

თუ ესეთი არა, ბევრი მეტი აღარ არის იგი ერი, რომელსაც ისტო-

რია ჰქონია და იგი ისტორია დაუფიწყნია; აღარც ამისთანა ერსა აქვს მკვიდრად მოკიდებული ფეხი არსებობისათვის საჭიდაოდ, იმიტომ რომ, რა იყო — ის დავიწყებული აქვს და, მაშასადამე, რა არის — არც ის იცის. არ იცის რა გაიმაგროს, რისთვის გაიწიროს თავი, რას გამოესარჩლოს და რას არა/ ფეხ-ქვეშდამ გამოცლილი აქვს ის მაგარი მიწა, იგი ტანი თავის ვინაობისა, რომელსაც ისტორია შეადუღებს ხოლმე მამა-პაპათა ნაღვაწ-ნამოქმედარისაგან საშვილიშვილოდ ფეხმოსაკიდებლად და მოსამაგრებლად/ იგი დიდება, იგი სახელი, რომელსაც ამისთანა ერი ჩაინარჩუნებს ხოლმე წარსულისაგან თავის გულში, თავის სამღერალსა და საგალობელში, თავის ზღაპრებსა და მოთხრობებში, მართალია, ბევრს ანუგეშებს ხოლმე ჭირსა და ლხინში, მაგრამ, რაც დრო მიდის, ეგ ნუგეშიც, ისტორიის დავიწყებასთან ერთად, ნელდება და თანდათან ჰქრება. იმიტომ რომ სამღერალსა და საგალობელში, ზღაპრებსა და მოთხრობებში ჩარჩენილნი სახსოვარნი, ისტორიის დავიწყების გამო, მართალს აღარა ჰგვანან და უაზრო და უსაგნო ზღაპრადღა გარდაიქცევიან, როგორც მთქმელის, აგრეთვე გამგონის თვალშიაც. ამის გამო ამ სახსოვრებში ის ცეცხლმოსაკიდებელი ძალ-ღონე აღარ არის, რომელიც კაცს ააფეთქებს ხოლმე მოქმედებთა და გარჯისათვის, და რაკი ეს არ არის, ყოველი ეს განძი და საუნჯეც-კი, წარსულისაგან გადმოლოცვილი, ამით და ფუჭია ერის გამხნევებისათვის, ერის დღევგრძელობისათვის.

თუნდ ეგეც არ იყოს, შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღელის წევა. შვილს უნდა გამორკვეული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი — ავად, რა უმართავდა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა, და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თითონ შვილი, რაც გინდა მხნე და გამრჩელი იყოს, უხორთუმო სპილოს ეგვანება. დავით გურამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება.

✓ ჩვენ ერს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია ისტორიულის ცხოვრებით. ბევრი მაგარი და ბევრიც უვარგისი ქვა ჩაუდგია იმ საძირკველში, რომელზედაც დღეს ჩვენი აწყყა დამყარებული მერმისის ამოსაგებად. რომ მართლა ესეა, ამისი საბუთი თვალწინ გვაქვს. რა შეგვინახავდა ამ ერთ მუჟა ხალხს ამ ორიათას წელიწადს ამოდენა დაუძინე-

ბელ მტრებს შორის. რათ და როგორ შეგვარჩენდა ხარბობა უცხო თემათა ამ მშვენიერად შემკულს წაღკოტსა, რომელსაც საქართველოს ეძახიან, თუ ჩვენს წარსულს ჩვენის ცხოვრების საძირკველში მაგარი ქვა არ ჩადება. ეს ერთის მხრით, მეორეს მხრით — რა ჩამოგვარჩენდა ასე უწყალოდ სხვა ქვეყნებსა ან განათლებასა, ან გამდიდრებაში, თუ ამისთანა ქვეყნის პატრონთა ცხოვრების საძირკველში მაგარ ქვასთან ერთად უუარგისი და ფხენილი ქვაც არ ჩაეყოლებინა ჩვენს ისტორიას.

რომელია სიმაგრე ჩვენის ცხოვრებისა და რომელი სიფუყე და სისუსტე, ამას ხსნის და გვითარგმნის ზოლზე მარტო ისტორია, და თუ იგი დავივიწყეთ, მაშ დავგივიწყებთ ჩვენის ცხოვრების სათავეც, ჩვენის ცხოვრების ფესვი, ჩვენის ცხოვრების საძირკველი, და თუ ასეა — რა-ღაზედ უნდა დავამყაროთ ჩვენი აწმყო, ჩვენი მერმისი? არ არის არც ერთი მხარე ჩვენის ცხოვრებისა, როგორც სხვისაც, რომ რაიმე წარსულის ნაშთი ზედ არ შერჩენოდეს, ხოლო ამ ნაშთისა დღეს ჩვენ აღარა გავგეგებათ რა, ვიმეორებთ, იმიტომ, რომ დავიწყებული გვაქვს მისი ამხსნელი და გამმარტებელი ისტორია. ამიტომაც ჩვენ ბევრში უთავბოლობა გვეტყობა, არაფერი საქმე არ გვიხერხდება, აქეთ და იქით ვასკდებით თავს-ბრუ-დახვეულ კაცივით და ვერა გამოგვიტანია რა. ეს უქმად წარმავალი გარჯა ჩვენი, უქმად წარხდომილი მხნეობა და ცდა, ქანცს უწყვეტავს გამრჩელს და მის მაყურებელს ერს ზომ გული უტყდება, თავის-თავზე სასოება და იმედი ეკარგება, და აქედამ განა დიდი მანძილიღაა სრულად განადგურებამდე!

გარდა ყოველ ამისა, ბევრჯერ გვითქვამს და ეხლაც განვიმეორებთ, რომ ისტორია იგი დიდებული ტაძარია, საცა უწირავს ერთიან სულსა ერისას და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებული და დიდ-ბუნებოვან კაცთა უწმიდესნი ხატნი და ზედ წარუწერია დიდთა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილიშვილო ანდერძი. ერი, რომელსაც ახსოვს ეგ თავისის ერთიანის სულის წირვა, ეგ თავის დიდ-ბუნებოვანნი კაცნი და დიდთა საქმეთა ამბავი, კეთდება, მხნედება, ჰგულოვანდება და თავმოწონებულია ყველგან, ჭირია თუ ლხინი. ამ ღირსებათა პატრონი ერი არ დაუვარდება, არ დაუძაბუნდება არავითარს ზედმოსეულს უბედურებასა და განსაცდელსა. იგი გულგაუტეხელად იბრძვის, იღწვის, გამჩნეებული თავის მამა-პაპის მაგალითითა და ანდერძითა, და

მარტო გულგაუტეხელი მებრძოლი დაინარჩუნებს ხოლმე ბურთსა და მოედანს ამ წუთისოფელში.

დიდ-ბუნებოვან კაცთა და სახელოვან გმირთა მაგალითებით ისტორია სწურონის ერსა, ზრდის, და დიდებულნი საქმენი კიდევ გულს უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქეზებენ, ამხნევენ, თუ ნამეტნავად ის მაგალითები ერის საკუთარის ისტორიისანი არიან. ერი თავის გმირების ცხოვრებითა და მაგალითებით უნდა ჰსულდგმულობდეს, თუ მართლა ერობა ჰსურს და აგრეც არის, საცა ერი ერობს. აბა შეხედეთ სხვა ქვეყნებს, ერთი იმისთანა სახელოვანი კაცი არა ჰყოლიათ, რომ მის სახსოვრად ძეგლი არა ჰქონდეთ აღმართული? რისთვის? სულ იმისთვის, რომ დიდმა თუ პატარამ დაიხსომოს თავისი სახელოვანი კაცი, სულ მუდამ თვალ-წინ იყოლიოს და მის მიბაძვას ეცადოს.

ეს მრავალგვარი მნიშვნელობა ისტორიისა ერის გამოცოცხლები-სათვის კარგად იცოდნენ თავის ერის გულშემატივართა სხვა ქვეყნებში. იგი სახელოვანნი მამულისშვილნი, ყველაზედ უწინარეს, ერის გამოკეთებისათვის დავიწყებულის ისტორიის აღდგენას შეეცადნენ. გამოვლიძებამ ერისამ უგემურის ძილისაგან ყველგან აქედამ დაიწყო თავისი დასაწყისი, და ამ-გზით გამოფხიზლებულ ერის კეთილდღეობასა და ხელახლად აღორძინებას დღეს ბევრგან ჩვენის თვალით ვხედავთ.

ჩვენ გვწამს ესეთი სასწაულთმოქმედება ისტორიისა და ამიტომაც დიდის სიხარულით ვეგებებით იმ ამბავს, რომ ჩვენს დაუღალავ მოღვაწეს ბ-ნს დ. ბაქრაძეს განუზრახავს ჩვენის დავიწყებულის ისტორიის აღდგენა და გახსენება. „ივერიაში“ დაბეჭდილის პროგრამისაგან სჩანს, რომ ბ-ნ ბაქრაძეს სანატრელის სიდიდით შემოუფარგლავს თავისი საგანი ასე, რომ თუ პროგრამა შესრულდა, ჩვენ, ქართველებს, ხელთ გვექნება მთელი დიდი და ვრცელი სურათი ჩვენის აწ დავიწყებულის წარსულისა. ვისაც-კი გაეგება რამ, სიხარულით აღტაცებულნი მოუთმენლად მოელიან იმ დღეს, როცა დაიბეჭდება ეს ისტორია, ვითარცა დიდს დღესასწაულს რასმე. მართალნიც არიან.

ზემოხსენებულისაგან ცხადად დაინახავს ჩვენი მკითხველი, თუ რა დიდსა და სახელოვან ღვაწლსა და სამსახურს სდებს ბ-ნი ბაქრაძე ჩვენს ერს, ჩვენს ქვეყანასა. კიდევ ვიტყვი, აღდგენა ისტორიისა — ერის გამოცოცხლება, გამომხსენებაა აწმყოს გაგება და წარმართვა, მერმისის გამორკვევა სიბნელისაგან. ყოველ ამ დიდ სიკეთის მომნიჭებე-

ლი იქნება ჩვენი პატივცემული ბ-ნი ბაქრაძე, რომელსაც მაღლობელი
ერი და დავალებული ქვეყანა თავის-დღეში არ დაივიწყებს თვისთა
სახელოვანთა კაცთა შორის. ღმერთმა ისე კეთილად შეასრულებინოს
ეს სასახელო განზრახვა, როგორც თვითონ ბ-ნ ბაქრაძეს და მისთა კე-
თილმყოფელთა ჰსურდეს და, სხვათა შორის, ჩვენცა.

[1888 წ.]

ტფილისი, 26 ნოემბერი, 1886 წ.

საქართველო, როცა კი მოიცლიდა ხოლმე გარეშე მტერთა ზედმოსევისა და მოგერიებისაგან, მაშინვე შეუდგებოდა ხოლმე ქრისტეს აღსარების გამტკიცების და გაძლიერების საქმესა. როცა-კი ქვეყნის მდგომარეობა ნებას აძლევდა, ქართველნი, ცნობილნი სულიერის მოღვაწეობითა და აღტყინებულნი ღვთის მოსაობით და სარწმუნოების გრძნობითა, გამოდიოდნენ გამაფრცხვლებლად და მოსარჩლედ მართლმადიდებელის სარწმუნოებისა აღმოსავლეთში: მცირე აზია, სირია და თვითონ ბალქანის ნახევარკუნძული თვისდა ახლო მახლო კუნძულებითა დღესაც ჰმოწმობენ ქართველთა მოღვაწეობას სარწმუნოებისათვის. აქ ყველგან მრავალ გვარი ნაშთია დღესაც უტყვ, მაგრამ უტყუარ მოწამედ იმისა, რომ გულმოდგინებას ქართველებისას სარწმუნოებისათვის შორსაც გაუღდამს ფეხი და ხელი გაუწვდენია. მონასტრები, ქართველთა ხარჯით და ფულით აშენებულნი, არა ერთი და ორი დღესაც ჰღალადებს ათონის მთაზედ, სინაზედ, სირიაში, იერუსალიმის ახლო-მახლო, რომ ქართველთა თავგამომეტებით და დიდის მხნეობით უღვაწიათ თავის ქვეყნის გარეთაც სადიდებლად თვისის სარწმუნოებისა. მრავალი მაგალითებია დაშთენილი, მრავალი საბუთები ისტორიული, რომ ამ უცხო ქვეყნების მონასტრებში წინამძღვრობა და ხელთმძღვანელობა ჰქონიათ ქართველთა სულიერთა მამათა, რომელთა ცხოვრება და საქმენი თავმოსაწონად ექმნება ქართველსა ყოველთვის.

საქართველოს მეფენი, ჰგრძნობდნენ რა სიდიადეს წმიდათა მამათა მოღვაწეობისას საქართველოს გარეთ, არა ჰზოგავდნენ არა სახსარს, რომ ჰქონებოდათ უღონობა და ნაკლებულობა არა ჰქონოდათ მონასტრებსა და ეკლესიებს ქართველებისას. ამიტომაც ყველაზედ უხვად შემწირველნი მეფენი იყვნენ. დიდძალი მამულები შეჰსწირეს, დიდძალი

ყმები, რომ ამ გზით წყარო ცხოვრებისა შეუწყვეტელი ყოფილიყო ქართველთა მოღვაწეთათვის საქართველოს გარეთ სადიდებლად და გასაძლიერებლად ქრისტეს სარწმუნოებისა.

იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის სიგელ-გუჯარი, გამოცემული 1706 წელს ივლისის თვესა, ამტკიცებს, რომ მაშინ იერუსალიმს ქართველთა ჰქონიათ ექვსი მონასტერი: წმ. ჯვარისა, წმ. ნიკოლოზისა, წმინდათა თეოდორეთა, წმ. ბასილისა, წმ. ანასი და წმ. გიორგისა. იმ ხანებში, როცა ზემოხსენებული გუჯარი გამოჰსცა პატრიარქმა დოსითეოსმა, საქართველო დაუძლურებული იყო შინაურ და გარეულ მტერთაგან და ხელი შველისა და მფარველობისა ველარ მიეწვდინა ამ მონასტრებისათვის. რადგანაც ამ საუბედურო გარემოების გამო იქაურ ქართველთა იმედი მოესპოთ შველისა და მფარველობისა საქართველოდამ და შური და მტრობა ოსმალთა მეტად აწუხებდათ, ერთი სახსარი-ლა დარჩათ; რომ მონასტრები არ გაუქმებულიყო და როგორმე შეერჩინათ, ვიდრე უკეთესი ღლე დაუდგებოდათ, აიღეს და იგი მონასტრები ჩააბარეს თანამორწმუნეთა თვისთა ბერძნებსა საპატრონებლად, მათვე გარდასცეს ყოველი მამული და მამულების შემოსავალი, რაც-კი რამ ქართველთაგან შეწირული იყო გუჯრებითა, ხოლო იმ პირობით კი, რომ როცა უკეთესი ღრო დაუბრუნდებათ ქართველთა, ყოველივე ეს უკანვე ჩაებარებიანთ შეწყვეტილის მოღვაწეობის განსაგრძობად.

ზემოხსენებულ პატრიარქის დოსითეოსის გუჯარში აღწერილია მიზეზი, რის გამოც ქართველთა მონასტრების გამგეობა მიუღია ბერძენთა სამღვდელოებასა და სხვათაშორის აი რა სწერია:

„ხოლო ოდეს ღმერთი იხებებს და ივერიიდან მოვა წინა-მძღვარი (ილუმენი), მაშინ იმან უნდა ჩაიბაროს და თვის გამგეობის ქვეშ მიიღოს ყველა მონასტრები უწინდელეგრ“.

წინათ დახანულია გუჯარში ის გარემოებაც, რომ შესაძლოა ჩამოვარდეს ლაპარაკი იმ შემოსავალ-გასავლის ანგარიშის გასწორებაზედაც, რომელიც ექმნებოდათ მონასტრებს, ვიდრე იგინი ბერძნების სამღვდელოების ხელში იქმნებოდნენ განსაგებელად და საპატრონებლად. ამ საგანზედ აი რა არის თქმული გუჯარში:

„არცა ჩვენ თვითონ, არცა ჩვენნი შემდგომნი წმინდანი პატრიარქნი წმ. იერუსალიმისანი, არც წმინდა მამანი და მთავარნი ყოვლად უწმინდაისის

საფლავისა ვერ მოვიტხოვთ ივერიელთაგან ფულს, ვერც ბეგრს და ვერც ცოტას, არც იმის სამაგიეროს, რაც ჩვენ მიგვიცია ვალებსა და სარგებელში, არც მის სამაგიეროს, რაც ჩვენ შეგვიწირავს მონასტრების განახლებისათვის, რაც ჩვენ დაგვხარჯავს ფირმანებსა, პატი-შერიფებსა და სხვა სახარჯოსა რაზედმე; ზოლო იყვნენღა იგი მონასტრები თავისუფალნი ყოველგვარის დავისა, ვალისა და შეწუხებისაგან და იქმნენ-ღა ქრისტეს მოყვარე ივერიელნი მათთა ჭეშმარიტ და სრულ პატრონადა“.

დღეს, როცა საქართველო ძლიერის ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ არის, ქართველთა მოღვაწეთა, რომელნიც დღეს საქართველოა გარეთ არიან და კარის ღვთისმშობლის მონასტერი ააშენეს ათონის მთაზედ, დიდი იმედი და სასოება მიეცათ ქართველთა მონასტრების უკანვე დაბრუნებისა. დღეს იგი დღეაო, ამბობენ იგინი, რომელსაც ამოდენა ხანს მოველოდებოდით, რომ ჩვენი დიდი ხნის წყურვილი აგვესრულებინა და უკანვე დაგვებრუნებინა იგი წმინდა ადგილები, საცა ქართველთა ხელით აშენებულნი ამოდენა სახსოვარნი ჰმოწმოებენ საქართველოს შვილთა ჭეშმარიტს სარწმუნოებას, დიდებას მათს სარწმუნოების მოღვაწეობისას, და რომელნიც ამასთანავე თავმდებნი არიანო იმ იმედისა, რომ სიმტკიცე ქრისტიანულის გრძნობისა კვლავ უწინდელებრ გაიშლება სახელოვან სასულიერო საქმეთათვისაო.

იგი განზრახვა, რომლის გამოც ხსენებული ექვსი მონასტერი ქართველებისა იერუსალიმში ჩაპბარდა ბერძენთა სამღვდლოებას, რათა დრომდე უპატრონონ თვით მონასტრებსა და მისი ქონება შეინახონ ხელუხლებლად მერმისისათვის, როგორც დაგალებულია შემწირველთა საქართველოს მეფეთა და ბიზანტიის იმპერატორების ანდერძითა, — იგი განზრახვაო, ამბობენ ათონის ბერ-მონაზნნი ქართველნი, დღეს, სწორედ დღეს ითხოვს, მონასტრები ქართველებისა ისევ ქართველთ დაუბრუნდეს თავის მამულებითაო, თორემ საფიქრებელია, რომ მონასტრებიც დაგვეკარგება და მათი კუთვნილი მამულებიცაო.

ეს შინაი უსაბუთო არ არის. არზაში, რომელიც ამ საგანზედ ხსენებულ ბერ-მონაზონთა რუსეთის უმაღლესს მთავრობისათვის მიუერთმევიათ, საბუთი იგი ნაჩვენებია ცხადად და თვალსაჩინოდ. ამაზედ ხვალ მოვილაპარაკებთ.

ტფილისი, 27 ნოემბერი, 1886 წ.

იმისი შიში, რომ ქართველებს მონასტრები იერუსალიმში ხელი-
დამ გამოეცლებათ, და თვითონ მონასტრებსაც წყარო ცხოვრებისა
დაუშრება, იქილამ წარმოსდგა, რომ ბერძნები დღეს აღარ უბრუნებენ
მონასტრებს და მის მამულებსა ჰყიდიან. ჯერ მინამ ამის ამბავს გამო-
ვუდგებოდეთ, საჭიროა ვიცოდეთ რა პირობითა აქვთ ამ მონასტრებს
შეწირული მამულები. სიგლები და გუჯრები, რომლის ძალითაც მა-
მულები საქართველოში დაჰყუთვნებიათ ხსენებულ მონასტრებს, ცხა-
დად და ნათლად გვაუწყებენ ამ პირობასა. ჯერ ერთი ეს, რომ მამუ-
ლები შეუწირავთ ქართველთა მონასტერთათვის იერუსალიმში, და
თუ იგი მონასტრები ქართველთა მონასტრები არ არიან და ბერძნები
ჰჩემულობენ, აშკარაა მამულები ბერძნებმა ვერ უნდა დაიკუთვნონ.
მეორე ისა, რომ მამულები შეუწირავთ იმ პირობით, რომ მარტო შე-
ნოსავლით ისარგებლონ და თვითონ მამულები კი ყოველთვის ძირს
დარჩეს მუდმივის და დაუშრეტელის სარგებლობისათვის.

უნეტარესმა პატრიარქმა იერუსალიმისამ ნიკოდიმემ კი სულ სხვა-
ფრად განაგო ეს საქმე; 21 ივლისს 1885 წ. გამოსცა ბრძანება ჯერო-
ვანად შემოწმებული არხიმანდრიტის კირ-დამიანის სახელობაზედ და
დაჰნიშნა იგი მთავარ ეპქილად და პატრიარქის წარმომადგენელად
კავკასიაში. მეექვსე მუხლი ამა ბრძანებისა მამა-არხიმანდრიტს ავა-
ლებს:

„სამონასტრო გლეხთა კავკასიაში მიჰყიდე ჩვენი მიწები, რომელიც მათ
დიდი ხანია უჭირავთ წმინდა საფლავის მამულებში, აგრედვე გაჰყიდე იგი
მიწებიც, რომელსაც ჰხმარებენ დიდის ხნიდამვე გლეხნი სხვა უწყებისანი, და
საზოგადოდ ყველა ის მიწებიც, რაც სხვა სახელის, წოდების და მდგომარე-
ობის ხალხს უჭირავს.“

ამ მინდობილობის ძალით, ქართველთა მონასტრების კუთვნილი
მამულები მამა არხიმანდრიტს კირ-დამიანეს უკვე გაუყიდნია რიცხვით
3284 ქცევა მიწა ქუთაისის გუბერნიაში 47,494 მანათად და თქმა
არ უნდა, რომ დანარჩენებსაც გაჰყიდის ამ მოკლე, თუ გრძელ ხანში.
გლეხთათვის მიჰყიდვა მამულებისა ურიგო არ არის, მაგრამ საქმე
იმაშია, — ფულად განაღდებული მამულები სად მიდის? ეგ ფული

ხომ ძირის ფულად უნდა დაიდვას, რადგანაც, თანხად შემწირველთა სურვილისა, გუჯრებში აშკარად გამოცხადებულია, მონასტრებს ნება მისცემია მხოლოდ შემოსავლის სარგებლობისა და სხვა არარისა. ეგ იმი-
თიც მტკიცდება, რომ ბერ-მონაზონობა საქართველოსი აღმოსავლეთ-
ში მესაკუთრე კი არ იყო იქაურ მონასტრებისა და მონასტრებისათვის
შეწირულ მამულებისა, არამედ მარტო სამფლობელოდ და სახმარისად
ჰქონდა ერთიცა და მეორეცა, როგორც საქართველოს ხელშეუხებე-
ლი კუთვნილება. იერუსალიმის პატრიარქმა კარგად იცის, რომ იგინი
მთელის საქართველოს საკუთრებანი ყოფილან და არიან და არა იმ
ბერ-მონაზონთა, რომელთა ხელშიაც დროთა ვითარება ჩააგდებდა.
ეხლა, როცა საქართველო შეადგენს ნაწილს რუსეთის იმპერიისას,
იგი მონასტრები თავისის მამულებით უნდა შეადგენდნენ სახელმწი-
ფო კუთვნილებას რუსეთისას კავკასიაში. ამიტომაც გაყიდვა იმ მო-
ნასტრების მამულებისა ბერძენთა ბერ-მონაზონთაგან რუსეთის სა-
კუთრების მართლიერების დარღვევად უნდა ჩაითვალოს.

რომ ეს ასეა, და სწორედ ამ თვალთ უყურებს ამ საგანს თვით
უზენაესი მთავრობა რუსეთისა, აშკარადა და ნათლად სჩანს შემდეგი-
დამ. 6-ს მარტს 1873 წ. უმაღლესად დამტკიცებულ იქმნა მოხსენება
სახელმწიფო კანცლერისა განსვენებულის თ. გარჩაკოვისა, საცა სხვა-
თა შორის ამ საგანზედ ეს არის ნათქვამი:

„ჩვენს მთავრობას ვალად აწევს ზედამხედველობა იქონიოს მასზედ, რომ
ქონება წმინდათა ადგილთა (святых мест), რომელთაც უნდა სამარადისოდ
აძლიონ მათ სახსარი საზრდოებისა და კეთილმოქმედებისა, უკანონობისაგან
არ იქმნას გაარაგებული“.

ამ სახით აშკარაა, რომ თვით უზენაესს მთავრობას ჩვენსას სა-
ფუძვლად თვისის ზედამხედველობისა და მოქმედებისა ის დაუდვია,
რომ წყარომ საზრდოებისამ ამ მონასტერთათვის სამუდამოდ შეუწყვე-
ტლად იდინოს მამულების შემოსავლიდამა. ეხლა-კი, რაკი ეს მამუ-
ლები ისყიდება და ფული ამ გზით განადღებული მიაქვთ ბერძენბ-
სა, რა არის თავდები იმისი, რომ იგი ფული არ დაიხარჯება და ამით
იგი სამუდამო შემოსავალი სათავეშივე არ მოსწყდება. ჩვენის ფიქ-
რით, ამ სახით განადღებული ფული ძირის ფულად უნდა დაიდვას,
რუსეთის ხაზინამ უნდა ჩაიბაროს და მონასტრებს მხოლოდ მისი სარ-
გებელი აძლიოს. იმას აღარ ვიტყვით, რომ თვით მაგ მამულების
გასყიდვის საქმეც რუსეთის სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს საქ-

მე უნდა იყოს და არა ბერძნების ბერ-მონაზონთა. ამ სახით, ფულად ნაქცევი ქონება მონასტრებისა ხელუხლებლად შეენახება მონასტრებს, რომელნიც, დღეს იქნება, თუ ხვალ, თავის ჭეშმარიტს პატრონებს უნდა ჩაჰბარდეს. მაინც და მაინც ბერძნებს დაჰრჩებათ ეს მონასტრები, თუ კვლავ ძლიერის რუსეთის მფარველობით უკან დაუბრუნდება ქართველ ბერმონაზვნებსა, ქონება მონასტრებისა. თანახმად უზენაესის ნებისა, რომელიც გამოცხადებულია თ. გარჩაკოვის უმაღლესად დამტკიცებულ მოხსენებაში, დაცული და შენახული იქმნება მტაცებლობისაგან.

ამ საგანზედ დღეს ათონის მთის კარის ღვთის-მშობლის ქართველთა ბერ-მონაზონთა არზა მიუერთმევიათ, — თუ აპირობენ მირთმევას, კარგად არ ვიცით, — კავკასიის მთავარმართებლისათვის და სთხოვენ თურმე, რომ, თუ მაინც და მაინც არ დაეშლებათ ბერძენთა ბერ-მონაზონებს ჰყიდონ ქართველთა მონასტრების აქაური ქონება, ის განკარგულება მაინც მოახდინოს მთავრობამ, რომ გასყიდულის ფული რუსეთის ხაზინამ ჩაიბაროს, ბერძნებს მხოლოდ მისი სარგებელი აძლოს, ვიდრე იგი მონასტრები თავის ჭეშმარიტს პატრონს უკუ დაუბრუნდება განსაგებლად და მოსაგლეხად. დღეს ეს ფრიად საყურადღებო საქმე ამ მდგომარეობაში და ამ გზაზეა. ჩვენი ფიქრით, ამ თხოვნას დიდი სამართალი და ცხადი საბუთი მიუძღვის და არა გვგონია მთავრობამ უყურადღებოდ დასტოვოს და თვისი ძლიერი შემწეობა და მფარველობა არ გაუწიოს მთხოვნელთა. სასურველია, რომ ეს ჩვენი იმედი არ გამტყუნდეს.

ამ ბოლო დროს ჩვენს განათლებულ საზოგადოებაში გაჩნდა ერთი საყურადღებო მოვლენა, რომელსაც დიდი გავლენა უნდა ჰქონდეს ხალხის გონებისა და ცნობიერების განვითარებაზედ, ეროვნულ წარმატებაზედ. ეს მოვლენა სახალხო ლექსების შეკრება და ბეჭდვაა ჩვენს ქურნალ-გაზეთობაში. სამწუხაროდ, როგორც თითქმის ყოველთვის და ყველგან, სახალხო სიტყვიერების ნაწარმოების შეკრების შესახებაც ცალკერძო გატაცება ეტყობა ჩვენს საზოგადოებას. აქაო-და სახალხო პოეზიას დიდი მნიშვნელობა აქვსო ჩვენის მწერლობისათვის და მდებრიო ხალხის ესთეტიურის გემოვნებისა და აზროვნების გასაცნობადო, ხელი მოვკიდეთ მარტო ამ პოეზიის შეკრებას და სხვა საგნები-კი ხალხის ნაწარმოებისა სრულიად დავიწყებული გვაქვს. მდებრიო ხალხის გონებითი თუ სხვაგვარი საუნჯე მარტო იმის ლექსებში ანუ პოეზიაში როდი გამოიხატება, არა, ეს საუნჯე უხვად დათესილი და დარჩენილია ისეთს ნაწარმოებებში, რომელნიც სრულებით არ ეკუთვნიან პოეზიის სფერას. ამ გვარია, მაგალითებთ, ხალხის ჩვეულებანი, რომელნიც შეეხებიან ეკონომიურს და იურიდიულ ცხოვრებას.

ყველას, ვისაც კი უცხოვრია მდებრიო ხალხში, ეცოდინება, რომ ხალხს თავისი საკუთარი ეკონომიური წესწყობილება და იურიდიული ჩვეულებანი აქვს, რომლითაც ხელმძღვანელობს, როცა საჭიროება ამას მოითხოვს. მაშულის გაყიდვა და დაგირავება, საქონლის გაბარება მოსაშენებლად, ერთერთ შორის აღებ-მიცემობა, სხვადასხვა მცირე დანაშაულობის გასამართლება და ათასი ამგვარი მოვლენა, — სულ ხალხის ჩვეულების ძალით სწარმოებს, ხალხის ადათზეა დაფუძნებული და ამ ადათს ემორჩილება. ჯერ ეხლაც, ხალხმა დაწერილის კანონისა არა იცის-რა და სასოფლო სასამართლოში რომ მიხვიდეთ, შეიტყობთ, რომ სოფლის მსაჯულები ადათითა და ჩვეულებით ხელმძღვანელობენ საქმის გადაწყვეტის დროს. მართალიც არის, მდებრიო ხალხის ეკონომიური და იურიდიული ცხოვრება ჯერ-ჯერობით ისე ვიწროთ და მკვიდრად შემოფარგლული წრეა, რომელსაც მაგრე მა-

ლე და ადვილად დაწერილი კანონი ვერ დაარღვევს და ვერ შეუვა. ფრიად სასარგებლო უნდა იყოს ყველა შეგნებული ქართველისათვის იცოდეს, — რაგვარ და რომელ ჩვეულებებს მისდევს მდაბიო ხალხი თავის ეკონომიურ და იურიდიულ ურთიერთობის შესახებ. ეს სფერა ცხოვრებისა მთელს სურათს გადაუშლის ჩვენს მოწინავე საზოგადოებას და ცხოვრების სურათი კიდევ დაგვანახებს ხალხის ავსა და კარგს, იმის შეხედულობას სამართალზედ, ერთუროს დამოკიდებულებაზედ და სხვა.

სადაც მდაბიო ხალხის ცხოვრების შესწავლა ნამდვილ გზაზედ არის დაყენებული, სადაც შეგნებული აქვთ, თუ რა საუზნება დარჩენილი სხვადასხვა ჩვეულებებში, იქ მდაბიო ხალხის ყოველგვარ ჩვეულებას, ცხოვრების ყოველგვარ საგანს ჭეოვანს ყურადღებას აქცევენ და გამოუკვლევლად არაფერსა სტოვებენ. სწორედ ამგვარ შეაწავლას და გამოკვლევას მოაქვს სასარგებლო და კეთილი ნაყოფი, მხოლოდ ამნაირის შესწავლით და გამოკვლევით შეიძლება ყოველმხრივ შევიგნოთ ხალხის წარსული და აწმყო, იმისი ავი და კარგი, იმისი წადილი, საჭიროება. სადაც ასე არ არის, იქ ყოველთვის შესაძლოა შევიცდეთ და ვერ შევიტყოთ, — რა სურს ხალხს და რას აქცევს ზურგს იგი.

როგორც ზემოთ ვუჩვენეთ, ჩვენმა ინტელიგენციამ ხელი მოჰკრა და მარტოდ-მარტო სახალხო პოეზიის შეკრებას. ეს საკმაო არ არის. არა თუ საკმაო, იქნება ბევრჯერ მავნებელიც იყოს და ხალხის ცხოვრების შესახებ შეცდომაში შეგვიყვანოს ამ პოეზიამ. რისთვის, როგორ? — გვკითხავს განცვიფრებული მკითხველი. აი რისთვის და როგორ: პოეზია, და მეტადრე სახალხო პოეზია, თქვენც მოგეხსენებათ, უფრო ფანტაზიის ნაყოფია და ფანტაზია კიდევ მაგრე-რიგად არ ეწყობა და არ ემორჩილება ზნეობით კანონის მოთხოვნილებას. ხშირად მდაბიო ხალხი, გატაცებული ფანტაზიის აღმაფრენით, დამდერის და დაჰხარის ისეთს საგანს და მოვლენას, რომელიც ძირეულად ეწინააღმდეგება ცხოვრების სიკეთესა და ცრუმორწმუნეობაზედ არის აშენებული. რასაკვირველია, მარტო პოეზიის მიხედვით დასკვნა და მსჯელობა ხალხის ცხოვრების საჭიროებაზედ და მის მოთხოვნილებაზედ შეცდომა იქნება და ამ შეცდომას საზარალო შედეგი უნდა მოჰყვეს. თუ ამ შემთხვევაში შეცდომის თავიდან აცილება გვსურს, პოეტურ შეხედულობის გარდა ხალხის სხვა შეხედულობას და მსჯე-

ლობასაც ყური უნდა ვათხოვოთ, და ეს შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხის ყველა-გვარი ნაწარმოები შესწავლილი გვექნება. ჩვენი დედაბერი ეს არის: ხალხის ცხოვრება ყოველმხრივ და ჰარმონიულად უნდა შევისწავლოთ; იმის ყოველგვარი გონებითი ნაწარმოები უნდა შევკრიბოთ. ჩვენ ამ-ჟამად დავასახელებთ ნაწარმოები ორის სფეროდამ — ეკონომიურის და იურიდიულის ცხოვრებიდამ. ეს იმით, რომ ერთისა და მეორისაც შეკრება და შესწავლა ყველასათვის საადვილო საქმეა და უფრო ბეჯითობას და დაკვირვებას თხოულობს, ვიდრე სპეციალურს ცოდნასა და მომზადებას. ვინც ცოტაოდნად ნასწავლია და ხალხში ტრიალებს, ცხოვრობს, თვალყურს ადევნებს იმის ეკონომიურს და იურიდიულს ჩვეულებებს, ის ადვილად შენიშნავს ამ ჩვეულებებს და იმათი ქალაღზედ გადმოღება ხომ უფრო ადვილი საქმეა.

ერთის რომელისამე საგნის ამოჩემება, იმისი „მოღად“ დაწესება და სხვა საგნების დავიწყება — კარგი არადროს არ ყოფილა და არც ჩვენთვის იქნება. სახალხო პოეზია კარგია, მაგრამ როცა მარტო იმისი შეკრება იზიდავს მთელის ინტელიგენციის ყურადღებას, როცა ეს შეკრება „მოღად“ ხდება, მაშინ საჭიროა, რომ სხვა საგნებისაკენაც მიიხედოს განათლებულმა საზოგადოებამ.

საჭიროა, რომ ჩვენმა ნასწავლმა საზოგადოებამ ერთად თავი მოიყაროს, მოილაპარაკოს, ასწონ-დასწონოს ყოველიფერი ამ საგნის შესახებ და პროგრამა შეადგინოს ხალხის ზნე-ჩვეულებათა შეკრებისა და შესწავლისათვის. თუ ყველგან ამას მისდევენ, განა ჩვენთვის კი დრო არ არის?

ፍጥረት ሥጋዊ
ጌ ጎ ፍ ጎ ሥ ፍ ጌ
ጎ ጎ ፍ ጎ ሥ ጎ ጎ ጎ ጎ
ሃ ሥ ሃ
ጎ ጎ ሥ ጎ ፍ ጎ ጎ ጎ ጎ
ጎ ጎ ጎ ጎ ሥ ፍ ጎ ጎ ጎ

ქართულ საშუალო სასწავლებლის დაარსების საჭიროებაზე

ტფილისი, 9 ნოემბერი, 1878 წ.

ორიოდე სიტყვა უნდა მოგახსენოთ იმ სკოლის თაობაზედ, რომლის გახსნასაც აპირებს ჩვენი „საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“. თვით საგანში, მართალია, ღირს-შესანიშნავი და თვალსაჩინო მაგდენი არა არის რა. ვთქვათ, აწ მყოფ სასწავლებელთა შორის ჩნდება კიდევ ერთი, და მით კიდევ ერთი საშუალება ეძლევა ჩვენს საზოგადოებას მისცეს თვის შვილთ პირველ-დაწყებითი სწავლა. გარდა ამისა, ღარიბ და შეუძლებელ ბავშვებთ ეხსნებათ ცოტად თუ ბევრად სწავლის გზა, რომელიც მათთვის შეკრული იყო სიღარიბისაგან. ყველა ეს მართალია-მეტეჟი და ყურადღების ღირსიც, მეტადრე ჩვენს მიყრუებულ ცხოვრებაში, რომელსაც საზოგადო საქმეთა შორის ბევრი კი არა აქვს რა საკვებნო და თავგამოსადები. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, იმდენად მაინც არა ვართ, მაღლობა ღმერთს, მიძინებულნი და იმდენად არ გაგვწყვეტია გრძნობიერება და მხედველობა, რომ ზემოხსენებულ საქმის სიკეთის გაგებისათვის და ყურადღების მიქცევისათვის ბევრი ლაპარაკი და ჩიჩინი გვჭირდებოდეს. არც ამ ჩიჩინისათვის დაგვიწყია ლაპარაკი ახალ სკოლაზედ. ამ საქმეს აქვს კიდევ მეორე მხარე, რომელიც, ჩვენის აზრით, არა ნაკ-

ლებ ღირს-შესანიშნავია და მნიშვნელობით აღსავსე ჩვენი ცხოვრებისათვის...

ამ საზოგადოების სკოლა იქნება, როგორც მოგეხსენებათ, მოსამზადებელი სასწავლებელი, ე. ი. იქ მოსწავლე ყმაწვილები მომზადებულ უნდა იქმნენ გიმნაზიებში და სხვა საშუალო სასწავლებლებში შესვლისათვის, ეს იქნება უმთავრესი განზრახვა ამ სკოლისა, თუმცა იქ შეუძლიათ მიიღონ პირველ-დაწყებითი სწავლა აგრეთვე იმ ყმაწვილთ, რომელთაც მშობლები მის შემდეგ არ უპირებენ სხვა სასწავლებელში მიბარებას. მაგრამ, ვიმეორებ, უმთავრესი განზრახვა კი სკოლისა იქნება ბავშვების მომზადება საშუალო სასწავლებელთათვის. ეს, რასაკვირველია, ფრიად საჭირო საქმეა, მეტადრე იმ შვილების პატრონთათვის, რომელნიც მუდამ სოფელში ცხოვრობენ და მოკლებულნი არიან შვილების აღზრდისა და მომზადების საშუალებას. მაშასადამე, ამ მხრით ხსენებულის საქმის მაღალი მნიშვნელობა ცხადია და უეჭველი.

მაგრამ ჩვენი მომდინარე ცხოვრება აღმოაჩენს მრავალ იმ-გვარ გარემოებას, რომლის ძალითაც ახალ სკოლას უნდა უსათუოდ მიეცეს კიდევ სხვა მნიშვნელობაც. ვისაც ცოტაოდენად თვალყური უდევნებია საშუალო სასწავლებელთათვის ჩვენში, რასაკვირველია კარგად ეცოდინება, რომ მრავალი მომზადებული ყმაწვილი რჩება საშუალო სასწავლებლის გარეთ მარტო იმიტომ, რომ თვით სასწავლებელში ადგილი აღარ არის. ამას იმიტომ კი არ მოგახსენებთ, რომ დაეამცირო ახალის სკოლის მნიშვნელობა იმ განზრახვის შესახებ, რისთვისაც არსდება იგი. როგორც ზემოთ ვთქვით, ეს მნიშვნელობა უეჭველია: სრულიად ღარიბ და შეუძლებელ მშობლებთ ეძლევათ ღონისძიება შვილების მომზადებისათვის; გარდა ამისა იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ახალი სკოლა იმ-გვარად იქნება მომართული, რომ მასში მოსწავლე ყმაწვილები უფრო მტკიცედ და ხეირიანად იქნებიან მომზადებულნი, ვიდრე სხვა კერძო სასწავლებლებში მოსწავლენი. მაგრამ არის-მეთქი იმ-გვარი გარემოება, რომელიც სხვა მნიშვნელობასაც აძლევინებს ზემოხსენებულ სკოლას; არის იმ-გვარი მოთხოვნები, რომლის დაკმაყოფილების ღონისძიება სასურველია მიეცეს იმავე სკოლას. თუ აწინდელი საშუალო სასწავლებლები საკმარისი არ არიან და ამის გამო ჩვენი შვილები სასწავლებელთ გარეთ რჩებიან, მაშასადამე, საჭიროა გავმართოთ ჩვენი საკუთარი საშუალო სასწავ-

ლებელი და მივცეთ ჩვენ შვილებს სწავლის უფრო ფართო და უფრო ვრცელი გზა. აი ამ საშუალო სასწავლებლის საძირკვლადაც უნდა იქმნეს ის სკოლა, რომელსაც აფუძნებს ეხლა „ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“; ამაში მდგომარეობს ის მეორე მაღალი მნიშვნელობა, რომელიც უნდა მიეცეს ამ სკოლას და რომლის ძალითაც იგი უნდა იქმნეს ყურადღებისა და ფრიადის თანაგრძნობის ღირსი ყველასათვის, ვისაც კი ცოტად თუ ბევრად ენადვლება თვისის ქვეყნის ბედი თუ უბედობა.

ამ ქამად, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ვერ გაგიწევთ ვრცელ საუბარს ამ საგანზედ. აქ მხოლოდ საგანსა ვდებ, რათა მოვავსოთ მკითხველს საზოგადოებას, რა-გვარი მნიშვნელობა ეძლევა ახლად დაწყებულ საქმეს, თუ ჭეროვან ყურადღებას მისცემს მას და არ მოაკლებს თვის თანაგრძნობას. ვერ მოგიყვებით აგრეთვე ლაპარაკს მასზედ, თუ რა-გვარი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ჩვენი ქვეყნისათვის ჩვენს საკუთარ საშუალო სასწავლებელს...

საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შეფუთვისათვის

1

ტფილისი, 10 ნოემბერი 1877 წ.

ჩვენს ქვეყანაში დიდი და პატარა სწავლის, განათლების სახსარს სტირის და სჩივის, მაგრამ მაინც შეელა არსად არის. საკვირველიც არ არის. ტირილითა და ვიშითა მტერნი არ შეგვიბრალევენო, ამბობს ჩვენი გლეხური ანდაზა. სხვაზედ მინდობა — ქვიშაზედ აშენებული შენობა ყოფილა და იქნება კიდევ ამ ქვეყნიერებაში. წამოუვლის ნიაღვარი „შემთხვევისა“ და იმ იმედს, იმ მინდობას აღგვის ხოლმე დედამიწის ზურგიდამ და იმედვენეულს, სხვაზედ დანდობილს, ერთს უღაბურს ტინზედ გარიყავს, შენს თავს შენვე მოუარეო. ეს კანონი — ისტორიული კანონია, იქნება ზოგიერთისათვის ფრიად არ-მოსაწონი, მაგრამ აუცილებელი კი. ბევრიც რომ ვივაგლახოთ, ბევრიც რომ ვატაროთ უბეში სხვაზედ დამყარებული იმედი, მაინც ბოლოს „უამთა სვლა“ ამ კანონზედ დაგვაყენებს და დრო წარსული ჩვენთვის სამუდამოდ დაკარგული დრო იქნება. ჩვენ ვაპბობთ, რომ ხალხი თვითმოქმედებით არის მხოლოდ ძლიერი და ნაყოფიერი სულით, თუ ხორციით. რაც მალე დავიჯერებთ ამ ჭეშმარიტებას, რაც მალე შევითვისებთ, მით მალე გამოვიხსნით თავს იმ გაჭირვებიდამ, რომელშიაც ასე სასოწარკვეთილებით დღეს ვიმყოფებით. გვეყო, რაც ჩვენმა წარსულმა ჩვენ მაგალითები გვიჩვენა. ნუთუ აქამომდე გული ვერ დავაჯერეთ, რომ ჩვენს გარე ჩვენი ხსნა სიზმარია! მაშ თუ ასეა, სწავლისა და განათლების სახსარის ნაკლებულობას ჩვენის ცრემლით, ვახით და ვიშით ვერ შევავსებთ. სულ ტყუილია! როგორც თვითოეული კაცი, ისე საზოგადოება, ისე ხალხი მარტო თავისით არის და თავისით უნდა იყოს კიდევ. ძალაც ამისთანა ხალხშია და ბედიცა.

ოცს საუკუნეზე მეტია, რაც ჩვენი ხალხი ისტორიულს ასპარეზზედ გამოსულა. ამ ხანგრძლივ დროთა მიმავლობაში, ჩვენს ხალხს ერთს

ხელში თოფი და ხმალი სჭერია და მეორეში გუთანინ და ამ ყოფით და ვაი-ვაგლახით გაუტარებია ეს აუარებელი დრო. თუ შიგა-და-შიგ, ჭრელად, რამდენიმე წელიწადი მოსვენება შეხვედრია, მაშინვე ის მოსვენების დრო შეუწირავს სწავლისა და განათლებისათვის. დავით აღმაშენებლისა და თამარ დედოფლის მეფობა ამ შემთხვევაში მეტად სანუგეშო მაგალითებს წარმოგვიდგენს... საქართველო ახლა ცოტად თუ ბევრად დამშვიდდა, მაგრამ ამ დამშვიდებას არ მოჰყვა ის ნაყოფი სწავლისა და განათლებისა, რომელიც უნდა მოჰყოლოდა. რის გამო? თუ უწინ დღე ჩვენი დამდებოდა და ღამე თენდებოდა მარტო იმის მეცადინეობაში, რომ მტერი მოგვეგერებინა, თუ უწინ ამის გამო სწავლისათვის მოცდა არა გვქონია, ეხლა ხომ უნდა გვქონოდა. ეხლა ხომ ეს მიზეზი არ გვიშლიდა და რატომ მოხდა, რომ სწავლის და განათლების ნაკლებულობაზედ ასეთი სამართლიანი სამდღურავი მიგვიძღვის?

ჩვენ ამის მიზეზს იმაში კი არა ვხედავთ, რომ ვითომც სწავლის სურვილი არა გვქონდეს, როგორც ზოგიერთნი ჩვენნი კეთილის-მყოფელნი ამტყიცებენ. არა, — სურვილი დიდია. არც იმაში ვხედავთ, რომ სწავლის მიღების ნიჭი არა გვქონდეს, თუმცა ამასაც ჩვენი კეთილის-მყოფელნი ჰყვირიან. არც იმაში ვხედავთ, რომ ვითომ ნივთიერს ღონისძიებას მოკლებულნი ვართ. ესეც ტყუილია, ჩვენის ფიქრით. მართლა-და, არც ისე ლუკმა-გაწყვეტილები ვართ, რომ, თუ არ თვითოეულმან ცალკე, ერთად მაინც საზოგადოებრივად ღონისძიება არ მოვიკრიფოთ ჩვენის აუცილებელის საჭიროების შესავსებლად. მიზეზი ის არის, რომ დროთა ბრუნვამ სხვის მაყურებლად გავგზადა, სხვაზედ იმედს შეგვაჩვივა და ამაებმა სრულიად წარწყმიდეს ჩვენში ის თვითმოქმედების ძალღონე, რომელიც უწინ იყო და რომელიც, თუკი სადმე არის, ყველგან ხალხის ბედნიერების სათაურია და საფუძველიც. ხსნა ჩვენი თვითმოქმედებაში და ერთობაშია. საცა კაცი თითონ არ არის, სხვისით არა გაკეთებულა რა; საცა ერთი ვერას იქმს, იქ ოცსა და ორმოცს ერთად შეუძლიან ჰქმნას.

ამ ჭეშმარიტს და ფრიად ნაყოფიერს აზრზედ არის დამყარებული ერთის ჩვენის პატივცემულის გვამის მეცადინეობა, რომელმაც ამ ცოტას ხანში ჩვენში კარგა ბლომად მომხრეები მოიპოვა. გიორგი რომანის-ძე ერისთავმა, მიიღო რა სახეში სწავლის გავრცელების საჭიროება ჩვენში, იმასთან თვითოეულის ჩვენგანის ცალკე ღონე-ნაჟლე-

ბობა, — ჩვენს გაჭირვებას წამალი მოუპოვა: რასაც თვითონ არ გიმოქმედებოთ, სხვისაგან ბევრს ნურას ველოდებითო; რასაც თვითონ ული ცალკე ვერ შეგძლებოთ, ამას საზოგადოებრივად, ერთად აღვილად შევიძლებოთ; — აი ორი ნაყოფიერი აზრი, იმ მეცადინეობის დედაბოძად მიღებული. შეუდგა ამ აზრზედ დამყარებული თ. ერისთავი საზოგადოების შედგენას, რომელმაც ხელი უნდა გაუმართოს და შეუწყოს ჩვენის ქვეყნის ღარიბს ხალხს და ნამეტნავად ღარიბ თავად-აზნაურებს, რომ შვილებს რიგიანის სწავლისა და განათლების გზა მისცენ დაბალ თუ მაღალ სასწავლებელში. „ვინ არ იცისო, — აჰბობს თავის წინასიტყვაობაში გ. რ. ერისთავი, — რომ ამ საგანზედ ჩვენი გულგრილობა ჩვენის თავის სიკვდილიაო; ნუთუ ეგ არ მოულებს ბოლოს თვით ხალხსაცაო! ნუთუ ეგ არ მოიწვევს ჩვენს თავზედაო რისხვასა და წყევასა ჩვენის შთამომავლობისასაო“.

ვისაც სურს ამ ქვეყნისათვის საკეთილო საქმეში მონაწილეობა მიიღოს, მას, ქალი იქნება თუ მამაკაცი, გლეხი თუ თავადი, ნება აქვს ჩაეწეროს წევრად საზოგადოებაში, იმ აუცილებელს პირობით კი, რომ წელიწადში არა ნაკლებ ერთი მანეთისა ფული წარუდგინოს საზოგადოებას. ჩვენ ამ საქმის მეთაურისაგან მონდობილი გვაქვს ეს საჩაროდ გამოვაცხადოთ და ვსთხოვოთ ყველას, ვისაც ენებება ამ საზოგადოებაში წევრად შესვლა, „ივერიის“ რედაქციას აცნობოს; ფულს კი ჭერ-ხანობით ნუ გამოჰზავნიან, რადგანაც ამის თაობაზედ თავის დროზედ ჭეროვანს განკარგულებას მოახდენენ საქმის გამგებელნი.

ამ საზოგადოების წესდება შედგენილია და ამ მოკლე ხანში წარდგენილ იქნება მთავრობის წინაშე დასამტკიცებლად. როცა დაამტკიცებენ, ჩვენ ვეცდებით ის წესდება საყოველთაო საცნობელად გავხადოთ.

იმედი გვაქვს, რომ ჩვენი ქართველობა ამ ქველურს საქმეში უკან არ დაიხევს, გულმტკიცუნელობით და თანაგრძნობით მიეგებება და ხელს შეუწყობს.

გვეყო, ბატონებო, ჩვენის აწყყისი და მომავალის ბედის სხვაზედ მიგდება. ჩვენის გაჭირვებისა, გულისტკივილის და წადილის პატრონნი ჩვენვე უნდა ვიყვნეთ. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ მით უფრო სახელოვანია მისი ერთგულად გამწევი. მძიმეა, მაგრამ უმაგისოდ ვერ შოებულა ამ ქვეყნიერობაზედ სიკეთე და ძალ-ღონე ხალხისა. სხვა გზა

არ არის, ჩვენის ცხოვრების შარა-გზა ჩვენვე უნდა გავიკაფოთ, ბედი და უბედობა ხელთ უნდა ვიგდოთ.

ჯერ თუნდა აქედამ დავიწყოთ, რომ ჩვენს შვილებს სწავლისა, განათლებისა და ერთობ კაცად ქცევის გზა მივსცეთ იმოდენად ფართო, რამოდენადაც შესაძლო იქნება.

II

ტფილისი, 11 მაისი, 1878 წ.

ამ ბოლოს დროს, ჩვენდა სანუგეშოდ და სასიხარულოდ, მრავალი სხვადასხვა საზოგადოება სდგება ხოლმე ჩვენში სხვადასხვა საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. ამ საზოგადოებათა მეცადინეობით იმართება სკოლები: ამბობენ, კახეთში ესლა ოცზედ მეტი სკოლა არისო. იმართება სოფლის ბანკები, რომელთა რიცხვი თითქმის ხუთმეტამდე აღის ტფილისის გუბერნიაში; იმართება საამხანაგო დეპოები, — ერთი გამართულია საგარეჯოში და მეორეც დღე-დღეზედ დაიწყებს მოქმედებას თიანეთში, რადგანაც წესდება დამტკიცებულია. ერთის სიტყვით, ჩვენს ხალხში გაღვიძებულია და ფეხზედ წამომდგარი სურვილი, რომ ერთმანეთის შემწეობით გზა გაიხსნან უკეთესის ცხოვრებისათვის. სასიხარულო ეს არის, რომ ყოველ ამაში კერძოობითი სარგებლობა კი არ არის საფუძვლად დადებული, არამედ საყოველთაო. ღმერთმან ჰქმნას, რომ ამ გზაზედ ჩვენს კეთილის-ყოფელთ დაბრკოლება არა დახვდეთ-რა; ღმერთმა ჰქმნას, რომ ამ კეთილის სურვილით აღუღებულს კაცებს ჩვენმა გულგრილობამ ხალისი არ მოუკლას. თუ ამ გზაზედ მიმავალთ ჩვენთა კეთილის-მოსურნეთ ჩვენც მხარი მივეცით, ჩვენც ხელი შევეუწყეთ, — არ გავა ათი-ხუთმეტი წელიწადი, რომ ჩვენი დავრდომილი ქვეყანა სახეს შეიცვლის.

სოფლის ბანკს აიღებთ, თუ სოფლის სკოლას, თუ ამხანაგობის დეპოს, ანუ საზოგადოებას ღარიბთა მოსწავლეთა შემწეობისათვის, — ყოველს მათგანს ჩვენის ცხოვრების არსებითის ძარღვისათვის წაუვლია ხელი. ყოველ ამისი მომქმედნი კატასავით არა ჩხავიან, არა ყვირიან საჯაროდ: აი, რა კაცები ვართო. უფრო ბევრი მათგანი სადმე კუნჭულშია მიმალული და ქვეყნის სიყვარულით აღტყინებული იბრძვის, მეცადინეობს, მხნეობს, საქმობს, და ჯილდოდ მარტო იმას ელის,

რომ ჩემი სინიდისი მეტყვისო: „თუმცა წვალეებით ვიცხოვრეო ამ სოფლად, მაგრამ ჩემი ცხოვრება უქმად არ გამიტარებია, შეძლებისამებრ ჩემთა მოძმეთათვის სიკეთე მომიტანიაო“. დამიჯერეთ, ძალა ქვეყნისა ამისთანა კაცებშია და არა იმათში, ვინც პარიზის ყავახანაში გამოწვრთნილა, მოსულა აქ და ყვირის: რაცა ვარ, მე ვარო. ამათ პარიზი არ უნახავთ, ამათ უნივერსიტეტი არ ღირსებით, ესენი არიან ჩვენის ხალხის შვილნი, მის კალთაშივე გამოზრდილნი; ესენი არიან უბრალო სიკვდილის შვილნი, უფრო ბევრნი სემინარიელნი, და მათში ზოგიც იმისთანა, რომელთაც სემინარიის სწავლაც არ შეუძთავერებით სხვადასხვა მიზეზისა გამო. საყოველთაო სიკეთის ღაზათი ამათშია, ამათში! იღვწიან, საქმობენ, მხნეობენ საყოველთაო საკეთილად და, დახეთ მათს პატიოსნებას, მათს ზნეობითს აღმატებულებას, რომ სახელის გამოჩენაც არ უნდათ. დიდი რამ არის ბუნება, არ გადაცვლილი განათლებულის ქვეყნების ყავახანებში თრევითა და განათლების გარეგან ზიზილ-პიპილებითა.

იქნება ამისათვის სასაცილოდაც აგვიგდონ ჩვენმა ჩხავანა პუბლიცისტებმა, მაგრამ ბრმა უნდა იყოს კაცი, ან შურით მოწამლული, რომ ამ უჩინართა მოძქმედთა ღვაწლი არ იცოდინოს, არ აღიაროს საქვეყნოდ. დაიარეთ სოფლები, ცოტას შეჰხვდებით იმისთანა სოფელს, საცა ერთი მაინც ამ მოძქმედთაგანი არ იყოს ისე, ჩრდილში მიგდებული; საცა ერთი მაინც ამათგანი არ იღვწოდეს ან ყმაწვილების აღზრდისათვის, ან გლეხკაცების კეთილდღეობისათვის, ან სოფლის ბანკისათვის, ანუ საამხანაგო დეპოსათვის და ან ლიტერატურისათვის. აბა ერთი ამათგან დაწყებული საქმე მიჩვენეთ, რომ გაქსუებულიყოს, გაუქმებულიყოს! რათ არის ეს? იმიტომ არის, რომ ხალხის შვილნი არიან, ხალხის კალთაში დაბადებულნი და გამოზრდილნი; იციან რას მოჰქიდონ ხელი, იციან როგორ მოჰქიდონ და ამასთანავე დაუღალავნი არიან; იციან ხალხის ტკივილი და წამლის შერჩევა, რადგანაც ხალხი უყვართ, ხალხში არიან და ხალხში ტრიალებენ, და ამასთანავე თვისებად აქვსთ — თავის-თავზედ ყვირილი კი არა, საქმის გაკეთება, საქმის წარმართება. დიახ, ბატონებო არა გვევანან ჩვენ, გაბლინძულთ და გაზვიადებულთ მართო იმით, რომ პეტერბურგი და პარიზი გვინახავს და რაღაც „ვითომ განათლება“ მოგვცხობია. ისინი არც ჩვენსავით აპილპილდებიან ხოლმე და არც ჩვენსავით მალე ჩაჰქრებიან. ერთხელ დაძრულს და წარმომდგარს აზრს ზედ იკვდებიან, მინამ

ხორცს შეასხამენ. იმათ ამისათვის არც ტაში უნდათ, როგორც ჩვენ, არც ქება; იციან რომ მათი ქება თითონ საქმეა და არა წამ-და-უწუმ ჩხავილი, მე ასეთი ვარო.

ესევე უჩუმაარად, ხმაამოუღებლივ, უშფოთვარად შესდგა ამ ახლო ხანს ერთი ფრიალ სასარგებლო საზოგადოება. იგია ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა საზოგადოება შეუძლებელთა მოსწავლეთა შემწეობისათვის, შედგენილი გიორგი რომანის-ძე ერისთავის მეცადინეობით. ამ საზოგადოებას საგნად აქვს მოამზადოს ღარიბნი ყრმანი რომელსამე სასწავლებელში შესასვლელად, ხელი გაუმართოს შეუძლებელთა და ნიჭიერთა მოსწავლეთა, ღონისძიება აღმოუჩინოს სწავლის განგრძობისათვის. თქმა არ უნდა, რომ საგანი ამ საზოგადოებისა მეტის-მეტად სასარგებლოა და საყეთლო ჩვენის ქვეყნისათვის.

წესდება ამ საზოგადოებისა დამტიცდა მთავრობისაგან და რუსულად დაბეჭდილიც არის. რვას მაისს პირველი მორიგი კრება შესდგა. ამორჩეულ იქმნა გამგებელი კომიტეტი * და დადგენილ, რომ უფ. პაიჭაძესაგან ქართულად თარგმნილი წესდება დაიბეჭდოს და ზედ დაერთოს სახელი და გვარი აქამომდე ჩაწერილთა წევრთა. ყოველმა წევრმა უნდა შემოიტანოს წელიწადში არა ნაკლებ ერთის მანეთისა: დღევანდლამდე ორას წევრამდენა ჩაწერილი და იმედია, რომ ეს რიცხვი მოიმატებს.

საქმე ეხლა იმაშია, რომ ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, ჩვენმა ხალხმა, ამ საზოგადოებას ხელი გაუმართოს და შემწეობა ამოუჩინოს. ამისთანა საქმეში გულგრილობა შეუწინააღმდეგოელი შეცოდებაა წინაშე ქვეყნისა, ჩვენის შვილებისა, შთამომავლობისა. ვისაც რა შეუძლიან და რითაც შეუძლიან, ყველამ უნდა გაიჭიროს საქმე და ამ საზოგადოებას ნივთიერი ღონისძიება მისცეს მისდა კეთილის განზრახვის აღსრულებისათვის. ნუ დაგვაიწყდება, რომ ყოველი გროში ამ დიდის საქმისათვის შეწირული, ჩვენს შვილებს მოხმარდება, მათის კაცად გახდომისათვის, მათის ბედნიერებისათვის, მათის განათლებისათვის იმოქმედებს. აქ უკან დახევა შვილების ღალატია, ქვეყნის გმობაა, საუკუ-

* თავმჯდომარედ ამორჩეულია გიორგი სიმონის-ძე ერისთავი, თანაშემწედ კონსტანტინე ქრისტეფორეს-ძე მამაცაშვილი, წევრებად: ვახტანგ თულაშვილი, უფ. ცხვეტაძე, გოგებაშვილი, ლუარსაბ მაღალაშვილი და დ. გ. ერისთავი; სეკრეტარად ნ. დ. ქანანოვი.

ნოდ საწყევარი. გვეყო, ბატონებო, სხვაზედ დანდობა, სხვის მაყურებლობა. ჩვენ თითონ მივეშველნეთ ჩვენს თავს: რაც ერთისათვის შეუძლებელია, ის ყველასათვის ადვილია; მივცეთ ურთიერთს მხარი და ზურგი და ეს ჩვენის შვილების საკეთილო საქმე გავაწყოთ და რიგიანად წარემართოთ. გამგებელს კომიტეტში ბევრი იმისთანა კაცია, რომ რაც მათზედ დამოკიდებული იქნება, არას ღონეს და შრომას არ დაზოგვენ, რომ ეს საქმე კეთილად დაგვირგვინებულ იქმნას. ოღონდ ფულია საჭირო, რომ ამ საზოგადოებამ ვრცლად მოჰხვიოს ხელი ჩვენს საყოველთაო საჭიროებას შვილების გაზრდისას და თვალთსაჩინო სიკეთე მოჰფინოს ჩვენს ქვეყანასა. იმედია, რომ ბევრი არ დაიხვეს უკან და შეძლებისამებრ შემოაწევს რასმე ამ საზოგადოებას.

თავად-აზნაურობის გულგრილობა სწავლა-განათლების საქმეში

I

ტფილისი, 8 აპრილი, 1886 წ.

ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართალია რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჭვრეტი და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალაპია საჭირო, რომ გაიკვლიოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი მეორის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შემდგარია ეს ხასიათი, თითქო ათას-ფეროვანი ჩუქურთმა არისო. ერთის მხრით ჩვენ მართლა, ხელგაშლილი, გულახდილი, გულწრფელი და სულმადალი რაინდები ვართ. თუკი რაიმე გრძნობამ გვძლია და გავგიტაცა, ჩვენ თავმოტაცებულ ცხენსავით შეჩერება არ ვიცით; რაც უნდა საშინელი ბოლო მოსდევდეს ჩვენს გატაცებას და რაც უნდა ცხადად და უტყუარად ვხედავდეთ ამ შედეგს ჩვენის გატაცებისას, ჩვენ მაინც რაღაც გამოუცნობის მორჩილებით ენებდებით მისს მომხიბლავ ძალას... ამ შემთხვევაში ჩვენი გული სწორედ რომ შინაური ზღვაა, რომელიც ვნებათ-ღელვისა გამო ზშირად სუნთქავს... და, თუმცა ზოგჯერ კიდევ სცდილობს მოიპოვოს როგორმე სანატრელი მყუდროება, მაგრამ მაინც ძალა-უნებურად ნებდება დაუცხრომელ ტალღათა სრობოლას...

ერთის მხრივ ესა, მეორეს მხრით... ზოგიერთის გრძნობა გარეშე მეთვალყურესათვის წარმოადგენს პაწია მღვრიე და ხავსით მოსილს ტბას, რომლის აღიდება და აგორვება ისე შეუძლებელია, როგორც უბრალო თვალთაგან უხილავის კბილის ჭიის ვეშაპად ვარდაქმნა. რაც გინდა მრისხანე ცხოვრების გრივალი დაჰქროდეს ამ ტბას, მისი ტალღები მაინც მყუდროდ განისვენებენ თავის ბინაზედ და არ ექვემდებარებიან მოძრაობის ქარ-ტეხილსა... ამ შემთხვევაში ზოგიერთი ჩვენგანი — მცხედარს ჰგავს, სულგანაბლად მდებარეს, რომელსაც თითქო არც კი ეხება ის, რაც ხდება საერთო ცხოვრების არემარეზე...

ამ-გვარი სამარეებური უგრძნობლობა, — თავს იჩენს ხოლმე ჩვენ-ში ყოველთვის, როცა საქმე შეეხება არა უთავბოლო ფულის ფლანგვას, სმას და ქეიფს, არამედ „იმ-თავმომაბეზრებელს“ საგანს, რომელსაც საზოგადო საქმეს ეძახიან...

ეს ყოველისფერი, რაცა ვსთქვით ზემოთ, თვალ-წინ წარმოგვიდგა უნებლიეთ, რაკი წავიკითხეთ დღევანდელი კორესპონდენცია გურჯაანიდამ ამ წერილის ავტორი სამართლიანი გულის წყრომით გვაუწყებს იმ დამდოვრებულს გულგრილობას, რომელიც გამოიჩინა თურმე კამისიამ, სიღნაღის მაზრის თავად-აზნაურობის მიერ ამორჩეულმა, სასკოლო ფულის გასაწერად ერთმანეთ შორის.

მკითხველმა, რასაკვირველია უკვე იცის, რომ ჩვენმა თავად-აზნაურობამ საერთოდ განიზრახა თავისის შვილების აღსაზრდელად ფული შეჰკრიბოს და ამისათვის საჭიროდ სცნო ფულის გაწერა თვისთა წევრთა შორის შეძლებისა გვარად, თითქმის ყველა მაზრის თავად-აზნაურობამ დიდი ხანია გაიწერა ფული და სიები წარადგინა, ხოლო სიღნაღის მაზრის თავად-აზნაურობამ კი ეს საქმე დაავიანა. ბოლოს როგორც იყო იგიც არ ჩამორჩა უკან სხვა მაზრების თანამომკმეთ და აირჩია კამისია კეთილი საქმის დასავიგრძელებლად. საუბედუროდ, კამისია ისე მოჰქცევია ზემოაღნიშნულს საგანს, როგორც, ჩვენ ვიმეორებთ, საზოგადოდ ყოველ ამ-გვარ საქმეს მოვექცევით ხოლმე გულგრილად და გულუკუვად... პატივცემულ წევრთ, თუმცა არ უარ-უყვიათ სრულიად სწავლა-განათლების საჭიროება თავის წოდებისათვის, მაგრამ იმნაირად კი შეუსრულებიათ თავისი მოვალეობა, რომ გარეშე კაცმა აწონ-დაწონოს მათი მოქმედება, იმ დასკვნას გამოიყვანს, ვითომ სხენებულის მაზრის თავად-აზნაურობა მეტად გულაცრუებული იყოს სწავლა-განათლებაზედ. საკმაო მიეუთითოთ იმ სამართლიან, ყვედრებით სავსე სიტყვებზე, რომელიც წილად ხვდა თურმე კამისიას ზოგიერთ თავად-აზნაურობის წევრთა მიერ... — „ნუ თუ ბატონებო, უთქვამს კრებაზედ, თ. ი. გ. ვაჩნაძეს კამისიის წევრთათვის, — ნუთუ ჩვენი მაზრა ასე გადატაკებულია, რომ 3100 მან. მეტის შეწირვა ველარ მოახერხა ამ სასაჩადულო და საშვილიშვილო საქმისათვის. რას ფიქრობდა დალოცვილი კამისია, როცა აყენებდა ამ სიდიდე ჯამს? ნუთუ მას არ ესმის, რომ 3100 მან. ერთი მერვედის ჩვენის შვილებისა არ გაიზრდება რიგიანად? ჩვენს ნაყმევს გლეხებს მარტო თავიანთ სკოლების

შენობათათვის შეუწირავს 4000 მანეთამდე და ჩვენ კი გვინდა 3100 მანეთით დავაარსოთ და შევინახოთ გიმნაზია!.. თუ რამდენად აუწ-დაუწონია კამისიას მასზე მინდობილი საქმე სჩანს მისგან წარმოდგენილ სიებიდამ. მე, მაგალითად, შეუძლებელთ სიაში მოუწყვდე-ვივარ, თითქო მე არ შემეძლოს ხუთ თუმანზე მეტის გადახდა. ტყუილია! მე შემიძლიან გადავიხადო არა თუ ხუთი თუმანი, — ათიც, ისე როგორც ზოგიერთებს აქ მყოფთ არაფერი არ დააკლებათ იტვირთონ სამასი და ოთხასი მანეთის შეტანა... მაგრამ, — დააბოლოვა თ. ვაჩნაძემ თავისი სიტყვა, — შეძლებულ პირებს, როგორც ჩანს არა სურთ საყოველთაო სიკეთე. დაფიქრდეთ, ბატონებო, რა სამასხარო საქმეს ჩავიდნეთ რომ დავამტკიცოთ კამისიის სიები“.

მარჯვენისა და კაცის მხნეობის კვალობაზე გავაწერეთ სასკოლო ფულიო, ამბობდა თურმე კამისია თავისი თავმჯდომარის პირით თავის-თავის გასამართლებლად. ვერაფერი უღელი გაუთლია პატივცემულ კამისიას სასწორისათვის. თუ ეს მართალია, თქმა არ უნდა, რომ ამ საბუთით ხელმძღვანებულს კამისიას სდომებია მდიდარნი წყლიდამ დაუსველებელნი გაეყვანა და ღარიბნი კი მოეშყვდია. ვინ არ იცის, რომ, თუ სადმე უქმობაა მარჯვენისა და მხნეობა-მოკლებულობა, უფრო მდიდართა შორის არის.

მარტო ღარიბია იძულებული მარჯვენაც ამოქმედოს და დიდი მხნეობაც გამოიჩინოს ამ ცხოვრების ჭიდილისათვის. ამის გამო ღარიბთა შორის უფრო ხშირია მხნე კაცი, ვიდრე მდიდრებ შორის. რაკი ეს უსამართლო საფუძველი აუღია პატივცემულს კამისიას ფულის გაწერის საქმეში, რაღა საკვირველია, რომ სასკოლო ფული ღარიბებს უფრო დასწოლია, ვიდრე მდიდრებსა. წარმოიდგინეთ, პირვანდელი ჯამი ფულისა, სამართლიანად დაწუნებული თ. ი. გ. ვაჩნაძისაგან, გაუდიდებიათ, როგორც კორესპონდენტი იწერება, ისევ ღარიბთა ჯიბიდან! თ. ი. ვაჩნაძის სამართლიანი სიტყვა, და გულ-მოსახვედრი, გრძნობით საესე მშვენიერი სიტყვა სულგრძელის ღარიბისა ბ-ნ გომელაურისა, დარჩომილა ხმად მლაღადებლად უდაბნოში.

II

ტფილისი, 30 დეკემბერი, 1887 წ.

ეხლანდელი დრო ისეთია, რომ თუ კაცი თვითონ არ არის, თვითონ არა ჰშველის თავის თავს, თვითონ არ ირჩება თავის სიკეთისა და

ბედნიერებისათვის და თავის საკუთარ მხნეობის გარეთ ეძიებს სახსარს ცხოვრების ავ-კარგიანობის გასაძლიერად, — ამისთანა კაცი გადაღებულია უფრო სასიკვდილოდ, ვიდრე სასიცოცხლოდ.

სხვის იმედის მქონებული გლახაა, მთხოვარაა, და გლახა-მთხოვარაობით ცხოვრება პირველი რომ სათაქილოა, თითონ ადამიანის ღონის მომწულელი და დამღუწებელია, და მეორე — არც შემძლებელია, რომ ადამიანი მართლა ფეხზედ დააყენოს, გამოაბრუნოს და ოდესმე თავისით აცხოვროს, თავისით გამოაკეთოს.

გლახა, მთხოვარა, რამოდენადაც წაქეზებულია სხვის გულ-შემატკივრობისაგან, იმოდენად თანდათან უკან მიდის, იმოდენად სული და გული უღონდება, უკვდება და ბოლოს ის გამოდის, რომ მთლად გადაეჩვევა თავის-თავის პატრონობას და მოვლას. ამ გადაჩვევას ხომ უღონობა, დაუძლურება სულისა და ხორცისა მოსდევს, და ეს უღონობა, დაუძლურება — კდომაა, ხრწნაა, აგებულების დაშლა და დარღვევაა.

თუ ეს ითქმის ცალკე კაცზედ, თუ ეს საფიქრებელია და მართალია ცალკე კაცისათვის, უფრო საფიქრებელია და მართალი მაშინ, როდესაც რომელიმე წოდება, ან მთელი საზოგადოება ამისთანა სენით არის დასნეულებული. ამაზედ უარესი სენი ჩვენ არ ვიცით. რომელს წოდებასაც, თუ საზოგადოებას ეს სენი ჩასჯდომია გვაშა და აგებულებაში, ფუტურო ხესავით დღე და დღე იფხვენება და პირქვე დასამხოზლად გამზადებულია და გადადებული: თავისნობას მუხლი ეჭრება, თვითმოქმედებას, გამრჯელობას და მხნეობას — ამ დედაბოძებს წარმატებისას — ძირი უღპებათ და აქ დარღვევისა და წაქცევის მეტს რას უნდა მოელოდეს ადამიანი?

ეს საშინელი სენი უქმობისა, თავის-თავის არ-პატრონობისა, თავის-თავის არ-შველისა ისე არსად არ არის ხელ-აღებით მოცილებული, როგორც ჩვენს თავად-აზნაურობაში. არ არის არც ერთი იმისთანა გაჭირება, რომელსაც ცხოვრება კარზედ მოგვაყენებს ხოლმე, რომ ჩვენმა თავად-აზნაურობამ მაშინვე თვალი არ გაახილოს, იმისათვის კი არა, რომ თვითონ თავის თაოსნობასა და მხნეობაში მოიპოვოს ღონე ხსნისა, არამედ იმისათვის, რომ თავის გარეთ, ხელ-ფეხ-გაუნძრევლად, გაურჯელად — სამადლოდ ხელი ვისმე გამოაწვდევინოს საშველად. თუ ეს სამადლოდ გამოწვდილი ხელი იპოვა, ხომ რა კარგი, თუ

არა-და, დაიკრებს ხოლმე გულზედ ხელებს და წუწუნებს, ვაი რა მეშველებათ, არავინ არა მშველისო.

ამისთანა საკუთარი სულმოკლეობა, მარტო სხვის სულგრძელობაზედ დამყარებული, კარგს არას მოასწავებს. პირიქით, რამოდენადც დიდს ზანს გასტანს და დიდს მანძილს გაივლის, იმოდენად გაათახსირებს, მოადუნებს, მოაყვდენს თვითარსებობის ძალ-ღონესა. წუთისოფლის სუფრა წვეულების სუფრა არ არის: ამ სუფრაზედ ყველამ თავის საკუთარი კერძი თვითონ უნდა მოიტანოს და დაიდგას, თვითონ უნდა მოჰტეოს, მოჰხნას, მოიმკოს, მოზილოს და გამოაცხოს თავისი არსებითი პური. ამებზე იქით ხსნა არ არის და ტყუილად ჰფიქრობენ, ვითომც ეხლანდელ დროში სხვისით რჩენა შეიძლებოდეს. წავიდა ის დრო სამუდამოდ და დღეს ვინც თვითონ არის გამრჯელი და მხნე, ბურთი და მოედანი ცხოვრებისა, კეთილისა და ბედნიერებისა იმისია და მარტო იმისი.

შორს რომ არ წავიდეთ, ავიდეთ, მაგალითად, სწავლა-განათლების საქმე. სწავლა-განათლება საჭიროა ყველასათვის და ამ საჭიროებას თავად-აზნაურობა უფრო უნდა დიდის ტკივილითა ჰგრძნობდეს, ვიდრე სხვა ვინმე, იმიტომ — რომ ამისი გემო თავად-აზნაურობას ყველაზედ უწინა აქვს გაღებული. რას ვხედავთ აქ? არც ერთი წოდება ჩვენში ისე გულგრილად არ ეკიდება ამ საქმეს, როგორც თავად-აზნაურობა. აქო და მთავრობას სკოლები და სასწავლებელი აქვსო სხვათა შორის ჩვენთვისაცაო და იმას კი აღარა ჰფიქრობენ, რომ მთავრობა ვერ გასწვდება, ძალიანაც მოწადინებული რომ იყოს, მთელს იმ სიდიდე საჭიროებას, როგორიც ქვეყნის სწავლა-განათლებაა. აქ უეჭველად თვითონ ერის, საზოგადოების თაოსნობა და შველაც უნდა. ეს იგრძნო ჩვენში თითქმის ყველა ცალკე წოდებამ. მოქალაქეებმა თავისი სკოლები აიჩინეს, გლეხობამ თავისი, სამღვდელოებამ თავისი და მარტო თავად-აზნაურობა დარჩა წრეს გარეთ და სხვის იმედზედ.

მართალია, ტფილისისა და ქუთაისის ბანკი ორ სათავადაზნაურო სკოლას ინახავს; მართალია, ამ ბანკების საწარმოებელი ფული, თავის სასახელოდ, თავად-აზნაურობამ გამოიღო, მაგრამ ყველანი ჰგრძნობენ, რომ მარტო ამ სკოლაზედ არ უნდა შეჩერებულიყო ჩვენი თავად-აზნაურობა, იმიტომ რომ საჭიროება დღეს სახსარს გადამეტებულია. რომ მართლა ამ ნაკლებულობასა ჰგრძნობენ, ამისი ცხადი მაგალითი

ის არის, რომ ტფილისის თავად-აზნაურობამ სასკოლო ფულის გაწერვა მოიწადინა, მაგრამ ეს სამაგალითო და მშვენიერი წადილი მარტო წადილადღა დარჩა და არავინ ჰფიქრობენ წადილი საქმედ აქციოს.

ამბობენ, ღარიბნი ვართო და წელი არ მოგვდევს სწავლა-განათლებისათვის გამოვიდოთ რამეო. ჯერ ამას ვიტყვით, რომ ღარიბნი თუ ვართ, სწავლა-განათლების უქონლობის მიზეზია. სწავლა-განათლება თითონ არის სათავე სიმდიდრისა, მაშასადამე, აქ არაფრის დაზოგვა არ უნდა, რომ ამ სათავიდან სიმდიდრის წყარო მოვადინოთ, მერე ერთი ეს ვიკითხოთ: მართლა ისეთი ღარიბნი არიან, რომ ამაზედ შესდგეს ჩვენი ღარი და ხაზი? გლეხები კი მდიდრები არიან რომ თავის სკოლებს თავისის საკუთარი ჯიბით უძღვებიათ? ვთქვათ, აქაც სიტყვას შემოგვიბრუნებენ და გვეტყვიან: გლეხები ბევრნი არიან, იმათ სკოლებსაც ბევრი ხარჯი არა აქვთ და მსუბუქად უძღვებიანო. ჩვენს სამღვდელოებაზე რაღას იტყვით, რომ მარტო ტფილისის გუბერნიაში შვიდს სასწავლებელს ინახავენ თავისის საკუთარის ხარჯით თავისი საკუთარი შვილებისათვის? ნუთუ ჩვენი თავად-აზნაურობა ჩვენს სამღვდელოებაზედ უფრო ღარიბი და შეუძლებელია? თავის დღეში ამას არ დავიჯერებთ და, მაშასადამე, სიღარიბის ხელზედ დახვევა სხვა არა არის-რა, რომ მიზეზს — დოს მარილი აკლთაო.

თუ გული ჰგულობს, ქადა ორი ხელით იკმევა. საქმე ის არის, რომ გული არა ჰგულობს და ტყვილად ღობე-ღურეს ვედებით. საქმე ის არის, რომ თავად-აზნაურობა აქაც როგორც ბევრში სხვაშიაც, დაჩვეულია სხვისით თავის საქმის გასწორებას და გაძლოლას: სულ მთავრობას შესცქერის — მუქთად გვიზარდოს შვილებით.

ეს ძველი ჩვეულება, თუ ოდესმე თავად-აზნაურობას ხელს უწყობდა, დღეის იქით ვეღარას გამოადგება. თავად-აზნაურობამ — ბევრია თუ ცოტა — თავის შვილების სწავლა-განათლებას უნდა თავის ჯიბით მიეშველოს. უამისოდ ხსნა არ არის და ეს სახსარი რაც მალე იქნება, მით უფრო ძლიერ და უებარ წამლად დაედება იმ წამწყმედელს ტკივილს, რომელსაც სწავლა-განათლების უქონლობას ეძახიან.

ეს ძველი წელიწადი იმით გავათაოთ, რომ მასთან ერთად გამოვეთხოვოთ ამ ძველს ჩვეულებასაც და ახალს წელიწადს მივეგებეთ იმ ტკბილის იმედით, რომ თავად-აზნაურობა ჩვენი თვალს აახელს და საკუთარი მზნეობით თავის-თავის მორჩენას მოიწადინებს და შეუდგება.

ხილნარობისა და მევენახეობის სასწავლებელთა შესახებ

ტფილისი, 30 ოქტომბერი, 1886 წ.

რავოდენა შეუძლიან ჩვენს ქვეყანას ან ხილი მოიყვანოს, ან ღვინო დააყენოს, რამოდენა ადგილი უჭირავს ხილნარსა და ვენახებსა, რამოდენაა შესაძლო, რომ კვლავ დაიჭიროს სავენახე და სახილნარე ადგილები, რა ადგილი უფრო რის მომცემია, სად რა სიკეთის ხილი და ღვინო მოდის, — ამანებისა ჩვენ თვითონ ძალიან ცოტა რამ ვიცით, და იმათ, რომელთაც ამ მხრით შველა ჰსურთ ქვეყნისა, ხომ სრულებით არა იციან—რა. აი, მაგალითად, ერთი გაზეთი, რომელიც ამ საგანზედ ჰლაპარაკობს, რა ცოდნით გამოდის მოედანზედ:

„იმ ხილნარების გარდა, რომელნიც მთელს რუსეთში მოფენილია და რომელნიც მარტო ვაშლსა და ალუბალს იძლევიან, ჩვენა გვაქვს კავკასია და კავკასიაში იმისთანა დალოცვილი ადგილებია, როგორც რიონის ვაკე, საცა ყოველგვარი ხეხილი ჰხეირობს და საცა ყურძენი 4.472.000 ფუთი მოდის ყოველ წლით“.

ჩვენ არ უარეყოფთ, რომ რიონის ვაკე მშვენიერს ხილსა და ბლომად ყურძენს იძლევა, მაგრამ გაზეთმა, რომელიც შეჰხებია ამისთანა საყურადღებო საგანს, როგორ არ უნდა იცოდეს, რომ დიდძალი ხილი ქართლშიაც მოდის, რომ დიდძალი ვენახები ქართლშიაც არის; რომ ერთისა და მეორისათვისაც კახეთი ერთს მართლა და ღვთისაგან დალოცვილს ადგილს წარმოადგენს; რომ ზაქათალის მაზრა, ნუხა, განჯა, ერევანი, ყოველივე ესენი, კარგი სახილნარო და სავენახე ადგილებია და ღდესაც ბლომად იძლევა ხილსა და ღვინოსა. ქართლი, კახეთი და ეს ჩვენგან ჩამოთვლილი ადგილები სწორედ უღვეველი ბოღაზია ხილისა და ღვინისა და პატივცემულს გაზეთს კი ჰგონებია, რომ ამიერკავკასიაში მარტო რიონის ვაკეა იმისთანა, საცა ხილი და ყურძენი მოდის. იქნება იფიქროს ვინმემ, რომ ხსენებულს გაზეთს ეგ უცოდინარობის გამო კი არ მოსვლია, არამედ იმით, რომ სურვებია მოკლედ ეთქვა სიტყვა და მაგალითად მარტო რიონის ვაკე მოუყვანია.

არა, ბატონებო, შემდეგ იმისა, რაც ზემოდ ამოვსწერეთ, გაზეთი სიტყვას აგძელებს ამავე საგანზედ და აი რას ამბობს:

„ჩვენა გვაქვს ბესარაბია, რომელსაც ზედ-ებმის ზოგიერთი მაზრა ხერსონისა და პოდოლის გუბერნიებისა, საცა ჯერ კიდევ 1873 წელსა ვენახებს ეკირათ 28.230 დესეტინა თვით ბესარაბიაში, და 1.500 ხერსონისა და პოდოლის გუბერნიების მაზრაში“.

თუ სადმე ხილნარისა და ვენახების გამო ბესარაბია და თითო-ოროლა ადგილი ხერსონისა და პოდოლის გუბერნიებისა იხსნება, იქ როგორ არ უნდა იხსენებოდეს ქართლი, კახეთი, თითქმის მთელი იმერეთი, ზაქათალა, ნუხა, განჯა, ერევანი და სხვანი, თუ კი ცოდნა იყო სადმე... ეგ სწორედ იმას ჰგავს, რაც კრილოვის ზღაპარშია: კაცს წვრილი კოლოები კი დაენახა და მათ შორის მყოფს სპილოზედ კი სთქვა: თვალი ვერ მოვკარიო.

ქვეყნის წარმატებისათვის მარტო ცარიელი სურვილი უქმი თამაშუქია. ამიტომაც ბევრი რამ დაწყებულია ქვეყნის საკეთილოდ, მაგრამ უქმად ჩაუვლია და ქვეყანასაც გული გასტეხია და ნდობა დაჰყარგვია ყოველის ახალის დაწყებულების მიმართ. ზშირად, და ძალიან ზშირადაც, ასეთი ბოლო-გაუტანლებლობა, ასეთი მარცხი საკეთილოდ მოგონილის ღონისძიებისა თვითონ მკვიდრთათვის დაუბრალეზიათ, არ ესმით სიკეთეო, ყოველს ახალს ეურჩებიან, ბრიყვი ხალხიო და სხვა ამისთანა ტყუილი მიზეზები მოჰყავთ და გამგონიც იჯერებს. იმის გამოძიებელი და მთქმელი კი აღარავინ არის, რომ აქ ხალხი არასფერს ბრალშია; რომ მარცხის მიზეზი თვითონ საქმეშია, რომელიც მარტო ცარიელს სურვილზეა აგებული და მოკლებულია საჭირო ცოდნას ადგილის ვითარებისას, ურომლისოდაც კეთილი სურვილიც კი ფეხს და ხელს ისე ვერ გაანძრევს, რომ არ შესცდეს და გზა-კვალი არ აერიოს.

ესეა თუ ისე, მთავრობას შეუშინებია, რომ ყველგან რუსეთში ხილნარობას და ვენახობას უკან დაუწევია, ხილს მეტად მოჰკლებია როგორც ბარაქიანობა, ისეც სიკეთე და ღირსება. სახელმწიფოთა ქონებათა მინისტრს ბ-ნს ოსტროვსკის განსაკუთრებითი ყურადღება მიუქცევია ამ ამბისათვის და შესდგომია, ღონისძიება რამ მოიპოვოს ამ მხრით სასოფლო მეურნეობის გახალისებისა და განკარგებისათვის. ღონისძიება, რომელიც ბ-ნს მინისტრს მოუპოვებია, იმაში მდგომა-

რეობს, რომ რაც შეიძლება ბევრს ადგილას რუსეთში გაიმართოს სკოლები სასწავლებლად ხილნარობისა და ვენახობისა. ამის გამო დეპარტამენტს მიწათმოქმედებისას და სასოფლო მრეწველობისას მან მიანდო შეადგინოს პროექტი საყოველთაო კანონდებულებისა და პროგრამებისა ამ სკოლებისათვის. ამ წლის იანვარში უკვე გამოცხადებულ იქმნა, რომ სამეცნიერო კომიტეტს სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროისას მოუწონებია იგი პროგრამები მხოლოდ შესახებ სასპეციალო საგნებისა. რაც შეეხება საზოგადო განათლების საგნებსა, ბ-ნს მინისტრს საჭიროდ დაუნახავს შეიტანოს ამ სკოლებში პროგრამა, უმაღლესად დამტკიცებულის ნორმალურის წესდებისა, რომელიც უკვე მოქმედებს სასოფლო მეურნეობის დაბალ სკოლებისათვის. რადგანაც ახლად განზრახულს სკოლებში მოსამზადებელი კლასები იქმნება, საცა წერა-კითხვის არ-მცოდნენი მიიღებიან, ამიტომ სასპეციალო კლასებში შესვლა მარტო იმათ შეეძლებათ, ვინც საზოგადო განათლების საგნებში საკმაო ცოდნას გამოიჩენს იმ ზომით, რა ზომაც დადებულია პირველდაწყებითს საერთო სკოლებისათვის.

ამავე დროს, როცა ესენი გამოცხადებულ იყვნენ, ხმა გავარდა, რომ ერთის უმაღლესის სასწავლებლის გამართვაც უნდათ ხილნარობისა და ღვინის კეთების სწავლებისათვისაო. ჯერ სდომებიათ თურმე იმისთანა სკოლა პეტერბურგის საბოტანიკო ბაღთან ერთად შეეერთებინათ და მერე კი მოსკოვის მიწათმოქმედების აკადემია ამჯობინეს და ამაზედ დასდგნენო ჩვენ არა გვჯერა ეს უკანასკნელი ამბავი, იმიტომ რომ ეს უმაღლესი სკოლა ხილნარობისა და ღვინის კეთებისა ნუ თუ იქ უფრო იხეირებს, საცა არც ხილი მოდის და არც ღვინო!..

წინამძღვრიანთ-კარის ქართული სამეურნეო სკოლა

ტფილისი, 1 ივლისი, 1886 წ.

ბევრი ხანი არ არის, რაც სოფელს წინამძღვრიანთ-კარში, დუშეთის მაზრაში, გაიმართა ქართული სამეურნეო სკოლა. ეს სკოლა გამართულია ერთი კაცის მხნეობითა, ღონითა და ღვაწლითა. კაცმა დღეს რომ ამ სკოლის ყოფა-ცხოვრება თავის თვალთა ინახულოს, სწორედ გაცდებდა და მართლაც გასაოცებელია. ჰკვირობთ, როგორ შესძლო ამოდენა ერთმა კაცმა, რომელსაც ამისათვის არც საკმაო შეძლება აქვს საკუთარი, არც მოცლა. ეს დღევანდელი ყოფა სკოლისა მართლმის გულგაუტეხელს მხნეობას, მის ზნეობით ძაღლონეს უნდა მიეწეროს. რაკი ყველაფერი ეს იგი და ჰხედავ ამ სკოლის სიკეთეს, გულში გაცეებით ამბობ: დაუძინებელს მხნეობას საქმის უანგაროდ და გულწრფელად სიყვარულს, ერთობ ზნეობითს ძაღლონეს, ერთს რაიმე სიკეთეზედ დაყენებით და უკან დაუხეველად მიმართულს, სწორედ სასწაული შესძლებია. მართალიც არის: მოგახსენებთ, სწორედ სასწაულად მივიჩნიეთ, როცა ამ სკოლის ვითარება და გარემოება ჩვენის თვალთა ვნახეთ. მშვენიერი ქვეთკირის სახლი, წინ მთიდან სკოლისაკენ დაქანებული ასის დღის მინდორი, რომელიც სკოლას საკუთრებად დაუმტკიცა სულის ჩამდგმელმა და დამაარსებელმა ბ-ნა ილია წინამძღვრიშვილმა, სამჭედლო ყოვლის ფრით მოწყობილი, საცა ყმაწვილები მჭედლობასა სწავლობენ, ეგრედ-წოდებული „ფერმა“, საცა თვითონ შევირდს 70 საყენი კვალი აქვს მიჩენილი საკეთებლად, კაბინეთი, საცა აწყვია სხვადასხვა სამოსწავლო საგნებ, სხვადასხვა ნიმუშები სამეურნეო იარაღებისა, და მცირეოდენი ბიბლიოთეკაც არის; ოთახი, საცა სხვადასხვა მცენარეობას ზრდიან ზამთრობით და ინახვენ, საფუტკრე მრავალი გვარის სკვებითა და გეჭებით მოწყობილი — ყოველივე ეს ლამაზად, ფაქიზად და საქმის ცოდნით არის გამართული, მოწყობილი და მოვლილი.

თვითონ შევირდები, რომელთა რიცხვიც ორმოც-და-სამამდეა, და

რომელთ შორისაც თავადნი და აზნაურნიც არიან, აგრეთვე შორიდან მოსულნიცა, მაგალითებრ, მთიულეთიდან, გურიიდან, კახეთიდან და ქართლიდან, სასიამოვნო სანახაობას წარმოადგენენ იმ დაჩაგრულს, დამფრთხალს, დაღვრემილს სახეს, რომელსაც აქ ხშირად შეხვდებით ზოგიერთს სკოლებში, აქ ვერა ჰნახათ: ჯანით მრთელნი, სულითაც ჯანმრთელნი, მკვირცხლნი, სიცოცხლით სავსენი არიან აქა. მათმა ცოდნამ, გონებაგახსნილობამ, წერამ, კითხვამ, წაკითხულის ახსნამ, არა ერთი მაყურებელი და მსმენელი გააოცა.

ამაზედ ჩვენ დღეს ცალკე წერილი გვაქვს დაბეჭდილი ჩვენს გაზეთში. ჩვენ თუ ამას შევეხებით ამ წერილში, მარტო იმისათვის, რომ ჩვენის საზოგადოების ყურადღება მიგვექცია ერთს სამწუხარო ამბავზედ. ეს ყოვლისფრით შემკული, ეს ფრიად სასარგებლო სკოლა, ესე კარგად და ცნობიერად დაწყობილი, ესე კარგად მიმდინარე სასწავლებელი, დღეს ერთის კაცის ზნეობითს ძალღონეზედ ტრიალებს. თვითონ საკუთარი შეძლება არა აქვს, რომ ეს სკოლა ასაზრდოოს; რასაც კი სადმე თავისის პატიოსანის შრომით ჰშოობს, სულ ამ სკოლას ანაცვალებს; მაგრამ როდემდის ამ ტანჯვით და ვაებით გაუძღვეს ამ სკოლასა? ჩვენ ისიც გვიკვირს, ან აქამდე როგორ გაუძღვა და თავი და ბოლო როგორ მოაბა მაგ მარტოხელმა, ქონებით უღონო კაცმა. ნუთუ ჩვენი ქართველი საზოგადოება არ მოხედავს, მართებულის გულ-მტკივნეულობით არ მოაწვდის ხელსა საშველად და ამ სკოლას, ბევრნაირად საგულისხმოს და სასარგებლოს, სახსარს არ მისცემს, სახსარს არ მოუგროვებს ცხოვრებისა და არსებობისათვის? ამ დიდს სამაგალითო საქმეს, თითქმის არარაობით დაწყებულს, ეგრე მშვენიერად შესაბამს გზაზედ დაყენებულს, ეგრე საჭიროს ჩვენის ქვეყნისათვის, — ნუთუ ბოლო უნდა მოედოს ჩვენის გულგრილობითა, გაუტანლობითა, გულშეუმატკივრობითა! ცოდვაა, ცოდვა რომ ეს მშვენიერად მიმავალი საქმე ამ სამარცხვინო დღეში ჩავაგდოთ. ცოდვაა ჩვენის ერისა, ჩვენის ქვეყნის წინაშე.

რაც ბ-ნმა ილია წინამძღვრიშვილმა ამ სკოლას ღვაწლი დასდო, რაც თავის საკუთარის შეძლებიდან მოახმარა, რაც შრომა, ჯაფა და წვალება გამოიარა, ნუთუ არა კმარა ერთის კაცისათვის? ნუთუ სამართალი არ მიუძღვის გვითხრას ჩვენ: აჰა, რაცა მქონდა შევწირე ამ საკეთილო საქმეს, რაც შემეძლო გავისარჯე, ვიმზნევე, დღე და ღამ ვიზრუნე, საქმე საქმეზედ მოვიყვანე, სკოლა თავის გზაზედ დავაყენე

და ახლა თქვენ იცითო. შეუძლიან ეს გვითხრას, მაგრამ არ გვეუბნება. არ გვეუბნება, იმიტომ რომ ამისთანა საქმეში, ამისთანა გარემოებაში, ჩვენ თვითონ უნდა ვიგრძნოთ ჩვენი მოვალეობა, რადგანაც ეს საქმე ჩვენის ქვეყნის სასარგებლო საქმეა და არა ვისიმე კერძო კაცისა. ბ-ნი ილია წინამძღვარიშვილი იმოდენად თავდადებულია ამ საქმეზედ, რომ თავის უანგარო ჯაფას და საქმის სიყვარულით გაძლიერებულს მხნეობას არ მოაკლებს თავისის თაოსნობით გამართულს და თავისის ძალღონით გაზრდილს საქმესა, მაგრამ ჩვენ მიერაც ხელის მიწვდენა უნდა, შველა უნდა; ნუ ვიცით ხოლმე, რომ ჩვენის გაჭირების ყავარჯენს ერთს კაცზედ მივაყუდებთ საზოგადო საქმეში და ჩვენ კი გულგრილად დავიკრებთ გულზე ხელებს, თითქო აქ ჩვენ არაფერს შუაში ვართო. ბ-ნი ილია წინამძღვარიშვილის საქმე ჩვენი საკუთარი საქმეა, იმიტომ რომ ჩვენის ქვეყნისათვის სახეირო და სასარგებლოა. იგი ამ საქმეში მართო მესვეურია, მერე მხნე და გამრჩელი მესვეურიცა. ჩვენც უნდა მივყვეთ, რომ სასახელო სვე ბოლომდის სასახელოდვე გავიტანოთ.

ვაუწყებთ რა სამწუხარო გარემოებას სკოლისას, რომელსაც სახსარი მეტად მცირე აქვს არსებობისათვის, ვიმედოვნებთ, რომ ჭეშმარიტი ქართველი კაცი არ დაიშურებს ამ სკოლისათვის შესაწევარს თავის შეძლებისამებრ. აქ ყოველი გროში დიდის მადლობით მიიღება და ჩვენის ქვეყნის მოზარდს ყმაწვილს მოჰხმარდება მისდა და ჩვენდა საკეთილდღეოდ.

ტფილისი, 28 თებერვალი, 1886 წ.

ეხლანდელი სამინისტრო სახელმწიფოთა ქონებისა, მინდობილი ბ-ნის ოსტროვსკისათვის, ცნობილია თვისის განათლებულის მოქმედებით, რომელიც მიმართულია მასზედ, რომ ეხლანდელს ეკონომიურს უძღურებას ერისას მიზეზი უპოვოს და შეძლებისამებრ წამალი რამ დასდვას. გამოიძია რა, რამოდენადაც შესაძლო იყო, ადგილობრივნი ვითარებანი, სამინისტრომ სხვათა მრავალთა მიზეზთა შორის, ერთი მიზეზი შეპნიშნა და აღიარა. ეგ შენიშნული და აღიარებული მიზეზი ერის ყოველგვარი უცოდინარობაა საზოგადოდ და ადგილ-მამულის კეთებისა საკუთრივ. ამის წამლად სამინისტრომ ერის სწავლა-განათლება ჰსცნო საჭიროდ და სწავლა-განათლების მოსაფენად — მდაბიო სკოლების გამრავლება აღნიშნა. რადგანაც მდაბიო სკოლები ზოგადის ხასიათისა და თვისებისა საერო განათლების სამინისტროს საქმეა, ამიტომაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ბ-ნმა მინისტრმა ოსტროვსკიმ მდაბიო სამეურნეო სკოლებს და კანონს მოჰსთხოვა, რომ ამგვარი სკოლები ქონებათა სამინისტროს მზრუნველობას და გაზგეობას ექვემდებარებოდეს. უმაღლესმა მთავრობამ ნება დაჰართო და ამისათვის საჭირო ღონისძიება მიუბოძა. სამინისტრო მაშინვე შეუდგა ამგვარის სკოლების დამართვასა რუსეთში, და რომ კერძო კაცთა მეცადინეობა გამოიწვიოს და მათი შემწეობაც მოახმაროს ამ საქმეს, აღუთქვა სამინისტროს მხრით ფულთი და ყოველისფრით დახმარება, ოღონდ კი ითავეთო.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს კეთილი განზრახულება და დაწყობილობა ჯერ ხანად ჩვენში არ შემოტანილა, მაშინ, როდესაც, არა გვგონია, ბევრი სხვა ადგილი ისე ჰსაჭიროებდეს მდაბიო სამეურნეო სკოლებს, როგორც კავკასია საერთოდ და ამიერკავკასია საკუთრივ. მთელი ამიერკავკასია ძველადგანვე სცხოვრებს და თავს იკავებს მარტო იმ მრეწველობითა, რომელიც დამოკიდებულია მიწისა და მიწათმოქმედებაზედ. ერთად-ერთი წყარო აქაურის ერის ეკონომიურის არსებობისა —

საადგილმამულო მრეწველობაა და ამაზეა მთლად აგებული სრული ძალღონე გამოკვებისა, სახელმწიფო ხარჯისა და ბეგარის გაძღოლისა გაუჭირებლად და უნაკლულად.

ამიტომაც აქ უფრო ყველაზედ მომეტებულად საჭიროა ყოველის მხრით, ყოველის ღონისძიებით ხელის შეწყობა, რომ მაგ, — აქაურმა ერთად-ერთმა მრეწველობამ, ერთად-ერთმა ერის სარჩო-საბადებლის წყარომ გზა გაიხსნას, ავალა იქონიოს და, რამოდენადაც შესაძლოა, უფრო უხვად იდინოს ერის წარმატებისა და კეთილდღეობისათვის. ეგ ხელის შეწყობა არსებითი საჭიროებაა დღევანდელის დღისა, დღის ბოროტია, როგორც იტყვიან ხოლმე. დაგვიანება ამ ხელისშეწყობისა დაკარგვაა ჟამისა და ქონებისა და ამიტომაც ეს საქმე არ უნდა დარჩეს მთავრობის განსაკუთრებულ მზრუნველობისა და მეცადინეობის გარეთ და იმედია არც დარჩება.

ერთი უდიდესი ხელშემწყობი ღონე ამ საქმისა, ნაცადი და უტყუარი, — იგია, რომ გავრცელდეს და მოეფინოს ქვეყანას მამულის მოვლისა და კეთების ცოდნა იმოდენად მაინც, რამოდენადაც საყოველღეოდ გამოსადეგი და მოსახმარია მდაბიო მიწათმოქმედთათვის. უკეთეს გამავრცელებლად და მომფენავად კიდევ მდაბიო სამეურნეო სკოლებია, სოფლად დამართულნი.

ჯერ ხანად ძნელი მოსალოდნელია, რომ მესვეურობა და თაოსნობა ამ ფრიად დიდმნიშვნელობიანს საქმეში კერძო კაცმა, ან თვითონ საზოგადოებამ მიიღოს ჩვენში. მეცადინეობა და გულისტკივილი ამ საქმისადმი ერთისაც და მეორისაც, — თუ კი კანტიკუნტად სადმე თავს იჩენს, — მსწრაფლ შეიმუშრება ხოლმე იმ რკინის კედელზედ, რომელსაც გაჭირებას ეძახიან ფულის უქონლობის გამო. მაგისტანა სკოლებს იმოდენად მოზრდილი საგზალი უნდა, რომ ძნელად მოსაფიქრებელია ან კერძო კაცი, ან თვით საზოგადოება გასწვდეს და გაუძღვეს. ამ მხრით მაინც რომ მთავრობა მოეწველოს ჩვენს ქვეყანას და ხელი შეუწყოს, შეჭველია კერძო მეცადინეობაც ფეხს აიდგამს და თავის მხრით დიდს სამსახურს გაუწყევს სახელმწიფოსაც.

ტფილისი, 2 მაისი, 1886 წ.

უმეცრება — იი უმთავრესი სენი, რომელიც ჩვენ ძვალბილში გაგვკლდომია, შეუბრალებლად ჰღრღნის სიცოცხლეს... ეს არავისთვის საიდუმლო არ არის: თითონ ცხოვრება ხმა-მაღლივ ლაღადებს. ჩვენს ცხოვრებაში ისე ფეხს ვერ გადასდგამთ, რომ უმეცრების კვალს ზედ არ წააწყდეთ, რომ უმეცრების მწარე ნაყოფმა თავისი გემო არ გაგაღებინოთ... გადიკითხეთ ყურადღებით გაზეთებში ჩვენის ქვეყნის სხვადასხვა მხარედამ მოწერილი ამბები და ჰნახავთ...

ჩვენი ხალხი უმთავრესად მიწის მუშაობას მისდევს. წლითი-წლობით მიწას ჩაჰყურებს, ატრიალებს, ჰხნავს, სთესავს; ვაზს უვლის, ბოსტნეული მოჰყავს; წელებზედ ფეხს იდგამს, თავს მაღლა არ იღებს, ჯიფას არ ერიდება, ძალ-ღონეს არა ჰზოგავს, ოღონდ წლის საზრდო შოიბოვოს. მაგრამ აი წელს სეტყვამ გაუნადგურა წლის ნაღვაწი საზრდო, მერმის კალიამ ხელცარიელზე დასო, მესამე წელს კიდევ სხვა ღვთის რისხვა დაატყდა თავსა. წლის ნაწვევ-ნაღაგი ხელიდამ გამოეცალა... რა ქნას? ცოდნა მას არა აქვს, ვერც თავის საკუთარს ძალ-ღონეს დანდობია, ვერც სხვას მინდობია, ვერც ცალკე ღონით გასძლოლია... სად არის განათლებული, მეცნიერებით შეიარაღებული კაცი, რომ მისთვის გული შესტკივოდეს და წარმატების გზა უჩვენოს?..

ხალხს მოსავლიანი წელიწადი დაუდგა, ჯაფამ მუქთად არ ჩაუარა. ხალხს ათას-გვარი ხარჯი და გადასახადი აწევს კისერზე. ამისთვის ფული უნდა. მოსავალია მთელი მისი სიმდიდრე, ერთად-ერთი წყარო. მოსავალია მისი ფული, მოსავლით უნდა გაუძღვეს ყველა ხარჯს და გადასახადსა. მოსავალი უნდა ფულად აქციოს. მაგრამ როგორ? აღებ-მიცემობისა არა ესმის რა, ანგარიში კარგად ვერ გაუგია, სად რასა აქვს გასავალი, არ იცის... ესეც ერთი უმეცრების ნაყოფი!

სიღარიბე, რიგიანის სახლების უქონლობა, ცუდი სასმელ-საჭმელი, უსუფთაობა, სიბინძურე და სხვა ამ-გვარი ჯანმრთელობის წინააღმდე-

გი გარემოება აგრცელებს ხალხში და ხელს უწყობს ათას-გვარ ავად-მყოფობას, სნეულებას და კირსა... ბევრი მათგანი იხოება და შევ-ლას-კი ვერსაიღამა ჰხედავს. ექიმი არა ჰყავს, წამალი არა აქვს. უილა-ჯობით ხან შემლოცველთან გარბის, ხან მკითხავთან, ხან ხელთ ეძლე-ვა უმეცარს ექიმობას სოფლისას, შელოცვას, ხატებში სიარულს. სოფელ დედაკაცების წამლობას, ხშირად უფრო მეტი ვნება მოაქვთ ხალხისთვის, ვიდრე სარგებლობა. განა ხალხს სიცოცხლე მოსძაგებია, განა სიკვდილი იამება? მაშ რატომ მეცნიერებას არ მიჰმართავს, რა-ტომ თავის ერთს უძვირფასეს საუნჯეს — სიცოცხლეს არ იცავს რი-გიანად? აქაც დამნაშავე იგივე უმეცრება, ცრუმორწმუნეობა.

დაუნდობლობა, შური, მტრობა, უსამართლობა, ძარცვა-გლეჯა. ჩხუბი, ცემა-ხოცვა ეკონომიურს გაუწყობლობის გამო, და სხვა ბევრი ამ-გვარი ნაყოფი უმეცრებისა — ვრცლად არის მოფენილი ჩვენს ცხოვრებაში. უმეცარ კაცს როგორ შთააგონებ, რომ მისი საკუთარი ინტერესები მოითხოვს, რომ თავის მეზობელთან კარგი განწყობილება ჰქონდეს, რომ მეზობლის უბედურება და შეუძლებლობა მას ბედნი-ერებას და შეძლებას ვერ შესძენს, რომ მხოლოდ ურთიერთობრივი თანხმობა, შეწევნა ჰხადავს ნამდვილ ბედნიერებას და სიმდიდრეს, როგორც მთელის ხალხისას, ისე კერძო კაცისას.

ბევრს ჯერ პირველ-დაწყებითი განათლების ნიშანწყალიც არ მოსცხებია ხალხმა უმეტეს ნაწილად ცარიელი წერა-კითხვაც არ იცის. წიგნების კითხვა ჩვენში სრულიად არ არის გავრცელებული, რომ ხალხმა თავის ავი მაინც გაიგოს, თუ სხვის კარგს ჯერ კითხვით ვერ შეიძენს. ხალხი უმეცრების გამო სკოლებს ეჭვის თვალით უყუ-რებს და განს უდგება. ზოგიერთ ადგილას ხალხი პირდაპირ მტრუ-ლად ეკიდება სკოლას. მაგალითად, ამ დღეებში ერთი ჩვენი კორეს-პონდენტი გვწერდა, რომ ილორის საზოგადოება ცდილობს თავის სკოლას ხელი შეუშალოსო.

სკოლამ უნდა მოჰფინოს ხალხს განათლება; განათლებამ უნდა გან-ფანტოს მისი გონებითი სიბნელე, განათლებამ უნდა მისცეს მას ძალა ცხოვრებაში საბრძოლველად, და ხალხი კი სდევნის სკოლას, განათლე-ბას. რა მიზეზია? ცხადია, უმეცრება!

აი მოკლედ რა სურათს წარმოგვიდგენს ჩვენ... უმეცრების შედეგი. დასაფიქრებელია ასეთი არა-სანუგეშო სურათი. უმეცრებაა ჩვენი სა-შიშარი მტერი. უმეცრებასთან ბრძოლა მხოლოდ მეცნიერებას შეუძ-

ლიან. განათლება, სწავლა, ცოდნა — აი ერთად-ერთი საშუალება, რომელსაც შეუძლიან წამალი დასდოს ჩვენს ცხოვრებას. კვალში ჩაუდგეს, ხალხს მხარი მისცეს და შველა აღმოუჩინოს, ვისაც წამალი აქვს, ვისაც მკურნალობა შეუძლიან. მასწავლებელი, ექიმი, ტექნიკი, მიწის შემუშავების მცოდნე, — ყველა, ვინც კი მეცნიერებით და ცოდნით შეიარაღებულია, ყველა საჭიროა ეხლა. თუ ნამდვილად გული გვტყავს ხალხისთვის, თავი ვიჩინოთ, რომ სიბნელე უმეცრებისა გავფანტოთ. თუ ხალხის სიყვარულით არიან გამსჭვალულნი, საქმით დაამტკიცონ სიყვარული და მრავალნი გამოიყვანონ უმეცრებიდან უნდა ჩვენს კერძო სარგებლობას, კეთილდღეობას ცოტა რამ ჩამოვათალოთ და საზოგადო სარგებლობას, კეთილდღეობას შევსწიროთ. ფული არა გვაქვსო, გარშემო შემწეობას არა ვხედავთო და ამიტომ უღონონი ვართ ამ საქმისათვისაო. ეს, რასაკვირველია, შესაწყნარებელი ჰიზეზია და არა გასამართლებელი. ნიჭი, გარჯა და მხნეობა დღეს თუ ხვალ ფულსაც იშვოვის და შემწეობასაც მოიპოვებს; ყოველივე ეს თითონ ფულია, თითონ ღონეა და სიმდიდრე, ოღონდ კი კაცი ნუ შეიკეტება ითბ-კედელ-შუა, ოღონდ კი გულხელდაკრეფილი ცას ნუ შევაჩერდებით: აცა, მანანა ჩამოვა და პირში ჩაგვივარდებო. ამ ნიჭსა, გარჯას და მხნეობას ითხოვს დღეს ჩვენი ცხოვრება განათლებულის კაცისაგან და ან ვის მოსთხოვს სხვას, თუ არ განათლებულსა და მცოდნე კაცსა!..

I

ტფილისი, 4 თებერვალი, 1886 წ.

გუშინ ჩვენს გაზეთში გამოცხადებული იყო „ახალ ამბავთა“ შორის ერთი გულსაწვავი ამბავი. ოდესის უნივერსიტეტში, საცა ჩვენი მოზარდი ყმაწვილ-კაცობა ჰრჩეობს უმაღლესის სწავლის მიღებას, რადგანაც იქ ჰავეა სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქებზედ უფრო უკეთესია და უფრო შესაწყნარებელი ჩვენებურებისათვის, ქართველი სტუდენტობა კარგა ბლომად არის. ბევრნი მათგანი, გატაცებულნი უმაღლესის სწავლის სიყვარულითა, უქონლობას არ შეუშინებია და ყმაწვილ-კაცობის ხალისით და გაბედულობით გასდგომიან შორს და სანატრელს გზას სწავლისას. „თუ თავი ჩვენი ჩვენ გვახლავს, ღარიბად არ ვიხსენებითო“, და როგორც იქნება, ვაითა თუ ვაგლახით, ჩვენს თავს გავიტანთო. ეს კეთილშობილური სიტამამე, ეს პატიოსანი თავგამომეტება, ეს, თუ გნებავთ, ვაჟკაცური წინდაუხედაობა — უკეთესი სამკაულია ყოველის კაცისა და ყმაწვილ-კაცობის ხომ უკეთესი და აუცილებელი ღირსება და კუთვნილებაა. უკეთესს მოხუცს თუ რამ ენანება თავისის წარსულისა, სწორედ ამ თვისებათა შესუსტება ენანება ხოლმე და ამიტომაც არც ერთი გონიერი და სულგრძელი კაცი ამთანანებში არ უსაყვედურებს ყმაწვილ-კაცს, წინდაუხედავი რათა ხარო. საცა კეთილია, იქ აღებ-დაღება არ უნდა და რომ სწავლა საზოგადოდ და უმაღლესი საკუთრივ კეთილია — ამას ეხლა ყურ და თვალდაზშულიც აღიარებს. აქ ჩვენ ყმაწვილ-კაცობის თავგაწირვას ვერაფერს წუნს ვერ დავსდებთ და ვინც წუნა დასდებს, შესცოდებს ღმერთსაც და კაცსაცა.

ამ მხრით ვერავინ გულს ვერ გაიგრილებს, ვერავინ ყურს ვერ მოიყრუებს: როცა სწავლისათვის თავგანწირულ ყმაწვილკაცის ძახილი მოდის, მიშველეთო. ყველა ჩვენი ღონე ზედ-შევაკალით, ყველა ჩვენი მეცადინეობა ზედ-შევალიეთო და ვერას გავხდითო, იწერებიან ოდეს-

სიღამ უნუგეშოდ შთომილნი ყმაწვილ-კაცნი, ჩვენი ძმები, ჩვენი შვილები და იმედნი მერმისისანი. ნუთუ ქართველობა ისე გაჟუნდება, რომ ამ სასოწარკვეთილების ხმას ყურს არ ათხოვებს და გაჭირვებულთ მოძმეთ არ გაუწვდის შემწეობის ხელსა! აქ ყოველი გროშიც განძია და იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაიშურებს, შეძლებისამებრ, რაიმე შეაწიოს. სწორედ ამისთანა საქმისათვის არის თქმული:

„რასაცა გასცემ შენია,
რაც არა, დაკარგულია“.

II

ტფილისი, 22 დეკემბერი, 1886 წ.

ვერავინ იტყვის, რომ ჩვენში გაღვიძებული არ იყოს სწავლისა და ცოდნის სურვილი. ამას ბევრი ლარი და ხაზი არ უნდა: ყველა ჰხედავს, ყველა ჰგონობს, ყველა ჰღაღადებს. ვინც იცის, რა ძლიერი ფარ-ხმალია ცოდნა და განათლება, რა დიდი ღონეა ერის ბედნიერებისათვის საერთოდ და ცალკე კაცისათვის საკუთრივ ჭკუა-ვახსნილი მოქმედება და ცნობიერად ხელის მოკიდება და გაძლოლა საქმისა, საქეყნო იქნება, თუ საცალკეო, — ის, რასაკვირველია, არ იკმარებს მაგ დღევანდელს სურვილს: მეტს ინდობებს, მეტს ინატრებს, და აქ გაუძაძრობა, მეტის ნდობა — სათაკილო კი არ არის, საქებურია და თავ-მოსაწონებელი. პატარა ბავშვიც კი, რომელსაც თავისის ასაკის შესაფერი ცოდნა აქვს, ძლიერია უცოდინარს გოლიათზედა და უფრო შემძლებელი ამ წუთის-სოფლის მოედანზედ, საცა დღეს იგი იმარჯვებს — ვინც მცოდინარეა, იგი ჰთამამობს — ვისაც ხელთ უპყრია ის უძლეველი იარაღი, რომელსაც ცოდნას ეძახიან. ეგ სურვილი ყოვლად-მხსნელის სწავლისა და ცოდნისა გულში უქმად, ცარიელ სურვილად არ დაგვშთომია. იგი ჰმოქმედობს და არა ერთსა და ორს დედამას მიაყენებს ხოლმე სასწავლებელის კარებზედ ზვეწით და მუდარებით, რომ სანატრელი კარი მისთა შვილთა წინ გაეღოს, და ამასთანაც ჰკანკალებს, — ვაი თუ არაო. არა ერთსა და ორს ჩვენს ყმაწვილ-კაცს გაიტაცებს ხოლმე თავგამომეტებით თავის საყვარელის საშობლოდამ, რომ იქ შორს, შორს სადმე დაეწაფოს უმაღლესის ცოდ-

ნის ანკარა წყაროსა, რადგანაც ახლო იგი წყარო ნეტარებისა ჯერ არა სჩქევს, —

„და მუნიტ ჰზიდვენ თესლთა ძვირფასთ მშობელს ქვეყანად,
მხურვალეს ცის ქვეშ მოსამკალად ერთი ათასად“.

მოდიან ის თავგანწირულნი, ცოდნის სიყვარულით და წყურვილით შორს გარდახვეწილნი და წინ მოიმძღვარებენ მეცნიერებას და მის მწვანე შტოს ნოეს მტრედსავით, ნიშნად ხარებისა და ნუგეშ-ცემისა. მას აქვთ, რაც ქვეყნისათვის ჯვარცმულმა ღმერთმა ბრძანა: „მოდიოთ, მაშვრალნო და ტვირთმძიმენო და მე განგისვენებთ თქვენ“, — არა-რას ქვეყნიერობაზედ ისე სამართლიანად არ შეუძლიან თავის დროშაზედ დააწეროს ეს ნუგეშმცემელნი სიტყვანი, თუ არ იმ საღაროს ცოდნისას და სწავლისას, რომელსაც მეცნიერებას ეძახიან და რომელმაც ნადირიკაცი ღვთის ხატად და მსგავსებად გარდაქმნა.

ყოველს ამას მოველოდებით სწავლისა და ცოდნისათვის თავგადადებულთა და გარდახვეწილთაგან. ამას ვითხოვთ, ამას ვავედრებთ, ამას ვეხვეწებით და, ჩვენდა სამწუხაროდ, იმას კი აღარ ვკითხულობთ, რა ღღეში არიან ჩვენი ძმები, ჩვენი შვილები, მინამ თავის წყურვილს სწავლისას და ცოდნისას მოიკლავენ. ღღევანდელი კიევიდამ მოწერილი ამბავი მკრთალი სურათია იმისი, რასაც ჩვენი საცოდავი ყმაწვილ-კაცობა ითმენს და იტანს სწავლისა და ცოდნის გულისათვის. ესე იგი იმ ძვირფას თესლთა შეკრებისათვის, რომელიც მშობელ ქვეყანად უნდა მოჰზიდონ ერთი ათასად მოსამკალად და, მაშასადამე, ჩვენდა საბედნიეროდ. გარდხვეწებიან ხოლმე საცოდავები და აქ დამთენილნი კი არა ჰფიქრობენ მასზედ, რომ პური არა აქვთ საჭმელად, სახლი არა აქვთ თავშესაფარავად, და არას ჰზრუნავენ, რომ ხელი გაუწოდონ შველისა და შემწეობისა და იმ საშინელს წამებას გადაარჩინონ, რომელსაც შიმშილი და წყურვილი ჰქვიათ. ნუ დაგვაფიქრებთ, რომ მოსწავლენი მეტი ნაწილი ღარიბნი არიან თქმა არ უნდა, რომ სიღარიბე უფრო იღვწის ამ შემთხვევაში, ვიდრე სიმდიდრე. სიმდიდრეს რა უჭირს? ცა ყოველთვის ქუდადა აქვს, დედამიწა ქალამნადა. მას ჯერ არ აეშლება საღერღელი სწავლისა და ცოდნისა, და თუ აეშალა, ვარდით დაფენილ გზაზედ მიდის. სიღარიბეს წინ ეკლიანი გზა უდევს, იგი მიდის და ეკალი ჰშაშრავს მის შიშველს ფეხსა და ტანსა. აქ სვლა მსხვერპლია, თავის გაწირვაა, თავის გამომეტებაა.

რამდენს დაუღევია უღღეოდ სიცოცხლე, მშობელთა და მახლობელ-
თაგან დაუტირებელს, მარტო იმის გამო, რომ შიმშილით დაუძლუ-
რებულს ზორცს ველარ უტარებია ღონიერი სული ჭაბუკისა სწავლის
ეკლიან გზაზედ? რამდენს დედას გამოსცლია ამ გზით ხელიდან შვილი,
რამდენს დას — ძმა, რამდენს მეგობარს — მეგობარი და რამდენი სა-
იმედო შვილი დაჰკარგვია ქვეყანას!...

ნუთუ მამანო, ძმანო, დედანო, დანო და ქვეყნის გულშემატკივარ-
ნო, ასეა და ასე უნდა იყოს... ნუთუ მართლა ისე უღონონი ვართ,
რომ თითო გროშის მიწვდენა არ შეგვეძლოს!... თუ, — თქმაც კი
ცოდვად მიგვაჩნია, — ისე გულგრილები ვართ, ისე უმადლონი, რომ
გული ხელს იკავენს და დაუდევრობა — მადლის აურვილსა!

ტფილისი, 7 იანვარი, 1886 წ.

პატიოსანი და ყოვლად მღალ-ზნეობიანი ჯაფა და გამრჯელობა ოსტატისა, მასწავლებელისა, გამზრდელისა, ქალია თუ მამაკაცი, იმოდენად პატივდებული არ არის, რამოდენადაც ღირსია. ეგ რომ მართო ჩვენში იყოს ესე, კიდევ იტყოდნენ, გაუხათლებელი, გონება-გაუხსნელი ქვეყანაა და, რასაკვირველია, აგრე იქნება ჯერ-ხანადაო. საქმე იმაშია, რომ ბევრგან სხვაგანაც ეგრეა, ჩვენდა სამწუხაროდ. სხვა, რაც უნდა მღაბიო სამსახური იყოს ქვეყნის და საზოგადოების წინაშე, რაც უნდა მცირე თანამდებობა ეჭიროს კაცსა, რაკი თანამდებობაა და სამსახურია, უფრო მომეტებულის პატივისცემით ექცევიან. ამას კიდევ როგორმე გაუძლებდნენ, თუ რომ მასწავლებლის მართლა-და მძიმეს, რთულს და დიდს ჯაფას და მოვალეობას გასამრჯელო მაინც საკმარისი ეძლეოდეს. ეს ნამეტნავად ცხადია მათ შესახებ, ვისაც სასოფლო სკოლის მასწავლებლობა თავის მიდრეკილებისამებრ ამოურჩევია და მისთვის შეუწირავს თავისი უკეთესნი დღენი ცხოვრებისანი. ამათ არც სამსახური სამსახურად ეთვლებათ და არც იმოდენა გასამრჯელო აქვთ, რომ სოფლის მასწავლებელის ჭირნახულობისათვის ცოტად მაინც შეზომილი იყოს. ცოტად თუ ბევრად ნასწავლი, გონება-გახსნილი სოფლის მასწავლებელი არის სადღაც მიყრუებულ ადგილას, ქვეყნის სიამოვნებას მოშორებული, ბევრჯერ მშვიერი, ბევრჯერ მწყურვალე, ბევრჯერ სიცივეში, ზოგჯერ რიგიანი სადგურიც არა აქვს, რომ ავდარს მაინც გადურჩეს გაულახველად, დილიდამ საღამომდი იბრძვის, იღვწის ბავშვების მომზადებისა და აღზრდისათვის და ყოველ ამისათვის ოცი და ოც-და-ათი თუმანი აქვს წელიწადში საცხოვრებლად. კაცმა რომ სამართლიანად გასინჯოს ეს ყოვლად უნუგეშო გარემოება სოფლის მასწავლებელისა, დააკვირდეს მის დაულავს ღვაწლს ყოველის დღისას, არ შეუძლიან იმ აზრზედ არ დადგეს, რომ სოფლის მასწავლებლობა სწორედ თავის გაწირვაა, მსხვერპლია,

ადამიანის უმადურობით უფრო გამწარებული, უფრო გამწვავებული.

ამ მხრით უფრო უარესს ყოფაში არიან ქალები მასწავლებელნი, ნამეტნავად თუ ბედს არ ურგუნებია მათთვის სახელმწიფო სასწავლებელში სადმე რაიმე თანამდებობა. ამათი ჭაფა იმავე თავგაწირულობით და სიმძიმით დატვირთული, უფრო ნაკლებ პატივცემულია, უფრო ნაკლებ დაზღვეულია გასამრჩელოთი და სასყიდლითა. გარდა ამისა, რაც უნდა უკეთ მომზადებული იყოს, რაც უნდა თავ-გამომეტებული თავისის თანამდებობის აღსრულებისათვის, რაკი ქალია, იშვიათად უპირატესობა მიეცემა ხოლმე მამაკაცის წინაშე, როცა ორივენი ერთს დროს წარსდგებიან ადგილის საშოვნელად. ეს გარემოება და ცილება ხშირად კარგად მომზადებულს ქალს ულუკმა-პუროდ სტოვებს და საწყალი ქალი, რომელმაც უკეთესი თვისი დრო მასწავლებლად მომზადებას მოახმარა და შესწირა იმ პატიოსანის ფიქრით, რომ ჩემს დედ-მამას მუქთამჭამელად აღარ ვეყოლებიო, მე თვითონ მოვინაგრებ რასმეო, გულდაწყვეტილი ემორჩილება უმართლოებას და გარემოების სისასტიკეს, ზნეობრივად დაჩაგრული და ღონე-ძილებული.

ასეთმა ყოფამ ქალის-მასწავლებელისამ გამოიწვია ჩვენში ერთგვარი საზოგადოება საკუთრივ ქალთა-მასწავლებელთა შემწეობისა და ხელშეწყობისათვის. სასიამოვნო ეს არის, რომ ეს საზოგადოება შესდგა თვით ქალების თაოსნობით და მეცადინეობით და 4-ს იანვარს, როცა დამტკიცებულის წესდების ძალით, პირველი კრება მოხდა ამ საზოგადოებისა, საზოგადოება მოქმედებას შეუდგა, — საზოგადოების მმართველად და გამგებლად სულ ქალები არიან ამორჩეულნი და სწორედ ამიტომ დიდი იმედი გვაქვს, რომ საქმე კეთილად წარიმართება. ქალები ამისთანებში უფრო მხნენი, უფრო მოხერხებულნი, უფრო დაუღალავნი არიან, ვიდრე, ჩვენდა სამარცხვინოდ, ჩვენ, მამაკაცი, ვართ. ამ საქმის დამწყებთა სადიდებლად და ჩვენდა სასიხარულოდ ჩვენ ეს უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს პირველი შემთხვევაა ჩვენში ქალების მხრით თავისის საკუთარის ძალ-ღონით ბურთის გატანისა ცხოვრების მოედნიდამ. პირველი მაგალითია, რომ ქალებს თავისი საქმე დაუწყიათ უსარგებლო ჩივილით და ზევწინთ კი არა, როგორც აქამდის ვიცოდით ხოლმე, აცა გვიშველეთ, ვიღუპებითო, არამედ თავისი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი თაოსნობა და საკუთარი თვითმოქმედე-

ბა ფარხმალად აუღლიათ, რომ თავის საკუთარის ძალ-ღონით წინ აღუდგნენ ქალთა დამჩაგრავს გარემოებასა და ბედი, შეძლებისამებრ, თავისაკენ მოატრიალონ. ამ თვითმოქმედებაშია მთელი სიმძიმე ამ თავმოსაწონის და პატიოსანის საქმისა. ამასთანავე მთელი სახელოვანებაც და ამაზედგეა დამყარებული იმედი გამარჯვებისა. თვითმოქმედება ყოვლად მხსნელი და ძლევამოსილი ძალია ყოველსფერში და ნამეტნავად მაშინ, როცა კაცს, თუ საზოგადოებას, თავის-თავის შევლა უნდა.

ტფილისი, 26 ოქტომბერი, 1889 წ.

დღეს ჩვენშია-კი ბევრი არ არის იმისთანა კაცი, რომ არ იცოდეს. — რა კარგი რამ არის ადამიანისათვის ცოდნა, სწავლა და განათლება. კარგი რამ არის, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მეტად ფეხმოკლედ გვესმის ეს სიკარგე ცოდნისა და სწავლა-განათლებისა. ჩვენი მოგვწონს, როგორც იმისთანა პორთულობა, იმისთანა სამკაული, ურომლისოდაც ადამიანს შეუძლიან ასე თუ ისე ცხოვრების გზა დაპოვოს, იოლად გამოვიდეს ხალხსა და ქვეყანაში, ერთის სიტყვით, ურომლისოდაც არცა ჰშივა კაცს და არც სცივა. ამის გამო ცოდნის არ-ქონას ისე ვუყუარებთ, როგორც არ-ქონას მორთულობისას, სამკაულისას, სახელდობრ იმ მორთულობისას, იმ სამკაულისას, რომელიც, თუ არის, ხომ რა კარგი, თუ არადა, არა ჰღირს იმისთვის კაცმა თავი შეიწუხოს, თავი იტყინოს.

ჩვენი შეცდომა სწორედ ამაშია. ცოდნა, სწავლა-განათლება, ასე ახსნილი და გაგებული, სწორედ ცოდნისა და სწავლა-განათლების შეგინებაა, გაუბატიურებაა. ცოდნა, სწავლა-განათლება დღევანდელ კაცისათვის არსებითი პურია. უამათოდ ადამიანი დღეს ყველაფერს მოკლებულია: ადამიანობასაც, სარჩო-საბადებელსაც, ღონესაც და სიძლევასაც. დღეს უცოდნელად, უსწავლელად კაცი ერთს ნაბიჯსაც ვერ გადასდგამს ცხოვრების მოედანზედ უმარცხოდ და უძლევლად. ცხოვრების მოედნიდამ ბურთი დღეს მარტო მცოდნეს გააქვს, მარტო მცოდნეს აქვს საკმაო და საპატიო კერძი წუთისოფლის სუფრაზედ, და თუ უცოდინარისათვის რჩება რამე, ნარჩენი მარტო მცოდნეს ნასუფრალია, მცოდნე კაცის სუფრის ნაბღერტია. დღეს მარტო მცოდნე და ნასწავლია ბატონი, და უსწავლელი, უცოდინარი-კი მისი ყურმოჭრილი ყმაა, რომელიც ძალა-უნებურად იძულებულია იმას დასჯერდეს, რასაც მცოდნეს და ნასწავლს მორჩება, რასაც მცოდნე და

ნასწავლი ხელს არა ჰკიდებს, როგორც მისთვის უღირსსა და გამო-
უსადეგს.

ჩვენ გვავიწყდება, რომ ცოდნა, სწავლა-განათლება დაუშვრეტელი
წყაროა, როგორც კაცად მყოფობისათვის, ისეც თავის სარჩენად, ქო-
ნებისა და სარჩოს მოსაპოვებლად. რასაც მცოდნე კაცი ერთს საათში
მოიამაგებს, იმას უცოდინარი მოანდომებს ოთხ-ხუთ საათს. შესაძ-
ლოა კაცს სიმდიდრე თვალ წინ ედოს და ვერა ჰხედავდეს უცოდო-
ნარობით და ან ჰხედავდეს და არ იცოდეს, როგორ და რა გზით აი-
ლოს და შინ შეიტანოს, და მცოდნე კაცი-კი ქვასაც წყალს გამოადენს,
სიმდიდრის წყაროს იქ ამოახეთქებს, საცა უცოდინარს სიზმარშიაც
არ მოეჩვენება.

ესეთი ძლიერება ცოდნისა და სწავლა-განათლებისა ჩვენ საკუთარ
თვალ-წინ შესაძლოა კაცმა დაინახოს. რამდენი მაგალითია, რომ
უცხო-ქვეყნელი, ვინ იცის საიდან მოსული და ჩვენში შემოხიზნული,
არამც თუ ლუკმა-პურსა ჰშოულობს, მდიდრდება, კეთდება ჩვენს
შორის, და ჩვენ-კი, ჩვენს საკუთარ სახლსა და ქვეყანაში, ჩვენს აა-
კუთარ მამა-პაპის ბინაზედ, გვენატრება სარჩო და საგზალი ცხოვრე-
ბისა. ჩვენ მუდამ იმასა ვჩივიით და ვტირით, რომ ღარიბნი ვართ,
ლუკმა-პურის ილაჯს ვერსად გამხდარვართ, და ის-კი აღარ გვახსოვს,
ის-კი აღარ გვაგონდება — სად და რაშია სათავე და მიზეზი ჩვენის
სიღარიბისა.

საკვირველია! თუ უცხო-ქვეყნელი მოდის აქ, ამ მისთვის უთვის-
ტომო ქვეყანაში, საცა არც ერთი მტკაველი მიწა აქვს, არც ერთი
კაცი ჰყავს ხელშემწყობი და გულშემატკივარი და მარტო თავის თა-
ოსნობაზედ და მხნეობაზედ დანდობილი, ჰშოულობს საქმეს, თავს
ირჩენს, მდიდრდება, კეთდება, ჩვენ რაღა დაგვემართა, ჩვენ, რომელ-
თაც მიწაცა გვაქვს, მამულ-დედულიც, ბინაც, მახლობელნი და ნათე-
საობაც გვაყავს და მაინც ვჩივიით და ვტირით სიღარიბეს. ჩვენს საკუ-
თარს სუფრაზედ სხვანი ძლებიან, ჩვენის საკუთარის ჯამიდან სველ
ლუკმას სხვა იღებს, ჩვენის ქვეყნის რძე-ნალები სხვას მიაქვს და
ჩვენ-კი ცარიელზედ გასულნი, მარტო ვჩივიით და ვტირით, გვშიან და
გვწყურიანო. ის-კი ვიცით, რომ „ტირილითა და ვიშითა“ სოფელი არ
აშენდება.

რათ არის ესე? იმიტომ არის, რომ უცხო-ქვეყნელი იმ განძით, იმ
საუნჯით მოდის ჩვენში, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და ურომლისოდ

ეხლანდელ დროში თითონ ფულითაც მდიდარი ღარიბია, რადგანაც უქმია და გამოუსადეგი, და უქმი და გამოუსადეგი ხომ მარტო ქონების მჭამელია და არა ქონების გამდიდებელი და გამაძლიერებელი, ქონების გამღებია და არა მომღები. ეხლანდელს დროში ნურვინ იფიქრებთ, რომ წინ წაუხვიდეთ მცოდნესა და განსწავლულსა და ან არსებობისათვის ჭიდილში საეკონომიო მოედანზედ გამარჯვება თქვენ დაინარჩუნოთ; ნადებს ქვეყნისას და ცხოვრებისას მცოდნე კაცი ჰხდის და უცოდინარს სასვლეზავად თუ ღო ღარჩა, ღმერთს მადლობა შესწიროს.

ჩვენი უცოდინარობა, უსწავლელობა ისე გვაბრკოლებს და გვაბოჩკილებს, რომ ცილობაც ველარ გაგვიწევია ახალმოსულთა უცხოელთათვის. ყველგან იგინი გვჯობნიან, ყველგან იგინი წინ გვასწობენ, გამოსარჩენს საქმეს ხელიდამ გვაცლიან. რას იზამთ? იმათკენ ცოდნაა, განათლებაა, მიხვედრილობა და გაგებულობაა, ჩვენკენ-კი უვიცობა, სიბნელე, მიუხვედრელობა, გაუგებლობა. ამ სამწუხარო მდგომარეობაში მყოფნი რით უნდა შევექცინეთ, რით უნდა გავუმკლავდეთ სწავლითა და ცოდნით შეთოფ-იარაღებულს, ცოდნითა და სწავლით გაძლიერებულს, გაღონიერებულს და გათამამებულს? რასაკვირველია, იმავე იარაღით, რითაც ისინი იმარჯვებენ ჩვენზედ, ესე იგი, ცოდნითა და სწავლეულობითა. სხვა ვერაფერი გაუსწორებს ომს ცოდნასა, თუ არ ისევ ცოდნა, სხვა ვერაფერი გვიხსნის სიღარიბისაგან, თუ არ ის ხერხი, ის უნარი, ის ძალ-ღონე, რომელსაც მარტო ცოდნა და სწავლა-განათლება იძლევა.

ტყუილი ჩივილია, ტყუილი ტირილია უფულობისა, უქონლობისა. უნდა ვტიროდეთ და ვჩიოდეთ უცოდინარობას, უვიცობას, იმიტომ რომ სათავე და მიზეზთა-მიზეზი ყოველ უბედურობისა ეგ უვიცობა, ეგ ცოდნის უქონლობაა. მაშასადამე, ცოდნა, სწავლა-განათლება, მარტო სამკეთილ-კი არ არის კაცისა, პირველ წყების საჭიროებაა, როგორც პური, როგორც წყალი, როგორც საჭმელი და სასმელი, ერთიან სიტყვით, როგორც ყოველივე ის, ურომლისოდაც კაცს გაძლება და ხეირი ამ ქვეყანაზედ არ შეუძლიან.

აქედამ აშკარაა, რას უნდა ეტანებოდეს ჩვენი ქართველობა, თუ სურს, რომ ჯანი მიეცეს მის სულსა და ხორცს ცხოვრების მოედანზედ საჭიდაოდ და გასამარჯვებლად. იგი უნდა ეტანებოდეს სკოლებს, სასწავლებლებს, ამ სწავლა-ცოდნის მომფენელთ და მომავლი-

ნებელთ. მაგრამ, აბა ერთი უყურეთ, ან ამ მხრივ რა ყოფაში ვართ. აქაც, ჩვენდა საუბედუროთ, სხვებზედ უკანა ვართ დარჩენილნი.

რის გამო გაემართეთ საუბარი ამ ძველის-ძველ და ყოველთვის-კი ღირს-სახსენებელს საგანზედ, ამას შემდეგს წერილში გამოვარკვევთ.

II

ტფილისი, 27 ოქტომბერი, 1889 წ.

ჩვენს წინა-წერილში ვსთქვით, რომ ქართველობა, რაც შესაძლოა, ძლიერ უნდა ეტანებოდეს სკოლებს და სასწავლებლებს ცოდნისა და სწავლა-განათლების კარის გასაღებად, ხოლო ამის სანაცვლოდ იმასა ვხედავთ. რომ აწ არსებულს სკოლებსა და სასწავლებლებში ქართველები თითქმის ყველგან ნაკლებად არიან. ეს ცხადად დაგვანახვა სხვა-თა შორის ტფილისის რეალურ სასწავლებლის წლიურმა ანგარიშმა.

კვირას, 22 ოქტომბერს, ხსენებულ სასწავლებელში იყო აქტი. ამ აქტზედ წაკითხულ ანგარიშიდამა სჩანს, რომ გააუღს წელს ამ სასწავლებელში ყოფილა სულ 358 შეგირდი და ამათ შორის ქართველი მხოლოდ 27, მაშინ როდესაც რუსი ყოფილა 138, სომეხი — 136, გერმანელი — 24, პოლშელი — 16, თათარი — 10, ბერძენი — 4 და ებრაელი — 3. მოდით და გული ნუ დაგეწვით მწუხარებით ამისთანა ამბის გაგონებისაგან! 358 შეგირდს შორის მარტო 27 ქართველია მაშინ, როდესაც სომეხი 136-ია, რუსი 138-ი და გერმანელი — 24! მერე სად? საქართველოს დედა-ქალაქის, საქართველოს შუა-გულის სასწავლებელში!..

ეს ამბავი გულში უფრო მწვავედ ჩააჩნდება ყოველს ჩვენს მოკეთეს, როცა გვეცოდინება, ქართველებთან შედარებით ვინ რამდენნი არიან, თუნდ, მაგალითად, მარტო ტფილისში. ტფილისი აიწერა 1876 წ. ამ აღწერიდამ სჩანს, რომ რუსები არიან ტფილისში რიცხვით 20.000-მდე, ჯარებს გარდა. ამათში 9.000 წერა-კითხვის მცოდნე ყოფილა; იმერ-ამერ ქართველნი — 22.000, ამათში მარტო 7.000 წერა-კითხვის მცოდნეა; სომეხი — 37.000, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე 11.000-ზე მეტია; თათარი — 2.000-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე მარტო 381; ყიზილბაში — 1.700-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე 240-ი; გერმანელნი — 2.000-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდ-

ნეა — 1.500-ი; პოლშელები — 1.500-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე — 1.000-ია; ერთს მესამედზედ მეტს ჩვენებურ ნაკიდრთა სცოდნით რუსული წერა-კითხვაც. ყოველ აქედამ გამოდის, რომ რუსებს თითქმის ნახევარ წილს სცოდნია წერა-კითხვა, ქართველებს თითქმის მესამედ წილსა, სომხებს მესამედზე ცოტა ნაკლებს. ხოლო წერა-კითხვის ცოდნის კვალობაზედ ყველაზე წინ არიან გერმანელი, რომელთა შორის მცოდინარი ოთხში სამია; ამათ მოსდევენ პოლშელი, — რომელთა შორის მცოდინარი სამში ორია, შემდეგნი არიან რუსნი. რომელთ შორის ორში თითქმის ერთია. მეტ-ნაკლებობა ეგრეთ-წოდებულ კულტურისა და სხვათა შორის ამ წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვითაც განიზომება.

თუ 20.000 რუსი სასწავლებელში ჰზრდის 138 ყმაწვილსა, თუ ორი ათასი გერმანელი ჰზრდის 24-ს, 1.500 პოლშელი — 16-სა, ჩვენ რა წყრომა ღვთისა გვეწია, რომ 22.000 ქართველი თითქმის მარტო იმოდენასა ჰზრდის, რაც ორი ათასი გერმანელი. ეს გულსაკლავი ამბავი რის მომასწავებელია? ვამბობთ, ღარიბნი ვართო და ვერ ვუძღვებით შვილების გაზრდის ხარჯსაო. კიდევ ეგ არის სავალალო, რომ ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში ღარიბნი ვართ და გუშინდელი მოსული გერმანელი-კი იმოდენად მდიდარია, რომ შვილების გაზრდის ხარჯსაც ჰშოულობს და სახლობსაც გაუჭირებელივ ჰკვებავს. რათა? რათ უნდა იყოს ესე? ჩერ იმიტომ, რომ გერმანელს და სხვას მისებრ მიხვედრილს კაცს ცოდნა და სწავლა-განათლება სამკაულად-კი არა აქვს მიჩნეული, როგორც ბუზმენტი ჩოხისათვის, ან ძეწკვი გულ-მკერდისათვის. იგი ცოდნასა და განათლებას უყურებს, როგორც აუცილებელს საჭიროებას, როგორც არსებობის პურსა, და ამიტომაც, როცა სარჩო-საბადებელისათვის იღვწის, მაშინ წლებზედაც ფეხს იდგამს, რომ შვილის გასაზრდელი ხარჯიც მოიამაგოს. გერმანელი პურს დაიკლებს, ღვინოს დაიკლებს, შიმშილს, წყურვილს არ შეუშინდება და შვილის გასაზრდელად-კი თავის მონაგარს გროშს გადასდებს, შვილის მცოდნე კაცად ქცევისათვის არაფერს დაჰზოგავს და ყველაფერს გაიმეტებს. გერმანელმა იცის, რომ შვილის კაცად გამოსვლა, მაძლრად ყოფნა და უტკივრად რჩენა სწავლა-განათლებაზეა დამოკიდებული, იცის, რომ ცოდნა ვენახზედ უკეთესი ვენახია, ხოდაბუნზე უკეთესი ხოდაბუნია, უფრო მომცემი, უფრო საიმედო და დაუსეტყვავი. ამ სახით, რაკი გერმანელისათვის ცოდნა, სწავლა-განათლება აუცილებელი საჭირო-

ება, მის საეკონომიო ანგარიშში, მის საღვაწოსა და საამაგოში შეი-
ლის გასაზრდელად სახარჯოს მოპოვებას თითქმის უპირველესი ად-
გილი უჭირავს. ჯაფას, გარჯას იორკეცებს და, თუ ამით ვერას გამხდა-
რა, სხვაგან იკლებს და ამ სახარჯოს-კი ჰმატებს.

მეორე მიზეზი იმისი, რომ გერმანელს არ უჭირდება შვილის სკო-
ლაში გამოსაზრდელი ხარჯი, ის არის, რომ გერმანელს ცოტად თუ
ბევრად ცოდნა აქვს რისამე: ან სწავლულია და ამით ჰშოობს ცხოვ-
რების საგზალსა, ან ხელოვანია რაშიმე, ან ხელოსანია. იგი საცა მიდის,
ყველგან ჰპოულობს საქმეს, და რაკი ცოდნა აქვს, მრავალეცად იად-
ვილებს საარხო-საბადებლის შოვნასა და ჩვენებურ უცოდინარს ხელი-
დამ აცლის საქმესაც და ლუკმასაც, ძალ-მომრეობით და უნაშუა-
ბით-კი არა პირისპირ ომით, პირისპირ ბრძოლით, ერთის სიტყვით —
იმ ფაქიზისა და წმინდა იარაღით, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და რო-
მელიც ცხოვრების მოედანზედ ყოველთვის უძლეველია და გამარჯვე-
ბული.

ჩვენ ყოველს ამაზედ ძალიან შორსა ვართ. ჩვენს საეკონომიო ან-
გარიშში, ჩვენის ცხოვრების „ჩოტკში“ შვილის გასაზრდელს სახარ-
ჯოს არავითარი ადგილი არ უჭირავს. განა მითამ სურვილი სკოლაში
მიბარებისა არ იყოს ჩვენში გაძლიერებული!.. აბა ჰნახეთ, რამოდენა
ქართველობა მიაწყდება ხოლმე სასწავლებლის კარს, როცა მიღების
დრო მოდის. ხომ ესეა, და ბოლოს და ბოლოს მარტო იმასა ვხედავთ,
რომ ამ მრავალთაგან თითო-ოროლა-დაა შესული სასწავლებელში და
ამ გზით ქართველები ყველგან ცოტანი არიან.

რათ არის ესე? თუ სურვილი ძლიერია, ააქმეც უნდა გამოდიოდეს
რამე და რატომ არ გამოდის? იმიტომ, რომ ჩვენ შვილი მიგყავს სკო-
ლაში მარტო იმისათვის, რომ თავიდამ მოვიშოროთ, ან სახელმწი-
ფოს მოვახვიოთ კისერზედ, ან სხვას ვისმე კეთილმყოფელს, და რად-
განაც სხვისი ჯიბე იმოდენად უხვი არ არის, რამოდენადაც დიდი
სურვილი მუქთად შვილის გამოზრდისა და გამოკვებისა, ამიტომაც
ბევრი დედ-მამა იძულებულია შვილი უკან წაიყვანოს. ეს სწორედ
იმასა ჰგავს, — ყვავს ბაზალა მოუკვდაო და ბუს მიუგდო, დიდი თა-
ვი შენა გაქვს და შენ იტირეო.

ერთხელ და ერთხელ საჭიროა ყურებიდამ ბამბა გამოვიდოთ.
ერთხელ და ერთხელ საჭიროა ვიცოდეთ, რომ შვილის გაზრდა, შვი-
ლის კაცად გამოყვანა უწმინდესი და უდიდესი ვალია მშობლებისა.

რასაკვირველია, ამას ხარჯი უნდა, და აი სწორედ ამის სახარჯოსათვის ჩვენ არ ვირჩებით, არ ემოქმედობთ, არა ემონაგრობთ, ერთს წვეთს ოფლსაც არ ვიმეტებთ. პური როცა გვაკლია, თავში ქვას ვიხლით და ვშობთ, ღვინო როცა გვაკლია — ვირჩებით, ტანთ გვაკლია, ფეხთ გვაკლია, იქით ვეცემით, აქეთ ვეცემით, რომ როგორმე ვიშვოვოთ, — და როცა შვილის გასაზრდელი სახარჯო არა გვაქვს, ბუზსაც არ ავიფრენთ, ხელსაც არ გავძრავთ, თუნდა მთელი დღე იმოდენად მოცლილი ვიყვნეთ, რომ გულდაღმა ვიწვნეთ და ჭერში ბუზებსა ვსთვლიდეთ. გაზრდა შვილისა-კი ისეთი მოვალეობაა, რომ სხვა ყველაფერი ამას უნდა შეეწიროთ, ამას უნდა შევალიოთ, სხვაგან და სხვაში უნდა დავიკლოთ და ყოველივე ნაწევანდაგი, ყოველივე ამაგი და უფროს-ერთი დრო ამას უნდა შევახმაროთ.

აკი ვსთქვით, სურვილი სკოლაში შვილის მიბარებისა ბევრია, მაგრამ გვინდა-კი, რომ ყოველივე ეს ან მუქთად მოგვეცეს, ან მოწყალებასავით სხვისაგან გვეძლიოს. ჩვენ თითონ-კი ამისათვის ხელის განძრევაც გვეზარება: თუ მოვა თავის-თავად, ხომ რა კარგი, თუ არა, უმაგისოდაც გავძლებთო, ვიტყვით ხოლმე. უმაგისოდ ვერ გასძლებთ, ვერა. ამ წუთისოფელში ბედი იმისია, ვინც ძლიერია, და ძლიერი მარტო მცოდნე კაცია. მაშ თან ხომ არ გადაყვებითო მაგ ხარჯსა და მოვალეობას, როცა ჩვენ თითონაც არა გვაბადია-რაო. სწორედ თან უნდა გადაჰყვეს იგი, ვისაც წმინდა მოვალეობა დედ-მამობისა ზურგზედ აჰკიდა ბედმა და წუთისოფელმა. ტანთ მოიკელ, ფეხთ მოიკელ, მშიერ-მწყურვალი იარე და ნუ ჩასდგები-კი ჭერ შვილისა და პერე ქვეყნის ცოდვაში, — აი რა უნდა ეწეროს გულის ფიცარზედ იმ წმინდა საქმეს, რომელსაც მამაშვილობას ეძახიან.

ტფილისი, 6 მარტი, 1889 წ.

რაც გინდ დიდ გაჭირვებაში ჩავარდეს კაცი, ერთად-ერთი გზა ხსნისა კაცის საკუთარი მხნეობა და გამრჩელობაა. მართალია, შესაძლოა სხვა გარემოებამაც ხელი შეუწყოს კაცს გაჭირვებისაგან დახსნისათვის, მაგრამ თავი-და-თავი მოქმედი ძალი მთა-კლდის გასარღვევად მაინც კაცის საკუთარი მხნეობაა, საკუთარი თვითმოქმედებაა. უამისოდ სხვისით საქმის წარმართვა, სხვისით ხსნა, ახვისაგან მოლოდინი შველისა და ხსნისა უფრო მიძინებაა მხნეობისა, თვითმოქმედებისა და თავისთავის შველისა, ვიდრე საქმის გაჩაჩხვა, კეთება და წარმატება.

კაცი როცა მარტო სხვის ხელს შეჰყურებს, — აცა როდის რას მომაწვდისო, როცა მარტო სხვის გულს შეჰქნავის, ღვთის გულისათვის მიშველე რამეო, იგი მოთხოვარა უქმი და არა მოქმედი და გამრჩელი. ამისთანა კაცმა ღღეს რომ საქმე გაისწოროს, ხვალ ისევ იმავე ღღეში ჩავარდება, რა ღღეშიაც სამადლოდ გამოხსნამდე იყო, იმითომ რომ თითონ უქმი და მოედანი ცხოვრებისა-კი იმისია, ვინც თითონ მხნეობს და ირჩება თავის-თავის საშველად. საზოგადოებას აიღებთ, თუ ცალკე კაცს, ყველგან ერთსა და იმავე უცვალებელს ბედისწერასა ჰხედავთ, რომ მარტო საკუთარს თვითმოქმედებას, მხნეობას, გამრჩეობას წარუშმართნია საქმე როგორც საზოგადოებისა, ისეც ცალკე კაცისა. რომელი საზოგადოებაც, თუ ცალკე კაცი, სხვაზედ დანდობილა და თითონ გულ-ხელი დაუკრებია, იმას ამ ქვეყანაში პური არსობისა ვერ გამოუცხვია და საცა ეგ პური არ არის, იქ არც სიცოცხლეა — იქ მკვდარი მკვდარზეა აკიდებული, საფლავამდე წასაღებად.

ჩვენ ეს საუბარი ჩამოგვადგებინა ერთმა წერილმა, რომელიც 4-ს მარტს ჩვენს გაზეთში იყო დაბეჭდილი ამ სათაურით: „საზოგადოების საუურადღებოდ“. ჩვენდა სასიხარულოდ, ამ წერილში ის ვიპოვეთ, რასაც არაერთხელ ვნატრულობდით ეგრეთ-წოდებულ „დედა-კაცთა საქმის“ ჭეშმარიტს გზაზედ დასაყენებლად და, მაშასადამე,

წარსამატებლად. ამ წერილში არ არის ის უბილო საყვედური და უქმი ჩივილი, რომ აი, თქვე გულ-ქვაო კაცებო, რატომ თქვენს უფლებას ჩვენც არ გავგინაწილებთო? რატომ იმისთანა თავისუფლებას ჩვენც არ გვაძლევთ, რომელიც თქვენ ასე ტკბილად გატარებინებთ თქვენს სიცოცხლესაო და სხვა ამისთანა? არც ის უთავბოლო ფრაზებია იმაზედ თუ, — დედაკაცს ქვეყანაზედ მარტო სამი „უწმინდაესი, უსამღვთოესი დანიშნულება“ აქვსო: დედობა, ცოლობა და ღობა, თითქო ყველაზედ უწინარეს იგი იმავე ადამიანად არ იყოს გაჩენილი, როგორც მამაკაცი და, მაშასადამე, მინამ დედობას, ცოლობას, ღობას იკისრებდეს, ყველაზედ უწინარეს იგივე ადამიანობა არ მოეთხოვებოდეს, როგორც მამაკაცს. დედობა, ცოლობა და ღობა დიდი საქმე არ არის, ეს ზოგი ბუნების საქმეა, ზოგი გარემოებისა. საქმე კაი დედაკაცობაა, კაი ადამიანობაა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კაი კაცობაა და მერე დედობა, მამობა, ქმრობა, ცოლობა და სხვა. კაცს დედობის, ქმრობის და სხვა ამისთანის გარდა კიდევ სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზოგადოებისა და ქვეყნის წინაშე და ყველაზედ უწინარეს ამ მოვალეობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია, თუ დედაკაცი. ამას მარტო კაი-კაცობა შესძლებს. ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც დედად და არც სხვად რაღმე, იმიტომ რომ მამობა და დედობა ადამიანური, მარტო შვილების გამრავლება და ძუძუს წოება არ არის.

ჩვენ ეს, ამ-ხანად მოკლედ გამოთქმული, აზრი იქნება ოდესმე უფრო ვრცლად გავარკვიოთ, ეხლა-კი ისევ ზემოხსენებულ წერილს დავუბრუნდეთ. პატივცემული ავტორი ქალი გვაუწყებს, რომ ჩვენს ქალებს უთავნიათ, ღონე მოიპოვონ და სკოლა გაჰმართონ ქალების გასაზრდელად და თვით გაზრდა შეუფერონ ჩვენის დღევანდელის დღის საჭიროებასა.

„უთუოდ მეტყვიოთ, მკითხველო, — ამბობს ავტორი, — რომ ამ-გვარ სკოლას დიდი-ძალი ფული მოუნდება. მაგრამ, ბატონებო, თქვენის დახმარებით და ჩვენის მეცადინეობით იქნება ეს აზრი საქმედ ვაქციოთ. შეჰველია, საქართველოს ყველა კუთხითგან გამოგვეხმაურებიან, ხელს მოგვაწვდენენ, აღმოგვიჩენენ შემწეობას და ამითი გავგაუმხნეებენ და შეგვიმსუბუქებენ იმ ტვირთს, რომელიც ჩვენ ვიდეთ კისრად“.

ჩვენ ამ წერილისა ის მოგვწონს და ის გვიხარიათ, რომ ჩვენს ქალებს თავის-თავის შველა მოუწადინებიათ და სათავედ დაუდვიათ

საკუთარი მხნეობა, საკუთარი მეცადინეობა. უკეთეს სახსარს, უკეთეს დონეს სხვას ვერას იპოვიან, თუ მართლა ჰსურთ საქმის გაკეთება და არა ტყუილ-უბრალო წივილ-კივილი. ჩვენ ეს ამბავი სიხარულით შეგვაქვს ჩვენს მათიანეში და მივულოცავთ ჩვენს ქალებს, რომ ჭეშმარიტს გზას დასდგომიან თავიანთ სვე-ბედის გასასწორებლად. მალე შეუხსრულდებათ ეს კეთილი განზრახვა, თუ გვიან, — დღეს საქმე იმაში არ არის. საქმე იმაშია, რომ თავიანთი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი გამრჩელობა დაუდევიათ სათავედ თავიანთ მოქმედებისათვის და შესდგომიან, რომ თავის საკუთარს ხელითა და გარჯით გაიტანონ ცხოვრების მოედნიდამ თავიანთ სვე-ბედის ბურთი. რაც გინდ ბევრი დაბრკოლება აღმოუჩნდეს პირველ ხანებში ამ ქალებისაგან განზრახულს საქმეს, ბოლო მაინც გამარჯვებაა და გამარჯვება, რადგანაც იშვიათი ამბავია, რომ დაუღალავს მხნეობასა და საქმის ბოლომდე მედგრად მიყოლას თავი არ გაეტანოს. ძალიან სასიამოვნოა, რომ ჩვენს ქალებს წესად მიუღიათ, რომ —

„თუ თვით არ ვიღვწით, ვერ ვპოვებთ
კეთილსა შესაყრებელსა“.

სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებელი წოდებრიობის წინააღმდეგ განათლების საკმეში

ტფილისი, 31 დეკემბერი, 1893 წ.

ჩვენ მოგვივიდა მთავრობისაგან დამტკიცებული წესდება სოფლის სამეურნეო ქალების სასწავლებლისა.

გარდა იმისა, რომ ამ უკანასკნელ ხანში სხვადასხვა პროექტი მზადდება სამინისტროს მიერ ქალთა განათლების შესახებ, მთავრობას საჭიროდ დაუნახავს დედათა სქესს მეურნეობაშიც წილი დაედოს.

ასეთი განკარგულება, რასაკვირველია, დიდის თანაგრძნობით იქნება მიღებული, ნამეტურ ხალხის მიერ, რადგანაც გლეხთა ქალები მრავალგან თითქმის იმდენსა მუშაობენ მიწას, რამდენსაც თვით მამაკაცი. ამ შემთხვევაში საგანგებო სამეურნეო წესდების ცოდნა და სწავლა ფრიად დაეხმარება გლეხის ოჯახობას, რომელმაც ხშირად სულ უბრალო დამაბრკოლებელის მიზეზის მოშორებაც-კი არ იცის თავიდან. მაგრამ ამ ახალის კანონის შემდეგ უნებურად ებადება კაცს ეს აზრი: დაბალ სამეურნეო სასწავლებელში-კი ეძლევათ ქალთა უფლება შეისწავლონ მიწია მუშაობა, განვითარდნენ და დახელოვდნენ მამულის მოსაგლეხად, — მაგრამ აწნაირივე უფლება ენიჭებათ მათ უმაღლესი სამეურნეო განათლების მისაღებადაც, თუ არა?

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ მხრივ ჭერ კიდევ დაბნეული აქვთ კარი ქალთა, და უმაღლესი სამეურნეო სკოლები დანიშნულია მხოლოდ მამაკაცთათვის

რასაკვირველია, ქალთა სამეურნეო სასოფლო სკოლა ახალი საქმეა და, რომ დაბადებისთანავე ამ სკოლას არ დაჰყვა სამეურნეო აკადემიებში შესვლის უფლებაც, ეს გარემოება სრულად არ უნდა გვაეჭვებდეს და გვისპობდეს იმედს იმის შესახებ, რომ შემდეგშიც დავიწყებული იქნება ქალთა სამართლიანი სურვილი უმაღლეს სამეურნეო სკოლაში შესვლისა...

იდვილი შესაძლოა, რომ ჩვენი მოლოდინი გაცუდდეს, და უმაღ-

ლესის სამეურნეო სასწავლებლის კარები მომავალშიც დახშული იქნეს ქალთათვის; მაგრამ პირველი ნაბიჯი დედათა სქესის რომელისავე უფლების მინიჭებისა მაინც მოსალოცავია და სასიამოვნო მისაგებებელი.

მაგიერად, სულ სხვაგვარი შთაბეჭდილება იქონია ჩვენზედ განათლების სამინისტროს მეორე პროექტმა, რომლის ძალითაც „ქალთა გიმნაზიებში“ ექნებათ აღივლი მხოლოდ უმაღლეს წოდების ყმაწვილებს.

ჩვენ კარგად ვერ გავგვიგია, რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში სიტყვა — უმაღლესი წოდება, რადგანაც ის არეგ-დარეგა წოდებათა მნიშვნელობის შესახებ ეხლანდელს დროში, რომელიც ყოველგან არსებობს, მრავალს იჭვსა და გაუგებარს გარემოებას გამოიწვევს.

ყოველს შემთხვევაში, უნდა აღვნიშნოთ, — პროექტის შემდგენელს დავიწყებია, რომ ასეთი განკერძოება წოდებათა, ასეთი განცალკევება ერთის ქვეყნის შვილთა, რომელთა ცხოვრება, ინტერესები, გრძნობა, აზრი და მისწრაფება ურიცხვის სიმით არის გადაბმული და გადახლართული დანაშთენთან, შეცდომაა. ეს შეცდომა დაჰკმო ძველ ერთა ისტორიამ და დამატიცა, რომ მხოლოდ ყველა წოდების კავშირი გაუძღებს განათლების და ხალხის დაწინაურების დამაბრკოლებელს მიზეზებს.

უმათვრესი და, იქნება ერთად-ერთი გარემოება, რომლის წყალობითაც დაიღუპნენ და აღივცნენ დედამიწის ზურგიტგან მრავალნი ძლიერნი და სახელოვანნი ერნი, — იყო უთანხმოება და განსხვავება წოდებათა შორის!

თუმცა დიდი მოძღვარი ინდოელთა — ბუდდა და შემდეგ მაცხოვარი ჩვენიც ერისა იმასვე ასწავლის ქვეყანას — თანასწორობას და სიყვარულს წოდებათა განურჩევლად, მაგრამ ეს სანატრელ და თაყვანის-საცემი მცნება ღდესაც თეორიად რჩება.

წოდებათა შორის უთანხმოებისა და სიძულვილის წამოყენება, რასაკვირველია, ვერსად ვერ დააარსებს კეთილსა და სასურველს განწყობილებას, მაგრამ ერთი-ასად უფრო მომავკდინებელ ცოდვად ჩაითვლება ამ გრძნობის ხელოვნურად გამოწვევა და აღძვრა ჩვენში!

ჩვენ, ისეც დაქსაქსულთა, ერთმანეთთან გადამტერებულთა რაღა წოდებრივის საგნების წამოსაყენებლად უნდა გვეცადოს!

მაგრამ ზოგიერთნი ძველნი და ახალნი მბლაჯენელნი ამ მარტივს აზრს ჯერაც ვერ მიმხვდარან.

I

ტფილისი, 20 იანვარი, 1897 წ.

23-ს ამ იანვარს დანიშნულია საგანგებო კრება თავდაზნაურობისა მოსალაპარაკებლად იმის თაობაზე, რომ თ. ზაქარია ერისთავს ჰსურს უძღვნას თავად-აზნაურობას თავისი ოძისის მამული იმ პირობით, რომ თავად-აზნაურობამ თავისი მხრითაც შრომა მიიღოს, სამეურნეო სასწავლებელი გამართოს და სასწავლებელს საგზალი და სახსარი აღმოუჩინოს. ეს თითქმის პირველი და სასახელო მაგალითი უხვის შეწირულებისა საზოგადო საქმის საოხად და საშველად დიდმნიშვნელობიანია და ცოდვა იქნება, რომ თავად-აზნაურობა ისე ხელდახელ და გაკვრით მოეკიდოს ამ საქმეს და მის გაჩხრეკას და გადაწყვეტას მოუმზადებლად შეჰხედოს. აქ მცირედი რამ წინდაუხედულობა, არა საკმაოდ გამორკვევა ყოველის ვითარებისა და გარემოებისა, არა-საბუთიანად გამოკვლევა ყოველ იმისი, რაც საფუძვლად უნდა დაედგას ჩვენს ამ საგანზე განაჩენსა, მეტის-მეტი უგულობა, უთავბოლობა იქნება ჩვენის მხრით.

რომ ასე არ მოხდეს ჩვენდა სამწუხაროდ და სავალალოდ, საჭიროა ვიცოდეთ მოკლე ისტორია მაინც ამ საქმისა, როგორ იქმნა დაწყებულ, რაზედ აშენდა, რაზედ შესდგა, რა გარემოება შეხვდა გზაზე და რამ მოიყვანა იგი დღევანდელ დღემდე. ამ საგანზე არსებობს პროტოკოლი თავად-აზნაურთა საგანგებო კრებისა. პროტოკოლი დადგენილია 7 მაისის 1895 წელსა. ამ პროტოკოლიდამა სჩანს, რომ ჯერ კიდევ 1893 წელს მაშინდელ გუბერნიის მარშლისათვის მიუწერია თ. ზაქარია ერისთავს და გამოუცხადებია სურვილი შესწიროს თავად-აზნაურობას თავისი ოძისის მამული იმ პირობით, რომ იქ გაიმართოს სამეურნეო სასწავლებელი, შესაფერი თავად-აზნაურთა საჭიროებისა. მაშინდელს მარშალს სწორედ ასე მოუხსენებია ეს სურვილი თ. ზაქარია ერისთავისა თავად-აზნაურთათვის, რომელნიც მოწვეულ ყოფი-

ლან საგანგებო კრებაზე 2-ს მაისს 1893 წ. ამ კრებაზე თავად-აზნაურობას დაუდგენია: 1) გამოეცხადოს მთელის თავად-აზნაურობის სახელით თ ზაქარია ერისთავს მადლობა; 2) მიენდოს გუბერნიის მარშალს კანონიერის გზით დამტკიცოს თავად-აზნაურობას ეს შემოწირული მამული, როგორც კუთვნილება და საკუთრება; 3) მასვე გუბერნიის მარშალს მიენდოს, თუ საჭიროდ დანახულ იქმნება, იშუამდგომლოს, რომ უმადლესად ნება დართულ იქმნას ამ შემოწირულ მამულის დამტკიცება თავად-აზნაურთა სახელობაზე; 4) მიენდოს გუბერნიის მარშალს მიიღოს იგი პირობანი, რომელსაც თ. ზაქ. ერისთავი დაადგენს კუთვნილების ქაღალდის შედგენის დროსა. *

9-ს დეკემბერს 1894 წ. უმადლესად ბრძანება გამოვიდა, რომ ნება დართულ იქმნა შემოწირული თ. ერისთავისაგან მამული 1.000 დესეტინა, რომელიც შეადგენს მამა-პაპეულს მის კუთვნილებას, მიიღოს საქართველოს თავად-აზნაურობამ იმ აზრით, რაც ნაჩვენებია თვით შემწირველისაგანო (იხ. ბ-ნ გუბერნატორი ქაღალდი 12 იანვრის 1896 წ. № 197).

ამის შემდეგ თ. ზაქ. ერისთავს მიუწერია გუბერნიის მარშალისათვის ორი წერილი, ერთი 24 აპრილს და მეორე 3-ს მაისს. ამ წერილებში თ. ზაქ. ერისთავი ამ პირობას თხოულობს თავად-აზნაურობისაგან: 1) წელსვე შემოდგომიდან გამართოს სასოფლო მეურნეობის სკოლა დაბალის ხარისხისა; ათს წელიწადს შემდეგ, როცა იმ დროისათვის შეძლება სკოლისა მოიმატებს მამულის რიგიანად კეთების გამო, და თვით თ. ზაქარია ერისთავიც, თავისი მხრით იმ სკოლის ღონისძიებას განაძლიერებს, იგი სკოლა უნდა გადაკეთებულ იქმნას საშუალო სასოფლო-მეურნეობის სასწავლებლად. ამასთან თ. ზაქარია ერისთავი სთხოვს გუბერნიის მარშალს ეს კატეგორიულად დადგენილი პირობანი აუწყოს თავად-აზნაურობას და აცოდინოს, რომ თუ თვითონ თავად-აზნაურობაც თავისი მხრით არაფერს შემოსწირავს და თავისი მხრითაც არაფერს გაიმეტებს, ეს საქმე არც ეხლა და არც ბოლოს არ განზორციელდება. მოისმინა რა ყოველივე ეს

* აქ საჭიროა მოვიყვანოთ თვითონ ტექსტი ამ მეოთხე მუხლისა: 4. Уполномочить губернского предводителя дворянства на принятие тех организаций, какие будут установлены князем Захарием Георгиевичем Эристовым, при составлении акта о переходе имения.

თავად-აზნაურობამ 7-ს მაისს 1895 წ., დაადგინა: ამორჩეულ იქმნას კომისია თ. ზაქ. ერისთავის თავმჯდომარეობით და წევრებად კომისიისა დანიშნულ იქმნან: თ. ივ. სულბ. ჭავჭავაძე, ალ. იოს. კობიაშვილი, დ. ი. მუსხელივი, თ. ივ. ზაქ. ანდრონიკაშვილი, იოს. ივ. წინამძღვრიშვილი და თ. რევ. ქაიხ. ვაჩნაძე. ამათ თავად-აზნაურობამ დაავალა დაწვრილებით გამოარკვიონ საქმე და გამორკვეული და მომზადებული მოხსენება წარუდგინონ ან საგანგებო კრებას თავად-აზნაურობისას, ან მორიგს, როგორც საჭიროდ დაინახავენ.

კომისია შეუდგა თუ არა ამ მისთვის მინდობილ საქმეს, თავისი ყურადღება მიაქცია ოთხს საგანს და ეს ოთხი საგანი გამოარკვია ამ სახით: პირველი საგანი იყო ის, თუ რა მნიშვნელობა აქვს სასოფლო მეურნეობის ცოდნას თავად-აზნაურობისათვის. ეს საგანი მეტად თვალნათლად დასაწახია და ამაზე დიდი ლაპარაკი და საუბარი არ დასჭირებიათ: ყველას ერთხმობით გადაუწყვეტია, რომ იმისთანა სასწავლებელი, საცა ჩვენ ყმაწვილკაცობას შეეძლება მიიღოს ხსენებული ცოდნა, უცილობელს საჭიროებას შეადგენს მთელის თავად-აზნაურობისათვის. „მარტო ის გარემოებაო, ამბობს მოხსენება კომისიისა, რომ სასოფლო მეურნეობის სასწავლებელი საჭირო ცოდნას მისცემს იმ ნაწილს ყმაწვილკაცობას, რომელიც ვერ შესძლებს თავისი სწავლა-განათლება განაგრძოს აწ არსებულ საშუალო სასწავლებლებში, და თავისი ოჯახს დაუბრუნდება განსაზღვრულად მომზადებული, ისეთი დიდის მნიშვნელობისაო, რომ სასოფლო მეურნეობის სასწავლებლის სარგებლობა ეჭვს გარეშეაო.

მეორე საგნად ის აღნიშნეს, თუ რა სახის სასოფლო-მეურნეობის სასწავლებელი უფრო სასურველია და შესაფერი. კომისია იმ აზრზე დადგა, რომ თუ გვინდა სასწავლებელი გაუძღვეს აწ არსებულ საჭიროებას თავად-აზნაურობისას, მთელი თვისი ღონე იმაზე უნდა მიჰმართოს, რომ საკმაო სწავლა-ცოდნა მიანიჭოს შუათანა და წვრილი მამულების მეურნეობისათვის თეორიულად და პრაქტიკულად და ამიტომ განზრახული სასწავლებელი უნდა იქმნას საშუალო სასწავლებლის კურსისაო.

მესამე საგანი ის იყო, თუ, — ოძისის მამული, მისი ადგილმდებარეობა და გარემოება შეეფერება თუ არა ხსენებულ სახის სასოფლო მეურნეობის სასწავლებლის მოთხოვნილებასო. მცოდნე კაცებს გაუხსინჯათ ამ მხრით შემოსაწირავად დანიშნული თავ. ზ. ერისთავი-

საგან მამული და უცვნიათ, რომ ოძისის მამული თავისის ადგილმდებარეობით, სივრცით და სიღიღით სხვადასხვა ნაწილებისა, მიწისა და ჰავის მხრით, აგრეთვე მით, რომ ადგილი სარწყავები აქვს, მთლად შეეფერება მას, რაც საჭიროა სასოფლო მეურნეობის სასწავლებლისათვის. ნაკლად მარტო ის უცვნიათ, რომ რკინის-გზას მოშორებულიაო, მაგრამ გზები უკვე კეთდება და ამ სიკარგით მისვლა-მოსვლა გაადვილებულ იქმნებაო.

ყველაზე მძიმე და ძნელად გადასაწყვეტი მეოთხე საგანია. ეს საგანი შეეხება მას, თუ რა ელირება სკოლის გამართვა და მისი შენახვა. ეს რადგანაც რთული და ძნელი საგანია, ამაზე საუბარს ზვალისათვის გადავდებთ.

II

ტფილისი, 25 ნოემბერი, 1897 წ.

მეოთხე საგანი, რომელიც კომისიას გამოურკვევია, ის არის, — თუ რა დასჭირდება, რომ ოძისის სკოლა გაიმართოს, მოეწყოს, და რა ხარჯი მოუწდება მას შემდეგ ყოველწლივ. ამის შესახებ კომისიას შეუდგენია სრული და დაწვრილებითი ხარჯთაღრიცხვა, რომელიც უნდა წარედგინოს თავად-აზნაურთა კრებას. ამ ხარჯთაღრიცხვიდამა სჩანს, რომ თუ სახეში მივიღებთ 80 შეგირდს და იმათგან მარტო 40-ს, რომელთაც თვით სკოლა შეინახავს თავისის ხარჯით, სკოლას მოუწდება მოწყობისა და მომართვისათვის 47.300 მანეთი ერთხანად და ყოველწლივ 21.270 მანეთი — იმ 4000 მანეთის გარდა, რომელსაც თვითონ შემოწირული მამული შემოიტანს. კომისია ამასთანავე იმედოვნებს, რომ თვითონ შემოწირულ მამულის შემოსავალი თანდათან იმატებს და საკმაოდაც, რადგანაც უფრო უკეთ მოუვლის და უპატრონებს სკოლა.

კომისია აცხადებს, რომ რადგანაც ოძისის მამულში უკვე სადგური შენობებია და სხვა საოჯახო მომართულობა, და რადგანაც პირველ ხანებში კლასები საჭირო არ იქნება ერთბაშად ყველა ერთად გაიმართოს, ამისათვის შესაძლოა, რომ ზემოხსენებული ხარჯი პირველ სამსწელიწადს ამნაირად განაწილდესო: პირველს წელიწადს გაწყობისა და მომართვისათვის საჭირო იქნება მარტო 19.400 მანეთი, მეორე წელი-

წადს 16.500, მესამე წელიწადს 11.400 და ყოველ წლიურ ხარჯად პირველს წელიწადს 16.000 მანეთი, მეორე წელიწადს 18.500 და მესამე წელიწადს 22.000.

ამ სახით გამოდის, რომ პირველ წლისათვის ერთობილი ხარჯი შეადგენს 35.000 მანეთს, მეორე წელიწადს — 35.000 და მესამე წელიწადს — 33.500. ამ ხარჯებს უნდა გამოეკლოს ოთხასი თუმანი, რომელიც ოძისის მამულიდან ყოველწლივ უნდა შემოვიდეს კომისიის აზრით.

კომისიას უგრძნია, რომ იმოდენა ფულის გამოღება, რაც ზემო-მოყვანილ ანგარიშით დანახულია საჭიროდ მის მიერ, დაუძმოდება თავად-აზნაურობას და მოუწადინებია შემდეგის სახით გაუადვილოს. იგი ამბობს, რომ 47.300 მანეთი, ან ცოტა ამაზე ნაკლები შესაძლოა ისესხოთო საადგილ-მამულო ბანკიდან იმ პირობით, რომ თავნი და სარგებელი იხადოს საერთო საჭიროებისათვის გადაღებულმა ფულ-მაო. თუ ეს მოხდა, მაშინ საქმე მარტო იმაზე მისდგება, რომ თავად-აზნაურობამ ინაღვლოს მარტო 21.270 მანეთი ყოველ-წლივ ხარჯისათვის, თუ 40 შეგირდს სკოლა თავისის ხარჯით შეინახავსო, და თუ ეს თავისის ხარჯით შესანახი არ მოუწოდება, მარტო 17.270 მანეთის შოვნაღა დასჭირდებაო. ამ სახით პირველ წელიწადს დასჭირდება, თუ 40 შეგირდს თავისის ხარჯით შეინახავს 12.000 მანეთი, მეორე წელიწადს 14.520 მანეთი, და მესამე წელიწადს, 18.100; და თუ შეგირდებს არ შეინახავს თავისის ხარჯით, — პირველს წელიწადს 11.000 მანეთი, მეორეს — 12.520 და მესამეს — 15.000. ხოლო მეოთხე წელიწადს სრულს ხარჯში შევა სკოლა და ყოველ წლივ დასჭირდება, 40-ს შეგირდს თუ თავისის ხარჯით შეინახავს, 21.270, და თუ არა — 17.200 მანეთიო.

თუ ვინიცობაა ბანკიდან აღებული სესხად ფული არ აუდგება 47.300 მანეთს, მაშინ ეს აღრიცხვა ამისდა მიხედვით შეიცვლებაო.

ჩვენ არ შევალთ იმის გარჩევაში, თუ რამოდენად ზედმიწევნლია ეს რაოდენობა ხარჯისა. მცოდნე და ამ საგანზე დაახლოვებულ კაცებს გამოუტყვევიათ ეს რაოდენობა და ჯერ ხანად მაინც საბუთი არა გვაქვს მათი გამოწარკვევი არ დავიჯეროთ. ხოლო საკითხავი ეს არის: საიდან და როგორ უნდა შესძლოს თავად-აზნაურობამ ამ ხარჯის გადაძლოა? ამ საკითხავზედაც პასუხს იძლევა თვითონ კომისია. იგი ამბობს, ჩვენ ავლნიშნეთ შემდეგი წყარონიო: 1) ის სამეურნეო თავ-

ნი-ფული, რომელიც წესდების ძალით უნდა გაადიდოს ხოლმე თავად-აზნაურთა ბანკის მოგებიდან ყოველ-წლივ; 2) ზოგი იგი შემოსავალი, რაც თავად-აზნაურთა ქარვასლას აქვს და ექნება; 3) ზოგი საერთო საჭიროების თავნი-ფული, რომელიც სათავად-აზნაურო საადგილ-მამულო ბანკის მოგებიდან შესდგება ხოლმე და 4) იგი ფული, რომელიც შესაძლოა ისესხოს ბანკიდან თავად-აზნაურობამ და გირაოდ მისცეს თვით ოძისის მამული, იმ პირობით, რომ თავნი და სარგებელი მოშორებულ იქმნას იმავე საერთო საჭიროებისათვის გადადებულ ფულიდამ, რომელიც წინა მუხლშია მოხსენებული.

ჩვენდა სამწუხაროდ უნდა ვალიაოთ, რომ ამ ნაჩვენებ წყაროთაგან საიმედოა მართო ერთი. ეგ ის წყაროა, თუ თავად-აზნაურობა დააგირავებს საადგილ-მამულო ბანკში ოძისის მამულს და იქიდან ნასესხის ფულით ხელს მოინაცვლის. სხვა წყაროები დიდად საეჭვოა. საერთო საჭიროებისათვის ბანკის მოგებიდან გადადებულს ფულს ისეთი მძიმე ტვირთი აწევს აწ არსებული სათავად-აზნაურო სკოლის შენახვისა, რომ ღმერთს მადლობა უნდა შევწიროთ, თუ ამას უნაკლოდ გაუძღვა. ჩვენის ფიქრით ამ ფულს არამც თუ სხვა უფრო მეტი რამ ტვირთი უნდა მოუმატონ, არამედ თავად-აზნაურობამ უნდა წინადვე იფიქროს სხვა რამ წყარო მოაშველოს, რომ ბანკმა შესძლოს ყოველ-წლივ ეს სამსახური გაუწიოს აწ არსებულს სკოლას თავად-აზნაურებისას. ჯერ თვითონ ბანკი იმისთანა ბუნების და თვისების საქმეა, რომ იმედს ყოველთვის მოგებისას ვერ მოგცემთ და, მაშასადამე, ჯერ სათავად-აზნაურო სკოლაც ამ მხრით დიდს განსაცდელშია. მერე ჩვენს ბანკს ამ უკანასკნელ წლებში ისეთი დავიდარაბა და თავში საცემი ამბები დაატყდა ჩვენგანვე, რომ სავინიციბაოდ გახდა მისი ბედი და უბედობა და ღმერთმა იცის რამოდენად კლებაში შევა მისი მოგება. აი წელს, მაგალითად, არა გვგონია იმოდენა იყოს, რომ დაჟვაროს მთლად აუცილებელი საჭიროება აწ არსებულის სკოლისა. თავად-აზნაურობას დასჭირდება მოფიქრება წელსვე საიდან და როგორ გასწვდეს ამ სკოლის ხარჯსა. ქარვასლის შემოსავლიდამ თუ არ მოეშველა თავად-აზნაურობა ამ სკოლას, სკოლის საქმე მეტისმეტად გაჭირდება წელსვე ამიტომაც მეტი და ტყუილი იმედი იქნება, რომ ბანკის მოგებისაგან გადადებული ფული და ქარვასლის შემოსავალი სხვა რასმე მოხმარდეს თუ არ აწ არსებულ სკოლას თავად-აზნაურობისას. ამიტომაც ამ ორს წყაროზე დაფუძნებული ანგარიში

ქვიშაზე აშენებული შენობა იქნება და არა იგი ულეველი წყარო, რომელიც საჭიროა იმისთანა სამუდამო და მძიმე საქმის გასაძლოდ, როგორც სკოლაა.

თვით სამეურნეო საჭიროებისათვის თავნი ფული, რომელიც ბანკმა უნდა გადასდოს ამას იქით თავის მოგებიდამ, ეგეც საეჭვოა, იმიტომ რომ ეგ ფულიც, როგორც საერთო საჭიროების ფულიცა, იმაზეა დამოკიდებული, ექნება მოგება ბანკსა, თუ არა, და რამოდენა ექნება. ამისთანა იმედზედ დამყარებული სკოლა იმავე წელიწადში სულს დალევს, რა წელიწადშიაც ან ცოტა იქნება მოგება, ან სულ არ იქნება, — ერთიც და მეორეც შესაძლებელია, — და ამიტომ ამისთანა ყინულზე თანახუქის წერა ვერაფერი გამოსაყენია და დიდად საფრთხოა განზრახულ სკოლისათვის.

სატექნიკო და სახელოსნო სასწავლებელთა შესახებ

ტფილისი, 25 ნოემბერი, 1898 წ.

1870 წელსა, როცა გერმანიამ თავს-ზარი დასცა მინამდე თითქმის უძლეველს საფრანგეთსა და საცა შეხვდა, ბრე გაადინა, სთქვეს, რომ გერმანიის სკოლის მასწავლებელმა სძლია საფრანგეთსა და დამარცხაო. ამითი იმის თქმა უნდოდათ, რომ უხვად მოფენილმა და კარგად მოწყობილმა სკოლებმა და სწავლა-განათლებამ გერმანიისამ მისცა ერს ის სულიერი და ხორციელი ძალ-ღონე, რომელმაც შეჰმუსრა საფრანგეთით. მას აქეთ გერმანიამ ახლა სხვა გზაზე იჩინა თავი თავისი ძლევამოსილობა და წინსვლა იმავე ღონისძიებით. აქაც, როგორც ეტყობა, მიზეზი ძლევამოსილობისა იგივე სკოლის მასწავლებელია, იგივე სწავლა და განათლება.

ამ ოცს უკანასკნელ წელიწადში ხელოსნობა და ერთობ ვაჭრობა-მრეწველობა ისე წინ წამოდგა გერმანიაში, რომ ყველასათვის საოცებელი გახდა. წინად ამ მხრით სუსტი და უღონო გერმანია ბევრად ჩამოუვარდებოდა იმისთანა სამრეწველო ქვეყანას, როგორიც საფრანგეთი და შორი-ახლოსაც სასწორზე ვერ დაუდგებოდა ინგლისს, რომელიც მრეწველობა-ვაჭრობით ყველა ქვეყნებზე წინ იყო. ეხლა გერმანია ამ ოცს თუ მეტ-ნაკლებ წელიწადში მრეწველობა-ვაჭრობაში საფრანგეთს თითქმის წინ უსწრობს და ლამის ინგლისს გაესწორბიროს და მსოფლიო ბაზარში ცილობა გაუწიოს.

ასეთმა სისწრაფემ გერმანიის წარმატებისამ განცვიფრებული ყურადღება მიიქცია იმისთანა მრეწველ-მოვაჭრე ქვეყნებისა, როგორიც ინგლისია, ბელგია, და ჩრდილო ამერიკის შტატებმა-კი ყურები აცქვიტეს გაოცებისაგან და იმის გამოსარკვევად, თუ რა ძალი და ღონე იხმარა გერმანიამ, რომ მისი ვაჭრობა-მრეწველობა ასე გაძლიერდა და გადიდდა, კომისიები დანიშნეს. აი ეს კომისიები რას ამბობენ:

„იგი უპირატესობა გერმანიისა, რომელიც წლიდამ წლამდე უფრო და უფრო თავს იჩენს, საქონლის სიკეთითა და ბაზრების განდიდები-

თა, სამართლიანი ჯილდოა იმ ზედმიწევნით ასრულებულ პროგრამისა, რომელიც სამის სიტყვით გამოითქმის: საერო განათლების წარმატება. ეს ქვეყანა მკის იმას, რასაცა სთესავს. თუ სხვა ქვეყნებს ჰსურთ მის ვაჭრობას და მრეწველობას გაუმკლავდნენ, ისე უნდა მოიქცნენ, როგორც იგი, და იმავე მხნეობითაო“.

მარტო ერთი პრუსია, და ამ მხრით იგი სხვა ყველა გერმანიის ქვეყნებზე დაბლა სდგას, სატექნიკო სწავლა-ცოდნის გავრცელებისათვის წელიწადში ჰხარჯავს მილიონ ნახევარ მანეთსა იმისდა გარეითად, რასაც ამ საგნისათვის სწირავენ ქალაქების გამგეობანი, სახელმწიფო დაწესებულებანი და ცალკე კაცნი.

„თვით მეფაბრიკენი და მექარხნენი, ჰხედვენ-რა, რა სარგებლობაა, როცა სწავლული და მცოდნე ხელოსნები და მუშები ჰყავთ, ინახავენ სკოლებს თავისის საკუთარის ხარჯით და ზოგჯერ მთავრობაც ჰშველის ფულით ამ საქმეში ცოტად თუ ბევრად. ამ სახით გამართული 248 სკოლაა და შიგ მოსწავლენი არიან 11.000 ყმაწვილი.

„ყოველის ცალკე ხელობისათვის ცალკე სკოლებია. ხელოსნები-სათვის, რომელნიც შენობებს გარედამ და შიგნით ჰხატვენ და ალა-მაზებენ, პრუსიაში 32 ცალკე სკოლაა, ხარაზებისათვის — 9, დერც-იკებისათვის — 16, ხაბაზებისათვის — 20, ყასბებისათვის — 6, მჭედლე-ბისათვის 26 და სხვანი.

„ბადენის დიდ საჰერცოგოს სულ ნახევარ მილიონზე ნაკლები მკვიდრი ჰყავს და სატექნიკო სკოლებზე-კი წელიწადში ჰხარჯავს 180.000 მანეთსა. ჰესენის დიდ საჰერცოგოში, რომელსაც სულ ერთი მილიონი მკვიდრი ჰყავს, ცხრა სახელოსნო სკოლაა, 43 სამრეწველო და 82 სამხატვრო. ყველაზე წინ არის საქსონია, რომელიც თუმცა დიდი ქვეყანა არ არის, მაგრამ ას თერთმეტი სატექნიკო სკოლა აქვს, საცა ასწავლიან ყოველგვარ ხელობას და ხელოვნებას. ამასთან საქსონიაში 10 სკოლაა საკუთრივ მიწათმოქმედებისა და 40 სავაჭრო სასწავლებელი“.

ინგლისის კომისია ამბობს: „ყოველგვარ სამრეწველოში მუშიმ გასამრჩელო მატულობს გერმანიაში, ხანი სამუშაო დღისა განუწყვეტ-ლივ კლებულობს და პატარა ყმაწვილების მუშაობა თითქმის მოი-სპო. ინგლისის მეფაბრიკეთ ტყუილადა ჰგონიათ, ვითომც წარმატებას მრეწველობისას გერმანიაში სხვა რამ მიზეზი ჰქონდეს და არა მარტო

უპირატესობა და აღმატებულება საყოველთაო საერო განათლებისა და სასპეციალო-სატექნიკო სწავლა-ცოდნისა“.

ვისაც ჩვენში გული ერჩის ჩვენის ქვეყნის სიკეთისათვის და ვინც იცის, რა ძალღონეს შეადგენს ერისას ვაჭრობა და მრეწველობა, იმისათვის გულში დასაქდევია ყოველი ზემოხსენებული ამბავი. იგი დასკვნა, რომელიც გამოურკვევით ხსენებულ კომისიებს, ალალ-ბე-დად ნათქვამი არ არის: იგი შედეგია მცოდნე კაცების გამონაძიებისა და გამონაკვლევისა და, მაშასადამე, სახელმძღვანელოდ მისაღებია ყველგან და ჩვენთვის უფრო. რა თქმა უნდა, ჩვენ იმოდენა ღონე არა გვაქვს, რომ ამ სიდიდე საქმეს შევეჭიდნეთ და სწორედ ეს უღონობა ვალად გვდებს ის მცირეოდენი, რაცა გვაქვს და რაც ხელიდამ გამოგვივა, ტყუილუბრალოდ არა ვფლანგოთ, სიფრთხილით და დიდის წინდახედვით გამოვიყენოთ იქ, სადა უფრო საჭიროა ფეხის მაგრად დადგომისათვის და წელში გამართვისათვის.

ნურვინ იტყვის, რომ ამა თუ იმ ერსა ვაჭრობისა და მრეწველობის ნიჭი და ბუნება არა აქვსო. ამ ოცისა და ოც-და-ათის წლის წინედ გერმანიის ვაჭრობა და მრეწველობა თითქმის სახსენებელიც არ იყო. გავიდა ეს ხანი და დღეს გერმანიამ, ვხედავთ, მსოფლიო ბაზარში იმოდენა ადგილი დაიჭირა, რომ ინგლისსაც კი საფიქრებლად გაუხდა. ინგლისსაც, რომელსაც მსოფლიო ბაზარი თითქმის მთლად ხელო ეპყრა უცილობლად. რამ მოახდინა ეს სასწაული? სასპეციალო და სატექნიკო სწავლა-ცოდნის მოფენამ და წარმატებამ. სჩანს, აქ ნიჭი ბევრს არაფერს შუაშია, საქმე სწავლა-ცოდნა ყოფილა. ან ვაჭრობა და მრეწველობა რა იმისთანა საქმეა, რომ განსაკუთრებული ნიჭი რამ უნდოდეს? ყოველ ორთა-შუა კაცს სჯამო ჭკუა და გონება აქვს, რომ ვაჭრობისა და მრეწველობის საქმეს მისწდეს, თუ, რასაკვირველია, ამავბის სწავლა-ცოდნაც ხელთ ექმნება. ხოლო გვეტყვიან: თუ ეგრეა და განსაკუთრებული ნიჭი არ სდომებია, ბევრნი უტოლინარნი და უსწავლელნი წინ რას მიჰყავს ვაჭრობასა და მრეწველობაში, თუ არ ნიჭსა? მართალია, ამის აშკარა მაგალითებს ბევრსა ვხედავთ, ნამეტნავად ჩვენს დალოცვილს ქვეყანაში, და ამას არა ერთი და ორი იხვევს ხელზე იმის საბუთად, ვითომც აქ ერთი რაღაც განსაკუთრებული ნიჭიერება მოქმედებდეს იმ მოდგმისა, რომელსაც ჩვენში უფროს-ერთი ვაჭრები ეკუთვნიან. ამ სამოცისა თუ მეტის წლის წინად გერმანიის ებრაელნიც სწორედ ამასვე ამბობდნენ თავიანთ თავზე და აფო-

ლებდნენ გერმანიას. დრომ და უამმა დაამტკიცა, რომ ეს ასე არ არის და გერმანელმა ცოტა არ იყოს ფრთა შეაკვეცა ამ ტყუილად გაბერილს თავმოწონებას.

ცხადია, ესეთი მაგალითები განსაკუთრებულ ნიჭს ვაჭრობისას და მრეწველობისას არ უნდა მიეწეროს. ეს იმ ერთ გვარ უნარის საქმეა, რომელიც თვისის საკუთარის ღონით კი არა გულოვნობს, არამედ სხვისა უღონობით, თავისის სიკეთით კი არა, სხვის ნაკლებულობით, თვისის გამჭირაობით კი არა, სხვისი გაურჯელობით, თვისის საქმიანობით კი არა, სხვისა უსაქმურობით. საცა უვიცობაა, როგორც ჩვენში, იქ ამისთანა ვაჭრის ბაღდადია. ეგ იმიტომ კი არა, რომ თვითონ ვაჭარი არის სწავლული და მცოდნარი, არამედ იმიტომ რომ ჩვენა ვართ უსწავლელნი და უცოდინარნი.

ამ სახით, ჩვენი უღონობა სხვისა ღონედ შექმნილა, ჩვენი უსაქმურობა სხვას საქმიანობად გაუხდია. ჩვენი უცოდინარობა სხვისა ცოდნად ქცეულა და ამეების წყალობით ჩვენი ქვეყანა დღეს წარმოადგენს თავლს, რომელსაც ბუზი ბაღდადიდამ მოჰყავს. რასაკვირველია, ერთის უნარი, სულდგმული მეორის უხეირობისაგან, ბევრს თავ მოსაწონებელს და სასიქადულოს არაფერს მოასწავებს, მაგრამ ეს ჩვენთვის რა ნუგეშია?. მართალია, ამისთანა უნარს მალე ჩააყრევინებს კბილებს იგი სწავლა-ცოდნა, რომელსაც, როგორც ზევით ვნახეთ, ფეხზე წამოუყენებია გერმანია, საცა ვიდრე ამ სწავლა-ცოდნის გზას დადგებოდნენ, თითქმის ებრაელთა ხელში იყო სულშეხუთული და დღეს კი ამ მხრით ყოვლად შემძლებელს ინგლისსაც-კი თითქმის ომს უსწორებს მსოფლიო ბაზარში და წარმატება გერმანიელისა აოცებს სხვებსა.

კიდევ ვიტყვი: ამისთანა უნარი, რომლის ღონე მარტო სხვის უღონობაა, დიდი ბურჯი არ არის, რომ ამაზე დაებჯინოს იმედი რომელისავე ერის მერმისიანა. ამით დაე თავი მოიწონონ და ქადილით ყური გამოგვიყურონ იმათ, ვისაც ამისი ხალისი აქვს და ვისაც ამისთანა ფუყი უნარი დიდი განძი ჰგონია. ზოლო ჩვენ კი ჩვენი უღონობა უნდა გავითვალისწინოთ და სახსარს ჩვენის გაღონიერებისა ზელი მოვკიდოთ.

ტკივილი ჩვენი აშკარაა და წამალიც ნაპოვნი, ჩვენ მარტო ის-ღა დაგვრჩენია, იგივე წამალი ვიხმაროთ თავის მოსარჩენად. რა თქმა უნდა, ჩვენ იმოდენა სახსარი საღ გვაბადია, რომ ჩვენს ტკივილს

მთლად გავუძღვეთ, მაგრამ უარაობას ცალ-უდელი ხარი სჯობია. თუ ბევრს ვერ გავწვდებით, ცოტას მაინც მივაშველოთ ჩვენი ორივე ხელი. საქმე ის არის, ის აზრი გამოინასკვოს ჩვენში, რომ სახელოსნო და სასპეციალო-სატექნიკო სკოლები აუცილებელი საჭიროებაა და ცხოველმყოფელი სახსარია ჩვენის წასულის საქმის ხელ-ახლად გამობრუნებისათვის და ჩვენის ღონე-მიღეულ ქვეყნის გაღონიერებისათვის. დროა ამაზე ვიფიქროთ, დროა ამ საქმეს ჩავეიდოთ ხელი და ვინ იცის, იქნება იგი თითო-ორი გროში, რომელსაც ცალკე კაცნი, სოფლები და ქალაქები თუ ჩვენი საზოგადო დაწესებულებანი იმეტებენ, ცოტად თუ ბევრად ამ საქმესაც მივაწოდოთ და მოვახმაროთ. მაინც და მაინც ამ აზრის და მეცადინეობის ფეხის ადგამ ჩვენში იქნება იმოდენად გავგამხნეოს, რომ იგი შეგვაძლებინოს, რასაც დღეს ჩვენის უთაურობისაგან კარი დახშული აქვს. აზრი და სურვილი ჰქონდეს საქმესა, რადგანაც აზრი მამაა საქმისა და სურვილი დედა.

ტფილისი, 6 ივლისი, 1887 წ.

ჩვენ არა ერთხელ ამ რამდენისამე წლის წინათ გამოგვითქვამს ჩვენი გულითადი მწუხარება იმის გამო, რომ სახასო გლეხთა ვენახები მომრიგებელ-მოსამართლეებმა ვაჭრობის საგნად გახადეს და გლეხებს ვალში უყიდიდნენ. ზოგადი კანონები, რომელნიც საქართველოსათვისაც სავალდებულონი არიან, დიდად ეწინააღმდეგებიან ამნაირს მოქმედებას, თუ გლეხის ვენახები საკუთარს მიწაზედ არ არიან გაშენებულნი. სახასო, ესე იგი სახელმწიფო მიწებზედ გაშენებულნი ვენახები, კანონის სიტყვით, შესაძლოა გაისყიდოს თვითონ გლეხის ნებითა, თუ უნებურობითა, მხოლოდ მაშინ, როცა მსყიდველი თვითონ სახელმწიფო გლეხია და იმავე საზოგადოებისა თუ სოფლისა, რომელსაც თვითონ ვენახის პატრონი ეკუთვნის. ამ სახით კანონით აკრძალულია სხვა წოდების კაცმა სყიდვით დაინარჩუნოს სახელმწიფო მიწაზედ გაშენებული ვენახი.

ზედმოსევამ და, როგორც ეტყობა, ძლიერ ზედმოსევამაც ვაჭრებსამ და ფულის პატრონებისამ ამ ცხადს კანონმა შეუშალეს აზრი და სახე. კანონი პირდაპირ აცხადებდა თავის სურვილს და განზრახვას. აქ რომ ვერას შეუვიდნენ, ერთი სასატილო გზა იპოვეს კანონის გასაძრუდებლად, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კანონის გზის ასაქცევად. მოიგონეს, რომ შესაძლოა ვენახი გლეხისა გაიყიდოს, მხოლოდ იმ პირობით-კი, რომ მიწა არ დაეკუთვნოს მსყიდველსა და მარტო ვაზი და ყოველივე, რაც მიწაზე ზეზე სდგას, გასასყიდს საგნად გახდეს. ზოგიერთმა მომრიგებელმა მოსამართლემ ეს მოხერხებული ხრიკი ხელზე დაიხვია და დაუწყო სახასო გლეხების სახასო მიწაზედ გაშენებულ ვენახებს ვალში გაყიდვა. ის-კი აღარ წარმოიდგინა, რომ ვენახი მაშინ არის ვენახი, როცა მიწა და ვაზი ერთად არიან განუყოფელად; როცა ერთს განაშორებ მეორისაგან, მაშინ ვენახი ვენახი აღარ არის.

ამ უცნაურს გასყიდვას, რომლის ძალითაც ტყავი რჩებოდა და მხოლოდ მასზედ ამოსული ბეწვი ცალკე იყიდებოდა, რომ ბოლომ-

დე მიჰყოლოდნენ, კიდევ ცოტაოდნად შეღავათი ექმნებოდა გლეხსა მაგრამ ეს არ მოხდა. რადგანაც ვენახი მხოლოდ მაშინ არის ვენახი, როცა ვაზი და მიწა განუყოფლად არიან და არა ცალკე-ცალკე, ამიტომაც ხსენებულ ხერხით გაყიდული ვაზი მიწას არა ჰშორდებოდა და ამ სახით მარტო ვაზის მსყიდველი მიწის პატრონადაც ჰხდებოდა უსყიდველად და უხარჯოდ. ფულის პატრონები სიხარულით ხელებს იფშვნეტდნენ და იძახოდნენ: „ეს რა კარგი დრო დაგვიდგაო. ჩალის ფასად ვაზსა ვყიდულობთ, იმიტომ რომ ცარიელი ვაზი მეტადაც არა ჰლირს, და ამით მიწასაც ვეპატრონებითო. მეტი ხეირილა გინდო“.

ეს ასეთი ხერხიანობა გლეხთა ვენახების გასყიდვაში 1870—1880 წლებში ისეთი ხშირი იყო, რომ გლეხკაცობას მტვერი აედინა. ნამეტნავად თელავისა და სიღნაღის მაზრაში ბევრი მსხვერპლი შეიწირა ამ ხერხიანობამ და ბევრი ვენახები აესხლიტა გლეხკაცობასა. თელავისა და სიღნაღის მოქალაქეებს აუარებელი ვენახები გამოუტლიათ ამ გზით გლეხკაცობისაგან. მთავრობის კაცისაგან ადგილობრივი გამოძიება საოცარს რიცხვს ამ ხერხით გაყიდულ ვენახებისას გვაუწყებს¹. მაგალითებრ, მარტო სიღნაღის მაზრაში 381 ვენახი ჩაუგდიათ ხელში მოქალაქეებსა და თელავის მაზრაში 224 და სულ მთელს კახეთში-კი 605 ვენახი გასყიდვით გლეხთა და თითქმის ეს ამოდენა რიცხვი ვენახებისა ხელიდამ გამოსცლია გლეხკაცობას და თელავისა და სიღნაღის მოქალაქეებს დარჩენიათ სანავარდოდ.

ნეტა ვიცოდეთ: როგორ გაუძღვებოდა სამართალი, რომ ეხლა კაცმა უთხრას ამ ვენახების მსყიდველებს: თქვენ, თქვენის ნასყიდობის სიგელის ძალით, გიყიდინათ მარტო ვაზები ვენახისა და მიწა-კი არა; მაშ ამოთხარეთ თქვენი ვაზები და საიღამაც მოსულხართ, იქ წაბრძანდითო, მიწასთან ხელი არა გაქვთო? მეტად საყურადღებო საქმე იქმნებოდა, რომ ერთმა ვინმემ, ან თვითონ სახელმწიფო ქონებათა გამგეობამ, მოიწადინოს ამ გზით წამოაყენოს ეს დავიწყებული საქმე და ხერხით გამრუდებული კანონი სამართალს გაასწორობინოს.

¹ ნახეთ: Материалы для изучения экон. быта госуд. крестьян, ტ. IV.

თავად-ახნაურობის უპირობითი ჩვენი მიწა-წყალის დაკარგვა

ტფილისი, 22 მარტი, 1888 წ.

ჩვენ ერთხელაც გვითქვამს და ეხლაც კიდევ მიზეზი გვაქვს ვსთქვათ, რომ ქვეყანა და მისი მადლნი ყოველთვის და ყოველგან მარტო მშრომელისა და გამარჯელისა ყოფილა და არის. სხვას ყველაფერს თავი დავანებოთ და მარტო რომ ეკონომიურს ცხოვრებას დავაკვირდეთ, ამაზედ არავითარს ეჭვს ვერ შევიტანთ: გამარჯელი და მშრომელი არის შემქმნელი და მომქმედი ამ ცხოვრებისა და თავის კერძაც ცხოვრების სუფრაზედ მარტო იგი ჰყოულობს სხვის დაუყვედრებლად, სხვის უმუნათოდ. სხვა ყველანი ნალოები არიან ამ გამარჯელისა და მშრომელზედ, ათასნაირ ხვანჭებით გამობმულნი. ესენი გამარჯელსაც ამძიმებენ და თვითონაც არ იციან, სად და როდის გაუწყდებათ წნელი, რომელსაც ხელი უკიდიათ, და სად დაპრჩებიან უმწედურად, უნუგეშოდ, შიმშილით სულის ამოსახდომად, და როცა ეს უბედურება შეემთხვევათ, ჰყვირიან, გვიშველეთო. უქმი, გაურჯელი კაცი, სხვის სამადლოდ დარჩენილი, ამ აუცილებელს ბედს ვერ წაუვა, თუნდაც ზედ ოქროს ზოდზედ დასვათ. არავითარი სიმდიდრე და უსრულებელი არ არის. ოქროს ზოდიც, რაც უნდა დიდი იყოს, თავის დროზედ ყინულისავით დაუდნება უქმს კაცსა და თუ თვითონ არა, მის შვილს, ან შვილიშვილს მაინც აგრძნობინებს აუცილებლობას შრომისას და გარჯისას და სიმწვავეს უქმობისას და გაურჯელობისას.

ადამიანის ცხოვრება, და ნამეტნავად ეკონომიური, გაუწყვეტელი ჭიდილია და გამარჯვებული მარტო იგია, ვინც მხნეა, საქმის კაცია და ხელიდამ რამ გამოისდის. ვისაც ეს ზნე არა სჭირს, იმას ამ ჭიდილში ფეხზედ არა დააყენებს-რა, რაც უნდა უღოლიათ და უაროთ. კაცი, რომელიც მარტო მჭამელი და შთანმქმელია და არა მომქმედი და მოაპაგე, გადადებულია დედამიწის ზურგიდამ ასაგველად. იგი ყოველთვის უღონოა ჭიდილისათვის არსებობისათვის ბრძოლაში და ამი-

ტომაც მარტო ერთი უბრალო შემთხვევა ჰკმარის ხოლმე ძირს დასცეს და პირქვე დაამხოს.

მაგისტანა კაცს, როგორც უძირო ქვევრს, რაც გინდა ბევრი ჩა-
აყაროთ, ვერა სიმდიდრე ვერ გაუძლებს. სიმდიდრე იმისთანა ბუნება-
საა, რომ ყოველთვის მიუტრბის ხელიდამ უუნაროს და უქმს და მიეზი-
დება უნარიან და საქმიან კაცისკენ. ეს ეკონომიური რკინის კანონია
და ისე გარდაუვალი, აუცილებელი, დაურღვეველი, როგორც ყოვე-
ლივე ბუნებური კანონი. ვინც ამ რკინის კანონს ეჭიდება გადასატე-
ხად, ის უფრო ადრე თვითონ გადატყდება ამოა ბლაუჭობაში; ის
ტყუილად სცდება, ტყუილად აცდენს სხვასაცა და ტყუილად აფერ-
ხებს, აყოვნებს სვლას წარმატების გზაზედ, რადგანაც მართალს გზას
თვალს არიდებს და ტყუილს ღობე-ყორეს კი ეტანება. მართალია,
წყალწაღებული ხავს ეჭიდებაო, მაგრამ საკითხავი ეს არის: წყალს
რად წააღებინა თავი, და თუ წააღებინა, რა სიმაგრეა ხავსი? ხავსი
ხომ ტყუილი ნუგეშია და ტყუილი ნუგეში რის მაქნისია გამრუდებუ-
ლის, გაფუჭებულის საქმის გამოსასწორებლად, გამოსაკეთებლად?

გჩივით, რომ მამულები ხელიდამ მიგვდისო და ვიძახით გვიშვე-
ლეთო. ვინ იტყვის, შველა კარგი რამ არის. ვსთქვათ, დღეს გვიშვე-
ლეს და მამულების ხელიდამ ხელში გადაჰვლა გააჩერეს. როდემდის?
რა საბუთი გვაქვს ხელთა, რომ ხვალ ამავე დღეში არ ჩავცვივით, თუ
ის მიზეზნი, რომელთაც ამ „გვიშველემდე“ მიგვიყვანეს, ისევ ისე
ხელუხლებელნი დარჩნენ? კიდევ იმას ვიტყვით: ვინც უქმია, ვინც
არ ირჩება მამულში, ვინც არ უვლის, არა ჰპატრონობს რიგიანის შრო-
მითა, მზნეობითა და გამჭირახობითა, იმას მამული ხელში არ დაუდ-
გება, არა და არა. შველით შეიძლება მამულის ხელიდამ წასვლა
ორის-სამის დღით, თუნდ ხუთის-ექვსის წლით შეჰფერხდეს. მერე?
მერე ხომ ისევ ის დღე დაგვადგა, თუ მამულს, როგორც სიმდიდრეს,
იმის ეკონომიურ ბუნებისამებრ არ მოვექცევით. შველა ამ შემთხვე-
ვაში წყლულის გარედამ გამთელებასა ჰგავს მაშინ, როდესაც ჩირქი
წყლულისა შიგვე აგებულობაშია ჩაბრუნებული და ჩაგუბებული. განა
ამისთანა მორჩენა მორჩენაა? წყლული ძირიდან, შიგნიდან უნდა იყოს
გამთელებული და მორჩენილი. მაღლი ამასა აქვს და მორჩენაც ამასა
ჰქვიან, თორემ გარედამ შველა უქმის კაცისათვის — იგივე ხავსაა
წყალწაღებულისათვის.

მამულები ხელიდამ მიგვდისო, — ვისგან ისმის ეს ჩივილი? აბა ამ

ჩივილში გამოარკვეით თუნდ ერთადერთი ხმა იმისთანა წოდების კაცისა, რომელიც თავის შრომასა და გამარჯელობაზეა დამყარებული? გლეხი სჩივის ამას? არა. ვაჭარი, ალებ-მიცემის კაცი სჩივის ამას? არა. მღვდელი, დიაკვანი ჰყვირის: გვიშველეთო? არა. ხომ ვერ დავუფიცავთ, რომ ამათში ან ერთს, ან მეორეს, ან მესამეს მამული არა ჰქონდეს. რატომ ესენი არა სჩივიან, მამულები ხელიდან მიგვდისო? იმიტომ რომ მამულის ყადრი ამათ კარგათ იციან, იმიტომ რომ ყველა ესენი თითონ ირჯებიან, თითონ მხნეობენ, იმიტომ რომ მამულს უყვარს გამარჯელი ხელი და გამარჯელის ხელში დარჩენა და ყოფნა მამულის ეკონომიური ბუნებაა, იმისი დანიშნულებაა. ჩვენ კიდეც ცოტა გსტყვიით: ამათი მამულები არამცთუ მარტო დარჩენასა ჰპმარობენ ამათ ხელში, არამედ სხვის მამულებიციკი ამათს ხელში ჩასაცვივნელად მიეზიდებიან ყოველის უქმის კაცის ხელიდამ. ეს აუცილებელი შედეგია, გაუტეხელი ბუნებაა ყოველგვარის სიმდიდრისა, რომელიც ყოველთვის უქმს მიუბრის, რომ საქმიანს კაცს მიეცეს.

მაშ ვიღა სჩივის მამულების ხელიდამ გაცლასა? მარტო თავად-აზნაურობა. მაშასადამე, ჭირიც უქმობისა აქ არის დაბუდებული და დაბინავებული. ამ ჭირს შიგნიდამ წამლობა უნდა. ეს წყლული უქმობისა უნდა გამოირწყას და აგებულებისაგან გამოდევნილ იქმნას. ხსნა ამაშია, თუ თავად-აზნაურობას ფიქრად ის არა აქვს, ოღონდ დღეს-კი კუჭი როგორმე გარედამ შველით გავიძლოვო და ხვალ-კი თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო. საქმე ანდრიას და პეტრეს დღევანდელი კუჭი-კი არ არის სავალალო და სანაღვლელი თავად-აზნაურობისათვის, არამედ მთელი თავად-აზნაურობა მთელის მისის აწმყოთი და მერმისითა. ამიტომაც მიზეზი მამულების ხელიდამ წასვლისა იქ უნდა მოინახოს, სადაც თვით ეკონომიური ბუნება მამულებისა უტყუარად ხელს გვიშვერს და გვანიშნებს. მიზეზი ჩვენი საკუთარი უქმობაა, ჩვენი საკუთარი გაუარჯელობაა და ამ მიზეზს იქ უნდა მოწყვეტა, საიდანაც მომდინარეობს. თუ ეს მიზეზი ისევ იბატონებს ჩვენში, მილიონებიც რომ ჩავვაყარონ, დრო მოვა და მაინც იმავე დღეში ჩავცვივით, რაც მილიონებამდე ვიყავით. რომელს უქმს და გაუარჯელს კაცს დაუდგა ხელში მილიონები, აბა ერთი მიიხედ-მოიხედეთ და ისე განიკითხეთ აქ გამოთქმული აზრი? ან განა არ არიან იმისთანა თავადნი თუ აზნაურნი, რომელნიც მხნეობენ, ირჯებიან, ყაირათობენ და რიგიანად ჰპატრონობენ და უვლიან მამულებსა. რატომ ამათ არ მიუბრით ხელიდამ მა-

მელი? აბა ერთი ამისთანა თავადი, თუ აზნაური გვიჩვენეთ, რომ სჩიოდეს და ჰყვიროდეს მამული ხელიდამ მიდისო? ამისთანა კაცს რად წაუვა მამული ხელიდამ? პირიქით, სხვაც მოუვა, თორემ თავისი ხომ შერჩება და შერჩება. კიდევ ვიტყვით: ხსნა მხნეობასა და გარჯაშია. ესე უნდა მოიქცეს ყველა, ვისაც ჰსურს

ფეხი მთებრ დასდგას ქვეყანად,
ტინურად დამტკიცებული;
ვითა ქარქვეტი ქართავან
არ იქმნას მოტაცებული.

გლახთა მამულების პალში გაყიდვა

ბევრჯელ თქმულა ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაში, რომ ზოგან მომრიგებელთ მოსამართლეებს ვალში დაუყიდნიათ გლეხთა ვენახები და სახლ-კარი და გლეხი ხელცარიელნი დაუსვამთ. მომრიგებელნი მოსამართლენი არც იმას მოჰრიდებიან ამ შემთხვევაში, რომ იგი ვენახები და ბინადრების ადგილი სახელმწიფო, საეკლესიო და საბატონო ყოფილა და გლეხს სჭერია მხოლოდ სახმარად. ამისთანა წინდაუხედავმა, უღმობელმა და უკანონო ქცევამ მოსამართლისა ის მოახდინა, რომ ღუარებელი რიცხვი გლეხთა, ნამეტნავად თელავის და სიღნაღის მაზრაში, ცის ანაბარად დააგდო, აჰკიდა ზურგზედ მთხოვარის გულდა, წადი და ყველგან დარჩები, ქვეყანა ღონიერიყო. ეს მით უფრო გულს ამღვრევი და შეუღნობელი ბოროტებაა, რომ კანონით აკრძალულია კაცს ის გაეყიდოს, რაც მისი კუთვნილება არ არის. მაგრამ კანონებში გამოქნილმა ჭკუამ აქაც სახტომი უპოვა ვითომ კანონს და ამ სახტომს ყური არავინ ათხოვა, თუმც-კი ეგ სახტომი პირველ დანახვითვე ბავშვის ჩხირკედლობას ჩამოჰგავს. მომრიგებელთ მოსამართლეებმა ის გზა უპოვეს ზემოხსენებულს კანონს, რომ გასყიდვის სიგელში მოიხსენეს გასასყიდად დანიშნულია მამულის ხმარება უმამულოდ, ანუ ვენახისა უმიწოდო.

როგორ მოგწონთ, ბატონებო, ჭკუის გამჭრიახობა! ეს იმასა ჰგავს, რომ იყიდება ცოცხალი ცხენი უმუცლოდაო. ასეთი სასაცილო ამბავი და მოქმედება არამცთუ არავინ შეაყენა, არამედ უმაღლესთა სასამართლოებმა ამგვარი გასყიდვის სიგელები დაამტკიცა კიდევ და მსყიდველს კანონიერი ნასყიდობის სიგელები ჩააბარა. ვინ იყო ამისი პატრონი და გამჩხრეკი? სახელმწიფო საქმეთა გამგეობამ! ყური მოიყრუა მასზედ, რომ ასე უკანონოდ სახელმწიფო და საეკლესიო მამულები იყიდებოდა, და თუ სადმე კიდევ ვინმე ჩიოდა ამ ბოროტებაზედ, ისევ თავად-აზნაურობა. ჩვენ ვიცით მაგალითი, რომ ერთმა თავადმა უჩივლა მომრიგებელ მოსამართლეს, საქმე პალატამდე მიიყ-

ვანა, და პალატამ გააუქმა მომრიგებელის მოსამართლისაგან დადგენილი განაჩენი გლეხის სახლ-კარის გასყიდვის თაობაზედ.

ამ კანონის ბოროტად მოხმარებამ დაღუპა მრავალგან გლეხები. მრავალგან მოუშალა ბინა, ცოლ-შვილი უსახლკაროდ, უმამულოდ დაუგდო, და გუშინდელი მამულის მხმარებელი კაცი, ღღეს მთელის სახლობით ბოგანო კაცად გახადა. ამბობენ, ყოფილა თურმე ამისთანა მაგალითები, რომ ესე ხელცარიელად დარჩომილი გლეხი უილაჯობით იძულებული ქმნილა თავისი შვილი თუ ქალი ლეკებისათვის მიეყიდნოს და მით მეტი მჭამელი თავიდან მოეშორებინოს. ჩვენ ვიცით, რომ მთელი ერთი სახელმწიფო გლეხთა სოფელი სიღნაღის მაზრაში გაყიდულია ამგვარად და ერთს სიღნაღელს სომეხსა აქვს ნასყიდი ჩალის ფასად. ისე გაუბეგრია უილაჯო გლეხები თურმე, რომ ნეტარხსენებული და ცხოვრებული ბატონ-ყმობა ამასთან სამოთხეაო.

რად უნდა დაიღუპოს ეგრე გლეხი და რად მივიდა საქმე იქამდე, რომ გლეხნი ესე გააქელვინეს უკანონობას? რატომ ამაზედ ხმა არ ამოიღო სახელმწიფო ქონებათა გამგეობამო, იკითხავს მკითხველი. გლეხკაცის უმამულო დარჩომას ხომ ზარალი მოსდევს სახელმწიფოსათვის, რადგანაც გლეხია მარტო ხარჯის მხდელი, და გარდა ამისა ღიდს უბედურებასაც შეადგენს თვით ქვეყნისათვისაც, და რატომ ყური არ ათხოვეს? რატომ არ ათხოვეს ყური იმას მაინც, რომ ამ უკანონო გასყიდვისა გამო სახელმწიფოა მამული ეკარგება და გლეხი, მის პირდაპირი მხმარებელი, ბოგანო კაცად ხდება? ნუთუ სახელმწიფო ქონებათა გამგებელმა ესე ყოველი არ იცოდა და არც ღღეს იცის! თუ სადმე საწყალი გლეხი სახელმწიფო ოდეს რასმეს გამოჰსთიბავს ანუ მოხნავს, ამაზედ ერთს ღიდს მიწერ-მოწერას გამართვენ მეტყევეები და სხვა აგენტები გამგეობისა, გლეხს სამართალში მიჰსცემენ და ერთს ყოფას და ამბავს ასტეხენ ზოლზე, — რატომ მაშინ ხმას არ იღებენ, როცა ამოდენა მამულები გაეყიდა სახელმწიფოს და გლეხის ტვინის მწოველთა წუთრებლების კერძო საკუთრებად გახდა.

ჩვენ დარწმუნებით ვიცით, რომ ტფილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონებათა გამგეობამ იცის ესე ყოველიფერი, ვიცით, რომ ბევრ გლეხს, ამ უკანონობითა ხელცარიელად დარჩომილს, მიუმართავს გამგეობისათვის, გამგეობას ამ საგანზედ ოქმებიც შეუღდენია, ბოლოს სტოლს ქვეშ ამოუღვია. ღღემდე გამგეობა ყურსაც არ იბერ-

ტყავს, რომ გლახებს ისევ დაუბრუნდეს უკანონოდ ჩამორთმეული მამულები. მიდიან და მოდიან თურმე ტფილისში ილაჯგაწყვეტილნი გლახნი, ემუდარებიან გამგეობას, გვიშველეთ რაიმეო; გამგეობას იმის მეტი არა უნდა რა, რომ ოლქის სასამართლოში საჩივარი შეიტანოს და გააუქმებინოს უკანონოდ გაყიდულის მამულების სიგელები, მაგრამ სახელმწიფო ქონებათა გამგეობა სულ ხვალეს იძახის, და საწყალი გლახობა კი პირდაღებული ცას შეჰყურებს და ვისაც შეეფერება ხოლმე, ჰკითხავს: ეს ხვალე არ იცით რა დღეა და როდის მოვაო?

უმთავრესი მიზეზი ჩვენის გლეხობის ჩივილისა და დრტვინვისა სახელმწიფო ტყეების გამგეობაა. ყოველის მხრიდან ისმის, რომ სახელმწიფო ტყეების გამგეობისაგან ხალხს არაქათი აქვს გაწყვეტილი. თუ ხალხი გულნატენია, თუ ხალხი ჩივის და დრტვინავს, ესე ყოველი ტყის მცველების ბრალია, რომელნიც დაუსჯელად ხალხს ტყავს აძრობენ ტყის ხმარების აუცილებლობის გამო.

არც ერთის წოდების გამგეობა ჩვენს ქვეყანაში ისე უთავბოლოდ და ღვთის ნებაზე არ არის მინებებულნი, როგორც სახელმწიფო ტყეების გამგეობა. სწორედ ეს ტყის გამგეობა ტყის ხელისუფალთა გამდიდრებისათვის შეიქმნა და გლეხის განადგურებისათვის. ჩივიან, ჰკვნესიან ტყის მცველთა ბოროტმოქმედებისაგან, მაგრამ გამკითხავი არავინ არის.

ჩვენს გლეხობას სადგომიც და მეურნეობაც ისე აქვს მოწყობილი, რომ ბევრი შეშა უნდება სათბობლად, პურის გამოსაცხობლად, და მრავალი ხე-ტყე შენობისათვის, ღობის და ჭიგვისათვის. ჩვენებურის გლეხისათვის ტყე ისე საჭიროა, როგორც არსებითი პური. უტყეოდ ჩვენებური გლეხკაცი ვერ დადგება ისე, როგორც უპური. ეს იციან სახელმწიფო ტყის გამგეთა, ამით სარგებლობენ და უბედურს, უნუგეშოს, და მაინც ქვეყნის მაცხოვრებელს გლეხს ტყავს აძრობენ, როცა კი ხელში ჩაუვარდებათ. რომ ხშირად ჩაუვარდებათ ხოლმე, ეს აშკარაა, იმიტომ რომ გლეხს თითქმის ყოველდღე უნდება ტყე და ამის გამო თითქმის ყოველდღე ატუზულია „ლესნიჩის“ სახლის წინ ბარათისთვის. რამდენ ტანჯვას გამოივლის, რამდენს ხარჯს ჰწევს, რამდენს დროსა ჰკარგავს, ვიდრე „ლესნიჩი“ ინებებს და ბარათს მისცემს ტყეში შესვლისათვის. ერთი ურემი ფიჩხი რომ უნდოდეს, სამეცეცხლო უნდა გამოიაროს საწყალმა გლეხმა: ეს „ლესნიჩიო“, ეს „ობიესჩიიო“, ეს „პოლესოვჩიიო“. მერე როგორღაც ჩვეულებათ დაეკვებათ ამ სამს პირა, რომ ხაზა უნდა დაიღობონ ყოველს შემთხვევაში, — და უღობოს ხაზას საწყალი გლეხი, რადგანაც მეტი გზა არა აქვს. წავა ტყეში „ლესნიჩის“ ნებართვითა, დაუღებს ფიჩხს, თუ

შემას, რომლისთვისაც წინათვე ბაჟი აქვს გაღებული, გამოვა ტყიდან საწყალი და სულ იმ ფიქრშია, შარი რამ არ მომიდონო და ერთი ურემი ათად არ დამიხონო. ეფერება საწყალი „პოლესოფიკსაც“, „ობიესიფიკსაც“, „ლესნიჩსაც“ და გულში ჰსწყევლის თავის გაჩენის დღესაც და ამ სამს პირდადებულს მგელს, მასზედ მისეულს.

სახელმწიფო ტყეების გამგეობა ისეა ყველგან მოწყობილი, რომ საგნად სამი რამა აქვთ: 1) ტყეების წესიერად მოხმარება და საბოლოოდ გამოზოგვა; 2) ტყეებიდან ჭეროვანი შემოსავალი ხაზინის სასარგებლოდ და 3) სამართლიანი, გაუჭირვებელი ტყით სარგებლობა მცხოვრებთათვის.

ჩვენში ტყეების გამგეობა იმ გზაზედ მიდის, რომ ტყეები არამც თუ საბოლოოდ იზოგვება, არამედ სულ ძირს დაცემულია თითქმის და გათხსირებული; ხაზინას არამც თუ ჭეროვანი შემოსავალი შემოსდის, არამედ იმის ნათალიც არ შემოსდის, რაც ტყეებს ნამდვილი შემოსავალი აქვთ, და რაც ნამდვილსა სჭარბობს, ეგ კიდევ მეტია; თვით მცხოვრებნიც ისე არაარისაგან გაჭირვებულნი, შეწუხებულები და განადგურებულნი არ არიან, როგორც ტყეთა გამგეობის ბოროტმოქმედებისაგან. არაქათგაწყვეტილმა გლეხობამ აღარ იცის რა ქნას, როგორ დაიხსნას თავი ტყეთა გამგეობის თვითნებობისაგან, რბევისა და შარისაგან. „ივერიაში“ რამდენჯერმე იყო მოხსენებული ერთის „ლესნიჩის“ ოინბაზობა, მაგრამ ამბობენ, რომ ამის ოინბაზობა ყვავილიაო მასთან, რასაც სხვაგან თურმე ტყის გამგენი ჰსჩადიან.

როდის უნდა მოედოს ბოლო ამ ბოროტმოქმედებას, რომელიც ასე ძმარს ადენს ცხვირიდან საწყალს გლეხობასა და თავის გაჩენის დღეს აწყევლანებს. ნუთუ იმათ, ვის ხელთაც არის ამ ბოროტმოქმედების ძირით აღმოფხვრა, ჰგონიათ, რომ ეს სახუმარო ამბავია, და ამიტომაც ყურს არ ათხოვებენ ამ ყოვლად შემაზარებელს, ყოვლად შემაწუხებელს და ყოვლად მოუხსენებელ თვითნებობას ტყეების მცველებისას. დროა, დრო, ყურადღება მიაქციონ და, ვიდრე საშველია, დაიხსნან საწყალი გლეხობა იმისთანა რჩევისა და მტაცებლობისაგან, რომელიც ამჟამად იმათ საუბედუროდ და ტყეთა მცველების საკეთილოდ ეგრე საჯაროდ, აშკარად, ჩვენში სუფევს. ტყე ტყედ ფუჭდება, გლეხობას ერთი-ათად უჯდება ტყის ბაჟი, ხაზინას ამით არამც თუ ემეტება რამ, არამედ ბევრიც აკლდება, და მეტყვევნი-კი ნავარდობენ და გლეხის ცრემლით და ოფლით ანგარების წყურვილს იკლავენ.

წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

† ორიოდ სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კაზლოვის-მიერ „შემ- ლილი“-ს თარგმნაზედა	7
† პასუხი	25
† საქართველოს მოამბეზედ	49
ზოგიერთი რამ	63
ჩვენი ლიტერატურის დღევანდელი ყოფა	73
გოგოლის „რევიზორის“ საიუბილეოდ	75
~ პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ	77
ქართული თეატრი	80
ქართული ხალხური მუსიკა	125
† რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს	131
† აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“	136
გაბრიელ სუნდუკიანცის „პეპო“ და სომხის ლიტერატორები	148
† ახალი დრამების გამო	153
ბ-ნი გამყრელიძე სვიმონ ლეონიძის როლში	162
~ წერილები ქართულ ლიტერატურაზე	164

ახლობელნი და შორეულნი

სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე	197
სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის გადმოსვენებაზე	200
იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო	203
მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა	209
მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯამბაყურიან-ორბელიანისა	211
სიტყვა, დავით ჩუბინაშვილის პატივსაცემად 18 სექტემბერს, 1881 წელს	222
დიმიტრი ყიფიანი	223
ბესარიონ ლევანის ძე ლოდობერიძე	232

სიტყვა, თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავე- ბის დღეს	236
ალექსანდრე როინაშვილი	241
ილია ოქრომჭედლიშვილი	244
ასი წლის თავი ერეკლე მეფის გარდაცვალებიდან	247

პრესა

„ივერიის“ წინასიტყვაობა	255
„ივერიის“ წინასიტყვაობა	261
სხარტულა	266
ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ	288
საახალწლოდ	294
პატარა საუბარი	298
კატკოვის პასუხად	301
დედათა საქმის გამო	307
მეცხრამეტე საუკუნე	314
რა გითხრათ? რით გავახაროთ?	317

ერი და ისტორია

ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ	323
დავით აღმაშენებელი	327
ლუარსაბ წამებული	331
ასის წლის წინათ	335
საისტორიო მუზეუმის დაარსების გამო	344
ერი და ისტორია	346
ათონის ქართული სავანის შესახებ	351
ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ	357

წერილები სახალხო განათლებას და მეურნეობის საკითხებზე

ქართულ საშუალო სასწავლებლის დაარსების საჭიროებაზე	363
საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის	366
თავდაზნაურობის გულგრილობა სწავლა-განათლების საქმეში	373
ხილნარობისა და მევენახეობის სასწავლებელთა შესახებ	379
წინამძღვრიანთ-კარის ქართული სამეურნეო სკოლა	382
სამეურნეო დაბალი სკოლების შესახებ	385
ჩვენი ხალხი და განათლება	387
ქართველი სტუდენტობა რუსეთში	390
ქალი მასწავლებელი	394
ისევ განათლების საკითხებზე	397

ქალთა სასწავლებელი	404
სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებელი წოდებრიობის წინააღმდეგ გა ნათლების საქმეში	407
ოძისის სამეურნეო სკოლის საკითხზე	409
სატექნიკო და სახელოსნო სასწავლებელთა შესახებ	416
სახასო გლეხთა მამულების გაყიდვა	421
თავად-აზნაურობის უქმობით ჩვენი მიწა-წყალის დაკარგვა	423
გლეხთა მამულების ვალში გაყიდვა	427
ჩვენი გლეხოზა და ტყეებით სარგებლობის საქმე	430

რედაქტორი ირაკლი არაბული
ზატყარი ვლადიმერ გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი დავით დუნდუა
ტექნიკური რედაქტორი ნათელა ქავთარაძე
კორექტორი მზეონა ჭავჭავაძე
გამომშვები გიული ბენიძე

გადაეცა წარმოებას 21/XI-76 წ. ხელმოწერილია და-
საბეჭდად 17/VI-77 წ. საბეჭდა ქაღალდი № 1.
60×84¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 25,34. სააღ-
რიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 20,34.
ტირაჟი 20.000 შეკვ. № 988.

ფასი 2 მან.

გამომცემლობა, „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობა-
თა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სა-
ხელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი,
თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.

Комбинат печати Государственного комитета
Совета Министров Грузинской ССР по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли,
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.